

Universitat de València

Facultat de Geografia i Història

Departament d'Història Medieval, Ciències i Tècniques Historiogràfiques

Doctorat en Geografia i Història del Mediterrani des de la Prehistòria fins a
l'Edat Moderna

**Noblesa i violència a la Corona d'Aragó en la
baixa edat mitjana: el regne de València (1387-1412)**

Tesi doctoral amb menció internacional

Presentada per: Luis Galan Campos

Dirigida per:

Dr. Enric Guinot Rodríguez

Dr. Rafael Narbona Vizcaíno

VALÈNCIA. FEBRER DE 2024.

A tots els qui han patit pels poderosos al País Valencià

I have had to fight, almost every night

Down throughout these centuries

That is when I say, oh yes yet again

Can you stop the cavalry?

Jona Lewie. Stop the cavalry.

1978.

ÍNDIX

ÍNDIX.....	1
Taules i documents de l'apèndix	1
Abreviatures.....	5
Agraïments.....	7
Qüestions d'estil	9
Preface: Pourquoi étudier la noblesse?	12
Résumée.....	15
PART I-Introducció, objectius, metodologia i fonts	56
1.1-Introducció: A la recerca dels cavallers.	57
1.2-Objectius i metodologia.....	60
1.3 Les fonts públiques	64
1.4-La documentació notarial	72
1.5-Les fonts del dret valencià.....	77
1.6-Les fonts literàries	81
PART II-Estat de la qüestió.....	84
2.1- Què era la noblesa?.....	85
2.2-Demografia de la noblesa	98
2.3-Noblesa i monarquia.....	106
2.4-Crisi i desordre. Problemes d'interpretació	117
2.5-La noblesa a la península Ibèrica. Línies divergents.	127
PART III-La formació de la noblesa valenciana	143
3.1-La implantació de la noblesa al regne de València (1232-1276)	144
3.2-Nobles, cavallers, donzells	152

3.3-La construcció de la noblesa.....	165
3.3.1-La noblesa i els furs (1261-1329).....	165
3.3.2-La sang i la gràcia: accés i transmissió de la noblesa.....	170
3.3.3-Marc jurídic de la noblesa	178
3.4-L'evolució de la noblesa i anàlisi demogràfic	191
3.4.1-L'engany de les matrícules	191
3.4.2-La destrucció dels llinatges (1350-1500)?.....	201
3.4.3-El rei i els barons	212
PART IV-FAMILIA, PATRIMONI, IDENTITAT.....	226
4.1- <i>Numera estellas</i> : població i reproducció de la noblesa.	227
4.1.1-La població nobiliària del regne de València	227
4.1.2-Matrimoni i mercat matrimonial de la noblesa.....	235
4.1.3-Els matrimonis polítics	245
4.1.4-Casa i família.....	247
4.2-El patrimoni familiar	263
4.2.1-Els problemes dels senyors.....	264
4.2.2-Les poques gràcies reials?	276
4.2.3-La dubtosa pobresa i endeutament	284
4.3-Què vol dir noble? Percepcions i identitat de la noblesa valenciana....	300
4.3.1-Viure noblement: gastar per mostrar	300
4.3.2-L'orde de la cavalleria	307
4.3.3-Entre Déu i els diners	313
4.3.4-La inevitabilitat de la violència	320
PART V-VIOLÈNCIES NOBILIÀRIES (1387-1410)	327
5.1-La política i la mort	328
5.1.1-Els testimonis de la violència	328
5.1.2-De l'esclat a l'ascens dels Vilaragut (1387-1406).....	340

5.1.3-La caiguda i ascens dels Centelles (1407-1412)	354
5.2-Homes de bando: Poderosos i bregosos	365
5.2.1-Guerra, bandositat, odi.	365
5.2.2-Parents, amics, valedors	373
5.2.3-Gran còpia d'homes.....	390
5.2.4-Els nobles i el dimoni	403
CONCLUSIONS	416
BIBLIOGRAFIA	429
APÈNDIX.....	503
APÈNDIX DOCUMENTAL.....	542

Taules i documents de l'apèndix

Taula 1.1.....	p. 65
Taula 2.1.....	p. 101
Taula 3.1.....	p. 161
Taula 3.2.....	p. 196
Taula 3.3.....	p. 203
Taula 3.4.....	p. 208
Taula 4.1.....	p. 229
Taula 4.2.....	p. 235
Taula 4.3.....	p. 239
Taula 4.4.....	p. 255
Taula 4.5.....	p. 257
Taula 4.6.....	p. 272
Taula 4.7.....	p. 291
Taula 4.8.....	p. 292
Taula 4.9.....	p. 294
Taula 4.10.....	p. 295
Taula 4.11.....	p. 298
Taula 5.1.....	p. 377
Taula 5.2.....	p. 379
Taula 5.3.....	p. 384

Taula 5.4.....	p. 406
Figura 1.1.....	p. 73
Figura 4.1.....	p. 233
Figura 4.2.....	p. 317
Apèndix. Taula A.....	p. 504
Apèndix. Taula B.....	p. 516
Apèndix. Taula C.....	p. 520
Apèndix. Taula D.....	p. 523
Apèndix. Taula E.....	p. 529
Apèndix Taula F.....	p. 533
Apèndix. Taula G.....	p. 537
Apèndix. Taula H.....	p. 538
Doc. 1.....	p. 543
Doc. 2.....	p. 543
Doc. 3.....	p. 544
Doc. 4.....	p. 545
Doc. 5.....	p. 545
Doc. 6.....	p. 547
Doc. 7.....	p. 547
Doc. 8.....	p. 549
Doc. 9.....	p. 550
Doc. 10.....	p. 551
Doc. 11.....	p. 553

Doc. 12.....	p. 554
Doc. 13.....	p. 556
Doc. 14.....	p. 561
Doc. 15.....	p. 562
Doc. 16.....	p. 563
Doc. 17.....	p. 566
Doc. 18.....	p. 568
Doc. 19.....	p. 570
Doc. 20.....	p. 572
Doc. 21.....	p. 573
Doc. 22.....	p. 575
Doc. 23.....	p. 577
Doc. 24.....	p. 578
Doc. 25.....	p. 579
Doc. 26.....	p. 581
Doc. 27.....	p. 583
Doc. 28.....	p. 584
Doc. 29.....	p. 587
Doc. 30.....	p. 589
Doc. 31.....	p. 590
Doc. 32.....	p. 592
Doc. 33.....	p. 593
Doc. 34.....	p. 596

Doc. 35.....	p. 597
Doc. 36.....	p. 599
Doc. 37.....	p. 601.
Doc. 38.....	p. 602
Doc. 39.....	p. 603
Doc. 40.....	p. 604
Doc. 41.....	p. 606
Doc. 42.....	p. 607
Doc. 43.....	p. 608
Doc. 44.....	p. 609
Doc. 45.....	p. 610
Doc. 46.....	p. 612
Doc. 47.....	p. 613
Doc. 48.....	p. 616
Doc. 49.....	p. 617
Doc. 50.....	p. 619

Abreviatures

ACA - Arxiu de la Corona d'Aragó.

AMV - Arxiu històric municipal de València.

AORV - *Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie*.

ARV - Arxiu del regne de València.

BNC-Biblioteca Nacional de Catalunya

BNE - Biblioteca Nacional d'Espanya.

BNF - Biblioteca Nacional de França.

BUV - Biblioteca Història de la Universitat de València.

BUB - Biblioteca de la Universitat de Barcelona (Biblioteca Patrimonial Digital).

BV- Biblioteca Valenciana.

C. - Reial Cancelleria.

DCVB - Diccionari Català-Valencià-Balear

f. - f oli.

Inc.- Incunable

Ms. - Manuscrit.

r. - *recto*.

RAH -Real Academia de la Historia.

Reg. - registre.

Riale - *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* (Università di Napoli Federico II).

v. - *verso*.

Agraïments

Seria molt agosarat pensar, i encara més posar per escrit, que una recerca de anys i centenars d'hores, com és una tesi doctoral, és una escomesa solitària de què cal atribuir el mèrit només al seu autor. Aquest no és res -manllevant l'expressió al poeta de Burjassot- sinó és pel seu poble, per la gent que l'ha acompanyat durant aquesta travessia. I agrair-los-ho amb aquestes poques línies al començament d'aquesta memòria és només una forma mínima de retribuir-los per tots el que m'han donat.

En primer lloc, als meus pares, Anna i Amadeo, que sempre estigueren al meu costat i sense el suport dels quals mai haguera pogut accomplir el meu primer somni d'estudiar el grau d'Història i començar a volar tot sol. I, com no, a Paco Fort, home de lletres, bibliotecari de la Biblioteca Pública de Benifaió entre 1982 i 2020, que fou una inspiració per emprendre aquestos estudis i em va fer nàixer la curiositat per entendre el nostre passat. Igualment, als meus amics d'Almussafes, Carles Pons, Marc Pérez, Marc Duart, Alberto Garcia, Adrià Mompó, Marcel Bosch, Cristian Ramon i Jordi Estellés pel seu suport durant anys i haver tingut la paciència per suportar el seu amic "historiador". I ensems a tots els Clavaris de la Divina Aurora 2018, especialment al nostre Clavari Major, Juan i la seua dona Marta que foren el nostre gran suport

En segon lloc als meus companys i amics de la carrera, i amb especial estima a Alejandro Barreda, Matia Amparo Requena Maria Vidal i Mariola Requena que varen estar amb mi durant vora quatre anys, i alguns encara més, asseguts al meu costat i amb qui vaig poder compartir grans estones, confidències i preocupacions i sense els quals no haguera pogut arribar on estic. Amb una mencio apart a la meua cara Mariola Requena, amb qui vaig compartir tres anys en aquell pis i que, a més d'ensenyar-me un munt, em va sempre animar a emprendre la recerca i perseguir les meues il·lusions.

En tercer lloc, als meus mestres, sense llurs lliçons, no només de les matèries que havien d'impartir-me sinó també pels valors que em transmeteren, no sense maldecaps per la meua banda, a Lola Ferrando i Encara Montero de l'IES Almussafes que em varen encoratjar decididament a convertir-me en investigador. I, per suposat, els meus professors del Departament d'Història Medieval i Ciències i Tècniques Historiogràfiques, els coneixements que vaig adquirir dels quals són incommensurables i que saberen tan bé transmetre'm la importància de l'ofici de l'historiador i el seu compromís per comprendre

sense jutjar i el rigor i l'honestedat inherents a un especialista en les ciències del passat: Antoni Furió, Ferran Garcia-Oliver, Josep Torró, Manuel Ruzafa, Juan Vicente García Marsilla, Enrique i José Maria Cruselles, Antonio Mira i Mateu Rodrigo. Amb una menció especial, tal com mereixen, els meus dos directors d'aquesta tesi, els doctors i catedràtics del Departament d'Història Medieval, Enric Guinot i Rafael Narbona, que m'han donat la seua guia, consells i correccions però sobretot m'han deixat volar lliure i cometre els meus errors tot buscant no que fera una tesi sinó que esdevinguera un autèntic investigador.

I per últim, i no menys important, a totes aquelles persones que han estat al meu costat durant aquesta darrera etapa donant-me ajut, consells i estant ahí quan em feia falta una palmadeta a l'esquena, els meus companys becaris, a qui puc anomenar els meus *valedors*, Miquel Faus, Javier Fajardo, Guillermo López, Jaime Tortosa.,, aura Peris, Xandre Mateu i Miguel Robledillo. També als que ens han precedit i que sempre s'han ocupat dels jovencells, Pablo Sanahuja, Luis Almenar, Juan Martínez, Lledo Ruiz i Sandra Bernabeu. I a tants altres que no podria nomenar.

A tots, moltes gràcies.

València, febrer de 2024.

Qüestions d'estil

Ens agradaria, primer que res, exposar les decisions d'estil que hem adoptat a l'hora d'escriure la tesi; necessàries atès en molts casos hem hagut d'enfrontar-nos a un bon allau de textos i paraules en llatí o valencià dels segles XIV i XV, ben allunyat de l'estàndard actual. Hem redactat el nostre seguint la normativa actual de la llengua catalana seguint el model i les prescripcions de la Gramàtica de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC) en l'edició en línia (2016), la guia de l'Ortografia catalana (OIEC) en l'edició de 2017 i el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (Diec 2) en l'edició de novembre de 2021.

Hem normalitzat l'onomàstica masculina i femenina, els cognoms i la toponímia d'origen català segons la normativa actual. D'aquesta manera, Joan i Joana en lloc de "Johan" i "Johana" o Isabel en lloc de "Ysabel" que era una de les formes amb el que aquest nom fou escrit durant la baixa edat mitjana; Sentllir per "Sentlys", Riusec per "Riusech" o Sabata, d'origen aragonès però escrit regularment a la documentació en llengua catalana "Çabata". Pel que fa a la toponímia, l'única excepció és la vila de Morvedre, de la qual hem preferit conservar el nom històric tal com s'utilitza a la documentació enlloc del nom oficial actual: Sagunt.

Els noms propis i cognoms, i patronímics d'origen aragonès els hem normalitzat amb l'ortografia actual en castellà (2010). Per exemple, Sánchez de Calataiud, per "Sanctius de Calatayud". Els noms de Rodrigo / Ruy (*Rodericus*), Diego (*Didacus*) Domingo (*Dominicus*) i Sancho / Sancha (*Sancius* / *Sancia*) hem optat per mantindre'ls en castellà en lloc dels seus equivalents en català actual (Roderic, Dídac, Domènech i Sanç / Sança) perquè en els segles XIV i XV s'empraven en les seues formes castellanes i aragoneses originals, com ara: "*Didacus de Cetina*" / "Diago de Ça tina" / "Diago de Cetina"). Tot i això, per evitar confusions i atenent la varietat d'ortografies, hem optat per normalitzar "Ximèn / Eximèn / Eximeniz" en "Eiximén" i "Eiximenis", per exemple, Eiximén Pérez d'Arenós. Els estrangerismes i llatinismes no adaptats els repdoruïm en cursiva: *gentry* (anglès), *tatárjárás* (hongarès). Les cites extretes de documents o textos literaris les reproduïm literalment entre cometes altes (") i en cursiva.

Per concloure, pel que fa a la terminologia utilitzada hem de fer alguns aclariments. En la mesura del que ha sigut possible hem intentat respectar la nomenclatura

original, emprada per les fonts, per a les institucions del regne de València i de la monarquia aragonesa, categories socials i del pensament, etc. Per exemple, parlem del “portant-veus de governador” (en lloc de “governador del regne”) o del “justícia en criminal” (en lloc del “justícia criminal”). En altres casos, l’ús exclusiu del vocabulari propi dels segles XIV i XV no és aconsellable perquè contrarieja el propòsit de claredat que ha de tindre tota redacció científica. Parlem, eminentment, de les formes de referir-se a la “noblesa”, que és el grup social d’estudi d’aquesta memòria de tesi centrada al regne de València; un problema fonamental que abordem en la segona part dedicada a l’estat de la qüestió.

El mot “noblesa” -com més avant expliquem- en català expressava un conjunt de bones qualitats; no designava una col·lectivitat d’individus distingits pel seu for legal particular, la seua pertinença als grups dirigents o la posició que ocupaven en l’esquema d’un ordre social ideal. Els substantius col·lectius que si podien englobar aquest grup social aparegueren gràcies al desenvolupament de les corts del regne de València i a la maduració del sistema polític pactista a mitjan segle XIV. Se tracta dels noms que podia rebre la corporació que representava a les corts el grup nobiliari: el “braç militar” o de la “cavalleria”. Tanmateix, l’ús d’aquestes denominacions té poc de sentit fora del context de les institucions representatives del estaments o braços del regne.

La forma més habitual de nomenar el conjunt de l’aristocràcia era esmentant tots els seus rangs “nobles, cavallers i donzells” o, també desde mitjan Tres-cents, amb la denominació única “generosos”, que fou el veritable nom dels nobles del regne de València. Però el terme “generós” hui ja no té eixe significat. Per això, a pesar de què és un nom extemporani -i de què en un sentit estricte, els nobles o barons únicament eren l’estat superior de l’aristocràcia- emprem alternativament els termes “nobles”, “noblesa” i “aristocràcia” per adequar-se a les convencions historiogràfiques actuals que parlen de *nobleza*, *nobility* o *noblesse*. Podem usar el tractament de “noble” o “noble mossèn” per als individus que gaudiren d’aquesta consideració: per exemple, el noble mossèn Gilabert de Centelles, o de mossèn per als cavallers, com ara mossèn Jaume de Soler.

El mateix podem dir de les maneres de nomenar les “elits regnícoles” en el seu conjunt. Les elits socials mai són fàcils de precisar ni cap paraula els recinglava entre els segles XIV i XV. Entre altres coses per l’elasticitat del concepte d’ “elit”: en un sentit polític i institucional, econòmic, cultural, etc. Per això, per referir-nos al conjunt dels

nobles i dels ciutadans amb representació política a les corts i els governs urbans utilitzem termes historiogràfics: “grups dirigents”, “oligarquies urbanes” -que no oligarquies ciutadanes que englobaria només els sectors burgésos”- classe política, elits sociopolítiques, etc. Per últim, per parlar de dos personatges, pare i fill, la diversitat de tractaments i noms dels quals, tant per part de la historiografia actual com a l'època baixmedieval, pot dur una certa confusió, hem optat per referir-nos a Alfons el Vell (1332-1412) com el marquès de Villena -tot i que tècnicament va perdre el marquesat en 1390 se'l continuà anomenat així molt de temps després- i al seu fill Alfons el jove (11362-1424) com el comte de Dénia.

Preface: Pourquoi étudier la noblesse?

Ce n'est pas une question innocente ni facile à répondre. On peut dire que le sujet a maintenu sa validité dégagée d'un siècle d'avances dans la recherche en Histoire médiévale et moderne de l'Europe occidentale -ou de ce que nous appelons Occident, qui peut comprendre un territoire assez de plus large. En fait, comme nous aurons la chance de constater dans l'état de la question, les investigations autour de la noblesse au bas Moyen Age n'ont pas arrêté de donner des résultats. Et nous attendons, de tout cœur, qu'il continue ainsi dans les années à venir. Et avec raison, en vue de la grandeur de la noblesse occidentale.

Pas seulement parce que nobles ont constitué l'élite politique et sociale par antonomase des sociétés occidentales entre les Xe et XIXe siècles. Mais aussi parce que la noblesse occidentale s'est étendue en dehors des limites du Vieux Monde, dans les colonies que les monarchies et les compagnies commerciales européennes maintenaient en Amérique et l'Asie. Au Québec / Nouvelle le France y avait 800 nobles en 1745 (bord le 3,5% de la population totale de la colonie alors), comme il a démontré du L. Gadoury, à la veille de la Guerre des Sept Ans (1756-1763) qui poserait fin à la domination française du Canada. En revanche, au Royaume du Pérou -qui occupait partie des actuelles Colombie, Panama, le Pérou, l'Équateur, le Chili et l'Argentine- après la Guerre de Succession Espagnole (1702-1713), y avait 213 familles considérées honorées et de la noblesse selon une étude de P. Rizo-Patrón.

Aussi l'aristocratie s'est répandue au-delà des contours chronologiques de l'Ancien Régime. Dans la France révolutionnerait, la noblesse fut supprimée par l'Assemblée Constituante le 23 juillet 1790 et au long du XIXe siècle beaucoup de pays imitèrent l'exemple français au fur et à mesure que le procès révolutionnaire libéral avançait. Mais, à plusieurs sites, la noblesse et ses privilèges ont persisté plus de temps. À l'Empire Rus fut officiellement abolie par un arrêté du Comité Exécutif Central bolchévique à 10 novembre 1917 et à la nouvelle république de Weimar -qui substituait l'Empire Allemand- ceci arriva un malheureux 11 août 1919. Malgré tout, et dépouillés effectivement des moyens de privilège légal et pouvoir politique, continuent à exister

nobles dans l'actualité en occupant une partie de l'espace public. Seulement il faut jeter un coup d'œil aux multiples publications de presse people.

Ça pourtant, la noblesse occidentale, en dehors des murs d'ivoire du monde académique -et des rédactions de presse du cœur, bien sûr- ne bénéficie pas de bonne image. Partout, persiste l'idée romantique -de racine jacobine- que les nobles étaient une caste fossile, parasitaire et ennemie du bien commun. Nous la reconstruisons dans les best-sellers de romans historiques comme *La Chute des Géants* de Ken Follet ou *Das Salz der Erde* de Daniel Wolf et dans les films de plus de succès telles *Kingdom of Heaven* de Ridley Scott. C'est spécialement vrai aux terres de l'ancienne Couronne d'Aragon, où nous trouvons que beaucoup d'écrivains et de politiciens ont trouvé dans les nobles de l'Ancien Régime les coupables du retard économique et culturel du XIXe siècle, de la faible industrialisation sauf dans le cas de la Catalogne, de l'échec -supposé- dans la cristallisation de l'état-nation libéral et encore pour les désordres et violences du passé préindustriel, tellement inverses à l'ordre bourgeois, condition sine qua non pour le progrès matériel, disaient ces intellectuels.

Au royaume de Valence, comme nous verrons, pour les intellectuels de la *Reinaixença*, la noblesse incarnait le chaos et le féodalisme aragonais contre le bon sens bourgeois catalan. Mais les nobles valenciennes au moins n'ont pas été chargés avec autant de péchés que ses égaux de l'ancien royaume des Deux-Siciles, incorporé au royaume d'Italie en 1861. Ceux-ci ont été signalés comme les principaux responsables du retard économique devant le Piémont et même d'avoir été à l'origine des organisations criminelles : la *Cosa Nostra*, la *Ndranghella* et la *Camorra*.

Cette mauvaise presse s'unissait à un essor de rénovation historiographique dans les années 1980 qui cherchait à faire une histoire « de la médiocrité » selon l'a exprimé -et demandé- l'intellectuel Joan Fuster (1922-1992). À cause de cela, les protagonistes de la recherche historique ont été davantage les paysans, les artisans, les médecins, les peintres, les notaires, les bourgeois et les structures mêmes de la société : les institutions de gouvernement, les productions agricoles et artisanales ou les marchés. Rarement certes, ils l'ont été les nobles, -surtout lignées ou personnages particuliers- bien que sa prépondérance politique et sociale soit en dehors de doute. Loin de notre intention de faire une apologie des nobles et tous ses travaux en faveur du progrès -si c'est qu'en y aient même pas de vouloir nettoyer son nom de tous les maux que le lui imputent -le supposé

retard agraire, les problèmes de la nationalisation valencienne ou italienne ou même la fondation de la mafia. Phénomènes sociaux que, d'être ainsi qu'ont été décrites, eurent des causes profondes et complexes. Seulement de comprendre que c'était la noblesse au royaume de Valence et son poids dans l'histoire politique et sociales à la fin du XIVe siècle, moment où plus qu'un corps social bizarre et violent constituaient un des composants fondamentaux d'une société et un système de relations de pouvoir trop différents des démocraties actuelles.

Résumée

La noblesse jouait un rôle crucial dans les relations sociales, économiques, dans les structures de pouvoir et dans la superstructure idéologique basée sur la pensée philosophique et théologique ecclésiastique. Ils étaient d'après Francesc Eiximenis comme les « bras » chargés de sauvegarder la chose publique et, surtout, la chrétienté. Malgré la centralité de la noblesse dans cette société, de nombreuses questions restent sans réponse sur la noblesse valencienne médiévale.

La période entre les XIVe et XVe siècles a été témoin de changements politiques, économiques et sociaux profonds dans le royaume de Valence, mettant en évidence l'instabilité pendant les règnes de Jean Ier et Martí Ier, culminant avec l'Interrègne. L'étude se concentre sur cette période de transition et d'effervescence politique, explorant les transformations de l'aristocratie. Ce fut aussi l'époque des bandositats dans le royaume de Valence, marquée par des conflits entre des lignées telles que les Centelles et les Vilaragut. Bien que l'historiographie ait abordé la période instable, de nouvelles approches démystifient l'image de la décadence et suggèrent une effervescence politique.

Notre but est de changements survenus à la transition du XIVe au XVe siècle sur la noblesse et les guerres qui eurent lieu à cette période. La chronologie choisie se concentre sur la période de 1387 à 1412 dans le royaume de Valence, couvrant les règnes de Jean Ier (1387-1396) Martin Ier (1396-1410) et la période de l'Interrègne (1410-1412). Pendant cette période, les guerres nobiliaires se sont intensifiées, en particulier le conflit entre les factions dirigées par les Centelles et les Vilaragut dans les villes de Valence, Xativa et la ville d'Alzira. L'étude se focalise sur les principaux acteurs du conflit, le groupe nobiliaire, et les structures familiales, de domination seigneuriale et idéologiques qui les soutenaient.

L'analyse que nous prétendons se concentrer sur la formation et l'évolution de la noblesse le long du XIVe siècle, le cadre juridique, les relations familiales, la lutte pour conserver le patrimoine et la position, ainsi que l'identité et le rôle de la violence entre les nobles. Par des limitations d'espace et temps notre étude ne peut pas aborder en profondeur des questions telles que la complexité des mécanismes du pouvoir royal ou la participation de la noblesse dans ce service par la guerre ou l'administration des territoires

aussi que le rôle des reines consorts à l'égard de la noblesse et les guerres nobiliaires, déjà contemple en précision par L. Ruiz ou les relations entre la noblesse et l'Église n'ont pas été explorées en profondeur, de même que toutes les violences et épisodes conflictuels de la noblesse plongée dans un état de guerre constant n'ont pas été inclus.

La méthodologie utilisée combine diverses techniques d'analyse et de traitement de l'information, adaptées aux caractéristiques des sources utilisées. L'accent est mis sur l'utilisation de la méthode prosopographique pour analyser la noblesse valencienne pendant le conflit des bandos, en recueillant, organisant et interprétant des preuves disponibles pour un groupe spécifique partageant des caractéristiques économiques, sociales ou politiques communes.

Notre dissertation est divisée en cinq parties. La première aborde les objectifs du travail et les sources utilisées, tandis que la deuxième réalise une revue bibliographique sur la noblesse occidentale au Moyen Âge et les principaux débats actuels. La troisième se concentre sur le processus de construction de la noblesse au royaume de Valence depuis la conquête jusqu'au début du XVe siècle, examinant le cadre juridique qui soutenait sa reproduction. La quatrième aborde les structures de base de la reproduction sociale de la noblesse valencienne à la fin du XIVe siècle et au début du XVe siècle, incluant l'organisation des familles, leurs bases patrimoniales et la culture nobiliaire. La cinquième est consacrée aux guerres des bandos entre 1387 et 1411, explorant à la fois la perspective chronologique des conflits politiques et les causes profondes dans l'organisation des *bandositats*

Une grande variété de sources publiques est utilisée, mettant en évidence des registres produits par le pouvoir royal à travers du pouvoir royal qui s'organisent en séries thématiques dont les plus outillés à la compréhension de l'histoire sociale de la noblesse et des violences nobiliaires sont les séries *Gratiarum* (privilèges et grâces accordées : notamment des privilèges qui donnaient accès à la noblesse, pour se faire adouber ou pour monter au rang de baron) et *Curie et Sigilli Secreti* (provisions et instructions royales aux officiers et agents royales). Les registres de l'action et décision des conseils urbains, notamment de Valence, la seule ville à avoir préservé des registres complètes pour le XIVe et XVe siècles, et d'Alzira, pour les années 1388-1389, 1394-95 et 1396-1406. Les fonds judiciaires malgré l'importance qu'on en a eu pour la recherche en histoire sociale sont presque absentes du fait de la faute de conservation pour la période choisie

Le deuxième bloc de documentation utilisé est composé des sources notariales également connues sous la dénomination de sources public-privé ou de sources de droit privé. Ces documents rassemblent des engagements et des transactions entre des individus et/ou des personnes juridiques, soulignant le rôle fondamental qu'ils ont joué dans l'étude des sociétés de l'Ancien Régime, en particulier des groupes urbains. La principale limitation de cette documentation réside dans sa conservation irrégulière dans l'espace et le temps. Le déséquilibre dans la disponibilité des sources a conduit à se concentrer sur les protocoles et notaires de la capitale du royaume, en particulier dans les dernières décennies du XIVe siècle, où l'on observe une augmentation notable du nombre de registres conservés. 423 livres notariaux ont été sélectionnés pour l'analyse, couvrant la période de 1387 à 1412, coïncidant avec *les guerres de bandos*.

Ce ne sont pas les seules précautions car il y a aussi la question de la représentativité. La documentation notariale a tendance à refléter davantage les activités des oligarchies et des groupes urbains moyens que des classes subalternes et de la population rurale. L'échantillon, provenant principalement de notaires actifs à Valence, présente un biais en faveur d'individus de la capitale, et la présence de la basse noblesse qui n'avait pas une présence continue dans la ville aurait pu passer inaperçue. En ce qui concerne les contenus de la documentation notariale, ils sont classés en cinq groupes, tels que les opérations de crédit, les locations et les ventes, les prestations personnelles, les documents pour l'étude et les relations familiales, et les défis formels de guerre. Cette documentation sert de source inépuisable pour comprendre les relations personnelles, les liens familiaux et les liens de prestation et de clientélisme dans la noblesse valencienne de l'époque.

Le troisième bloc ce sont les sources du droit dans la Valence médiévale, en particulier en ce qui concerne la noblesse. On peut mettre en évidence les Furs du royaume de Valence et les privilèges accordés par la couronne. Après avoir surmonté la problématique forale au premier tiers du XIVe siècle, les Fueros valenciens deviennent la loi universelle applicable dans la plupart du territoire. Mais pour la compréhension du marc juridique nobiliaire est nécessaire explorer le rôle joué par le *ius commune* (le Droit romain et le droit Canon) comme source complémentaire du droit valencien. Particulièrement en ce qui concernait la transmission de l'état juridique privilégié. Enfin,

il est utile les gloses au droit réalisés par le juriste Pere Belluga au milieu du XVe siècle mettant en concordance le droit valencien et le droit romain.

Enfin, les sources littéraires utilisées dans la recherche, peuvent se diviser en œuvres historiographiques, poésie catalane médiévale, traités de chevalerie et lettres de bataille. Il faut noter la que la tâche historiographique de la Chronique de Pierre IV d'Aragon (1336-1387), père des rois Jean Ier et Martin Ier achevée dans les années 1380 n'eut pas de continuation laissant un vide pour les règnes de ses fils à peine couvert par des ouvrages annalistiques tels que le célèbre *Dietari del Capellà* du XVe qu'offre une fenêtre inégalable à la vie quotidienne des décennies centrales du XVe siècle. Au XVIe siècle, les *Crónicas de España* et les *Anales de la Corona de Aragón* adoptent une vision généraliste et vaste des siècles précédentes. La littérature chevaleresque en catalan est également abordée, atteignant son apogée entre le milieu du XIVe siècle et la seconde moitié du XVe siècle. On peut s'appuyer sur le traité de chevalerie de Ramon Llull et les lois de la chevalerie de Pierre IV le Cérémonieux aussi que la poésie moralisante de Jaume March et Pere March sont explorés, ainsi que les *lletres de batalla* des chevaliers valenciens du XVe siècles regroupés au manuscrit 7.811 de la Bibliothèque Nationale d'Espagne

La recherche historiographique autour de la noblesse occidentale du bas Moyen Age a connu des avancées notables au cours des quatre dernières décennies grâce à l'histoire sociale, à la nouvelle histoire politique et à l'historiographie critique ou postmoderne. Cet élan a permis de fournir de nouvelles réponses et des perspectives innovantes à des débats ouverts le long du XXe siècle, tels que l'impact de la crise agraire des XIV et XVe siècles sur l'aristocratie ou les rapports entre celle-ci et l'« état moderne » aussi bien que poser des nouvelles questions sur la place de la noblesse au sein des systèmes sociaux et leurs représentations. Néanmoins l'extrême diversité dans les caractéristiques de la noblesse dans les différents territoires de la Chrétienté médiévale rend difficile de fournir des réponses universelles à ces problèmes. D'où le besoin d'effectuer des analyses comparées chez les travaux de synthèse.

La production historiographique est aussi diverse que l'objet de la recherche ce qui a conduit à des différences notables entre la quantité et les perspectives d'analyse de la production de chaque pays, avec un accent quantitatif sur la noblesse française et anglaise par rapport à d'autres endroits tels que la Catalogne ou le nord de l'Italie. La première

moitié du XXe siècle a été dominée par le débat entre une histoire sociale britannique, influée par le matérialisme historique, qui a mis l'accent sur la place de la noblesse au sommet des relations de production, et une historiographie française qui, après l'influence de M. Bloch, a envisagé la noblesse depuis le XIIIe siècle comme un groupe constitué par leurs privilèges et leur encadrement institutionnel.

L'historiographie de la noblesse depuis la perspective de « classe économique » ayant beau connaître un succès dans les décennies après la Seconde Guerre Mondiale, l'histoire sociale a subi, depuis les années 1960, un renouvellement significatif grâce aux débats entre marxistes et les critiques du marxisme et les deuxièmes et troisièmes générations des Annales. Un nouveau paradigme, dû en bonne partie aux travaux de G. Duby sur la genèse de l'aristocratie féodale entre les Xe et XIIe siècles s'est installé. Une perspective d'analyse et ligne de recherche, bien présente aujourd'hui dans maints domaines géographiques et des auteurs tels que P. Contamine, M. Aurell ou J. Morsel, envisage la noblesse du Bas Moyen Age comme une groupe faisant partie des groupes dominantes, à côté de l'Eglise et des oligarchies urbaines, mais différencié par leur statut juridique et leur représentation et identité liée aux discours de la chevalerie.

Le lexique historiographique n'est point sans souci. Bien que le terme « noblesse » soit couramment utilisé, certains historiens, notamment J. Morsel, ont dénoncé leur anachronisme et ambiguïté par rapport aux sources des XIVe et XVe siècles. C'est pourquoi lui-même propose le vocable « aristocratie » pour mettre en avant les relations de domination sociale. Les sources contemporaines, en revanche, distinguaient entre différents « ordres » composant la noblesse tels que les *peers*, *knights* et *squires* du royaume d'Angleterre ou les *nobiliores* et *servientes* de l'aristocratie hongroise, si flous que fussent leurs contours. Très lié au concept de « noblesse » est celui de la chevalerie que, en plein droit, constituait un ordre *-ordo militis-* c'est-à-dire une collectivité à une mission distinguée au sein du corps sociale. L'historiographie a débattu aussi sur le contenu et la portée de la chevalerie comme un ensemble d'idées et représentation née de la pensée ecclésiastique des XIIe et XIIIe siècles. Si pour S. Nigel, J. Flori et J. Rodriguez était un idéal qui adoucissant les mœurs et la violence lors des combats, pour W. Kaeuper constituait un esprit de corps violent qui mettait en avant la vengeance et la quête de gloire individuel.

La quantification de l'aristocratie occidentale dans l'ensemble de la populations des différents pays et régions qui composaient l'Europe féodale présente des défis liés à la difficulté de déterminer qui composait l'aristocratie de chaque pays ou région, la rareté et l'inexactitude des sources disponibles, tels que l'absence d'enregistrements spécifiques de la noblesse ou son exclusion délibérée de talles fiscales, dans certains cas ainsi que des problèmes méthodologiques, , tels que le choix d'un coefficient de conversion pouvant correspondre aux différentes "unités de compte" utilisées dans chaque cas. Assurément n'étant la même chose les 600 cases de la noblesse catalane au début du XVe siècle que les milliers de *casate* la noblesse hongroise à la fin du même siècle

Dans ce contexte, une revue bibliographique comparative de dix royaumes et principautés différents de l'Europe occidentale des XIVe et XVe siècles a été réalisée. Des recherches sur la noblesse dans des territoires tels que la Couronne d'Aragon (Principauté de Catalogne et royaume d'Aragon), les royaumes chrétiens de la péninsule ibérique (Castille, Navarre et Portugal), le royaume de France, le Comté de Flandre, et les royaumes d'Angleterre, de Pologne et de Hongrie ont été confrontées.

Les résultats, bien que hétérogènes en raison de la diversité des sources et de leur qualité, indiquent que la noblesse constituait entre 1 % et 5 % de la Chrétienté latine, avec des variations notables entre les territoires. C'est remarquable grande disparité entre les pays de la péninsule ibérique et le reste de l'Occident, où la noblesse ne dépassait pas 2-3 % de la population. L'explication de cette particularité ibérique est attribuée à la singularité de ses ordonnancements légaux, en particulier la cristallisation de l'*hidalguía* vers le XIII siècle qui permettait l'érection en privilèges de communautés rurales en bloc, 'par exemple au nord-ouest du royaume d'Aragon ou en certaines *merindades* de Navarre, ce qui leurs convertit en les territoires les plus peuplés de nobles avec près du 6% en Aragon en 1400 et 15% en Navarre ou Castille. Enfin le nombre de nobles dans l'Europe occidentale des XIVe et XVe siècles a montré une stabilité en termes généraux, gardant les proportions de chaque région. Cependant, cette "stabilité" serait rompue à partir du XVIe siècle avec une intervention accrue des monarchies, accordant des privilèges de noblesse qui conduiraient à la croissance des groupes nobiliaires. Ce changement est illustré aux Pays-Bas, où la promotion par le biais de lettres royales a connu une augmentation significative depuis la seconde moitié du XVIe siècle, liée au déplacement de la Monarchie des Habsbourg à Castille et à la crise politique dans la région.

La position de la noblesse dans les systèmes politiques du bas Moyen Âge et sa participation à la construction des États modernes ont été l'une des questions les plus divisives du débat historiographique. Cela s'explique en grande partie par les spécificités de la société et des systèmes politiques du bas Moyen Âge, notamment le phénomène des "guerres privées", qui remettent en question la conception classique de l'État - formalisée au XXe siècle par la science politique et la sociologie - en tant qu'entité territoriale unique, fondée sur une fiscalité publique et sur le contrôle de la justice et des moyens de coercition.

Deux grands modèles explicatifs ou cadres d'analyse différents ont émergé autour de cette question. D'une part, la recherche menée depuis le milieu des années 1980, principalement par J.P. Genet et W. Blockmans a remis en cause la conceptualisation classique ou wébérienne de l'État pour expliquer son émergence et sa construction en Europe occidentale entre les XIIIe et XVe siècles. Selon ces chercheurs, l'État moderne est compris comme une organisation sociale légitimée pour se protéger elle-même et ses habitants, avec le contrôle de la justice et de la force militaire, reposant sur une fiscalité publique commune à un territoire dépassant une ville et affectant tous ses habitants.

D'autre part, un cadre d'analyse différent soutient que la configuration et les caractéristiques des constructions politiques du bas Moyen Âge ne correspondent pas à la définition mentionnée de l'État moderne, mais doivent plutôt être comprises comme une réalité politique propre à cette période : les "constitutions médiévales". Ce modèle, initié par le travail pionnier sur l'archiduché d'Autriche au bas Moyen Âge par l'historien autrichien O. Brunner, affirme que l'existence d'une aristocratie dotée de pouvoirs juridictionnels, de moyens et de légitimité pour exercer la violence contredit la conception d'un État détenant l'exclusivité de la force licite.

Néanmoins, la diversité des systèmes politiques de l'Occident des XIVe et XVe siècles empêche de les attribuer entièrement à deux modèles "parfaits" et opposés de développement de l'État bien que recherches des dernières décennies aient classé ces systèmes politiques en deux grands blocs en fonction de la relation de force entre le pouvoir royal et les élites. Les différentes propositions d'analyse sur la construction des pouvoirs publics pendant le bas Moyen Âge accordent une place prépondérante à la "société politique" - les oligarchies citadines et la noblesse - bien qu'elles soulignent des caractéristiques, des besoins, des actions et, par conséquent, une relation différente de ces

élites par rapport aux monarchies. Ceci a déterminé la composition des systèmes politiques très différents le long du Moyen Âge. On peut contraster la centralité fiscale et juridique de la monarchie française par rapport à l'autonomie politique du parlement représentant la classe politique de la Couronne d'Aragon ou encore le cas spécial du Reich dans lequel la monarchie impériale ne réussit à cette centralité qui se produit à une échelle plus basse au sein des principautés où se tissèrent des liens entre l'aristocratie de laquelle dépendait le pouvoir princier pour le gouvernement des territoires en termes financiers ou de cadres administratifs tandis que les nobles en retour accroissaient leur puissance faisant partie du pouvoir public.

La participation de la noblesse dans le service à l'état, particulièrement le service militaire, malgré la rhétorique qui présente les nobles en tant que chevaliers et défenseurs de la chose publique a été très inégale. En Castille les ordres seigneuriaux constituaient le bon et plus gros de l'armée royale encore à la fin du XVe siècle tandis qu'en France le rôle de l'arrière ban a décliné fortement après la moitié du XIVe siècle et encore plus à partir des grandes réformes militaires entreprises par Charles V. Néanmoins la noblesse était encore indispensable pour la défense des territoires et fournissait une grande partie des cadres moyens de l'armée. Rien, cependant, nous prépare pour le jugement négatif qui a été rendu sur les noblesses de deux monarchies angevines. À la fin du XVe siècle, dit F. Storti, Naples était une armée blessée par l'indiscipline nobiliaire dont l'armée royale a pu se sauver tandis que leur indolence en la défense des positions de frontières a facilité l'avance turque et l'empirement de la servitude rurale par la monarchie de Hongrie, dit M. Ragedy.

Il est nécessaire, enfin, d'introduire le phénomène complexe des "guerres privées" qui a fait un des sujets les plus difficiles d'intégrer dans l'analyse politique. Certaines lectures, notamment, celle de R.W. Kaepuer parlent d'une crise d'ordre public par la multiplication des conflits nobiliaires, par exemple, en France et en Angleterre depuis le début du XIVe siècle. Ce qui aboutit à un renforcement de la juridiction et des moyens royaux d'intervention. Tandis que d'autres proposent comme celles de J. Firnhaber-Baker et H. Kaminsky rejetant l'idée de la construction d'un pouvoir central pendant le Moyen Âge parlent de la normalité de la guerre dans les constructions politiques médiévales comme une partie du pouvoir politique détenu par la noblesse.

Pendant le XIVe et XVe siècle diverses propositions parlent d'une crise -et transformation de la noblesse- liée à la crise seigneuriale et agricole du bas Moyen Âge. L'idée de la crise seigneuriale a émergé après la Seconde Guerre mondiale, liée à des études d'histoire économique et sociale de l'Angleterre, ainsi qu'à des conceptions marxistes cherchant à expliquer la transition du féodalisme au capitalisme. Mais surtout dans les années 1970 grâce aux travaux de G. Bois qui propose que la dépression économique et démographique de la fin du Moyen Âge était en réalité une crise systémique du féodalisme. Le paradigme de la crise seigneuriale repose sur l'insuffisance des rentes seigneuriales et, par conséquent, des revenus des seigneurs. On avance que la production agricole, notamment celle des céréales, stagne et diminue en raison de la peste bubonique et du ciseau de prix qui touche les seigneurs féodaux. De plus, la perte de valeur de la monnaie et l'augmentation des coûts de la vie nobiliaire contribuent à cette crise.

Cette décadence de la noblesse, la chute des revenus seigneuriaux et la perte de pertinence dans l'organisation militaire, expliquait la soumission de l'aristocratie aux monarchies autoritaires émergentes. Cependant et, en dépit du consensus historiographique sur la crise des seigneuries au bas Moyen Âge certaines recherches remettent en question l'idée d'une « crise totale » qui aurait affecté tous les domaines seigneuriaux et, par conséquent, l'aristocratie. À sa place on parle de diversité des trajectoires régionales avec une chute généralisée de redevances en France mais pas la perte de la terre comme a été étudiée par M. Le Mené en terre d'Anjou ou la réorganisation de la noblesse castillane par cause de la crise et des bouleversements politiques de la moitié du XIVe siècle avec la guerre civile qui a porté une nouvelle dynastie au trône : Les Trastámara. Avec une grande noblesse -v. 120 lignages qui ont pu tirer des bénéfices du marécage avec l'accumulation de propriétés, terres et juridictions et la moyenne noblesse qui a émergé à l'ombre de la nouvelle et le service public

La relation entre la crise seigneuriale et la violence nobiliaire a été considérée, suggérant que les convulsions économiques et la diminution des rentes étaient un cadre explicatif de la conflictualité entre les familles aristocratiques. Néanmoins, souvent ceux qui fraient la guerre -comme montre le cas des principautés allemandes- n'étaient pas la petite noblesse la plus démunie mais les grandes disposant des ressources pour aller au combat. Enfin, on souligne que la violence, tant de la part de la monarchie que de l'aristocratie, faisait partie intégrante du système politique et de l'organisation sociale du

bas Moyen Âge. On avance l'argument que la guerre privée n'était pas une altération de l'ordre public garanti par les monarques, mais une manière de résoudre les conflits et de maintenir l'équilibre dans le système de domination politique et économique féodal.

Pour conclure, l'historiographie sur la noblesse dans la péninsule Ibérique du bas Moyen Âge a connu une évolution significative depuis un renouvellement initié timidement à la fin des années 1950. C'est à partir de ce moment que l'historiographie espagnole a commencé à rompre avec le cadre positiviste et nationaliste, influencée par le structuralisme français et la rénovation proposée par l'École des Annales. C'était L. Suarez un des premiers à envisager une étude de la noblesse castillane et ses rapports avec le pouvoir royal des Trastámara envisageant la noblesse comme un agent politique faisant partie du pouvoir public du royaume. Mais ce sont notamment les travaux de S. de Moxo, S. Sobrequés et M. Costa présentés au *I Simposio de Historia Medieval* de 1969, consacré au XIVe siècle que diverses propositions bien qu'elles partissent de l'analyse de la relation entre la noblesse et la monarchie ont su introduire de nouvelles questions concernant des aspects démographiques, juridiques et discursifs de la noblesse.

Depuis les années 1970 les différentes « historiographies ibériques » ont pris des chemins séparés. C'est la production historiographique sur la noblesse castillane celle qui la remporte face aux autres par le volume de publications et la centralité des sujets au cœur de l'historiographie médiévale. Les travaux ayant une perspective globale ibérique ont été jusqu'au moment rares et récents : on peut parler de la monographie des noblesses espagnoles médiévales de M. C. Gerbet et divers congrès qui, surtout dans le domaine castillan, se sont célébrés depuis 1997.

A Castille, S. de Moxo continua en partie la ligne de l'analyse de la noblesse mettant en avant les rapports entre la dynastie des Trastámara et l'aristocratie mais a commencé à s'interroger sur les bases du pouvoir nobiliaire qu'il a situé tant dans l'esphère des revenus seigneuriaux- bien que n'a encore intégrée les notions de féodalisme et domination féodale- comme en la sphère de la *privanza* ou participation dans l'administration publique. La génération suivante au fil des décennies a continuée la recherche sur les bases de pouvoir de la noblesse -seigneurial, politique, les structures familiales- grâce aux travaux de M. C. Quintanilla, I. Alvarez, M. C. Gerbet ou J. I. Ortega. Ensuite la question de la représentation et le discours du pouvoir a attiré aussi l'attention de M. P. Carceller, I. Beceiro ou A. Carrasco tandis que les études sur la

conflictualité nobiliaire et les tensions entre la monarchie et la noblesse -concernant la question du contractualisme politique- a été abordée par M. Anton, M. Asenjo, J. A. Jara et une grande production autour des guerres privées en terres basques. A Portugal n'a occupée la place centrale de la noblesse castillane malgré la rénovation commence dans les années 1980 par J. Mattoso et continuée par M. Violante-Branco, et spécialement par, J.A. Pizarro, qui a travaillé sur les stratégies lignagères et la littérature genealogique développé aux XIIIe et XIVe siècles. Pareillement, à Navarre les études par la noblesse furent renouvelées dans les années 1980m et 1990 par B. Léroy et, surtout, par E. Navarro qui s'est distinguée dans l'étude de la crise politique du XVe siècle et la guerre civile navarraise et sa construction a partir des alliances entre les lignées baronniales. Plus récemment, M. Narbonne a fait des contributions intéressantes sur la noblesse a la cour.

A Catalogne, le consensus est que la tache commence par S. Sobreques ne fut pas continuée bien qu'on a consacré des études très complètes aux grands lignages de la noblesse catalane tels que les Entença, Montcada ou Urgell étudiés par B. gari, B. Rogé i Prim ou A. Martinez. En revanche a Aragon malgré les études sur l'haute noblesse et les difficiles rapports avec le pouvoir royale de L. Gonzalez et E. Sarassa, ou les structures du pouvoir seigneurial et les réseaux familiaux mises en avance par C. Laliena, la remportent les études sur les infanzones d'I. Falcon, M. Lafuente ou G. Tomas.

Le cas de Valence mérite qu'on trace des antécédents plus éloignés. La littérature généalogique -pas sans une grande dose d'épique et exaltation de la mémoire des lignées- a connu un certain succès aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles. Une vision contraire très négative a dominé l'histoire entre la moitié du XIXe siècle et la moitié du XXe siècle, laquelle imbue des marcs positivistes et nationalistes a considéré la noblesse comme une ennemie du progrès matériel et la construction de l'état nation. Les paradigmes sur la noblesse ont initié sa rénovation depuis les années 1980 de la main de l'étude du féodalisme et des seigneuries initiés par E. Guinot, A. Furió et F. Garcia-Oliver et l'analyse sociale des structures du pouvoir urbain commence par R. Narbona. En l'actualité s'est développé une ligne d'études sur le rôle de la noblesse en la construction de l'état ou leur participation dans le service royale représentée surtout par C. López et J. Saiz et une grande diversité aussi bien que l'étude de la violence proposée par V. Royo. Et enfin un certain nombre d'études de cas et biographies qui nous permettent la compréhension d'une noblesse diverse malgré les tendances générales.

La noblesse valencienne a eu une double origine dans les procès de conquête et colonisation du royaume de Valence par la monarchie et les groupes dominants de la société féodale catalane et aragonaise pendant le XIIIe siècle. D'une part était un groupe allogène au territoire du royaume intégré par les *rics homes*, les cavallers et *infançons* qui ont acquis des propriétés dans le nouveau royaume au cours des décennies centrales du XIIIe siècle, à la suite des guerres de conquête. D'autre part, son origine est également liée au concept sociojuridique de la noblesse en tant qu'un des composants de la société chrétienne que la société colonisatrice a porté avec lui.

Puisque la création du royaume de Valence au XIIIe siècle n'a pas seulement été due à la conquête de territoires dirigée par le roi Jacques Ier d'Aragon (1213-1276), mais aussi à la colonisation féodale du territoire. Cela a impliqué la désarticulation et, dans certains cas, le déplacement de la société musulmane indigène, la distribution de terres, l'arrivée de colons de Catalogne et d'Aragon, et l'organisation de communautés sous le dominion du roi, de la noblesse ou de l'Église et l'établissement d'un nouveau marc juridique, fournie par la *Costum*, puis des *Furs*, aux besoins des nouveaux établissements chrétiens et la formation de municipalités autonomes.

L'implantation de la noblesse dans le nouveau royaume est liée au processus de donation et de confirmation de seigneuries à partir des terres et seigneuries données par la monarchie aragonaise. Ce processus n'était pas uniforme en termes de rythme ni de cohérence, comme en témoigne la variabilité des donations en fonction de la participation des milices et des barons lors des différentes campagnes de conquête entre 1232 et 1278. Si bien on a une liste assez complète de nobles ayant des propriétés au royaume datant des années 1270 on n'a pas des données aussi complètes et compactes ni dans les moments précédents ni des moments postérieurs résultant que on a des connaissances inégales et précaires sur la composition de la noblesse valencien au cours du premier siècle de vie du royaume.

L'installation de la noblesse à partir des donations n'impliqua au début une seigneurialisation du pays puisque les donations de seigneuries complètes, y compris avec la juridiction furent rares jusqu'à la fin du XIIIe siècle. Par contre ce sont les donations des seigneuries dentaires, terres et immeubles ce qui caractérisa pour la plupart les donations. En outre l'achat de propriétés foncières par des nobles a suscité des tensions entre ceux-ci et la monarchie. La monarchie a tenté à travers des interdictions officielles

et des procès d'inspection empêcher ou du moins contrôler ces achats, ce qui aboutit à une ratification générale en 1272. Le changement significatif sur le mappe seigneurial intervient sous le règne de Jacques II, (1291-1327) qui initie un processus de donations et de seigneurialisation du territoire continué par son fils Alphonse IV (1327-1336) et les Corts de 1329 au cours desquelles et en échange de l'acceptation des furs de Valence leur fut octroyée de manière générale à tous les seigneurs la juridiction la plus élémentaire.

L'analyse du groupe noble formé dans le royaume de Valence dans la seconde moitié du XIIIe siècle, en résultat du processus de conquête et de colonisation de la nouvelle frontière, nécessite l'examen de la terminologie utilisée dans les sources pour désigner et représenter la noblesse. L'importance du langage dans la perception de la réalité et l'organisation des relations sociales est soulignée, et il est essentiel de réviser le vocabulaire utilisé pour désigner la noblesse dans son ensemble, ses hiérarchies internes et son évolution du XIIIe au XIVe siècle afin de déterminer sa position dans l'ordre social perçu.

Dans la société féodale, l'organisation et la division interne ont largement reproduit celles des sociétés d'origine des colons, principalement des territoires septentrionaux de la Couronne d'Aragon. La division en états se manifestait à travers différentes catégories différenciées par leur statut juridique et leur fonction spécifique dans un ordre social idéal conçu par la pensée ecclésiastique et politique. Dans la première étape de la construction légale et institutionnelle du royaume de Valence, la distinction juridique entre les laïcs ne reposait pas tant sur l'existence de différents ordres que sur la division entre les "honorés", qui ne travaillaient pas de leurs mains, comprenant la noblesse et les secteurs bourgeois, et ceux qui ne l'étaient pas. Ces "honorés" partageaient des privilèges exclusifs, tels que le droit de faire la guerre légalement, et bénéficiaient d'un système pénal inégal.

Parmi eux, l'aristocratie étant composée de trois rangs ou hiérarchies : les *rics homes* ou barons, les chevaliers et les infanzones. Bien qu'il n'y ait pas de différences juridiques entre eux, des divisions familiales, de pouvoir et de respectabilité se reflétaient. Le vocabulaire utilisé pour désigner l'aristocratie se basait principalement sur les termes "riches hommes" et "chevaliers", cette dernière catégorie étant inclusive de la basse noblesse. À partir du XIVe siècle, une évolution dans la nomenclature de la noblesse est observée en raison des "anoblissements" par le biais de lettres royales, accordant des

privilèges de "nouvelle chevalerie" et "élévation à la noblesse". Ces lettres reconnaissaient l'origine noble des familles et entraînaient un changement de vocabulaire, mettant en avant l'importance de la bonne naissance et de l'ascendance honorable.

Le terme *generosus* dont l'usage tout au long de la première moitié du XIVe siècle se consolide est introduit pour désigner les nobles, le liant à la noblesse de lignée et d'ascendance honorable, auquel s'ajoute, depuis la moitié du siècle l'expression *home de paratge* (homme de famille), lesquels, à côté du mot *donzell* (damoiseau) est utilisé aussi pour désigner le troisième et plus infime rang de la noblesse -auparavant connus comme des *infanzones* ou dans rares cas *escuders* (écuyers). Parallèlement, la chancellerie royale développa un système de traitement honorifique, en latin et en catalan, *egregi* pour les membres de la famille royale, noble, pour les barons, *honorable mossèn* pour les chevaliers et honorable pour les damoiseaux, en consonance avec une distinction plus précise des individus dans les sources. Par exemple, chez les appels aux Cortes on commence à séparer les nobles des chevaliers au début du XIVe siècle, et la distinction des trois catégories se fit systématique depuis les années 1380. Or, la dénomination conjointe la plus utilisée est *cavalleria* (chevalerie) ce qui relavait de l'identification des nobles avec le sublime *ordo militum*.

La création d'un corps de noblesse autochtone passa aussi par l'établissement, entre la seconde moitié du XIIIe siècle et le début du XVe siècle d'un encadrement juridique de la noblesse dans le cadre générale de la loi forale valencienne qui définissait des obligations, des prérogatives et des immunités communes, qui les distinguaient des autres organes dirigeants, de la citoyenneté et de l'Église.

Cette construction fut intrinsèquement liée au processus de construction des structures du pouvoir politique dans la Couronne d'Aragon entre le milieu du XIIIe siècle et le milieu du XVe siècle, notamment pendant le règne de Jacques II d'Aragon. Ce processus a été stimulé à la fois par l'expansion du pouvoir royal et de ses structures gouvernementales, ainsi que par la maturité des gouvernements municipaux et des Corts représentant les intérêts d'une classe politique composée de citoyens et de nobles.

Cependant, cela n'est pas pleinement compris sans la « dispute forale » une manifestation du conflit entre le pouvoir royal et la faction rebelle des riches hommes aragonais, y compris les fils naturels de Jacques Conquérant et de son fils Pierre III (1276-1285). La dispute forale a confrontés aux prétentions de la monarchie d'imposer à

l'ensemble du royaume les Furs de Valence plus favorables à l'action royale une faction de la noblesse valencienne, comprenant spécialement des lignages du baronnât aragonais qui constituait le sommet de la noblesse de tous deux royaumes et qui se battaient pour la limitation du pouvoir royal en Aragon et l'impulse de institutions représentatives des intérêts nobiliaires tels que le *Justícia d'Aragon* et la conservation des lois aragonaises en terres valenciennes, ce qui leur permettait Une grande capacité de contrôle des ressources seigneuriaux et d'appellation aux tribunaux aragonais.

À l'éclat de la révolte en Aragon et l'octroi du *Privilegio General* en 1283 est suivi le *Privilegium Magnum* en 1284 à Valence qui sauvegardait la prééminence des furs valenciens, bien qu'Alfons III (1285-1291) céda aux demandes de l'aristocratie unioniste en 1287 et accordé un nouveau privilège en 1290 imposant l'observation du fuero d'Aragon. Malgré les concessions de la monarchie pendant le règne d'Alfons el Franc, la dualité forale et le conflit ont persisté. Cela a été l'un des principaux points de friction entre la noblesse unioniste et le patriciat de la ville de Valence, conduisant à des négociations entre la ville de Valence, la monarchie et la noblesse pour résoudre le conflit paix a été obtenue en 1329, avec la renonciation aux fueros d'Aragon par une partie du « parti aragonais » sauf des plus hautes lignées dont les baronnies demeurèrent en loi aragonaise jusqu'au XVIIe siècle, en échange de la juridiction seigneuriale élémentaire et le droit a participer dans les gouvernements urbains

Les changements dans la nomenclature de la noblesse valencienne et ses hiérarchies internes, dans la première moitié du XIVe siècle, ne reflétaient pas uniquement une nécessité accrue d'identifier les membres de la noblesse et de faire respecter leurs prérogatives par les autorités urbaines et les officiers royaux. Cela témoignait également de la consolidation et de la codification des moyens de transmission de la condition aristocratique de parents à enfants, des mécanismes pour être reconnu en tant que membre de la noblesse et des voies d'entrée dans le groupe noble. Comme indiqué dans la revue bibliographique, il est nécessaire de placer au centre de ces changements non seulement les demandes des groupes dirigeants pour délimiter l'exclusivité de leurs prérogatives et franchises, mais, de surcroît, le pouvoir royal en voie d'affirmation dans la première moitié du XIVe siècle en tant qu'agent principal de régulation externe de la dignité nobiliaire.

Tout d'abord, la dignité nobiliaire était comprise en soi comme un privilège. Les chevaliers, définissait P. Belluga, « *sunt gaudentes privilegio militari et de aliquibus eorum privilegiis* ». Entre la fin du XIIIe siècle et le début du XIVe siècle, deux critères ont été précisés pour accéder à la noblesse : la filiation paternelle - c'est-à-dire être le fils ou la fille d'un homme riche, d'un chevalier ou d'un écuyer - et la confirmation royale à travers les privilèges de nouvelle chevalerie ou d'érection en baron. L'héritage paternel était la voie principale de transmission de la dignité aristocratique, comme le confirme le confirment les gloses du même auteur. De même, le changement lexical avec l'introduction des termes *generosus* et *homme de parage* pour désigner les individus de l'aristocratie scandant cette inéluctabilité de l'ascendance.

Cependant, l'accès à cette condition privilégiée n'était pas explicitement régulé par le code foral pendant le bas Moyen Âge ; il est donc essentiel de se référer aux privilèges royaux qui constituaient aussi des sources de droit aussi qu'aux gloses du texte foral du milieu du XVe siècle. Certains privilèges de nouvelle chevalerie et d'érection en baron étaient justifiés par le fait que le donataire avait déjà des antécédents nobles, certifiés par écrit, comme on voit chez les privilèges pour se faire adouber chevaliers accordés à Pons de Soler en 1342 ou à Pere Marrades en 1402. La justification des autorisations pour être adoubé chevalier - ou pour commencer à se prétendre baron - en raison de l'ascendance noble du donataire posait la question de pourquoi le pouvoir royal devait le certifier par un renseignement écrit.

D'un côté il est possible que références à des témoins et à des preuves fiables de l'ascendance noble des bénéficiaires dans certaines lettres de grâce indiquaient que l'adhésion au groupe noble nécessitait - ou se faisait du moins - avec le consentement de ses membres. D'autre que l'absence d'un registre officiel des membres de l'état militaire au XIVe et XVe siècles conduisaient une partie de la petite noblesse, en particulier les lignages moins puissants en dehors de la capitale du royaume et des cercles du pouvoir politique, à avoir besoin d'un certificat de leur statut privilégié pour revendiquer les prérogatives et immunités des nobles. Enfin, les femmes acquéraient la dignité nobiliaire par le mariage et ne pouvaient pas la transmettre à leurs héritiers. Cette régulation n'apparut explicitement dans les fors qu'au milieu du XIVe siècle.

En ce qui concerne la transmission de la condition privilégiée aux descendants, des problèmes pouvaient survenir pour les enfants nés hors mariage. Les lois du royaume

de Valence distinguaient clairement entre les enfants légitimes, nés d'un mariage légal, les enfants bâtards ou naturels nés avant le mariage, qui pouvaient être légitimés par le roi à la demande des parents ou des proches, et les enfants nés de relations interdites, qui ne pouvaient en aucun cas être légitimés même par le monarque. Cependant, le pouvoir royal avait l'habitude de légitimer des enfants conçus avant ou pendant un mariage légal. Par exemple, le cas de Bernat de Sarrià, fils illégitime de l'amiral du même nom, en 1309, ou les enfants de Jaume d'Oblites avant 1329. Les Cortes de 1371 protestèrent contre ces légitimations indiscriminées, mais la question ne fut réglée explicitement qu'en 1428, établissant que seuls les enfants légitimes pouvaient hériter de la dignité nobiliaire.

En dehors de la noblesse héréditaire, la noblesse était obtenue par une concession gracieuse du pouvoir royal, à travers des privilèges de générosité ou de nouvelle chevalerie, similaires aux privilèges d'érection en baron permettant de devenir un homme riche. L'intervention du pouvoir royal pour élever des citoyens et des hommes de ville au rang de nobles peut sembler contradictoire avec le poids de l'ascendance paternelle. Cependant, pour le pouvoir royal, il faisait partie de ses attributions de pouvoir changer la condition de ses sujets, comme cela était déjà évident au début du XIVe siècle. Les privilèges de générosité ont argumenté la droiture et les vertus du concessionnaire, en plus des bons services rendus à la couronne, justifiant ainsi la concession même en l'absence de "générosité" de certains bénéficiaires.

L'évolution du statut légal de la noblesse s'est produite en lien avec le conflit juridique, entraînant la séparation des prérogatives, immunités et obligations des nobles des droits et devoirs des citoyens et hommes de ville, qui faisaient partie de la catégorie des « honrats ». La législation forale primitive leur accordaient des privilèges identiques en raison de leur contribution directe aux tâches militaires. Toute la population chrétienne du royaume, à l'exception des ecclésiastiques jouissant de leurs propres droits également modulés dans le temps, était soumise à la justice ordinaire du roi confié à des magistrats urbains renouvelables annuellement parmi les bourgeois.

Cependant, les *honrats de son cors* bénéficiaient d'une série d'immunités judiciaires, notamment le droit de ne pas être torturés lors des enquêtes judiciaires. En 1293, Jaume le Just a confirmé qu'aucun homo *honratus* ne pouvait être soumis à question pendant le procès. De plus, dans les procédures d'exécution de biens, seuls le bétail et les biens meubles pouvaient être saisis, en commençant par ceux situés en dehors

de la maison des "honrats" et des citoyens honorables. Seuls les biens immobiliers et les héritages pouvaient être saisis en dernier recours, si les montants réclamés n'étaient pas payés. Un privilège de Jaume el Just en 1300, confirmé quinze ans plus tard, conférait au procureur royal du royaume la compétence pour connaître des affaires pénales relevant de l'appel ou exclusivement compétentes pour le roi afin de faciliter l'action de la justice en l'absence prévisible des monarques. En 1329, plus tard confirmé en 1418, s'établit que même si l'instruction des procès correspondait au magistrat urbain seul le roi ou son représentant pouvaient condamner à mort aux nobles.

En troisième lieu, le « vasselage universel », c'est-à-dire le monopole royal du lien féodo-vassalique de l'aristocratie, fut une autre bataille entre la noblesse et la monarchie jusqu'au XVe siècle. Une des principales thèses concernant l'organisation de la noblesse dans le royaume de Valence au début du XVe siècle et son comportement politique est que l'institution de la féodo-vassalité entre les membres du groupe aristocratique, en raison des interdictions expresses dans les "furs" du royaume, n'existait pratiquement pas. Cela renforçait le lien direct du pouvoir royal avec la noblesse et privilégiait les canaux institutionnels tels que la représentation parlementaire aux liens personnels pour le dialogue entre les membres de la noblesse entre eux et avec le souverain.

Cependant, il est nécessaire de faire quelques nuances à la lumière des sources du droit valencien. Bien que les citoyens, les hommes de ville et tous les habitants des villes et villages du royaume pouvaient devenir vassaux des nobles ou des citoyens en raison de leurs propriétés, les liens féodo-vassaliques entre les membres du groupe noble restaient dans une zone d'ombre. Certes, bien que le nombre de cas soit minuscule, il n'était pas incompatible que le supérieur seigneurial d'un noble valencien soit en même temps vassal du roi d'Aragon et d'un autre prince chrétien, pour ses possessions dans d'autres royaumes. Néanmoins, le pouvoir royal s'opposa aux relations de fidélité établies entre les membres de l'état militaire au détriment du monopole royal.

L'autre grande conséquence de la paix forale atteinte dans les Corts de 1329-1330 dans le royaume de Valence fut la rentrée de la petite noblesse aux gouvernements urbains et l'exercice des magistratures à Valence et autres cinq villes « majeures » y compris Xativa, Castelló et Alzira. Le précédent immédiat est le privilège accordé à la ville d'Oriola en 1326, permettant l'accès des chevaliers aux magistratures municipales. Le

premier for de 1329 a ouvert la juraderia et le conseil aux généreux, leur réservant des postes renouvelables annuellement. Dans Valence et les "villes majeures", des sièges leur furent réservés au conseil municipal. Les magistratures annuelles comme le *justícia* et le *mostassaf* alternaient entre chevaliers et damoiseaux. Aux cours de 1349, il a été établi que seuls les chevaliers et damoiseaux pouvaient occuper le nouveau poste de portantevus du gouverneur du royaume de Valence.

Ces changements dans la structure des gouvernements et des magistratures urbaines ont eu un impact durable sur l'évolution politique et l'intégration des groupes dirigeants, notamment dans les villes de Valence et Xativa. Cependant, l'intégration politique fut inégale dans d'autres villes royales en raison de la faible présence de généreux en dehors des principales agglomérations urbaines. On peut contraposer les cas de Castellón, au nord, et Alzira, au sud. À Castelló, comme le souligna P. Viciano, l'structure de la participation politique de la communauté locale -plus généralisée avec 20-30% des homes chrétiens- fut plus proche des communautés rurales. Les escasses nombres qu'y habitent ne font partie du conseil ou exercèrent des magistratures que rarement. En revanche à Alzira, malgré leur petit nombre aussi, la participation des lignages nobiliaires est constante depuis 1396 jusqu'à 1406 que les registres ne se conservent plus

Enfin, la fiscalité a suscité des tensions entre la noblesse et les communautés urbaines bien à la capitale du royaume qu'aux autres villes. Les bourgeois honorables et les citoyens qui pouvaient entretenir un cheval et armes furent exemptes de la « peita » ou taille en 1266, de même que Valence et d'autres villes du royaume. Néanmoins tous les habitants de la ville, y compris nobles et ecclésiastiques furent soumis au paiement des taxes ou contributions pour le maintien des murs, douves et des canaux d'irrigation, ce qui comporta la proteste des nobles pour se bénéficier d'une exemption. Le cas le meilleur connu (et étudié) a été Valence où des protestes des nobles face au gouvernement et le roi se succèdent entre 1344 et 1345 avant que le roi n'arbitrât qu'il n'y avait raison à l'exception et soulignasse plus tard cette obligation en 1363. Des accords pareils sont atteints à Xativa en 1363, Alzira et Castelo où le gouvernement urbain accorda en 1380 que les *generosos* ne fussent tenus qu'à la moitié de la *piéta* dont la ville n'était exempte totalement.

Le principal obstacle à la compréhension de la composition de la noblesse valencienne pendant le bas Moyen Âge tardif est le manque d'un recensement ou d'une liste exhaustive de l'aristocratie antérieure *au foagatge general* élaboré par les Corts de Montsó de 1510-12. Certes, on peut s'appuyer sur des listes de contributeurs du braç militar des Corts élaborés en 1358, 1429, 1488 et 1484, bien que celles-ci ne fussent non plus exhaustives et complètes, comme l'a montré C. López. Malgré leur utilité évidente pour faire l'exercice pour évaluer la permanence des lignées nobiliaires, ces taxes présentent des importances absentes et bien sûr une distribution irrégulière au long du temps qui a laissé des vides importants. Bien que les listes de convoques aux Corts sont plus réguliers -une réunion tous les cinq ans de moyen au XIVe siècle- ne sont plus les sources les plus profitables dû à leur exigüité et à la faute de précision en distinguant les hiérarchies des individus avant la fin du siècle. Au surplus, bien sûr, il n'eut pas jamais, dans son élaboration, d'une prétention d'exhaustivité ni de représentation égalitaire chez la noblesse. Les appels élaborés par la cour royale obéissent à des critères et stratégies politiques. Prenons comme exemple que les barons sont, clairement, surreprésentés, car, comprenaient toujours entre 22,62% et 56,76% des convoqués

L'identification des lignées nobiliaires est compliquée par la variabilité orthographique et stylistique dans la documentation, notamment chez les lignées d'origine aragonaise ou navarrais incluant un patronymique. Eiximén Pérez de Calatayud, par exemple, était le fils de Ruy Sanchez de Calatayud. Ce qui se complique plus à partir du deuxième tiers du XVe siècles que certaines familles, surtout du baronnât, commencèrent à utiliser des lignées composées tels que Vives Boïl ou Rabassa de Perellós, reflétant à l'importance croissante de l'ascendance maternelle pour déterminer le degré de noblesse des individus. Enfin, il est important de noter que la perception de l'extinction des lignées peut être déformée, car elle reflète souvent simplement l'absence de transmission patrilinéaire et non la disparition totale de la famille. On peut citer le cas des Safont, disparus entre la fin du XIVe siècle et le début du XVe en raison du fait que le chevalier Guerau Safont n'a laissé que deux filles. Un autre cas est celui du chevalier Pasqual Maçana, dont les trois filles n'ont pas pu transmettre leur nom de famille aux descendants

Malgré ces précautions et limitations des sources on a dressé une étude comparative de l'évolution de la noblesse pendant les XIVe et XVe s'appuyant sur la méthodologie utilisée pour les cas de Flandres ou d'Angleterre. Des listes de noms de

famille ont été établies tous les cinquante ans, à partir du milieu du XIVe siècle, en utilisant des convocations parlementaires et, ce qui a permis d'identifier la persistance des lignées, de calculer le taux d'extinction des familles et de déterminer si le groupe noble s'est élargi ou rétréci au cours du bas Moyen Âge. Les résultats de l'analyse révèlent un taux moyen d'extinction de 50 % des lignées tous les cinquante ans, comparable au cas de l'Angleterre.

Les possibles causes de l'« extinction » des lignées ont été discutées,. Telles que la crise seigneurial et l'appauvrissement des seigneurs, et la révolte de l'Union (1347-1348) comme un des détournant décisifs dans l'histoire de la noblesse valencienne. Toutefois, et bien sûr, ne perdant pas de vue que maintes « extinctions » sont attribuables à des défauts des sources ou encore n'obéissaient qu'à `des interruption en la transmission du nom de famille par voie féminine, il faut noter aussi que, contrairement à ce qu'on a débattu au XXe siècle et ce que reflétrissent les discours chevaleresques, la dérogeance ou perte de la noblesse n'était pas possible du à la pauvreté, l'exercice de métiers non honorables ni à cause des crimes les plus graves tels que la *lesa magestas*,

De son côté l'origine de la noblesse du début du XVe siècle peut être examinée de manière semblable avec la répartition des lignages en différents segments de vingt-cinq ans selon leur première mention dans les sources. Il est souligné qu'un tiers des lignages faisait déjà partie de la noblesse à la fin du XIIIe siècle -peut-être plus encore dû à la pauvreté des sources du début du XIVe siècle- tandis que 15% étaient des nouveaux arrivés depuis 1375 soit à cause des migrations internes soit, à l'incorporation de nouveaux lignages dans l'aristocratie valencienne grâce à une charte d'adoubement.

En revanche le progrès du baronnât, dû à leur petit nombre -pas plus de quinze ou vingt lignages à chaque génération d'après ce qu'on peut voire aux appels des Corts- et leur poids dans l'ensemble des relations politiques est plus aisément observable. En termes générales, le baronnât jouit d'une grande stabilité jusqu'aux années 1360. Au début du XIVe siècle la majorité des *rics homes* venaient de ces lignées installées durant le procès de conquête. Parmi eux, on peut recompter cinq lignées issues des braches cadettes, voire illégitimes de la dynastie royale- y compris les deux fils d'Alphonse le Bienveillant qui ne s'incorporèrent qu'en 1323 et 1324. Parmi les autres, des différentes braches des grandes lignages Catalans et Aragonais, telles que Bellpuig, Carròs, Entença, Luna, Montcada, Eiximenis d'Arenós, et Pérez d'Arenós dont nombre joua un rôle crucial

dans la défense des *fueros* aragonais à Valence. Les seules incorporations de ce siècle, la lignée baronniale catalane des Centelles et Bernat de Sarrià, le premier chevalier à être monté au baronnât par privilège accordé en 1310.

La composition de l'élite baronniale avait à peine changé au milieu du siècle, selon les appels aux Corts de 1347, 1349 et 1353 avec près du 75% des lignées qui venaient de la génération précédente. Il faut noter l'incorporation de deux nouvelles familles issues de la dynastie des rois d'Aragon : les comtes Urgell et les Aragon, et l'arrivée d'au moins quatre nouvelles lignées dont la montée est expliquée par le service au roi, notamment le cas des Vilaragut, issus d'un damoiseau catalan servant Jacques Ier et ses fils qui se firent octroyer la seigneurie d'Albaida et Carricola et dont les premiers membres portant le titre de noble sont datés aux 1340. Les années 1350 et 1360 connaissent la montée et la chute rapide des fils d'Alphonse IV, les infants Ferran et Joan, demi-frères du roi Pierre IV d'Aragon (1336-1387). Les deux sont devenus des figures politiques éminentes et des acteurs clés dans la Guerre de l'Union (1347-1348) et la postérieure guerre de Castille (1356-1369) ce qui explique leur disparition traumatique à mains de Pierre Ier de Castille (1350-1369) et de Pierre le Cérémonieux

La disparition traumatisante de ces infantes royales, qui coïncida avec la mort ou la retraite des grands personnages de leur génération -comme le comte de Luna ou Pere de Xèrica et son fils, Joan Alfonso, qui moururent sans descendance légitime ou encore Père de Ribagorça qui entra en religion en 1358- a eu un impact direct sur la haute noblesse et sur l'équilibre de pouvoir entre la monarchie et la noblesse. D'abord la carte seigneuriale, est reformée concentrant d'immenses domaines entre les mains de quelques mariages : les marquis de Villena, -qui ont réuni un patrimoine s'étendant sur le 9,5% de la superficie du royaume, les comtes de Luna -qui n'étaient que l'infant Martí, fils cadet de Pierre le Cérémonieux et Maria, fille et héritière du comte de Luna- et les vicomtes de Vilanova, le premier titre de noblesse valencien créé en 1390 hors de la famille royale. La vide laissé par ces « extinctions » a permis l'ascension de nouveaux rics homes provenant des rangs des serviteurs de la monarchie tels que Rodrigo Díez, Pere Boïl, Guillem de Bellví ou même le vicomte de Vilanova. Processus dans lequel furent particulièrement actifs les fils de Pierre IV, Jean Ier (1387-1396) et Martin Ier (1396-1410).

L'étude démographique de la noblesse valencienne vers 1400 comporte se submerger dans le problème de la démographie du royaume de Valence au bas Moyen Age, un débat pas encore fermé depuis cinq décennies. Hormis qu'on ne peut s'appuyer que sur des sources fiscales fragmentaires et irrégulières, c'est-à-dire des listes de « foyers », comme la collecte du morabatí tous les six ans depuis 1364 (sauf pour Valence), pour toute la période jusqu'à 1510 que les *Corts* ordonnèrent un recense général des foyers du royaume, les chercheurs ont disputé autour du quotient le plus convenable pour traduire en nombre de personnes physiques les foyers -les propositions basculant entre 4 ou 7. Aux effets de notre analyse on utilise les chiffres proposés par A. Furió qui parle d'environ 250.000 habitants au début du XV siècle.

En outre, notre étude a été à deux défis essentiels : établir une liste d'individus nobles dans la chronologie sélectionnée et choisir un facteur de conversion approprié. N'existant pas, comme on l'a déjà souligné, une « immatriculation officielle » de l'aristocratie, toute exhaustivité est écartée. A sa place, on a pu tirer des différentes sources, les registres notariales, les registres de la chancellerie aussi bien que des appels aux *Corts*, 866 individus adultes existant entre 1387 et 1412, dont 547 hommes et 321 femmes avec une présence bien inégale chez les différentes sources. Par exemple, dans les registres de la chancellerie et les appels aux *Corts*, les hommes du baronnage étaient surreprésentés par rapport aux chevaliers et damoiseaux et aux femmes de toute condition. Aussi chez les sources notariales -qui nous fournissent le nombre plus grand d'individus avec des proportions plus paritaires, le nombre de personnes habitant à Valence est disproportionné, malgré l'importance politique et économique de la capitale, par rapport à des moments ultérieurs du XVe siècle.

Le choix d'un quotient de conversion n'a pas été sans souci puisque bien peu de documents nous offrent une relation complète de la taille des familles. C'est à partir de ces rares et précieux documents tels que les testaments de Lluís de Castellví et sa deuxième épouse, Joana Joan, ou l'émancipation des fils d'Ot de Montcada qu'on a pu établir un quotient -pas plus qu'une estimation- de 5,5. Ce qui multiplié par le nombre d'hommes déjà annoncé nous donne, sur le total de la population du royaume, avec toutes les précautions, nous donne un minimum d'un 1,2% de la population valencienne qu'au début du XVe siècle faisait partie de la noblesse. Il se situerait, donc, dans une fourchette cohérente avec les chiffres proposés pour le reste des pays de la Chrétienté au même moment, sauf pour le cas de l'Aragon, la Navarre ou Castille.

La reproduction de cette population relevait de la formation de nouvelles familles à travers l'union matrimoniale, mettant en avant l'importance d'assurer une descendance légitime et la transmission de biens matériels et immatériels. On a fait une approximation à cette question portant sur un échantillon de 299 mariages nobles entre 1387 et 1412. L'étude, malgré les limitations comme l'impossibilité d'identifier les origines de près d'un 25% des épouses montre un marche matrimonial confiné presque entièrement aux frontières du royaume (jusqu'au 94 % des femmes recensées) et, de façon générale, aux limites de l'état nobiliaire (jusqu'à 50% des épouses provenaient de la petite noblesse et 8% de l'haute noblesse contre 20% des fille de la bourgeoisie).

Les motivations des mariages ne sont pas toujours évidentes. Sans doute, la dot apportée par la femme a joué un rôle essentiel. On estime -en dépit de la taille réduite de la montre- que la dot moyenne se situait autour des 42.000 sous et deux tiers du total entre 30.000 et 60.000 sous. Les dots les plus élevées furent versés par des familles de la petite noblesse ou la bourgeoise qui souhaitaient de marier leurs filles avec des hommes du rang supérieur, cas de Joan de Sentllir -de laquelle tous connaissaient la richesse- qui paya 100.000 sous pour marier Pere de Centelles, issu d'un des familles les plus distinguées du royaume. Cependant, le mari devait, à son tour, s'acquitter d'un *creix* (valant la moitié de la dot) et, quelquefois, faire des cadeaux somptueux, ce qui nous défend de penser à la possibilité du lucre comme le seul facteur contemplé.

En revanche, le rôle politique des mariages est bien constaté. Spécialement pour la haute noblesse dû à l'intérêt spéciale du pouvoir royale. Le cas étant pour la petite noblesse assez moins claire. En effet, des nombreux mariages ont servi à consolider des alliances longtemps établies, par exemple entre des lignées qu'ont fait partie de l'Unió (1347-1348), comme les Alpícat et Soler ou les Marrades et les Romaní, et, au contraire, des lignées qu'ont soutenu la cause royaliste tels que les Díez et les Vilanova. Autres unions tels que le mariage entre Bernat Joan, fils du juge royale, Arnau Joan, qui a condamné les unionistes et Beatriu Abelló, fille d'un banquier unioniste défie cette logique. Peut être fut un mariage destiné à la réconciliation et la promotion sociale des anciens unionistes. Effectivement, quelquefois le mariage servait au but de faire la paix entre deux familles affrontées, ce qui tenta de faire Jean Ier pour arrêter la vengeance des Sanoguera contre les Valleriola.

La famille, comme l'a recalqué J. Morsel, était un component indispensable de la vie de la noblesse. Assurément, aucun homme noble ne l'était sans être maître d'un groupe domestique élargi. Ce qui comportait un investissement conscient et considérable, puisque le plus grand l'état du noble, le plus grande la *familia* qu'il gouvernait. Toutefois, la précaution à l'égard de la terminologie est nécessaire : *familia* (famille) souvent ne désigne que l'ensemble des serviteurs tandis que *casa* ou *casal* (maison) pouvait bien comprendre la descendance du mariage et les serviteurs domestiques.

Le groupe familial de la noblesse était construit avec une structure sensiblement patriarcale et hiérarchique, mettant en avant la relation entre le père et les fils mâles, surtout le fils aîné. La natalité au sein du groupe aristocratique était supérieure à celle des groupes subalternes des villes et des campagnes, peut être grâce à une partie considérable des mariages qui se concertaient avant que la femme ait 20 ans, comme le révèlent les capitulations matrimoniales. L'éducation dans les foyers aristocratiques était déléguée à des serviteurs : des nourrices, des domestiques et des précepteurs jusqu'à 15 ans le fort pour le faible. Bien que certaines relations, comme celle du marquis de Villena avec son fils aîné avec lequel fut en guerre de 1408 jusqu'à sa mort en 1412, puissent être tendues, dans l'ensemble, les liens entre le père et son fils état fort et stable comme en témoignent les donations *inter vivos* et la participation des jeunes aux guerres familiales, ce qui peut s'expliquer, entre d'autres causes, parce que les fils aînés restent plus de temps chez leurs parents tandis que les filles, la minorité des hommes et femmes qui entrent en religieux aussi bien que les cases où les puînés étaient déshérités au profit de leurs frères aînés pouvaient quitter la maison familiale entre les 15 et les 20 ans

La taille de la *familia* et, donc, de la renommé des époux était déterminé aussi par le nombre de serviteurs, ce qui à leur tour dépendait de trois facteurs. La capacité économique et l'état, bien sûr, avec des maisons de la petite noblesse ayant entre un ou trois serviteurs, en même temps -du moins après les légats testamentaires- et les maisons baronniales n'ayant plus de cinq et plus spécialisés. Aussi, l'âge des enfants puisque tandis qu'ils sont jeunes ils sont élevés chez leurs parents par la foule de nourrices et précepteurs. On considérait que le minimum de la respectabilité était un écuyer pour les garçons et une domestique pour les filles. Enfin, si le pater familias et ses fils étaient en guerre avec autre famille, ce qui créait le besoin de contracter des écuyers -le collectif le plus nombreux après les esclaves- pour se battre à leurs ordres.

L'analyse de la création des fiefs, des structures de production agraire dans le marc seigneurial et de génération de revenus dominicales a été l'un des sujets de recherche les plus marquants de l'historiographie médiévale valencienne au cours des quatre dernières décennies comme on constate à travers la vaste bibliographie qu'on doit à E. Guinot, A. Furió, F. Garcia Oliver, J. L. Zapata, V. Pons ou P. Viciano. Les progrès dans cette voie ont révélé que, de manière générale, les revenus de la grande majorité des seigneuries valenciennes au XVe siècle étaient modestes et les revenus de la plupart d'elles -dans une fourchette entre 10.000 et 30.000 sous- insuffisants pour maintenir les propriétés des familles seigneuriales sans sources complémentaires de revenus.

Les causes de cette faible rentabilité de la seigneurie valencienne ont été principalement attribuées à des aspects structurels qui ont émergé pendant le processus de seigneurialisation entre les années 1230 et la mort d'Alphonse le Bienveillant. Ces aspects comprennent la petite taille, la dispersion territoriale et la fragmentation des redevances dominicales. Bien que l'impact d'événements tels que la guerre de Castille (1356-1369) à l'intérieur et à la frontière du royaume soit reconnu, on souligne que les tendances économiques et démographiques dans les territoires de la Couronne d'Aragon aux XIVe et XVe siècles n'ont pas suivi les dynamiques dépressives du reste de l'Occident médiévale. En revanche, malgré croissance économique et la stabilité démographique ont persisté dans le royaume de Valence dans la seconde moitié du XIVe siècle, comme en témoigne le maintien de la population et l'augmentation de la demande de produits manufacturés. Cependant, les bouleversements du XIV siècle, ont eu des conséquences sur l'organisation des seigneuries et la production agraire. La diminution de la superficie cultivée et l'augmentation du coût de la main-d'œuvre ont poussé les seigneurs à adopter de nouvelles stratégies pour augmenter leurs revenus. Dans la campagne valencienne, les cultures spéculatives telles que le riz ou le sucre ont gagné du terrain, tandis que les seigneurs féodaux ont intensifié la pression sur la population paysanne musulmane, devenue l'une des principales sources de revenus dominicaux.

Bien que la plupart des seigneuries aient eu des revenus modestes, certains mariages ont réussi à former des entreprises féodales de grande envergure, par exemple, les marquis de Villena ou les comtes de Luna. Cependant, même ceux avec des rendements substantiels ont dû faire face à des endettements considérables et à la nécessité d'hypothéquer des propriétés en cas de besoin financier. La location de seigneuries à des tiers, principalement des commerçants, était une pratique pas assez

courante mais révélatrice des insuffisances des fiefs tels que la dispersion et la maigresse des rentes seigneuriales, même s'il s'agissait des seigneuries peuplées des musulmanes. Comme on voit dans la charte d'arrentement de Xinosa et de Monover, au sud du pays dont le propriétaire était D. Pero Maça de Lizana, en 1405, le seigneur percevait des petits tributs dont la quantité était fixée en argent, des capitations pour les personnes et les bêtes de somme et des versements en espèce comme fil ou poulets. Certains seigneurs aussi pouvaient compter sur l'exercice de l'haute juridiction qui leur permettait de condamner à mort ses vassaux, ou de commuer la peine par une amende. La négociation *du braç militar*, finalement, fut essentielle pour consolider et préserver les capacités seigneuriales, surtout à l'égard de la paysannerie musulmanes.

On ne doit pas, non plus, surestimer les profits économiques que les nobles pouvaient tirer, dans la période étudiée entre 1387 et 1412, du service à la monarchie. L'acquisition de nouvelles capacités seigneuriales (telles que le droit à taxer les marchandises), de nouveaux moyens de pression -éminemment, l'haute juridiction- ou des concessions telles que la licence de célébrer des foires et marchés, n'était pas accessible à tous les seigneurs, mais seulement à ceux qui naviguaient habilement dans la politique courtoise et entretenaient de bonnes relations avec les monarques. C'est pourquoi les bénéficiaires de la largesse royale ont changé au cours de la période étudiée. Au début du règne de Jean Ier c'est sa favorite *madona* Carrosa de Vilaragut qui, avant sa chute a obtenu des importantes concessions pour ses seigneuries d'Albaida et Corbera et à la fin du règne de Martin Ier ce sont divers individus de la faction des Vilaragut et Cervelló, par exemple. Les urgences financières de la couronne, enfin, ont été aussi un moteur de l'octroi de concessions et de le morcellement et vente de la juridiction royale, aux serviteurs les plus proches bien sûr, pour réunir l'argent. En tout cas, ces dons de la monarchie s'inscrivent dans l'échange de faveurs entre le roi et certains nobles valenciens.

Certes les faveurs royales avaient une portée limitée à une élite aristocratique proche de la cour et engagée dans le service à la monarchie. Les registres montrent que seul un petit nombre de seigneurs valenciens ont bénéficié de privilèges entre 1387 et 1412 (par exemple, seulement 46 homes ont exercé des offices publics rémunérés). Plus encore, plus souvent qu'on le pensait, est difficile de voir des bénéfices monétaires directes du service à la cour. Ne sont pas inexistantes des cas tels que Ramon de Vilanova,

trésorier de Pierre IV, ou d'Ot de Montcada, un des capitans les plus distingués des guerres à Sardaigne et Sicile, qui ont risqué leurs fortunes au profit de la couronne.

Néanmoins, la monarchie fonctionnait davantage comme une sauvegarde contre d'éventuels cataclysmes financiers. L'intervention royale pouvait faire la différence entre la préservation du patrimoine familial et sa perte en raison de dettes, ce dont on a de très bons exemples, parmi eux, les petites seigneuries du Rafol (à Dénia) et Pobla de l'Ardiaca (à Alzira) que furent vendues par la cour du *governació*. Des cas nobles endettés, par exemple Ot de Moncada, dû à sa participation aux campagnes militaires en Méditerranée, ont pu s'appuyer en la protection royale contre les créanciers. N'est pas de soi que la monarchie aussi s'occupait d'atténuer les conséquences négatives de leur fidélité aux serviteurs les plus dévotés à travers des moratoires et des cadeaux sporadiques (seulement 142 en 25 années). Enfin, les serviteurs du roi connaissaient, peut-être, des difficultés, mais jamais la ruine.

Le manque de preuves directes, telles que des registres comptables des revenus et des dépenses, à des exceptions ponctuelles exceptionnelles telles que les marquis de Villena, rend difficile la connaissance de l'état du patrimoine familial de la noblesse à cette période. Par conséquent, il est difficile de déterminer si les difficultés économiques étaient le résultat d'un déficit chronique, d'un manque de liquidités ou de conjonctures difficiles. On ne peut pas s'appuyer sur des sources judiciaires, la plupart des conservés ne recueillant que des demandes à l'occasion de petites dettes, par exemple le jeune Don Pero Maça face aux tailleurs. Car, faute d'information et d'un contexte général on ne peut pas estimer leurs poids sur les finances des familles. La rhétorique utilisée n'est pas utile, non plus, parce que maintes fois les nobles faces au roi ou des juges, par exemple Berenguer de Vilaragut en 1406 quand on lui réclamait les frais d'un litige contre sa cousine Carrosa, exagéraient leur pauvreté pour se faire pardonner leur dette, bien que certes des chevaliers et de dames pauvres vivant dans des villes, comme Pasqual Maçana et sa femme Valençó Muntaner, existaient. La stratégie de préserver le patrimoine familial pour le fils aîné pouvait aussi révélatrice de l'insuffisance de la fortune familiale, mais pouvait obéir à d'autres buts et en bien d'autres cas, les testaments ont reparti les propriétés équitablement entre les enfants.

Bref, la véritable situation économique de la plupart de la noblesse demeure largement dans l'obscurité. Dans certains cas, on rencontre des informations sur la taille

des patrimoines, mas toujours dans la sphère de l'spéculation. Deux témoins différents dans un procès ont estimé la fortune du défunt Joan de Bellví (m. 1394) en 400 000 sous 220 000 sous respectivement et dans la carte nuptiale de Joana de Sentllir, unique héritière de son père, mentionne que celui-ci ne lui avait laissé, en somme, que 88 000 sous c'est pourquoi sa mère abonait ce qui restait pour les 110.000 sous de sa dot.

La seule évidence sur laquelle se peut appuyer, avec précaution aussi c'est l'endettement via le censal mort ou rentes constituées état donné que la participation au marché du crédit était clé pour l'équilibre financier de la noblesse. La dette publique sous forme de censal mort devient une source de revenus pour la noblesse et les élites bourgeoises. Une analyse sur participation de la noblesse sur le marché du crédit entre 1387 et 1412 est effectuée en utilisant des documents notariés détaillant la perception de rentes, la vente de censaux et les contrats d'annulation de dettes.

On conclut que la principale source de revenus de la noblesse était le « domaine royale », soit les fiefs royaux des Luna, soit l'émission de dette publique des villes royales, qui fournissent jusqu'à 40% des intérêts perçus. Une importance qui s'accrut le long du XVe siècle. En ce qui concerne à l'endettement nobiliaire, l'haute noblesse est surreprésenté parmi les demandeurs de crédits (vers 30% tandis que les fournisseurs de capitaux étaient principalement des autres aristocrates (un tiers) et les bourgeois (un autre tiers). Toutefois, et malgré l'endettement constant n'était pas un endettement lourd ni destructeur, près de la moitié des prêteurs avaient un intérêt égal ou plus bas de 1.000 sous et 90% des dettes étaient liquides pendant les dix ans. Les motivations les plus récurrentes étaient les faites extraordinaires (des mortes imprévues, des mariages) ou la demande d'argent pour liquider des dettes antérieures ce qui rendait l'endettement chronique. Enfin et malgré l'endettement déjà constant et chronique à la fin du XIVe siècle, dont l'accumulation pouvait conduire à des désastres financiers tel que celui des Montcada, on peut juger une stabilité fragile pour la plupart de la noblesse, laquelle pouvait busculer par une malefortune ou un versement inattendu

La représentation externe de la noblesse relevait en bonne partie des habitudes de consommation qui pouvaient être placées sous les étiquettes « vivre noblement » ou « entretenir l'état », ce qui était condamné par des moralistes comme Saint Vincent Ferrer (1350-1419) et parodié par des poètes de l'aristocratie soucieux du bon nom de la chevalerie. Malgré les critiques, la noblesse affichait sa position sociale à travers divers

éléments. Le roi Pere IV, ans ses « lois de la chevalerie » -rédigées vers la fin de son règne- encouragea, la propreté et le soin du corps, des vêtements luxueux et de couleurs vivantes qu'infondaient le courage aux jeunes chevaliers bien que les plus expérimentés portaient des manteaux longs comme signe d'humilité. L'apparence externe, les tissus de qualité en couleurs vives, par exemple le rouge, et les bijoux marquaient la prééminence sociale. Les couleurs, en particulier le rouge réservé à la noblesse, étaient des symboles de prééminence sociale. La compétition pour se démarquer ne se limitait pas à la tenue vestimentaire, mais comprenait également les montures, les armes et les armures sur lesquels les acheteurs faisaient imprimer les armes de leurs lignées démontrant leur identité et leur statut.

Malgré l'importance des apparences, l'ostentation n'était pas exclusive à la noblesse, car la bourgeoisie aisée cherchait également à montrer sa capacité économique. Et pour certains membres des élites citadines était une des voies pour se faire octroyer des chartes d'adoubement en contemplation de ses bonnes mœurs et sa vie honorable. C'est pourquoi les différences entre les nobles et les bourgeois, avec lesquels partageaient un espace, physique, politique et, dans certains cas, familiale, se trouvaient dans la chevalerie. Malgré la proximité matérielle et familiale entre nobles et citoyens, la dignité de la chevalerie était considérée comme supérieure.

La séparation entre les chevaliers et les citoyens était principalement due au fait que les premiers avaient accès à devenir chevaliers, garantissant ainsi l'accès aux privilèges de la noblesse. L'investiture de chevalier était une transition vers la vie adulte, généralement vers 18 ou 20 ans. Mais la plupart des occasions la possibilité de se faire adouber relevait des ressources économiques, car l'investissement requis pouvait être significatif comme le démontrent cadeaux de 10.000 florins aux courtisans qui avaient pris la décision de se faire adouber. Par conséquent, et malgré la magnification visuelle et discursive de la chevalerie aux XIVe et XVe siècles, le nombre réel de chevaliers parmi la petite noblesse ne fut que la moitié à chaque génération jusqu'à la fin du Moyen Age.

L'importance de la chevalerie n'est coïncidant avec la conquête et l'intégration du royaume de Valence à la Chrétienté Latine, mais plutôt est un produit de la cour royale de Pierre IV depuis la moitié du XIVe siècle. Comme frère Père de Ribagorça dit a Jaume March avant son propre adoubement, le roi Pierre honora la chevalerie comme no l'avait pas honoré aucun de ses aïeux. Bien que le récit des couronnements de son père,

Alphonse IV, montre une certaine importance de la chevalerie dans la cérémonie et, du coup, sur la représentation du pouvoir royal. C'est à Pierre le Cérémonieux qu'on doit la création des premiers ordres de chevalerie laïques, tels que les chevaliers de Saint-Georges (1353), ou l'Empressa de Saint Jean Baptiste pendant son règne.

La cérémonie d'investiture était divisée temporellement et spatialement en deux parties : l'investiture dans l'église et la célébration publique en dehors de cet espace sacré. La description détaillée de l'investiture nous indique que celle-ci comprenait un rituel symbolique de passage, comparable au baptême, avec un accent particulier sur la relation entre le parrain et le néophyte. La relation entre le parrain et le néophyte établissait une hiérarchie symbolique et par l'âge. Bien que les lois de la chevalerie permissent au roi et à son fils aîné d'investir des chevaliers, la principale prérogative revenait aux barons, comme indiqué dans les privilèges nobiliaires. La cérémonie avec la bénédiction et l'imposition des armes et pièces de l'armure telles que le glaive et les éperons voulait symboliser des vertus chevaleresques telles que justice, l'honnêteté et la persévérance. Cependant, étonnamment, la ceinture (*cingulum*) n'est pas mentionnée dans les descriptions, malgré sa présence dans les privilèges pour se faire adouber.

Un des principales pièces de la distinction liée à la chevalerie était la croix rouge de Saint-Georges sur un manteau blanc, remis aux chevaliers après leur investiture, laquelle ne doit pas être confondue avec la surnommée devise de Saint-Georges, accordées de manière honorifique par les rois d'Aragon à certains chevaliers. L'importance symbolique des armes et de l'habillement des chevaliers est abordée, en particulier le bouclier long, le casque ou bacinet et les éperons dorés exclusifs aux chevaliers. Ces éléments portaient une grande charge symbolique et étaient associés à la noblesse. Il est souligné que, contrairement à l'épée et à la lance, le bouclier et les éperons avaient un poids symbolique particulier, peut-être parce que leur possession et leur utilisation étaient plus restreintes.

La création d'entreprises et d'ordres de chevalerie laïques servait aussitôt à distinguer quelques élus formant l'élite de la société politique en raison de leur proximité avec la cour royale. Ce qui est patent avec la confrontation entre les rois, particulièrement, Violant de Bar, consort de Jean Ier et le gouvernement municipal de Valence, tentant d'imposer des lois somptuaires à des buts moralisantes et utilitaristes, à cause de la concession royale aux femmes de *l'Empresa de la Corretja* (Dive de la

ceinture) pour porter des bijoux en or et argent, des fourrures et des perles. Celle-ci avait été fondée par l'infant Martin (future Martin Ier) en 1392, liée à ses projets de monter sur le trône de Sicile qui, quand monta au trône, la remit à près de 60 femmes de la bourgeoisie et de la noblesse leur permettant d'échapper aux réglementations somptuaires et de mettre en valeur leur présence lors d'événements sociaux

La de la chevalerie et de la condition noble était liée à un idéal de vertu, d'excellence personnelle et de profonde piété religieuse. Cependant, on reconnaît un décalage entre cet idéal et la réalité des comportements et attitudes de la noblesse valencienne. Malgré les idéaux chrétiens proclamés, la déconnexion entre l'humilité et la frugalité suggérées et le style de vie ostentatoire de certains membres de l'aristocratie est évidente. En ce qui concerne les actions militaires, la possibilité que la guerre pour des intérêts personnels et la lutte au service de Dieu ne soient pas incompatibles est envisagée, surtout lorsque les gains étaient destinés à des causes religieuses. Cela est illustré par des contrats pour armer des galères contre les ennemis du roi et de la Croix, justifiant ces actions comme un service à Dieu et au christianisme. Enfin, on souligne l'importance de reconnaître que la noblesse laïque partait de présupposés différents de la chevalerie au service de Dieu, se basant davantage sur la recherche de gloire et de bénéfice personnel.

Dans le contexte des valeurs de la noblesse valencienne du XIVe siècle, la nécessité de se venger et de résoudre les conflits personnels par une violence qualifiée faisait partie intégrante des comportements aussi que des discours de la chevalerie. Bien que la vengeance aille à l'encontre des admonestations ecclésiastiques sur le pardon, même certains hommes d'Église tels que Francesc Eiximenis (m. 1409) reconnaissaient la nécessité de résoudre les différends par le combat, à condition qu'il respecte le droit et suive des lignes directrices claires pour préserver l'égalité entre les adversaires. Le concept d'honneur pour la noblesse valencienne de cette époque était lié à la capacité de répondre par la violence aux attaques subies, plutôt qu'à l'apparence externe ou au mode de vie somptueux. L'honneur reposait sur la disposition et la capacité à venger les injures, en lien avec l'idée de « juste courroux » de la littérature chevaleresque et la nécessité de préserver la réputation à travers la vengeance.

L'honneur, compris comme la réponse aux défis et aux attaques, se manifestait à travers des duels, des défis formels et des conflits qui devaient respecter certaines limites. Bien que la monarchie encourageât la résolution chevaleresque des conflits, elle cherchait

également à éviter les effets néfastes des luttes sur l'ordre public et la vie économique et politique des villes. L'ingérence royale dans les guerres nobiliaires comprenait la célébration de combats en présence du roi pour résoudre les différends nobiliaires et exalter la majesté royale. Cependant, à mesure que le XIVe siècle avançait, la monarchie tentait d'empêcher les combats de se dérouler en dehors de ses territoires.

Les guerres nobiliaires ne peuvent être abordées à partir des paramètres utilisés pour la compréhension des guerres du monde contemporain ou la distance entre la guerre et la paix est trop grande. Au surplus des caractéristiques particuliers de la noblesse du bas Moyen Age et de la configuration différente des systèmes politiques médiévales, la violence, comme on la voit était normalisée et justifié par les codes chevaleresques qui, en même temps, limitaient ses expressions dans un honorabilité aristocratique et une logique restaurative. Tout cela fait plus convenable une perspective d'analyse non linéal, comme celle utilisé par V. Royo dans son travail sur la guerre privée au royaume de Valence. A notre avis est plus convenable le cadre théorique mis en place l'étude de la violence dans les sociétés « non étatiques » entre la recherche historique et les sciences sociales, Dans ces « sociétés non étatiques » -qui comprennent bien des sociétés tribales que des subcultures criminelles, la distinction entre paix et guerre mortelle n'existe pas, et la violence est régulée par des rituels et des codes honorifiques. A sa place on parle d'un état sans paix permanente (*peacelessness*). En outre cette recherche, notamment les travaux S. Maleševic souligne le caractère historiquement construit de la violence, dû au fait que sont déterminés par les structures sociales et la structure idéologique de chaque société

En outre, les sources disponibles ne nous invitent à l'optimisme sur le nombre de détails. Pour aborder les guerres de 1396 à 1410 dix on ne compte qu'avec les témoins des pouvoirs publics, D'abord les décisions des gouvernements urbaines de Valencia et d'Alzira Ce qui provoque que malgré la plus grande importance de Xativa, la deuxième ville du royaume en fait, par rapport a la petite ville d'Alzira, on connaît avec plus de détail celle-ci, au moins, pour la période dont les registrés se sont conservés de 1394 et entre 1396 et 1406.

En deuxième place, dès les provisions royales : des instructions sommaires et des ordres directs aux chefs des factions ou, très rarement, des chartes de pardon accordées aux membres des factions. À l'exception de ces dernières que si contentent des relations

plus complètes des membres des factions, les sources royales peu d'informations sur les participants et leurs motivations. Car les autorités n'étaient pas intéressées à enquêter sur la violence de manière approfondie ; leur objectif était d'arrêter les effets néfastes et de punir les auteurs matériels. Les chefs des factions étaient les principales cibles des actions des autorités, auxquels parfois autant le roi que le gouvernement de Valence s'y adressent directement. Leur importance est reconnue parce que maintes fois ils ont donné son nom aux factions qu'ils commandent, par exemple, les Centelles et les Cervelló et Vilaragut - parfois dites les bandos de Valence- ou les Agustins et Renarts qui guerroyaient en 1403 à la rive gauche du fleuve Xuquer. Les peux jugements royaux ne nous fournissent non plus une vision complète des conflits, car, ils ne sont que des pétitions de clémence au roi par des victimes, directes ou indirectes de la violence, pas des enquêtes judiciaires complètes.

En plus les guerres pour l'hégémonie au sein de trois communautés urbaines, Valence et Xativa, surtout, et de manière plus secondaire, Alzira, ont reçu une attention préférant de part de l'autorité royale, ce qui nous permet une reconstruction chronologique très difficile d'atteindre pour la plupart de conflits de la noblesse. Néanmoins, le volume supérieure de données -grâce aux interventions royales plus fréquentes et à l'importance accordé par les autorités urbaines de Valence- a permis des proches chronologies depuis les Annales de la Corona de Aragón de Jeronimo Zurita au XVIe siècle aux travaux contemporaines 'abord de S. Carreres, puis de M. Costa et la rénovation de l'histoire urbaine de Valence due a R. Narbona et S. Bernabeu aussi qu'aux auteurs qui se sont occupés des crises politiques des règnes de Jean Ier et Martin Ier tels que R. Tasis, J. D. Garrido, M. C. Garcia et E. Belenguer. La perspective la plus utilisé a établi une chronologie se fondant sur les changements de la faction hégémonique au gouvernement urbain de Valence, qui furent, certains partidaires des Vilaragut de 1389 a 1401, les Centelles de 1401 a 1406 et, en fin les Vilaragut à nouveau jusqu'à l'invasion de Fernando de Castille en 1411 ce qui déclenche la guerre finale qui le porta au trône avec l'aide des Centelles, ce dont ils tirèrent maintes profits au long du XVe siècle.

Le conflit à Xativa a commencé à se manifester environ un an avant la mort de Pierre le Cérémonieux, à la fin de novembre 1385. Cela découle d'une disposition que le monarque a envoyée au maire de la ville, Francesc de Morera, indiquant que les factions de la ville pourraient intervenir dans la prochaine élection du *justícia* de la vile. Le monarque a ordonné au maire de choisir le nouveau magistrat parmi trois noms fournis

par les jurés, en veillant à ce qu'ils soient moins enclins aux conflits et plus aptes. La chronologie initiale de Xativa aussi bien que des dissensions à Alzira entre 1388 et 1393 avant qu'une seule faction ne monte au pouvoir pour les ans suivants a fourni au pouvoir royal des antécédents pour des actions, y compris la nomination d'envoyés plénipotentiaires pour les diriger. On observe la préoccupation du monarque pour préserver la magistrature au milieu du début de la guerre, bien que son successeur, Jean Ier, ait dû intervenir directement dans le conflit.

En 1387, Jean Ier a envoyé son représentant, le portant-veus de gouverneur, à Xativa pour traiter une paix durable entre les factions en conflit. Cependant, la paix n'a pas été immédiatement réalisée puisqu'une faction dirigée par Joan de Bellví et Rodrigo de Borja rejeta les offres de paix jusqu'à 1389 comme on le sait par le pardon royal concédé au mois d'août 1389. Cependant le conflit n'a mis guère longtemps à rééclater et en automne Jean Ier ordonna des mesures répressives et une reformulation des statuts municipaux aussi bien que la création d'une assemblée pour arranger le problème de la guerre. Ceux-ci avec un délégué plénipotentiaire du roi, le justícia Joan de Bellera ont réussi à travers un arbitrage à imposer une paix par des années

a rejeté les offres de paix. Au fil des ans, le conflit a persisté, et en 1396, Jean Ier a pris des mesures supplémentaires en nommant un justicier triennal et en supervisant le renouvellement annuel de la juraderia. En 1403, une trêve temporaire a été réalisée à Xativa, mais les hostilités ont repris plus tard. Jean Ier a émis de nouvelles dispositions en 1406, interdisant la participation des membres des factions aux charges municipales et durcissant les peines à leur encontre.

À Valence, en 1396, un autre conflit dirigé par Gonçal Díez et les fils du batlle général de l'époque, Ramon de Soler, en particulier Jaume de Soler, a éclaté. Jean Ier peu avant son décès a envoyé des instructions secrètes mais pas d'autres mesures puisqu'il espérait se déplacer bientôt à Valence, ce qui jamais est arrivé. Son frère et successeur Martin Ier imposa une commande générale en 1397 avant d'arriver et a des trêves en 1398. Néanmoins lors de ces deuxièmes, un affrontement violent eut lieu sur la Place du Temple de Valence et quelques-uns des membres des factions sont morts y compris Père de Cenelles, son frère aîné mossèn Gilabert de Centelles prit sa place et eut sa vengeance contre les meurtriers de son frère avec la mort de Jaume de Soler l'été de 1403 rapidement contesté par l'assassinat du citoyen de Valence Jaume Jofré des jours après

À partir de 1403, la situation à Valence s'est détériorée, culminant en une série d'affrontements intenses entre les factions de Gilabert de Riusec et les Vilaragut et Cervelló, spécialement concentrés à la région de la Ribera du Xuquer ou plusieurs des membres des factions avaient des fiefs entre 1404 et 1406. Des lettres royales nous renseignent que Xativa, depuis 1405 au moins était en mains des ennemis des Centelles représentés par Joan Gascó et ses frères tandis que les premières exerçaient sa domination sur les institutions de Valence. L'assassinat du porteur-veus, Ramon Boïl, en 1407, a marqué l'aboutissement de cette étape aussi que le tournement définitif de la politique royale à l'égard de la guerre à Valence.

D'abord vers une politique plus répressive à travers du vice-roi Ferrando López de Luna nommé en 1404, qui a exécuté l'expulsion des membres des *bandositats* de Valence -malgré les résultats variables dus aux partisans des Centelles au gouvernement urbain, et la persécution des nobles ayant des compagnies armées à La Ribera et la saisie de revenus et de seigneuries.

Le cas d'Alzira se distingue par plusieurs raisons, notamment depuis 1394, où un seul groupe est resté au pouvoir et aligné avec les Centelles, du moins jusqu'en 1406. Le déclencheur a été la disparition à la fin de 1387 ou au début de 1388 de Lope Eiximenis de Perenchissa, désigné pour occuper le poste de justice. En janvier 1388, Jean Ier envoya Aznar Pardo de la Casta pour superviser l'élection du nouveau justicier et s'assurer qu'elle se déroulait conformément aux lois et privilèges locaux. Jean Ier nomma finalement Francesc d'Esplugues comme justicier triennal en décembre 1388, qui parvint à résoudre le conflit à Alzira. Cependant, l'opposition persista au sein d'une faction du patriciat local qui s'opposait à l'intervention du roi dans la vie publique de la ville. L'interruption des registres empêche de suivre le conflit entre les oligarchies d'Alzira, mais indique une opposition ferme.

Une amnistie en 1393 accordée à un groupe de gentilhommes et bourgeois qui s'étaient conjoints illégalement -présumablement pour tomber sur le pouvoir le pouvoir-marque un tournement du pouvoir dans la ville avec la rentrée à gouvernement de la faction amnistiée et sa redoutions jusqu'au moins 1406. Depuis 1394, au minimum, la faction dominante rejoignit le camp des Centelles, renforçant ainsi ses liens avec eux. La guerre et l'alliance entre les Centelles et la couronne conduisirent à l'expulsion de la faction opposante en 1402. À partir de 1403, l'oligarchie d'Alzira fut la cible des Cervelló

et Vilaragut. Bien qu'interruption des registres après 1406 nous empêchent d'observer la continuité des changements on infère que la ville d'Alzira suivit la tonique générale de Xativa et Alzira et s'est alliée à la faction contraire des Cervelló et Vilaragut à côté desquels se situa pendant l'Interrègne. En fait, Alzira resta un bastion du « urgellsime » jusqu'en 1412, suivant la politique dictée par Valence et la réunion de Caspe. Enfin la stratégie politique des régisseurs d'une si petite ville à suivre la ligne marquée par la capitale et la cour, obtenant le pardon de Ferran I en juillet 1412.

Enfin, l'alliance royale pour le gouvernement de Valence détourna vers les partisans des Cervelló et Vilaragut qui déjà contrôlaient Xativa en 1406 avec la destitution des jurats élus en Pentecôte 1405 et l'intervention royale pour faire élire des nouveaux jurats et conseil. Malgré la perte de l'hégémonie des Centelles en 1406, cela n'a pas entraîné leur déconnexion immédiate d'autres espaces du pouvoir. Des exemples incluent la nomination d'un nouveau porte-parole du gouverneur aligné sur les Centelles, Guillem Ramon de Montcada, qui a également été nommé vice-roi avec des pouvoirs étendus pour mettre fin aux luttes entre factions en 1406. La survie des Centelles à la cour royale malgré leur exil est soulignée, expliquée par la nécessité pour le pouvoir royal de compter sur des individus de cette faction pour sa politique méditerranéenne, notamment face à une possible insurrection aristocratique en Sardaigne. En 1408 la paix royale et sur le bout d'arriver avec l'imposition d'une nouvelle trêve générale laquelle fut souscrite par la *partida* des Centelles. Néanmoins n'est réussi dû à l'éclat à nouveau des luttes à Valence et notamment à Xativa que fut envahi par les Centelles aussi que la guerre qui éclate pour la succession du maître de l'Ordre de Santa Maria de Montesa entre des membres des deux factions. Le brisement de la paix entraîna la chute définitive des Centelles du faveur royale et le commencement d'une persécution accentuée par l'alliance entre ses ennemis et le nouveau porteur et vice-roi nommé en 1409, Arnau Guillem de Bellera. Enfin la décomposition territoriale est déjà commencée avant la mort du roi en mai 1410 avec des Centelles lançant des attaques depuis leur fief de Nules.

Le décès de Martin l'Humain sans descendances légitimes et sans un successeur évident ouvre la crise politique connue comme Interrègne caractérisée par et des conflits internes dans les différents royaumes de la Couronne d'Aragon. La situation s'aggrave avec l'assassinat de l'archevêque de Saragosse à mains des partisans de Jaume d'Urgell, qui était un des candidats pour le trône en juillet 1411 et l'invasion que Ferran, régent de Castille, autre des candidats a fait du sud d'Aragon et le nord du royaume de Valence de

façon préalable à la victoire des Centelles, alliés au Trastàmara en février 1412 sur ses ennemis, la reconquête de Valence et enfin la réunion de Caspe avec des représentants des trois royaumes à l'issue de laquelle Ferrando de Castille est monté au trône comme Ferdinand Ier d'Aragon (1412-1416). Les conséquences politiques du triomphe des Centelles, la paix et le pardon mais en tonnes carthaginois : la domination des Centelles et ses alliées des gouvernements urbains grâce à une réforme institutionnelle commence par la *ceda* en 1418 et la *insaculació* aux autres villes commençant par Xativa en 1427.

La violence nobiliaire malgré une rhétorique chevaleresque qui mettait en avance le combat individuel eut une dimension collective indéniable, inséparable de la dimension collective des rapports sociaux et des décisions comme le choix d'époux ou d'épouse qui ne se faisait que de consensus d'amis et parents. Les pouvoirs publics mêmes craignaient l'abondance des gens que chaque faction pouvait mettre sur pied lors des affrontements parmi eux aussi les plus puissantes de chaque ville -des nobles et des bourgeois- aussi bien que des menestrels ou artisans, des paysans ou encore des catégories peu définies de marginaux sociales. N'est point étonnant attendant la dimension collective de l'honneur, crucial dans l'aristocratie, compris comme une affaire collective et familiale. Cela est exemplifié par des insultes et des crimes d'honneur, particulièrement dirigés contre les femmes pour préserver l'honneur lié à l'idéal de féminité conjugale

L'analyse terminologique peut nous proportionner aussi des éléments pour la compréhension des violences. Il faut noter que le terme « violence » que nous n'avons cessé d'utiliser en générique pour faire référence à l'utilisation de la force physique dans les conflits, bien que l'on signale que, à l'époque, son utilisation était plus limitée et se référait à la coercition qui empêchait l'action libre d'un individu. C'est pareil pour la distinction moderne des guerres du roi et des guerres nobiliaires ou privées que, bien que distinguées, partageaient la même représentation et dénomination. On voit que, comme dirent els Centelles dans ses menaces à Beatriu Abelló en 1400 elles étaient *en guerra uberta* avec les Vilaragut. La désignation la plus courante pour les luttes nobiliaires est *bando* ou *bandositat*, reflétant l'organisation en factions. L'origine du terme *bando* et sa relation avec des groupes armés ou la solidarité et la parenté sont discutées. Des synonymes tels que *part* ou *partida* sont également mentionnés. On observe la pertinence des relations de parenté dans la configuration des factions, Le terme *seqüela* est utilisé pour faire référence au seillage ou à la compagnie, élargissant le concept de parenté à des relations au-delà du sang.

Les sources envisagent des factions constituées par des *principals* « principaux » -terme emprunté du vocabulaire juridique signifiant l'acteur des transactions- parfois appelés caps ou *capitostos* et *valedors* « partisans ou aides » appartenant aux puissantes, en autres mouts aux groupes dirigeantes de la société urbaine. Les rapports entre eux pouvait avoir des différentes natures. Les liens de sang et les alliances matrimoniales, certes contribuaient à façonner la division en factions ce qui a été étudié dans autres observatoires, notamment le cas navarrais. Les listes des membres -les plus stables bien sur parce que des changements d'allégeance pouvaient se mettre en place- mettent en évidence l'importance des liens de parentés.

On peut citer des alliances entre les familles composant la faction des Centelles comme les Diez et Vilanova ou les Centelles et Rois de Liori aussi bien que chez les Cervellons, comme les Joan et les Gascó ou les Soler et les Dalmau. Cependant existent des cas des individus ayant ses parents dans l'autre faction ou nombre de personnages que comme le portant-veus Ramon Boil, fils de Boil et marié à Violant de Montagut pouvait de vanter 'avoir des rapports avec les deux factions. Bref, bien que le poids de la parenté soit indéniable n'était point infaillible pour déterminer l'allégeance. D'autres facteurs y intervinrent, aussi bien que d'autres liens. Lesquels, en revanche, sont plus difficiles à déterminer par l'ambiguïté des termes tels que « amitié » ou « affinité ». Dans certains cas les alliances les plus fortes s'expriment dans le vocabulaire de la parenté. Les fils de Ramon de Soler par exemple, appelaient Miquel de Novals son oncle. Dans autres cas, se sont souscrits de contrats entre les chefs des factions et des membres de la petite noblesse et bourgeoisie leur promettant *valença* « aide » contre leurs ennemis.

Les élites sociopolitiques qui composaient les factions, néanmoins, n'ont pas été les seuls à s'impliquer dans les violences mais il ne faut pas négliger la participation d'une grande variété des acteurs d'autres secteurs sociaux des artisans et paysans jusqu'aux domestiques et les groupes marginés à causa de sa pauvreté ou par son identité ethnoreligieuse. Les sources du pouvoir témoignent la présence des groupes subalternes craignant des scandales et des troubles utilisant une rhétorique hyperbolique et catastrophiste pour décrire la participation de ces groupes, bien que souvent les sources les occultent, surtout les chartes de pardon qui s'étendaient sur une vaste portion des intégrantes des factions

La nature transversale et horizontale de ces conflits aristocratiques a été soulignée par nombre d'études en autres observatoires, parmi eux le catalan, le basque, le flamand ou le milanais. La participation de secteurs populaires aux luttes des grands mettent en avant ces recherches servait de moyen pour canaliser les demandes politiques et les aspirations de ces groupes. Les autorités publiques expriment leur préoccupation quant à la participation de divers secteurs aux conflits, publics. Le rôle des menestrels (travailleurs manuels) et d'autres groupes subalternes dans ces luttes est mentionné.

Assurément, les écuyers pouvaient fournir une partie importante des hommes de guerre, du moins après els sources qui citent des compagnies de 20 ou 30 écuyers armés accompagnant leurs patrons dans des actions militaires. Leur motivation n'a pas besoin d'être éclaircie : ils étaient des salariés de la guerre. Les travailleurs urbains qui sont mentionnés -en dessaquant le grand nombre- pouvaient se mettre, à titre individuel la plus grande partie des fous, aux ordres d'un noble ou bourgeois en échange de protection politique, un travail quand ils n'avaient besoin ou l'aide pour obtenir des crédits comme témoignaient les interventions nobiliaires dans certaines transactions.

C'est aussi dans le domaine du clientélisme et la protection qu'il faut chercher les causes de la participation des paysans surtout, des paysans musulmans aux conflits seigneuriaux. Les seigneurs enfin non seulement pouvaient offrir des adoucissements des conditions de domination mais aussi protection front aux conflits qui, souvent affrontaient les communautés musulmanes, ce qui explique les cas de vengeance ou la mort d'un paysan musulman se compense avec autre mort. Enfin, les bregosos « bagarreurs » sont mentionnés comme font des maux et auteurs des pires actes à l'ombre des bandositats. Mais au-delà de ces admonitions et d'un discours qui servait pour criminaliser et discipliner les plus démunis -leur forçant à choisir entre travail ou expulsion ou des peines fortes- rien n'identifie clairement ces bagarreurs, sans doute un ressource rhétorique du pouvoir.

Mais la persistance de la violence et le caractère endémique outre la promotion royale et la protection accordée à une ou autre de factions -qui explique par exemple, la légèreté de la punition qui subirent les Centelles après les assassinats de 1403 par rapport à ses ennemis enfermés en conditions de rigueurs- s'explique aussi par l'existence d'un cadre mental et juridique qui promotionnât la violence. D'après le discours du roi et des autorités urbaines, soucieux du bien public la cause de la guerre était le rancune et

l'ambition effrénée, et en dernière instance de l'influence diabolique. Soit ou non un ressource rhétorique notre tâche comme historien est y voire plus lointain.

Le marc juridique accordait aux hommes honorables la possibilité de se faire la guerre, surtout à travers du combat individuel. La guerre avec certaines conditions et malgré la timide réforme de Martin Ier en 1403 était légale. De surcroît, la violence avait une fonction restaurative de l'équilibre entre familles et individus. Certes, la notion de l'honneur et les codes chevaleresques impulsaient à la vengeance. Mais au surplus celle-ci servait à restaurer l'équilibre avant une agression qui devait être répondue de façon équivalente. Les agressions verbales avec des insultes et la multiplication de batilles. Mais le cas le plus évident c'est la vengeance de sang après la mort d'un individu. La mort de Jaume Jofré en 1403 et de Ramon Boil en 1403 peut s'expliquer en fonction des meurtres commis par leurs parents. En dernier place, le ressource à la justice royale qui pouvait aboutir à la mort d'un meurtrier impénitent comme la fait la veuve de Jaume Jofré en 1404, peut aussi s'inscrire dans une logique de vengeance en médiatisant de manière sublime la force du pouvoir publique.

PART I-Introducció, objectius, metodologia i fonts

1.1-Introducció: A la recerca dels cavallers.

La noblesa o aristocràcia del regne de València era, sense cap mena de dubte un component fonamental tant de les relacions socials i econòmiques, de les estructures de poder i de dominació com d'una superestructura ideològica assentada damunt del pensament filosòfic i teològic eclesiàstic, que propugnava un orde social implantat per Déu. En aquesta organització del món, cadascuna de les col·lectivitats i corporacions era -segons la imatge fornida pel teòleg i profeta menoret, Francesc Eiximenis (v. 1330-1409)- un membre funcional del cos social a imatge de l'anatomia humana. La noblesa o cavalleria eren els braços que bregaven per salvaguardar la cosa pública i més encara la Cristiandat- Hem de dir, per això, que cap de les dues denominacions és pròpia del vocabulari dels segles XIV i XV. En el seu lloc, els representaven la denominació de “cavalleria”, com més avant tractem.

A desgrat d'aquesta centralitat romanen un bon reguitzell d'interrogants per resoldre sobre la noblesa valenciana medieval, i de nous problemes que, els avanços historiogràfics de les últimes dècades, tant per part de la historiografia sobre el regne de València, com per part de la historiografia sobre les altres sobirania cristianes ibèriques, com de moltes altres regions de l'Europa occidental, han fet que ens plantegem. Sense desmerèixer, en absolut, un sòlid fonament historiogràfic en la història del senyoriu, de les relacions de dominació i de les elits polítiques de la Corona d'Aragó, que més avant repassem, que ens han permés, albirar un nou horitzó de preguntes a respondre. *Quasi nanos gigantum humeris insidentes*.

Entre el mar obert de possibilitats, particularment, ens hem interessat pel grup nobiliari que visqué a cavall entre els segles XIV i XV, un període caracteritzat, quasi sempre des de la història política, com una etapa d'instabilitat i desordre, que compregué, a barrisc, els regnats de Joan I, dit el Caçador (1387-1396) i del seu germà Martí I (1396-1410) i culminà en l'amarga experiència de l'Interregne, entre la mort d'aquest últim a finals de maig de 1410 i l'entronització d'una nova dinastia en juliol de 1412, dues fites entre les quals s'escunçaren les guerres i les morts.

Per tres raons principals. En primer lloc, per que es tracta d'un període de canvis, no només polítics i epítèlics, sinó també de les estructures profundes: econòmiques, socials, ideològiques, etc. del regne de València, i particularment dels grups dominants,

ben palpable pel salt qualitatiu i quantitatiu de tots els testimonis de la història, particularment dels registres notariais que deixaven constància d'un món en moviment. Com que és deure de l'historiador explorar aquestes cruïlles i intentar -en la mesura de les possibilitats- cartografiar-les, preteníem explorar aquestes transformacions de l'aristocràcia.

En segon lloc, és l'època de les “bandositats” del regne de València batejades pels principals llinatges contrincants, els Centelles, per una banda, i els Vilaragut, de l'altra, tot i que, com explicarem, el nombre, la forma i la direcció d'aquestes faccions contendents va variar al llarg de vora un quart de segle que perduraren aquestos episodis bel·licosos. Malgrat que els fills de Pere el Cerimoniós, els dos últims monarques del Casal d'Aragó, no eren en absolut desconeguts igual que les bandositats i la conflictivitat urbana que ja porten unes dècades en el centre de les mirades dels historiadors, és veritat que recentment, s'han produït noves aproximacions significatives a aquestos regnats inestables. Aquestes noves propostes posen de manifest la efervescència política i els límits que els creixement del poder reial -en consonància amb el context europeu- experimentava

Però també desmitifiquen la imatge de decadència i finisclularisme transmesa per cronistes i historiadors que establiren una nova analogia fisicomèdica entre l'extinció masculina del Casal d'Aragó i la malaltia política d'una monarquia composta. El nostre interès no s'ha dirigit tant a assenyalar uns esdeveniments polític i els protagonistes més destacats -tasca que, com veurem, ha estat més que sobradament complida per les contribucions de la història política i de la història urbana. Sinó a analitzar el seu context: les trajectòries d'ascens social, el marc jurídic que en possibilitava la reproducció, les relacions familiars i les solidaritats, la lluita per conservar el patrimoni i la posició i el marc cultural -i el lloc que hi ocupava la violència- dels principals actors que foren els nobles.

En tercer lloc, perquè a diferència de la “noblesa de la conquesta” -un dels principals agents de la construcció del sistema de dominació feudal al regne de València- i la noblesa del segle XV, tant un bon nombre de llinatges, com la seua relació amb les institucions del regne, han rebut ja molta atenció per part de la historiografia valenciana. No tant així el període entremig -una mena de *terra nullius*- que, tornem a insistir és una

etapa de transició i un període d'especial efervescència política, en els quals, la noblesa, amb les guerres de bandos, va tindre un paper destacat.

Açò implica també que tot un seguit de qüestions de màxim interès per conèixer i poder comprendre millor la noblesa i de les relacions de dominació de què formava part, no han pogut ser abordades, o almenys amb tota la complexitat que caldria, en el marc d'una recerca amb les característiques que té la nostra investigació: una memòria de tesi per l'obtenció del títol de doctor.

Hem de destacar que no hem abordat, en tota la seua complexitat els mecanismes del poder reial i el paper que, a través del seu servei o de la seua oposició, va jugar la noblesa en la seua conformació. I més particularment, la noblesa valenciana: amb la seua presència en les campanyes i guerres de la monarquia a Castella, contra Granada, a Sardenya o Sicília, en l'administració i govern dels regnes de la Corona d'Aragó ibèrica i ultramarina o en les cases del rei i de la reina.

No només, perquè alguns d'aquests aspectes ja han sigut estudiats per estudis recents sobre el poder reial aragonés, sinó perquè la quantitat pletòrica de les fonts cancelleresques desborda totalment les possibilitats d'èxit d'una recerca. Tampoc, i ens haguera agradat abordar amb més deteniment el paper de les reines, especialment de Maria de Luna, consort de Martí l'Humà fins la seua mort sobrevinguda en 1406, en l'encarament per part del poder reial de les bandositats, que, per les mateixes raons, l'existència d'aproximacions prèvies i la quantitat de la documentació, entrebanquen incloure-ho entre els quòdlibets estudiats.

Igualment, les relacions entre la noblesa i l'Església del regne de València al llarg del segle XIV, incloent l'Orde de Santa Maria de Montesa, que, potser, seria també un tema llarg i difícil de tractar amb profunditat, igual que la història del baronatge o alta noblesa en el curs del Tres-cents, que només abordem de manera sintètica en el capítol que tractem els canvis en la composició de la noblesa al llarg d'aquest segle i que, sense dubte, constituïria matèria per a una altra investigació per se. De la mateixa manera, no hem pogut tractar ni incloure totes les violències i episodis de conflictivitat de la noblesa, immersa en un estat de guerra, o millor dit de “no-pau” (*peacelessness*) permanent. Per això, ens enfoquem la conflictivitat en el període d'especial interès per al canvi polític que fou el regnat de Martí l'Humà

1.2-Objectius i metodologia

Atenent a les qüestions que acabem d'expressar hem establert els següents objectius i l'estructura de la nostra memòria. Primerament, tocant la cronologia ens hem centrat en el període, ja esmentat, de 1387 a 1412 que correspon amb els regnats de Joan el Caçador, de Martí l'Humà i l'etapa de l'Interregne, en el qual se reproduïren amb intensitat les guerres nobiliàries, especialment, el conflicte entre faccions encapçalades pels Centelles i pels Vilaragut, i els seus respectius partidaris, a les ciutats de València i de Xàtiva i a la vila d'Alzira. Però, com ja hem també assenyalat, més que no en les causes polítiques i la competència pel poder municipal -ja abordada en investigacions prèvies molt sòlides que no podem contestar-, tot i que aquestes tenen també el seu espai, ens hem centrat en l'estudi dels principals actors del conflicte -que no els únics- que eren el grup nobiliari i totes les estructures familiars, de dominació senyorial o ideològiques que els sustentava, dins de les quals trobava també el seu lloc la violència i els canvis que estaven patint en el canvi del segle XIV al segle XV,

La nostra pretensió de donar resposta a aquestos interrogants ha condicionat la perspectiva d'anàlisi utilitzada. Primerament, perquè no ens hem limitat a estudiar únicament les poques famílies o individus que, de manera general, han copsat el protagonisme de la violències com els Centelles i els Vilaragut o els Díez i els Soler, sinó que hem tractat de fer un estudi global de la noblesa valenciana entre 1387 i 1412, de manera sincrònica a les conflictivitats.

Hem dividit la nostre dissertació en base a les següents qüestions o problemàtiques que en cinc apartats. En el primer apartat, en que estem ara fem una introducció justificativa tractem els objectius del treball i les fonts emprades mentre que, en el segona apartat, fem un estat de la qüestió o revisió bibliogràfica entorn de la investigació sobre la noblesa occidental en la baixa edat mitjana i els debats principals de l'actualitat a partir de la qual podrem encaixar el nostre estudi sobre la noblesa valenciana baixmedieval.

En el tercer apartat, com que la conjuntura de les acaballes del Tres-cents, i les mutacions de tipus social, econòmic o cultural que se produïren no s'entenen però, sense observar com va ser el procés de construcció de la noblesa al regne de València durant el vora segle i mig precedent., hem fet un breu preàmbul sobre la implantació de l'aristocràcia al nou regne arran de la conquesta i ens dediquem tot seguit a estudiar el

marc jurídic que sustentava la reproducció de la noblesa i la seua evolució durant el Trescents a tenor dels canvis polítics, especialment com el poder reial modulà la reproducció i ingrés a la noblesa a través de la transmissió dels seus privilegis hereditaris. Per últim, realitzem una aproximació als canvis a gran escala en la composició de la noblesa durant la baixa edat mitjana a través dels seus llinatges i dels problemes i reptes que suposa aquesta metodologia d'anàlisi.

El quart apartat, el dediquem a les estructures bàsiques de la reproducció de la noblesa valenciana el darrer quart del segle XIV i principis del segle XV: l'organització de les famílies; les seues bases patrimonials de les famílies i la cultura i la identitat nobiliàries. El cinqué apartat, en darrer lloc, el dediquem plenament a la qüestió de les guerres de bandos entre 1387 i 1411, abans de l'esclat definitiu de la guerra civil als regnes d'Aragó i València que dugué al tron a Ferran I d'Aragó (1412-1416). Tant des d'una perspectiva cronològica dels conflictes polítics a València, Xàtiva i Alzira, especialment de la intervenció del poder reial en aquestes guerres, com de les causes profundes en l'organització de les bandositats i els lligams de dependència l'existència d'una cultura de la violència que permetia la restauració de l'equilibri entre individus i famílies de l'elit a través de la violència.

Per finalitzar no podem sinó referir-nos breument a la metodologia general, per bé que en cada apartat, si és oportú, indicarem les dificultats i problemes metodològiques i amb les fonts que hem hagut d'enfrontar. Principalment, com no és un treball d'un únic tema sinó que hem hagut de respondre diferents preguntes, no hem pogut -ni ha sigut la nostra intenció- replicar una única metodologia sinó que ens hem nodrit de diverses tècniques d'anàlisi, sistematització i tractament de la informació tot adaptant-les a les característiques de les documentacions i fonts emprades.

Tot i això, de manera global, l'anàlisi de la noblesa valenciana en temps del conflicte de bandos se basa en el mètode prosopogràfic -que compta ja amb una llarga trajectòria en la història social medieval i moderna-tal com apareix definit per M. Carlier, J. Dumolin, K. Verboven i M. Ferrari consistent en la recol·lecció, organització i interpretació de les evidències disponibles per a un grup concret -que comparteixen característiques econòmiques, socials o de tipus polítiques- i que pot ser considerat un

actor col·lectiu al trajectòria del qual pot ser examinada.¹ El qual, per a l'estudi de les elits socials i la seua relació amb les estructures de poder ha motivat alguns debats i reflexions en la forma d'obres col·lectives.²

Per altra banda, hem encontrat referents òptims de com resoldre els interrogants que hem plantejat en molts dels treballs que conformen l'estat de la qüestió historiogràfic; entre ells, l'anàlisi dels grups domèstics i la gestió del patrimoni de l'alta noblesa del regne d'Anglaterra en la segona meitat del segle XIV duta a terme per C. Given-Wilson,³ l'estudi del procés de formació i transformació de la noblesa flamenca (especialment dels canvis en els llinatges presents) entre 1350 i 1500 que realitza F. Buylaert;⁴ l'anàlisi de l'evolució lexicològica i semàntica de J. Morsel,⁵ l'examen què fa E. Ramírez de la guerra civil navarresa (1450-1464), amb l'anàlisi contraposat dels fets i dels actors, amb la gran incidència dels lliantges,⁶ i el tractament de fonts heterogènies per vertebrar la complexitat de les guerres privades baixmedievals -sobretot de la divisió poc clara entre "espai privat" i "espai públic"- que fan N. Offenstadt, a partir de la guerra entre armanyacs

¹ CARLIER, Myriam, DUMOLIN, Jan i VERBOVEN, Koenrad, "The Nature of Prosopography. A Short Manual to the Art of Prosopography", en KEATS-ROHAN, Katharine, S.B. (ed), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, Oxford, Occasional Publications for the Unit of prosopographical Research, 2007, pp. 35-70; FERRARI, Marcela, "Prosopografía e historia política. Algunas aproximaciones." *Antíteses*, vol. 3, núm. 5 (2010), pp. 529-550.

² Podem citar, per la seua claredat en l'exposició metodològica i l'aprofitament que hem pogut fer: DEMURGER, Alain, "Carrieres normandes : les vicomtes (1350-1450)" en GENET, Jean-Philippe y LOTTES, Günther (dir.) *L'État moderne et les élites. XIIIe-XVIIIe. Apports et limites de la méthode prosopographique*, Paris, Editions de la Sorbonne, 2021, pp. 97-109; LALIENA CORBERA, Carlos, NAVARRO ESPINACH, German i SESMA MUÑOZ, José A., "Prosopografía de las sociedades urbanas de Aragón durante los siglos XIV y XV: un balance provisional", en *La prosopografía como método de investigación sobre la Edad Media : Aragón en la edad media : sesiones de trabajo*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Árabes e Islámicos, 2006, pp. 7-20; LIND, Gunner, "Name styles and the perception of social reality" en GENET, Jean-Philippe y LOTTES, Günther (dir.) *L'État moderne et les élites. XIIIe-XVIIIe. Apports et limites de la méthode prosopographique*, Paris, Editions de la Sorbonne, 2021, pp. 233-245.

³ GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003, pp 87-159;

⁴ BUYLAERT, Frederik, "La noblesse et l'unification des Pays-Bas: naissance d'une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?", *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 3-25; BUYLAERT, Frederik, "La "noblesse urbaine" à Bruges (1363-1563). Naissance d'un nouveau groupe social?" en DUTOIR, Thierry (ed), *La noblesse et la ville dans l'espace francophone, XIIe-XVIe siècles*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 245-273; BUYLAERT, Frederik, "The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders", *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1117-1134.

⁵ MORSEL, Joseph, "Quelques propositions pour l'étude de la noblesse européenne à la fin du Moyen Âge", en *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad Media (Actas de la XLII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarra. 21 al 24 de julio de 2015)*, Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura, Deporte y Juventud, 2016, pp. 449-499.

⁶ RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, *Solidaridades nobiliarias y conflictos políticos en Navarra (1387-1464)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990, pp. 211-348.

i borgonyons en la França en el segle XV,⁷ i D. L. Smail, arran de la lluita de bandos a Marsella en la primera meitat del segle XIV.⁸

⁷ OFFENSTADT, Nicolas, “Guerre civile et espace public à la fin du Moyen Âge. La lutte des Armagnacs et des Bourguignons”, en HAMON, Philippe i BOURQUIN, Laurent (dir), *La Politisation. Conflits et construction du politique depuis le Moyen Âge*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, pp. 111-129.

⁸ SMAIL, Daniel L., “Telling tales in Angevin Courts”, *French Historical Studies*, vol. 20, núm. 2 (1997), pp. 163-215; SMAIL, Daniel L., “Faction and Feud in Fourteenth-Century Marseille” en POULSEN, Bjørn i BÜCHERT NETTERSTRØM, Jeppe (eds), *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, pp. 113-134.

1.3 Les fonts públiques

El primer bloc de la documentació el formen registres produïts per l'activitat dels dos grans poders públics del regne de València i de la Corona d'Aragó en la baixa edat mitjana: d'una banda, el poder reial; d'altra banda, els governs i les magistratures urbanes, els quals, encara que en el seu origen en el segle XIII foren una concessió o extensió del poder reial, se desenvoluparen en parcel·les institucionalitzades del poder i dels interessos de les elits urbanes.⁹

L'òrgan neuràlgic de l'administració de la monarquia aragonesa era la reial cancelleria, a través de la qual s'exercia la comunicació del rei -i del seu consell- amb els oficials reials, les universitats i corporacions locals, l'Església i les institucions eclesiàstiques, els seus sotmesos o dignataris estrangers. El germen de la cancelleria aparegué durant el regnat d'Alfons II (1157-1196), fruit dels esforços del monarca per deixar un registre dels drets, concessions, manaments i comunicacions de la corona.¹⁰ Tot i això, el complet desenvolupament de les funcions i la d'aquestes oficines no aplegà sinó en la primera meitat del Tres-cents, mercé a les reformes destinades a millorar l'exercici del poder regi dutes a terme per Jaume II (1291-1327) i pel seu net Pere IV (1336-1387), moment a partir del qual la divisió temàtica dels registres prengué la seua forma definitiva.¹¹

⁹ BONET DONATO, Maria, "La ciutat i els poders locals a la regió catalana meridional (segles XII-XV)" en SABATÉ CURUL, Flocel (ed.), *El poder entre la ciutat i la regió*, Lleida, Pagès Editors, 2018, pp. 63-84; FALCÓN PÉREZ, Isabel, "Gobierno y el poder municipal en las ciudades de Aragón en la Baja Edad Media" en CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador (coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 59-100; ; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón", *Res Publica: revista de filosofía política*, núm. 17 (2017), pp. 113-150; ORTI GOST, Pere, "El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana", *Barcelona. Quaderns d'història*, vol. 4 (2001) pp. 21-48.

¹⁰ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "Sobre la autenticidad del documento con la primera mención a un Archivo Real en 1180", *Aragón en la Edad Media*, núm. 23 (2012), pp. 173-206; PÉQUIGNOT, Stéphane, "Le nom conflictuel, une part de l'histoire des Archives de la Couronne d'Aragon" en PÉQUIGNOT, Stéphane i POTIN, Yann (dirs), *Les conflits d'archives: France, Espagne, Méditerranée*, Rennes Presses Universitaires de Rennes, 2022, pp. 35-40.

¹¹ FERRER i MAIOL, Teresa, Les recopilacions documentals dels arxivers del rei per a la recuperació del Patrimoni Reial en BARRIO BARRIO, Juan A. (ed), *Los Cimientos del Estado en la Edad Media. Cancillerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*, Alacant, Marfil, 2004, pp. 13-16; 217; GUICHARD, Pierre, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, Madrid, Editorial Nueva. 2001, pp. 37-40.

Taula 1.1

Regnats	Series completes	Altres	Signatures <i>currens</i>
Regnat de Jaume I (des del 1271) a Alfons IV (1271-1336)	<i>Gratiarum</i>	<i>Feuda Valentie</i> <i>Viagium Granate</i> <i>Varia</i>	11-23; 39; 51; 59; 65; 86; 192-230; 287; 424; 541.
Pere IV (1336-1387)	<i>Gratiarum</i> <i>Oficialum</i> <i>Exercitum et curiarum</i>		858-945; 1497-1500.
Joan I (1387-1396)	<i>Gratiarum</i> <i>Oficialum</i> <i>Curie</i> <i>Curie Sigilli Secreti</i>	<i>Secretorum;</i> <i>Armatarum et guerraee; Exercitum et treguarum;</i> <i>Coronationis</i>	1890-1911; 1920-1921; 1944-1970; 2015-2016; 2020.
Martí I (1396-1410)	<i>Gratiarum</i> <i>Oficialum</i> <i>Curie</i> <i>Curie Sigilli Secreti</i> <i>Sigilli Secreti</i> <i>Exercitum et curiarum</i>		2166-2188; 2180-2205; 2209; 2229-2251; 2223-2225; 2322.

Ni la pletòrica quantitat de volums disponibles de documentació cancelleresca ni les necessitats de la recerca que hem menat ens han permés fer un buidatge complet de tots els registres dels regnats dels aragonesos fins a la mort de Martí l'Humà. En canvi per conèixer els orígens i la construcció tant del for legal de la noblesa valenciana com del mateix estament nobiliari valencià de finals del segle XIV i principis del segle XV i les seues relacions amb el poder reial, el contingut de la sèrie *Gratiarum* ha sigut de gran interès atès que aquestos volums arrepleguen concessions i gràcies molt diverses de cara

a la noblesa valenciana, per exemple les remissions per crims que són de gran utilitat per apropar-nos als fets violents.¹²

Entre aquestes, podem reeixir les concessions de rendes, senyories o jurisdiccions al regne de València que permeten situar l'origen i ascens d'alguns llinatge al llarg del segle XIV; les cartes de remissió o allongament (moratòria)- les quals son d'una gran utilitat per discernir les viscisituds i problemes dels diferents personatges i famílies de l'aristocràcia valenciana en el curs del Tres-cents -allà on la penúria de la documentació notarial no ens permet llucar- i sobretot dibuixar els principals conflictes i eixos d'aliances i enemistats a través dels perdons per morts, ferides o altres tipus d'injuries punibles penalment; i especialment, les cartes de generositat o de nova cavalleria que permetien al donatari fer-se investir cavaller i, per tant, entrar a formar part de la noblesa i gaudir dels seus privilegis i immunitats; amb elles els privilegis d'erreció en noble o baró concedien què un membre de la baixa noblesa començara a intitular-se baró o ric home i gaudira de les prerrogatives exclusives d'aquest cim de l'aristocràcia catalano-aragonesa.

Segonament, per apropar-nos a la realitat de la conflictivitat nobiliària en temps de Joan el Caçador i el seu germà i successor Martí I ha sigut indispensable el buidatge de les sèries *Curie*, que acabalava les decisions elaborades entre el rei i el seu consell i adreçades per a la seua execució als diferents oficials o governs municipals en afers de natura diversa, però entre les quals sobreeixia manteniment de l'ordre públic, que era una de les principals atribucions de la corona,¹³ i les sèries paral·leles *Sigilli Curie sigilli secreti*, que recollien els documents marcats amb el segell secret i per tan reservats a assumptes d'especial interès per al rei, bé per la complexitat i abast dels problemes o perquè el sobirà hi volia intervindre directament.¹⁴

Dins d'aquestos assumptes d'orde públic entre les les acaballes del segle XIV i les primeries del segle XV la violència nobiliària ocupava un lloc singular entre les ocupacions de la monarquia, tant el fenomen estructural de les vendenges i la resolució de conflictes amb les armes com el fenomen més particulars de les guerres entre les

¹² BURNS, Robert I., "Royal pardons in the realms of Aragón: an instrument of social control" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 35-44

¹³ FERRER i MAIOL, Teresa, "Documentación sobre mudéjares del Archivo de la Corona de Aragón" en EGEA GILABERTE, Francisco, FERRER i MAIOL, Teresa, MONTES-ROMERO CAMACHO, Isabel y NAVARRO ESPINACH, German, *Fuentes documentales para el estudio de los mudéjares*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, Centro de Estudios Mudéjares, 2005, pp. 26-28.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 29-33.

bandositats dels Centelles i dels Vilaragut i gràcies a aquestos registres hem pogut fer un seguiment dels involucrats, de la qualitat de la seua participació en les organitzacions dels bandos i la naturalesa dels fets violents així com dels expedients adoptats per la monarquia i la seua incidència reial.

En tercer lloc, altres sèries amb un menor interès ens han pogut també furnir evidències valuoses; notablement els registres anomenats *Exercitum et Curiarum* on s'arreglaven les convocatòries a la host feudal del rei als tres territoris peninsulars de la Corona d'Aragó, especialment de Catalunya i d'Aragó, i les cartes de crida o de convocatòria a les corts dels regnes, que ens ahn servit per aproximar-nos a la composició de la noblesa valenciana en diferents moments al llarg dels segles XIII i XIV i, per tant, ataüllar la seua evolució fins a la mort de Martí l'Humà.

També hem pogut aprofitar els registres dels *Oficialum*, és a dir nomenament d'oficials reials de Pere el Cerimoniós (des del 1372), de Joan I i de Martí, amb què ens cerciorem de quins membres de l'aristocràcia participaren en l'adminsitració -i del favor-reial, i del nomenant d'enviats plenipotenciaris creats ad hoc per fer front a situacions de conflictivitat ocasionades pels bandos. Idènticament, les sèries de *Vendicionum* d'aquesta cronologia ens ha permés seguir l'origen d'algunes de les qüestions que enfrontaren a la noblesa el tombant del Tres-cents. Per últim, hem pogut complementar algunes d'aquestes qüestions, com les donacions reials o les llistes de membres de l'aristocràcia regnícola anteriors al regnat de Pere IV d'Aragó a partir d'alguns volums no sistematitzats com diferents *Varia*, les reunions de les corts dels regnats d'Alfons IV (1327-1336) o volum de *Viagium Granate* del mateix monarca.

Pel fet que el volum ingent de la documentació sobrepassava els límits i pretensions de la nostra recerca no hem pogut ocupar-nos, com ja hem indicat en la nostra Introducció, de la documentació emanada de les escrivanes de les reines consorts, l'activitat de les quals com a lloctinents del poder reial davant d'assumpes de la màxima importància com les de les elits i de les oligarquies urbanes i en tant que mediadores entre les faccions en conflicte o entre aquestes i la monarquia ha sigut ja abordada en profunditat i analitzada de forma minuciosa per L. Ruiz.¹⁵

¹⁵ RUIZ DOMINGO, Lledó, *Reginalitat baixmedieval. La significació política, econòmica i cerimonial de la reina consort a la corona d'aragó durant els segles XIV i XV* [Tesi doctoral], València, Universitat de

De manera paral·lela, els governs urbans constituïts per un poder executiu col·legiat, un òrgan consultiu assembleari i diferents magistrats que s'ocupaven d'exercir la justícia en nom del rei o de gestionar les propietats i jurisdiccions urbanes, estaven en el centre de les problemàtiques dels bandos; tant perquè el poder local era objecte de disputa entre les bandositats com perquè els governs urbans havien de gestionar i aplicar fórmules per a la seua resolució; per bé que com ha assenyalat J. Hinojosa fora el poder reial a través de la seua cancelleria el principal responsable en la medicació -i terminació expeditiva si escaia- de les lluites faccionàries.¹⁶

Als límits de l'actuació dels governs urbans entre finals del segle XIV posat de manifest per J. Hinojosa i per R. Narbona -l'actuació només en casos extremats en què la violència sobrepassava uns límits acceptables, entre altres qüestions, perquè els governs urbans no eren elements neutrals, sinó que depenien de les faccions i dels resultats de les lluites-¹⁷ se suma el problema de la conservació dels manuals o llibres d'actes de les decisions dels consells urbans i de la seua correspondència en el període què estudiem, que nom. Únicament l'arxiu de la capital del regne compta amb una sèrie ininterrompuda de manuals de consells que va de 1306 fins a la fi del període foral;¹⁸ i només altres quatre poblacions, conserven sèries completes -o quasi- dels regnats de Joan el Caçador, Martí l'Humà i l'Interregne (1410-1412), Alzira (amb un volum de l'any 1388-1389 i després de 1393 i després de 1396 a 1400 i de 1401 a 1406), Castelló (des del 1374),¹⁹ Elx (des

València, 2020; RUIZ DOMINGO, Lledó, "El ruego del rey, el amparo del reino. La mediación en la Cancillería de la reina Blanca de Anjou" en TOMÁS FACI, Guillermo i LALIENA CORBERA, Carlos (coord), *Rogar al rey, suplicar a la reina. El Gobierno por la gracia en la Corona de Aragón, siglos XIII-XV*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 143-166; RUIZ DOMINGO, Lledó, "Reginalitat a la Corona d'Aragó concepte i significació de «ser reina» a la baixa edat mitjana", *Recerques: Història, economia i cultura*, núm. 81 (2022), pp. 37-58.

¹⁶ HINOJOSA MONTALVO, José, "Bandos y Bandositats en la gobernación de Orihuela en la Baja Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 36, núm. 2 (2006), pp. 713-750.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 714-715; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer", *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), pp. 441-450.

¹⁸ Recentment ha sigut publicat l'edició del manual de consells corresponent als anys 1400 a 1406 de la mà de S. Bernabeu i R. Narbona. BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds.lit.), *Manuale de Consells de la ciutat de València (1400 – 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023.

¹⁹ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i VICIANO NAVARRO, Pau (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló II (1384-1390)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019; APARICI MARTÍ, Joaquín i NAVARRO ESPINACH, German (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló III (1391-1404)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018; GARCIA EDO, Vicent i ROYO PÉREZ, Vicent (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló IV (1404-1410)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019.

del 1371),²⁰ i Oriola (a partir de 1353), sense comptar un manual de consells de 1378-1379,²¹ i un llibre d'eleccions de jurats de 1405-1406 supervients a l'incendi borbònic de Xàtiva en 1707, el registre que se conserva d'Alcoi de 1411 a 1428, amb un salt entre 1412 i 1416,²² i set llibres de consells de Vila-real corresponents als anys 1377-1378, 1382-1383, 1383-1384, 1388-1389, 1393-1394, 1406-1407 i 1410-1411.

Atesa la localització principal de la pugna política entre els Centelles i els Vilaragut i les faccions alineades o partidaris entre València, Xàtiva i Alzira, ens hem centrat en les fonts i evidències disponibles d'aquests centres urbans. Ara bé, com ja hem apuntat el tarannà crònic de les violències nobiliàries va fer que altres viles i ciutats del regne de València se trobaren també afectades per aquestes enemistats i guerres abans, durant i després del període que ací estudiem, algunes de les quals ja s'han sigut l'objecte de l'interés d'una més que completa bibliografia de gran interès.²³ Per aquest motiu, i per la clara conveniència de disposar de sèries documentals completes a València suficients a la vila, hem decidit enfocar la cerca d'evidències documentals i l'anàlisi de les mateixes en la zona descrita entre la capital i Xàtiva.

Cal, per últim, que ens referim a les fonts de tipus judicial, categoria que comprèn registres i documentació de tipologies diverses produïda pels tribunals urbans i reials, en altres paraules l'audiència reial i la cort del portant-veus de governador o de governació

²⁰ En aquest període però, la vila d'Elx i el seu terme incloent el nucli de Crevillent no formaven part del reialenc sinó que des de la seua venda en 1391 fins la seua redempció definitiva en 1473 foren part de la senyoria de la ciutat de Barcelona. GARRIDO VALLS, Josep-David, "El procés de lluçió de la baronia d'Elx i Crevillent». Barcelona. Quaderns d'història, vol. 5 (2001), pp. 111-125.

²¹ BOLUDA PERUCHO, Alfred (ed.lit.), *Els Manuals de Consells medievals de Xàtiva (1376-1380)*, València, Diputació de València, 1999.

²² La vila d'Alcoi tampoc formava part del reialenc sinó que fins a 1430 va formar part del patrimoni de Frederic, comte de Luna, net il·legítim de Martí l'Humà i de Maria de Luna. APARICI MARTÍ, Joaquín, "De domo dicti domini comitis: Aproximación a la corte señorial de Don Federico de Aragón, conde de Luna (1420-1425)", *Aragón en la Edad Media*, pp. 19-24; DE MOXÓ I MONTOLIU, Francisco, "Un linaje aragonés con proyección mediterránea: los Luna. Cauces abiertos de investigación" en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre*, València, Universitat de València, 2005, pp. 275-284.

²³ Entre aquestes cal que citem obligatòriament CABEZUELO PLIEGO, José V., "Guerra y violencia en un espacio frontero", Canelobre: Revista del Instituto Alicantino de Cultura "Juan Gil-Albert" núm. 52 (2007), pp. 42-56; CABEZUELO PLIEGO, José V., La frontera valenciana bajomedieval des de el observatorio del sur del Reino. Reflexiones y perspectivas de investigación, Madrid I Murcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, Editum, 2019; HINOJOSA MONTALVO, José, "Bandos y Bandositas en la gobernación de Orihuela en la Baja Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 36, núm. 2 (2006), pp. 713-750; PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, Santiago i SOLER MILLÀ, Juan L., "Violencia nobiliaria en el sur del reino de Valencia en la Baja Edad Media", *Anales de la Universidad de Alicante: Historia medieval*, núm. 16 (2009-2010), pp. 319-347; PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, Santiago, *Noblesia i poder polític al sud del regne de valència (segle XV 1458-1516)* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d'Alacant, 2014.

del regne de València. L'organització i les estructures de la justícia reial al regne de València varen desenvolupar-se entre la segona meitat del segle XIII i la primera meitat del segle XIV. La cel·lula bàsica era el cort o justícia (a partir de 1266) que exercia la jurisdicció reial per delegació règia a la ciutat de València i el seu terme, i de manera idèntica a les diferents poblacions que varen adoptar els furs de València al llarg del Doscents.²⁴

A la capital del regne però, la magnitud demogràfica superior i el volum d'assumptes que atenia el justícia va portar a que les seues funcions se dividiren en altres magistratures a inicis de la següent centúria: el 1307 es creà un sots-justícia que s'ocupava de plets la quantia dels quals no superara els 30 sous, -que s'apujaren a 50 sous en 1321, i, finalment, a 300 sous el 136- i en 1321 se ba desdoblar en la cort del justícia en civil, per a qüestions entre particulars, i del justícia en criminal, per a les causes penals.²⁵ Per acabar, les apel·lacions i les causes penals que per la seua natura només competien al rei estaven, en absència del monarca, en mans de la cort del portant-veus de governador o governació.

L'estudi dels plets entre particulars, que ens permeten analitzar i comprendre qüestions com les dipsutes pels patrimonis familiars, l'estat i composició dels ingressos o l'endeutament, així com de les causes penals, que serien una font inestimable per analitzar les violències, topa amb el murs infranquejable de la conservació de les fonts. Si la conservació dels registres del justícia en civil entre 1321 i 1412 és irregular i escassa, encara ho és més la del justícia en criminal; amb només 18 volums fragmentaris entre 1384 i 1410 corresponent a cèdul·les o processos i requisicions i denunciacions -és a dir denúncies formals.²⁶ Pel que fa a la cort de la governació a penes podem comptar amb una quinza de volums accessibles de la instrucció de plets i demandes entre particulars entre 1404 i 1410, de les sèries Litium que comprén plets, lletres o peticions de part per escrit al portant-veus de governador i vendes,²⁷ i cap de les causes penals instruïdes pels portant-veus de general governador. Per això, i per la gran dificultat per seguir els plets,

²⁴ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 85-106.

²⁵ A més, el justícia en criminal com a responsable directe de l'ordre públic convocava i comandava la milícia urbana. NARBONA VIZCAINO, Rafael, "La justícia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)" *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 18 (2012-2014), pp. 349-350.

²⁶ ARV, Justícia Criminal, 14, 15, 16, 17, 18, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 56, 93, 94, 113, 114, 115, i 116.

²⁷ ARV, Governació, Litium 2188, 2191, 2193, 2195 i 4839; Manaments i empare 4305, 4306 i 4307; Lletres 2791, 2792, 2793 2794, 4375 i 4376.

molts dels quals no se conserven sinó parcialment als pocs registres conservats, les fonts judicials no han ocupat sinó una posició secundària dins de les evidències documentals de la nostra investigació.

1.4-La documentació notarial

El segon bloc de la documentació emprada el conformen les fonts o documents notarial -que alguns autors han denominat fonts publico-privades o fonts de dret privat- que arrepleguen compromisos i transaccions entre individus lliures i/o persones jurídiques -com ara les universitats cristianes, els capítols catedralicis, les confraries o lesaljames jueves o musulmanes- i han constituït una de les fonts bàsiques per a l'estudi de la societat baixmedieval i moderna, especialment de les elits urbanes.²⁸ La pràctica notarial al regne de València arranxa del mateix moment de la conquesta; com s'aprecia pel fet que les funcions dels notaris, l'accés a la professió i les pràctiques notariales varen ser regulades ja de forma molt primerenca per la *Costum*, després furs de València; tanmateix no fou sinó a mitjan segle XIV que la prescripció i el control de l'ofici i l'exercici de les seues funcions passà a mans dels governs urbans.²⁹

La principal mancança d'aquest font ateny la seua conservació irregular en l'espai i el temps. Primer que res, fins ben entrat el segle XV, tot el país està poc representa. Ja que únicament a València (a partir de 1283), a Morella, amb una col·lecció considerable de volums notariales d'època baixmedieval, a partir de 1326, a Alzira, a partir de la dècada dels 1380, i a Alcoi, amb 16 volums entre 1296 i 1378 -als quals caldria sumar, dins de la nostra cronologia, alguns dels protocols d'Oriola a partir de 1408- s'han conservat protocols del Tres-cents.³⁰ El desequilibri en la disponibilitat de fonts i la inexistència de prou volums, juntament amb la delimitació geogràfica de les violències com ja hem dit, ens han orientat a centrar-nos en els protocols i notals de la capital del regne; deixant de banda, per raons de coherència de les fonts, els llibres notariales alzirencs.

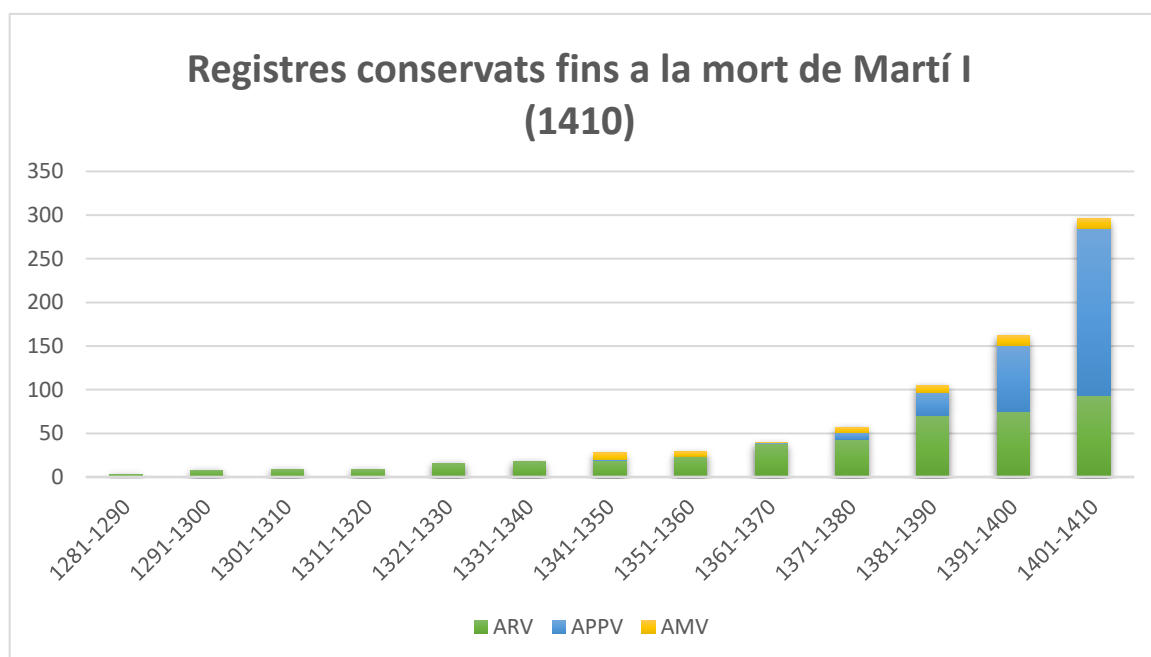
²⁸ IRADIEL MURUGARREN, Paulino, *El Mediterráneo medieval y Valencia. Economía, Sociedad, historia, València, Publicacions de la Universitat de València*, 2017, pp. 139-144; PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, "Els arxius de Protocols, font per a la Història Moderna", *Manuscrits*, núm. 8 (1990), pp. 300-306; REIXACH SALA, Albert, "Tècniques bancàries a la Catalunya baixmedieval en el mirall de la documentació notarial" en ORTÍ GOSP, Pere i VERDÉS PIJUAN, Pere (coords), *El sistema financiero a finales de la edad media: agentes, instrumentos y métodos*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 232-234.

²⁹ CRUELLES GÓMEZ, José M., "Notarios y poder municipal en la Valencia del siglo XIII" en *Jaume I, legislador. El reino de Valencia*, Valencia, Generalitat Valenciana-Ajuntament de València, 2008, pp. 183-188 i p. 194.

³⁰ BAÑO ARMIÑANA, Ricard J., *Un notari alcoià dels anys 1296-1303*, Lleida, Pagès editors, 2013, pp. 17-19; IBARRA FOLGADO, José M., "Los archivos municipales, eclesiásticos y notariales de la provincia de Castellón", *Saitabi*, núm. 35-38 (1950), pp. 123-145.

Amb tot, als arxius de la ciutat de València existeix un acusat contrast entre el volum dels registres que se conserven entre finals del segle XIII i la fi del segle XIV amb l'abundància del Quatre-cents. Podem observar-ho en la següent taula de les col·leccions de protocols de València, conservades a l'Arxiu Històric Municipal de València (AMV), a l'Arxiu Regne de València (ARV) i a l'Arxiu del Corpus Christi de València (APPV) que sumen en total 780 registres datats entre 1283 i 1410.³¹ Com podem observar en la següent gràfica, en les dues darreres dècades del segle XIV se va començar a produir un important salt quantitatiu: el nombre de registres conservats passa de 57 per la dècada de 1371 a 1380 a 105 volums per a la dècada de 1381 a 1390; i encara 162 per a l'últim decenni de la centúria i 296 per al principi del segle XV.

Figura 1.1-Llibres notariais a la ciutat de València (segle XIII-1410)

Les causes d'aquest canvi, que podem qualificar d'abrupte, en el trànsit del segle XIV al segle XV podrien trobar-se en una millora en els sistemes d'organització, sistematització i conservació de la documentació produïda pels notaris valencians des del final del segle XIV, que foren objecte de noves prescripcions per part de les autoritats municipals i del col·legi de notaris fundat en 1384 i que va fer créixer les seues atribucions

³¹ Hem optat per fer un registre simplificat. Si d'un mateix notari es conservava el protocol i el llibre de notals per al mateix any o anys, només hem comptabilitzat el protocol puix que ja conté tota la informació que hi ha al llibre de notals i encara altres.

en la següent centúria.³² Això no obstant, és palès que la documentació notarial avui conservada als arxius valencians és només un percentatge reduït d'un volum més gran però difícil de quantificar.

V. Pons, per exemple, indica que, de 610 notaris anomenats entre 1351 i 1396, ens han arribat registres de només 81, és a dir d'a penes 13,2%,³³ mentre que J.M. Cruselles calcula una tasa de supervivència més baixa, de només un de cada 14 registres notariais produïts durant els segles XIV i XV (7,14%).³⁴ Tanmateix, segons afirma aquest últim, no podem reduir-ho a la mera qüestió de la conservació sinó que, efectivament, al segle XV se va produir un increment geomètric de la producció notarial arran a les noves demandes d'escriptures generades per les noves necessitats que sorgien dels canvis socials i econòmics de grans envergadura que experimentà el regne de València a partir de la fi del Tres-cents.³⁵

Atenent la supervivència de més sèries notariais -a fi d'obtindre una mostra documental el més gran i ampla possible- però també al pes demogràfic i polític que tenia València -i a la localització i cronologia dels principals fets dels bandos- hem seleccionat per fer-ne el buidatge 423 llibres notariais preservats i accessibles als fons de l'ARV i de l'APPV que cobreixen la cronologia de 1387 a 1412, dins de la qual tingueren lloc, com hem dit, les denominades "guerres de bandos"; però alhora l'estudi i revisió d'un període de 25 anys (pràcticament, una generació) ens dona prou quantitat de casos per observar les característiques més generals i principals tendències de la noblesa valenciana com a grup social a l'inici del segle XV. Malgrat les possibles i previsibles mancances i també al fet que no és, ara per ara, viable fer una comparativa amb el període precedent atesa l'escassetat i caràcter fragmentari de la font i ni tampoc amb el període posterior per l'extrema copiositat de la documentació del segle XV valencià.

³² CRUSELLES GÓMEZ, José Maria, "El Colegio Notarial de Valencia, entre poder político ciudadano y desarrollo corporativo", en SANS i TRAVÉ, Josep Maria (coord), *Actes del I Congrés d'història del notariat català (Barcelona, 12-13 novembre 1993)*, Barcelona, Fundació Noguera, pp. 727-743.

³³ PONS ALÒS, Vicent, "Los notarios valencianos en época de Pedro IV y Juan I (1351-1396). Aproximación a su prosopografía" *Estudios Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. 30 (2012), p. 41.

³⁴ CRUSELLES GÓMEZ, José Maria, "Las fuentes notariales y la investigación histórica: problemas de explotación de datos y análisis de la actividad notarial". En *Aragón en la Edad Media: perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media: sesiones de trabajo*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2004, p. 20.

³⁵ *Ibidem*.

En relació a aquestes deficiències previsibles cal que abordem el problema de la “representativitat” de la font, a despit que l’objecte de la recerca és un grup privilegiat - en termes socioeconòmics però també jurídics i polítics. És clar que en la documentació notarial, la petjada de les oligarquies i dels grups mitjans urbans és molt més gran que la de les classes subalternes i de la població rural.³⁶ A més, més, el fet que la documentació notarial amasse, en bona part, operacions quotidianes com ara pagaments, lloguers o compravendes implica que el nombre d’actors siga elevat. Tot comptat -com expliquem en l’apartat corresponent de la present memòria- en els documents notariais apareixen 733 individus (460 homes i 273 dones), que suposen la major quantitat dels 866 individus de la noblesa valenciana censats entre 1387 i 1412 (547 individus mascles i 319 dones) per davant dels registres de cancelleria: concretament el 85,38% dels homes i el 99,06% de les dones apareixen almenys una vegada en registres notariais.

Ara bé, el fet que la documentació consultada provinga, eminentment, de notaris actius en València o que tenen la seua clientela entre els habitants de la capital del regne, comporta, en primer lloc, una presència exagerada d’individus de la capital (87,57% del total) per davant dels actors provinents de la resta del regne, un clar esbiaix que oculta una part de la població nobiliària, especialment del terç meridional del regne. De manera idèntica, l’exhaustivitat de la mostra se veu compromesa pel fet que, almanco, una fracció de la baixa noblesa baixa noblesa que no tenia una presència continua a la capital o amb una capacitat adquisitiva o necessitat de crèdit menors haja passat inadvertida en les fonts i, per tant, en els nostres estudis.

Podem classificar les cartes o *instrumenta* notariais, pel seu contingut, en cinc grups que mostrem en la següent taula.

Taula 1.1-Continguts de la documentació notarial

Contingut	Tipus de cartes
Operacions de crèdit.	Carregaments de censal; Rebaixes del for (interés); Quitaments de censal; Revendes de censals i violaris; Cartes d’indemnitat; Prèstecs en forma de dipòsit o prestació (<i>mutuum</i>), molt menors en nombre.

³⁶ IRADIEL MURUGARREN, Francisco Paulino, *El Mediterraneo medieval y Valencia. Economía, Sociedad, historia*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 142-144.

Lloguers i compravendes.	Compravendes i lloguers de cases, terres, productes agraris, bens sumptuaris o esclaus.
Prestacions personals.	Cartes de procuració; Afermaments d'un criat o criada o escuder; Establiments d'un vassall en terres del senyor emfitèutic; Cartes de valença
Documents per a l'estudi i de les relacions familiars.	Cartes nupcials, Donacions <i>inter vivos</i> ; Testaments.
Deseiximents.	Declaracions formals de guerra d'un nobles o ciutadà a un altre en compliment de l'ordenació foral per a la guerra.

En termes globals, la documentació notarial és una font inesgotable de relacions personals i xàrcies d'individus connectats per vincles de sang o de prestacions i clientelismes de tot tipus. Les operacions creditícies, les compravendes i els lloguers ens permeten apropar-nos al problema del patrimoni dels nobles i del seu contingut, però també a un nombre gens menyspreable de relacions interpersonals que s'estableixen, per exemple, en el carregament de censals entre venedors (censalistes) i compradors (censataris) però també entre avalistes -que s'obliguen amb els censalistes per al carregament de censals- igual que els afermaments o les procuracions que ens permeten visualitzar també una complexitat de vincles, sobretot de tipus vertical entre senyor o amo i criats o dependents.

No ens podem oblidar de testaments o cartes nupcials, per exemple, de què provenen bona part del que sabem sobre la composició de les famílies i els grups domèstics de la noblesa valenciana. Per concloure, per a l'estudi de la guerra privada i l'articulació dels bandos, resulten extremadament profitoses les cartes de valença o contractes pel qual un o més individus se subordinen a un altre més poderós per fer la guerra contra els seus enemics (Docs. 45 i 51), i els deseiximents, que arreplegaven els desafiaments formals davant de notari i testimonis necessaris per encetar les hostilitats legalment.

1.5-Les fonts del dret valencià

L'estudi del marc legal o for de la noblesa ha ocupat un espai destacat de la nostra investigació perquè ens permet analitzar les condicions i possibilitats perquè la noblesa valenciana exercira la seua dominació social i política i la manera en què aquestes anaren evolucionat al llarg del segle XIV i, d'igual manera, quins foren les causes i els agents del canvi. Aquesta recerca ens ha empès a revisar les fonts de dret valencià en època baixmedieval, igual que la matèria concreta de la seua aplicació pràctica, en els processos legals i les instàncies per fer valdre o reconeixer-se els drets i immunitats reservats a la noblesa.

Superada la problemàtica foral en el primer terç del segle XIV -la qual examinen l'apartat corresponent- els furs valencians esdevingueren la llei universal aplicable en quasi la totalitat del territori regnicola per a tots els assumptes del dret públic i privat. Amb tot, els furs del regne de València, o més aïna, la llei foral valenciana, bevia de dos font principals: els *Furs del regne de València* -o simplement, els furs- el codi legal escrit que contenia les lleis o furs atorgats de manera primigènia per Jaume el Conqueridor a la ciutat i regne de València i que cresquè amb noves disposicions emanades de les corts del regne, i els privilegis atorgats per la corona a particulars o a comunitats rurals o urbanes per a donar resposta a necessitats concretes.³⁷

L'origen dels Furs se troba en la *Costum de València* atorgada, com hem dit, per Jaume I a la capital del nou regne un cop acabada de conquerir en 1238 i que estava inspirada en el *ius commune* recuperat a Bolonya i que havia sigut introduït per la reial cancelleria en la segona meitat del segle XII.³⁸ Per bé que en aquest text ja se manifestava la voluntat del poder reial de convertir-la en la llei única del regne, açò no va començar a materialitzar-s fins a les primeres corts del regne, celebrades a València entre març i abril de 1261, en què el mateix sobirà va tornar a jurar les *Costum*, ara reconvertides en els

³⁷ GARCIA EDO, Vicent, "El dret foral valencià abolit el 1707", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 18 (2007), pp. 14 i 17-18.

³⁸ GARCIA EDO, Vicent, "La «Costum de la ciutat i Regne de València» de 1238", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 13-14 i 18-20; BAYDAL SALA, Vicent, "«La dita Cort General representa tot lo Regne de València». El desenvolupament jurídic i parlamentari valencià entre 1238 i 1370", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 24-35; LÓPEZ ELUM, Pedro, *Los orígenes de los Furs de València y de las Cortes en el siglo XIII*, València, Biblioteca Valenciana, 2001, pp. 37-59.

Furs, va reafirmar la seua vocació general i les va estendre a la majoria del territori del reialenc.³⁹ Tot i això, a moltes parts del regne que formaven part dels dominis senyorials laics o eclesiàstics se varen seguir usant altres codis d'origen aragonés i català fins a que se va arribar a un acord en les corts de 1329-1330; i encara un xicotet reducte senyorial va mantindre els fur d'Aragó fins a les penúltimes corts, celebrades en 1626.⁴⁰

El text foral no es va quedar fossilitzat però en 1330 sino que va experimentar renovacions i canvis continuats al llarg del període foral fins a la darrera convocatòria de les corts celebrada en 1645. Els mecanismes de modificació i creació de nous furs, tanmateix, ja a finals de l'edat mitjana, esdevingueren objecte d'un debat encara avui vigent. Per un costat, la interpretació clàssica del pactisme valencià, -creada pel jurista Pere Belluga (m. 1468)- considera que només les noves disposicions emandes de les corts i fruits de la negociació entre el rei i els braços constituïen furs veritables.⁴¹

Per això, de manera tradicional, la historiografia del dret valencià ha parat un gran esment a l'activitat legislativa de les corts que representaven el "general" del regne, -una funció que aquesta mateixa institució va reafirmar de manera explícita el 1336.⁴² Tanmateix, no fou fins les corts de 1348-1349, que aquestos acords començaren a anomenar-se furs i que hom començà a diferenciar entre furs vells o jaumins (fins a 1271) i furs nous (a partir de les corts de 1329-1330).⁴³ Altrament, V. Garcia Edo, observa que les principals edicions dels Furs -la de 1482, a instàncies del notari Gabriel Arinyo, i l'elaborada entre 1542 i 1547 per altre notari, Francesc Joan Pastor-inclogueren les concessions fetes pels reis als braços o estaments, com, per exemple, el *Privilegium Magnum* (1284)⁴⁴

Això no obstant, el dret foral valencià no s'esgotava en els furs i privilegis reials sinó que *el ius commune* o dret comú, és a dir, les recopilacions de dret civil justinianeu

³⁹ GARCIA EDO, Vicent, "El dret foral valencià abolit el 1707", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 18 (2007), p. 15.

⁴⁰ ROMEU ALFARO, Sylvia, "Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina", *Anuario de Historia del Derecho Español*, num. 42 (1972), pp. 76-78.

⁴¹ *Ibidem*, p. 14.

⁴² BAYDAL SALA, Vicent, "«La dita Cort General representa tot lo Regne de València». El desenvolupament jurídic i parlamentari valencià entre 1238 i 1370", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 23-24.

⁴³ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁴ GARCIA EDO, Vicent, "El dret foral valencià abolit el 1707", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 18 (2007), p. 14

i de dret eclesiàstic, esdevingueren el dret supletori als furs valencians. A pesar de les prohibicions inicials d'utilitzar el dret comú a les corts del regne el dret comú per part d'advocats i jutges sinó només el “seny natural”, se va obrir la porta a través de sengles privilegis de Jaume II de 1306 i 1316 i perquè s'utilitzara el dret comú per dirimir qüestions que no pogueren resoldre's mitjançant els furs valencians o per explotar i posar en pràctica -explicació intrínseca- el contingut del text legal; fet que va conduir a que, a partir de l'edat moderna el “seny natural” i el dret comú se confongueren.⁴⁵ De fet, com indicarem, aspectes de gran ineluctabilitat del for legal de la noblesa no es poden comprendre bé sense aquest dret; entre ells, l'origen de la capacitat de què la monarquia aragonesa començà a fer ús a partir del segle XIV de fer cavallers i promoure al baronatge els membres de la baixa noblesa.

Les col·leccions o edicions principals dels furs valencians són les susdites edicions de 1482,⁴⁶ i l'edició i recopilació, seguint criteris temàtics, efectuada a instàncies de les corts de 1542 per Joan Francesc Pastor.⁴⁷ D'embat, per conèixer els privilegis i franquesses atorgats a la ciutat de València i el seu terme des del regnat de Jaume I fins el de Ferran el Catòlic (1479-1516), comptem amb el monumental *Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie*, (AORV) que fou encomanat pel consell general de la capital i imprès el 1515,⁴⁸ i que és de summa importància atès l'abast territorial dels privilegis concedits. Ara bé, per examinar els privilegis dels que se beneficiaren tant els nobles valencians, en els eu conjunt, o persones concretes no queda sinó l'escorcoll sistemàtic dels registres de cancelleria, sobretot, encara que no de manera exclusiva, les sèries de *Gratiarum* i de *Curiae*. Per últim, les universitats reials, per concessió expressa del rei amb el *Privilegium Magnum* de 1284 posseïen també la facultat d'establir ordinacions dins dels seus termes jurisdiccional, les quals eren arreplegades en els diferents manuals de consells.⁴⁹

⁴⁵ MARZAL RODRÍGUEZ, Pascual, “El ius commune como derecho supletorio en Valencia”, *Glossae: European Journal of Legal History*, núm. 5-6, (1993-1994), pp. 406-411; ROMEU ALFARO, Sylvia, “Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), pp. 91-93.

⁴⁶ *Furs e ordinacions del Regne de Valencia*, imprès per Lambert Palmart a 4 d'abril de 1482. BUV, Inc.10.

⁴⁷ *Fori regni Valentie*, editats per Francesc Joan Pastor, imprès per Joan de Mey de Flandes a 30 de juliol de 1547. BV, Fons antic: XVI/595.

⁴⁸ *Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie cum historia cristianissimi regis Jacobi ipsius primi conquistatori*, imprès per Diego de Gumiell en 1515. RAH, 1/1810.

⁴⁹ NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Cultura política y comunidad urbana: Valencia, siglos XIV-XV”, *Edad Media: revista de historia*, núm. 14 (2013), p. 174

Les fonts *del ius commune* són les compilacions del dret romà justinianeu, és a dir, el *Codex preaelectae repetitionis*, el Digest i les *Novellae Constitutiones* (Novelae) i les principals recopil·lacions del dret canònic, ço és el Decret de Gràcia (v. 1150), les Decretales o Liber Extra, elaborat per orde del Papa Innocent IV (1243-1254) i el Liber Sextus (1298) del Papa Bonifaci VIII (1294-1303).⁵⁰ Per acabar, per a la comprensió del dret valencià i seua harmonització amb el dret romà justinianeu fou clau l'obra del jurisconsult Pere Belluga, *Speculum principis*, escrita entre 1437 i 1441, la qual fou dedicada al rei Alfons el Magnànim (1416-1458) i per a la que ens hem servit de l'edició veneciana de 1580 revisada per Camilo Borello,⁵¹ la qual citem sempre amb la forma *Speculum principis* i els corresponents numero de rúbrica i capítol en numeros romans.

⁵⁰ Per al dret justinianeu, ens hem servit de l'edició del *Corpus Iuris Civilis* de T. Mommsen i P. Krueger, que citem segons la forma acostumada en estudis de dret segons Còdex, llibre, rubrica, capítol i part, en nombres romans. KRUEGER, Paul i MOMMSEN, Theodor (ed.lit), *Corpus Iuris Civilis* vol. I, Berlin, Weidmann Verlagsbuchhandlung, 1928. Per al dret canònic citem segons Decret, Decretales o Liber Sextus, numero de llibre, títol i capítol, també en nombres romans.

⁵¹ *Speculum principum D. Petri Bellugae Valentini jurisconsulti famosissimi, nunc primo prugato omni vitio et errore, additionibus et suppletionibus illustratum; authore Camillo Borrello jurisconsulto olivetano*, imprès a cura de Giacomo Agnello a Venècia, 1580. BV, XVI/649.

1.6-Les fonts literàries

Per acabar l'exposició de les fonts emprades hem de parlar dels textos literaris, que podem dividir entre obres historiogràfiques, la poesia catalana medieval i els tractats de cavalleria i les lletres de batalla. La principal mancança de la historiografia medieval de la Corona d'Aragó és que, després de la conclusió de la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, a finals de la dècada de 1380, no se va continuar amb el projecte de Pere IV de produir una historiografia reial com la d'altres monarquies europees, amb la qual cosa tenim un buit considerable per als regnats dels seus dos fills. Això no obstant, del segle XV data una de les peces dietarístiques i cronístiques més destacats de l'àmbit de la llengua catalana i una peça de singular importància per conèixer la vida popular del Quatre-cents: *Dietari del Capellà*, escrit probablement en l'entorn d'Alfons el Magnànim, i que se trobaria a mig camí entre la crònica universal i un dietari de les campanyes d'aquest rei i dels fets més destacats ocorreguts a València entre les dècades de 1440 i 1470.⁵² Els regnats de Joan I i del seu germà Martí n'ocupen, no obstant això, un espai molt reduït tot i que l'autor si que fa esments als episodis més desatcats de les lluites de bandos perquè centra geogràficament la seua obra a la ciutat de València i els seus voltants.

Tot i això, ja en el segle XVI, les dues grans peces de la historiografia de la Corona d'Aragó les Cròniques d'Espanya,⁵³ obra per l'arxiver de l'Arxiu reial de Barcelona, Pere Miquel Carbonell, entre 1495 i 1513 i publicada el 1517, i,⁵⁴ igual que la posterior *Anales de la Corona d'Aragón*, realitzada pel cronista i arxiver Jerónimo Zurita a partir de la comanda de les Corts generals de Montsó de 1547,⁵⁵ fan gala d'una visió més moderada, ja que giren més entorn de la cerca documental més que no de la necessitat de la propaganda política.

Per altra banda, tenim la “literatura cavalleresca” en llengua catalana que va assolir el seu màxim desenvolupament entre mitjan segle XIV i la segona meitat del segle XIV i que pot comprendre gèneres tan diversos com la novel·la, la poesia, l'èpica, els

⁵² RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.

⁵³ ALCOBERRO i PERICAY, Agustí (ed.lit), *Pere Miquel Carbonell: Cròniques d'Espanya*, Barcelona, Barcino, 1997.

⁵⁴ ALCOBERRO i PERICAY, Agustí, “Les cròniques d'Espanya de Pere Miquel Carbonell: algunes claus per a la seva lectura”, *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 40 (2000), pp. 80-83.

⁵⁵ CANELLAS LÓPEZ, Àngel (ed.lit), *Jerónimo Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Instituto Fernando el Católico”, 2003.

tractes de cavalleria, l'objecte dels quals són l'exaltació de la cavalleria, la reproducció dels mites i herois literaris i la formació dels cavallers.

Aquestes obres, malgrat les precaucions que hom ha d'adoptar perquè són, abans que res l'expressió de la subjectivitat de l'autor, d'uns medis socials, la noblesa o, més concretament, la noblesa cortesana urbana, i d'uns models ideals de comportament vinculats a la ideologia cavalleresca; ens poden servir per apropar-nos al llenguatge i els grans ítems de la cavalleria en un àmbit geogràfic i un temps concret i, per tant, a la identitat de la noblesa d'un territori

Entre els tractats de cavalleria, destinats a l'educació, especialment moral dels cavallers i per extensió de la noblesa, hem de citar, per la seua marcada rellevància *Llibre de l'Orde de cavalleria* del savi mallorquí Ramon Llull (1232-1316), redactat entre 1274 i 1276,⁵⁶ no només per la seua influència posterior, a escala europea. sinó per la seua visió de la cavalleria a finals del Dos-cents. Posteriorment, i gràcies a l'impuls de la literatura, els espectacles i els canons cavallerescos que va viure la cort aragonesa, podem esmentar, els capítols de la fundació d'una empresa de cavalleria per part de la monarquia, l'Orde de Sant Joan Baptista per a noblesa valenciana (1353).⁵⁷ i la redacció d'unes lleis o instruccions de com han de comportar-se els cavallers dedicades pel rei Pere el Cerimoniós a Sant Jordi, en una data desconeguda però possiblement en la dècada dels 1360.⁵⁸

També aquesta preocupació per la cavalleria se troba darrere de alguns poemes didàctics del darrer terç de la centúria, entre els quals podem destacar els dels cavallers i poetes valencians Jaume March (1335/1335-1410) i Pere March (1336 /1338-1413). La utilitat d'aquests rau en què són algunes de les mostres més primerenques d'un discurs sobre els codis de la cavalleria i deures dels cavallers fora del discurs eclesiàstic sobre la cavalleria cristiana que podem trobar en l'obra de Llull.

⁵⁶ GUSTÀ i MARTORELL, Marina (ed.lit), *Ramon Llull: Llibre de l'orde de cavalleria*, Barcelona, Edicions 62, 1981.

⁵⁷ ACA, C. reg. 858, f. 40r-41r. Revisats en RODRIGO LIZONDO, Mateu, "Un orde de cavalleria valencià desconegut: L'Empresa de Sant Joan Baptista (1353)", en *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1982, pp. 447-457.

⁵⁸ ACA, C. reg. 1529-1, f. 17r.-f. 39r. Acaben de manera abrupta en f. 39r quan comença a descriure la cerimònia per "tolre la cavalleria", és a dir, per desarmar un cavaller i expulsar-lo d'aquesta. Segueixen en els f. 42r-43r unes normes del protocol a seguir pels nobles en la cort i el tractament que cal donar-los (repetida de nou en els f. 48r-49r) i una "ordenació publica" sobre el deure del rei a mantindre l'honor de cada individu i estament i el protocol a seguir amb els cavallers i oficials del rei a f. 44r i 45r-46r.

Per acabar caldria que ens referirem les lletres o cartells de batalla de cavallers valencians (així com catalans) de principis del segle XV i contemporanis de la lluita de bandos, que recullen els desafiaments i l'intercanvi epistolar per respondre'ls i concertar combats cavallerescs davant d'un jutge real, en les quals trobem, a més de l'expressió subjectiva dels conflictes entre cavallers, una abundant retòrica que ens permet clissar els codis socials de la cavalleria del moment.⁵⁹

⁵⁹ La principal col·lecció de lletres de batalla en llengua catalana del segle XV i principis del segle XVI, juntament amb altres desafiaments de cavallers castellans i regles de tornejos la trobem en tres manuscrits de la Biblioteca Nacional d'Espanya. El manuscrit matriu Ms. 7811 i dos que en són còpies parcials, Ms. 7809 i Ms. 18.444. Per al nostre treball ens hem basat sobretot en la revisió del primer. Ara bé, no podem sinó remetre a molts estudis previs. La monumental tesi doctoral apareguda recentment de R. Bosch estudia, critica i edita totes les lletres de batalla en què, almenys un dels implicats és un cavaller valencià, fins a 1486. BOSCH TORRA, Ramon, *Veniu, cavaller, veniu a la batalla. Lletres de batalla. Epistolaris valencians (1402-1486)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat de Barcelona, 2023. Anterior a aquesta tenint la selecció de lletres i cartells de batalla dels segles XV i XVI del professor M. de Riquer. RIQUER I MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, volum I, Barcelona, Barcino, 1963; RIQUER I MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, volum II, Barcelona, Barcino, 1968 i RIQUER I MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes, volum III*, Barcelona, Barcino, 1968. Per altra banda, tenim algunes seleccions parcials referides a llinatges o personatges concrets, com ara els Crespi de Valldaura, recollides i editades per V. Pons o les de Joanot Martorell, arreplegades per J. Villalmanzo. PONS ALÒS, Vicent, *Lletres de batalla de la València medieval. Els Crespi i els Blanes (1462-1515)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2021; VILLALMANZO CAMENO, Jesús, Joanot Martorell. Biografia ilustrada y diplomatario, València, Ajuntament de València, 1995. A

PART II-Estat de la qüestió

2.1- Què era la noblesa?

La investigació historiogràfica sobre la noblesa baixmedieval ha fet avanços considerables en les quatre últimes dècades de la mà de la història social i de la nova història política,⁶⁰ així com de la historiografia crítica o postmoderna.⁶¹ Aquesta embranzida de la recerca ha fet permés donar noves respostes i encara amb perspectives i propostes innovadores els debats oberts durant el segle XX, com ara l'impacte de la “crisi tardomedieval” en la noblesa, els vincles entre l'aristocràcia i el denominat “estat modern” o la relació entre els comportaments i els discursos sobre la cavalleria. Però també ha plantejat nous interrogants entorn de quina era la posició que ocupava la noblesa al dedins de les societats de l'Occident medieval i com se representaven les relacions de dominació sobre altres grups, corporacions o sectors socials.

Amb tot, l'extrema diversitat en la composició i les característiques de la noblesa a cadascun dels territoris i sistemes polítics de la Cristiandat entre 1300 i 1500 entorpeix que puguem donar una resposta universal a tots aquests problemes. Per això, la major part de les contribucions se centren en un país o una regió concreta, mentre que les obres de síntesi, en nombre reduït, han de recórrer a les anàlisis comparatives.⁶² Tampoc ho faciliten els desequilibris en la producció historiogràfica. A banda de la pluralitat de corrents i de marcs teòrics i de la múltiplicitat de les perspectives d'anàlisi -història social, econòmica, del poder, de la literatura, etc.- hem de comptar amb la divergència en la quantitat de les publicacions i la trajectòria dels estudis entorn de la noblesa en cada àmbit geogràfic. És palpable que la historiografia sobre la noblesa medieval dels regnes de França i d'Anglaterra -i en menor mesura de la noblesa castellana a partir de 1959- supera quantitativament els estudis de molts altres indrets, en què, pel contrari, ha sigut una

⁶⁰ DAMEN, Mario, “Patricians, Knights, or Nobles? Historiography and Social Status in Late Medieval Antwerp”, *The Medieval Low Countries. An Annual Review*, vol. 1 (2014) pp. 173-203; FIGÉAC, Michael, “Explosion in the History of the Nobility in French Historiography: Recent Approaches and Methods”, *Historical Studies on Central Europe*, vol. 1, 2 (2021) pp. 4-20; KNAPTON, Michael, “‘Nobiltà e popolo’ e un trentennio di storiografia veneta” en GARDI, Andrea, KNAPTON, Michael, VARANINI, Gian M. i ZANNINI, Andrea (coords), *Una repubblica di uomini: saggi di storia veneta*, Forum Edizioni, Udine, 2017, pp. 267-292. NIETO SORIA, José M, “Sobre la transformacion de la historia politica en el medievalismo Espanol (CA. 1980-2010)”, *Cuadernos de Historia de España*, vol. 85-86 (2011), pp. 509-424; QUINTANILLA RASO, María Concepción, “Historiografía de una elite de poder: la nobleza castellana bajomedieval”, *Hispania. Revista española de historia*, vol. 50 (1990) pp. 719-736.

⁶¹ AURELL CARDONA, Jaume, *La historiografía medieval: entre la historia y la literatura*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016, pp. 175-206.

⁶² CONTAMINE, Philippe, “The European Nobility”, en ALLMAND, Christopher (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415–c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 89-90.

qüestió menys abordada, o encara de manera més recent: entre altres, a Catalunya, al centre i el nord d'Itàlia o als Països Baixos. Podem concretar-ho en algunes xifres, tot i les precaucions que hem d'adoptar per les diferències d'exhaustivitat i dels criteris dels repetitoris bibliogràfics, com ara *Regesta Imperii*. Les contribucions aparegudes entre 1900 i 2023 al voltant de diversos aspectes o individus de la noblesa francesa, -entre monografies, capítols de llibres o articles- sumen 397 referències; per davant de 292 per a l'anglesa; 284 per a la "italiana" - la gran majoria, o sia 242, a partir del 1970; 247 per a la castellana des del 1959; i només 93 de l'aragonesa, 91 de la catalana, 89 de l'hongaresa, 68 de la "neerlandesa"; o a penes 59 de la portuguesa, aquesta des del 1941, i 35 de la navarresa de 1969 ençà.

Aquestes disparitats se poden explicar perquè el relat històric predominant francès o anglès podia cercar les arrels de llurs nacions en la noblesa medieval i, per tant, ja des de finals del segle XVII i principis del segle XVIII aquesta formava part del debat intel·lectual.⁶³ En canvi, a Itàlia, Catalunya o els Països Baixos s'anaren conformant, des de les darreries del segle XIX, narratives historiogràfiques que privilegiaven la ciutat i la societat i economia urbanes davant de la noblesa i els seus sistemes de valors, que, pel contrari, eren vistos, com un sinònim de l'endarreriment propi d'un medi rural immòbil.⁶⁴ En conclusió, la pluralitat de les perspectives d'anàlisi, la heterogeneïtat de l'estat actual dels coneixements sobre l'aristocràcia de cada regió europea -i per tant l'existència d'uns "models dominants" en la historiografia que venen, sobretot, del cas francès i anglès- igual que la mateixa complexitat de la noblesa occidental entre els segles XIV i XV, ens espanten, com afirmava P. Contamine, tant en la investigació efectuada al voltant d'un observatori concret -com en el nostre cas del regne de València- com en un treball de síntesi, a la contraposició d'un mosaic de realitats diverses.⁶⁵

⁶³ CROUCH, David, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900–1300*, Londres i Nova York, Routledge, 2014, pp. 7-28.

⁶⁴ DEL TREDICI, Federico, *Un'altra nobiltà. Storie di (in)distinzione a Milano. Secoli XIV-XV*, Milà, Franco Angeli, 2017, pp. 11-27; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)" en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia des de el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 71-73; SPOSATO, Peter, "Chivalry in Late Medieval Tuscany and Florence: Current historiography and new perspectives", *History Compass*, vol. 16, núm. 6 (2018), pp. 1-14; VAN STEENSEL, Ariel, "Origins and Transformations. Recent Historiography on the Nobility in the Medieval Low Countries I", *History Compass*, vol. 12, núm. 3 (2014): pp. 263–272.

⁶⁵ CONTAMINE, Philippe, "The European Nobility", en ALLMAND, Christopher (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415–c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 90.

Durant bona part del segle XX, per les causes ja exposades, el gruix del debat historiogràfic entorn de la noblesa medieval se va moure entre les propostes de la historiografia britànica i la historiografia francesa. Per un costat, la historiografia d'arrels marxistes, dins de la qual hem de situar els treballs pioners d'història econòmica medieval del belga H. Pirenne (1862-1935),⁶⁶ però, especialment, la nova història social britànica a partir del 1929,⁶⁷ amb les contribucions de F. M. Stenton (1880-1967), de K. B. McFarlane (1903-1966),⁶⁸ i de R. H. Hilton (1916-2002),⁶⁹ propugnava una anàlisi de la noblesa en termes de classe dominant dins del mode de producció del feudalisme i sobre la qual s'ordenaven les estructures i superestructures del poder, caracteritzada a més pel seu immobilisme davant dels canvis socials i econòmics del final de l'edat mitjana

Per altre costat, la historiografia de l'anomenada *École des Annales*, sorgida al socaire de la revista *Annales* fundada en 1929, partia d'una definició de l'aristocràcia medieval com un grup diferenciats pels seus privilegis i un estatut jurídic particular.⁷⁰ Aquest marc d'anàlisi és atribuïble a M. Bloch (1886-1944) -un dels fundadors d'aquesta corrent- qui va publicar entre 1939 i 1940 un monumental estudi de la societat feudal. En aquest, si bé considerava que, des dels inicis, l'aristocràcia era un grup essencialment rendista oposat als productors de renda, proposava que entorn del 1200 la noblesa havia esdevingut una "classe de dret" o "noblesa legal" definida per un estatut jurídic diferenciats i hereditari, emparat pel poder reial, i unida pels rituals i codis cavallerescos, uns mutació provocada per l'ascens de les elits urbanes i l'emergència de l'estat monàrquic.⁷¹

Entre els anys 1960 i 1980, la història social va experimentar una renovació d'envergadura gràcies a les aportacions de la segona i tercera generació dels *Annales*, de

⁶⁶ PIRENNE, Henri, *Historia econòmica y social de la edad media*, Mèxic, Fondo de Cultura econòmica, 1939, pp. 65-68

⁶⁷ BENTLEY, Michael, *Modernizing England's Past: English Historiography in the Age of Modernism (1870-1970)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 133-142; CROUCH, David, "From Stenton to McFarlane: Models of Societies of the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Transactions of the Royal Historical Society. Sixth Series*, vol. 5 (1995), pp. 179-200; CROUCH, David, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Londres i Nova York, Routledge, 2014, pp. 177-180.

⁶⁸ MCFARLANE, Kenneth Bruce, *The Nobility of Later Medieval England: The Ford Lectures for 1953 and Related Studies*, Oxford, Clarendon Press, 1973, pp. 19-125.

⁶⁹ HILTON, Rodney H., "A crisis of Feudalism", *Past & Present*, núm. 80 (1978), pp. 3-19; HILTON, Rodney H., *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Madrid, Crítica, 1998, pp. 139-154.

⁷⁰ AURELL, Martí, "La noblesse occidentale à la fin du Moyen Age: bilan historiographique et perspectives de recherche", *Memoria y civilización: anuario de historia*, núm.1 (1998), pp. 98-100.

⁷¹ BLOCH, Marc, *La société féodale*, Paris, Albin Michel, 1982 [edició digital de Pierre Palpent], pp. 274-275 i pp. 304-310.

l'estructuralisme francès i dels debats sobre la historiografia marxista. Aquesta renovació és va traduir en l'obertura a noves tendències en molts països de l'Europa occidental, inclòs l'impacte que tingué en els estudis medievals de la península Ibèrica. Pel que fa a la historiografia entorn de la noblesa medieval, després de la Segona Guerra Mundial nous estudis profunditzaren en la lectura de la noblesa com una classe única, en termes de dominació econòmica, oposada a les burgèsies i el camperolat i caracteritzada per l'immobilisme davant del canvi econòmic i polític -com manifestaven, per exemple, la història comparada d'O. Fors de Bataglia (1889-1965),⁷² o els estudis sobre la noblesa francesa d' E. Perroy (1901-1974).⁷³

A partir dels anys 1970 però comencen a formar-se nous paradigmes i perspectives d'anàlisi que plantejaven l'origen i l'evolució de la noblesa plenomedieval i baixmedieval en base a les mutacions socials, econòmiques i polítiques d'Europa occidental arran de la desaparició de l'Imperi carolingi, la mutació feudal, entorn de l'any 1000, i la crisi baixmedieval. Els protagonistes d'aquesta renovació historiogràfica, que de nou cal situar en França, i en el camp de l'aristocràcia del regne de França en l'edat mitjana, varen ser fonamentalment tres membres de la dita tercera generació dels *Annales*: P. Contamine (1932-2022), G. Duby (1919-1996) i G. Bois (1934-2019), de les aportacions del qual dissertarem més endavant. Ja en les darreries de la dècada dels 1970, el primer d'aquestos, que duria a terme una extensa tasca investigadora centrada en les relacions entre la noblesa, el servei militar i la monarquia francesa, expressava que els coneixements sobre la noblesa medieval francesa eren encara "imperfectes" i plenes de llacunes,⁷⁴ i qüestionava la necessitat de revisitar amb noves metodologies i noves fonts tòpics com el declivi de la cavalleria i la noblesa a finals de l'edat mitjana.⁷⁵

Entre les contribucions més destacades de G. Duby, i que posaren les bases per a la comprensió de la noblesa medieval en l'actualitat, està el plantejament que l'aristocràcia plenomedieval no constituí un bloc monolític sinó més aïna un conjunt plural, format per la convergència de diversos col·lectius (sobretot els cavallers i els

⁷² FORS DE BATTAGLIA, Otto, "The Nobility in the European Middle Ages", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 5, núm. 1 (1962), pp. 60-75.

⁷³ PERROY, Édouard, "La noblesse forézienne et les lignes nobiliaires de 1314-1315", *Bulletin de la Diana*, vol. 36 (1960) pp. 188-221; PERROY, Édouard, "Social mobility among the French Noblesse in the Later Middle Ages", *Past & Present*, vol. 21, núm. 1, (1962), pp. 25-38.

⁷⁴ CONTAMINE, Philippe, "Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age", *Francia - Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, vol. 4 (1976), p. 255.

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 256 i 262.

magnats) entre segles X i XII, al calor del nou marc de relacions socials i polítiques resultant de la descomposició del poder reial carolingi i de la creació de noves monarquies en l'espai del regne franc; la dominació i la distinció dels quals -és a dir, la seua representació com a "nobles"- se basava en l'apropiació del poder públic i dels seus recursos i la posada en funcionament de noves estructures de parentesc i de dependència.⁷⁶

A partir d'aquests models, des dels anys 1980 fins a hui, un model d'anàlisi molt present en diversos àmbits europeus, ha aprofundit en la interpretació de la noblesa baixmedieval (entre 1250 i 1500, de manera aproximada) com una "classe legal", recollint, en part, les propostes de M. Bloch. És a a dir, com un col·lectiu o fracció dels grups dirigits, o elits polítiques i econòmiques de la societat feudal, caracteritzat, en paraules de P. Contamine i de M. Aurell, pels seus privilegis i estatut jurídic diferenciat i per la seua representació tan interna com externa com un cos singular cridat a una missió superior dins de l'ordre social medieval.⁷⁷ El "trencament" -o millor dit, la transformació- amb l'aristocràcia plenomedieval s'hauria produït, amb cronologies diferents per a les distintes monarquies, entorn del XIII. Gràcies a la codificació dels seus privilegis i fors especials, per part, sobretot de les monarquies i de les estructures de poder públic emergent i mercé a la recuperació del Dret romà.⁷⁸ Segonament, a causa de l'ascens de nous grups socials, sobretot d'origen urbà que forcen al "tancament" (relatiu) del que havien sigut

⁷⁶ DUBY, George, *The Chivalrous society*, Berkeley, University of South California Press, 1980, pp. 89-111.

⁷⁷ AURELL, Martí, "La noblesse occidentale à la fin du Moyen Age: bilan historiographique et perspectives de recherche", *Memoria y civilización: anuario de historia*, núm.1 (1998), pp. 98-99; CONTAMINE, Philippe, "The European Nobility", en ALLMAND, Christopher (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415-c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 89-90; CONTAMINE, Philippe, "Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge: une comparaison", *Cahiers de recherches médiévales*, núm. 13 (2006), pp. 114-116; CONTAMINE, Philippe, *Nobles et noblesse en France*, Paris, CNRS Éditions, 2021, pp. 379-386; STACEY, Robert, "Nobles and Knights" en ABULAFIA, David, S.H. (ed), *The New Cambridge Medieval History*, vol. V: c.1198-c.1300, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 13-25.

⁷⁸ AURELL, Martí, "La noblesse occidentale à la fin du Moyen Age: bilan historiographique et perspectives de recherche", *Memoria y civilización: anuario de historia*, núm.1 (1998), p. 98-99; CONTAMINE, Philippe, "L'Etat et les aristocraties" en CONTAMINE, Philippe (ed), *L'Etat et les Aristocraties (France, Angleterre, Ecosse) XIII-XVII siècle*, Paris, Publications Universitaires de France, 1989, pp. 11-26. Per posar un exemple concret, podem esmentar l'aproximació de J. F. Elizar a l'estudi de la hidalguia navarresa a partir d'una comunitat local i com l'obtenció d'un privilegi jurídic no s'escunça sinó amb el canvi dinàstic en la primera meitat del segle XIV. ELIZARI HUARTE, Juan F., "¿De la frontera a la franquicia? una reflexión a propósito del fuero de Arguedas", *Príncipe de Viana. Anejo*, núm. 14, (1992), pp. 347-351.

unes fronteres socials poroses i la identificació de la “noblesa” com una sèrie de qualitats i atributs de caràcter hereditari.⁷⁹

Per la seua banda, J. Morsel, autor d'un dels principals treballs de síntesi sobre la qüestió, sense renunciar a aquest marc bàsic -un grup dins del cosmos de les elits sociopolítiques o grups dominants amb una categoria jurídica diferenciada- opta per parlar d'una aristocràcia com a categoria d'anàlisi per entendre el fenomen (o fenòmens) de les “aristocràcies medievals” del segle V al segle XV: un col·lectiu restringit i hereditari caracteritzat per la seua capacitat de dominació legítima però també per la potencialitat de transformar-se i reinventar-se al compàs de les mutacions polítiques, econòmiques i culturals. Igualment ha insistit en el fet que conceptes com “noblesa” -o llinatge i cavalleria- són històricament determinats, en altres paraules que el seu contingut pot variar en funció del lloc i del moment però també de les circumstàncies de la recerca i la mirada de l'historiador.⁸⁰

Això no obstant, segons els seus plantejaments, el rol dels poders monàrquics en aquesta conversió de l'aristocràcia en una “classe legal” ha sigut deformat pel cas francès; en el seu lloc, visualitza, en el pas dels segles XIII a XIV una transformació dels models de dominació genral a tot l'Occident medieval, tot i que en aquests canvis les monarquies emergents tingueren un paper destacat.⁸¹ Partint de la seua recerca sobre la noblesa dels segles XIV i XV a la regió històrica de Francònia -sobretot al Principat-Bisbat de Würzburg, a la conca del riu Main, al centre del Sacre Imperi o Reich-, ha bastit una concepte de “sociogènesi” de la noblesa baixmedieval a partir de causes o influències internes i externes. Per un costat, l'exoregulació o creació d'un marc jurídic, idèntica al procés descrit per M. Bloch i per P. Contamine per al cas de la noblesa francesa, que té lloc en dos temps, a mitjan segle XIII per part de l'Església i dos segles més tard per part de les autoritats públiques. Per altre costat, l'endoregulació o regulació interna a fi de ralentitzar l'ascens dels grups socials emergents, com els patriciats urbans, i de protegir les seues prerrogatives davant de l'Església i del poder reial.⁸²

⁷⁹ BOUCHARD, Constance Brittain, *Strong of Body, Brave and Noble. Chivalry and Society in Medieval France*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, pp. 64-65.

⁸⁰ MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 9.14.

⁸¹ *Ibidem*, pp. 351-364.

⁸² *Ibidem*, pp. 315-322; MORSEL, Joseph, “Quelques propositions pour l'étude de la noblesse européenne à la fin du Moyen Âge”, en *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad*

A tall de recapitulació, el consens historiogràfic en moltes àrees -a pesar de les divergències pel que fa a les cronologies o causes del canvi, el pes dels poders públics, i dels resultats de la recerca en cada regió de l'Europa baixmedieval- entén que l'aristocràcia occidental dels segles XIV i XV fou un col·lectiu que formava part dels grups dominants de la societat, però que no copsava amb completesa aquesta realitat sinó que els grups dirigents eren, al seu torn, i en funció del territori, un col·lectiu plural que sumava els patriciats urbans, les coporacions d'ofici i l'Església. El seu sorgiment, a diferents ritmes segons cada país, va produir-se entre la meitat del segle XIII i la meitat del segle XIV, aproximadament, amb la constitució d'un marc jurídic propi i hereditari que els diferenciava de la resta de grups dominants però també dels sectors dominats i amb l'adopció d'una consciència i unes senyes d'identitat, especialment provinents de la “cultura cavalleresca”, que els representaven com cos únic amb la vocació de servir la Cristiandat.

Altra punt controvertit del debat historiogràfic entorn de la definició de la noblesa baixmedieval ha sigut la nomenclatura més adient per referir-se a l'aristocràcia en la investigació contemporània. Convenientment, s'han assenyalat les problemàtiques del terme “noblesa” (i els equivalents significants en diferents llengües), tot i el seu ús generalitzat. El substantiu *nobilitas* -igual que l'adjectiu *nobilis* o noble- fins a mitjan segle XII no feien referència més que a virtuts o bones qualitats personals, però no a cap col·lectivitat humana.⁸³ A partir d'aquest moment, com proposava C. B. Bouchard, i gràcies a que comença el procés de diferenciació legal de la noblesa i a l'elaboració d'un discurs legitimatori sobre la seua funció en l'ordre diví, alguns individus i llinatges aristocràtics comence a referir-se com a “nobles”.⁸⁴ En aquest canvi de significat, com expliquen D. Crouch i J. Morsel va tindre un paper significatiu el fet que s'atribuïren les benmereixences que englobava la *nobilitas* a l'ascendència, sobretot paterna. Cosa que reflecteixen les abundants expressions que, des del final del segle XII, comencen a

Media (Actas de la XLII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarra. 21 al 24 de julio de 2015), Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura, Deporte y Juventud, 2016, pp. 475-482.

⁸³ BOUCHARD, Constance Brittain, *Strong of Body, Brave and Noble. Chivalry and Society in Medieval France*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, pp. 1-9; MORSEL, Joseph, “Quelques propositions pour l'étude de la noblesse européenne à la fin du Moyen Âge”, en *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad Media (Actas de la XLII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarra. 21 al 24 de julio de 2015)*, Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura, Deporte y Juventud, 2016, pp. 459-469.

⁸⁴ BOUCHARD, Constance Brittain, *Strong of Body, Brave and Noble. Chivalry and Society in Medieval France*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, pp., pp. 64-65.

emprar-se per presentar els aristòcrates: *natio nobilis* (naixement noble), *ex patri nobili* (de pare noble), *nobilitas carnis* (noblesa de la carn), etc.⁸⁵

Ara bé, el vocable *nobilitas* i les seues traduccions a diferents llengües europees - *noblese* en francès, *nobleza* en castellà, la *nobility* anglesa, la *nobiltà* italiana, l'*Adel* en alemany, *szlachta* en polonès o l'hongarès *nemesség*- no s'empraven per denominar, en el seu conjunt, l'aristocràcia, en la definició que acabem de donar. Més encara, alguns autors, com ara A. Martínez, han indicat que no existia una terminologia que englobara el conjunt de la noblesa, tal i com l'entén la historiografia actual.⁸⁶ Si bé, com tractarem en un capítol corresponent, aquesta afirmació no és aplicable al cas valencià, en què si que se desenvolupà una terminologia per integrar tots els membres de l'estament nobiliari. En línies generals, els *nobiles* se correponien només amb l'estrat superior de l'aristocràcia -pels recursos i esats senyorials que posseïen o per la seua posició destacada en les estructures de poder públic-, el baronatge o alta noblesa. Per posar un exemple, al regne d'Anglaterra, eren sinònims *nobility* i *peerage*, que se corresponia a un reduït grup d'engir de 100 individus que composaven l'elit política del regne -i sumaven també un conjunt gens menyspreable de rendes i propeitats-, reconeguda per la seua convocatòria al Parlament anglès.⁸⁷

Segonament, el terme “noblesa” en la producció de literatura jurídica, moralitzant o política, seguia fent referència a un conjunt de qualitats, indissociables però de l'exercici del govern. A tall d'il·lustració, l'influent jurista toscà Bartolo de Sassoferrato (1313-1357) vers 1340 distingia entre la “noblesa natural”, o excel·lència personal, la “noblesa teològica”, a la que s'aplegava per les virtuts cristianes, i la “noblesa política” que seria la que s'acosta més al seu significat actual, ço és, la preeminència i els privilegis concedits

⁸⁵ CROUCH, David, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900–1300*, Londres i Nova York, Routledge. Taylor & Frances, 2014, pp. 238-243; MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El domini social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 287-300.

⁸⁶ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, “La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)” en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia desde el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 66-70.

⁸⁷ COSS, Peter, *The Origins of the English Gentry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 216-238; GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne: Culture et société politique en Angleterre*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003, pp. 38-42; MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El domini social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 12.

a un individu pel príncep.⁸⁸ La polisèmia de la “noblesa” també se devia a que, en el cor dels discursos legitimadors del poder nobiliari, se trobava el fet que les virtuts personals i la idoneïtat per al govern se estaven unides a l’ascendència aristocràtica -o noblesa de sang.⁸⁹

L’aristocràcia, la major part de les voltes, en canvi, se representava com un conjunt de *ordines* o classes d’individus ordenats jeràrquicament en funció de la seua riquesa, la capacitat d representació política o si havien sigut investits cavallers. Aquesta estratificació, a nombrosos territoris, seguia un esquema tripartit: la noblesa o baronatge, format pels individus o famílies més conspiques, alguns dels quals ostentaven títols de noblesa -duc, comte, vescomte, etc.- els cavallers i els donzells, que eren els rangs inferiors de l’aristocràcia que no havien sigut armats o creats cavallers. Podem citar de nou el cas anglès. Al regne d’Anglaterra, al llarg dels segles XV i XV se va anar perfilant una divisió tripartita del grup nobiliari composta pel *peerage*, aquesta reduïda elit política els membres de la qual eren cridats personalment al Parlament del regne, els cavallers o *knights* i els escuders o *esquires*, que podien formar part dels terratinents privilegiats o *gentry*.⁹⁰

No obstant això, la jerarquia interna de la noblesa podia variar d’un sistema polític a un altre i no era immune al pas del temps. Al regne d’Hongria, ja des d’abans del *tatárjárás* o invasió mongola del 1241-1242, el grup aristocràtic estava escindit entre els nobles d’origen servil, que formaven part del servei personal de la corona, anomenats *servientes* o *szólgak*, i els grans terratinents o *barones*. La denominació binomial havia sigut, en essència, posada en funcionament pels segons per diferenciar-se de les famílies amb arrels en la servitud. Emperò, després del desastre del 1241-1242, i gràcies a les nombroses oportunitats d’ascens social mercé a la compra de terres o al favor reial els

⁸⁸ DEL TREDICI, Federico, “Natura, politica e nobiltà nelle città italiane del tardo medioevo. Il Tractatus de dignitatibusdi Bartolo da Sassoferrato e le sue eccezioni”, *Reti Medievali Rivista*, vol. 21, núm. 1 (2020), pp. 247-253.

⁸⁹ DUGGAN, Anne J., “Introduction: Concepts, Origins, Transformations” en DUGGAN, Anne, J. (ed.), *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, Suffolk, The Boydell Press, 2000, pp. 12-14; RUCQUOI, Adeline, “Caballeros et hidalgos: la nobleses et la ville en Castille”, en DUTOIR, Thierry (dir.), *Les nobles et la ville dans l’espace francophone (XIIe-XVIIe siècles)*, Paris, Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 311-315.

⁹⁰ COSS, Peter, *The Origins of the English Gentry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 216-238; GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003, pp. 55-83.

dos grups començaren a difuminar-se.⁹¹ Per últim, al ducat de Milà, al nord-est de la península Itàlica, fins al segle XVI, no hi hagué una jerarquia oficial dels *nobiles* o *gentiluomini* -composats pels 180 cognoms de la primera matricula feta en 1377- més enllà del fet que, òbviament, algunes famílies i llinatges, com les branques secundàries dels Visconti o els Borromei, podien avantatjar la resta pel seu patrimoni o influència política.⁹²

La variació de les nomenclatures històriques però se contraposa a les necessitats de la recerca actual d'unificar criteris i emprar categories d'anàlisi amples i flexibles. Davant d'aquesta problemàtica ensopeguem amb dues postures distintes: per un costat -i per la que hem optat en la redacció del present treball- l'opció d'utilitzar el terme "noblesa" com una convenció historiogràfica sempre amb la precaució d'advertir de la pluralitat de noms i categories de les fonts i dels seus límits.⁹³ Per altra, la postura de J. Morsel d'emprar molts alternatius, externs a les categories medievals i les seues lògiques internes, que l'historiador puga construir segons els criteris de la seua recerca, com "aristocràcia" en base a les relacions de dominació social.⁹⁴

El concepte d'"orde" (*ordo*) -o estament- tampoc no estava lliure de complexitats, sobretot per l'estreta relació entre la noblesa i la cavalleria o cultura cavalleresca. En principi, els ordes -en la literatura jurídica i política- eren les categories o classes d'individus que composaven la societat cristiana cadascun dels quals complia, en una organització ideal del cos social, una funció distinta i ben definida, per bé que els diferents pensadors i teòlegs pogueren divergir pel que fa al nombre d'ordes, la seua composició o la seua vocació.⁹⁵ Tanmateix, dins de l'organització jurídica i política, els ordes com la noblesa -que constituïa l'*ordo militaris* o *militia*- tal com indicava M. Aurell- podia ser

⁹¹ RADY, Martin C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londres, Palgrave MacMillan, 2001, pp. 35-44.

⁹² DEL TREDICI, Federico, *Un'altra nobiltà. Storie di (in)distinzione a Milano. Secoli XIV-XV*, Milà, Franco Angeli, 2017, pp. 28-36.

⁹³ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)" en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia des de el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 70 i 80-81.

⁹⁴ MORSEL, Joseph, *La aristocracia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de Valencia, 2008, pp. 12-14;

⁹⁵ CONSTABLE, Gilles, *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought: The Interpretation of Mary and Martha, the Ideal of the Imitation of Christ, the Orders of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, pp. 324-342; HARDING, Alan, "Political Liberty in the Middle Ages", *Speculum*, vol. 55, núm. 3 (1980), pp. 423-443; KAMINSKY, Howard, "Estate, Nobility and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages", *Speculum*, vol. 68, núm. 3 (1993), pp. 684-709.

també els col·lectius els membres dels quals compartien un mateix estatut jurídic o *privata lex*.⁹⁶

La vocació o funció de l'orde militar era la guerra al servei de l'Església i del príncep o de la cosa pública. Tant els mateixos integrants de la noblesa com els creadors de literatura moralitzant o política assimilaren l'aristocràcia a aquest servei -amb les armes- a Déu i l'ordre social que havia establert a la Terra. Aquestha sigut un dels pilars dels estudis contemporanis sobre la cavalleria medieval que s'encetaren amb la monografia ja clàssica del filòsof i historiador neerlandés J. Huizinga (1872-1945) *Herfsttij der Middeleeuwen* ("La tardor de l'edat mitjana"), apareguda en 1919, i en la qual aquest autor tenia com a objectiu analitzar els comportaments i les mentalitats de la societat baixmedieval en els dominis dels ducs de Borgonya. La tesi que s'hi preconitza és la d'una "mort" de la cavalleria, almenys en termes simbòlics a la fi del període medieval per la discordança que existia entre la literatura -i la seua expressió d'uns ideals cavallerescs imbuïts d'esperit religiós- i la realitat d'un món caòtic, en què les accions se guiaven per principis pràctics i en què se produïa l'ascens imparable de la burgesia.⁹⁷

Aquesta distància entre els models literaris i la realitat de la noblesa ha estat un dels problemes tractats per la historiografia recent sobre la cavalleria medieval, la qual descansa, en bona mesura, damunt de les investigacions de J. Flori (1936-2018) i de M. H. Keen (1933-2012), iniciades la dècada dels 1980. Les propostes actuals sostenen què la cavalleria, al llarg d'una prolongada "edat clàssica", entre 1180 i 1500 aproximadament, no designava únicament *l'ordo militaris* -que no comprenia restrictivament els investits cavallers, sino que se podia fer extensible a tota l'aristocràcia- destinat al govern i la defensa de la Cristiandat. Sinó que també comprenia una sèrie de valors i codis de conducta que havia de guiar els seus membres, especialment en la batalla.⁹⁸

⁹⁶ AURELL, Martí, *La Noblesse en Occident (VIe - XVe siècle)*, París, Armand Colin, 1996, pp. 94-132; AURELL, Martí, "La noblesse occidentale à la fin du Moyen Age: bilan historiographique et perspectives de recherche", *Memoria y civilización: anuario de historia*, núm.1 (1998), p. 98-99.

⁹⁷ HUIZINGA, Johan, *El otoño de la Edad Media*, Madrid, Alianza, 1994, pp. 81-92, 111-114, 120-121 i 147-152.

⁹⁸ CLAUSSEN, Samuel, A., *Chivalry and Violence in Late Medieval Castile*, Woolbridge, The Boydell Press, 2020, pp. 13-20; FLORI, Jean, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*, Paris, Hachette, 1998, pp. 7-8; KEEN, Maurice H., *La caballeria: la vida caballeresca en la edad media*, Barcelona, Ariel, 1986, pp. 13-33.

En la seua creació, en el segle XII, no només fou determinant el pensament eclesiàstic, sobretot d'arrel agustiniana, sinó també l'alfabetització dels grups dominants que tingué lloc en aquesta centúria, tal i com transllueix l'aparició de la literatura cavalleresca, especialment al nord del regne de França. La creació i difusió d'aquestes obres apunta a un públic lector que s'identificava amb les seues imatges,⁹⁹ i que extraïa models de comportament tant de les obres d'aventures com dels tractats de política o d'educació dels governants.¹⁰⁰ També, com remarca M. Aurell, la difusió de la lectoescriptura i la creació d'una cultura literària de les elits laiques els forniren d'una consciència de superiorar envers els sectors populars i foren un factor determinant en el procés de gestació de la noblesa pelnomedieval i baixmedieval i la creació d'una "civilització de les costums", pròpia dels ambients cortesans.¹⁰¹

Tot i això, R. W. Kaeuper, qui s'ha ocupat de la cavalleria en la baixa edat mitjana, especialment dels regnes de França i d'Anglaterra, ha impugnat algunes de les bases d'aquest consens historiogràfic. Començant per la idea d'una inamobilitat dels canons cavallerescos entre els segles XII i XVI, que, segons exposa, experimentaren una evolució considerable al llarg d'aquest període.¹⁰² Però, especialment, s'ha oposat a la idea que el sistema de valors de la cavalleria -en les seues paraules un "*esprit de corps*" de la noblesa- s'orientava a reconduir i posar límits a la violència, com havia apuntat M. Aurell parlant de l'aculturació de la noblesa a través de la literatura i la sociabilització en les corts reials i principesques dels segles XII i XIII,¹⁰³ M. H. Keen, en base a les novel·les i tractats de cavalleria dels segles XIV i XV¹⁰⁴ i J. D. Rodríguez parlant del debat intel·lectual sobre la cavalleria del regne de Castella en el Quatre-cents.¹⁰⁵ Kaeuper, per la seua banda, assevera els valors de l'aristocràcia tenien com a nucli la violència i la

⁹⁹ FLORI, Jean, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*, Paris, Hachette, 1998, pp. 235-266, pp. 235-236

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 237-266; RODRÍGUEZ VELASCO, Jesús D., *El debate sobre la caballeria en el siglo XV. La tratadística caballeresca castellana en su marco europeo*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1996, pp. 78-79.

¹⁰¹ AURELL, Martí, *Le chevalier lettré. Savoir et conduite de l'aristocratie aux XIIe et XIIIe siècles*, Paris, Fayard, 2011, pp. 12-34; AURELL, Martí, "Chevalerie lettrée, vie de cour et conduite courtoise", *Medioevo romano*, vol. 43, núm. 1 (2019), pp. 6-35; FLORI, Jean, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*, Paris, Hachette, 1998, pp. 235-266.

¹⁰² KAEUPER, Richard W., *Medieval Chivalry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 53-58

¹⁰³ AURELL, Martí, *Le chevalier lettré. Savoir et conduite de l'aristocratie aux XIIe et XIIIe siècles*, Paris, Fayard, 2011, 281-319.

¹⁰⁴ KEEN, Maurice H., *La caballeria: la vida caballeresca en la edad media*, Barcelona, Ariel, 1986, pp. 307-312

¹⁰⁵ RODRÍGUEZ VELASCO, Jesús D., *El debate sobre la caballeria en el siglo XV. La tratadística caballeresca castellana en su marco europeo*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1996, pp. 317-343.

cerca del profit personal, per la qual cosa exaltaven la impulsivitat, l'assumpció de riscos o la guerra per mantindre l'estatut econòmic i la defensa de l'honor propi i familiar.¹⁰⁶

En conclusió, l'estat actual de la investigació pivota entre dues visions de la cavalleria medieval. Podria donar-se el cas, com apuntava M. H. Keen que la cavalleria rapinyaire i la cavalleria cortesana foren dues cares de la mateixa moneda, amb els models literaris fent de contrapés dels excessos reals. Tampoc podem negar l'evolució que, efectivament, experimentaren els comportaments i discursos de la cavalleria entre el segle XII i el segle XVI. Per tant, la cavalleria plenomedieval podria ser distinta de la cavalleria baixmedieval. En darrer lloc, també podríem atribuir aquestes dues concepcions diverses de la cavalleria a l'ús de fonts i testimonis diferents. Mentre que M. Aurell i J. D. Rodríguez s'han basat, fonamentalment, en textos literaris i en la producció intel·lectual, els quals navegaven entre la realitat i els anhels; R. W. Kauper ha integrat la documentació judicial i administrativa produïda per les administracions reials anglesa i francesa, sobretot tocant qüestions d'ordre públic, cosa que conforma el fonament de les seues tesis sobre el naixement de l'estat modern, una problemàtica que abordem més avant.

Per últim, queda només indicar que, encara que la major part de la noblesa, desde finals del segle XII havien adoptat la cavalleria com la seua identitat i model de representació, els quals, igual que els privilegis compartits tenien la funció d'aglutinar l'aristocràcia, no tots els nobles eren, efectivament cavallers. De fet constatem, que entre els segles XIV i XV el nombre de membres de la noblesa investits cavallers va retrocedir, com ha comprovat per al regne de França P. Contamine. D'un terç dels nobles que se feien investir cavallers pels volts del 1300, a la fi del segle XV eren ja poc més d'un 5%.¹⁰⁷

¹⁰⁶ KAEUPER, Richard W., *War, justice and public order: England and France in the later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1988, pp. 186-199; KAEUPER, Richard W., *Chivalry and violence in Medieval Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1999; pp. 135-160; KAEUPER, Richard W., *Medieval Chivalry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 7-56.

¹⁰⁷ CONTAMINE, Philippe, *La noblesse au royaume de France de Philippe Le Bel à Louis XII: Essai de synthèse*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998, p. 280.

2.2-Demografia de la noblesa

La quantificació de la noblesa de l'Europa feudal en la baixa edat mitjana comporta -a més del tuàutem pràctic que suposava determinar qui formaven l'aristocràcia de cada país o regió, que hem ja abordat- una sèrie d'inconvenients relacionats amb les fonts disponibles i les dades que proporcionen. En general, les anàlisis demogràfiques d'èpoques preestadístiques -ço és abans del final del segle XVIII- ensopeguen amb l'escasessa i inexactitud de les informacions disponibles i no pocs problemes metodològics per traduir numèricament aquestes evidències documentals. Per això, la majoria d'estudis que han temptat de resoldre aquest problema -en poques paraules: quants nobles hi havia?- en el millor dels casos han optat per les aproximacions percentuals. A barrisc, podem parlar que la noblesa constituïa entre l'1 i el 5% de la Cristiandat llatina, però amb divergències notòries entre els territoris;¹⁰⁸ les quals són atribuïbles a la idiosincràsia de les estructures socials i polítiques de cada regne i principat però també, i no menys important, a la qualitat i quantitat de les fonts disponibles.

En conseqüència, és imperativa una revisió bibliogràfica comparada d'àmbits polítics i geogràfics diversos de l'Europa occidental dels segles XIV i XV. En atenció a açò, hem contrastat les investigacions al voltant d'aquest quòdlibet de deu regnes i principats distints de l'Occident medieval: els dos altres integrants de la Corona d'Aragó peninsular, ço és, el Principat de Catalunya¹⁰⁹ i el regne d'Aragó;¹¹⁰ els regnes cristians

¹⁰⁸ AURELL, Martí, *La Noblesse en Occident (VIe - XVe siècle)*, París, Armand Colin, 1996, pp. 130-145.

¹⁰⁹ S. Sobrequès proposà aquest percentatge aproximat a partir de la inferència d'entre 600 cases o votants comptabilitzats per ell durant el procés parlamentari de l'Interregne (1410-1412) i les 800 cases de nobles, cavallers i homes de paratge que manifestava Albert sa Trilla, un dels representants del braç militar, que hi hauria al principat el 1411 -onsiderant que ambdues estimacions serien gaire a la baixa- sobre el fogatge fiscal de 1381 que comptabilitzava 180.000 focs fiscals Per altra banda, en la seua contribució sobre la participació de l'alta noblesa en la Guerra Civil Catalana (1462-1472) proposava que l'aristocràcia catalana en el terç final del segle XV sumaria, en conjunt, uns 2000 individus. Seguint els càlculs del mateix autor qui aplicava un coeficient de 6/7 obtindriem aquesta figura percentual d'1'5%. SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La alta nobleza del norte en la Guerra civil catalana de 1462-1472", *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, núm.16-18 (1963-1965), pp. 76-77 i 82; SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La noblesa catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 519.

¹¹⁰ Almenys un mínim d'un 6% de la població aragonesa formaria part de la noblesa -dividada en *infançones, escuderos, caballeros y ricos hombres*- segons el fogatge pactat per les corts de Maella de 1404-1405. ABELLA SAMITER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La proyección parlamentaria de la baja nobleza en el reinado de Martín I (1396-1410)", *Medievalismo*, vol. 21 (2011), pp. 142-143.

de la península Ibèrica: Castella,¹¹¹ Navarra,¹¹² i el regne de Portugal,¹¹³ el regne de França,¹¹⁴ el comtat de Flandes,¹¹⁵ i els regnes d'Anglaterra,¹¹⁶ de Polònia,¹¹⁷ i

¹¹¹ Segons l'estimació realitzada per Alfonso de Quintanilla el 1495. CONTAMINE, Philippe, "The European Nobility", en ALLMAND, Christopher (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415–c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 96; LADERO QUESADA, Miguel Angel, Población de las ciudades en la baja edad media (Castilla, Aragón, Navarra), *I Congreso Histórico Internacional. As cidades na História: População, 24 a 26 de outubro de 2012 Atas. Volume I: Discursos*, Guimarães, Câmara Municipal de Guimarães, 2013, p. 180.

¹¹² E. Ramírez proposava que el nombre d'infançons, la categoria més ínfima dels privilegiats s'apropava cap a mitjan segle XIV al 15% de la població. Per la seua part, J.M. Lacarra havia assenyalat ja el 1975, a partir del treball de J. Carrasco, que en base als focs fiscals obligats a contribuir a l'ajuda extraordinària demanada per Carles II (1359-1387) el 1366, el percentatge de "hidalgos" entès com el conjunt de cases de membres de la noblesa (*ricos hombres, caballeros i infanzones o hidalgos*) se situaria en el 15,5%. Per la seua part, M.A. Ladero especifica entre un 15-20% de hidalgos privilegiats. LACARRA DE MIGUEL, José M., *Historia del Reino de Navarra en la Edad Media*, Pamplona, Fundaciona Bancaria Caja de Navarra, 2000, p. 215; RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, "Carlos II. La nobleza", *Príncipe de Viana*, núm. 182 (1987), p. 645. LADERO QUESADA, Miguel Angel, "Población de las ciudades en la baja edad media (Castilla, Aragón, Navarra)", *I Congreso Histórico Internacional. As cidades na História: População, 24 a 26 de outubro de 2012 Atas. Volume I: Discursos*, Guimarães, Câmara Municipal de Guimarães, 2013, p. 185

¹¹³ Segons l'enquesta ordenada per Manel I de Portugal en la comarca (regió) de Beira al nord del país. ALVES DIAS, Jose Joao, "A Beira Interior em 1496 : sociedade, administração e demografia", *Arquipélago. Série Ciências Humanas*, núm. 4 (1982), p. 126. Emperò el nombre total de privilegiats exempts arribaria al 2,3% segons el recompte fet per a aquesta regió comparant l'enquesta de 1496 i el numeramento de 1527 fet per V. Rau. RAU, Viginia de Bivar, "Para a história da população portuguesa dos séculos XV e XVI (resultados e problemas de métodos)", *Do Tempo e da História*, núm. 1 (1965), p. 33.

¹¹⁴ Percentatges proposat per als l'any 1340 i 1470. CONTAMINE, Philippe, "Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge: une comparaison", *Cahiers de recherches médiévales*, núm. 13 (2006), p. 109.

¹¹⁵ La noblesa a Flandes, així com en la resta de països que formaven els Països Baixos a començament del segle XVI, es difícil de quantificar atesa la fragmentació de les fonts, amb un sol registre fiscal o *denombrement de feux* que abarca tot el país corresponent a 1469 amb nombroses deficiències, entre altres que el nombre de nobles no apareix indicat sistemàticament. De forma global, l'estudi de W. Previnier, W. Blockmans, R. Van Schaik i G. Pieters proposa un percentatge de 2,8% de privilegiats fiscals, és a dir, noblesa i clergat al comtat de Flandes. Per la seua banda F. Buylaert constata que hi va haver un nombre estable de 250 llinatges nobles per a tot el període entre 1350 i 1500 en el Flandes flamenc, ço és, tot el comtat tret de les castellanies de Lille, Douais i Orchies, més despoblades i administrades de forma diferent. Per a aquesta regió, l'estudi d'A. Derville, proposa 3,5% de focs nobles a la batllia d'Herdin el 1469. BUYLAERT, Frederik, "The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders", *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1123-1126; DERVILLE, Alan, "La population du Nord au Moyen Age. II : de 1384 à 1549", *Revue du Nord*, vol. 81, núm. 329 (1999), p.70; NICHOLAS, David, *Medieval Flanders*, Nova York, Routledge, 2013, p. 368; PREVENIER, Walter, "La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation", *Revue du Nord*, vol. 65, núm. 257 (1983), p. 259.

¹¹⁶ P. Contamine assenyalava per a principis del segle XIV, i sobre una població estimada d'entre 5 i 6 milions de persones, 3200 barons, cavallers i escuders i persones de la gentry rural, o sia, aquest 0,3%. D'altra banda, en base a les xifres recollides de C. Dyer per al mateix moment i sobre una població més acotada de 5 milions d'individus, a partir de recomptes fiscals, i tinguent en compte uns 130 posseïdors baronials, vers 1100 cavallers i una xifra difícil de clissar d'entre 10.000 i 20.000 famílies de escuders i persones de la gentry, aplicant el mateix coeficient que ell utilitza de 5 per família, obtindriem entre un 0,22 i un 0,42%. En canvi, per a principis del segle XVI, la figura percentual és major (1,2-1'5%) calculant, a partir del *Valor Ecclesiasticus* de 1535, vora 30.000 individus sobre una població, de 2,5. CONTAMINE, Philippe, "Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge: une comparaison", *Cahiers de recherches médiévales*, núm. 13 (2006), p. 110-112; DYER, Christopher, *Standards of living in the Later Middle Ages. Social change in England c. 1200-1520. Revised Edition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 29-33.

d'Hongria.¹¹⁸ Posteriorment, hem acoblat els resultats d'aquestes investigacions en la següent taula a fi de poder comparar els percentatges de la població total d'aquests territoris i, si és possible, observar la seua evolució al llarg de dos segles.

¹¹⁷ TOPOLSKI, Jerzy, "The structure of the Polish nobility in the 16th and the 17th century: some new findings and reflections", *Historical Social Research*, vol. 10, núm. 1, pp. 68-69.

¹¹⁸ M.C.Rady proposà que a la fi del segle XV la noblesa se situaria entorn del 3 % però que el percentatge de "veritables nobles", és a dir els individus amb reconeguts privilegis fiscals i judicials, obligacions militars envers la monarquia i posseïdors no només de terres sinó de llauradors dependents, voltarien l'1%. Aquesta xifra és consistent amb el que proposava quatre dècades enrere E. Fügedy que, segons expressava l'ambaixador hongarès a la cort de Milà, el 1476 hi havia al regne d'Hongria 1700 *casate* (parenteles) de nobles amb obligacions militars, cadascuna amb entre 20-24 membres la qual cosa arribaria a unes xifres d'entre 34.000 i 40.8000 persones per a una població de prop de 4.000.000, o sia, entre el 0,85 i el 1,02%. FÜGEDY, Erik, "Some Characteristics of the Medieval Hungarian Noble Family", *Journal of Family History*, vol. 7, núm. 1 (1982) p. 27; RADY, Martin C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londres, Palgrave McMillan, 2001, p. 49, 156-157 i 180.

Taula 2. 1-Percentatge de la noblesa en el conjunt de la població (segles XIV-XV)

	Catalunya	Regne d'Aragó	Regne de Castella	Regne de Navarra	Regne de Portugal	Regne de França	Comtat de Flandes	Regne d'Anglaterra	Regne de Polònia	Regne d'Hongria
1300								0,3%		
1350				15'5%		2%				
1400	1,5%	6%								
1450	1,5%					1,5%	2-3%			
1500			16,6%		0'6%			1,2-1,5%	3%	1-3%

Primerament, hem de notar que l'origen d'aquests percentatges és extremadament heterogeni atès que també ho són les fonts -i la seua qualitat- a l'abast a cadascun d'aquests territoris. De manera general però, les autoritats públiques no començaren a elaborar censos de l'aristocràcia de cada territori fins la segona meitat del Cinc-cents. Raó per la qual, els registres més fiables i als que habitualment s'ha recorregut han sigut els fogatjaments o talles fiscals extraordinàries, entre ells la contribució extraordinària ordenada per Carles II de Navarra (1364-1387) el 1366, el fogatjament ordenat per les corts aragoneses reunides a Maella el 1404, o el *Valor Ecclesiasticus*, comandat per Enric VIII d'Anglaterra (1509-1547) en 1535. Tanmateix, a falta d'aquests recomptes, no s'han rebutjat estimacions fetes per coetanis entorn de la noblesa dels seus països; per exemple, la declaració del síndic del braç militar de Catalunya el 1411, Albert Sa Trilla, proclamant que existien 800 cases de nobles al Principat de Catalunya,¹¹⁹ o l'alfarrassament de 1700 *casate* nobles que va fer l'ambaixador del regne d'Hongria davant del duc de Milà el 1476, la qual cosa equivaldria rònegament a entre 34.000 i 48.000 individus sobre una població de vora 4 milions de persones en aquest regne a finals del segle XV.¹²⁰

L'exàmen d'aquesta qüestió en alguns àmbits geogràfics, no obstant això, ha topat amb altre contratemps no menys important quan les evidències disponibles només comprenen una fracció o una unitat territorial més menuda del regne o principat o han exclòs deliberadament l'aristocràcia. Podem treure a escena el regne de Nàpols, en què, arran de la conquesta per part d'Alfons V d'Aragó (1416-1458), la nova monarquia i el parlament encetaren la pràctica de fer fogatges generals periòdics de tot el regne, excepte de la capital i el seu terme, si bé només se conserva sencer un fogatjament o *focolario* de 1447 i indicis fragmentaris de fogatges posteriors on no s'individuen els nobles d'altres grups socials.¹²¹ Diversament, a Portugal, anteriors al primer registre fiscal en 1527 comandat per Joan III (1521-1557) -i que no inclogué els privilegiats o exempts (categoria de la que formaven part no només els clergues i la noblesa sinó també els oficials reials, vídues i pobres) ni tampoc la ciutat de Lisboa- se conserven alguns *enquerimentos* i

¹¹⁹ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, "La noblesa catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 519.

¹²⁰ FÜGEDL, Erik, "Some Characteristics of the Medieval Hungarian Noble Family", *Journal of Family History*, vol. 7, núm. 1 (1982) p. 27.

¹²¹ SAKELLARIOU, Eleni, *Southern Italy in the Late Middle Ages: Demographic, Institutional and Economic Change in the Kingdom of Naples, C.1440-c.1530*, Brill, Leiden i Boston, 2011, pp. 93-113.

fogatges de diòcesis, regions -com ara Beira en 1496- o ciutats concretes que si distingien els privilegiats, a partir dels quals hom pot fet algunes extrapolacions.¹²²

El processament de les dades fornides per fonts tan heteròclites, per últim, no és tampoc una escomesa simple ja que, entre altres coses, implica la tria d'un quocient conversor que ha de poder correspondre a les diferents "unitats de compte", familiars o fiscals, utilitzades en cada cas. Perquè és indubtable que les cases, de forma genèrica, que numerava Albert Sa Trilla a començaments del segle XV a Catalunya -i per a les quals i altres indicadors fiscals coetanis S. Sobrequès va aplicar un quocient de 6-¹²³ eren molt diferents a les cases de la noblesa magiar que, com indicava E. Fügedy, reuniren a les diferents branques d'un mateix lliantge agnatici i comprendrien no menys de 20 o 24 individus.¹²⁴

Examinades aquestes problemàtiques, el que més podem ressaltar és la gran disparitat entre els països de l'interior de la península Ibèrica, com ara Castella i Navarra, en què els nobles representaven més del 15% del total de la població, o Aragó, que comptaria amb més d'un 6 % de població aristocràtica, i la resta de països de l'Occident, en què el grup nobiliari no ultrapassava el 2-3% del conjunt de la població. Encara que dins d'un mateix regne o principat les diferències regionals podien ser acusades, com és el cas de França en què sobreeixien els ducats de Bretanya i Savoia i el Delfinat amb 3-4% de població noble, per damunt de la mitjana del regne.¹²⁵

L'explicació d'aquesta particularitat ibèrica, més que en cap tret extraordinari de les societats de l'interior de la península Ibèrica, rau en una singularitat dels seus ordenaments legals, ja que, a finals de l'edat mitjana, existien diversos graus reconeguts de baixa noblesa amb el grau inferior dels privilegis -tocant l'exempció fiscal i el dret a esquivar la jurisdicció ordinària- coberts pel terme *hidalguía*. La cristal·lització de la *hidalguía* entre els segles XIII i XIV s'explica tant pel desenvolupament de les estructures de poder pública i de les lleis escrites -que garantizaven les immunitats i prerrogatives

¹²² RAU, Viginia de Bivar, "Para a história da população portuguesa dos séculos XV e XVI (resultados e problemas de métodos)", *Do Tempo e da História*, núm. 1 (1965), pp.21-22; RODRIGUES FERRERIA, Teresa, "A quantificação das almas" en RODRIGUES FERRERIA, Teresa (coord), *História da população portuguesa: Das longas permanências à conquista da modernidade*, Porto, Afrontamento, 2008, pp. 142-144.

¹²³ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, "La noblesa catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 519.

¹²⁴ FÜGEDI, Erik, "Some Characteristics of the Medieval Hungarian Noble Family", *Journal of Family History*, vol. 7, núm. 1 (1982) p. 27.

¹²⁵ CONTAMINE, Philippe, "The European Nobility", en ALLMAND, Christopher (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415–c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 96.

hereditàries- com per l'enfortiment de les comunitats locals -rurals i urbanes i l'acreciment de la seua capacitat de negociació, que podien pactar amb les monarquies l'extensió d'aquesta condició a tots els habitants i, per tant, lligar-la al lloc de residència; fet examinat per G. Tomás Faci per al cas de les comunitats rurals del regne d'Aragó i F. Floristán, J.M. Imizcoz i F. Segura, al regne de Navarra, però també R. Sánchez Saus en el cas dels concejos urbans andalusos com Sevilla o Zafra, les oligarquies dels quals mogueren polítiques en aquesta direcció.¹²⁶

També això determinava la distribució desigual de la població *hidalga* -i per extensió nobiliària- dins de cada territori; per exemple, a Aragó, en el primer terç del segle XV, més del 40% dels focs aristocràtics se concentraven a les àrees prepirinenques de Sobrarbe i Las Cinco Villas,¹²⁷ i a Navarra, la merindad de Tudela - una de les cinc divisions administratives del regne- al sud del país no comptava amb més d'un 15% de focs hidalgos en el recompte del *Libro de fuegos* de 1366,¹²⁸ en canvi, a Sangüesa, al

¹²⁶ El nostre coneixement voltant de la "hidalguía" -i dels sectors socials que la conformaven, han experimentat un salt qualitatiu i quantitatiu ben recent gràcies, en especial, al col·loqui celebrat a per la Casa de Velázquez *Hidalgos e hidalguía en la Península Ibérica al final de la Edad Media* (maig, 2017), del qual han eixit un bon nombre dels estudis que citem però també als treballs sobre la infançonia aragonesa del nord d'I. Falcon i G. Tomàs. Podem citar d'aquesta producció científica en creixement: DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., "Los difusos contornos de la hidalguía en Castilla a finales de la Edad Media" en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 243-265; FLORISTÁN IMIZCOZ, Alfredo i IMÍZCOZ BEUNZA, José Maria, "La comunidad rural Vasco-Navarra (s. XV - XIX): ¿un modelo de sociedad?", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 29, núm. 2 (1993), pp. 198-199; OCHOA RUDI, DANIEL, "Notas sobre las ejecutorias de hidalguía en Navarra los Sanz de Elgueta y los Gil-Cuartero", *Emblemata*, núm. 23 (2017), p. 199; SANCHEZ SAUS, Rafael, "Los hidalgos andaluces en la Edad Media" en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 209-242; SEGURA URRUA, FÉLIX, "Hidalgos e infanzones en la Navarra medieval (siglos XIII-XV)" en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 333-354; TOMÁS FACI, Guillermo, "Geografía de la población infanzona en Aragón (ss. XIII-XV)", *Aragón en la edad media*, núm. 26 (2015), pp. 321-349; TOMÁS FACI, Guillermo, "Las comunidades locales contra los infanzones. Conflictos en torno al estatuto jurídico en el Aragón rural hacia 1300", *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 1 (2017), pp. 49-71; TOMÁS FACI, Guillermo, "Siervos que se proclaman libres: infanzonía y conflicto social en Aragón (1250-1350)" en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica: (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcia Pons, 2018; FALCÓN PÉREZ, Isabel, *Prosopografía de los infanzones de Aragón (1200-1410)*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2003; FALCÓN PÉREZ, Isabel, "La dispersión territorial de los casales infanzones de Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XIV)" en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València 2004, 9-14 setembre, València, Universitat de València, 2005, pp. 613-636.

¹²⁷ TOMÁS FACI, Guillermo, "Geografía de la población infanzona en Aragón (ss. XIII-XV)", *Aragón en la edad media*, núm. 26 (2015), pp. 322-329.

¹²⁸ LACARRA DE MIGUEL, José M., *Historia del Reino de Navarra en la Edad Media*, Pamplona, Fundacion Bancaria Caja de Navarra, 2000, p. 215

nord-oest, 23% de població era infançona per damunt del conjunt del territori, tot i que en 1428 el nombre havia baixat fins el 17,23%.¹²⁹

Per acabar, la conclusió principal sobre l'evolució de la població nobiliària en l'Occident feudal dels segles XIV i XV és la seua estabilitat, en termes generals. Altrament, al regne de França, del qual disposem de més informacions al llarg d'aquestos segles per estudiar-ne la progressió, constatem una correcció a la baixa; car, es va passar d'un 2% a mitjan segle XIV a 1,5% cent anys més tard. Aquest descens, que podria imputar-se tant a mutacions de tipus social o econòmic com a les irregularitats de les fons, no pot ser extrapolat però, pel moment, a tota la Cristiandat llatina per la manca d'indicadors fiables i comparables per a molts països abans del segle XVI.

Aquesta “estabilitat”, bé real, bé un miratge de les fonts, en canvi, se trencaria a partir del Cinc-cents per una intervenció més gran de les monarquies amb l'atorgament de quantiosos privilegis d'ennobliment que feren créixer els grups nobiliaris. El millor exemple seria el dels Països Baixos, en què, com ha demostrat P. Janssens, la promoció per via de cartes reials va experimentar un augment considerable des de la segona meitat del segle XVI a mercé al reforçament de la Monarquia Habsburg i l'absència definitiva del poder arxiducal que s'havia assentat a la cort madrilenya de Felip II (1558-1598), que implicaren la necessitat de crear nous nobles per al servei administratiu al territori,¹³⁰ la qual cosa fou, unida a la crisi política acusada des del 1567, un dels detonants i aglutinadors d'una noblesa unida a les naixents Províncies Unides.¹³¹

¹²⁹ ANDRÉS VALERO, Sebastian, “Libro de Fuegos de la Merindad de Sangüesa, 1428”, *Príncipe de Viana. Anejo*, núm. 2-3 (1986), p. 14.

¹³⁰ JANSSENS, Paul, “De la noblesse médiévale à la noblesse moderne. La création dans les anciens Pays-Bas d'une noblesse dynastique (XVe-début XVIIe siècle)”, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, vol. 123, núm. 4, pp. 507-512.

¹³¹ BUYLAERT, Frederik, “La noblesse et l'unification des Pays-Bas: naissance d'une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?”, *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 3-25.

2.3-Noblesa i monarquia

La posició de la noblesa en els sistemes polítics de la baixa edat mitjana i la seua participació en la construcció dels estats moderns ha sigut una de les qüestions més divisives del debat historiogràfic. Per damunt de tot, perquè les especificitats de la societat i dels sistemes polítics baixmedievals, sobretot el fenomen de les anomenades “guerres privades”, desafien la concepció clàssica de l'estat -formalitzada al llarg del segle XX per la ciència política i la sociologia- com una entitat única de caràcter territorial, cimentada sobre una fiscalitat pública i sobre el control de la justícia i dels mitjans de coerció.¹³² A l'entorn d'aquesta qüestió s'han desenvolupat, a grans trets, dos grans models explicatius o marcs d'anàlisi diferents.

Per un costat, la recerca duta a terme des de mitjans dels anys 1980, eminentment, per J. P. Genet i W. Blockmans, sota el patronatge del CNRS francès i l'ESF, ha manllevat aquesta conceptualització clàssica o weberiana de l'estat per explicar la seua emergència i construcció a Europa occidental entre els segles XIII i XV. En paraules del primer, l'estat modern s'entén com organització social amb legitimitat per a protegir-se ell mateix i els seus habitants, per la qual cosa disposa del control de la justícia i de la força militar, i que se recolza en una fiscalitat pública comuna a un territori superior a una ciutat i que afecta a tots els habitants del mateix. La seua gestació se degué a l'expansió del feudalisme, al creixement econòmic i l'engrandiment dels grups dominants del sistema feudal -els patricis urbans i la noblesa- dels tres segles precedents, així com al paper de l'Església a partir de la “reforma gregoriana”, que garantí la separació entre el poder eclesiàstic i el “poder temporal”.¹³³

A l'altre costat, un marc d'anàlisi diferent propugna que la configuració i les característiques de les construccions polítiques baixmedievals no s'acoblen a la definició d'estat modern ja mencionada; sinó que per les seues particularitats han d'entendre's com una realitat política pròpia d'aquest període: les “constitucions medievals”. Aquest model parteix, fonamentalment, del treball pioner sobre l'arxiducat d'Àustria en la baixa edat mitjana de l'historiador austríac O. Brunner (1898-1982). La seua tesi principal és que

¹³² PIERSON, Christopher, *The Modern State*, Nova York i Londres, Routledge, 2012, pp. 4-27.

¹³³ GENET, Jean-Philippe, “La genèse de l'État moderne. Les enjeux d'un programme de recherche”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, núm. 118 (1997), pp. 3-6.

l'existència d'una aristocràcia amb capacitats jurisdiccionals, mitjans i legitimitat per exercir la violència contrariejava la concepció d'un estat amb l'exclusivitat de la força lícita.¹³⁴ Raó per la qual, l'arxiducat habsbúrrgic des de mitjan segle XIV -d'igual manera que les construccions polítiques coetànies- han de comprendre's com "constitucions medievals" en què les atribucions bàsiques de la sobirania, és a dir, la impartició de justícia i l'ús de la força eren compartides pel poder monàrquic i pels grups dominants, essencialment, la noblesa.¹³⁵

Amb tot, la heterogeneïtat dels sistemes polítics de l'Occident baixmedieval desautoritza que els puguem adscriure enterament a dos models "perfectes" i oposats de desenvolupament de l'estat i tampoc afavoreix que puguem formular enunciats amb un valor universal, almanco pel que fa a la situació -i l'encaixament- de la noblesa en les estructures polítiques de cadascun dels regnes i principats cristians. Se suma a açò, de nou, la pluralitat de la investigació dels darrers quatre decennis al voltant d'aquest tuàutem -malgrat els avanços, en termes generals- en relació al volum dels estudis centrats en cada àmbit territorial, els seus objectius, limitacions i metodologies o la qualitat de les fonts emprades.

Per aquestes raons, bona part de les recerques han acabat per classificar els sistemes polítics de l'Occident baixmedieval en dos grans blocs en funció de la relació de forces entre el poder reial i les elits. Per un costat, les grans monarquies en què, entre els segles XIV i XV, s'assoliren més significatius en la centralització de poders per part del poder reial i en què l'evolució de la noblesa s'explica en termes d'acceptació o sotmetiment al projecte polític de la monarquia: els Valois del regne de França (1328-1589), els Plantagenêt del regne d'Anglaterra (1154-1485) o la monarquia castellana dels Trastàmara (1369-1516).¹³⁶ Per altre costat, els països en què la centralització no es va produir abans del segle XVI o no va estar dirigida cabdalment per la monarquia, com en els casos de les Províncies Unides o el regne de Polònia;¹³⁷ o als que simplement no se

¹³⁴ BRUNNER, Otto, *Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria*, Filadelfia, University of Pennsylvania Press, 1992, pp. 7-14 i 90-94.

¹³⁵ *Ibidem*, pp. 114-124.

¹³⁶ WATTS, John, *La formación de los sistemas políticos: Europa (1300-1500)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016, pp. 340-359.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 382-383.

va produir una centralització política i administrativa com fou, notablement, el cas del Sacre Imperi o Reich entre els segles XIV i XVIII.¹³⁸

Tinguent en compte aquestes qüestions, en el present capítol elaborem un estat de la qüestió del debat historiogràfic al voltant del paper de la noblesa en el desenvolupament de les estructures de poder públic. Examinarem, en primer lloc, la seua imbricació en la construcció de les estructures de poder públic; en segon lloc, la relació entre els poders públics i la “guerra privada”; per últim, la presència de la noblesa en el servei de les monarquies. Les diferents propostes d’anàlisi sobre el bastiment dels poders públics durant la baixa edat mitjana atorguen a la “societat política” -les oligarquies ciutadanes i la noblesa- un lloc preponderant. Per bé que han assenyalat característiques (quins grups socials formaven part d’eixes elits, com s’articulaven o com s’organitzava la seua representació política), necessitats, actuacions i, per tant, una relació diversa d’aquestes elits respecte a les monarquies.

J. P. Genet ha sigut un dels més vehements defensors que el diàleg entre la monarquia i aquesta classe política fou el vertebrador dels estats baixmedievals; especialment en el cas del regne d’Anglaterra, país en que les elits estaven representades al Parlament des de la segona meitat del segle XIII.¹³⁹ Igualment, per a W. Blockmans, la formació de cadascun dels estats que composaven l’Occident feudal fou el resultat de les relacions de poder que s’establiren a cada territori entre tres pols: les ciutats, la noblesa terratinent i el poder monàrquic. Emperò, segons la seua interpretació, l’agent més dinàmic i modernitzador foren sempre els patriciats urbans que, des de la seua perspectiva, varen nàixer al marge del sistema feudal.¹⁴⁰

D’aquesta manera pot explicar que, mentre que la monarquia francesa, entre mitjan segle XV i mitjan segle XVI, va subsumir l’autonomia fiscal i política de les ciutats

¹³⁸ WILSON, Peter H., *Heart of Europe: A History of the Holy Roman Empire*, Cambridge, The Belknap Press, 2016, pp. 497-523.

¹³⁹ GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l’état moderne: Culture et société politique en Angleterre*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003, pp. 39-55.

¹⁴⁰ BLOCKMANS, Win, “Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe”, *Theory and Society*, vol. 18, núm. 5, (1989), pp. 750-753; BLOCKMANS, Win, “Fondements de la participation politique dans l’Europe médiévale” en AZNAR VALLEJO, Eduardo i GALÁN SÁNCHEZ, Ángel (eds), *Poder, fisco y sociedad en las épocas medieval y moderna: a propósito de la obra del profesor Miguel Ángel Ladero Quesada*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2018, pp. 73-90.

i els Estats generals del regne de França,¹⁴¹ les ciutats de la Corona d'Aragó peninsular conservaren un alt grau d'autonomia econòmica, jurídica i fiscal, tot i que subjectes a un projecte polític autoritari; en canvi, les ciutats prussianes aconseguiren articular un estat -el ducat lliure de Prússia- davant de l'Orde Teutònic i de la monarquia polonesa.¹⁴² En aquesta mateixa línia, la síntesi de J. Watts proposa, tanmateix, una multiplicitat dels agents polítics implicats en el procés de construcció de l'estat, els que anomena les estructures del poder del món feudal; en altres paraules, l'Església, els parlaments, les corporacions nobiliàries, els governs urbans, els gremis, etc. Nogensmenys, impugna la idea que, necessàriament, tots els sistemes polítics a finals de l'edat mitjana eren "moderns" i la inevitabilitat del procés de construcció estatal.¹⁴³

Pel contrari, com hem advertit, algunes propostes, partint dels plantejaments d'O. Brunner, mantenen una visió diferent de la configuració dels sistemes polítics dels segles XIV i XV, que entenen com una "constitució medieval" en què l'autoritat, el control i la legitimitat de la força pertany tant a la monarquia com a la noblesa; dins de la qual lògica caldria inserir, per exemple, el fenomen de la guerra privada.¹⁴⁴ H. Zmora, per exemple, ha distingit diversos graus de centralització del poder monàrquic entre els sistemes polítics de la baixa edat mitjana, especialment, en matèria de fiscalitat, atribuïbles als pactes o relacions entre la monarquia i la noblesa.

Podem contrastar l'evolució de les tres grans monarquies d'Europa occidental -la francesa, l'anglesa i la castellana- amb la del Reich, en què aquesta centralització fiscal i administrativa i l'aquiescència de la noblesa no es dugué en termes globals sota els emperadors de la Casa de Luxemburg (1355-1437) ni de la Casa d'Àustria (1437-1806) sinó a escala més reduïda en benefici dels grans principats, situats al sud-oest, o *Reichstände*,¹⁴⁵ que se vertebren a través de diverses relacions d'interdependència entre

¹⁴¹ BLOCKMANS, Win, "Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe", *Theory and Society*, vol. 18, núm. 5, (1989), pp. 750-753, pp. 744-745.

¹⁴² Ibidem, pp. 747.

¹⁴³ WATTS, John, *La formación de los sistemas políticos: Europa (1300-1500)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016, pp. 447-452.

¹⁴⁴ KAMINSKY, Howard, "The Noble Feud in the Later Middle Ages", *Past & Present*, vol. 117, núm. 1 (2002), pp. 58-59; ZMORA, Hillyay, *Monarchy, Aristocracy and State in Europe, 1300-1800*, Londres i Nova York, Routledge, 2001, pp. 13-15.

¹⁴⁵ Ibidem, pp. 16-21; ZMORA, Hillyay, "Princely state-making and the "crisis of the aristocracy" in late medieval Germany", *Past and Present*, vol. 153 (1996) pp. 37-63.

els prínceps i els nobles detentors de rendes i jurisdiccions o *Pfandherrschaften*.¹⁴⁶ Aquest paradigma es també el que ha utilitzat S. Pollastri per explicar la integració de la noblesa napolitana, en les estructures de poder administratives, judicials o militars de la monarquia napolitana dels Anjou (1265-1442), que descriu en termes d'una "monarquia feudal".¹⁴⁷

Aquesta "integració", és a dir, la presència de la noblesa en l'organització administrativa, judicial i militar dels poders monàrquics, al seu torn, ha sigut un quòdlibet divisiu en el debat historiogràfic. Notablement, calibrar quines foren les seues aportacions de la noblesa als exèrcits de les monarquies i a una maquinària de guerra que va experimentar canvis substancials en el segle XV; les quals anem a discutir a continuació. No és menys cert però, que una tendència majoritària en la historiografia de la guerra baixmedieval, ben fonamentada en els ja clàssics treballs de P. Contamine, B. Bacharach i F. Cardini, considera que el protagonisme de la noblesa en els exèrcits era contrària a la seua eficàcia i modernitat.

En altres paraules, els exèrcits que se professionalitzaren més anticipadament, ço els de les monarquies anglesa i francesa, enfrontades la Guerra dels Cent Anys (1337-1453), havien substituït, ja en la segona meitat del segle XV, l'organització plenomedieval basada en la crida a l'host de la casa reial i de les mainades senyorials per un exèrcit permanent, assalariat i amb capitans professionals; en canvi, altres organitzacions polítiques, com ara els principats i ciutats lliures del Sacre Imperi mantingueren fins ben entrat el Cinc-cents una organització arcaica basada en les milícies urbanes i les cases senyorials.¹⁴⁸

¹⁴⁶ ZMORA, Hillay, "Princely state-making and the "crisis of the aristocracy" in late medieval Germany", *Past and Present*, vol. 153 (1996) pp. 39-47.

¹⁴⁷ POLLASTRI, Sylvie, "L'aristocratie napolitaine au temps des Angevins" en TONERRE, Noël-Yves i VERRY, Élisabeth (dir.), *Les princes Angevins du XIIIe au XVe siècle. Un destin européen*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2003, pp. 155-181; POLLASTRI, Sylvie, "Chose publique et contexte féodal: rôle(s) de l'aristocratie sous les angevins de Naples", en PÉCOUT, Thierry (dir.), *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIe-XVe siècle)*, Roma, École française de Rome, 2020, pp. 425-447. Sobre la transformació de la noblesa arran de la implantació de la monarquia angevina al regne de Nàpols entre finals del segle XIII i principis del segle XIV, remetem a: VITALE, Giuliana, "Nobiltà napoletana della prima Età angioina. Elite burocratica e famiglia" en *Actes du colloque international de Rome-Naples (7-11 novembre 1995)*, Roma, Publications de l'École Française de Rome, 1998, pp. 535-576.

¹⁴⁸ BACHRACH, Bernard S. i BACHRACH, David S., *Warfare in Medieval Europe, c. 400-1453*, Nova York i Londres, Routledge, 2017, pp. 142-153; CONTAMINE, Philippe, *War in the Middle Ages*, Oxford i Cambridge, Blackwell, 1999, pp. 150-172.

No han faltat les interpretacions que, directament, han assenyalat que els nobles - i la defensa dels seus interessos privatis- foren un llast per a l'organització dels exèrcits d'algunes monarquies europees i les seues polítiques militars; o fins i tot per a les tasques de defensa i manteniment del territori més simple. Heus ací que M. C. Rady, en la seua investigació de la noblesa del regne d'Hongria sosté que la política "feudalitzadora" de la monarquia dels Anjou (1301-1395) basada en la concessió -i privatització- de castells, de l'ofici d'*ispán* o governador i de senyorijs i rendes reials a la noblesa partidària, permeté l'increment dels recursos militars aristocràtics en detriment de la monarquia.¹⁴⁹ Damunt, quan en el tombant de la centúria la situació militar experimentà un tomb dràstic per l'avanç otomà sobre el Danubi, aquesta noblesa va abandonar la defensa de la frontera. Per això, el rei i emperador Segimon I (1387-1437) va haver de carregar l'esforç fiscal i militar -amb la conscripció militar forçosa- en els no privilegiats.¹⁵⁰ Però Rady no ha sigut més punyent que F. Storti qui, parlant del regne de Nàpols, ha afirmat que el *Realme* era un "cos ferit" a causa de les guerres entre els barons; si bé l'exèrcit reial havia pogut esdevindre una institució moderna i eficient per l'absència d'aquesta noblesa revoltosa.¹⁵¹

¿És extrapolable aquesta visió dràsticament negativa a l'organització militar de tots els exèrcits monàrquics de la Cristiandat? La realitat és que, com posa de manifest, J. Morsel, la participació de la noblesa en l'esforç de guerra -tant numèricament com qualitativa- en la baixa edat mitjana va decreïxer respecte al període precedent; a despit que els discursos i representacions de la noblesa emfatitzaven la seua vocació militar al servei de *la res publica*.¹⁵² Sense anar més lluny, podem comprovar-ho a través de la involucració de la noblesa valenciana en els exèrcits d'Alfons V d'Aragó (1416-1458) examinada per J. Saiz. Aquest parla obertament d'una "desmilitarització" de la noblesa valenciana en la primera meitat del segle XV a causa dels costos de la guerra, de la insuficiència dels pagaments i de la diversificació seus interessos. En termes numèrics, de 192 llinatges censats per l'autor en aquest període tot i que el 62,5% dels llinatges va tenir una representació esporàdica en les campanyes militars entre 1420 i 1448 amb dos

¹⁴⁹ RADY, Martin C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londres, Palgrave MacMillan, 2001, pp. 148-149.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 150.

¹⁵¹ STORTI, Francesco, "Politica militare e organizzazione statale a Napoli alle soglie delle Guerre d'Italia. I soldati dell'ultimo re", *Itinerari di ricerca storica*, vol. 35, núm. 1 (2021), p. 71.

¹⁵² MORSEL, Joseph, *La aristocracia medieval. el dominio social en occidente (siglos V-XV)*, València, publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 340- 341.

o més membres, només el 20,8% d'aquesta llista mantingué una participació regular al servei del monarca.¹⁵³

Tanmateix, això no implica que l'aristocràcia estiguera totalment absent dels exèrcits reials, especialment la baixa noblesa, ni tan sols de les organitzacions militars més centralitzades com la dels Valois francesos; ni que, per tant, no contribuïren a la seua "eficiència militar". En el cas francès, com afirma P. Contamine, en la primera meitat del segle XV la xicoteta noblesa, constituïa una fracció gens negligible dels capitans i jerarquies militars i eren una peça indispensable en la defensa dels territoris.¹⁵⁴ D'altra banda, al regne de Castella, la monarquia dels Trastàmara va combinar estructures militars sota el seu control directe amb un perfeccionament de la convocatòria de les hosts nobiliàries -que aportaven el gruix dels efectius militars amb que comptava la corona- i de la seua subjecció al poder reial.¹⁵⁵ De fet, encara en la guerra de conquesta de Granada (1482-1492) l'alta noblesa castellana va contribuir amb entre el 30 i el 45% dels efectius i grans suports financers.¹⁵⁶

En resum del que hem vist fins ara, la noblesa tingué una paper determinant en el desenvolupament de les estructures de poder públic i una participació efectiva en l'administració i els exèrcits de les diferents monarquies; encara que en alguns monarquies com la napolitana o l'hongaresa la seua incapacitat de sumar-se als projectes polítics reials -o la seua oposició manifesta- foren causes de la degradació política que alguns autors assenyalen per al segle XV.

Ací cal que introduïm el complex fenomen de les "guerres privades", que és un dels més difícils d'integrar amb els diferents marcs d'anàlisi dels sistemes polítics baixmedievals ja que entrà en contradicció directa amb el principi de control de la violència i la justícia que autors com el ja esmentat J. P. Genet identifiquen com un element essencial de l'estat modern. Per a aquest últim el control de les guerres privades o senyorials fou un dels eixos vertebradors en el control de l'aristocràcia i la subsegüent

¹⁵³ SAIZ SERRANO, Jorge, "Nobleza y expansión militar de la Corona de Aragón: la nobleza valenciana en las guerras del rey (1420-1448)", *Anuario de estudios medievales*, vol. 33, núm. 2 (2003), pp. 754-764.

¹⁵⁴ CONTAMINE, Philippe, *Guerre, État et société à la fin du Moyen Âge. Tome I: Études sur les armées des rois de France 1337-1494*, Paris, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2013, pp. 253-265.

¹⁵⁵ GARCIA FITZ, Francisco, "Usos de la guerra y organización militar en la Castilla del siglo XIV", *Memoria y civilización. Anuario de Historia*, núm. 22 (2019), pp. 133-137.

¹⁵⁶ QUINTANILLA, RASO, Maria Concepción, "Los grandes nobles", *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núms. 13-14 (2004), p. 130.

construcció del poder reial anglès, que permeté passar, en les seues paraules d'un "feudalisme senyorial" a un "feudalisme d'estat".¹⁵⁷

En efecte, els models d'anàlisi majoritaris al voltant de les "monarquies centralistes" de l'Europa atlàntica -els regnes de França, Castella i Anglaterra- interpreten l'increment de la violència nobiliària que transllueixen les fonts tardomedievals com una "crisi" que interromp de manera temporal l'avanç de la centralització monàrquica i que podria explicar-se com una resposta de la noblesa davant del retrocés del seu poder polític i econòmic. Aquesta violència inclogué no només conflictes a escala comarcal entre senyors feudals o les guerres de bandos i faccions, sinó també les conflagracions de gran incidència sobre el govern del regne com ara la *Praguerie* (1440), la Guerra de la *Ligue du Bien Public* (1465) o la *Guerre Folle* (1485-1488) que migpartiren l'aristocràcia francesa, la Guerra de les Roses anglesa (1455-1487) o les guerres civils de la noblesa castellana entre 1420 i 1476.

R.W. Kaeuper, per exemple, ha parlat d'una "crisi d'ordre públic" a ambdós vores del Canal de la Mànega a partir del Tres-cents,¹⁵⁸ que va moure les monarquies francesa i anglesa a emprendre una ofensiva reformadora, a través de noves estratègies judicials, la intervenció amb l'ús de la força en els conflictes, l'establiment de noves estructures administratives per millorar el govern dels territoris i la creació d'una nova legitimitat sobre la guerra com una competència exclusiva del monarca.¹⁵⁹ L'ofensiva judicial al regne de França contra la guerra privada, mitjançant el Parlament de Paris, ha sigut examinada per L. de Carbonnières.¹⁶⁰ Al regne de Castella, en canvi, la recerca ha posat èmfasi en la intervenció directa de la monarquia en les lluites de bandos. Enric IV de Castella (1454-1474) als bandos de les terres basques, segons l'extensa literatura centrada

¹⁵⁷ GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne: Culture et société politique en Angleterre: Culture et société politique en Angleterre*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003, pp. 9-32.

¹⁵⁸ KAEUPER, Richard William, *War, justice and public order: England and France in the later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1988, pp. 170-183.

¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 225-267

¹⁶⁰ DE CARBONNIÈRES, Louis "Le pouvoir royal face aux mécanismes de la guerre privée à la fin du Moyen Âge. L'exemple du Parlement de Paris", *Droits*, vol. 46 núm. 2 (2007), pp. 3-18.

en el territori basco-cantàbric que devem a d'A. Dacosta,¹⁶¹ J. R. Díaz de Durana,¹⁶² i J.A. Fernández de Larrea;¹⁶³ o els Reis Catòlics (1474-1504), per exemple, com veiem en la recent revisió del cas de Galícia a mans de L. Carrasco.¹⁶⁴

Nogensmenys, diverses investigacions de les últimes dues dècades qüestionen que les guerres privades de la baixa edat mitjana foren una “crisi” o un problema d'ordre públic. En canvi, interpreten què la guerra privada era una part essencial dels sistemes polítics tardomedievals, balancejats entre el rei i la noblesa. Si reprenem el cas de la monarquia francesa dels Valois -que ha esdevingut un dels paradigmes dels avanços en la centralització del poder reial, com acabem de comprovar- la conclusió a la que aplega de J. Firnhaber-Baker del seu estudi sobre els conflictes senyorials al segle XIV és que els poders reials “*were not absolute, and, at least in the fourteenth century, they were not*

¹⁶¹ DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, *Los linajes de Bizkaia en la Baja Edad Media: poder, parentesco y conflicto*, Leioa, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2003; DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio “«Poderoso en parientes e rentas»: conceptos, discursos y prácticas sobre el linaje en Lope García de Salazar”, *Studia Historica. Historia Medieval*, núm. 34 (2016), pp. 59-87.

DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio i DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., “De la violencia al consenso: las luchas de bandos en los territorios cantábricos en la baja Edad Media” en BALOUP, Daniel (coord), *Les recours aux armes*, Ausonius Éditions, Pessac, 2018, pp. 35-43.

¹⁶² DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, “Luchas sociales y luchas de bandos en el País Vasco durante la Baja Edad Media”, *Historiar*, núm. 3 (1999), pp. 154-170; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, “Linajes y bandos en el País Vasco durante los siglos XIV y XV”, en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *La familia en la Edad Media: XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 31 de julio al 4 de agosto de 2000*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 253-284; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, “Las luchas de bandos: Ligas nobiliarias y enfrentamientos banderizos en el nordeste de la Corona de Castilla” en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*, Logronyo, Gobierno de la Rioja, 2004, pp. 81-111; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón i FERNANDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “Las villas cantábricas bajo el yugo de la nobleza. Consecuencias sobre los gobiernos urbanos durante la época Trastámara” en MONSALVO ANTÓN, Jose Maria (ed.), *Sociedades urbanas y culturas políticas en la Baja Edad Média castellana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2013, pp. 49-70.

¹⁶³ FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “Las guerras privadas: el ejemplo de los bandos oñacino y gamboino en el País Vasco”, *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 85-109; FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “Nobles violentos. Malhechores feudales. Luchas de bandos” en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *La violencia en la sociedad medieval, XXIX Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 23 al 27 de julio de 2018*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2019, pp. 117-131 i ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni “Bost guison ta Larrea, aldean darabilde guerrea. La guerra privada en el País Vasco bajomedieval” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 47-86.

¹⁶⁴ CARRASCO Y CIFUENTES, Lorena, “Guerras privadas en Galicia a finales de la Edad Media. Bandos, motivaciones y peculiaridades” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 19-45.

becoming absolute”, entre altres coses degut a l’encara enorme fragmentació de poder i jurisdiccions.¹⁶⁵

Més encara, H. Kaminsky, posà de relleu que la distinció entre guerra pública o moguda pel rei i guerra privada, com un afer entre nobles, és, a tots els efectes una divisió extemporània que parteix de la identificació de les monarquies medievals amb els actuals estats liberals, en què teòricament existeix un monopoli estatal de la força. Fet que no pot extrapolar-se a les “constitucions medievals” en què tant el poder reial com la noblesa eren actors legítims de la violència.¹⁶⁶ En la seua interpretació del conflicte a gran escala que fou la Guerra dels Cent Anys (1337-1453), per exemple, proposà que l’aristocràcia de cada regió no operava en funció d’un marc nacional franco-anglès sinó d’una complexa dinàmica d’aliances i rivalitats locals; en altres molts, que la guerra entre Valois i Plantagenêt fou un agregat de disputes locals en què les parts contendents s’alineaven amb un o altre pretendent al tron.¹⁶⁷

Podem, encara, proposar altre cas il·lustratiu que reforça les idea que la la guerra privada era part natural del funcionament dels sistemes polítics baixmedievals. El tenim en altra monarquia en vies de construcció durant el segle XV però que guardava grans dissimilituds amb Castella o Anglaterra pel que fa a l’organització institucional o la composició dels grups dirigents: el ducat de Milà, al nord-est de la península Itàlica, sota la dinastia dels Visconti (1395-1447) i dels Sforza (1450-1499). Com han demostrat M. Gentile i M. del Tredici, l’existència durant tota la baixa edat mitjana de dues *fazione*, els güelfs i gibelins, immersos en un conflicte perllongat, que incloïa el recurs a la *vendetta* de sang per resoldre les eventuals topades entre famílies i grups, no fou un llast per al desenvolupament del poder ducal sinó que al contrari fou un dels pilars del sistema polític del Milanesat.¹⁶⁸ Perquè no només els partits eren la corporació bàsica per a la representació política i l’exercici de càrrecs públics,¹⁶⁹ ans la seua existència igual que la

¹⁶⁵ FIRNHABER-BAKER, Justine, “Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France”, *Past & Present*, vol. 208, núm. 1, pp. 75-76.

¹⁶⁶ KAMINSKY, Howard, “The Noble Feud in the Later Middle Ages”, *Past & Present*, vol. 117, núm. 1 (2002), pp. 55-59.

¹⁶⁷ *Ibidem*, pp. 71-74.

¹⁶⁸; DEL TREDICI, Federico, “Il partito dello stato. Crisi e ricostruzione del ducato visconteo nelle vicende di Milano e del suo contado (1402-1417)”, en CENGARLA, Federica i COVINI, Maria Nadia (coord), *Il ducato di Filippo Maria Visconti, 1412-1447. Economia, politica, cultura, Florència*, Firenze University Press, pp. 27-69. pp. 46-62.

¹⁶⁹ GENTILE, Marco, “La Lombardia complessa. Note sulla ricomposizione del ducato di Milano da parte di Filippo Maria Visconti (1412-1421)”, en CENGARLA, Federica i COVINI, Maria Nadia (coord), *Il ducato di*

vendetta eren una garantia de la legitimitat de la dinastia ducal com a protectora de les llibertats del seu poble.¹⁷⁰

Filippo Maria Visconti, 1412-1447. Economia, politica, cultura, Florència, Firenze University Press, pp. 12-15.

¹⁷⁰ GENTILE, Marco, “Natura, volontà e fazione nella Lombardia tardomedievale”, *Reti Medievali Rivista*, vol. 21, núm. 1 (2020), pp. 271-296.

2.4-Crisi i desordre. Problemes d'interpretació

La “crisi” de la noblesa en els segles XIV i XV, consonant a la crisi del senyoriu durant la baixa edat mitjana, ha sigut altra de les qüestions més debatudes per la historiografia baixmedieval des de mitjan segle XX. Al seu torn, s'entrecreu amb la controvèrsia entorn dels sistemes polítics baixmedievals perquè la suposada “decadència” de la noblesa -producte del descens dels ingressos senyorials i la pèrdua de la seua rellevància en l'organització militar- s'ha utilitzat per explicar la submissió de l'aristocràcia per part de les emergents monarquies autoritàries.

La idea d'una “crisi senyorial” -tant del senyoriu plenomedieval en si com del grup dels senyors de la terra- producte d'una crisi demogràfica i econòmica entre els segles XIV i XV fou formulada després la Segona Guerra Mundial. D'una banda, pel estudis en història econòmica i social del regne d'Anglaterra, que partien tant dels pressupostos neomaltusians de M. M. Postan (1899-1981) -una crisi com a conseqüències de fams i pestilències que devastaren la població-¹⁷¹ com dels plantejaments marxistes que cercaven explicar la transició del feudalisme al capitalisme, especialment els treballs en la història agrària anglesa de R. Hilton (1916-2002).¹⁷² D'altra banda per la segona generació de l'*École des Annales* amb les seues monografies d'història social i econòmica de l'antic regne de França, entre les que hem de reeixir la de R. Boutruche (1904-1975) sobre la regió de Bordeus.¹⁷³ En tercer lloc, G. Bois (1934-2019) va plantejar que la depressió econòmica i demogràfica tardomedieval fou en realitat una crisi sistèmica del feudalisme, a partir de la qual se proveí de noves bases.¹⁷⁴ Interpretació que fou recollida també en la seua història demogràfics i econòmica de l'Occident medieval per G. Duby (1919-1996).¹⁷⁵

¹⁷¹ POSTAN, Michael M., *The Cambridge Economic History, volume I: The Agrarian Life of The Midle Ages*, Cambridge, The Cambridge University Press, 1966, pp. 660-700.

¹⁷² HILTON, Rodney, H., “Feudalism and the origins of Capitalism”, *History Workshop Journal*, vol.1, núm.1 (1976), pp. 19-24; HILTON, Rodney H., “A crisis of Feudalism”, *Past & Present*, núm. 80 (1978), pp. 14-15.

¹⁷³ BOUTRUCHE, Robert, “La crise d'une société : seigneurs et paysans du Bordelais pendant la guerre de Cent Ans” *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, núm. 3 (1947), pp. 336-348.

¹⁷⁴ BOIS, Guy, *La gran depresión medieval, siglos XIV-XV: el precedente de una crisis sistémica*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de València, 2001 pp. 63-115.

¹⁷⁵ DUBY, Geroge, *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona, Ediciones Altaya, 1999, pp. 303-312 y 405-429.

El paradigma de “crisi senyorial” que va moldejar aquest debat té com a espina dorsal la insuficiència de les rendes senyorials i, consegüentment, dels ingressos dels senyors, que eren sobretot els nobles. En primer lloc, perquè la producció agrària, eminentment de cereals, s'estanca en una primera fase entre finals del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, i experimenta una caiguda important en la segona meitat d'aquesta centúria a causa del descens demogràfic provocat per la pesta bubònica. En segon lloc, perquè, arran també de la caiguda de la població els senyors feudals, els senyors se varen veure atrapats en una “tisora de preus” ja que el preu dels productes agraris baixava mentre que el de la mà d'obra pujava, per bé que a diferents ritmes segons les regions.

Per exemple, al regne d'Anglaterra els efectes de la tisora no se varen veure immediatament després de la primera onada de l'epidèmia; al contrari, les economies senyorials se pogueren beneficiar fins a la dècada de 1370 dels preus alts dels cereals, però a partir d'aquest moment es varen veure colpits per la baixada del preu de blat.¹⁷⁶ En tercer lloc, tal i com va comprovar G. Bois al regne de França, degut a la pèrdua de valor de la moneda circulat que cada vegada s'imprimia en més nombre per a satisfer les necessitats de la nova fiscalitat reial i Papal.¹⁷⁷ Per últim, i no menys important, perquè a mesura que les rendes senyorials s'estancaven o minvaven pujaven els costos de la vida nobiliària a causa de les guerres reials i privades, i la importància que tenia l'ostentació sumptuària dins del seu mode de vida.¹⁷⁸

Ara bé, i a despit del consens historiogràfic de que gaudeix el paradigma de la “crisi senyorial” causada per la davallada de la població, el descens del preu del cereal i la depreciació de la moneda, diverses recerques, sobretot en altres observatoris fora dels casos anglès i francès, han qüestionat la idea d'una “crisi total” que va afectar a la totalitat

¹⁷⁶ GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003, pp. 114-123; HILTON, Rodney H., “A crisis of Feudalism”, *Past & Present*, núm. 80 (1978), p. 15.

¹⁷⁷ BOIS, Guy, *La gran depresión medieval, siglos XIV-XV: el precedente de una crisis sistémica*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de València, 2001 pp. 71-74.

¹⁷⁸ BUBENICEK, Michelle, “Marquer la prééminence sociale dans la noblesse française médiévale. Du rôle du bijou et du vêtement à travers deux exemples genrés, au XIVe siècle”, en GENET, Jean-Philippe i MINEO, Enzo I. (dirs), *Marquer la prééminence sociale*, Paris i Roman, Éditions de la Sorbonne. École Française de Rome, 2014, pp. 115-127; MORSEL, Joseph, *La aristocracia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de Valencia, 2008, pp. 335-336.

dels senyorijs, i, de retruc, a l'aristocràcia que fornía la part més gran dels senyors. Principalment, J. Morsel, a partir del cas de la noblesa de Francònia i d'altres principals renans, palesa que malgrat que la caiguda universal dels ingressos provinents de la producció cerealística, no en tots els casos això va provocar una caiguda global de les rendes senyoriales atès que els senyors recorregueren a diversos expedients per pal·liar la disminució dels ingressos; per exemple, a la vall del Rin els senyors recorregueren a la cria del ramat boví.¹⁷⁹

Altres aproximacions a la qüestió en diversos àmbits geogràfics confirmen algunes de les conclusions d'aquest estudi. L'anàlisi de la noblesa senyorial del ducat d'Anjou, al centre-nord de França, efectuat per M. Le Méné mostra que a l'inici del Cinc-cents, si bé les rendes agràries, havien patit minves importants, tampoc havien hagut d'abandonar les seues possessions en profit d'una nova noblesa d'origen burgès, mercantil o de les elits funcionaries.¹⁸⁰ Per la seua banda, F. Buylaert, en el seu estudi del comtat de Flandes flamenc ha demostrat que, tot i que la documentació per estudiar les hisendes familiars de la noblesa flamenca no és molt abundant abans del segle XVI, les rendes dominicals manifestaven ser insuficients per a les necessitats familiars. Ara bé, tindre un senyoriu era un requisit per al manteniment de l'estatut nobiliari i les estratègies que posaren en marxa els senyors -dedicar-se al comerç, polítiques matrimonials o posar-se al servei del comte- els va garantir la supervivència quan no una millora de la seua posició.¹⁸¹

Per aquesta raó, és més prudent parlar de trajectòries diverses tant a l'escala regional com dins dels mateixos grups nobiliaris; car, dins d'un mateix territori llinatges i famílies tingueren fortunes ben diferents i l'empobriment i caiguda d'individus nissagues esdevingué una oportunitat per a altres. Amb tot, i dins del mosaic de situacions, podem parlar d'una estabilitat, a grans trets de la noblesa, bé en termes numèrics, bé del seu pes en la possessió de senyories i les relacions de dominació social al llarg de la baixa

¹⁷⁹ MORSEL, Joseph "Crise? Quelle crise? Remarques à propos de la prétendue crise de la noblesse allemande à la fin du Moyen Age", *Sources. Travaux historiques*, vol. 14 (1988), pp. 17-42.

¹⁸⁰ LE MÉNÉ, Michel, "La noblesse angevine vers 1500" en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 39-48.

¹⁸¹ BUYLAERT, Frederik, "The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders", *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1119-1128.

edat mitjana. No podem dir el mateix de la seua composició ni de la seua organització interna que si que experimentaren un sotrac considerable.

Podem il·lustrar-ho amb el cas del regne Castella en què a partir de la segona meitat del segle XIV se va produir una autèntica renovació de l'aristocràcia: no tant, dels seus llinatges sinó de les bases del seu poder. Primerament, amb una recomposició de les seues jerarquies amb la creació d'una alta noblesa vinculada al govern del regne i honrada per títols. Aquestos llinatges -uns 120 aproximadament en el conjunt del regne- segons destaca M. C. Quintanilla, foren els principals beneficiats atès que pogueren incrementar les seues possessions senyorials i el seu poder sobre aquestes dominis amb l'acumulació de capacitats jurisdiccionals, militars i fins i tot fiscals gràcies a la complacència de la nova monarquia dels Trastàmara.¹⁸² Això no obstant, també la nova dinastia permeté la consolidació d'una important noblesa mitjana que va convertir el servei públic en el seu mitjà de vida: especialment el servei militar, l'ingrés als ordes militars del regne i el govern reial de les ciutats.¹⁸³

Amb tot, algunes recerques posen en evidència que les transformacions en l'aristocràcia foren només conseqüència dels canvis econòmics sinó també el resultat dels capgiraments polítics i militars. En el cas castellà, que acabem de veure, a desgrat que les bases de la concentració senyorial s'havien posat ja en el segle XIII, com han demostrat A. Martínez i V. Muñoz,¹⁸⁴ i que no podem obviar l'impacte de la crisi ni de les transformacions econòmiques que colpiren tots els regnes peninsulars,¹⁸⁵ el motor

¹⁸² ALVAREZ BORGE, Ignacio, "Sobre nobleza, rentas regias y señoríos en Castilla la Vieja c. 1290-c. 1350", *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 50, núm. 1 (2020), pp. 53-54; 258; QUINTANILLA, RASO, María Concepción, "Los grandes nobles", *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núms. 13-14 (2004), pp. 129 i 138-142; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro i MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "El señorío jurisdiccional enfrentamientos y confluencias entre monarquías y aristocracias (Cataluña-Castilla, siglos XII-XV)", *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, núm. 36 (2023), pp. 804-816; PEREYRA, Osvaldo V., "El dominio señorial de los Velasco en la España Septentrional durante la baja Edad Media: linaje, poder y monarquía", *Revista Historias del Orbis Terrarum*, vol. 15 (2018), 2018, pp. 91-117; QUINTANILLA RASO, María Concepción, "El estado señorial nobiliario como espacio de poder en la Castilla bajomedieval" en de la iglesia duarte, José I. i martín rodríguez, José L. (coords), *Los espacios de poder en la España medieval: XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2002, pp. 247-261.

¹⁸³ GONZALEZ SANCHEZ, Santiago. "La media y baja nobleza castellana durante la regencia de los tutores de Juan II de Castilla, 1407-1418", *Historia. Instituciones. Documentos*, núm 45 (2018), pp. 113-156.

¹⁸⁴ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro i MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "El señorío jurisdiccional enfrentamientos y confluencias entre monarquías y aristocracias (Cataluña-Castilla, siglos XII-XV)", *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, núm. 36 (2023), pp. 810-813.

¹⁸⁵ RODRÍGUEZ PÉREZ, Ana M., "Modelos de diversidad: crecimiento económico y crisis en los reinos hispanos en la Baja Edad Media", *Vínculos de Historia*, núm. 2 (2013), pp. 27-49.

principal dels canvis fou la guerra civil entre Pere I de Castella (1350-1369) i els seu germanastre Enric de Trastàmara entre 1366 i 1369 i l'adveniment al tron d'Enric II (1369-1379). Idènticament, les pugnes polítiques del segle XV donaren l'oportunitat a mants llinatges de l'alta noblesa per acréixer el seu poder o d'eixamplar els seus dominis per les guerres, com fou el cas de l'aristocràcia d'Extremadura.¹⁸⁶

De manera semblant, al regne d'Hongria, com ja hem pogut comprovar, la catàstrofe del *tatárjárás* va contribuir a l'ascens de la noblesa menor o *servientes* i a desdibuixar els límits que els separaven dels *barones*.¹⁸⁷ Tanmateix, la guerra civil a començaments del segle XIV, a conseqüència de la qual pujà al tron de Carles I d'Anjou (1301-1342), i amb ell la dinastia dels Anjou (1301-1395), va suposar que la noblesa que havia donat suport a l'altre pretendent Wenceslau de Bohèmia (1301-1305) patiria la repressió, l'exili i la desposseïció en profit dels partidaris dels Anjou, que se convertiren en el cim d'una nova aristocràcia cortesana.¹⁸⁸

Per altre costat, algunes propostes d'anàlisi vinculen els efectes de la crisi senyorial sobre l'aristocràcia per explicar el triomf de les monarquies autoritàries sobre la noblesa. Eminentment, H. Zmora ha atribuït a la desestabilització econòmica i la caiguda de les rendes l'aliança -o acatament- de la noblesa amb les monarquies centralistes de Castella, de França o Anglaterra.¹⁸⁹ També per a J. P. Genet les adversitats econòmiques propiciaren l'acostament de la baixa noblesa o *gentry*, i la monarquia dels Plantagenêt que exercí com a salvaguarda de l'aristocràcia a través de noves regulacions que impedièn la mobilitat de la ma d'obra, de la redistribució de rendes provinents de la fiscalitat reial -una part de les quals en concepte dels serveis militars a França- i l'exercici de les prerrogatives reials com a senyor feudal suprem del regne -*prerrogativa regis*- per

¹⁸⁶ RODRÍGUEZ CASILLAS, Carlos J. "Guerras nobiliarias en el marco de las luchas políticas del siglo XV: el caso extremeño" en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 117-141.

¹⁸⁷ RADY, Martin C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londres, Palgrave MacMillan, 2001, p. 38.

¹⁸⁸ CSUKOVITS, Enikő, "La vie noble en Hongrie", en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 159-164; PETROVICS, István, "The Kings, the Towns and the Nobility in Hungary in the Anjou era", en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 437-442.

¹⁸⁹ ZMORA, Hillyay, *Monarchy, Aristocracy and State in Europe, 1300-1800*, Londres i Nova York, Routledge, 2001, pp. 13-15, pp. 16-21

exemple, en la transmissió dels senyorius a menors tutelats.¹⁹⁰ J. Morsel, per últim, ha definit una reorganització de l'aristocràcia entre els segles XIII i XV en la qual els poders monàrquics, enfortits per la creació d'una fiscalitat pública, jugaren un rol determinant en la creació d'una nova jerarquia basada en l'accès a l'impost reial, a rendes reials i càrrecs en l'administració pública, però també estimulants noves competències entre famílies i partits de la noblesa pel control d'aquests mitjans.¹⁹¹

Evidentment, aquests enunciats amb caràcter general han de ser matisats a cada regió. El que fou palpable en l'evolució del poder públic als regnes de Castella i d'Anglaterra -una implicació cada vegada més progressiva de l'aristocràcia en el servei al monarca, especialment en l'àmbit militar- no necessàriament era extrapolable a altres monarquies i principats de l'Occident medieval. Podem, de nou, treure a col·lació el cas de la Corona d'Aragó, especialment del regne de València, en què en el Quatre-cents se palesà la desvinculació de la noblesa del servei armat al rei. O del regne de França on aquesta indiferència va manifestar-se ja en la segona meitat del segle XIV seguint els efectes desestabilitzadors de la Pesta negra, la caiguda de les rendes dominicals, la magror dels salaris militars i les conseqüències de la desfeta de Poitiers / Malperthuis (1356) en la defensa dels territoris.¹⁹²

Tot i això, la tendència en innumbrables regions és una vocació progressivament marcada de la noblesa de servir en les administracions municipals i principesques a fi de complementar els esplets de la terra no només a Castella o Anglaterra. La "fam de rendes publiques" explicava les relacions d'interdependència entre la noblesa i els poders principescos del Reich.¹⁹³ Igualment, com ha assenyalat M. Damen en el seu treball sobre la noblesa de Brusel·les, al Ducat de Brabant, durant el segle XV, mentre que la presència de la mitjana noblesa dels *ridder* o cavallers al govern de la ciutat de Brusel·les va

¹⁹⁰ GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne: Culture et société politique en Angleterre*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003, pp. 36-50.

¹⁹¹ MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 333-340.

¹⁹² GUNN, Steven i JAMME, Armand, "Kings, nobles and military networks", en FLETCHER, Christopher, GENET, Jean-Philippe i WATTS, John (eds), *Government and Political Life in England and France, c.1300–c.1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, pp. 50-52.

¹⁹³ ZMORA, Hillyay, "Princely state-making and the "crisis of the aristocracy" in late medieval Germany", *Past and Present*, vol. 153 (1996) pp. 37-63.

disminuir, en canvi el nombre de cavallers i *bannerotsen* o barons a la cort dels ducs de Borgonya és va duplicar.¹⁹⁴

Per concloure, caldria que ens detingeurem en la relació entre la crisi senyorial -i les diferents estratègies de supervivència dels llinatges- i la violència nobiliària. Les convulsions econòmiques i la caiguda de les rendes dominicals han servit com a marc explicatiu de la conflictivitat entre famílies i faccions de l'aristocràcia -per l'augment de la competència per la mà d'obra, recursos i parcel·les de poder polític- que, aparentment, cresqué exponencialment a partir del segle XIV.¹⁹⁵

Aquest marc d'anàlisi ha tingut una gran fortuna en la historiografia de diversos casos ibèrics, com ara els bandos de les comunitats locals catalanes,¹⁹⁶ de la ciutat de Cuenca, en què se produïren tensions entre l'oligarquia urbana i l'alta noblesa voraç sobre de les terres i jurisdiccions municipals, com ha exposat J. A. Jara,¹⁹⁷ del territori basc¹⁹⁸ i, sense anar més lluny, de la ciutat de València, que ha ocupat una part important de la recerca duta a terme per R. Narbona.¹⁹⁹ Això no obstant, aquestes interpretacions han conjugat la “malaltia econòmica” de la noblesa -manllevant l'expressió d'aquest últim autor- amb la idiosincràsia familiar i i la identitat nobiliària, la qual se basava en la rapacitat i la competitivitat proclamades per W. Kauper -resumida en l'*adaggio* “*por valer*

¹⁹⁴ DAMEN, Mario, “The knighthood in and around late medieval Brussels”, *Journal of Medieval History*, vol. 43, núm. 3 (2017), pp. 266-270.

¹⁹⁵ KAEUPER, Richard W., *War, justice and public order: England and France in the later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1988., pp. 267-268.

¹⁹⁶ SABATÉ i CURULL, Flocel, “Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du XIVe siècle”, en SÉNAC, Philippe, *Histoire et archéologie catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 339-340.

¹⁹⁷ JARA FUENTE, José A., “Integrar, excluir, dominar: relaciones de poder y conflicto político en la Castilla urbana del siglo XV”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 18, (2012-2014), pp. 95-118; JARA FUENTE, José A., “El conflicto en la ciudad: violencia política en la Castilla urbana del siglo XV”, en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *La violencia en la sociedad medieval, XXIX Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 23 al 27 de julio de 2018*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2019, pp. 85-115; JARA FUENTE, José A., “Hacer la guerra en (de)servicio del rey: violencia noble en el sector castellano-manchego en el siglo XV” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 89-116.

¹⁹⁸ ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni “Bost guison ta Larrea, aldean darabilde guerrea. La guerra privada en el País Vasco bajomedieval” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 53-56; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “La frontera de los malhechores: bandidos, linajes y villas entre Álava, Guipúzcoa y Navarra durante la Baja Edad Media”, *Studia Historica*, núm. 23 (2005), pp. 203-205.

¹⁹⁹ NARBONA VIZCAINO, “Violencias feudales en la ciudad de Valencia”, *Revista d'història medieval*, núm. 1, (1990), pp. 70-75.

más en la tierra” dels cabdills dels bandos bascs²⁰⁰ i en la tutela de l'honor propi i familiar.²⁰¹

Les causes de la violència a les diferents regions de la Cristiandad eren, òbviament, múltiples i particulars. D'ací la necessitat, a l'hora d'estudiar un cas concret, com en el nostre cas el regne de València de fer la comparació amb altres observatoris, especialment els més propers espacialment i política. Tant la crisi senyorial -que tingué un abast generalitzat però enormement desigual a tot l'Occident- com la identitat cavalleresca, insaciable de bens temporals i de prestigi social, forneixen una etiologia estructural dels conflictes, que pot convergir amb copiosos causes i detonants concrets.

Ara bé, les anàlisis sobre els actors de les guerres nobiliàries, en múltiples observatoris, mostren que la baixa noblesa com els *hidalgos* bascs -més vulnerable als efectes de la crisi senyorial- no eren els protagonistes absoluts ni, en la majoria de casos, els directors dels conflictes. Contràriament, H. Zmora, en el seu treball sobre els principats del Sacre Imperi, ha manifestat que els principals actors de les guerres privades eren membres de l'alta noblesa, amb més accessos a rendes agràries o derivades de l'impost públic i, per tant, amb més mitjans per a mobilitzar exèrcits.²⁰² El mateix podem dir, per exemple, del cas de Cuenca, en què el principal adversari del *concejo* fou la conspicua família dels Pacheco, marquesos de Villena,²⁰³ o dels bandos pel control de la ciutat i el govern municipal de Sevilla, que no eren sinó els principals llinatges andalusos, els Ponce de León i els Guzmán, i llurs partidaris.²⁰⁴

Tampoc aquesta interpretació estructural toca veritablement el problema essencial que comentàvem en l'anterior capítol sobre la relació entre la noblesa i els poders públics: era la guerra privada la manifestació d'una anomalia en la consolidació d'una monarquia

²⁰⁰ DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “El discurso político de los protagonistas de las luchas sociales en el País Vasco al final de la Edad Media”, *Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales*, vol. 16 (2004), pp. 320-324.

²⁰¹ NARBONA VIZCAINO, “Violencias feudales en la ciudad de Valencia”, *Revista d'història medieval*, núm. 1, (1990), pp., pp. 62-66.

²⁰² ZMORA, Hilary, “Princely state-making and the “crisis of the aristocracy” in late medieval Germany”, *Past and Present*, vol. 153 (1996) pp. 60-63.

²⁰³ JARA FUENTE, José A., “Integrar, excluir, dominar: relaciones de poder y conflicto político en la Castilla urbana del siglo XV”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 18, (2012-2014), pp. 98-109.

²⁰⁴ CARRIAZO RUBIO, Juan L., “La guerra ¿privada? de los bandos sevillanos en 1471-1474” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 143-148.

o un fet estructural del funcionament dels sistemes polítics baixmedievals, independentment de les causes concretes de la violència? Per això, trobem que la interpretació general més adequada -a banda de les causístiques locals- pot ser la de J. Firnhaber-Baker. La conflictivitat senyorial hauria sigut causada per la competència per controlar les fonts de renda, l'impuls d'imposar-se a altres individus i famílies de l'aristocràcia i de conservar incòlume un honor que només podia detergir-se amb sang pròpia i aliena,²⁰⁵ però la guerra no era, en absolut, l'alteració d'un ordre públic garantit pels monarques, sinó que la manera de resoldre les disputes i reconduir les tensions en el sistema de dominació polític i econòmic de l'Occident feudal.²⁰⁶ En suma, la guerra privada era una part bàsica dels sistemes polítics o “constitucions” baixmedievals.

Aquesta “normalitat” de la violència dins del funcionament dels sistemes polítics i les organitzacions socials de la baixa edat mitjana ha sigut també una de les conclusions a la que han aplegat nombroses recerques efectuades sobre la *vendetta* i els enfrontaments de bandos a Marsella,²⁰⁷ i a les repúbliques urbanes del centre i del nord de la península Itàlica a mans de T. Dean,²⁰⁸ M. Gentile,²⁰⁹ o A. Zorzi.²¹⁰ La seua interpretació és que la *vendetta* acomplia una funció homeostàtica essencial en la societat baixmedieval. En altres paraules, la venjança permetia rescabalar-se dels greuges i torts patits i recuperar l'equilibri entre famílies i faccions trencat per l'agressió dels contraris, sense la necessitat

²⁰⁵ FIRNHABER-BAKER, Justine, “Seigneurial Violence in Medieval Europe” en KAEUPER, Richard W. i ZUNDORFER, Harriet (eds), *The Cambridge World History of Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, pp. 248-249.

²⁰⁶ Ibidem, pp. 256-259.

²⁰⁷ SMAIL, Daniel L., “Telling tales in Angevin Courts”, *French Historical Studies*, vol. 20, núm. 2 (1997), pp. 163-215; SMAIL, Daniel L., “Faction and Feud in Fourteenth-Century Marseille” en POULSEN, Bjørn i BÜCHERT NETTERSTRØM, Jeppe (eds), *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, pp. 113-134.

²⁰⁸ DEAN, Trevor, “Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy”, *Past & Present*, vol. 157 (1997) pp. 3-36; DEAN, Trevor, “Italian Medieval Vendetta” en POULSEN, Bjørn i BÜCHERT NETTERSTRØM, Jeppe (eds), *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, pp. 135-146.

²⁰⁹ GENTILE, Marco, “Factions and parties: problems and perspectives”, en GAMBERINI, Andrea i LAZZARINI, Isabella (eds), *The Italian Renaissance State*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, pp. 304-322; GENTILE, Marco, “Cultura della vendetta e pratiche di resistenza nello stato territoriale: osservazioni sull'aristocrazia signorile lombarda (XV secolo)”, en CALLARD, Caroline, CROUZET-PAVAN, Élisabeth i TALLON, Alai, (eds), *La politique de l'histoire en Italie. Arts et pratiques du réemploi, XIVe-XVIIe siècle*, Paris, Presses Universitaires Paris Sorbonne, 2014, pp. 287-298.

²¹⁰ ASENJO-GONZÁLEZ, María i ZORZI, Andrea, “Facciones, linajes y conflictos urbanos en la Europa bajomedieval. Modelos y análisis a partir de Castilla y Toscana”, *Hispania*, vol. 75, núm. 250 (2015), pp. 331-364; ZORZI, “La legitimación de la práctica de la venganza en la Italia comunal”, *Anales de historia antigua, medieval y moderna*, vol. 42 (2010), pp. 69-82; ZORZI, Andrea, “Consigliare alla vendetta, consigliare alla giustizia. Pratiche e culture politiche nell'Italia comunale” en CHARAGEAT, Martine, *Conseiller les juges au Moyen Âge*, Tolosa, Presses Universitaires de Midi, 2014, pp. 149-166.

de la intervenció de les autoritats públiques. De fet, com ha demostrat D. L. Smail en el cas ja esmentat de la capital de Provença, la ingerència dels oficials públics interferia directament en els mecanismes reguladors de la societat per resoldre un conflicte i entorpia la consecució de la pau.²¹¹ En conclusió, la violència tant per part de la monarquia com per part de l'aristocràcia era una part essencial del sistema polític i de l'organització social utilitzada per respondre a les dificultats i restaurar l'equilibri alterat per les convulsions econòmiques i socials i garantir la supervivència de l'ordre social.

²¹¹ SMAIL, Daniel L., "Telling tales in Angevin Courts", *French Historical Studies*, vol. 20, núm. 2 (1997), pp. 187-190 i 214-215.

2.5-La noblesa a la península Ibèrica. Línies divergents.

La historiografia, -o més bé historiografies- de la noblesa dels regnes cristians ibèrics durant la baixa edat mitjana podem dir, a barrisc, que ha tingut una singladura més recent que els debats entorn de la noblesa que se produïen des de la tercera dècada del segle XX per part de les historiografies francesa i anglesa. Puix que fou a partir del final dels anys 1950 que la historiografia espanyola inicià, definitivament, el trencament amb el marc historiogràfic positivista i nacionalista gràcies a les influències de l'estructuralisme francès i de la historiografia dels *Annales*.²¹² La seua evolució al llarg de vora mig segle però, ha sigut enormement divergent tant en la quantitat -amb un pes considerable de la producció historiogràfica castellana, per damunt dels altres territoris peninsulars- com en els ritmes, tendències i temàtiques més visitades en cada àmbit geogràfic.

La renovació historiografia entorn de la noblesa castellana baixmedieval, -però també de la resta dels regnes cristians ibèrics- va tindre un dels punts de partida fonamental en els estudis de L. Suárez, centrats eminentment en les relacions entre l'alta noblesa, la monarquia, els seus discursos i marcs mentals i el govern del regne, en l'època dels Trastàmara. En aquestes primeres contribucions hi ha una primera aproximació al poder de la noblesa castellana, en funció de les particularitats de Castella i de la península Ibèrica medieval, en contraposició al poder de la burgesia que, segons el raonament d'aquest autor, estava fora de Castella, cosa que permeté un domini econòmic, polític i cultural total de la noblesa, en els segles XIV i XV.²¹³ Igualment, en la seua interpretació, la dominació d'aquest grup no s'emmarcava en el sistema feudal, que considerava alié al cas castellà, sinó de la seua detenció del poder públic, compartit amb la corona, i la seua consciència de ser els garants d'un equilibri polític davant dels excessos monàrquics.²¹⁴

²¹² AURELL i CARDONA, Jaume, "A Secret Realm: Current Trends in Spanish Medieval Studies", *The Journal of English and German Philology*, vol. 105, núm. 1 (2006), pp. 61-66.

²¹³ SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *Nobleza y monarquía. Entendimiento y rivalidad: el proceso de construcción de la corona española*, Madrid, Esfera de los libros, 2003, pp. 19-23.

²¹⁴ SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *Nobleza y monarquía: puntos de vista sobre la historia castellana del siglo XV*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1975, pp. 21-222.

Una dècada més tard, tot i que la recerca entorn de la noblesa tardomedieval seguia girant, fonamentalment, entorn de les relacions, entre l'aristocràcia i el poder reial, s'havien començat a plantejar noves problemàtiques i perspectives d'anàlisi reflectides en les aportacions al *I Simposio de Historia medieval*, celebrat el 1969 i dedicat a la història peninsular al segle XIV. Primerament, S. Sobrequès en una contribució fonamental sobre el baronatge català durant la guerra civil del Principat a finals del segle XV va intentar respondre a noves preguntes sobre el grup nobiliari i les seues característiques internes més enllà de la relació política amb la corona com ara el seu pes demogràfic, el marc jurídic, la seua jerarquia interna o la relació amb altres grups socials com el camperolat.²¹⁵ Aquestes qüestions foren desenvolupades més extensament en la seua contribució a la susdita reunió que tracta sobre diversos aspectes de la societat nobiliària com les seues fites jurídiques i demogràfiques, el seu marc discursiu i una primera aproximació a les bases materials del seu poder.²¹⁶

Per la seua banda, S. de Moxó, en un tractat semblant sobre l'alta noblesa castellana del Tres-cents apuntava que si els fonaments del domini aristocràtic eren les rendes senyorials i la producció de llana, l'element definitori era el seu for legal hereditari per via masculina i la *privanza* o reserva de càrrecs polítics.²¹⁷ Per últim, no volem deixar de mencionar el treball de M. Costa, presentat al mateix congrés, en que tractà la guerra de bandos de la noblesa valenciana entre 1373 i 1379, que podem considerar una de les primeres investigacions "modernes" sobre la noblesa en el sentit que planteja la comprensió d'aquest conflicte en base a l'examen exhaustiu de fonts d'arxiu -els registres de la reial cancelleria- i treu a col·lació noves qüestions, com ara els plets i competència pel domini de la terra, notablement el litigi entre Carrossa de Vilaragut i madona Elissén de Romaní.²¹⁸

²¹⁵ SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La alta nobleza del norte en la Guerra civil catalana de 1462-1472", *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, núm. 16-18 (1963-1965), pp. 71-220.

²¹⁶ SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 513-531.

²¹⁷ DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, "La nobleza castellana en el siglo XIV", en *La investigación en la historia hispánica del siglo XIV. Problemas y cuestiones. Actas del I Simposio de Historia Medieval (Madrid, 20-23 de marzo de 1969)*, Madrid i Barcelona, Centro Superior de Investigaciones científicas, 1973, pp. 493-497.

²¹⁸ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, "Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)", *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 533-554.

Des de la dècada dels 1970, la producció historiogràfica al voltant de la noblesa dels diferents regnes cristians ibèrics ha tingut recorreguts molt diferents, des de la copiositat amb que ha sigut examinada a l'àmbit castellà, fins a l'atenció menys central a la resta d'àmbits geogràfics peninsulars.²¹⁹ Les aproximacions des d'una perspectiva global "ibèrica" han sigut poques però, fora dels manuals com la ja consolidada referència de V. A. Álvarez de Palenzuela.²²⁰ Hem de destacar però la monografia sobre la noblesa peninsular plenomedieval i baixmedieval de M.C. Gerbet.²²¹

Sense oblidar les obres col·lectives fruit de congressos científics o números monogràfics de revista entre els que podem reeixir el VI *Congreso de Estudios Medievales*, celebrat el 1997, amb el tema de "La nobleza peninsular en la Edad Media" (la publicació del qual podem trobar citada corresponentment a la bibliografia), el número monogràfic de la *Revista d'Història Medieval* (1997), del Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, dedicat als senyorius o el també monogràfic de la revista *Anuario de Estudios Medievales* (2007), del CSIC, que versa sobre les diferents formes de dominació nobiliària,²²² la *XLII Semana de estudios medievales de Estella* (2015) els resultats de la qual foren publicades el 2016 amb el títol *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad Media*, el col·loqui internacional "Hidalgos e hidalguía en la Península Ibérica al final de la Edad Media", celebrat el 2017,²²³ el volum col·lectiu *Discurso político y relaciones de poder: Ciudad, nobleza y monarquía en la Baja Edad Media* (2017), coordinat per J.A. Jara, el dedicat a *La nobleza y la cultura política de la negociacion en la baja Edad Media* (2020), coordinat per M.P. Carceller i J.M. Nieto o el volum dedicat a la guerra privada en la baixa edat mitjana, que duu per títol *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, aparegut el 2021 de la mà d'E. Etxeberria i J. A. Fernández, diferents capítols del qual citem al llarg de la present memòria.

²¹⁹ ORTEGA CERVIGÓN, José I., "La nobleza peninsular en época trastámara. Principales líneas de investigación (1997-2006)", *eHumanista*, núm. 10 (2008), p. 104.

²²⁰ ÁLVAREZ PALENZUELA, Vicente A. (coord), *Historia de España de la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 2011.

²²¹ GERBET, Marie-Claude, *Las noblezas españolas en la Edad Media: siglos XI-XV*, Madrid, Alianza, 1997.

²²² ORTEGA CERVIGÓN, José I., "La nobleza peninsular en época trastámara. Principales líneas de investigación (1997-2006)", *eHumanista*, núm. 10 (2008), p. 104.

²²³ DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina, "Introducción" EN DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 11-14.

La producció historiogràfica castellana ha sigut considerable en el curs de les passades dècades. Cosa que li ha donat una presència efectiva en el panorama dels estudis medievals de la península Ibèrica. Però, per aquest motiu, és difícil fer-ne una revisió exhaustiva. Hem de conformar-nos amb un esbós de les seues línies temàtiques principals.

S. de Moxó, un dels principals renovadors dels estudis sobre la noblesa castellana en les dècades dels 1960 i 1970, si bé no partia de les bases de la renovada història social europea per a la comprensió del feudalisme com un sistema de relacions de dominació i d'estructura de la societat, més bé, d'un marc encara institucionalista sobre el poder senyorial,²²⁴ va fer una destacable primera aproximació a la història social de la noblesa centrant-se en els canvis en la seua composició a finals de l'edat mitjana mercé a un impuls renovat de les bases senyorials i polítiques del seu poder.²²⁵

Ja des de finals de la dècada dels 1970 se va ampliar l'interés per aquestes “bases del poder” dels llinatges nobiliaris castellans, motiu pel qual, segons va apuntar J. I. Ortega, els estudis sobre el poder senyorial i el senyoriu han sumat un nombre d'aportacions gens menyspreable,²²⁶ però també, la recerca altres estructures que possibilitaven el domini aristocràtic, com el marc jurídic, la participació en l'administració del poder reial o la gestió d'algunes comunitats urbanes les estructures familiars o les aliances polítiques. Segons trobem als treballs de M. C. Quintanilla,²²⁷ M.

²²⁴ DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “Los señoríos: en torno a una problemática para el estudio del régimen señorial. (conclusión)”, *Hispania: Revista española de historia*, núm 95, 1964, pp. 399-430.

²²⁵ DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “La nobleza castellano-leonesa en la Edad Media. Problemática que suscita su estudio en el marco de la historia social, *Hispania: Revista española de historia*, núm. 114 (1970), pp. 5-68.; DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “El auge de la nobleza urbana de Castilla y su proyección en el ámbito administrativo y rural a comienzos de la baja Edad Media”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tomo 178, Cuaderno 3, 1981, pp. 407-518.

²²⁶ ORTEGA CERVIGÓN, José I., “La nobleza peninsular en época trastámara. Principales líneas de investigación (1997-2006)”, *eHumanista*, núm. 10 (2008), pp. 107-110.

²²⁷ QUINTANILLA RASO, María Concepción, “Aportación al estudio de la nobleza en la Edad Media: la Casa señorial de Benavides” *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 1, 1974, pp. 165-220; QUINTANILLA RASO, María Concepción, “Estructuras sociales y familiares y papel política de la nobleza cordobesa (siglos XIV y XV)”, *En la España medieval*, núm. 3, 1982, pp. 331-35; QUINTANILLA RASO, “Nobleza y señoríos en castilla durante la Baja Edad Media: Aportaciones de la historiografía reciente”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 14, 1984, pp. 613-642; QUINTANILLA RASO, María Concepción, “El dominio de las ciudades por la nobleza: El caso de Córdoba en la segunda mitad del siglo XV”, *En la España medieval*, núm. 10 (1987), pp. 109-124; QUINTANILLA RASO, María Concepción, “Historiografía de una elite de poder: la nobleza castellana bajomedieval”, *Hispania. Revista española de historia*, vol. 50 (1990) pp. 719-736; QUINTANILLA RASO, María Concepción, “El estado señorial nobiliario como espacio de poder en la Castilla bajomedieval” en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. i MARTÍN RODRÍGUEZ, José L. (coords), *Los espacios de poder en la España medieval: XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2002, pp. 245-314.

C. Gerbet,²²⁸ J. I. Ortega,²²⁹ I. Álvarez,²³⁰ o S. Sánchez.²³¹ En segon lloc, la història del poder nobiliari a través, dels discursos, la memòria i les representacions culturals ha constituït un camp fèrtil de la investigació en la Castella baixmedieval, dins de la qual hem de recalcar les contribucions d'I. Beceiro,²³² M. P. Carceller,²³³ o A. Carrasco.²³⁴ En tercer lloc, no podem passar per alt, a partir de les bases posades per M. A. Ladero,²³⁵ i A. Mackay,²³⁶ en la dècada dels 1990, el desenvolupament d'una línia de recerca en la conflictivitat nobiliària i al voltant de la idea de "contractualisme" que podia vertebrar les aliances polítiques de l'aristocràcia. A més, de treballs focalitzats en ciutats o regions concretes que ens forneixen d'observatoris de gran interès amb els que poder comparar els nostres propis estudis, com, per exemple, els casos del centre i nord de Castella, sobretot de Segovia, revisats per M. Asenjo,²³⁷ els casos de Ciudad Rodrigo i

²²⁸ FAYARD, Janine i GERBET, Marie-Claude, "Fermelure de la noblesse et pureté de sang dans les concejos de Castille au XVème siècle: à travers les procès d'hidalguía", *En la España medieval*, núm. 6, 1985, pp. 443-474; GERBET, Marie-Claude, "Essai sur l'apparition d'une moyenne noblesse dans l'Estremadure de la fin du Moyen Age", *Anuario de estudios medievales*, núm. 16, 1986, pp. 557-570.

²²⁹ ORTEGA CERVIGÓN, José I., "Hurtado de Mendoza: nobleza y poder en la Castilla bajomedieval", *Arqueología, historia y viajes sobre el mundo medieval*, núm. 28, 2008, pp. 54-61; ORTEGA CERVIGÓN, José I., "Nobleza y poder en la tierra de Cuenca: nuevos datos sobre el linaje Alborno", *Miscelánea medieval murciana*, Vol. 33 (2009), pp. 143-173; ORTEGA CERVIGÓN, José I., "Nobleza y poder en la tierra de Cuenca: nuevos datos sobre el linaje Alborno", *Miscelánea medieval murciana*, Vol. 33 (2009), pp. 143-173.

²³⁰ ALVAREZ BORGE, Ignacio, "La nobleza castellana en la Edad Media: familia, patrimonio y poder" en DE LA IGLESIA DUARTE, José I., *La familia en la Edad Media: XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 31 de julio al 4 de agosto de 2000*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 221-252.

²³¹ GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Santiago, *La alta nobleza castellana a comienzos del siglo XV: consolidación de linajes y casas nobles*, Madrid, Dykinson, 2018; GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Santiago, "La media y baja nobleza castellana durante la regencia de los tutores de Juan II de Castilla, 1407-1418", *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 45 (2018), pp. 113-156.

²³² BECEIRO PITA, Isabel, "Educación y cultura en la nobleza (siglos XIII-XV)", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 21 (1991), pp. 571-590; BECEIRO PITA, Isabel, "Los cambios en el discurso político de la nobleza castellana durante la baja Edad Media", *Cahiers d'études romanes*, núm. 4 (2000), pp. 45-62;

²³³ CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar, "La nobleza caballeresca castellana en el siglo XV: realidad y representación de un grupo social", *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núm. 10 (2000), pp. 99-128; CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar, "Nobleza cortesana, caballería y cultura: la casa ducal de Albuquerque en QUINTANILLA RASO", María Concepción (coord), *Títulos, grandes del reino y grandeza en la sociedad política: sus fundamentos en la Castilla medieval*, Madrid, Sílex, 2006, pp. 215-263.

²³⁴ CARRASCO MANCHADO, Ana, "El lenguaje de la politización en Castilla durante la Baja Edad Media: ciudades, nobleza y realce" en JARA FUENTE, José A., (coord), *Discurso político y relaciones de poder: ciudad, nobleza y monarquía en la Baja Edad Media*, Madrid, Dykinson, 2017, pp. 559-592.

²³⁵ LADERO QUESADA, Miguel A., "Linajes, bandos y parcialidades en la vida política de las ciudades castellanas (siglos XIV y XV)", *Temas medievales*, 3 (1993), pp. 255-286.

²³⁶ MACKAY, Angus, "Faction and civil strife in late medieval Castilian towns", *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. 72, núm. 3 (1990), pp. 119-131.

²³⁷ ASEÑO GONZÁLEZ, María, "La aristocratización política en Castilla: el proceso de participación urbana (1252-1520)" en NIETO SORIA, José M. (coord), *La monarquía como conflicto en la Corona castellano-leonesa (c. 1230-1504)*, Madrid, Sílex, 2006, pp. 133-196; ASEÑO GONZÁLEZ, María, "Acerca de los linajes urbanos y su conflictividad en las ciudades castellanas a fines de la Edad Media", *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 52-84; ASEÑO GONZÁLEZ, María, "Función pacificadora y judicial de los corregidores en las villas y ciudades castellanas, a fines de la edad media", *Medievalista*, núm. 18, 2015 [Online].

Salamanca,²³⁸ o del territori basc, sobre l'estudi del qual ens detenim més en l'apartat cinqué de la present memòria; una nova visió de les tensions i aliances entre la monarquia castellana i la noblesa.²³⁹

En canvi, al veí Portugal, els estudis sobre la noblesa medieval no han ocupat un espai tan destacat en la historiografia medieval com al regne castellà tot i el desenvolupament que aquesta ha experimentat des dels anys 1980. La renovació de la recerca al voltant de la noblesa medieval portuguesa ha sigut impulsada per la tasca d'investigació durant vora tres dècades de J. Mattoso²⁴⁰ de M. Violante-Branco,²⁴¹ i, especialment, de J.A. Pizarro,²⁴² les línies temàtiques de la qual han parat un gran esment

²³⁸ MONSALVO ANTÓN, José María, "En torno a la cultura contractual de las élites urbanas: pactos y compromisos políticos (linajes y bandos de Salamanca, Ciudad Rodrigo y Alba de Tormes)" en FORONDA, François i CARRASCO MANCHADO, Ana Isabel (coords), *El contrato político en la Corona de Castilla: cultura y sociedad políticas entre los siglos X y XVI*, Madrid, Dykinson, 2008, pp. 159-209; MONSALVO ANTÓN, José María, "Violence between factions in medieval Salamanca. Some problems of interpretation", *Imago Temporis. Medium Aevum*, núm. 3 (2009), pp. 139-170.

²³⁹ Per exemple, i sense voluntat de ser exhaustius: BECEIRO PITA, Isabel, "Argumentos ideológicos de la oposición nobiliaria bajo los Trastámaras", *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, núm. 25 (2002), pp. 211-236; CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar, "El papel de la nobleza en las negociaciones de Bayona de 1463" en CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar i NIETO SORIA, José M., (coords), *La nobleza y la cultura política de la negociación en la baja Edad Media*, Madrid, Sílex, 2020, pp. 221-244; GONZALEZ MINGUEZ, César, "Las luchas por el poder en la corona de Castilla: nobleza vs. monarquía (1252-1369)" *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 36-51; GONZALEZ SANCHEZ, Santiago, *La alta nobleza castellana a comienzos del siglo XV: consolidación de linajes y casas nobles*, Madrid, Dykinson, 2018; GONZALEZ SANCHEZ, Santiago, "La media y baja nobleza castellana durante la regencia de los tutores de Juan II de Castilla, 1407-1418", *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 45 (2018), pp. 113-156; QUINTANILLA RASO, María Concepción, "Elites de poder, redes nobiliarias y monarquía en la Castilla de fines de la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 37, núm. 2 (2007), pp. 957-981.

²⁴⁰ MATTOSO, José, "A nobreza medieval portuguesa no contexto peninsular", *Revista da Faculdade de Letras. História*, vol. 15, núm. 2 (1998), pp. 1019-1044; MATTOSO, José, "A nobreza e os cavaleiros-vilãos na P. Ibérica (séculos X a XIV) en MATTOSO, José (ed), *Mattoso, Obras completas*, vol. 1, Lisboa, Circulo de Leitores, pp. 363-375; MATTOSO, José, "A nobreza medieval portuguesa (séculos X a XIV)" en MATTOSO, José (coord), *Naquele Tempo Ensaios de História Medieval*, Lisboa, Temas e Debates, 2011, pp. 287-310.

²⁴¹ BRANCO, Maria João V., "The nobility of medieval Portugal (XIth-XIVth centuries)" en DUGGAN, Anne J., (ed.), *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations*, Suffolk, The Boydell Press, 2000, pp. 223-243.

²⁴² DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., "La nobleza medieval" en PINTO DE MATOS, Maria A. (coord), *Portugal en el Medievo. De los Monasterios a la Monarquía*, Madrid, Fundación Banco Central Hispano, 1992, pp. 43-48; DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., *Linhagens medievais portuguesas: genealogias e estratégias 1279-1325*, Porto, Universidade de Porto, 1997, pp. 153-162. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., "Relações político-nobiliárquicas entre Portugal e Castela: o Tratado de Escalona (1328) ou dos "80 fidalgos""", *Revista da Faculdade de Letras. História (Porto)* Ser. 2, vol. 15 (1998) pp. 1255-1277; DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., *A nobreza portuguesa no período dionisino: Contextos e estratégias (1279-1325)*, *En la España medieval*, vol. 22 (1999) pp. 61-176; DE SOTTOMAYOR-PIZZARO, José A., "Linhagem e estruturas de parentesco. Algumas reflexões", *e-Spania*, núm. 11 (2011) [Online]; DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., "Monarquía e Aristocracia em Portugal (séculos XII-XIV). "Forais" e "Inquirições" na construsao de uma Geografia do Poder Régio" en ARIAS GUILLÉN, Fernando i MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coords), *Los espacios del rey. Poder y territorio en las monarquías hispánicas*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2018, pp. 133-184.

a les les estructures familiars i el llinatge i la conformació d'una identitat nobiliària en base a l'escriptura cronística i la literatura genealògica, com el *Primeiro* i *Segundo Livro de Linhagens* dels segles XIII i XIV, a partir sobretot de la sociologia i l'antropologia clàssiques.

Semblantment, al cas del regne de Navarra, la renovació dels estudis sobre la noblesa navarresa, s'escunçà gràcies als avanços produïts des de finals de la dècada dels 1980 -de la mà d'un interès per explorar el paper de la noblesa en el govern del territori i les relacions amb la monarquia navarresa- que devem, fonamentalment, a B. Léroy,²⁴³ i, especialment, a E. Ramírez, autora d'una completa monografia sobre la noblesa i la guerra civil del regne de Navarra (1451-1464),²⁴⁴ a la qual ens referim més avant. Les contribucions d'aquesta última han orbitat sobre la problemàtica de la construcció de l'estat al regne de Navarra, especialment de la relació entre les diferents dinasties amb la noblesa i la greu crisi que suposa la guerra civil entre agramontesos i beaumontesos a mitjan segle XV, igual que les diferents estratègies familiars dels llinatges nobiliàries per adaptar-se als canvis socials i polítics i la renovació de la noblesa de Navarra al compàs del canvi polític i dels processos d'ascens social.²⁴⁵ També, podem destacar algunes de les contribucions de gran interès sobre l'evolució el paper de la cort en la reproducció de l'alta noblesa baixmedieval elaborades per M. Narbona.²⁴⁶

²⁴³ LEROY, Béatrice, *Le royaume de Navarre à la fin du Moyen Âge. Gouvernement et société*, Aldershot, Variorum, 1990, pp. 429-440.

²⁴⁴ RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, *Solidaridades nobiliarias y conflictos políticos en Navarra (1387-1464)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990.

²⁴⁵ RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "Carlos II. La nobleza", *Príncipe de Viana*, núm. 182 (1987), pp. 645-656; RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "La guerra de los nobles: una sociedad de banderizos en el Pirineo Occidental" en CONTAMINE, Philippe i GUYOTJEANNIN, Olivier (eds), *La guerra, la violence et les gens au Moyen Âge. Actes du 119e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, 26 - 30 oct. 1994*, Amiens, vol. 1, París, Comité des travaux historiques et scientifiques, 1996, pp. 111-124; RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "La nobleza bajomedieval navarra: pautas de comportamiento y actitudes políticas" en *La Nobleza Peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales*, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, pp. 297-323; RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "The elites of Pamplona at the end of the Middle Ages: The road to ennoblement" en ASENJO GONZÁLEZ, María (coord), *Urban Elites and Aristocratic Behaviour in the Spanish Kingdoms at the End of the Middle Ages*, Turnhout, Brepols, 2013, pp. 61-86; RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "Perfiles del vasallaje en la Navarra bajomedieval", *Studia historica. Historia medieval*, vol. 41, núm. 1 (2023) pp. 121-142.

²⁴⁶ NARBONA CÁRCELES, María, *Woman at Court: A Prosopographic Study of the Court of Carlos III of Navarre (1387-1425)*, *Medieval prosopography*, vol. 22 (2001) pp. 31-64; NARBONA CÁRCELES, María, "Les bâtards royaux et la nouvelle noblesse de sang en Navarre (fin XIVE siècle-début XVe siècle)" en BOUSMAR, Éric, MASSON, Christophe, MARCHANDISSE, Alain i SCHNERB, Bertrand (coord), *la bâtardise et l'exercice du pouvoir en europe du xiiie au début du xvie siècle*, *Révue du Nord (Hors serie)*, Villeneuve d'Ascq, 2015, pp. 421-438.

Al Principat de Catalunya, la primera pedra del canvi historiogràfic en l'estudi de la noblesa la va posar la proposta de P. Villar sobre la crisi baixmedieval i els seus efectes a Catalunya, la qual intentava explicar les particularitats catalanes de l'edat moderna en base a una recuperació més tardana dins de la qual el problema senyorial fou un dels obstacles principals.²⁴⁷ Això no obstant, els grans avanços en les dècades dels 1960 i 1970 els devem eminentment a la recerca de S. Sobrequès com ja hem dit.²⁴⁸ El balanç historiogràfic final però que fa A. Martínez és que la tasca d'aquest últim -pel que fa a la noblesa baixmedieval- ha romàs, en bona mesura, continuada.²⁴⁹ Amb tot i aquesta afirmació d'aquest autor, podem comptar amb sòlides propostes que s'han inclinat, amb especial atenció als llinatges de l'alta noblesa i les seues vinculacions al servei de la monarquia, entre ells els Entença, els comtes d'Urgell o els vescomtes de Cabrera, que devem, principalment, a B. Garí,²⁵⁰ B. Rogé i Prim,²⁵¹ o A. Martínez.²⁵²

²⁴⁷ VILAR, Pierre, "Le déclin catalan du Bas Moyen Âge. Hypothèses sur sa chronologie", *Estudios de historia moderna*, vol. 6 (1956/59), pp. 3-68.

²⁴⁸ Les seues aportacions principals són (per ordre cronològic): SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La alta nobleza del norte en la Guerra civil catalana de 1462-1472", *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, núm. 16-18 (1963-1965), pp. 71-220; SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 513-531; SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial, 1973.

²⁴⁹ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)" en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia des de el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 71-73.

²⁵⁰ GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "El linaje de Entença en el Mediterraneo del s. XIII" en *La societa mediterranea all'epoca del Vespro: XI Congresso di storia della Corona d'Aragona, Palermo-Trapani-Erice 23-30 aprile 1982*, Palerm, Accademia di Scienza, Lettere e Arti, 1984, pp. 151-163; GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "Estrategias matrimoniales y organización familiar de la nobleza en la Corona de Aragón en el siglo XIII" en *Historiographie de la Couronne d'Aragon. Actes du 12e Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon, Montpellier, 26 - 29 septembre 1985*, vol. 2, Montpellier, Société archéologique de Montpellier, 1987, pp. 71-76.

²⁵¹ ROGÉ I PRIM, Bernat, *La dinastia condal de Urgel, desde los orígenes hasta su unión a la corona*, Barcelona, Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, 1997; ROGÉ I PRIM, Bernat, "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354", *Hidalguía*, vol. 271 (1998) pp. 737-754; ROGÉ I PRIM, Bernat, "Oligarquías y familias en Cataluña" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 53-80.

²⁵² MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica. Els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423* [Tesi doctoral], Girona, Universitat de Girona, 2016, pp. 313-620; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)" en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia des de el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 63-87; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "El barón feudal como consejero del rey: Bernat II de Cabrera, "gran privado" de Pedro el Ceremonioso (1328-1364)" en LAFUENTE GÓMEZ, Mario i VILLANUEVA MORTE, Concepción (coords), *Poderes públicos y dominación social en Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Madrid, Sílex, 2019, pp. 279-319; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Las guerras privadas de la nobleza catalana durante los reinado sde Jaime el Justo y Alfonso el Benigno (1291-1336). Estudio preliminar" en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon

Al regne d'Aragó, pel contrari no han mancat, seguint les línies definides de les altres historiografies ibèriques, els treballs sobre l'alta noblesa i la seua relació amb les estructures de poder públic.²⁵³ Igual que la història de la noblesa en relació al poder senyorial i la construcció del feudalisme o les estructures del llinatge ha sigut tractada amb gran solvència per C. Laliena.²⁵⁴ Amb tot, una de les línies de recerca més marcades des del començament del segle XXI ha sigut l'estudi de la baixa noblesa, de la seua activitat parlamentària i del servei al poder reial amb els treballs d'I. Falcon,²⁵⁵ J. Abella,²⁵⁶ M. Lafuente²⁵⁷ o de G. Tomás.²⁵⁸

Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 231-253.

²⁵³ GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Saragossa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975, pp. 87-344 i 363-378; LALIENA CORBERA, Carlos, "Violencia feudal en el desarrollo del estado aragonés: la guerra de Artal de Alagón (1293)" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. 2, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp.151-184. SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "La alta nobleza laica aragonesa en torno a los Trastámara (siglo XV)" en CASAUS BALLESTER, María José (coord), *El Condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, 2009, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 9-30; UTRILLA UTRILLA, Juan "Linajes aristocráticos aragoneses: datos prosopográficos del linaje de los Bergua y notas sobre sus dominios territoriales, siglos XII-XV.", *Aragón en la edad media*, vol. 10/11 (1993) pp. 859-894; UTRILLA UTRILLA, Juan F. "La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 199-218.

²⁵⁴ CANUT LEDO, Pedro i LALIENA CORBERA, Carlos, "Linajes feudales y estructuras señoriales en Aragón: el señorío de Valderrobres durante los siglos XII-XIII", *Revista de historia Jerónimo Zurita*, vol. 59/60 (1989) pp. 59-88; IRANZO MUÑO, Teresa i LALIENA CORBERA, Carlos, "Poder, honor y linaje en las estrategias de la nobleza urbana aragonesa (siglos XIV-XV)", *Revista d'història medieval*, vol. 9 (1998) pp. 41-80. LALIENA CORBERA, Carlos, "Señoríos en una era de crisis: los dominios de las casas de Luna e Híjar en la tierra de Belchite (Zaragoza), 1360-1450", *Revista d'història medieval*, vol. 8 (1997) pp. 175-215.

²⁵⁵ FALCÓN PÉREZ, Isabel, *Prosopografía de los infanzones de Aragón (1200-1410)*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2003; FALCÓN PÉREZ, ISABEL, "La dispersión territorial de los casales infanzones de Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XIV)" en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre, València*, Universitat de València, 2005, pp. 613-636.

²⁵⁶ ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La proyección parlamentaria de la baja nobleza en el reinado de Martín I (1396-1410)", *Medievalismo*, vol. 21 (2011), pp. 239-259; ABELLA SAMITIER, Juan, "La renovación de la baja nobleza de Aragón en el s. XV: los Casaldáliga de Layana", *Revista de historia Jerónimo Zurita*, vol. 94. (2019), pp.163-193.

²⁵⁷ LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La formación de un grupo social aristocrático: la elite de la pequeña nobleza en Aragón (1250-1350)", *Edad Media: Revista de Historia*, núm. 16 (2015), pp. 225-251; LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Las relaciones entre la baja nobleza aragonesa y la casa del rey en el siglo XIV: Instrumentos y enfoques metodológicos para su estudio", *Mélanges de la Casa de Velázquez* vol. 45, 2 (2015) p. 33-49; LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Déudas de sangre. Guerra privada y luchas de bandos en Aragón durante la Baja Edad Media" en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 185-230; LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La movilización militar aristocrática en el reino de Aragón (ca. 1250-ca. 1375)", *Studia historica. Historia medieval* vol. 41, núm. 1 (2023) pp. 77-97.

²⁵⁸ TOMÁS FACI, Guillermo, "Geografía de la población infanzona en Aragón (ss. XIII-XV)", *Aragón en la edad media*, núm. 26 (2015), pp. 321-349; TOMÁS FACI, Guillermo, "Las comunidades locales contra los

Pel que fa a la historiografia al voltant de la noblesa valenciana, convé que fem una revisió més ampla dels seus antecedents. Al llarg del període modern, entre mitjan segle XVI i la fi del segle XVIII aparegueren diversos tractats de la noblesa del regne de València, que pretenien fer una història -no poques vegades mítica o falsejada- de l'origen dels seus llinatges, la seua heràldica i vexil·lologia o de les regles del comportament cavalleresc i cristià, clarament amb una intenció laudatòria i legitimadora de la seua condició privilegiada.

La primera d'aquestes obres -que podem anomenar genealògiques. Va ser el llibre segon de la *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, escrita en castellà pel cronista i advocat Rafael Martí de Viciano (1502-1584),²⁵⁹ a la que va seguir en cronològica un nobiliari dels llinatges alacantins, *Fragmentos nuevos de los linajes viejos y nuevos de la ciudad de Alicante*, datat cap a 1648 i signat per Jaume Bendicho, i que si bé va romandre inèdita fins al seu redescobriment en 1890,²⁶⁰ si que va ser, almenys, parcialment recollida per altre alacantí, Fra Agustín de Arqués i Jover, autor d'un *Nobiliario Alicantino* (1678).²⁶¹ Posteriorment, en 1686 va veure la llum l, *Antiguas memorias, breve y sumaria investigación, y discurso de la nobleza de los linajes de la Ciudad y Reyno de Valencia, y los escudos de sus armas*, de mans de l'advocat i bibliòfil Onofre Esquerdo i Sapena (1635-1699) que reprèn l'escomesa de F. de Viciano d'escriure la història -amb bones dosi d'èpica- dels llinatges de la noblesa del regne de València.²⁶² Però, a més, a més, una part de la crítica ha atribuït a Esquerdo l'autoria de les *Trobes de mossèn Jaume Febrer, cavaller, en què tracta dels llinatges de la conquesta de València e son regne* o *Trobes de mossèn Jaume Febrer*, un fals de finals del segle XVII o principis del segle XVIII de 554 cavallers que participaren a la conquesta del regne de València les seues armes i els llinatges que originaren, sovint introduint elements mítics.²⁶³

infanzones. Conflictos en torno al estatuto jurídico en el Aragón rural hacia 1300", *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 1 (2017), pp. 49-71.

²⁵⁹ IBORRA GASTALDO, Joan (ed), *Martí de Viciano: Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.

²⁶⁰ MARTÍNEZ ALOY, José, *Blasones de los linajes viejos y nuevos de la ciudad de Alicante : y de varios reyes, títulos, villas y ciudades de España / recopilados por Jaime Bendicho ; publicados ordenados y corregidos, con grabados intercalados en el texto*, València, Impremta de José Ortega, 1890.

²⁶¹ DE LA GURDIA SALVETTI, José Luis, "El linaje de los Juan de Novelda, cuna de Jorge Juan Santacilia", *Hidalguía*, núm. 313 (2005), pp. 777-778.

²⁶² MARTÍNEZ ORTÍZ, Jose (ed), *Onofre Esquerdo: Nobiliario valenciano*, Tomo I, València, Biblioteca Valenciana, 2001, pp-10-16.

²⁶³ RIERA I SANS, Jaume, "Falsos dels segles XIII, XIV i XV" en ALEMANY FERRER, Rafael, FERRANDO FRANCÉS, Antoni i MESSEGUER, Lluís (coords), *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i*

Per últim, ja en el període borbònic, encara va aparèixer un monumental *Tratado de la nobleza de la Corona de Aragón, especialmente del reino de Valencia, comparada con la de Castilla, para ilustración de la Real Cédula de D. Luis I de 14 de agosto de 1724* imprès a València el 1788, obra de l'advocat alcudienc Mariano Madramany i Calatayud (1746-1822). En aquesta obra que s'allunya del contingut purament genealògic i heràldic de les precedents l'autor se justifica que vol donar a conèixer millor la “*hidalguía*” del regne de València i poder equiparar-la a la seua homònima castellana,²⁶⁴ per la qual cosa dona un gran pes, eminentment, en els elements jurídics de la condició privilegiada de la noblesa segons les antigues lleis forals.

Cap a la segona meitat del segle XIX, al socaire del procés de revolució liberal i l'impuls de la Renaixença per trobar les essències històriques del país aparegué una historiografia romàntica alguns paradigmes de la qual -com el pronunciat contrast que volien veure entre la noblesa i el món urbà, burgés i comercial- estaven cridats a tindre una llarga repercussió en el concepte de la noblesa medieval valenciana. Degut a aquesta suposada antonímia entre noblesa i burgesia -responsable última de la construcció de l'estat i del progrés material- l'aristocràcia no ocupà un lloc preeminent. Ans al contrari, l'espai reduït que se li atorga servia per destacar la seua brutalitat i el seu component anàrquic en contra de l'ordre reial i burgés. Com trobem, de manera paradigmàtica, en la *Historia de la ciudad y Reino de Valencia* (1847), del novel·lista i posterior catedràtic d'Història V. Boix (1813-1880), considerada la primera història general del regne de València del període contemporani,²⁶⁵ en què parlant dels bandos entre els Centelles i els Solers a finals del segle XIV succintament referia que “*causaron graves transtornos en la capital [...] cometiendo unos y otros todos los excessos que son consiguientes a este estado de anarquía*”.²⁶⁶

Literatura Catalanes: Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 425-491.

²⁶⁴ MADRAMANY I CALATAYUD, Mariano, *Tratado de la nobleza de la Corona de Aragón, especialmente del reino de Valencia, comparada con la de Castilla, para ilustración de la Real Cédula de D. Luis I de 14 de agosto de 1724*, València, Imprenta de Josef y Tomás de Orga, 1788, p. II.

²⁶⁵ VICIANO NAVARRO, Pau, “Más allá de la territorialización de los fueros: una relectura historiográfica del impacto de la jurisdicción alfonsina sobre los campesinos del reino de Valencia (siglos XIV-XV)”, *Medievalismo*, núm. 25 (2015), pp. 406

²⁶⁶ BOIX I RICARTE, Vicente, *Historia de la ciudad y Reino de Valencia*, Tomo I, València, Imprenta de D. Benito Monfort, 1845, p. 305.

Aquesta visió maniquea de la història medieval del regne basculant entre una noblesa rural, feudal i aragonesa i un món urbà costaner, burgès i català se va accentuar a partir de l'impuls regionalista que se donà en la Restauració (1872-1923) amb la Renaixença. Sense anar més lluny, Teodor Llorente (1836-1911), en la seua obra *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, (1887-1892),²⁶⁷ el qual explicava els episodis de conflictivitat nobiliària pel fet que per als nobles “llevar la mano a la espada era su instinto y su profesión” i lluitaven entre si “por fútiles motivos”,²⁶⁸ la qual cosa va fer evolucionarenemistats particulars en una guerra civil que convertia la ciutat en “campo de Agramante”.²⁶⁹ En termes similars s'expressava el cronista i polític conservador José Martínez Aloy (1855-1924), que descrivia una dicotomia entre el feudalisme nobiliari i la defens del progrés general encarnada pel “pueblo llano” i la majoria dels.²⁷⁰ Les lluites de bandos, serien per aquest autor, el resultat de la feblesa de la monarquia o la seua negligència, cosa que ocorregué en temps de Joan el Caçador,²⁷¹ però, per damunt, de tot del caràcter bel·licós d'una noblesa ja decadent que, segons els seus mots, sense forces ja per combatre l'avenç monàrquic “habia tomado el partido de destrozarse a si misma, fraccionandose en bandos y parcialidades que se hacían guerra a muerte y sin descanso”.²⁷²

Entre el final del segle XIX i les tres primeres dècades del segle XX, tot i que sense trencar en absolut els plantejaments historicistes, es multiplicà l'interés per la història valenciana dins dels cercles intel·lectuals i nacionalsites alhora que se va desenvolupar una nova preocupació per l'edició i l'estudi de les fonts arxivístiques, sobretot de la reial cancelleria i dels arxius municipals. Com a principal exponent hem de citar el cronista i erudit valencianista Salvador Carreres Zacaes (1882-1963), autor de la primera monografia sobre els bandos de València, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, apareguda el 1930, i que podem considerar un dels escassos treballs centrats en la noblesa. Per a S. Carreres els bandos eren fruit del sentit superlatiu de l'honor de la

²⁶⁷ LLORENTE OLIVARES, Teodoro, *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, Tomo I, Barcelona, Establecimiento Tipográfico – Editorial de Daniel Cortezo y Cía, 1887, pp. 118-119.

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 130.

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 138.

²⁷⁰ MARTÍNEZ ALOY, José, *Geografía general del reino de Valencia. Provincia de Valencia*, CARRERES CANDI, Francisco (dir.), Barcelona, Establecimiento editorial de Alberto Martín, 1920, p. 375-376.

²⁷¹ *Ibidem*, p. 420.

²⁷² *Ibidem*, p. 434-424.

noblesa, igual que de la seua ànsia de poder²⁷³ però, de forma general, considerava que el feudalisme -amb totes les seues càrregues negatives- no s'havia implantat al regne de València gràcies a la intel·ligència de Jaume I.²⁷⁴

No podem acabar, sense esmentar un bon nombre de publicacions, de qualitat i dimensions variables aparegudes entre les acaballes del segle XIX i el final del Franquisme i dedicades a llinatges o personatges concrets. Entre les quals l'esbós biogràfic elaborat el 1888 per F. Danvila de Carrosa de Vilaragut, senyora d'Albaida i Corbera a principis del Quatre-cents i favorita del rei Joan I,²⁷⁵ la correspondència del duc Joan de Borja amb el Papa Alexandre VI (1492-1503),²⁷⁶ i els estudis sobre els Ferrer,²⁷⁷ els Llària,²⁷⁸ els Pròixida,²⁷⁹ els March²⁸⁰, Jeroni de Vich,²⁸¹ el mateix Ausiàs March,²⁸² els Cruïlles,²⁸³ o fins i tot una conferència pronunciada el 1938 per l'erudit i genealogista Jose Caruana i Reig (1880-1956), baró de San Petrillo, sobre ella "cavallers de la conquesta" en la commemoració del 700 aniversari de la conquesta cristiana.²⁸⁴

²⁷³ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, pp. 9-21

²⁷⁴ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Vinatea. Conferència pronunciada pel senyor Salvador Carreres Zacarés el dia 8 d'octubre del 1933 al Saló d'Actes de l'Ajuntament de València*, València, Edicions Accio, 1936, p. 3-6.

²⁷⁵ DANVILA COLLADO, Francisco, "Biografía de la ilustre Na Carroça de Vilaragut, Señora de Albayda, Carricola y Corbera", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 13, (1888), pp. 402-451.

²⁷⁶ SANCHIS SIVERA, Josep, *Algunos documentos y cartas privadas que pertenecieron al segundo duque de Gandía, don Juan de Borja: (notas para la historia de Alejandro VI)*, València, Impremta La Voz Valenciana, 1919.

²⁷⁷ FULLANA MIRA, Luis, "Noble y benemérita familia valenciana", *Almanaque de las Provincias. Regalo a los suscriptores año XXXIX*, València, Establecimiento tipográfico Doménech, 1918, pp. 73-75.

²⁷⁸ FULLANA MIRA, Luis, "La casa de Lauria en el Reino de Valencia", en *III Congreso de Historia de la Corona d'Aragón dedicado al periodo comprendido entre la muerte de Jaime I y la proclamación del Rey Fernando de Antequera (Valencia, 1923). Memorias*, vol. I, Valencia, Impremta de Fills de F. Vives Mora, 1926, pp. 65-164.

²⁷⁹ CARUANA REIG, José, "Los Proxita y el Estado de Almenara", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 12 (1932), pp. 57-75; CARUANA REIG, José, "Los Proxita y el Estado de Almenara (continuación)", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 13 (1932), pp. 125-143 i CARUANA REIG, José, "Los Proxita y el Estado de Almenara (conclusión)", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 14 (1932), pp. 189-206.

²⁸⁰ FULLANA MIRA, Luis, *Los caballeros de apellido March en Cataluña y en Valencia: contribución documental para su estudio*, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura, 1936.

²⁸¹ CARUANA REIG, José, *Don Jerónimo de Vich, Barón de Llaurí, Embajador en Roma (1507-1521): Discurso leído en el acto de recepción por el Ilustrísimo Señor Barón de Terrateig y contestación del Ilustrísimo Señor Barón de San Petrillo*, València, Centro de Cultura Valenciana, 1944.

²⁸² FULLANA MIRA, Luis, *El poeta Ausias March: su ilustre ascendencia, su vida y sus escritos*, València, Editorial Torres, 1945.

²⁸³ CARUANA REIG, José, *Los Cruilles y sus alianzas: nobiliario valenciano*, València, Centro de Cultura Valenciana, 1946.

²⁸⁴ CARUANA REIG, José, "Los caballeros de la conquista" en CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Fiestas celebradas en conmemoración del séptimo centenario de la conquista de Valencia por el rey Don Jaime I de Aragón*, València, Imprenta Doménech, 1941, pp. 63-97.

La renovació de la historiografia medieval valenciana, i l'obertura a nous corrents, marcs teòrics i metodologies es va produir des de mitjan de la dècada dels 1980 de la mà de la renovació de l'acadèmia i la introducció en el panorama valencià de nous debats i perspectives d'anàlisi. Principalment, el debat sobre la construcció del feudalisme que havia estat absent, fins el moment, de les explicacions sobre la conquesta cristiana del regne de València i la història social, fortament influïda per *l'École des Annales* i l'estructuralisme francès o algunes de les propostes de la historiografia materialista britànica.

La història de la senyoria valenciana -per a la qual remetem al debat i caracterització que introduïm en l'apartat quart de la present memòria-, impulsada de manera primerenca per les recerques d'E. Guinot, A. Furió i F. Garcia-Oliver, va espletar en un nou paradigma sobre la noblesa valenciana com a part de l'aristocràcia feudal europea, sotmesa -amb les particularitats del cas valencià derivades del procés de conquesta- a les tendències generals de l'evolució econòmica i demogràfica de l'Occident medieval.²⁸⁵ Igual que la història de la societat i del poder urbà, especialment de la capital del regne, la ciutat de València, ha experimentat avanços notables en les quatre darreres dècades. Encara a principis dels 1980, les tesis d'A. Rubio marcaven encara algunes distàncies entre el marc ideològic i polític de la burgesia governant i les mateixes estructures de l'aristocràcia senyorial.²⁸⁶ Però l'impuls a la història social del poder donat per R. Narbona i, més recentment, per S. Bernabeu, -de què ens ocupem en l'apartat següent cinqué- ha permés una nova interpretació de la noblesa urbana des de les seues estratègies de reproducció política i la seua inserció en el procés de construcció dels poders públics.

Les relacions entre la construcció de l'estat i l'aristocràcia, sobretot durant el segle XV, en tercer lloc, ha constituït altra de les grans línies de recerca que més han contribuït a generar nous coneixements sobre la noblesa valenciana. Una de les primeres

²⁸⁵ IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "En el Mediterráneo occidental peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media", *Areas*, vol. 6 (1986) p. 64-77; IRADIEL MURUGARREN, Paulino, *El Mediterraneo medieval y Valencia. Economía, Sociedad, historia*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 263-288.

²⁸⁶ RUBIÓ VELA, Agustín, "Ideología burguesa i progrés material a la València del Trescents", *L'Espill*, vol. 9 (1981) pp. 11-38.

aproximacions la devem a V. Pons ja a finals dels anys 1990.²⁸⁷ Emperò, estem obligats a citar la completa monografia de C. López *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, basada en la seua tesi doctoral, que constitueix una de les obres de síntesi més completes, per tots els aspectes que tracta, sobre l'origen de la noblesa al Quatre-cents i del seu marc legal, els problemes senyorials, la conflictivitat nobiliària i el desenvolupament del debat parlamentari durant la primera meitat del segle XV i la seua relació amb el poder regi.²⁸⁸ Per altre costat, J. Saiz, ha estudiat amb deteniment el servei de la noblesa en les guerres d'Alfons V d'Aragó (1416-1458) i ha obtingut més que notables resultats pel que fa a l'especialització d'alguns llinatges en el servei a la corona, la realitat de la guerra al segle XV o els canvis que se derivaren d'aquesta implicació en les guerres de la monarquia en l'organització de la noblesa.²⁸⁹ Alguns aspectes dels quals han sigut també abordats per F. Aparisi i V. Rojo,²⁹⁰ sense comptar la important revisió feta per aquest últim sobre la guerra privada al regne de València baixmedieval.²⁹¹

Per últim, no podem deixar de banda, una gran multiplicitat d'estudis de casos específics de llinatges i personatges concrets que han sigut una ferramenta inestimable per entendre tant la complexitat de la noblesa valenciana a la tardor de l'edat mitjana, com les tendències generals establertes en el marc dels estudis de la senyoria i de la història del poder urbà, gràcies, sobretot, a la gran tasca de buidatge i anàlisi documental, i que, en part han vingut, d'un nou impuls a la història local, amb iniciatives com ara la revista *Cabdell*, sobre els senyorius dels Centelles, o l'Institut Internacional d'Estudis Borgians, sobre la família Borja, les seues arreles al regne de València i el domini ducal

²⁸⁷ PONS ALÒS, Vicent, "Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. V, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 241-256.

²⁸⁸ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "Aristocràcia i orígens de l'Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13 (2002), pp. 159-176; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005.

²⁸⁹ SAIZ SERRANO, Jorge, "Nobleza y expansión militar de la Corona de Aragón: la nobleza valenciana en las guerras del rey (1420-1448)", *Anuario de estudios medievales*, vol. 33, núm. 2 (2003), pp. 729-780; SAIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.

²⁹⁰ APARISI ROMERO, Frederic i ROJO PÉREZ, Vicent, "Pequeña nobleza y guerra en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media. Actitudes y comportamientos en el servicio militar", *Medievalismo*, vol. 20 (2010), pp. 149-171.

²⁹¹ ROJO PÉREZ, Vicent, "Nobleza y guerra privada en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media", en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 255-291.

de Gandia, impulsat per E. Climent.²⁹² Entre aquests treballs, per citar alguns exemples, podem esmentar les investigacions sobre els llinatges dels Castellví,²⁹³ dels Crespi de Valldaura,²⁹⁴ dels Montagut i del seu domini sobre l'Alcúdia,²⁹⁵ la monumental edició del diplomatarí dels Borja de M. Batllori,²⁹⁶ o dels Xèrica;²⁹⁷ o les biografies -i diplomataris- fetes sobre Jonat Martorell per J. Villalmanzo,²⁹⁸ de Joan Jeroni de Vilaragut per A. Soler,²⁹⁹ o d'Ausiàs March per F. Garcia-Oliver.³⁰⁰

²⁹² TOLDRÀ I SABATÉ, Maria, "L'Institut Internacional d'Estudis Borgians", *Estudis Romànics*, núm. 29 (2007), pp. 325-329.

²⁹³ RUBIO VELA, Agustín, *Los Castellví en la Baja Edad Media valenciana: generaciones y semblanzas de un linaje*, València, Edició no venal, 2020.

²⁹⁴ PONS ALÒS, Vicent, *El fondo Crespi en el Archivo del Conde de Orgaz (1249-1548)*, Valencia, Universitat de València. Departament de Paleografia i Diplomàtica, 1982.

²⁹⁵ VALLÈS BORRÀS, Vicent J., *De la carta de poblament a l'ocàs de l'antic règim, 1252-1800*, Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia, 2002.

²⁹⁶ BATLLORI MUNNÉ, Miquel (ed.lit), *Epistolari català dels Borja*, València, Tres i Quatre, 2018.

²⁹⁷ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la Monarquia de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.

²⁹⁸ VILLALMANZO CAMENO, Jesús, Joanot Martorell. Biografia il·lustrada y diplomatario, València, Ajuntament de València, 1995.

²⁹⁹ SOLER MOLINA, Abel, *Joan Jeroni de Vilaragut (1421-1463). El fill secret de la reina Margarida de Prades*, València, Editorial Drassana, 2021.

³⁰⁰ GARCIA-OLIVER, Ferran, Ausias March, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.

PART III-La formació de la noblesa valenciana

3.1-La implantació de la noblesa al regne de València (1232-1276)

La noblesa valenciana va tindre, en sentit doble, un origen al·lòcton al territori que esdevingué el regne de València. Per un costat, del grup humà -els rics homes, cavallers i infançons que obtingueren propietats senyorials, terres i rendes al nou regne en les dècades centrals del Dos-cents, arran de les guerres de conquesta dels territoris. Per altre costat, del concepte sociojurídic de la noblesa com un dels estaments o categories en què se dividia la societat colonitzadora cristiana, en termes de l'organització legal o del pensament polític.³⁰¹ Per tant, hem de considerar que la implantació de l'aristocràcia feudal al regne de València -d'origen aragonés i català, sobretot, i, en menor mesura, navarrès- s'emmarcà dins d'un context més ampli d'expansió del feudalisme -i dels dominis de la monarquia aragonesa- durant el segle XII i XIII sobre el Xarq al-Àndalus.³⁰²

La creació del regne de València al segle XIII, consegüentment, no se pot entendre només per l'arrabassament dels territoris, fruit d'un seguit de campanyes de conquesta

³⁰¹ La definició d'estament en les societats de l'Europa feudal és, sens dubte, una de les més complicades ja que, per una banda, la seua interpretació i classificació oscil·la entre la teologia i la literatura jurídica o política i la fixació en termes de drets i privilegis fiscals, polítics o jurídics, als diferents ciutats i països; i per altra banda, perquè està sotmesa a condicionats particulars de cada territori, a conflictes i a dinàmiques de canvi. Per aquesta raó, en el present, treball, ens limitem a una accepció neutra del terme estament en termes únicament jurídics, és a dir, de cossos socials formats per individus que comparteixen, des d'un punt de vista legal, drets, deures i privilegis, bé de caràcter hereditari, com la noblesa, bé per la seua adscripció a una corporació professional o política o a l'Església, el més proper possible als termes de les fonts valencianes contemporànies, "estat" i "estament". CONSTABLE, Gilles, *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought: The Interpretation of Mary and Martha, the Ideal of the Imitation of Christ, the Orders of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, pp. 324-342; HARDING, Alan, "Political Liberty in the Middle Ages", *Speculum*, vol. 55, núm. 3 (1980), pp. 423-443; KAMINSKY, Howard, "Estate, Nobility and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages", *Speculum*, vol. 68, núm. 3 (1993), pp. 684-709.

³⁰² A despit que no podem sinó donar unes breus pinzellades del procés d'expansió territorial econòmica i demogràfica protagonitzat per la societat feudal de la Corona d'Aragó cap al migjorn; creiem necessari donar algunes referències, entre les quals: BISSON, Thomas N., "Catalunya Nova, laboratori per a una nova societat?" en DDAA (eds), *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, Institut Català de la Mediterrània i Museu d'Història de Catalunya, 1998, pp. 211-220; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "The expansion of a European feudal monarchy during the 13th Century: the Catalan-Aragonese Crown and the consequences of the conquest of the kingdoms of Majorca and Valencia", *Catalan Historical Review*, núm. 2 (2009), pp. 33-47; PACHECO CATALÁN, Nuria, *Ut sis stator et habitator. La colonización feudal de la Catalunya Nova: la inmigración occitana (siglos XII-XIII)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2021; TORRÓ ABAD, Josep, "Colonizaciones y colonialismo medievales. La experiencia catalano-aragonesa y su contexto" en CANO GARCÍA, Gloria i DELGADO HERVÁS, Ana (eds), *De Tartessos a Manila. Siete estudios coloniales y poscoloniales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 91-118; VIRIGLI COLET, Antoni, "Conqueridors i colons a la frontera: Tortosa, 1148-1212", *Recerques: història, economia, cultura*, 2001, núm. 43, pp. 47-76.

orquestrades i dirigides pel rei d'Aragó, Jaume I (1213-1276) i que s'estengeuren al llarg de vora cinc dècades entre 1233 i 1278.³⁰³ Ans també per la colonització feudal del territori; consistent en la desarticulació -i en alguns casos el desplaçament o l'expulsió física- de la societat musulmana indígena;³⁰⁴ els repartiments de terres, l'arribada de colons de Catalunya i Aragó i la seua organització en comunitats sota el domini del rei, de la noblesa o l'Església;³⁰⁵ la vertebració politicolegal del regne amb l'atorgament de la *Costum*, després *Furs*, com ja hem vist, l'endemà de la conquest de la ciutat de València en 1238 -per cobrir les necessitats dels nous assentaments cristians- i la constitució, mitjançant privilegis de 35 municipis autònoms amb un executiu col·legiat i un consell

³⁰³ Els estudis, duts a terme, principalment, per J. Torró qüestionen la cronologia tradicional que posa la fi de la conquesta amb la presa del castell de Biar, en març de 1245 i es refereix als fets militars posteriors fins al regnat de Pere III (1276-1285) com a "revoltes mudèjars" o revoltes de Al-Azraq, entre 1247 i 1258 i entre 1275 i 1278. En el seu lloc, entenen les campanyes militars i la lluita contra els andalusins posteriors al Tractat d'Almirra (1244) i la rendició de Biar, com una extensió de la conquesta que, a més, a més, fou clau per accelerar el procés de destrucció de la societat musulmana nativa i la colonització feudal del regne de València. TORRÓ ABAD, Josep, "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", en GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep (coords), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 202-204; TORRÓ ABAD, Josep, *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana, 1238-1276*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, pp. 46-68 i TORRÓ ABAD, Josep, "La "guerra de Beniopa" i els inicis de la insurrecció musulmana al regne de València (1276)" en GARCIA-OLIVER, Ferran, *Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor. Estudis dedicats a Vicent Ollaso Cendra*, Catarroja, Editorial Afers, 2020, pp. 19-84.

³⁰⁴ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana", en BOLÒS MASCLANS, Jordi i BUSQUETA RIU, Joan-Josep (eds), *Territori i societat a l'edat mitjana: història, arqueologia, documentació*, Lleida, Universitat de Lleida, 1997, pp. 131-132; TORRÓ ABAD, Josep, "Expellere sarracenos". Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)" en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades (Europa medieval)*, Lleida, Pagès editors, 2019, pp. 71-103.

³⁰⁵ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana", en BOLÒS MASCLANS, Jordi i BUSQUETA RIU, Joan-Josep (eds), *Territori i societat a l'edat mitjana: història, arqueologia, documentació*, Lleida, Universitat de Lleida, 1997, pp. 153-166; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història medieval*, núm. 8 (1997), pp. 79-89; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "La implantació de la societat feudal al País Valencià del segle XIII: La gènesi de les senyories i l'establiment de les terres" en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *El temps i l'espai del feudalisme : Reunió científica, VI Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 11, 12 i 13 de juliol de 2001)*, Lleida, Pagès editors, 2004, pp. 421-434; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "La creación de las comunidades campesinas y las parroquias rurales en una sociedad feudal de conquista: el sur de la Corona de Aragón (mitad del siglo XII-mitad del siglo XIII)", en DD.AA. (eds), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder: homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*, vol. 1, Santander, Universidad de Cantabria, 2012, pp. 583-598; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "La conquesta i la colonització del regne de València per Jaume I. Balanç i noves perspectives" en FERRER IMAIOL, Teresa (coord), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 2 (L'economia rural; L'articulació urbana; Les institucions eclesiàstiques; L'expansió territorial; El comerç), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, pp. 525-530.

de prohoms.³⁰⁶ Sense oblidar, l'acció mateixa de les noves comunitats cristianes urbanes i rurals modificant el paisatge amb la creació i extensió de nous espais agraris.³⁰⁷

La implantació de la noblesa al nou regne de València entroncà amb el procés de donació -i confirmació- de les senyories a partir de les terres novament adquirides per la monarquia aragonesa, iniciat ja des del mateix començament de la conquesta en 1233 amb la rendició de Morella al ric home, Blasco d'Alagó. Ara bé, igual que la conquesta del territori no va consistir en un avanç uniforme tampoc va ser-ho el ritme ni la consistència de les donacions segons han assenyalat una fecunda línia d'estudis sobre el procés de creació de senyories i de construcció del feudalisme a les terres valencianes.

Se contraposa, per exemple, la gran participació de milícies i barons en la campanya de conquesta de València i la seua regió entre 1237 i 1238 a la migradesa dels participants en la conquesta de les terres entre Xàtiva i Biar entre 1244 i la primavera de 1245, fet que explica l'escàs nombre de "repartiments" fets d'aquesta etapa respecte a l'anterior, o la següent, que engega la tardor de 1247 amb la primera "revolta d'al-Azraq".³⁰⁸ No podem ignorar tampoc que, almanco, una fracció de les donacions efectuades fins a les dècades dels 1250 no arribaren a efectuar-se" sinó que els beneficiaris varen limitar-se a vendre les terres i tornar a les terres d'origen o bé continuaren cap al sud seguint els avanços de l'exèrcit,³⁰⁹ i en els cas dels cavallers i barons, en no pocs casos, les donacions valencianes esdevingueren una penyora per millorar algun dret o territori a Catalunya o Aragó.³¹⁰

³⁰⁶ Els més de trenta municipis que existien a la mort del Conqueridor eren els que formaven part del domini reial o reialenc, representats a les corts pel braç reial.- BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 88-89; GARCIA EDO, Vicent, "La «Costum de la ciutat i Regne de València» de 1238", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 11-14; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón", *Res Publica: revista de filosofía política*, núm. 17 (2017), pp. 113-150.

³⁰⁷ ESQUILACHE MARTÍ, Ferran, GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep, "La transformation du milieu littoral dans une société médiévale de conquête: le royaume de Valence (c. 1240 - c. 1330)" en BERTONCELO, Frédérique, GONZÁLEZ VILLAESCUSA, Ricardo i MERCURI, Laurence (dirs), *Implantations humaines en milieu littoral méditerranéen. Facteurs d'installation et processus d'appropriation de l'espace (Préhistoire, Antiquité, Moyen Age), (actes des XXXIVe Rencontres internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes)*, Antibes, APDCA, 2014, p. 412.

³⁰⁸ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban, (coord), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 2017, pp. 176 i 185.

³⁰⁹ *Ibidem*, p. 204.

³¹⁰ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història medieval*, núm. 8 (1997), p. 94-95.

El procés d'assentament dels llinatges que composaven la noblesa valenciana en durant els segles XIV i XV, s'ha cercat incessantment en els repartiments fetes per la monarquia entre 1232 i 1254 -consignats en els registres cinqué, sisé i seté de la reial cancelleria que, en conjunt, composen el denominat Llibre del Repartiment. Tanmateix, podem assenyalar que, a banda dels problemes i absències de la font posades de manifest per J. Torró, si bé un nombre gens insignificant de llinatges, especialment els membres de l'alta noblesa durant els tres-cents que podien remuntar-se a estirps de rics homes aragonesos com els Eiximenis d'Arenós, els Luna i els Urrea o catalans com els Montcada i Anglesola poden ser rastrejats fins a aquestes donacions, una porció igualment considerable pot tindre el seu origen l'aterrament de cavallers i infançons, sols o en *societates* de guerreres de fortuna, que començaren a arribar amb més intensitat a partir de 1248 al socaire de la revolta andalusina que posà en evidència les fràgils posicions cristianes que fins aleshores se mantenien al sud del riu Xúquer.³¹¹

Amb tot, cal assenyalar el desequilibri de les fonts. Perquè podem comptar amb cinc nodrides llistes d'hereters poblats al regne -i per tant, amb obligacions de servei militar envers la corona- cridats a la host en diversos moments de necessitat per part de la corona entre 1275 i 1277 (Ap. Taula A). La principal de les quals, la de la primavera de 1277 ja ha sigut editada i analitzada per E. Guinot.³¹² Però amb posterioritat, la migradesa de les poques crides militars a membres de la mainada reial i les convocatòries

³¹¹ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana", en BOLÓS MASCLANS, Jordi i BUSQUETA RIU, Joan-Josep (eds), *Territori i societat a l'edat mitjana: història, arqueologia, documentació*, Lleida, Universitat de Lleida, 1997, pp. 131-166; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València", *Anuario de Estudios Medievales*, 1996, núm. 26 (1996), pp. 647-685; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "La conquesta i la colonització del regne de València per Jaume I. Balanç i noves perspectives" EN FERRER I MAIOL, Teresa (coord), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, vol. 2 (L'economia rural; L'articulació urbana; Les institucions eclesiàstiques; L'expansió territorial; El comerç)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, pp. 521-535; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban, (coord), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 2017, pp. 167-222; TORRÓ ABAD, Josep, "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", en GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep (coords.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 201-276; TORRÓ ABAD, Josep, "La "guerra de Beniopa" i els inicis de la insurrecció musulmana al regne de València (1276)" en GARCIA-OLIVER, Ferran, *Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor. Estudis dedicats a Vicent Olasso Cendra*, Catarroja, Editorial Afers, 2020, pp. 19-84.

³¹² GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Els senyorijs de la noblesa valenciana a l'època de Pere el Gran (1276-1285)", *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu Alfaro*, vol. I, València, Universitat de València, 1989, pp. 489-502.

a les corts -que tractem en altre capítol-, igual que les absències d'altres tipologies documentals que ja hem tractat no ens proporcionen sinó una visió molt més fragmentària de la composició de la noblesa, almenys fins a la segona meitat de la centúria, com més avant veurem. Raons per les quals, la història dels llinatges i famílies que composaven l'aristocràcia valenciana, almanco en el primer segle de vida del regne després de la seua creació presenta buits destacables que, ara per ara, ni en aquesta investigació estem en condicions de subsanar.

Altra qüestió que directament toca la implantació de la noblesa és el procés de senyorialització o creació de senyories, com ja hem assenyalat, a través de la corresponent bibliografia, mercé als dons reials al llarg del segle XIII. És palpable que la prodigalitat règia, que podem resseguir a través dels registres de la cancelleria va dotar de rendes, immobles i propietats fundiàries un nombre relativament elevat de rics homes, cavallers i infançons. Podem posar com a exemples la donació de diverses heretats feta a Garcia de Borja al terme de Morella en novembre de 1272,³¹³ o l'assignació a un destacat servidor reiañ Carrocino, senyor de Rebollet,³¹⁴ d'una renda de 900 besants sobre els drets reials de Pop i de Dénia a principis de 1273.³¹⁵

Tanmateix, les diverses aproximacions a aquesta qüestió han convenientment assenyalat que la grandària i importància de les donacions senyoriales, almenys fins a final del Dos-cents fou escassa -per raó del gran nombre de beneficiaris i a fi de no trastocar massa el predomini inicial de la corona- i, sobretot, que la gran part de les senyories consistien en els drets dominicals perquè el contingut jurisdiccional continuà en mans de la corona. Aquest panorama general no començà a mudar fins al regnat de Jaume II (1291-1327) que encetà un procés de donacions i senyorialització del territori i, pel que fa a la jurisdicció, sobretot a partir de la concessió generalitzada de la baixa jurisdicció o jurisdicció alfonsina de 1330 ençà.³¹⁶

³¹³ Més concretament, de la meitat del camp que fou de Bernat Calça i la seua dona Mabilia, a la Font del Cup, de les heretats, de Ramon Forner, a Vallibona, i l'heretat de Ramon Martínez al Forcallo, tots aquestos llocs dins del terme de la dita vila. ACA, C. reg. 12, f. 1r. 20 de novembre de 1272.

³¹⁴ Per a més informació d'aquest personatge, remetem al treball fet per A. Soler SOLER MOLINA, Abel, "Notícia de Carrocio de Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva", *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 15 (2017), pp. 25-51.

³¹⁵ ACA, C. reg. 14, f. 10r. 20 de febrer de 1273.

³¹⁶ FURIÓ DIEGO, Antoni J., "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 119-125 GUINOT RODRÍGUEZ, ENRIC, "El modelo de feudalismo repoblador: rentas y señoríos en la Valencia medieval", en SARASA SÁNCHEZ, Esteban i SERRANO MARTÍN,

En darrer lloc, altra qüestió que va ser un motiu de tensió entre la noblesa i el poder reial l'endemà de la conquesta feudal va ser la compra- o adquisició per vies diverses de terres i heretats fundiàries -més que no la qüestió senyorial- per part de rics homes, cavallers i infançons -gaudint de privilegis fiscals ja des de moments primerencs, com més avall raonem-, fet que va obligar al poder reial tant a imposar una sèrie de prohibicions a aquestes adquisicions de terres en el terme de València i de les viles reials, com d'organitzar una sèrie de processos racionalitzadors per part de capbreviadors reials, principalment en 1258 i entre 1270 i 1272, com, finalment, a ratificar tant de forma individual, com generalitzada en 1272, la compra d'aquestes parcel·les, vinyes i cases.³¹⁷

En un primer moment, la Costum de València va posar traves a la compra d'aquestes propietats per part dels rics homes i dels cavallers, per tal que no escaparen del control directe de la corona. Les vendes, permutes i alienacions eren permeses entre ciutadans, “*en fora a cavallers e a sants*”, és a dir, però no a clergues ni a nobles, sense especial llicència del rei, “*si que nós ni·ls nostres, en nenguna cosa no siam demanats e sens confirmació nostra*”,³¹⁸ igual que se vedaven les donacions o vendes a eclesiàstics.³¹⁹ Però, els ciutadans i altres pobladors si que podien rebre propietats en venda o donació de mans de cavallers, clergues o altres qualssevol persones,³²⁰ i estaven permeses les permutes de propietats alodials entre ciutadans i cavallers.³²¹ S'exhortava també a que els notaris, en les cartes de vendes de propietats immobles “*feites, de ciutadà a ciutadà, o de hom de vila a hom de vila, o de ciutadà o de hom de vila a altres*” inclogueren sempre la clàusula “*levats cavallers e sancts*” sota pena d'inhabilitació.³²²

Eliseo (dirs), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica: ss. XII - XIX*, vol. 3, Saragossa, Diputación Provincial de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 1993, pp. 513-525; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Donamus et concedimus vobis”. Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 219-235; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., “La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)”, *Revista d'Història medieval*, núm. 8 (1997), pp. 79-108. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 27-34.

³¹⁷ TORRÓ ABAD, Josep, *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana, 1238-1276*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, pp. 109-116.

³¹⁸ Furs, Llibre 8é, rúbrica VIII “De donacions”, XXVI. També en Llibre 4rt, rúbrica XIX “Quals coses no deuen ser alienades”, VII-VIII.

³¹⁹ Furs, Llibre 4rt, rúbrica XIX “Quals coses no deuen ser alienades”, VII-VIII.

³²⁰ Furs, Llibre 8é, rúbrica VIII “De donacions”, V.

³²¹ Furs, Llibre 4rt, rúbrica XIX “Quals coses no deuen ser alienades”, X-XI.

³²² Furs, Llibre 4rt, rúbrica XIX “Quals coses no deuen ser alienades”, XIII.

A pesar de les inhibicions, existia un mercat de propietats fundiàries subreptici i molt àgil que el poder reial no podia ben bé controlar facilitat per la gran disponibilitat de terres que atreia nous guerres, els canvis de mans de les terres i d'altres propietats, que se produïen a l'esquena de les autoritats a un ritme vertiginós -no només entre cavallers sinó de homes de vila a cavallers. A més, a més, les constants necessitats d'ajut militar que tenia la monarquia, varen obrir la porta a que les adquisicions de propietat ja consumades foren sancionades per la via de privilegis individuals o de caràcter general. Per això mitjançant un privilegi especial, l'any 1252, se va concedir que els rics homes, cavallers podien conservar les terres fins aleshores adquirides però que, des d'aleshores, "*nunquam emant domos aliquas vel hereditates vel possessiones in civitate Valencie et termino ipsius civitatis*".³²³

A penes sis anys després però va fer falta altre privilegi que va reconèixer a tots els rics homes i cavallers "*habentibus hereditates in regno Valencie*" les seues possessions en retribució dels seus ajuts en la nova guerra amb la qual cosa la corona, segons la interpretació de J. Torrò, no estava únicament tractant de sumar el concurs de la noblesa sinó també de racionalitzar la possessió de les terres i els drets i obligacions al nou regne amb un soguejament que va seguir a aquesta campanya.³²⁴ L'impuls renovat del poder reial per imposar la seua autoritat als detentors de terres i drets al regne de València iniciat en 1270 va conduir, finalment, a una solució de concòrdia.³²⁵ La qüestió de les terres que havien aplegat a mans de l'aristocràcia, obviant furs i disposicions, reials fou dut al col·loqui mantingut amb nobles i representants de les ciutats i viles catalanes i aragoneses i de València celebrat a Lleida en abril de 1272.³²⁶ El resultat va ser un nou privilegi dat a Lleida, a 18 d'abril de 1272, a canvi del pagament de 20.000 sous valencians, confirmà totes les seues possessions als "*nobilibus sive richis hominibus et*

³²³ AORV, f. 16r. Privilegi de Jaume I, datat a València a 7 d'abril de 1252. TORRÓ ABAD, Josep, *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana, 1238-1276*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, pp. 109-112; TORRÓ ABAD, Josep, "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", en GUINOT RODÍRQUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep (coords), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, p. 211-212.

³²⁴ TORRÓ ABAD, Josep, "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", en GUINOT RODÍRQUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep (coords), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, p. 211 i 228.

³²⁵ TORRÓ ABAD, Josep, *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana, 1238-1276*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, pp. 128-129.

³²⁶ BAYDAL SALA, Vicent (ed), *Corts i assemblees parlamentàries. Jaume I, Pere el Gran, Alfons el Liberal i Jaume II (1238 – 1326)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, pp. 27-28.

militibus ac infantionibus habitantibus et hereditates seu possessiones habentibus in regno Valentie".³²⁷

³²⁷ Ibidem, pp. 80-82.

3.2-Nobles, cavallers, donzells

L'anàlisi del grup nobiliari que se va formar al regne de València en la segona meitat del segle Dos-cents, a conseqüència del procés de conquesta i colonització de la nova frontera, comporta la necessitat d'examinar la terminologia utilitzada en les fonts per denominar i representar la noblesa. Com ja hem indicat, alguns estudis clau entorn dels canvis en l'organització de la noblesa occidental entre els segles XIII i XIV, duts a terme per J. Morsel, P. Coss i A. Martínez coincideixen en la importància del llenguatge en la percepció de la realitat i l'organització de les relacions socials; en altres paraules, en el fet la vertebració de les relacions de dominació i la seua representació són dues realitats que s'influeixen mútuament.³²⁸ Per això, considerem imprescindible fer una revisió del vocabulari utilitzat per designar la noblesa en el seu conjunt i les seues jerarquies internes -i la seua evolució amb el pas del segle XIII al segle XIV- i per determinar quina era la posició que ocupaven en l'ordre social percebut.

En primer lloc, no podem perdre de vista que la societat feudal que se va gestar al nou regne València arran de la conquesta va reproduir en l'essencial l'organització i la divisió interna de les societats d'origen dels colonitzadors; primordialment, dels territoris septentrionals de la Corona d'Aragó. Particularment, la divisió estamental -que se palesa ja en la legislació foral primitiva de 1261-i que implicava la segmentació del cos social en diferents estaments o categories diferenciats pel seu for jurídic particular i la missió

³²⁸ En la nostra opinió, els treballs de J. Morsel i A. Martínez Giralt introduïen una important reflexió sobre el paper de la llengua en l'organització de la societat, les relacions socials i la seua representació en la societat medieval i, per tant, la necessitat de tractar el mateix llenguatge com una font històrica -principalment, des de l'òptica de la lingüística i la semàntica cognitives. Si bé, com assenyala P. Coss, en la introducció de la seua monografia sobre la gentry del regne d'Anglaterra, és finalment l'historiador qui acaba construint les categories i divisions socials que requereix la seua investigació, per tant, cal parar atenció minuciosa als canvis i usos lingüístics. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)" en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia desde el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristóbal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 66-89; MORSEL, Joseph, "Quelques propositions pour l'étude de la noblesse européenne à la fin du Moyen Âge", en *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad Media (Actas de la XLII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarra. 21 al 24 de julio de 2015)*, Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura, Deporte y Juventud, 2016, pp. 451-455; COSS, Peter, *The Origins of the English Gentry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 1-19. Per a més detall sobre la influència del llenguatge en la percepció, a la qual no podem dedicar més espai, podem citar: EVANS, Vyvyan i GREEN, Melanie, *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburg, Edinburgh University Press, 2006, pp. 54-101.

concreta que els era assignada en un orde social ideal de la *universitas christiana* dissenyat pel pensament eclesiàstic i polític.

En els textos legals, els diferents estats o estaments que composaven la societat cristiana s'identificaven amb els termes *conditio* (condició), *dignitas* (dignitat), *gradus*, *honor* (honor), *ordo* (ordre) o *status* (estat), l'origen dels quals podem traçar-lo fins al corpus del dret romà justinianeu.³²⁹ El desglossament d'aquestes col·lectivitats d'individus l'encontrem en prohibicions o concessions que afectaven el conjunt de la població.³³⁰ A tall d'exemple, la prohibició de fer “justícies de sang” a “*alcun rich hom o noble, o cavaller o ciutadà, o prelat o clergue, o alcuna persona religiosa o seglar*”,³³¹ o l'article que permetia prendre fusta i materials de construcció per a reformar o construir nous habitatges dins del regne de València “*axí de richs hòmens com de cavallers, com de bisbes com de tots religioses e de ciutadans*”.³³²

En aquesta primera etapa de la construcció legal i institucional del regne de València però, la distinció jurídica entre els laics no se fonamentava tant en l'existència de diferents ordes, ans en la divisió entre els “honrats” en tant que no treballaven amb les mans,³³³ -grup que incloïa la noblesa i els sectors burgesos que, teòricament, vivien d'una renda emfitèutica, anomenats ciutadans o homes de vila honrats o “burgueses”- dels qui no ho eren. Aquests honrats eren els qui compartien privilegis exclusius, sense anar més lluny el dret legalment de fer-se la guerra, i se beneficiaven d'una sistema penal desigual.

³²⁹ Hem de fer menció a les regulacions contingudes en el llibre dotzé, en la rúbrica “De dignitatibus”, que en la seua primera constitució estableix el manteniment i transmissió de les *ordines* o rangs sociojurídics dels senadors i del servidors del poder imperial del baix Imperi romà. Còdex, XII, 1, 1, 1-13. Per nomenar aquestes categories són invocats, especialment, els termes *conditio* i *dignitas*; mentre que *ordo* i *gradus*, s'empren amb menys freqüència, per exemple, en l'equivalència entre els mots que s'estableix en la constitució sobre els servidors dels *sacra scrinia* palatins. Còdex, XII, 1, 18, 7.

³³⁰ No obstant això, el nomenament per extens dels diferents estaments se complementava en alguns casos amb l'ús de fórmules genèriques com les que trobem, per exemple, en els privilegis de Pere el Gran (1276-1285) de 1283 a la ciutat de València, per exemple en la confirmació de les heretats i prprietats per a tots els ciutadans i pobladors del regne; en el privilegi pel qual “*quilibet homo*” (qualsevol home) “*possit mittere sarracenos laboratores ad laborandum in hereditatibus suis*”. AORV, f. 31v. Privilegi datat a València a 1 de desembre de 1283. També en el privilegi concedit per Alfons III (1285-1291) a la ciutat de València en 1286 sobre l'obligació dels sobirans de celebrar corts a “*universis habitatoribus regni Valencie*” i confirmat després per Jaume el Just (1291-1327) en 1291 amb les expressions “*nostros subditos civitatis et regni Valentie*” i “*universis et singulis civibus ac probis hominibus omnibus habitatoribus in civitate et regni Valentie meo*”. AORV, f. 38r-v. Privilegi datat a València a 20 de gener de 1291.

³³¹ Furs, Llibre 3er, rúbrica V “de jurisdicció”, VII.

³³² Furs, Llibre 1er, rúbrica II “de les pastures e del vedat”, XVI.

³³³ Tal com és clarament definit en el furs sobre les penyores o bens embargables en cas de condemna per deutes o per fer front a un pagament “*entenem hom honrat aquell qui no fa faena de ses mans*”. Furs, Llibre 8é, rúbrica II “de penyores”, XXVIII.

Llegim, per exemple, que nafrar el proïsme comportava una pena de 10 morabatins si el fet dolós s’havia produït dins de la ciutat, o cinc si s’havia produït fora. Però si l’agredit era “*cavaller o ciutadà honrat*”, l’agressor havia de ser “*punit a arbitre e conexença de la cort e dels prohòmens, esguardada la noblea e la valor e la qualitat d’aquell qui serà ferit, e del feridor, de les quals penes aquell qui serà ferit haja la meytat e la cort l’altra meytat*”.³³⁴ Idènticament, en les penes per esponcellar a una verge, podem apreciar que, si el corruptor i la donzella eren “*d’egual valor*” o encara l’home “*valrrà ell més que ella*” haurà de pagar-li 100 morabatins, mentre que si ella és “*filla de cavaller o de burzès o de ciutadà honrat, que no faça faena de ses mans*”, pagaria els 100 morabatins i hauria de complir un exili de 10 anys.³³⁵

L’aristocràcia regnícola que, com podem comprovar, formava part d’aquesta categoria superior del cos social, al seu torn, se componia tres rangs o jerarquies encara que no existien diferències jurídiques entre elles. Tot i que si translluïen divisions d’origen familiar, de puixança o de patrimoni i, endemés, de respectabilitat i vàlua. Eren els rics homes o barons (*richi homines o magnates*), els cavallers (*milites*) i els infançons (*infanzones*), tal com apareixen enunciat en el ja esmentat privilegi concedit a la noblesa en 1272 o en el manament d’Alfons el Franc de 1290 als justícies de les viles reials perquè observaren el furs d’Aragó als “*richis hominibus, militibus, infançonibus et hominibus castrorum et locorum suorum*”.³³⁶

Ara bé, la nomenclatura més freqüentment emprada per fer referència al conjunt de l’aristocràcia se basava en el binomi de rics homes i cavallers -categoria aquesta última que podia incloure la baixa noblesa en el seu conjunt. Tal i com apreciem en el privilegi atorgat en 1268 per transportar fusta pels rius Guadalaviar i Xúquer a “*richis hominibus, militibus, ordinibus et universis aliis subditis et fidelibus nostri regni Valentie*”,³³⁷ o en la llicència que en agost d’aquest mateix any rebé el cavaller Guillem de Rocafull perquè establira a les seues heretats de Fortaleny vint cases de moros “*franchos et liberos proprio sic alii nobiles et milites habentes castra seu alchareas in regno Valencie*”.³³⁸

³³⁴ Furs, Llibre 9é, rúbrica VII “de crims”, XXXIX.

³³⁵ Furs, Llibre 9é, rúbrica II “de adulteris”, XI.

³³⁶ BAYDAL SALA, Vicent (ed.lit), *Corts i assemblees parlamentàries. Jaume I, Pere el Gran, Alfons el Liberal i Jaume II (1238 - 1326)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 147.

³³⁷ ACA, C. reg. 15, f. 78r. 30 de gener de 1268.

³³⁸ ACA, C. reg. 15, f. 115v. 27 d’agost de 1268.

Altrament, el terme *miles*, o en català cavaller podia fer-se servir per comprendre tota l'aristocràcia. Notablement, en les crides a la host dels nobles poblats al regne de València, efectuades per la monarquia en la dècada dels 1270 (Ap. Taula A), alguns dels convocats entre els cavallers no havien sigut formalment investits -entre ells Sancho Sanchez de Lloris, a qui tot seguit ens referim- o encara altres, entre ells Amor Dionís o Guillem Ramon de Montcada, pel seu origen familiar formaven part de l'elit baronial, emperò, en aquestes convocatòries no eren distingits formalment. Podem apreciar també que l'ús de la nomenclatura única *-milites-* sovint s'usava per diferenciar aquesta aristocràcia d'altres grups privilegiats. En cas contrari, no té sentit pensar que el poder reial deixava fora els rics homes de sagraments i prohibicions com ara la promesa de no alienar els oficis de la justícia ni la jurisdicció a “*clergues, cavallers, ne a persones ecclesiàstiques o religioses, ne a seglars*”,³³⁹ o de la inhibició que “*que negún cavaller no vena ni dón res a logre*”.³⁴⁰

Les tres jerarquies susmencionades reflectien, cabdalment, diferències d'origen familiar i socioeconòmics dels diferents actors de la noblesa regnícola, les quals estaven consolidant-se a Catalunya i el regne d'Aragó de forma coetània a la conquesta i colonització del regne de Mallorca i del regne de València en les dècades centrals de la centúria. La partició bàsica al si de l'aristocràcia separava els qui havia sigut investits o creats cavallers dels qui encara no ho havien estat, denominats primordialment infançons (*infançones*). Com ja hem assenyalat, aquest terme -ensems amb el vocable *hidalgo* o *filius d'algo*- havia sorgit en les clarors del segle XIII als regnes d'Aragó, de Navarra o de Castella per nomenar els membres del sector més ínfim i populós de l'aristocràcia; en el cas aragonès, ben estudiat per G. Tomàs, tingueren el seu origen, eminentment, entre les elits de les comunitats rurals i s'acoblaren definitivament a la noblesa entre 1247 i 1301.³⁴¹

Nogensmenys, per designar els membres, d'aquest estrat inferior de la noblesa, tot i que de manera més infreqüents, podien usar-se altres vocables, els quals a més tenen una interpretació menys clara: escuders (*scutiferi* o *scutarii*) o generosos (*generosi*). A

³³⁹ Furs, Llibre 1er, rúbrica III “de la cort e del batlle” XIII.

³⁴⁰ Furs, Llibre 4rt, rúbrica XIV “de usures”, XI.

³⁴¹ De nou, podem tornar a referir: TOMÁS FACI, Guillermo, “Siervos que se proclaman libres: infanzonía y conflicto social en Aragón (1250-1350)” en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica: (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcia Pons, 2018, pp. 326-334.

tall d'il·lustració, les corts reunides a Saragossa en febrer de 1225 vedaren que “*nullus [mi]les nec scutarius vel homo generosus possit aliquem militem acuindare sine duobus militibus testibus, et post acuindamentum non possit eum occidere nec capere nec castellum vel villameius auferre infra sequentes X dies continuos aliqua racione [...]*”.³⁴²

El terme escuder, per la seua banda, presenta una certa ambivalència, ja que als territoris catalanoparlants de la Corona d'Aragó podia fer referència bé a un membre de la noblesa que no havia sigut encara investit cavaller -vinculat, normalment, al servei d'un ric home o del monarca-bé un servidor domèstic que no feia part de l'aristocràcia. Cosa que complica la seua identificació.

L'exemple més conspicu pot ser el del ja mencionat Sancho Garcés de Lloris, que fou tutor del futur Alfons IV d'Aragó (1327-1336) i l'epònim d'un destacat llinatge de cavallers xativins. Aquest figura entre els *militēs* en les crides a la host de desembre de 1275, del 22 de març de 1276 i de maig de 1277 (Ap. Taula A). Tanmateix, fou nomenat com a escuder quan va rebre de mans de Jaume el Just la batllia de Sant Esteve de Llitera el 1295,³⁴³ o quan li donà en perpetu, pels seus serveis com a tutor de l'infant Alfons, l'almunia que el rei tenia al rahal de Xàtiva i 90 sous de cens percebadors sobre els drets de l'escrivania de la cort d'aquesta vila en 1301.³⁴⁴ Pel contrari, molts altres *scutiferi* que apareixen a la documentació reials o les fonts notariales -com ara Bernat Ros, que realitzà algunes transaccions en tant que escuder de Guillem Ramon de Moncada-³⁴⁵ sense informació addicional, no podem sinó inferir que eren servidors de les cases nobiliàries.

Altra divisió separava l'alta noblesa -els susdits barons, *magnates* o *nobiles*- de la resta de l'aristocràcia. Aquesta categoria la conformaven un grup d'individus i llinatges de la Corona d'Aragó que reeixien sobre la resta, mercé a la seua implantació a la terra, els considerables estats nobiliaris que posseïen al regne d'Aragó o a Catalunya i els

³⁴² LALIENA CORBERA, Carlos i TOMÁS FACI, Guillermo (eds. lit), *Acta curiarum Regni Aragonum, Tomo I, Volumen I: Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328). Documentos relativos a las cortes de los reinados de Alfonso II, Pedro II, Jaime I, Pedro III y Alfonso IV*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2020, p. 49.

³⁴³ ACA, C. reg. 194, f. 177v. 8 de desembre de 1295.

³⁴⁴ “*considerans gratis et acceptis serviciis que vos dilectus scutifer noster Sancius Garcesii de Loris in nutriendo inclito infante Alfonso nato nostro*” ACA, C. reg. 198, f. 283r-v. 27 d'abril de 1301. Això no obstant, pareix que no és sinó la confirmació d'una donació vitalícia feta anteriorment a 13 de desembre de 1299, en la qual simplement se'l cita com a pertinent a la casa del rei. ACA, C. reg. 197, f. 34r-v. 13 de desembre de 1299.

³⁴⁵ Per exemple, apareix pagant a principis de 1283 un deute al draper de València Artal de Selma en nom del seu senyor. ARV, Protocol Desconegut, 16.919, 2 de febrer de 1283.

recursos militars que podien mobilitzar i el seu valor simbòlic en la jerarquia cortesana. Entre aquests podem esmentar els Urrea, Luna o Entença aragonesos o els catalans Montcada, Anglesola o Castellnou.³⁴⁶ Amb tot, i a pesar de la seua importància, fins l'extrem final del segle XIII no se va sistematitzar ni a la reial cancelleria ni a la resta d'escribanies públiques l'ús de tractament honorífics per distingir-los -per exemple, “*nobilis et dilectus*” o “*vir nobilis*”- fet que també dificulta la seua identificació.

Podem comprovar-ho amb el dels Montcada, un conspicu llinatge que prengué el nom del ja desaparegut castell de Montcada a la vegueria de Vic, i que, entre els segles XIV i XV se va situar al capdavant de diverses possessions senyorials al regne de França i els dominis del Casal d'Aragó: les baronies catalanes de Montcada (1002), i d'Aitona (1243), el vescomtat de Bearn, al ducat d'Aquitània (1170), la baronia de Fraga al regne d'Aragó (1225), el comtat sicilià d'Agosta (1336) i, posteriorment, les baronies de Xiva i Castellnou (1382) al regne de València o; entre altres coses gràcies a la vinculació ja des del segle XII d'aquest llinatge a la monarquia aragonesa i les seues empreses de conquesta de la monarquia a la península Ibèrica i la Mediterrània occidental.³⁴⁷

³⁴⁶ Al voltant de l'alta noblesa de la Corona d'Aragó en el crucial segle XIII i la seua participació en les conquestes del Casal de Barcelona, si bé encara necessitem una síntesi de conjunt, no estem desprovistos d'excel·lents treballs entre els que podem citar: CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, “La nobleza en Cataluña durante el reinado de Jaime I” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 219-230; GARÍ DE AGUILERA, Blanca, “El linaje de Entença en el Mediterraneo del s. XIII” en *La societa mediterranea all'epoca del Vespro: XI Congresso di storia della Corona d'Aragona, Palermo-Trapani-Erice 23-30 aprile 1982*, Palerm, Accademia di Scienza, Lettere e Arti, 1984, pp. 151-163; GARÍ DE AGUILERA, Blanca, “Estrategias matrimoniales y organización familiar de la nobleza en la Corona de Aragón en el siglo XIII” en *Historiographie de la Couronne d'Aragon. Actes du 12e Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon, Montpellier, 26 - 29 septembre 1985*, vol. 2, Montpellier, Société archéologique de Montpellier, 1987, pp. 71-76; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “L'alta noblesa catalana en la conquesta de València”, *Anuario de Estudios Medievales*, 1996, núm. 26 (1996), pp. 647-685; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., “La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban, (coord), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución “Fernando el Católico”, 2017, pp. 167-122; ROGÉ I PRIM, Bernat, *La dinastía condal de Urgel, desde los orígenes hasta su unión a la corona*, Barcelona, Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, 1997; ROGÉ I PRIM, Bernat, “La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354”, *Hidalguía*, vol. 271 (1998) pp. 737-754; ROGÉ I PRIM, Bernat, “Oligarquías y familias en Cataluña” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 53-80; UTRILLA UTRILLA, Juan F. “La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos”, en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 199-218.

³⁴⁷ BOTANA ABALO, Sara, “Historia y gloria de la dinastía Montcada”, *Monte Catano*, vol. 8 (2006) p.p. 71-107; CIRERA I PRIM, Jaume, “Filiación de los Montcada que asistieron con la conquista de Mallorca”, *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, vols. 1-4 (1954), pp. 101-112; MONJO GALLEGÓ, Marta, *Sarraïns sota el domini feudal. La Baronia d'Aitona al segle XV*, Lleida, Ediciona de la Universitat de Lleida, 2004, pp. 37-46; PLADEVALL I FONT, Antoni, “Pels orígens de la família Montcada”,

Generalment, els membres d'aquesta nissaga en la segona meitat del segle XIII eren tractats de nobles, com ara el noble Guillem de Montcada i la seua germana Gueraua de Montcada, tal com veiem en la confirmació de la compra feta per aquesta darrera de la vila de Castellserà al noble Jaume de Cervera,³⁴⁸ o Pere de Montcada, a qui el monarca va assignar diverses rendes a Sarra i Cambrils per valor de 5000 sous jaquesos juny de 1265.³⁴⁹ Tot i que Bernat, fill de Guillem de Montcada, no rebé aquest tractament en la venda per part del rei de 1850 sous jaquesos de renda anual el 24 de setembre del mateix any.³⁵⁰

A partir del regnat de Jaume el Just (1291-1327) la nomenclatura de la noblesa experimentà diversos canvis mercé a la innovació transcendental que suposa l'inici dels "ennobliments" a través de cartes de gràcia reials.³⁵¹ Ço és, per un costat, privilegis de "nova cavalleria", que atorgaven a ciutadans la gràcia de fer-se investir cavallers -i per tant, de gaudir de les prerrogatives i immunitats de l'aristocràcia. Per altre costat, privilegis d' "erecció en noblesa" que permetien a cavallers i infançons insitular-se - *intitulari*- barons o nobles, i ingressar al cos dels rics homes. El sustent d'aquestes cartes era el reconeixement per part del poder reial de l' origen familiar noble. Per això, el vocabulari utilitzat per designar l'aristocràcia començà a representar el bon naixement i de l'ascendència honorable, que se varen convertir en la qualitat definitiva de la noblesa.

Principalment, el camp lèxic derivat directament del mot *genus* (família, estirp, o raça) -revelador de la gran importància que va adquirir l'ascendència, sobretot paterna- amb els termes *generositas*³⁵² o el català paratge -és a dir, ascendència noble o noblesa de llinatge-³⁵³ i *generosus* -amb l'adaptació catalana "generós"- per designar els individus

Armoria, núm. 6 (2017), pp. 9-24; SALLERAS CLARIÓ, Joaquín, *La Baronía de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón (1387-1458)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat de Barcelona, 2004, pp. 60-65.

³⁴⁸ ACA, C. reg. 12, f. 75r. 15 de maig de 1263

³⁴⁹ ACA, C. reg. 14, f. 74r. 1 de juny de 1265.

³⁵⁰ ACA, C. reg. 14, f. 77r-v. 24 de setembre de 1265.

³⁵¹ Encara que en el següent capítol dissertarem sobre aquest canvi en la pràctica legal de la monarquia i perquè situem aquesta marca temporal en el trànsit dels segles XIII al XIV, val la pena recordar que ja l'estudi de M. Madramany a finals del segle XVIII convenia en aquesta cronologia per situar l'inici de la pràctica de "conferir la gracia mediante rescriptos". MADRAMANY I CALATAYUD, Mariano, *Tratado de la nobleza de la Corona de Aragón, especialmente del reino de Valencia, comparada con la de Castilla, para ilustración de la Real Cédula de D. Luis I de 14 de agosto de 1724*, València, Imprenta de Josef y Tomás de Orga, 1788, pp. 2-6.

³⁵² Per bé que la traducció literal seria naixement, podia funcionar també com a sinònim de categoria, dignitat o prestigi. GAFFIOT, Felix, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Hachette, 1934, p. 707. Sub voce "Generositas"; NIERMEYER Jan F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval*, Leiden, Brill, 1993, pp. 465-466. Sub voce "Generositas".

³⁵³ DCVB. Sub voce "Paratge".

que la posseïen, és a dir, els nobles, especialment, els membres de la baixa noblesa. Ensenms amb aquest doblet emergiren a la documentació amb una menor periodicitat *ingenuus* -i *ingenuitas*- que en l'alta edat mitjana tenia el significat de lliure o immune,³⁵⁴ però que acaba per convertir-se en sinònim de *nobilis* o *gentilis*;³⁵⁵ i els adjectius *ermunius* i *infanço(nus)*.³⁵⁶

El mot *generosus* no era una innovació sinó que, com hem pogut veure, s'havia introduït en el vocabulari legal ja en el primer terç del segle XIII -fet que podem vincular, com hem indicat, al desenvolupament institucional de Catalunya i del regne d'Aragó i la codificació escrita de l'estatut nobiliari. En el cas valencià, trobem aquest terme per primea vegada en un privilegi atorgat a la capital en 1255 que regulava les contribucions de cavallers i eclesiàstics per les propietats immobiliàries, referint-se als casos en què bens de reialenc eren aportats en els dots de les filles de ciutadans honrats: "*verum si aliquis miles vel homo generosos duxerit uxorem que non sit generosa sive de naturali genere militum [...]*".³⁵⁷

En canvi, *generositas* no aparegué sinó en el privilegi de nova cavalleria concedit en octubre de 1294 al ciutadà Andreu Guillem Escrivà tot indicant però, que aquesta carta de gràcia servia justament per esmenar la mancança de sang noble en la seua ascendència paterna -*defectu militaris generositas qui ex parte patris vobis forsicam occurrere*- puix que només descendia de cavallers per part de sa mare (Doc. 1). A partir del canvi de segle, el terme *generosus* reemplaçà les altres denominacions dels infançons, com podem comprovar, per exemple, en les confirmacions dels privilegis de què gaudien els cavallers i infançons de les ciutats murcianes incorporades als dominis de Jaume II en 1296: la concessió feta en abril de 1301 per posar fi al contenciós entre el consell de la vila

³⁵⁴ DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* vol IV Paris, Libraire des Sciences et des Arts, 1938, p. 361. Sub voce "Ingenui".

³⁵⁵ DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* vol IV Paris, Libraire des Sciences et des Arts, 1938, p. 56. Sub voce "Gentilis"; NIERMEYER Jan F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval*, Leiden, Brill, 1993, p. 537. Sub voce "Ingenuus".

³⁵⁶ Corrupció probablement del llatí *immunis* també originalment amb el significat de lliure. Sinònim d'infançó. Possiblement exclusiu de la documentació llatina plenomedieval i baixmedieval dels regnes cristians de la península ibèrica. DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* Vol. III, Niort, Edició de L. Favre, 1883-1887, p. 290. Sub voce "Ermunius"; DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* Vol. IV, Niort, Edició de L. Favre, 1883-1887, p. 350. Sub voce "Infançones".

³⁵⁷ AORV, f. 16v-17r. Privilegi datat a Calataiud a 24 de novembre de 1255.

d'Oriola i els “*milites, generosos et filios militum d'algo ibi morantes*”,³⁵⁸ i la confirmació idèntica, uns mesos més tard, als “*milites, generosi et filii militum d'algo morantes seu populati in Alcant*”.³⁵⁹

Aquesta mutació lèxica pot reflectir les noves necessitats del poder reial i dels governs urbans d'indetificar millors els membres de l'aristocràcia alhora que les seues prerrogatives i parcel·les de poder estaven millor definides. Cosa que cospem en la donació al ric home Joan Garcia de Loyasa en 1329 de la col·lecta del morabatí al terme de Petrer “*eo modo quo alii nobiles, milites et generosi dicti regni in castris locis suis ipsum monetaticum seu morabatinum habunt, habere consuevereunt*”,³⁶⁰ o en la concessió al porter del rei Guillem de Pertusa perquè “*non obstante foro Valencie qui prohibet ne bona de realenco vendatur militibus seu generosis personis*” poguera vendre una renda censal al metge major del rei, Joan Ametller, “*qui persona est generosa*”.³⁶¹ Per finalitzar, a mitjan segle XIV, se consolidà l'ús del mot *generosus* per referir-se a tota l'aristocràcia valenciana globalment, com se desprén, per exemple, en les lletres de la primera convocatòria a les corts de 1353 adreçades al baró Nicolau de Joinville “*et curie aliis generosis*”.³⁶²

La jerarquia interna de la noblesa valenciana -i la identificació dels seus membres- en les escriptures públiques va assentar-se també en les dècades centrals del Tres-cents. Podem inferir que el ritme el va marcar la reial cancelleria com podem copsar a través de les convocatòries de corts conservades per al segle XIV. D'ençà de 1314 se convocaren -i se distingiren individualment- els *nobiles* i *milites* i, a partir de la segona convocatòria de la reunió de 1353, s'inclogué la tercera categoria de la noblesa en les lletres adreçades als “*altres richs hòmens, cavallers et generosos*”. Tanmateix, en la nòmina dels *milites* no se distingiren els cavallers dels qui no ho eren.³⁶³ Aquesta diferenciació nominal se donà per primera volta en la nombrosa convocatòria del parlament de 1354.³⁶⁴ Es repetí

³⁵⁸ ACA, C. reg. 198, f. 300r-301r. 26 d'abril de 1301. Tanmateix, llarg del document de la concessió se'ls anomena, globalment, repetides vegades *milites*.

³⁵⁹ ACA, C. reg. 199, f. 36v-37v. 28 de gener de 1302.

³⁶⁰ ACA, C. reg. 479, f. 51r-v. 24 de juny de 1329.

³⁶¹ ACA, C. reg. 218, f. 42r. 26 de maig de 1320.

³⁶² ACA, C. reg. 1399, f. 4v, 5r. 30 de gener de 1353.

³⁶³ ACA, C. reg. 1399, f. 38v-39r. 30 d'abril de 1353.

³⁶⁴ BAYDAL SALA, Vicent, Els fonaments del pactisme valencià. *Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)* [Tesi doctoral], Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2011, p. 718. Aquesta reunió ha sigut només identificada i descrita íntegrament per aquest

posteriorment en les corts de 1354,³⁶⁵ 1357-1358³⁶⁶ i 1360,³⁶⁷ desaparegué en les convocatòries de les dècades de 1360 i 1370 i reaparegué en la convocatòria de les corts generals de 1382,³⁶⁸ data a partir de la qual esdevingué sistemàtica.³⁶⁹

Igualment, en l'equador de la centúria se solidaren els tractaments honorífics individuals per a cada categoria de la noblesa tant en català com en llatí, cosa que permet la seua ràpida identificació, tothora que els els simples generosos -no investits encara cavallers- començaren a ser distingits formalment pel terme donzell (*domicellus*). És raonable pensar que la major precisió dels documents se deu no únicament a l'evolució de les pràctiques administratives i a la plena maduresa de l'estatut legal de la noblesa, sinó també a la rellevància simbòlica que va adquirir la cavalleria -i la cerimònia d'investidura del cavaller- en la cort de Pere IV d'Aragó (1336-1387), com més avant expliquem.

Taula 3.1-Tractaments honorífics de la noblesa valenciana.³⁷⁰

	Noblesa titulada ³⁷¹	Barons	Cavallers	Donzells
Català	Egregi/a	Noble home Noble dona	mossèn Honrat /honorable en /na Venerable en /na	Honrat /Honorable en Venerable en/na Honrada madona

autor. Només se conserva una única convocatòria, en mal estat de conservació datada a 12 de gener de 1354. ACA, C. reg. 1400, f. 11r-12r. 12 de gener de 1354.

³⁶⁵ ACA, C. reg. 1498, f. 56r-58r. 20 de febrer de 1354.

³⁶⁶ ACA, C. reg. 1498, f. 106r-v. 19 de desembre de 1357.

³⁶⁷ ACA, C. reg. 1498, f. 174r-176r. 24 d'abril de 1360.

³⁶⁸ ACA, C. reg. 1500 f. 27v-29r. 2 de juliol de 1382.

³⁶⁹ La fixació d'aquesta jerarquia a les corts apareix també explicada en l'obra de P. Belluga qui assenyala que l'estament o braç militar cridat a les corts està format (en orde de precedència) per "*duces, comites, marchiones, vasvassores, nobiles, milites et generosi*". Speculum principis 6, XVIII.

³⁷⁰ En aquesta taula hem recollit les fórmules honorífiques i de cortesia més freqüents en la documentació cancelleresca i notarial del segle XIV, amb aquestos últims basant-se en l'estil dels primers. Sobre l'evolució del tractament honorífic de la noblesa durant la baixa edat mitjana i l'alta edat moderna podem citar: PASTOR FLUIXÀ, Jaume, "Nobles i cavallers al País Valencià", *Saitabi*, núm. 43 (1993), pp. 13-54; PÉREZ GARCÍA, Pablo, "La nobleza valenciana del Quinientos: lo social y su nomenclatura", *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 34 (2019) [Online]. PONS ALÒS, Vicent i TRENCHS ODENA, Josep, "La nobleza valenciana a través de las convocatorias a Cortes (siglos XV-XVI)" en *Les Corts a Catalunya : Actes del Congrés d'Historia Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 368-363.

³⁷¹ Inclou els tres únics títols de noblesa existents al regne de València en la segona meitat del segle XIV: els marquesos de Villena i comtes de Dénia (duc de Gandia a partir de 1399), els vescomtes de Xelva i els comtes de Luna.

			Honrada madona	
Llatí	<i>Egregius vir</i> <i>Spectabilis</i>	<i>Nobilis vir</i> <i>Nobilis</i>	<i>Honorabilis</i> <i>Venerabilis</i>	

Això no obstant, podem ensopegar amb altres denominacions per als donzells. El vocable “gentilhome”, per exemple, amb el mateix significat i arrel etimològica que generós, o sia, derivat de *genus* o estirp,³⁷² poblà quasi exclusivament textos literaris,³⁷³ per referir-se als donzells o, de forma poètica, a tota la noblesa, segons se mostra en les lleis de la cavalleria escrites per Pere el Cerimoniós al finals del seu regnat.³⁷⁴ Per continuar, el terme escuder / *scutifer* va perviure com a sinònim de donzell, especialment en les actes de processos judicials, tant dels justícies urbans com del governador del regne, i en els privilegis de remissió de la reial cancelleria; aplicat, de manera quasi exclusiva, a membres de la baixa noblesa del nord del regne provinent de llinatges d’origen aragonés. Per exemple, els donzells castellanencs, Llop Sánchez de Dicastiello i el seu fill Joan Sánchez de Dicastiello -tot i que apareixen com a habitants de Sogorb- quan requeriren al justícia en civil de València una lletra al seu homònim sogorbí en abril i maig de 1407 per continuar una qüestió civil.³⁷⁵

En darrer lloc, tenim l’expressió “home de paratge”, el primer testimoni de la qual en la documentació valenciana el tenim en la crida a seguir la senyera de la ciutat, feta pel consell general de València de finals del 1349 a “*tot hom de cavall e de peu [a]xí cavallers, hòmens de paratge, ciutadans com altres*”.³⁷⁶ Cap a l’extrem final del segle XIV, a més, a més, se va convertir en sinònim de generós per recinglar tota l’aristocràcia. Podem llucar-ho en les relacions fetes tant pel poder reial com pels governs urbans dels problemes causats per les bandositats, en què se palesava el caràcter transversal de les faccions. Com ara en la reunió del 19 de febrer de 1396 sobre la guerra encetada “*procurant l’enemich del humanal linatge*” entre el donzell Gonçal Díez i el cavaller

³⁷² DCVB. Sub voce “Gentil”.

³⁷³ Tanmateix, comptem amb alguns exemples escadussers del seu ús en textos administratius, per exemple, en la lletra enviada per Joan el Caçador als cònsols de Perpinyà per fer-los saber de les queixes que li havien arribat per part dels “barons, cavallers e gentils hòmens del comtat del Rosselló”. ACA, C. reg. 163, f. 73v 15 d’abril de 1391.

³⁷⁴ ACA, C. reg. 1529-I, f. 24v-25r.

³⁷⁵ ARV, Justícia Civil 2335, mà 1^a, f. 48r-v. 2 d’abril de 1407 i mà 3, f. 15v i 33r-v. 25 de maig de 1407.

³⁷⁶ AMV, Manual de Consells A-9, f. 1r. 28 de desembre de 1349.

Jaume de Soler amb llurs aliats en la qual “*molts axí de paratge com ciutadans e mensestrals se mesclaven a cascuna part del dit bando e si ocorregut no y era poria muntar a molt e a massa*”.³⁷⁷

Resta només determinar quins substantius col·lectius s'empraven per fer designar el grup nobiliari. Perquè el vocable “noblesa”, “noblea” o *nobilitas* -com hem indicat ja en la revisió bibliogràfica- s'entenia més aïna com una sèrie de benmereixences. Tot i que l'adjectiu noble / *nobilis*, com hem vist, fou el tractament honorífic dels rics homes més amplament utilitzat. Entre aquestes bones qualitats, figurava la “noblesa de llinatge” que equivaldria rònegament a la *generositas*. Només cal fer una ullada al *Llibre de l'orde de cavalleria* (v. 1275) de Ramon Llull, en què el savi mallorquí distingia un ventall de nobleseses exigibles al futur guerrer: la noblesa de la senyoria, és a dir del govern dels homes,³⁷⁸ la “*nobilitat*” de coratge per defensar l'orde de cavalleria³⁷⁹ i la noblesa del llinatge exigides al futur cavaller.³⁸⁰

De la mateixa manera, vora un segle més tard, Francesc Eiximenis en el seu *Dotzé del Crestià* clarificà quins eren les virtuts essencials i quins comportaments devia guardar la “vera noblea”.³⁸¹ Emperò, el bon naixement o noblesa del llinatge era indissoluble de la virtut i de la civilitat. Certament, en les seues lleis de la cavalleria Pere IV asseverava que els gentilhomes devien correspondre la seua ascendència amb les bones costums car “*no deu voler lo gentil hom que sia tan malastruch que ço que ls altres començare e ço en què heretaren prena deshonor e s'acab en ell*”.³⁸² Amb tot no va ser fins la segona meitat del segle XV que el vocable “noblesa” va començar a emprar-se també com un nom col·lectiu del baronatge. Per exemple en l'obra historiogràfica *Record* del cronista barcelonés Gabriel Turell (v. 1476).³⁸³

³⁷⁷ AMV, Manual de Consells A-20, f. 283v. 19 de febrer de 1396.

³⁷⁸ SOLER I LLEOPART, Albert (ed), Ramon Llull: *Llibre de l'orde de cavalleria*, Barcelona, Barcino, 1988, pp. 169-170.

³⁷⁹ *Ibidem*, p. 179.

³⁸⁰ *Ibidem*, pp. 190 i 191.

³⁸¹ BUV, Inc. 011, capítols CLXXIII a CLXVII.

³⁸² ACA, C. reg. 1529-I, f. 24v-25r.

³⁸³ DCVB. Sub voce “noblesa”. Aquest autor fa servir el mot “noblesa” amb el significat de baronatge en la breu narració de la batalla de Santluri (1409) “*La bandera tirà sobre los sarts e tota la noblesa e cavalleria seguí*”. BNF, Ms. ESP 123, f. 40r. Anteriorment, també parlant la participació nobiliària en altra campanya reial a Sardenya, concretament la revolta de Sardenya de 1353-1355 en el marc de la guerra entre Gènova i Venècia entre 1350 i 1355, usa l'expressió “gent de gentilesa” per referir-se a la baixa noblesa “*e ab ell, barons, nobles e gran gent de gentileza*”. *Ibidem*, f. 34v.

De manera general, a fi d'invocar el conjunt de la noblesa, o bé, s'enunciaven les diferents categories de l'aristocràcia -dels barons als donzells- o bé s'utilitzaven els substantius "generosos" o, amb menor freqüència, "homes de paratge" o "gentilhomes". L'únic nom col·lectiu que fou realment emprat fou "cavalleria", com a sinònim estricte de braç militar que arreplega la representació de la noblesa en les corts del regne; com podem encontrar, per exemple, en els capítols presentats a Alfons IV (1327-1336) en 1330 per "*alcuns de la cavalleria [del] regne de València*",³⁸⁴ o els que foren presentats a Pere el Cerimoniós en 1362 pels "*braços dela Sglèsia e de la cavalleria del regne de València*",³⁸⁵ la qual cosa trasllueix l'enorme importància que tenia per a la percepció de l'aristocràcia la cavalleria o ideologia cavalleresca, malgrat que els estrictament cavallers adobats eren només una part d'aquest grup social.

³⁸⁴ BAYDAL SALA, Vicent, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 337-339.

³⁸⁵ ACA, C. reg. 907, f. 193v. 26 de setembre de 1362.

3.3-La construcció de la noblesa

3.3.1-La noblesa i els furs (1261-1329)

L'estament nobiliari valencià, a partir dels individus i famílies que s'havia instal·lat al nou regne en les dècades centrals del segle XIII, se va construir sobre un for o estatut legal particular -amb obligacions, prerrogatives i immunitats comunes- que els separava dels altres cossos dirigits, la ciutadania i l'Església, bastit entre 1261, amb la promulgació dels furs valencians, i les corts de 1349, en què se confirmaren les parcel·les de poder conquerides per la baixa noblesa en els governs municipals i l'administració reial en les dècades anteriors.

Aquesta construcció, per tant, és indestruïble del procés de bastiment de les estructures de poder polític en la Corona d'Aragó entre mitjan segle XIII i mitjan segle XV, de manera aproximada, que se va produir tant per l'ampliació del poder reial i les seues estructures de govern,³⁸⁶ com per la maduració dels governs municipals i de les corts que arreglaven la representació i els interessos d'una classe política formada per ciutadans i nobles. Tant a Aragó com al regne de València el regnat de Jaume II (1291-1327) se revelà com un període determinant per al ple desenvolupament d'aquestes institucions així com de la classe política aragonesa i valenciana; especialment perquè el conflicte entre el baronatge aragonés i el poder reial que havia esclatat en la dècada dels

³⁸⁶ Per a una millor comprensió del poder reial i la construcció de la seua estructura administrativa, hem de citar tant la completa síntesi de M. A. Ladero sobre la monarquia aragonesa i la seua evolució com les revisions de la història política i institucional de la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana de mans de T. N. Bisson, L. González, F. Sabaté i E. Sarasssa. BISSON, Thomas N., "Stagebuilding" in the Medieval Crown of Aragón" en *El poder real de la Corona de Aragón : (siglos XIV-XVI)*, vol. 1, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 141-158; GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, "Jaime II y la afirmación del poder monárquico en Aragón", *Aragón en la Edad Media*, núm. 10-11 (1993), pp. 385-406; LADERO QUESADA, Miguel A., "El ejercicio del poder real en la Corona de Aragón: Instituciones e instrumentos de gobierno (siglos XIV y XV)", *En la España Medieval*, vol. 17, núm. 31 (1994), pp. 31-93; SABATÉ I CURULL, Flocel, "El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV", en *El poder real de la Corona de Aragón : (siglos XIV-XVI)*, vol. 2, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 327-342; SABATÉ I CURULL, Flocel, "Territory, Power and Institutions in the Crown of Aragon", en SABATÉ I CURULL, Flocel, *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 172-200; SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "La Corona de Aragón: reinos, condados y señoríos: un análisis, una interpretación, una propuesta", en VALDEÓN BARUQUE, Julio (cord), *Las Españas medievales*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1999, pp. 27-42. D'altra banda, no ens podem oblidar dels extensos treballs monogràfics de la vida i dels regnats de Jaume II (1291-1327) i del seu net Pere IV (1336-1387), en el curs dels quals es va produir l'essencial del procés de construcció del poder regi. BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès Editors, 2015, pp. 13-276; HINOJOSA MONTALVO, José, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*, Madrid, Editorial Nerea, 2006; TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives, 1991, pp. 3-126

1260 va poder concloure en un sistema polític pactista basat en l'equilibri entre el rei i els regnes.

Al regne d'Aragó, en l'etapa final del regnat de Jaume I (1213-1276) germinà un conflicte entre el poder reial i una part puixant de l'alta noblesa -que inclogué els fills naturals del Conqueridor i del seu fill i successor Pere III (1276-1285)- pels límits d'un poder monàrquic en expansió, entre altres motius per la separació legal dels regnes d'Aragó i de València i la promulgació d'uns furs amb vocació territorial per al nou regne en 1261; contra les quals coses el baronatge aragonés va protestar en les Corts d'Exea de 1264-1265 i va iniciar un conat de revolta. Nogensmenys l'esclafit de la rebel·lió se produí en la tardor de 1283 un any després de la invasió de Sicília per part de Pere el Gran i la convocatòria papal d'una croada contra els seus dominis. A la qual cosa el baronatge sollevat i les principals viles, ciutats i *comunidades* del regne reaccionaren amb l'exigència de nous privilegis constitucionals -el *Privilegio General* de 1283 i, posteriorment, el *Privilegio de la Unión de 1287*, de tints claraments aristocràtics. El resultat però del contenciós, segons les paraules de L. González, fou un acord de pau de tints monàrquics amb una sentència del Justícia de Aragon que revocava les principals concessions fetes a la gran noblesa i permeté processar alguns dels principals cabdills unionistes com ara Jaume de Xèrica. La pugna havia conduït a l'estabilització dels òrgans institucionals de representació de la noblesa i les oligarquies urbanes -les corts i, eminentment, el *Justícia de Aragón*- i la consecució d'un equilibri entre el poder reial i una redefinida classe política, però tampoc l'alta noblesa va aconseguir imposar tot els objectius com el control dels recursos fiscals i va patir l'escissió de la baixa noblesa en tant que un dels puntals de la monarquia aragonesa que va escindir-se en un quart braç de les corts dels rics homes.³⁸⁷

³⁸⁷ GONZÁLEZ, ANTÓN, Luis, "En torno al nacimiento de la Unión Aragonesa", Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1968, pp. 303-314; GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Saragossa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975, pp. 87-344 i 363-378; GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, "Las Cortes aragonesas en el reinado de Jaime II", *Anuario de historia del derecho español*, núm. 47 (1977), pp. 523-682; 319; LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La formación de un grupo social aristocrático: la elite de la pequeña nobleza en Aragón (1250-1350)", *Edad Media: Revista de Historia*, núm. 16 (2015), pp. 225-251; KAGAY, Donald J., *War, government, and society in the medieval Crown of Aragon*, Aldershot, Ashgate Publishing Limited, 2007, pp. 30-43 i 61-85; LALIENA CORBERA, Carlos, "Violencia feudal en el desarrollo del estado aragonés: la guerra de Artal de Alagón (1293)" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. 2, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 151-184; LALIENA CORBERA, Carlos, "La rebelión de los nobles aragoneses contra Jaime I de 1264-1265 en la crónica de la Corona de Aragón y la construcción de una memoria oficial de la dinastía", en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *Escribir la historia. Crónicas y relato en la Edad Media: XXXI Semana de Estudios*

Al regne de València, com han assenyalat M. Benítez i J. Hinojosa en el regnat de Jaume II floriren plenament els patriciats urbans i se va establir un profitós diàleg entre el poder reial i les comunitats urbanes.³⁸⁸ El desenvolupament d'aquest sistema polític però, no s'entén sense l'anomenada "disputa foral" que podem entendre com una vessant del conflicte entre el poder reial i el partit rebel dels rics homes aragonesos que incloïa els infants reials, els quals representaven una fracció numèricament modesta en del grup nobiliari valencià a finals del segle XIII però molt significativa per les seues possessions feudals, pels recursos militars de què disposaven i pel poder polític que amassaven al regne veí.

Com han apuntat V. Garcia Edo, G. Navarro i E. Guinot durant els primers compassos de la conquesta i la colonització feudal del territori valencià -ço és, fins a finals de la dècada dels 1240- no existien lleis regnícoles ni en al del regne d'Aragó, els primers furs generals dels quals foren el producte de les corts d'Osca de 1246-47,³⁸⁹ ni al nou regne de València. Els actors de la conquesta -la monarquia, l'alta noblesa i els ordes militars- se valgueren, en canvi, per a fixar els drets i deures dels vassalls d'una multiplicitat de codis legals: entre els quals els furs de Saragossa, de Lleida, de Cervera o de Fontana, o la *Costum de València* promulgada en 1238; sense contar els furs castellans atorgats a les ciutats murcianes que acabaren per incorporar-se-se al regne en 1305.³⁹⁰ Més específicament, fins al 1300, 53 nuclis cristians s'havien constuir a *Costum*, després fur de València, contra una trentena de viles i llocs poblats a fur de Saragossa entre 1233 i 1316 a més d'altres 17 a "fur d'Aragó" -que fou la denominació utilitzada a

Medievales, Nájera, del 19 al 23 de julio de 2021, Logronyo, Institut de Estudios Riojanos, 2022, pp. 269-294; SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "Las Cortes de Aragón en la Edad Media: Gobierno y política", en *Aragón: Historia y cortes de un reino*, Saragossa, Ayuntamiento de Zaragoza, 1991, pp. 99-105.

³⁸⁸ BENÍTEZ BOLORINOS, Manuel, *El reino de Valencia en tiempos de Jaime II: poderes urbanos y estructura territorial* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d'Alacant, 2012, pp. 24-30; HINOJOSA MONTALVO, José, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*, Madrid, Editorial Nerea, 2006, pp. 259-284.

³⁸⁹ GARCIA EDO, Vicent, "Los orígenes del derecho general aragonés. Del fuero de Jaca a los Fueros de Aragón de 1247", *Aragón en la Edad Media*, núm. 29, (2018), pp. 100-110.

³⁹⁰ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "De los fueros locales al fuero de Valencia en el marco del proceso de instauración de la sociedad feudal del siglo XIII en el reino de Valencia" *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 2 (2017), pp. 45-48; Los fueros de Aragón en la repoblación valenciana", en LATORRE, CIRIA, José M.(coord), *Los Fueros de Teruel y Albarracín: actas de las jornadas de estudio celebradas en Teruel y Albarracín los días 17, 18 y 19 de diciembre de 1998*, Terol, Instituto de estudios Turolenses, 2000, pp. 62-64.

partir del poblament d'Andilla en 1292- fins 1382, incloent els centres urbans septentrionats de Morella, Borriana i Vila-real.³⁹¹

Les claus per comprendre la disputa foral estan fora dels paràmetres d'una confrontació nacional entre catalans i aragonesos o d'un antagonisme entre l'aristocràcia i la burgesia, que han sigut algunes de les lectures que s'han fet al llarg dels segles XIX i XX.³⁹² Tampoc però podem reduir-la a un simple desacord de tècnica legal com ha apuntat C. López.³⁹³ Per contra, com bé va indicar la historiadora del dret S. Romeu, l'elecció d'un o altre fur tocava qüestions de transcendència política. Principalment, les substancials franqueses de peites, lleudes i pontatges i la possibilitat d'imposar tributs i concedir monopolis com forns, molins i alfòndecs que permetia als senyors els furs de Saragossa/Aragó -mentre que el fur de València ho reservava al rei; l'ús dels emprius que quedava, segons el fur d'Aragó com un dret privatiu del senyor; i, notables avantatges processals com ara el privilegi de perseguir els contrafaents per tota la dominació del monarca aragonés -“*tortum per tortum*”- i la possibilitat de recórrer al *Justícia de Aragón* -com fou el cas del vescomte de Xelva en 1395, malgrat que s'havia aconseguit la “pau foral” des de feia una cinquantena d'anys.³⁹⁴

Tampoc, com ha indicat V. Baydal, va capgirar el programa de la monarquia envers la territorialització dels furs valencians perquè a la gran concessió que suposà el *Privilegio General* en novembre de 1283 va seguir *Privilegium Magnum* dat per Pere III

³⁹¹ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “De los fueros locales al fuero de Valencia en el marco del proceso de instauración de la sociedad feudal del siglo XIII en el reino de Valencia” *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 2 (2017), pp. 53-56; NAVARRO ESPINACH, “Los fueros de Aragón en la repoblación valenciana”, en LATORRE, CIRIA, José M.(coord), *Los Fueros de Teruel y Albarracín: actas de las jornadas de estudio celebradas en Teruel y Albarracín los días 17, 18 y 19 de diciembre de 1998*, Terol, Instituto de estudios Turolenses, 2000, pp. 62-64; ROMEU ALFARO, Sylvia, “Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), pp. 80-81.

³⁹² NAVARRO ESPINACH, “Los fueros de Aragón en la repoblación valenciana”, en LATORRE, CIRIA, José M.(coord), *Los Fueros de Teruel y Albarracín: actas de las jornadas de estudio celebradas en Teruel y Albarracín los días 17, 18 y 19 de diciembre de 1998*, Terol, Instituto de estudios Turolenses, 2000, pp. 60-62; VICIANO NAVARRO, Pau, “Más allá de la territorialización de los fueros: una relectura historiográfica del impacto de la jurisdicción alfonsina sobre los campesinos del reino de Valencia (siglos XIV-XV)”, *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núm. 25 (2015), pp. 406-410; VICIANO NAVARRO, Pau, “Els furs nous de 1329: pactisme i senyorialització al regne de València. Una aproximació historiogràfica”, *eHumanista*, núm. 48 (2021), pp. 159-165.

³⁹³ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, p. 33.

³⁹⁴ ROMEU ALFARO, Sylvia, “Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), pp. 80-81; RUBIO VELA, Agustín, “El justícia de Aragón frente a la ciudad de Valencia. Un conflicto entre oligarquías territoriales (1395-1404)”, *Aragón En La Edad Media*, núm. 25 (2015), pp. 273-322.

en gener de 1284 a la capital del regne i les viles valencianes confirmar el fur de València i la seua vocació universal.³⁹⁵ Tot i això, Alfons III d'Aragó (1285-1291), afanós d'aconseguir una entesa tant amb les viles valencianes com amb l'aristocràcia unionista que apuntalava la seua política mediterrània va claudicar davant d'aquests últims jurant el *Privilegio de la Unión* en 1287 i -a petició dels rics homes, cavallers i infançons poblats a fur d'Aragó al regne de València- atorgà en 1290 un nou privilegi que imposava l'observança del fur d'Aragó.³⁹⁶

Les cessions de la monarquia en el regnat d'Alfons el Franc varen permetre un cessament de les hostilitats però no resolgueren l'aparent dualitat foral ni el conflicte entre la corona i una part de l'aristocràcia, però tampoc l'apaivagament de la alta noblesa a Aragó per la sentència de 1301, sinó que aquesta pau no es va assolir sinó per la via de la negociació davant de la monarquia entre la ciutat de València, que va enviar una ambaixada al monarca a en 1326 per demanar la confirmació de diversos furs, entre ells, la submissió dels nobles als justícies urbans i les juntes de greuges de l'aristocràcia que desembocaren en les corts del regne que obriren les seues sessions en la primavera de 1329 i s'allargaren fins el més de gener de 1330.³⁹⁷ En aquesta reunió se va aconseguir, la renúncia als furs d'Aragó d'una part del "partit aragonès" que havia lluitat per mantindre els furs aragonesos, a excepció dels grans barons com els Luna, els Entença, els Urrea o els Xèrica.³⁹⁸

³⁹⁵ BAYDAL SALA, Vicent, *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2014, pp. 264-275; BAYDAL SALA, Vicent, "«La dita Cort General representa tot lo Regne de València». El desenvolupament jurídic i parlamentari valencià entre 1238 i 1370", *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), p. 27; GUAL CAMARENA, Miguel, "Contribución al estudio de la territorialidad de los Fueros de Valencia", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. 3 (1948), pp. 277-278.

³⁹⁶ ROMEU ALFARO, Sylvia, "Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón", *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), pp. 90-91.

³⁹⁷ BAYDAL SALA, Vicent, *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2014, pp. 558-567

³⁹⁸ A finals de la dècada dels 1320, segons senyalava S. Romeu, el fur d'Aragó, se mantingué en els estats dels Urrea (baronia d'Alcalatén), dels Entença (Xiva, Bunyol i Xestalgar), dels Luna (Lliria, Paterna, Benaguasil i la Pobla) i dels Xèrica (baronies de Xèrica i de Xelva) i dels Díez d'Arenós (baronia d'Arenós), els últims dels quals no varen passar al fur de València sinó en les corts de 1626; a més d'un reguitzell de xicotets senyorius, els senyors de molts dels quals, principalment, membres de la baixa foren cooptats per la monarquia en les dècades següents, incloent Argelita, Navarrés, Quesa, la baronia de Carlet, Benimodo i Massalèn Albalat, Segairen, Llombai, Castellmontan, Montanejos i la Vall d'Almonesir. ROMEU ALFARO, Sylvia, "Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón", *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), pp. 104-107.

3.3.2-La sang i la gràcia: accés i transmissió de la noblesa

Els canvis en la nomenclatura de l'estament nobiliari valencià i les seues jerarquies internes, en la primera meitat del segle XIV, no únicament reflectien una necessitat més gran d'identificar els membres de la noblesa i fer valdre el compliment dels seus deures, immunitats i prerrogatives per part de les autoritats urbanes i dels oficials reials. També translluïx la consolidació i codificació de les vies de transmissió de la condició aristocràtica de pares a fills, dels mecanismes per fer-se reconèixer com a membre de la noblesa i de les vies d'ingrés al grup nobiliari. Com ja indicàvem en la revisió bibliogràfica, cal situar en el centre d'aquests canvis no només les demandes dels grups dirigents per delimitar l'exclusivitat de les seues prerrogatives i franquesses, sinó sobretot al poder reial en vies d'afirmació en la primera meitat del Tres-cents com a principal agent de regulació externa de la dignitat nobiliària.

En primer lloc, la dignitat nobiliària era entesa *per se* com un privilegi: els cavallers, definí P. Belluga, “*sunt gaudentes privilegio militari et de aliquibus eorum privilegiis*”.³⁹⁹ Entre finals del segle XIII i principis del segle XIV varen precisar-se dos canins per ingressar a l'estament nobiliari: la filiació paterna -o sia, ser fill o gilla de ric home, de cavaller o de donzell- i la convessió règia mitjançant els privilegis de nova cavalleria o d'erecció en baró. L'herència paterna fou la via primordial de transmissió de la dignitat aristocràtica, tal i com podem, de nou, comprovar al text de P. Belluga: “*Filius militis qui generosus est et gaudit privilegio militare*”.⁴⁰⁰ Igual que posava de manifest el canvi lèxic amb la introducció dels termes *generosus* i “home de paratge” per designar els individus de l'aristocràcia per subratllar la ineluctabilitat de l'ascendència.

No obstant això, l'accés a aquesta condició privilegiada no estigué, durant la baixa edat mitjana regulada explícitament pel codi foral; per això és imprescindible que recorregam a les glosses del text foral de mitjan segle XV. Tan solament ho testimonien alguns dels privilegis de nova cavalleria i d'erecció en baró, que se justificaven perquè el donatari tenia ja antecedents nobles, els quals se certificaven per escrit, expressats a través de fórmules com “*originem trahere*”. Podem citar, el privilegi de nova cavalleria dat a Pons de Soler en 1342 i que suposàdament subsanava una concessió semblant feta a son pare, Pons de Soler, ja difunt, per part del rei Jaume el Just, perquè, segons s'havia ja

³⁹⁹ Speculum principis 20, I.

⁴⁰⁰ Speculum principis 7, VII.

cerciorat gràcies a barons i cavallers, el seu progenitor “*traxerat originem per lineam rectam ex genere militari et ab ingenuis et generosis progenitoribus derivarat*” (Doc. 8).

Però també el privilegi d’institutar-se noble que el mateix monarca atorgà en 1356 al qui havia exercit el càrrec de vicecanceller durant més d’una dècada, mossèn Rodrigo Díez, la qual patetntitzava que aquest servidor reial venia del baronatge aragonés i català “*a nobilibus et baronibus regnorum n[ostorum] originem et ortem antiquum habuisse*” (Doc. 10), tot i que aquesta asseveració siga difícil de contrastar-⁴⁰¹. Ara bé, una vegada concedit aquest privilegi, el beneficiari i tots els seus descendents legítims podien gaudir de la dignitat generosa i de tots els privilegis i franqueses associats, tal i com podem apreciar, per exemple, en el privilegi dat a Pere Marrades en 1402: “*quandocumque gaudeatis et gaudere possitis vos et cuncta vestra progenies a vobis et ex recta linea veniens*” (Doc. 23).

La justificació dels permissos per fer-se investir cavaller -o per començar a intitular-se noble- perquè el donatari descendia de rics homes i cavallers “*per rectam lineam*” planteja l’interrogant, aleshores de quina era la necessitat que el poder reial ho certificara per escrit. No podem descartar del tot que, en alguns casos, per exemple, el del mateix Rodrigo Díez se tractara d’atribucions falses d’avantapssats generosos. Amb tot, les mencions a testimonis i proves fidedignes de l’ascendència noble dels beneficiaris amb que topem en algunes cartes de gràcia, com el ja mencionat privilegi dat a mossèn Rodrigo Díez en 1356 (Doc.10) o en el segon privilegi de nova cavalleria de Pere Guillem Català, que li fou atorgat en 1393 “*ex verídica informacione per nos recepta ac fidedignorum relacione prohabita tam a nobilibus quam a militibus et aliis fidedignis personis liquide nobis constet vos fidelem nostrum Petrum Guillelmi Cathalani, civitatis Valencie, a generosis et personis ingenis et militaribus in sapite processiste*” (Doc. 20) podrien estar indicant que la incorporació al grup nobiliàri, en qualsevol de les seues

⁴⁰¹ La primera menció d’un Rodrigo Díez com a savi en drets en procés criminal a Xàtiva data de 1326. Posteriorment va exercir el càrrec de vicecanceller de manera ininterrompuda entre 1328, quan encara Pere IV era un infant, fins almenys 1340. És possible però, apunta J. Corbalan de Celis que ja havia emparentat amb famílies del baronatge a través dels matrimonis de filles o germanes. CORBALAN DE CELIS I DURAN, Juan, “Unas notas genealógicas sobre Manuel Díez, autor del Llibre de la Menescalía”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 90 (2014), pp. 5-6; SEVILLANO COLOM, Francisco, “Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso”, *Anuario de historia del derecho español*, núm. 20 (1950), pp. 162-163.

divisions requeria -o se feia, almenys-amb el consentiment dels seus membres, igual que s'ha pogut corrovar en altres contextos, com el comtat de Flandes.⁴⁰²

Tampoc, nogensmenys, podem perdre de vista que la mancança d'una matrícula o nòmina oficial de membres i llinatges de l'estament militar durant els segles XIV i XV, -semblant a la que existí al ducat de Milà des del darrer quart del Tres-cents-⁴⁰³ com més avant raonem, abocava a una porció de la baixa noblesa, especialment els llinatges menys puixants i que estaven fora de la capital del regne i dels cercles del poder polític, a haver menester d'un certificat patentat de la seua condició privilegi per poder exigir el gaudi de les prerrogatives i immunitats dels generosos. No debades, Pere Guillem Català va rebre un primer privilegi de generositat en 1358 (Doc. 12) i altre, que acabem de revisar, en 1393 (Doc. 20) a mans de Joan el Caçadors, Consegüentment, tenien una dependència més gran de la intercessió del poder reial i dels seus oficials.

Podem exemplificar-ho a través del cas del llinatge dels Sánchez de Dicastiello, un llinatge d'homes de paratge els membres del qual encontrem la major part de les voltes vinculats a la vila de Castelló. Lope Sánchez de Dicastiello, àlies de Carcastillo va demanar formalment a la cort de Pere el Cerimoniós en 1342 -i li fou concedit- que fora la seua condició generosa fora reconeguda. “*ut cum ipse esset generosus, ex recta línea descendet militari sanguine, cellet generositatem probare et receptionem sue ingenuitatis recipi facere dignaremur*”. El monarca, en conseqüència feu menar una enquesta a través del portant-veus de governador del regne de València, qui va fer convocar i arreplegar testimonis de “*milites vel generosos aut filios d'algun per eum recipiendos*”.⁴⁰⁴

⁴⁰² Tal com ja hem apuntat en l'apartat de revisió historiogràfica, els criteris per “ser noble” i disfrutar els privilegis que n'eren reservats no eren uniformes arreu d'occident sinó que variaven en cada territori i sobirania. Podríem fer anàleg el cas valencià al del territori flamencs -i dels Països Baixos- on, fins la dècada de 1580 havia, oficialment, una “nòmina” de la noblesa ni existia un òrgan que podia regular i concedir la dignitat nobiliària, exceptuant el poder reial (en el cas dels Països Baixos, els reis de França o els emperadors del Sacre Imperi fins el segle XVI i després els monarques castellans de la Casa d'Àustria). Durant la baixa edat mitjana, emperò, en cas que hom volguera ser reconegut com a noble podia recórrer a un procés judicial en què diversos testimonis declararen que era i vivia com a noble o que era senyor d'un lloc, fet que permetia reclamar els privilegis nobiliaris. BUYLAERT, Frederik, DE CLERCQ, Wim i DUMOLYN, Jan “Sumptuary Legislation, Material Culture and the Semiotics of ‘Vivre Noblement’ in the County of Flanders (14th–16th centuries)”, *Social History*, vol. 36, núm. 4 (2011), pp. 393–417.

⁴⁰³ DEL TREDICI, Federico, *Un'altra nobiltà. Storie di (in)distinzione a Milano. Secoli XIV-XV*, Milà, Franco Angeli, 2017, pp. 28-36.

⁴⁰⁴ ACA, C. reg. 874, f. 17r. 21 de desembre de 1342.

Mig segle més tard, el seu fill, el donzell Joan Sànchez de Dicastiello, tot i que ocupà el càrrec de lloctinent del portant-veus de governador dellà Uixó des del 1401⁴⁰⁵ fins a la seua suspensió pel rei Martí I (1396-1410) en desembre 1406,⁴⁰⁶ va protestar en març de 1406 que no eren respectada les sea franquesa de pagar només la meitat de la peita per les seues propietats a la vila de Castelló: “*ço és la meitat de ço que los pageses e altres persones no siant de paratge*”, malgrat que era “*hom de paratge e no solament ell más en Lop Sanxex de Dicastiello, pare de aquell, e tots sos ascendents e antecessors en tant que no és memòria de alcú qui haja vist alcú dels dits seus ascendents que no sien stats e sien hòmens de paratge*”.⁴⁰⁷

La transmissió de la condició privilegiada als descendents podia suposar alguns problemes per als plançons nascuts fora del matrimoni. Els furs del regne de València diferenciaven netament els fills legítims o lledesmes, nascuts de matrimoni legal,⁴⁰⁸ els fills borts o naturals nascuts prèviament al matrimoni,⁴⁰⁹ els quals podien ser legitimats pel rei a petició dels progenitors o familiars,⁴¹⁰ i els fills nascuts de copules vedades - relacions adulterines o endogàmiques, per exemple- que en cap cas podrien ser legitimats ni tan sols pel monarca.⁴¹¹ Això no obstant, de manera habitual, el poder reial no tenia cap escrúpol a legitimar fills procreats de forma tant prèvia com simultània a un matrimoni de dret. Com fou el cas de Bernat de Sarrià, fill bort de l’almirall homònim, qui era casat, amb la soltera Blanca de Prades, en 1309, tot especificant que aquest plançó podia ser heretar els bens de son pare i ser admès “*ad [...] actus públicos ac honores si casus evenit*”,⁴¹² També dels tres xiquets, Martí, Constança i Teresa, que havia concebut el cavaller Jaume d’Oblites abans de 1329, tenint muller però no fills legítims, amb una dona soltera dita Agnès,⁴¹³ o del mateix cavaller Jofre de Tous, -fill del mestre de Montesa, Pere de Tous, clergue i sotmès al vot de castedat, i d’una dona casada- que ja

⁴⁰⁵ ACA, C. reg. 2223, f. 67v. 19 d’abril de 1401. Són pare havia sigut ja nomenat en 1387. ACA, C. reg. 1920, f. 17r. 6 de febrer de 1387.

⁴⁰⁶ ACA, C. reg. 2249, f. 179v-180r. 14 de desembre de 1406.

⁴⁰⁷ ARV, Governació, Lítium 2193, mà 5ª bis, f. 20r-v. 4 de març de 1406.

⁴⁰⁸ Furs, Llibre 6é, rubrica XI “De coses dubtoses”, XIV.

⁴⁰⁹ Furs, Llibre 6é, rubrica IX “De aquells als quals les heretats són toltes”, IX.

⁴¹⁰ Furs, Llibre 6é, rubrica IX “De aquells als quals les heretats són toltes”, X.

⁴¹¹ Furs, Llibre 6é, rubrica IX “De aquells als quals les heretats són toltes”, XII.

⁴¹² Possiblement en aquest cas “*honores*” faça referència als càrrecs i possessió en feu honorat que no a la dignitat o condició jurídica en si, tot i que la transmissió d’aquestos oficis i tinences podia dur implícit un reconeixement de la seua condició generosa. ACA, C. reg. 206, f. 39r. 15 de maig de 1309.

⁴¹³ “*habentis uxorem ex quo sobolem non suscepit*”. ACA, C. reg. 479, f. 262v. 23 d’octubre de 1329.

era senyor d'Orpesa en el moment que Pere IV el va declarar legítim i hàbil per heretar els bens paterns en 1362.⁴¹⁴

Les corts del regne reunides a Montsó en 1371 portestaren formalment al monarca aquestes legitimacions indiscriminades adduint que s'havia dotat de franqueses individus sense “*dignitat militar*” sinó per “*special gràcia e perdó o servey [...] encara que fossen de damnat ajustament, borts o spuris*”, de la qual pràctica s'havien derivats “*grans e immortals plets*” entre les línies espúries dels llinatges i les universitats del braç militar i del braç reial. Per això, demanaren una provisió reial perquè les immunitats consubstancials a la dignitat generosa no foren heretades per fills bord naturals ni espuris. Emperò, només aconseguiren què aquesta qüestió se duguera a l'audiència reial sense resultat aparent.⁴¹⁵ Finalment, en 1428, un fur nou va establir, de manera explícita, que els fills legítims i il·legítims dels cavallers nascuts pòstumament al pare “*sien de paratge e haüts per hòmens de paratge*.”⁴¹⁶ S'imposava la doctrina salvífica que la condició nobiliària representava un grau més alt de perfecció capaç de llevar la impuresa, sintetitzada, més tard, per la màxima de Pere Belluga: “*militaris dignitas tollit omnem maculam spuritatis*”.⁴¹⁷

Per acabar, les dones adquirien la dignitat nobiliària pel matrimoni i no podien transmetre-la als seus hereus. Aquesta regulació tampoc aparegué de forma explícita al text dels furs fins a mitjan segle XIV. De manera idèntica a molts altres aspectes del marc jurídic del matrimoni que tampoc estaven codificats pels furs, sino que, en canvi, estaven definits pel del dret comú, concretament, pel dret eclesiàstic, com explica C. Lázaro, tot i que el text foral si que emparava el sotmetiment jurídic de la dona al marit “*perquè la natura de la fembra és pus flacca que aquella de-l hom*”.⁴¹⁸

L'existència d'aquesta transmissió úniamment per via masculina queda testimoniada mercé a un privilegi veritablement excepcional -“*declaracionem nostram huiusdem raram*”- atorgat en 1353 a madona Jaume Castellà, filla del cavaller Jaume Castellà i, per tant, generosa -“*propterea existere generosam*”- qui havia maridat el

⁴¹⁴ “*ex dampnato cohitu precreatus eo quia ex religioso patre et muliere conjugata est genitus*”. ACA, C. reg. 906. f. 187r, 10 de febrer de 1362.

⁴¹⁵ Furs Extravagants “que els borts no succehesquen en les immunitats dels pares d'ells”.

⁴¹⁶ Furs Llibre 9é, rúbrica XX “De guiatge e de treves”, XXIV.

⁴¹⁷ Speculum principum 7, XX.

⁴¹⁸ LÁZARO GUILLAMÓN, Carmen, *La condición jurídica de la mujer en los Furs de València*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, pp. 37-39. Sobre l'article encunyat: Furs, Llibre 6é, rúbrica XI, “De coses duptoses”, I.

ciutadà Francesc de Vinatea, ja mort aleshores, però a qui, de manera graciosa, el rei Pere IV li permeté mantindre la condició paterna i el gaudi dels inherents privilegis: “*non obstante quod fuerit consors civis fore infançonam, ermuniam et generosam ac ubique ingeuitatis et libertatis privilegio gaudere, debere sine aliqua lesione*” (Doc. 9). A penes un lustre després, tanmateix, un dels furs pactats per les corts en 1358 i que contenia una sèrie de disposicions sobre el vestit per diferenciar els homes honrats -i les seues cònjuges- de la resta de sectors socials equiparava les dones als seus marits “*com comunament les mullers seguesquen en honor la condició dels marits*”,⁴¹⁹ fet que no podem interpretar com una innovació per tal com la redacció del nou article seguia dues constitucions idèntiques del Codi Justinianeu.⁴²⁰

Fora del bressol generós, la condició nobiliària s’assolia a través d’una concessió graciosa del poder reial, en altres paraules, mitjançant els ja esmentats privilegis de generositat o de nova cavalleria, anàlegs als privilegis d’erecció en baró que permetia convertir-se en ric home. En principi la intervenció del poder reial per convertir en homes de paratge ciutadans i homes de vila pot paréixer contradictori al pes cabdal de l’ascendència paterna. Nogenensmenys, per al poder reial formava part de les seues atribucions poder mudar la condició dels seues sotmesos, com se va manifestar ja des de principis del segle XIV. P. Belluga, a mitjan segle XV ho va resumir amb el suport que li proporcionaven els comentaris de B. de Sasoferrato: “*solum rex nobilitat*”.⁴²¹

L’exemple paradigmàtic pot ser la creació en baró de l’almirall Bernat de Sarrià per part de Jaume el Just en abril de 1310 que se justificava en el seu preàmbul “*sic calor a cordis fundamento procedens humani corporis partes vivificando exhilarat; sic labor antorchis quandam consequenti premio infundans dulcedinem premiare debet merito laborantem*” (Doc. 5). L’analogia utilitzada comparant la calor corporal que revivificava el cos i el brandó o font de calor secundària -el rei- que havia de premiar el merit pot tindre un doble origen. Primerament, de la filosofia aristotèlica per la comparació entre

⁴¹⁹ Furs, Llibre 9é, rúbrica XXIX, “De drapers, sastres e de vestirs”, VII.

⁴²⁰ “*Mulieres honore maritorum erigimus, genere nobilitamus et forum ex eorum persona statuimus et domicilia mutamus. Si autem minoris ordinis virum postea sortitse sunt priore dignitate privatae posteriori mariti sequantur condicionem*”. Còdex X, 38, 9 i XII, 1, 13.

⁴²¹ Speculum principis 20, III-IV.

calor corporal, que segons el pensador grec era la font de vida -que seria Déu- i el rei, que seria el brandó.⁴²²

Segonament, de la doctrina del poder polític papal per la semblança amb l'al·legoria de les dues lluminàries celestials o "*duo magna luminaria*": el Sol (poder espiritual) i la Lluna (poder polític), assimilable al rei d'Aragó que com a príncep temporal obtenia el seu poder de Déu.⁴²³ Amb tot, el recurs a aquesta justificació erudita és absolutament excepcional atès que la majoria de cartes de gràcia expliquen aquesta concessió per la pura potestat règia: "*de plenitudine potestatis nostre regie magestatis*" que trobem en el privilegi d'Andreu Guillem Escrivà (Doc. 1) i en el de Bernat de Ripoll (Doc. 7) o "*ex potestate regia*" que llegim en la carta de nova cavalleria dada a Berenguer Dalmau (Doc. 4) i Ramon Escorna (Doc. 3).

En segon lloc, l'ascens a la noblesa de membres de l'elit urbana, en retribució als seus serveis a la monarquia, als seus merits i les seues virtuts, estava plenament integrada en els discursos cavallerescos que identificaven la cavalleria amb l'orde destinat a regir la societat cristiana, compostat pels millors i més dotats. Aquestes capacitats, emperò, eren consubstancials a l'ascendència generosa. En paraules d'A. Rucquoi el llinatge se convertí, a finals de l'edat mitjana, en la garantia del grau més elevat de perfecció i puresa dels nobles.⁴²⁴ Podem constatar-ho a partir del tractat de cavalleria del saví nalloquí Ramon Llull (vers. 1275) qui assegurava que, com que "*paratge e cavaylaria se convenen e·s concorden*" era imprescindible per ser investit cavaller tindre la correcta ascendència igual que la seua riquesa, la seua, lleialtat valor i les bones costums.⁴²⁵ Un segle més tard, en les seues lleis de la cavalleria, Pere IV teoritzava que la investratura de cavaller havia de reservar-se als nascuts de pares generosos degut a la seua més gran integritat i sentit de l'honor -"*e per aquesta rahó guardaren sobre totes coses que fossen homens de bon llynatge*".⁴²⁶ D'igual manera, els gentils homes havien de tindre especial mirar, amb la

⁴²²STUDTMANN, Paul, "Living Capacities and Vital Heat in Aristotle", *Ancient Philosophy*, vol. 24, num. 2, pp. 365-379.

⁴²³ "*Praeterea nosse debueras, quod fecit Deus duo magna luminaria in firmamento coeli; luminare maius, ut praeesset diei, et luminare minus, ut praeesset nocti*". Liber Extra I, Titulus XXXIII "De maiortate et obedientia", capítol VI.

⁴²⁴ RUCQUI, Adeline, "Caballeros et hidalgos: la nobleses et la ville en Castille", en DUTOUR, Thierry (dir.), *Les nobles et la ville dans l'espace francophone (XIIIe-XVIIe siècles)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 311-315.

⁴²⁵ SOLER I LLEOPART, Albert (ed), *Ramon Llull: Llibre de l'orde de cavalleria*, Barcelona, Barcino, 1988, pp. 189-193.

⁴²⁶ ACA, C. reg. 1529-i, f. 24r.

seua conducta i bones costums de no deshonrar l'herència familiar del seu llinatge.⁴²⁷ Per últim, P. Belluga, en el segon terç del Quatre-cents, tot i que considerava la noblesa superior vinguda de les bones costums i de comportament -més aïna que de la simple ascendència – reconeixia que per als ben nascuts era més fàcil ser virtuosos a imatge dels seus progenitors puix que només un filòsof infantava un filòsof.⁴²⁸

Els privilegis de generositat, consegüentment, argumentaven la rectitud i les virtutats de què havia fet gala el concessionari, a més, més dels bons serveis prestats a la corona: els *sufficiencia et merita*” de Ramon Costa (Doc. 2), la *“vita honorifica”* de Pere Guillem Català, segons el primer privilegi de generositat que li fou dat en 1358 (Doc. 12) i la rectitud dels costums -*“probitas morum”*- de Pere Marrades en 1402 (Doc. 23). Motius suficients per suplir, si era necessari, la mancança de “generositat” d’alguns dels beneficiaris atenent la seua idoneïtat personal. El millor exemple, el privilegi de nova cavalleria -el primer de què tenim constància- atorgat al ciutadà de València Andreu Guillem Escrivà, el qual venia de cavallers per part de mare però de ciutadans honrats de part de son pare :*“Volentes in vos supplere defectu militaris generositas qui ex parte patris vobis forsicam occurrere postquam cum ex parte matris vestre de genere militaris vos percepimus decendisse”* (Doc. 1).

La única protesta fou expressada pel braç reial en els capítols de les corts de 1342, en què varen fer altres demandes fiscals en contra dels generosos del regne, -com ara que el pagament de la peita pels seus bens a viles i llocs- amb la demanda que com, suposadament, alguns ciutadans aspiraven a la cavalleria només per obtindre franquesses fiscals, i ni tan sols se feien investir formalment. que s’establira un termini d’un any per fer-se adobar o el privilegi quedaria sense efecte i els concessionari romangueren *“peyers”*,⁴²⁹ demanda que es va convertir en llei mitjançant un privilegi concedit per Pere el Cerimoniós a 27 de març de 1353 (Doc. 24) i una pragmàtica sanció del 8 de juny del mateix any (Doc.25) fixant l’obligació de fer-se adobar i costejar la cerimònia de la investidura.

⁴²⁷ ACA, C. reg. 1529-i, f. 24rv-25r.

⁴²⁸ Speculum principum 6, XIII.

⁴²⁹ Furs Extravagants, “que aquells als quals serà atorgat de ésser generosos que dins hu nay apres que·ls serà atorgat sien tenguts de ésser cavaller spasacints”. En la compilació impresa dels furs de 14822 s’inclou entre els capítols oferts pel braç reial en 1342. BUV, Incunable 010, f. 113v.

3.3.3-Marc jurídic de la noblesa

L'evolució de l'estatut legal de la noblesa va evolucionar, al socaire de la disputa foral, amb la separació de les prerrogatives, immunitats i obligacions dels nobles dels drets i deures dels ciutadans i homes de vila amb els qui, com ja hem vist, formaven part de la categoria dels "honrats". Els furs vells els atorgaven idèntics privilegis per la seua contribució directa a les tasques militars.⁴³⁰ Tota la població cristiana del regne -exceptuant els eclesiàstics que gaudien d'un for propi també modulats en el temps- va ser sotmesa a la justícia del rei,⁴³¹ l'exercici de la qual, entre 1245 i 1261, va quedar en mans de magistrats renovables anualment entre els ciutadans i homes de vila,⁴³² inclosos barons, cavallers i infançons, que estaven obligats a respondre davant del cort, després justícia ordinari del lloc, en què habitaven.⁴³³

Aquestos "honrats de son cors" gaudien d'una sèrie d'immunitats processals. Cabdalment, el dret de no ser torturats en el procés d'enquesta judicial -en 1293, Jaume el Just va confirmar que cap "*homo honratus*" fora turmentat durant el procés-⁴³⁴ o el fet que en els processos d'execució de bens -embargaments- només podien embargar-los el bestiar i els bens mobles, i encara havien de començar pels que tingueren fora de sa casa ells i els ciutadans honrats, amb l'excepció, per suposat, de "*cavalcadura de cavaller o d'om honrat de son cors o de sos fils [...] dementre que haja alguns béns seents o movents*".⁴³⁵ Únicament si no se trobaven aquestos bens, la cort podia marcar les seues heretats i bens immobles i finalment, si les quantitats reclamades no se pagaven, se procediria a subhastar-les.

Tot i això un privilegi de Jaume el Just en 1300 -confirmat quinze anys més tard- va donar la competència al procurador reial del regne (després portant-veus de general governador) de conèixer les causes penals apel·lades o només competents al rei a fi d'agilitzar l'acció de la justícia durant les més que previsibles absències dels

⁴³⁰ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, p. 29.

⁴³¹ Furs, Llibre 1er, rúbrica III "De la cort e del batlle", VI; Llibre 3er, rúbrica V "De jurisdicció", II, V, VI, L, LXVIII, LXXI, i LXXII.

⁴³² NARBONA VIZCAINO, Rafael, "La justícia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)" *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 18 (2012-2014), pp. 348.

⁴³³ Furs, Llibre 3er, rúbrica V "de jurisdicció", LXVIII.

⁴³⁴ AORV, f. 38v-39v. Privilegi datat a València, a 12 de gener de 1293

⁴³⁵ Llibre 8é, rúbrica II "de penyores", XXVIII.

monarques.⁴³⁶ Quinze anys més tard, arran d'una queixa del noble Tomàs de Pròixida per la intromissió del justícia d'Alzira en el càstig a un dels moros del seu lloc d'Alcosser, un nou privilegi confirmava que el portantveus de procurador al regne de València devia conèixer.⁴³⁷ L'expressió del privilegi *-de causis et negociis militum regni predicti et hominem suorum in eo casu quo ipsarum causarem et negociorum cognitum ad nos spectat-* va comportar problemes d'interpretació que desembocaren en conflicte entre els justícies urbans i els portantveus o procuradors reials. Per això, en les corts de 1329-1330, es va establir per nou fur que el justícia en criminal podia processar i condemnar a mutilació del membre o a mort "*alcun rich hom o cavaller espaa cint*" però que l'execució de la dita pena corresponia al rei o el seu primogènit;⁴³⁸ i vora un segle més tard, en 1418, un nou privilegi confirmava que corresponia al governador del regne com a delegat del poder reial jutjar les causes "*contra cavallers spassacints*" que se reservaven al rei.⁴³⁹

Igualment s'afegiren altres garanties processals, per exemple, en 1358 un nou privilegi va declarar que en cas de sentències d'impagament no es podia demanar la pena del quart als nobles i eclesiàstics del regne.⁴⁴⁰ Nogensmenys, el monopoli de la jurisdicció suprema va implicar també tensions entre els nobles, principalment entre els interessos contraposats de l'alta noblesa davant dels cavallers i generosos. En les corts de 1342, el primer dels capítols oferts pels "*cavallers e generosos de la ciutat e regne de València*" demanava que els posseïdors del mer imperi o jurisdicció plena no pogueren processar cavallers o generosos per delictes comesos en els dits llocs, a la qual cosa protestaren el portant-veus de procurador, Pedro, senyor de Xèrica, i els infants Pere i Ramon Berenguer i Jaume, comte d'Urgell (oncles i germà del rei a través dels seus procuradors).⁴⁴¹

Tot i que figura com a capítol de corts i no es va incloure en la posterior edició dels furs de Joan Francesc Pastor en què altres dels capítols oferts pel braç militar si que figuren en la secció dels *Extravagants*,⁴⁴² podem inferir que fou acceptat per les corts a partir de les actuacions dels oficials reials contra els membres de l'estament militar que

⁴³⁶ AORV, f. 41r. Privilegi datat a Saragossa, a 11 de setembre de 1300 i f. 55r-v. Privilegi datat a Lleida, a 22 de març de 1315.

⁴³⁷ AORV, f. 55r-v. Privilegi datat a Lleida, a 22 de març de 1315.

⁴³⁸ Furs, Llibre 1er, rúbrica III "de la cort e del batlle", XXVIII.

⁴³⁹ AORV, f. 241r. Privilegi datat a Barcelona, a 9 de febrer de 1418.

⁴⁴⁰ AORV, f. 114v. Privilegi datat a València a 25 de febrer de 1358.

⁴⁴¹ BUV, Incunable. 010, f. 114v-115r.

⁴⁴² Furs Extravagants, "Capitula infrascripta fuerunt oblata per brachium Miliare domino Regi Petro II in curiis Valentie celebratis An. M.CCC.XLII", I a VII.

intentaven conculcar-lo; per exemple, contra el cavaller Jofré de Tous, que en juny de 1387 havia sigut denunciat del procurador fiscal del rei davant del Justícia en criminal de la ciutat de València perquè havia fet prendre al seu lloc de Sollana Pero Sánchez -“*hom de paratge e fill de cavaller*”- i després l’havia alliberat sense trametre’l al susdit justícia amb gran perjudici per a les regalies,⁴⁴³ cosa que constituïa un “*crim d’ocupació de la jurisdicció reyal*”.⁴⁴⁴

En segon lloc, el “vassallatge universal” en altres paraules, el monopoli reial del vincle feudovassallàtic de l’aristocràcia, fou altra batalla entre la noblesa i la monarquia fins al segle XV. Una de les principals tesi concernint l’organització de la noblesa al regne de València en la primera meitat del Quatre-cents i el seu comportament polític és que la institució del feudovassallatge entre els membres del grup nobiliari, a causa de les prohibicions expresses en els furs del regne, pràcticament no varen existir, fet que va potenciar la vinculació directa del poder reial amb els nobles i va privilegiar els canals institucionals com la representació parlamentària als lligams personals per al diàleg dels membres de la noblesa entre ells i amb el sobirà.⁴⁴⁵

Estan fora del debat, com ha posat de manifest aquest autor, els esforços dels monarques, per mantindre’s com l’únic “senyor natural” de l’aristocràcia valenciana a l’interior del regne, visibles a través de la llei foral valenciana i l’escomesa per estendre-la a al conjunt del territori del regne. I per conservar les atribucions que corresponien als senyors feudals cada vegada més confoses amb la regalia o plena potestat reial: ⁴⁴⁶ la facultat de donar treves per tant de temps com considerara,⁴⁴⁷ nomenar escrivans públics, la suprema jurisdicció,⁴⁴⁸ i, en conseqüència, la capacitat de donar “allongaments” (moratòries judicials);⁴⁴⁹ guiatges o de posar en comanda i protecció les persones i bens.

⁴⁴³ ACA, C. reg. 1944, f. 79r-v. 12 de juny de 1387.

⁴⁴⁴ ACA, C. reg. 1944, f. 90v. 8 de juliol de 1387.

⁴⁴⁵ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “Aristocràcia i orígens de l’Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, núm. 13 (2002), p. 165.

⁴⁴⁶ Podem veure que se va confirmar en 1309 a petició de la ciutat de València, en contra de les moratòries que el cavaller Bernat de Llivà va donar als membres de l’armada que preparava com a lloctinent de l’almirall Bernat de Sarrià. AORV, f. 49v. Privilegi datat a Barcelona, a 30 de maig de 1309.

⁴⁴⁷ Furs, Llibre 9é, rúbrica xx “De guiatge”, XI.

⁴⁴⁸ Podem expressar-ho amb altra màxima de P. Belluga “*omnis jurisdictio manat a Principe*” que ho considerava l’atribut bàsic de la sobirania del rei d’Aragó. *Speculum principis*, 24, I-V.

⁴⁴⁹ Furs, Llibre 8é, rúbrica IV, “De pagues com deuen ésser fetes”, IX.

Amb tot, és necessari fer algunes matisacions a la llum de les fonts del dret valencià. Com podem comprovar al cos dels furs vells figura clarament la prohibició de tindre cases, horts, castells, viles o alqueries dins dels límits del regne “*per alcun altre senyor o príncep*” que no fora el monarca aragonés -citant expressament el rei de Castella i els bisbe de València.⁴⁵⁰ A despit del caire taxatiu d’aquesta inhibició, és evident que les relacions feudovassallàtiques tenien plena funcionalitat en el marc jurídic valencià per vincular els propietaris i detentors de drets sobre propietats immobiliàries i fundiàries, les quals foren també regulades pels furs primitius, concretament, en les rúbriques “de cosa que serà donada a cens”⁴⁵¹ (que incloïa la compravenda de rendes censals), “de guiatges e de treves”⁴⁵² i “de feus”,⁴⁵³ que comprenia, a tall d’exemple, la prohibició de vendre, empenyorar, obligar o alienar propietats emfitèutiques sense l’autorització senyorial.⁴⁵⁴

Aquesta aparent ambivalència de la llei foral entrebanca la nostra comprensió del vassallatge al regne de València. Mentre que els ciutadans, homes de vila i qualssevol veïns de viles i llocs del regne podien fer-se vassalls dels nobles o ciutadans per les propietats de què posseïen el domini directe,⁴⁵⁵ els vincles feudovassallàtics entre els membres del grup nobiliari romanien en una zona de penombra. Certament, per bé que el nombre de casos fou minúscul, no era incompatible la suprema senyoria reial que un noble valencià fora al mateix temps vassall del rei d’Aragó i d’un altre príncep cristià -per les seues possessions en altres regnes-, tal com Joan el Caçador va recalcar en 1393 en una lletra al marquès de Villena.⁴⁵⁶ Nogensmenys, el poder reial va oposar-se a les relacions de fidelitat que s’establien entre membres de l’estament militar en detriment del monopoli reial.⁴⁵⁷ Per això, cal interpretar la prohibició adés esmentada de fer-se vassall d’un altre “*senyor o príncep*” com una forma d’impedir l’entrada d’altra sobirania que no fora la del rei d’Aragó sobre el conjunt territorial del regne de València.

⁴⁵⁰ Furs, Llibre 4rt, rúbrica XXIII “De cosa que serà donada a cens”, I.

⁴⁵¹ Furs, Llibre 4rt, rubrica XXIII, “de cosa que serà donada a cens”, I a LXVI.

⁴⁵² Furs, Llibre 9é, rúbrica XX “de guiatges e de treves”, I a XXXIII.

⁴⁵³ Furs, Llibre 9é, rúbrica XXI “de feus”, I a XXVIII.

⁴⁵⁴ Furs, Llibre 9é, rúbrica XXI “de feus”, VII.

⁴⁵⁵ Furs, Llibre 9é, rúbrica XX “de guiatges e de treves”, V i VIII-IX.

⁴⁵⁶ “*Com vos per lo dit marquesat siats vassayll del rey de Castella e sens perjudici del dit rey e de la felletat a que li sots tengut com a marquès no podets ne devets obeir a nos axí com al dit rey de Castella no devets obeir com a comte de Ribagorça o de Dénia o com a senyor de qualsevol altres lochs que hajats dins nostra senyoria*”. ACA, C. reg. 1950, f. 85r. 10 de juny de 1393.

⁴⁵⁷ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, p. 28.

En tercer lloc, l'altra repercussió de gran calada obtinguda de la pau foral atesa en les corts de 1329-1330 fou l'entrada dels cavallers i dels donzells als governs urbans, i per tant, la seua imbricació en el patriciat governant de les ciutats i viles reials.⁴⁵⁸ Hem de destacar, novament, el paper de la monarquia en aquest canvi, visible en el precedent, assenyalat per J.A. Barrio, que constituí el privilegi atorgat en 1326 a la vila d'Oriola que permetia l'accés dels cavallers a les magistratures municipals i la constitució d'un consell renovable anual de 40 membres sense la participació menestral.⁴⁵⁹

Com és ben conegut, el primer dels furs nous pactats en 1329 va obrir les portes de la juraderia i del consell als generosos, que a partir d'aquest moment tenien reservats dos dels sis càrrecs dels jurats, renovables anualment, i sis escons del consell general. Idènticament, les magistratures anuals dels justícies en civil, en criminal i el mostassaf serien exercides en anys alterns cavallers o donzells. A les "viles majors" del regne, és a dir, Alzira, Castelló i Borriana Morella, Morvedre, -sense fer compte del cas particular d'Oriola- se'ls reservaven també dos seients del consell municipal i s'establia que el càrrec de justícia i de mostassaf l'ocuparia un any de cada dos un home de paratge i l'any que el justícia fora un ciutadà un dels quatre jurats seria un generós. Si no hi havia un nombre prou gran de cavallers i donzells a la vila, sinó que només hi vivien entre tres i cinc cavallers o donzells aptes, un d'ells seria elet justícia o mostassaf per quatre anys, i si hi havia menys de tres, l'escollit hauria d'exercir el càrrec per sis anys.⁴⁶⁰ Per acabar, en les corts de 1349 se va establir que el recentment creat càrrec de portant-veus de governador del regne de València, que representava l'autoritat reial, només podrien ocupar-lo cavallers i donzells.⁴⁶¹

Indubtablement, aquesta modificació de l'estructura dels governs i magistratures urbanes tingué un impacte durador en l'evolució política i la integració dels grups dirigits, notablement dels patriciats urbans de les dues grans comunitats urbanes del

⁴⁵⁸ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 88-90; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 32-34; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón (ss. XII-XV)", *Res Publica: revista de filosofía política*, núm. 17 (2007), pp. 127-134.

⁴⁵⁹ BARRIO BARRIO, Juan A., "Una oligarquía fronteriza en el mediodía valenciano. El patriciado de Orihuela. Siglos XIII-XVI.", *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), pp. 105-126.

⁴⁶⁰ Furs, Llibre 1er, rúbrica III "De la cort e del batlle", XXVIII.

⁴⁶¹ Furs Extravagants "Del regiment de l'ofici de la procuració", II.

regne, les ciutats de València i de Xàtiva, que passà de vila a ciutat reial en juliol de 1347.⁴⁶² Emperò aquesta integració política que si que és ben palpable a la capital del regne va ser desigual a la resta de viles reials. Sobretot perquè la presència d'homes de paratge fora de les principals aglomeracions urbanes, almanco fins al segle XV, era reduïda. Tot i que, de nou, ensopeguem amb la mancança dels registres municipals i l'escassetat per a bona part del regne al llarg del Tres-cents.

Podem oposar però, la realitat del poder local en dues viles: Castelló, al nord del riu Palància, i Alzira, al sud del curs del Xúquer. Començant per Castelló, ja l'estudi de P. Viciano va posar de manifest una estructura de l'elit local castellonenca entre el darrer quart del segle XIV i el final del segle XV més pròxima a la de les comunitats rurals - amb una participació en els càrrecs de govern i oficis públics de vora un 20-30% dels veïns de la vila (amb més de 841 noms) tot i que els càrrecs de jurats i consellers i les principals magistratures (mostassaf i justícia) només estigué a l'abast d'entre 4-5% dels veïns, que formaven part, en la immensa majoria, de les professions liberals i de l'elit mercantil, amb una participació quasi nul·la de la baixa noblesa.⁴⁶³

Podem buscar-ne l'explicació, entre altres causes, en l'escàs nombre dels generosos que hi vivien. Com reflecteixen les actes del consell, l'elecció del justícia a mitjan dècada dels 1380, s'havia tornat un problema per l'escassetat dels generosos aptes a exercir aquestes magistratures. En una carta datada el mateix dia que calia fer l'elecció del nou justícia per a l'annualitat de 1385-1386, el consell de la vila feia saber al seu advocat misser Bertomeu del Mas que “*no ha sinó un hom habitant en Castelló abte ne suficient generós a règer lo ofici del justiciat de la dita vila*”.⁴⁶⁴ Només la ràpida intervenció del primogènit del rei, l'infant Joan, duc de Girona, en favor del donzell Ramon de Tous permeté que se'l poguera triar per a aquesta magistratura.⁴⁶⁵

Tres anys més tard, a 22 de desembre de 1389, la minva d'homes de paratge no s'havia resolt encara i malgrat les reclamacions d'alguns cavallers i donzells de la dita vila, el consell argumentà que no estaven en disposició de fer “*ellicció de hom de paratge*

⁴⁶² ACA, C. reg. 883, f. 104r-v. 5 de juliol de 1347.

⁴⁶³ VICIANO NAVARRO, Pau, *Poder municipal i grup dirigent local al País Valencià: la vila de Castelló de la Plana (1375-1500)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 1995, pp. 141-150.

⁴⁶⁴ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i VICIANO NAVARRO, Pau (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló II (1384-1390)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, pp. 216-217.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, pp. 219-220.

o generós” per a l’ofici de justícia perquè “*en la vila de Castelló no hage compliment de generoses suficients al dit ofici com los dos qui’s dient generoses sien de edat de ·LXX· anys e pus*”, a més, a més, que els homes de paratge castellonencs havien refusat de pagar la part de la peita que els pertocava, qüestió que encara continuava dirimint-se als tribunals.⁴⁶⁶ En la Pentescosta de 1391 si que, s’havien incorporat al consell els donzells Guillem Miró i Ramon de Tous, qui demanaren ser confirmats en la reunió del 29 de maig d’eixe any com “*hic sien en la dita vila atrobats*” segons forma del fur que obligava a rebre’ls en aquest govern.⁴⁶⁷ Després d’aquesta anualitat, tanmateix, els homes de paratge estigueren durant un temps perllongat fora de les magistratures.

A la vila d’Alzira, el tamany reduït de la població nobiliària suposava també un problema per les quotes mínimes que imposava l’article dels furs ja citat i per un privilegi atorgat per Joan el Caçador en 1388 que vedava la presència simultània en els oficis urbans i càrrecs del govern a familiars directes (pares i fills, germans, sogres i gendres, etc.). Tal com se va fer palès en el moment de procedir l’elecció del nou mostassaf, la vespra de Sant Miquel de 1398,⁴⁶⁸ que el consell deliberà no escollir aquell any per al càrrec a cap cavaller ni donzell atès que els únics homes de paratge aptes eren Eiximén López de Pomar, el qual havia de ser també exclòs per raó del plet que menava contra la vila a la cort de governació, i els germans Arnau, Joan, Mateu i Bertomeu Serra, fills del difunt mossèn Pere Serra ⁴⁶⁹ perquè Joan Serra ja feia part eixe any del consell.⁴⁷⁰

Amb tot, aquesta aristocràcia corpuscular mantingué una presència continuada en els càrrecs de govern, el consell i la juraderia, ben constatada al llarg del període estudiat entre 1397 i 1405. En setembre de 1394, davant de la imminent elecció del nou mostassaf els quatre susdits fills de mossèn Pere Serra demanaven ser admesos “*en les honors dels oficis*”, atenent al dictamen dels advocats pensionats de la vila que coincidien que eixa anualitat pertocava que fora un home de paratge, per la qual cosa és va decidir triar en Joan Serra.⁴⁷¹ Igual que dos mesos més tard, altre donzell, Lope Eiximenis de Tolsana va

⁴⁶⁶ *Ibidem*, pp. 636-638.

⁴⁶⁷ APARICI MARTÍ, Joaquín i NAVARRO ESPINACH, German (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló III* (1391-1404), València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, pp.38-39.

⁴⁶⁸ AMA, Llibre d’Actes 03/05, f. 31v-32r. 28 de setembre de 1398.

⁴⁶⁹ AMA, Llibre d’Actes 03/05, f. 31v-32r. 28 de setembre de 1398.

⁴⁷⁰ AMA, Llibre d’Actes 03/05, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷¹ AMA, Llibre d’Actes 03/02, f. 34r. 28 de setembre de 1394. Tanmateix, entre els noms dels consellers apareix un Joan Serra, possiblement, un nebot homònim d’aquest personatge que després apareix identificat com a fill del seu germà, Arnau Serra. AMA, Llibre d’Actes, 03/02, f. 2r-v. 16 de juny de 1394.

requerir el mateix per a la renovació de l'ofici del justícia.⁴⁷² Endemés, en 1397 el donzell Joan Serrà entra a formar part del nou consell,⁴⁷³ quatre anys més tard, aquest Eiximén López de Pomar eren, de nou, consells,⁴⁷⁴ en 1402, el mateix Eiximén López de Pomar i Joan Serra, fill d'Arnau Serra foren jurats, i Bertomeu Serra (oncle del jurat) fou conseller⁴⁷⁵ els dos jurats s'incorporaren a l'any següent, en 1403,⁴⁷⁶ Joan Serra, el major, fou conseller en 1404,⁴⁷⁷ per últim, Mateu i Joan Serra, el menor, ocuparen sengles escons en l'última anualitat que podem resseguir.⁴⁷⁸

En quart lloc, el pagament de la peita i de les contribucions veïnals, ço és el manteniment dels murs i vall i la neteja de les sèquies fou altre motor de friccions entre la noblesa i les comunitats urbanes. El municipi en què aquesta problemàtica se pot examinar amb més detall ha sigut la ciutat de València, no només perquè era la capital i principal centre urbà del regne, sinó també per la plenitud de les evidències documentals des de moments primerencs.⁴⁷⁹ Per concessió reial feta en 1266, se va concedir l'enfranchiment de la peita 1266 a tots aquells que, de manera continuada, posseïren armes i un cavall de preu igual o superior a 40 besants,⁴⁸⁰ exempció que teòricament podia abastar tots els cavallers, i encara es va reiterar en 1301 aquesta franquesa a tots els qui posseïren armes i un cavall valent 700 sous.⁴⁸¹ Idènticament, diferents comunitats urbanes i rural al llarg de la segona meitat del segle XIII i durant el segle XIV se beneficiaren de l'exempció de la peita i altres tributs reials, gràcies, entre altres coses a la intervenció dels senyors, com més avant tractem. Entre les viles reials que se beneficiaren en un primer

⁴⁷² AMA, Llibre d'Actes 03/02, f. 51r. 21 de desembre de 1394.

⁴⁷³ AMA, Llibre d'Actes 03/04, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁴ AMA, Llibre d'Actes 03/07, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁵ AMA, Llibre d'Actes 03/08, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁶ AMA, Llibre d'Actes 03/09, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁷ AMA, Llibre d'Actes 03/10, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁸ AMA, Llibre d'Actes 03/11, f. 1r-v. Sine data.

⁴⁷⁹ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 36-39.

⁴⁸⁰ AORV, f. 20v-21r. Privilegi datat a València a 15 d'abril de 1266. Confirmat en 1283. AORV, f. 33r. Privilegi datat a València a 1 de desembre de 1283.

⁴⁸¹ ACA, C. reg. 198, f. 299r. 27 d'abril de 1301.

moment podem esmentar però, la mateixa capital del regne en 1239,⁴⁸² Morella en 1292,⁴⁸³ Oriola en 1296,⁴⁸⁴ Alzira en 1300⁴⁸⁵ o Morvedre en 1302.⁴⁸⁶

Pel que fa a les contribucions veïnals, sengles privilegis de 1251 i 1255 sotmeteren tant eclesiàstics com cavallers residents a la ciutat, o posseint heretats, cases o vinyes al seu terme, al pagament de la construcció, reparació i neteja dels murs, valls, sèquies i ponts,⁴⁸⁷ obligació que fou, finalment, sancionada pel codi formal primitiu.⁴⁸⁸ Aquest deure de contribuir al manteniment de les estructures sota el regiment urbà se va reiterar, això no obstant, després de l'ingrés dels homes de paratge al govern urbà en 1329.⁴⁸⁹ Però l'acatament dels rics homes, cavallers i donzells no va arribar sinó amb l'arbitratge del sobirà entre els síndics de la universitat i els representants dels cavallers i generosos valentins durant la segona meitat de 1345,⁴⁹⁰ i una concòrdia entre les dues parts que s'anuncià davant del consell en gener de 1346.⁴⁹¹ Això no obstant, es va haver de fer memòria d'aquesta obligació mitjançant nous privilegis en 1353,⁴⁹² 1355,⁴⁹³ 1358⁴⁹⁴ i 1363.⁴⁹⁵

La consecució d'una convinença en termes semblants a la resta de comunitats urbans va progressar en la segona meitat de la centúria. En desembre de 1345, alhora que continuava el contenciós entre el govern valentí i els representants dels rics homes, cavallers i donzells, els jurats de Xàtiva enviaren missatges a la resta de ciutats i viles del braç reial comminant-les a unir-se per imposar el pagament de les contribucions urbanes

⁴⁸² AORV, f. 2r. Privilegi datat a València a 22 de novembre de 1239. L'exempció de la lleuda i peatge fou confirmada per Pere el Gran en 1283, AORV, Privilegi datat a València a 1 de desembre de 1283 i la franquesa general en 1336 per part d'Alfons el Benigne. AORV, f. 36v. Privilegi datat a València a 20 de setembre de 1336.

⁴⁸³ ACA, C. reg. 192, f. 86v-87r. 28 de gener de 1292

⁴⁸⁴ ACA, C. reg. 194, f. 238r-v. 11 de maig de 1296

⁴⁸⁵ ACA, C. reg. 198, f. 239r

⁴⁸⁶ ACA, C. reg. 199, f. 29r.

⁴⁸⁷ AORV, f. 12v. Privilegi datat a Saragossa a 19 de juny de 1251 i AORV, f. 16v-17r. Privilegi datat a Calatiud a 24 de novembre de 1255.

⁴⁸⁸ Furs, Llibre 9é, rúbrica XII "De departiment de les coses, XVIII-XXI.

⁴⁸⁹ Furs, Llibre 1er, rúbrica III "De la cort e del batlle", XXVIII. Per altres costat, en 1342, entre els capítols oferets pel braç militar figurava la petició al rei de clarificar de forma definitiva els caos en què els generosos havien de contribuir al manteniment de furs i valls i defensa dels durs Furs Extravagants "Capitula infrascripta improvisa fuerunt oblata per Brachium Militare Domino Regi Petro II...MCCCXLII" I

⁴⁹⁰ AMV Manual de Consells A-5, f. 48v-49r. 9 de juliol de 1345 i f. 126r. 30 de desembre de 1345

⁴⁹¹ AMV, Manual de Consells A-5, f. 132r-133r. 9 de gener de 1346

⁴⁹² AORV, f. 121r. Privilegi datat a València a 20 de novembre de 1353.

⁴⁹³ AORV, f. 126r. Privilegi datat a València a 14 d'agost de 1355.

⁴⁹⁴ AORV, f. 125r-126r. Privilegi datat a 18 de setembre de 1358.

⁴⁹⁵ AORV, f. 139r. Privilegi datat a Barcelona a 21 de novembre de 1363.

a l'aristocràcia. tributaris “*majorment com tots los nobles, cavallers e generoses del dit regne hagen feta unió entre ells contra la dita ciutat [de València] e viles*. Tot i això, l'absència de més referències a aquesta “unió” que, presumiblement se donava a escala de la noblesa de tot el regne contra la capital i les viles reials, no ens deixa aprofundir en aquest litigi. La concòrdia, finalment, entre els ciutadans i els homes de paratge xativins va aplegar per sentència arbitral pronunciada pel jutge reial Guillem de Palou a 10 de maig de 1362.⁴⁹⁶

Ara bé, les necessitats recaptadores de les comunitats urbanes continuaren aïrant la defensa enèrgica, per part de la noblesa, de les seues immunitats fiscals, notòriament en les viles i termes que no havia aconseguit l'exempció de la peita. Cosa que afectava, principalment, la modesta porció de la noblesa que tenia el seu domicili principal en les viles de menor importància en el conjunt del regne, per exemple Alzira i Castelló. D'altra banda, la decisió reial de no obligar rics homes, cavallers i donzells, en 1342 pels bens que posseïen en reialenc va coadjuvar a l'enquistament del problema. Per bé que en 1374 se va de legislar contra els alçaments il·legals i compres fraudulentos de bens realitzades pels nobles als ciutadans a fi d'evitar les exaccions reials.⁴⁹⁷

El número més gran de temptatives per part de l'aristocràcia per evitar el pagament d'aquestes taxes va passar per certificar la seua condició de generosos. Podem exemplificar-ho amb un cas primerenc, el xativí Bernat Roca que va dur a plet la universitat d'aquesta ciutat davant de la cort de la governació i amb una sentència pronunciada a 5 d'agost de 1361, va obtindre el reconeixement que ell -i els seus majors- havien sigut homes de paratge, per la qual cosa el govern urbà no podia forçar-lo al pagament de peita, cises i altres contribucions a les que “*qui non sint milites vel generosi*”.⁴⁹⁸ Nogensmenys, ens estavellem amb el buit de les fonts xativines per examinar més a prop aquest procés. Si que hem reunit més evidències de les esmentades comunitats de Castelló i d'Alzira.

⁴⁹⁶ Furs, Llibre 9é, rúbrica XII “De departiment de les coses”, XXII.

⁴⁹⁷ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 37-39.

⁴⁹⁸ “[...] *habuisse legitime provatum ipsum Bernardum et suos predecessores et descendentes suos et alios ex stirpe et prosapia seu genere eiusdem Bernardi Rocha esse generosos et de genere prosapiaque militare et de genere dictorum de la Rocha qui sunt de genere nobilium et de genere magno in regno Francie*”. ACA, C. reg. 906, f. 76v-77r. 6 de novembre de 1361.

A la primera s'aplegà a una sort de compromís en agost de 1384, amb l'acord que els generosos pagarien només la meitat de la peita.⁴⁹⁹ Tanmateix, no acabaren en aquest punt els tira-i-arrotonsa del govern vilatà amb els generosos castellanencs, tal com deixen entreveure les actes municipals de la primera dècada del Quatre-cents. En gener de 1404 el consell de la vila atengué les súpliques de Lluís i de Berenguer Alsamora, qui se declaraven generosos, de pagar només la meitat de la peita, en atenció a la seua “*inòpia e miserabilitat*”.⁵⁰⁰ De la mateixa manera, que a finals del mateix any el consell va rebre les protestes d'alguns homes de paratge a qui s'havia exigit la satisfacció de la peita “*ab entegre*”.⁵⁰¹ L'exemple paradigmàtic, emperò, és de l'aleshores lloctinent de portant-veus de governador, Joan Sánchez de Dicastiello, que com ja hem mencionat, en març de 1406 va protestar davant del governador del regne que tant ell com son pare, com el seu avi havien sigut generosos.⁵⁰² Abans però, en febrer d'eixe any, havia demanat al consell que, com que no volia dur la vila a plet -pels costos que suposaria- i el que pagava, en suma, no era més de 16 sous, que foren triats dos o tres homes imparcials perquè examinaren “*lo seu títol o privilegi*”,⁵⁰³ possiblement el reconeixement donat a son pare en 1342.

A la veïna vila d'Alzira, l'estiu de 1394, el consell va consultar els seus advocats sobre la manera de procedir a cobrar la peita pels bens que els homes de paratge alzirencs havien comprat “*abans de pageses*”.⁵⁰⁴ Finalment, se deliberà sotmetre la qüestió a un arbitratge per part de la juraderia entrant en juny de l'any següent.⁵⁰⁵ Podem inferir que el resultat de l'arbitratge entre la universitat d'Alzira els escassos cavallers i donzells que tenien el seu domicili a Alzira va ser favorable als interessos del govern urbà.

Segons se desprèn de la rendició de comptes del collidor de la peita de l'annualitat concloent en la primavera de 1398, la qual havien satisfet “*tots los dits generosos*” amb l'excepció d'alguns posseïdors de senyories al terme pertinents a l'alta noblesa “*exceptat*

⁴⁹⁹ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i VICIANO NAVARRO, Pau (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló II* (1384-1390), València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, p. 53.

⁵⁰⁰ APARICI MARTÍ, Joaquín i NAVARRO ESPINACH, German (eds), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló III* (1391-1404), València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, p. 626.

⁵⁰¹ GARCIA EDO, Vicent i ROYO PÉREZ, Vicent (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló IV* (1404-1410), València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, p. 132.

⁵⁰² ARV, Governació, Lituim 2193, mà 5ª bis, f. 20r-v. 4 de març de 1406.

⁵⁰³ GARCIA EDO, Vicent i ROYO PÉREZ, Vicent (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló IV* (1404-1410), València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, p. 378.

⁵⁰⁴ AMA, Llibre d'Actes 03/02, f. 20v-21v. 30 de juliol de 1394; f. 23v-24r, 3 d'agost de 1394; f. 26r 19 d'agost de 1394.

⁵⁰⁵ AMA, Llibre d'Actes 03/03, f. 14r. 26 de juny de 1395.

de mossèn N·Aymerich Centelles per los lochs de Alharp e Alèdua, de mossèn Olfo de Pròxida per los lochs de Alcòcer e de Gavarda e de /la molt dona na Blanca muller quòndam, del noble don/ Don Pero Maça, hereu de aquell per los lochs de Albalat e Segayren.”.⁵⁰⁶ Això si, en setembre del mateix any, com ja hem dit, continuava el litigi entre la universitat i el donzell Eiximén López de Pomar.⁵⁰⁷ Però la seua elecció per a la juraderia en 1402,⁵⁰⁸ igual que un principi d’acord amb el senyor d’Albalat i Segairen, Don Pero Maça de Lizana, poden indicar-nos un principi de convivència, almanco al si de la societat urbana i amb els nobles alineats amb la facció dels Centelles.

Per últim, cap la possibilitat que l’articulació definitiva del braç militar de els corts del regne fora altra de les repercussions de la pau foral assolida, no obstant això, a mitjan segle XIV després de la fallida revolta unionista. Perquè entre els capítols de les corts de 1349 trobem la petició que els nobles, cavallers i donzells de la capital del regne no foren representants en les corts pels síndics de la ciutat de València sinó que pugueren “*partem facere cum brachio nobilium, militum et generosorum dicte curie et promisit et se obtulit quod antequam finiat presens curia declarabit quid fiere debebat de foro [sic: foro] seu ratione.*”⁵⁰⁹ Encara que aquesta demanda o capítol no es va publicar ni en la compilació dels furs de 1482 ni en la de 1547 i aparentment no deixa de ser, probablement, un esborrany de negociacions, si que, entre els capítols signats entre el braç militar i Pere el Cerimoniós per concretar la seua contribució a l’armada contra els rebels sards s’inclou que “*com los alts infants de la casa real e richs homens, cavallers e generoses poblats e heretats dins lo regne de Vaència facen tots un cors e un braç en corts generals e altres actes a tots generalment tocants*” en resposta a la pretensió del sobirà de deixar fora de del pacte el noble D. Pedro de Xèrica i Lope, comte de Luna⁵¹⁰

Podem concloure, a la vista d’aquestos raonaments que la construcció del for jurídic de la noblesa, igual que la consecució de noves esferes de poder polític i la seua integració en les comunitats polítiques locals, distava de ser un procés finalitzat al capvespre del segle XIV. Si bé, la manca de més evidències per a la resta del regne de València ens convida a la prudència, podem veure una coincidència entre la presència

⁵⁰⁶ AMA, Llibre d’Actes 03/04, f. 81v. 8 d’abril de 1398.

⁵⁰⁷ AMA, Llibre d’Actes 03/05, f. 31v-32r. 28 de setembre de 1398.

⁵⁰⁸ AMA, Llibre d’Actes 03/08, f. 1r-v. Sine data.

⁵⁰⁹ RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Diplomatari de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, pp. 801.

⁵¹⁰ AC A, C. reg. 1399, f. 68v-71r. 20 de maig de 1353.

d'una població aristocràtica imbricada en les realitats del poder urbà, tant a la capital, com a Xàtiva, com a la vila d'Alzira -en comparació a altres nuclis com ara Castelló- i la distribució geogràfica de les conflictivitats en el període d'especial efervescència política entre les darreries de la centúria i el començament del segle XV, almenys fins l'esclat d'una guerra de gran intensitat en l'estiu de 1411 amb la invasió per part del regne de les tropes de l'infant Ferran de Castella.

3.4-L'evolució de la noblesa i anàlisi demogràfic

3.4.1-L'engany de les matrícules

El principal escull per conèixer la composició de la noblesa valenciana durant la baixa edat mitjana és la mancança d'un cens o nòmina integral de l'aristocràcia anterior al fogatge elaborat a instàncies de les corts de Montsó de 1510-12. El que més s'hi acostava són algunes taxes o llistes de contribuïdors del braç militar que arrepleguen els individus obligats a contribuir a l'esforç militar de la corona, bé personalment o amb homes a peu i a cavall, bé amb una quantitat determinada, presumiblement en funció de la seua riquesa. Tanmateix, per a tot el segle XIV comptem únicament amb una taxa de rics homes, cavallers i donzells obligats a contribuir amb homes a cavall a l'esforç de guerra contra el rei de Castella en febrer de 1358. En el segle XV, en canvi, s'elaboraren tres taxes: la taxa del compartiment del braç militar de 1429-30 per a la subvenció de 1000 homes a cavall per a la guerra del rei Alfons V (1416-1458) a Castella, amb 307 noms,⁵¹¹ i dues taxes del regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), destinades, igualment, a subvindre les guerres del sobirà a Granada, a Itàlia i al nord d'Àfrica: la de 1488 amb 541 individus,⁵¹² i la de 1490-94 amb 412 noms,⁵¹³ sense comptar l'impressionant fogatge ordenat per les corts de 1510-12 i publicat el gener de 1512, que comprèn 804 caps fiscals i més de 915 pagadors entre homes i dones.⁵¹⁴

Malgrat la seua utilitat per evaluar la permanència o desaparició dels llinatges nobiliaris en el curs de períodes llargs i per tindre un coneixement aproximat del nombre d'individus en cada moment -i comprovar possibles tendències de creixement o de retracció- les tres taxes fins a 1494, a banda de la seua distribució irregular en el temps, presenten mancances visibles. Destacadament, que no són censos exhaustius, fet que se

⁵¹¹ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), pp. 618-19. Està editada en el mateix article. *Ibidem*, pp. 630-640.

⁵¹² Fou ja revisada exhaustivament per C. López per fer un estudi comparatiu amb la taxa de 1430; raó per la qual no considerem necessari detindre'ns més. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 86-95.

⁵¹³ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Aproximació a la noblesa valenciana en la segona meitat del segle XV" en D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso II el Magnanimo: i modelli politico-istituzionali, la circolazione degli uomini, delle idee, delle merci, gli influssi sulla società e sul costume*, Nàpols, Paparo, 2000, p. 901. Editada pel mateix. *Ibidem*, pp. 907-913.

⁵¹⁴ Està editada per R. Valldecabres dins del seu estudi i edició del fogatge ordenat per aquestes corts. VALLDECABRES RODRIGO, Rafael, *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 49-78.

palesa si comparem cada taxa amb les llistes de convocats a les corresponents reunions de corts i, si conservem els processos, amb el total dels assistents.

Podem apreciar que a les corts de 1357-1358 foren cridats un total de 46 individus, 21 rics homes, 11 cavallers i 13 donzells,⁵¹⁵ però la taxa elaborada en l'última sessió de les corts, el 20 de febrer de 1358, comptabilitza 65 individus inclosa la reina consort, Elionor de Sicília.⁵¹⁶ En suma, tenim 90 individus però dels quals només 22 (24,44%) apareixen tant en la convocatòria com en la taxa. En la posterior taxa de 1429-30 constatem un esbiaix semblant. Se varen cridar 123 noms mentre que en la posterior taxa se'n recullen 307 com ja hem fet menció, dels quals només 82 (26,71%) havien sigut convocats, però, encara més, dels 98 que finalment assistiren a una o més d'una de les sessions 51 no havien estat convocats i d'aquests només 31 apareixen a la taxa, o sia, el 10,09%.⁵¹⁷ Les disparitats podien explicar-se, segons raonà E. Guinot per al cas de 1490-94, perquè només s'inclourien en la taxes els posseïdors de senyorijs dins del regne de València.⁵¹⁸

A banda de les taxes, disposem, en primer lloc, de les crides a la host reial que se realitzaren en 1275,⁵¹⁹ 1276⁵²⁰ i 1277,⁵²¹ que són una aportació documental inestimable per llucar la primera o segona generació de l'aristocràcia del regne (Ap. Taula A) juntament amb les convocatòries a les corts 1286⁵²² i de 1292,⁵²³ que hem recollit en una taula separada a l'Apèndix (Ap. Taula B). Segonament, les crides a les corts de 1301,⁵²⁴

⁵¹⁵ ACA, C. reg. 1498, f. 106v. 16 de desembre de 1357 i f. 112v i 114r. 22 de desembre de 1357.

⁵¹⁶ MUÑOZ POMER, Maria Rosa, "La oferta de las Cortes de Valencia de 1358", *Saitabi*, núm. 36 (1986), pp. 161-164.

⁵¹⁷ En total, 368 individus. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), pp. 619.

⁵¹⁸ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Aproximació a la noblesa valenciana en la segona meitat del segle XV" en D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso II el Magnanimo: i modelli politico-istituzionali, la circolazione degli uomini, delle idee, delle merci, gli influssi sulla società e sul costume*, Nàpols, Paparo, 2000, p. 901-902.

⁵¹⁹ ACA, C. reg. 23, f. 43v. 13 de desembre de 1275.

⁵²⁰ ACA, C. reg. 23, f. 44r-v. 15 de març de 1276 i ACA, C. reg. 23 f. 48r. 22 de març de 1276.

⁵²¹ ACA, C. reg. 39, f. 194v-196r. 28 de maig de 1277.

⁵²² ACA, C. reg. 66, f. 193r. 11 de setembre de 1286.

⁵²³ ACA, C. reg. 90, f. 222v. 26 de desembre de 1291.

⁵²⁴ Es van fer dues convocatòries, la primera a 7 d'abril de 1301 amb només 15 individus, dels quals 12 podem identificar-los com a nobles, en ACA, C. reg. 332 f. 173v. 7 d'abril de 1301; i una segona a 18 de novembre del mateix any amb 27 noms, entre ells 13 nobles. ACA, C. reg. f. 269r. 18 de novembre de 1301.

1314,⁵²⁵ 1325,⁵²⁶ 1329,⁵²⁷ 1336,⁵²⁸ 1339,⁵²⁹ 1340,⁵³⁰ el parlament reial de 1347⁵³¹ i el parlament unionista del mateix any,⁵³² les corts de 1349,⁵³³ les dos d'un parlament de generosos de 1353,⁵³⁴ el Parlament convocat a Sant Mateu el 1354,⁵³⁵ les corts d'aquest mateix any,⁵³⁶ les susdites corts de 1358, les corts de 1360,⁵³⁷ les de 1362-1363,⁵³⁸ de

⁵²⁵ ACA, C., reg. 308, f. 259v-260r. 5 de novembre de 1313.

⁵²⁶ ACA, C., reg. 308, f. 261v. 10 de novembre de 1324.

⁵²⁷ Es feren 4 convocatòries en total arreblegant 84 noms. ACA, C., reg. 539, f. 13v. 15 de març de 1329; f. 15v-16r. 14 de setembre de 1329 i f. 19v-20r. 23 d'octubre de 1329.

⁵²⁸ ACA, CAN, reg. 1497, f. 135v-136r. 14 d'agost de 1336.

⁵²⁹ ACA, CAN, reg. 1497, f. 150r-152r. 30 de desembre de 1338.

⁵³⁰ BAYDAL SALA, Vicent, *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)* [Tesi doctoral], Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2011, p. 592.

⁵³¹ ACA, CAN, reg. 1497, f. 172v-173r. 1 de febrer de 1347.

⁵³² RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.lit.), *Diplomatari de la Unió del regne de València*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 50-51.

⁵³³ ACA, CAN, reg. 1497, f. 222r-223v. 11 de desembre de 1348

⁵³⁴ Per tractar de l'armada que calia bastir per anar a lluitar contra els rebels sards i els genovesos foren convocats per separat les ciutats i viles reals juntament amb el nobles catalans a Vila-franca, i els generosos o braç militar, a 7 de febrer de 1353 a València. Foren convocats de nou per elaborar una taxa que no s'ha conservada València a 6 de maig de 1353. Se cridaren 18 rics homes i 71 cavallers, tot i que, del compartiment acordat, segons apunta V. Baydal, foren exclosos quatre magnats expressament abans de les cartes de convocatòria, Pere de Xèrica, el comte de Luna i els dos germanastres del rei, l'infant Ferran i l'infant Joan. ACA, C. reg. 1399, f. 4v-5r. 30 de gener de 1353 i f. 38v-39r. 30 d'abril de 1353. BAYDAL SALA, Vicent, *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)* [Tesi doctoral], Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2011, pp. 707-708.

⁵³⁵ Es conserva només una convocatòria en molt mal estat de conservació datada a 12 de gener de 1354, en la qual es convocaren 128 noms, dels quals només 111 són llegibles. Apareixen clarament identificats un baró, Ramon de Riusec, 13 cavallers i, per primera volta 52 donzells diferenciats; a més de 44 no identificats. En la gràfica només hem introduït els que estan delimitats per la font. ACA, C. reg. 1400, f. 11r-12r. 12 de gener de 1354.

⁵³⁶ ACA, C. reg. 1498, f. 56r-58r. 20 de febrer de 1354.

⁵³⁷ ACA, C. reg. 1498, f. 174r-176r. 24 d'abril de 1360.

⁵³⁸ Dues convocatòries. ACA, C. reg. 1499, f. 4r-v. 10 d'octubre de 1362 i f. 14v-15v. 17 d'octubre de 1362.

1367,⁵³⁹ de 1369-70,⁵⁴⁰ de 1373-74,⁵⁴¹ de 1376,⁵⁴² de 1382-1384,⁵⁴³ de 1388-89,⁵⁴⁴ un parlament únicament del braç militar amb Joan I Valldigna en 1393,⁵⁴⁵ de 1401-1403,⁵⁴⁶ i les de les corts convocades per Ferran I (1412-1416) en la primavera de 1413.⁵⁴⁷

Tot i que l'assiduïtat de les convocatòries -pràcticament una cada cinc anys de mitjana- ens deixa veure una progressió dels llinatges convocats se tracta, malauradament, de llistes molt selectives. Perquè, tot i que cada membre del braç militar tenia dret a ser convocat personalment amb una carta nominal, les crides obeïren, fonamentalment, al criteri de cada monarca segons les seues motivacions tàctiques o polítiques conjunturals. D'açò se'n deriva la seua gran irregularitat al llarg del període, cosa que podem veure a la següent taula, malgrat que a partir de la dècada dels 1380 és

⁵³⁹Mal conegudes. Foren celebrades a Castelló el 1367 presidint l'infant Joan, primogènit de Pere el Cerimoniós almenys fins al 21 de març d'aquest any. Conservem tres convocatòries emperò les dues primeres convoquen els assistents a la vila de Sant Mateu, a 8 de novembre de 1366, a 20 de desembre del mateix any i una tercera finalment emplaçant els convocats a la vila de Castelló datada a 20 de gener de 1367. Només diferencien entre *nobilibus* i *militibus*. ROMEU ALFARO, Sylvia, *Les Corts valencianes*, València, Corts Valencianes, 1989, pp. 41, 58 i 66. ACA, C., reg. 1499, f. 69v. 8 de novembre de 1366; f. 79r-v. 20 de desembre de 1366 i f. 84r. 20 de gener de 1367.

⁵⁴⁰Hi va haver sis convocatòries datades entre el 23 de setembre de 1367 i el 6 d'abril de 1369 que donen un llistat de 58 individus. La més nombrosa amb 57 noms és la del 13 de febrer de 1369 que emplaçava els assistents a Castelló. De nou, únicament es fa distinció entre nobles i cavallers. ACA, C. reg. 1499, f. 98r. 23 de setembre de 1367; f. 104r. 12 de maig de 1388; f. 115v-116r. 29 de maig de 1368; f. 134r-v. 19 de novembre de 1368; f. 138v-139r. 13 de febrer de 1369 i f. 141v-142r. 6 d'abril de 1369.

⁵⁴¹Fa distinció entre "comitibus, baronibus et nobilibus" i "militibus". ACA, C. reg. 1499 f. 164v. 18 de maig de 1373.

⁵⁴²Tres convocatòries a 2 d'abril, a 9 d'abril i 24 d'octubre de 1375 finalment a Montsó. Marca únicament que dos són donzells en la tercera convocatòria, Garcia de Lloris i Guillem de Bellví, el segon dels quals no apareix a la primera. ACA, C. reg. f. 191r-193v. 2 d'abril de 1375 i f. 197r. 9 d'abril de 1375 i ACA, C. reg. 1500, f. 5r. 24 d'octubre de 1375.

⁵⁴³ACA, C. reg. 1500, f. 27v-29r. 2 de juliol de 1382 i f. 53r-54r. 24 d'abril de 1383.

⁵⁴⁴Apareixen tres individus sense identificar, Berenguer i Arnau Llançol i Giner Rabassa, tot i que és plausible que foren tots tres cavallers ja. ACA, C. reg. 2015, f. 15v-16v. 7 de setembre de 1388.

⁵⁴⁵ACA, C. reg. 1950, f. 50v-51v. 16 de maig de 1393.

⁵⁴⁶Apareixen sense identificar pròpiament 12 individus: Guillem de Bellví (noble); l'hereu de Lluís de Boïl (donzell), Lluís Castellà (noble), Bernat Corts (no identificat), Joan Eiximeno de Salanova (no identificat), Arnau Llançol (cavaller); Guillem de Noguera o Sanoguera (cavaller), Pero Sabata (donzell), l'hereu d'Eiximén Sánchez de Tarassona (cavaller), Lluís de Santadrià (cavaller), l'hereu de Galceran de Tous (noble) i Ramon de Vilanova (noble). D'altra banda, entre els donzells s'inclou Lluís d'Abellà, que apareix tatxat, però que pertanyia a una família de barons i, a més, a més, havia sigut armat cavaller el 1399 a la coronació del rei Martí I. ACA, C. reg. 2322, f. 7r. 17 de juliol de 1401.

⁵⁴⁷Tenim la relació de lletres d'invitació enviades pel rei datades a 28 de març de 1413. AMV, Processos de corts y-y-4, f. 4v-7v. 28 de març de 1413. Però a més, comptem amb les llistes de la votació de 300 homes a cavall enviats pels tres estaments en ajut del rei al setge de Balaguer, a data de 21 de juny i 23 d'octubre, a una setmana que els rebels capitularen i entregaren la ciutat. ARV, C. reg. 619-BIS, f. 2r-v. 21 de juny de 1413 i 22r-v. 23 d'octubre de 1413. Obtenim una nòmina de 118 individus, homes i dones, dels quals només dos, apareixen sense identificar, Leonel de Beaumont, alferes del regne de Navarra i l'hereu del governador del regne Ramon Boïl, ambdós pertanyents a la categoria dels barons. A banda, el mateix comte d'Urgell, Jaume d'Aragó, fou convocat originalment en març de 1413 però ja, per raons evidents, no apareix ni envia representants a les votacions de juny i d'octubre.

fan molt més nombroses -tendència que continua durant el segle XV- a causa, possiblement d'una major pressió dels nobles per assistir a les corts que havien esdevingut un espai preciós de negociació amb la corona.⁵⁴⁸

⁵⁴⁸ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, p. 59; PONS ALÒS, Vicent i TRENCHS ODENA, Josep, “La nobleza valenciana a través de las convocatorias a Cortes (siglos XV-XVI)” en *Les Corts a Catalunya : Actes del Congrés d'Historia Institucional, 28, 29 i 30 d'abril de 1988*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 368; SABATÉ I CURULL, Flocel, “Territory, Power and Institutions in the Crown of Aragon”, en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, p.186.

Taula 3.2 Convocatòries a corts i parlaments (1286-1413)

Convocatòria	Barons	Cavallers	Donzells	Total
C. 1301	13	14		27
C. 1314	15	3		18
C. 1325	14	11		25
C. 1329	19	65		84
C. 1336	17	39		56
C. 1339	21	16		37
C. 1340	14	23		37
C. 1342	22	21		43
P. 1347	18	3		21
P.U. 1347	10	44		54
C. 1349	20	34		54
P. 1353	18	61		79
C. 1354	22	25	46	93
P. 1354	3	13	52	111
C. 1358	21	11	13	46
C. 1360	25	33		58
C. 1362	16	33		49
C. 1367	20	28		48
C. 1369	27	31		58
C. 1373	15	23		38
C. 1376	19	33	2	54
C. 1382	20	19	18	59
C. 1388	15	18	14	54

P. 1393	16	19	16	53
C. 1401	29	41	27	100
C. 1413	28	73	17	118

Primer que tot, i com ja hem assenyalat anteriorment, la distinció de la jerarquia dels membres de la noblesa no se feu sistemàtica fins ben entrat el segle XIV. Per això, en no poques ocasions no s'indicava el rang dels individus, per exemple, en les llistes de 1301 i 1314, per a les quals hem de recórrer a la convocatòria de 1292 en què sí que foren diferenciats barons (*nobiles*) i cavallers (*milites*). Per altre costat, les primeres lletres de convocatòria que separaren els cavallers dels donzells foren les de la nodrida convocatòria del parlament de 1354. Aquesta diferenciació individual, no obstant això, se va obviar en les convocatòries dels decennis de 1360 i de 1370, però reaparegué a partir de la reunió de corts generals de 1382.

Exceptuant les convocatòries de 1329 amb 84 individus, del parlament celebrat a Sant Mateu amb 118 noms, i la convocatòria de corts del mateix any que arreplega 93 convocats, fins al canvi de segle cap crida sobrepassa els 60 noms (situant-se totes entre els díhuit noms del 1314 i els 59 de les corts de Montsó de 1382-84). Altrament s'observa una desigualtat en la jerarquia dels convocats si atenem a l'únic criteri perceptible que és la divisió en rangs (nobles o barons, cavallers i donzells), a desgrat de la manca de regularitat en la distinció dels individus fins al segon terç de la centúria. És destacable la copiositat dels rics homes en totes les convocatòries, puix que representaven sempre entre el 22,62% (corts de 1329-1330) i el 56,76% (corts de 1339) dels apel·lats, tot i que foren més del 80% en les llistes de convocats a les corts de 1314 i al parlament de 1347. Les úniques excursions foren el parlament de 1354, al qual només foren cridats quatre barons (2,7%) entre la patuleia de cavallers i generosos, i el parlament reunit el maig de 1347 per la ciutat de València per formar la Unió, en què els barons constituïen només 10 dels 54 assistents (18, 2%).

Els defectes de les llistes matrículars, o sia, de les crides a la host reial i a les reunions de corts i de les taxes de contribuïdors del braç militar del regne de València, emergeixen llum amb les anàlisis comparatives, entre aquestes i amb fonts complementàries com ara la documentació notarial. És aclaparador el contrast entre els

100 personatges convocats a les corts del regne celebrades entre de 1401 i 1403 i els 118 que foren cridats o que estigueren presents en el parlament de 1413 amb els 865 homes i dones adults actius entre 1387 i 1413 que hem recensat a partir del buidatge de documentació notarial i altres registres de cancelleria. Fins i tot restant els individus dels que tenim constància que havien mort abans de cada reunió de les corts, les lletres de convocatòria a penes cobririen un huité del total. Això no obstant, el contrast amb les fonts notariales, que com veurem, han fornit la part més grans dels individus, no és practicable en cada punt de la cronologia, tant per la migradesa dels protocols conservats fins a la dècada dels 1380 com per l'abundor d'aquesta al llarg del Quatre-cents, la qual desborda del tot les capacitats -i necessitats- d'una investigació com la que hem dut a terme.

Endemés, si dividim les llistes d'individus en segments de vint-i-cinc anys -que equivaldrien rònegament a dues generacions- ens n'adonem que podem comptar 129 llinatges diferents per al període de 1275 a 1300, però únicament 65 llinatges entre 1301 i 1325, a causa de l'exigüitat de les nòmnes per a aquest període. En canvi en el següent segment, de 1326 a 1350, hi ha fins a 126 llinatges, que pugen a 171 entre 1351 i 1375, i fins a 199 entre 1376 i 1400/13, afegint-hi els individus presents en la documentació reial i notarial. Per culpa de les absències -ocultacions de les fonts- i dels constrastos en les nòmnes de cada segment, se donen casos de "reaparició" de llinatges que, formalment, havien desaparegut en una etapa abans de ressorgir posteriorment. Per exemple, els Vaillo / Vaello que apareixien únicament les nòmnes del darrer quart del segle XIII, els Terrès i els Lavanya que se volatilitzaren després de mitjan segle XIV o els Vallebrera, els Vives de Canyamars, els Ruiz de Castiblanques, els Martínez d'Alvero o els Cetina / Satina, extints després del primer terç del segle XV, tornaren a la vida en el fogatge de 1512.

Altra dificultat que s'afegeix és el problema per identificar quins eren els llinatges o cognoms paterns de la noblesa valenciana en cada moment dels segles XIV i XV. De manera general, el cognom patern -"llinatge" o "casal" en la terminologia coetània- era l'element identificador de les nissagues nobiliàries, i dels individus que en formaven part, i que romania inamovible amb el pas de les generacions. No ens ha de sorprendre que Martí l'Humà escriguera una lletra al soldà "*Jucef Yacub*" de Fez (Abu Sa'id Uthmán, en realitat) en favor del noble donzell Gonçal Díez, que estava servint-lo com a mercernari;

en la qual, malgrat els seus orígens il·legítims,⁵⁴⁹ volgué destacar “*los grans e notables serveis fets a nos e a nostres predecessors de lloable recordació per los parents e amichs del dit noble lo qual es del antich e notable llinatge de nobles d’aquest nostre regne*”.⁵⁵⁰ Tampoc que per insultar al cavaller Pero Pardo de la Casta, Joan, fill bord del seu enemic Berenguer de Vilaragut, li etzibara en 1407 que “*deuriets pensar huna hora o jorn qui sots ne d’on parteix vostre linatge car és notori a tot hom que vostre pare a cavat, podat, laurat e fet tot hofici de laurador*”,⁵⁵¹ tot i que és poc probable que el pare de mossèn Pero Pardo, Aznar Pardo de la Casta, qui havia servit el càrrec de portant-veus de governador del regne entre 1381 i 1393,⁵⁵² haguera de viure treballant la terra.

El més habitual, almanco del segle XIV ençà, fou que aquestos cognoms que tanta glòria -o tant d’oprobri- donaven als seus portadors romangueren immutables al llarg del temps. Podem exemplificar-ho a través dels diversos individus del llinatge dels Montagut que aparegueren a les primeres crides a la host en la dècada dels 1270 i se reproduïren fins a la dècada dels 1510,⁵⁵³ o dels casals dels Jofré, Mascó o Carbonell, que ingressaren a la noblesa pels volts dels 1400 i s’hi mantingueren fins el final del segle XV. No obstant això, la identificació de mants llinatges se complica a causa de la gran variabilitat ortogràfica i estilística existent en la documentació, tant administrativa com notarial. Per aquest motiu, el cavaller Berenguer Vives, senyor de Benifairó de les Valls i Benifaraig, -igual que el seu fill homònim- podia aparèixer en sengles operacions notariales com a Berenguer Vives en el contracte d’arrendament del terç delme de la vall de Segó per a l’annualitat de 1403-1404,⁵⁵⁴ i, uns mesos més tard, com a Berenguer Vives de Canemars quan feu procurador seu el notari Bertomeu Saera perquè el representara en plets.⁵⁵⁵

Aquestes variacions se produïen freqüentment en els patronímics que incloïen alguns dels llinatges d’origen navarroaragonés, cas, per exemple, d’Eiximén Pérez de

⁵⁴⁹ Era fill natural del noble mossèn Rodrigo Díez i, per tant, net de qui havia servit com a canceller de Pere el Cerimoniós, Rodrigo Díez, que havia sigut erigit en baró en 1356. Fou declarat legítim pel rei Martí en agost de 1406 després de la mort de son pare. ACA, C. reg. 2202, f. 175r. 14 d’agost de 1406.

⁵⁵⁰ ACA, C. reg. 2169, f. f. 163r-v. 8 de juny de 1401.

⁵⁵¹ BNE, Ms. 7811, f. 24v-25v. Sine data (però abans del 18 de febrer de 1407).

⁵⁵² Fou nomenat el 16 de desembre de 1381 per Pere IV d’Aragó ACA, C. reg. 976, f. 100v-101r. 16 de desembre de 1381. Dotze anys més tard, fou substituït pel ric home mossèn Ramon Boil. ACA, C. reg. 1920, f. 28v. 27 d’octubre de 1393.

⁵⁵³ Podem trobar un estudi més detallat sobre els orígens del llinatge i les seues visiscituds als front de la senyoria de l’Alcúdia a la monografia de V. J. Vallès Borràs: VALLÈS BORRÀS, Vicent J., *De la carta de poblament a l’ocàs de l’antic règim, 1252-1800*, Alcúdia, Ajuntament de l’Alcúdia, 2002, pp.

⁵⁵⁴ APPV, Protocol de Domingo Molinos 21.614, 5 d’abril de 1403.

⁵⁵⁵ ARV, Notal de Joan Saera 2854, 18 de setembre de 1403.

Calataiud, fill i hereu del cavaller Ruy Sánchez de Calataiud i de Blanca Eiximenis de Lumbier,⁵⁵⁶ que, a més, a més, fou ennoblit en 1390 per Joan I amb els seus oncles Pere Sánchez de Calataiud i Lluís Sánchez de Calataiud, presumiblement ja mort son pare (Doc. 16). O dels donzells Andreu Martínez de Peralta i el seu fill Garcia Fernàndez de Peralta, que habitaven entre el nord del regne de València i la *comunidad* de Alcanyís en les clarors del segle XV.⁵⁵⁷

Més encara, a partir del primer terç del segle XV, alguns cognoms, especialment de l'alta noblesa, passaren a ser llinatges compostos resultats de confegir el llinatge patern i el cognom matern, possiblement degut a una importància creixent de l'ascendència materna per determinar -i reclamar- el grau de noblesa dels individus, una concepció ja assentada en els tractats de noblesa del Cinc-cents.⁵⁵⁸ Podem treure a col·lació els Rabassa de Perellós, sorgits de la unió en segones núpcies de Joana Rabassa -filla del cavaller i jurista misser Giner Rabassa- i el baró català Francesc de Perellós,⁵⁵⁹ els Crespí de Valldaura, descendents de Guillem Crespí de Valldaura, creat cavaller amb una carta de generositat el 1415, fill del ciutadà Lluís Crespí i de Caterina Valldaura;⁵⁶⁰ o els Vives Boïl, que sorgiren de la unió de Maria Boïl, filla de Felip Boïl, senyor de Manises, i Francesc Vives de Canemars, el qual, a mitjan segle XV, va reunir tot el patrimoni de la família Boïl en les seues mans amb la unió de les línies dels senyors Bétera i dels senyors de Manises.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ APPV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.302, 14 de març de 1399.

⁵⁵⁷ Amb una privilegi, Martí l'Humà va concedir a ambdós i els seus servidors el dret de portar armes prohibides per defensar-se de persones enemigues. ACA, C. reg. 2194, f. 91v, 27 de febrer de 1400. Per la seua banda, Andreu Martínez de Peralta era fill de Gonçal Martínez de Peralta, comanador d'Onda, de l'Ordre de Montesa, que havia sigut legitimat per Joan I en març de 1387. ACA, C. reg. 1891, f. 191r-v. 15 de març de 1387.

⁵⁵⁸ PÉREZ GARCÍA, Pablo, "La nobleza valenciana del Quinientos: lo social y su nomenclatura", *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 34 (2019) [Online].

⁵⁵⁹ NARBONA VIZCAÍNO, Rafael. "Los Rabassa, un linaje patricio de Valencia medieval" *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 7 (1988-1989), pp. 114-121.

⁵⁶⁰ PONS ALÒS, Vicent, VALL *El fondo Crespí en el Archivo del Conde de Orgaz (1249-1548)*, Valencia, Universitat de València. Departament de Paleografia i Diplomàtica, 1982, pp. 116-119; PONS ALÒS, Vicent, *Lletres de batalla de la València medieval. Els Crespí i els Blanes (1462-1515)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2021, pp. 18-20.

⁵⁶¹ CARUANA REIG, José, *El doble sepulcro de los Boil. Discurso del Sr. Barón de San Petrillo en su recepción como director consiliario electivo en el Centro de Cultura Valenciana, celebrada en Valencia, el 16 de abril de 1920*, Valencia, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1920, pp. 52-60.

3.4.2-La destrucció dels llinatges (1350-1500)?

Per analitzar els canvis en la composició de la noblesa valenciana en el curs dels segles XIV i XV i els canvis que va experimentar al llarg de dos segles hem reproduït la metodologia utilitzada per al comtat de Flandes per F. Buylaert,⁵⁶² per M. Damen, en el cas del ducat de Brabant,⁵⁶³ i per K. Mcfarlane, C. Given-Wilson i J. P. Genet, al regne d'Anglaterra.⁵⁶⁴ Que ha consistit en l'elaboració de llistes de cognoms per a cada part d'aquestes centúries, usualment cada quart de segle, a partir de els convocatòries als organismes parlamentaris o crides militars, i la comparació entre aquestes. Aquesta anàlisi ha permès identificar la pervivència dels llinatges i calcular la taxa d'extinció de famílies així com determinar si, al llarg de la baixa edat mitjana, el grup nobiliari es va eixamplar o se va contreure.

En el nostre cas d'estudi, hem fet nòmines arreglant els llinatges presents cada cinquanta anys des de la meitat del segle XIV.⁵⁶⁵ Atès que la variabilitat de noms i ortografies que ens podria induir a pensar que se tracta de noves famílies en cada moment de la cronologia, el nostre criteri ha sigut seguir la terminologia coetània que separava les diferents branques d'un tronc comú, com els susdits Boïl, Boïl de la Scala i Vives Boïl, que floriren al llarg del Quatre-cents. Perquè en conjunt no s'altera substancialment el nombre dels llinatges i ens dona l'oportunitat, endemés, d'apropar-nos millor a la conceptualització de les estirps a la tardor de l'edat mitjana.

Altra gran precaució metodològica en la que hem d'insistir és que la visió que ens dona la comparació entre els cognoms de cada segment de la cronologia pot estar pertorbada ja que, en mants casos, simplement, reflecteix l'extinció dels llinatges -si els

⁵⁶² BUYLAERT, Frederik, "La noblesse et l'unification des Pays-Bas: naissance d'une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?", *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 10-16; BUYLAERT, Frederik, "The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders", *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1123-1126.

⁵⁶³ DAMEN, Mario, "The knighthood in and around late medieval Brussels", *Journal of Medieval History*, vol. 43, núm. 3 (2017), pp. 259-267.

⁵⁶⁴ GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne: Culture et société politique en Angleterre*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003, p. 40; GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003, p. 40.

⁵⁶⁵ Per a la llista de llinatges de mitjan segle XV ens hem basat en les convocatòries de corts de 1443-46 i de 1459. ARV, C. reg. 653, f. 5r-34r. 25 de febrer de 1443; ARV, C. reg. 238, f. 21r-26v. 27 de gener de 1459. Les dades del final de la centúria les hem extret del ja citat fogatge de 1512.

termes “extinció” o “desaparició” són enterament adequats- per via masculina. Puix que hi romanien només hereves que no transmetien el seu llinatge patern als seus fills.

Per posar un exemple, els Safont s’esvaniren entre finals del segle XIV i principis del segle XV. El cavaller Guerau Safont, que fou cridat a les corts per última vegada, en 1369,⁵⁶⁶ va morir pels volts de 1390,⁵⁶⁷ i va deixar només dues filles del seu matrimoni amb Constança March, Gueraldona, casada amb el cavaller xativí Rodrigo Llançol,⁵⁶⁸ i Elionor, maridada al baró català Ramon Alamany de Cervelló -fill de l’homònim portant-veus de governador del Principat de Catalunya, instal·lat a la capital a la ciutat del regne de València- i va tindre dos fills, Guerau Alamany de Cervelló (mort abans de 1410) -que ocuparia el mateix càrrec que son pare- i la noble Beatriu de Cervelló, que se casà amb noble Pedro Fernández d’Íxer i després de la defunció dels eu germà esdevingué l’hereva universal de sa mare.⁵⁶⁹

La mateixa sort va tindre altre cognom de menor envergadura, el del cavaller Pasqual Maçana, qui havia sigut senyor de Bolbait, al rerepaís, el qual va morir entorn de 1405 ja sense bens que donar a les seues tres filles. Sabem per un procés començat en la cort del portant-veus de governador que ni ell ni la seua vídua, Valençó Muntaner, tenien res per amb què assossegat els seus creditors -“*com segons se deia tots los bens del dit quòndam mossèn en Pasqual e sa muller sien stats executats*”.⁵⁷⁰ Però aquesta misèria no fou la causa de l’extinció dels Maçanes, sinó que el matrimoni només havia infantat tres dones: Caterina, dona del cavaller Ramon de Tous, Gueraldona, esposa del ja nomenat Jaume Castellà, i Espanya, mort abans de 1411, que fou la primera dona de mossèn Lluís de Castellví, que si aconseguiren perpetuar llurs nissagues

Els llinatges d’altres dones, tanmateix si que succeïren a passar a les següents generacions gràcies als cavallers i donzells, sobretot, que adoptaven els cognoms d’oncles, ties i avis per poder heretar els seus patrimonis. Un cas paradigmàtic seria Manuel de Vilanova o Díez de Vilanova, fill del noble Rodrigo Díez i la seua dona Ramoneta de Vilanova que, per convertir-se en hereu universal de la germana de sa mare, Castellana de Vilanova, dona de Ramon de Riusec, senyor d’Oliva, va haver d’acceptar

⁵⁶⁶ ACA, C. reg. 1499, f. 141v-142r. 6 d’abril de 1369.

⁵⁶⁷ ACA, C. reg. 1899, f. 19r-v. 10 de setembre de 1390.

⁵⁶⁸ APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.292, 18 de març de 1395.

⁵⁶⁹ APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.292, 18 de març de 1395; APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.294, 18 de novembre de 1410.

⁵⁷⁰ ARV, Governació, Litu 2193, mà 5^a, f. 17r-v. 29 d’abril de 1405.

en 1401 el cognom i les armes de la seua família materna davant del Justícia en civil de València. (Doc. 30). Idò, podem mencionar igualment el cavaller Joan Gascó -un dels capitostos del bando dels Vilaragut i Cervelló a la ciutat de Xàtiva, qui fou fill de Joan Martínez d'Eslava i la seua dona Castellana Gascó però que, almanco des del 1388, havia pres el cognom del seu avi, Guillem Gascó;⁵⁷¹ o Ramon Castellà, fill del noble Pere de Bellví, àlies Francesc Castellà, i de Ramoneta Costa, filla del noble Ramon Costa (mort abans de 1388),⁵⁷² el qual a partir de 1407, com a hereu universal de l'avi matern, esdevingué Ramon Costa.⁵⁷³

Taula 3.3-Tasa de supervivència dels llinatges (segles XIV i XV)

Origen	Total	1350	1400	1450	1500
1350	146	*	83 (56, 84 %)	58 (39,72%)	51 (34,93%)
1400	199	*	*	93 (46,96%)	99 (50%)
1450	192	*	*	*	136 (70,83%)
1500	318	*	*	*	*

Els resultats de la nostra anàlisi posen de manifest una taxa d'extinció mitjana, amb una pèrdua aproximada del 50% els llinatges cada mig segle, que no s'equipara tant a la relativa estabilitat del comtat de Flandes, en què F. Buylaert, ha estimat una taxa d'extinció del 14,2% dels llinatges cada 25 anys, o sia, que a penes un 41,6% dels vora 250 llinatges nobles que composaven a cada generació l'aristocràcia flamenca pervisqueren entre 1350 i 1500.⁵⁷⁴ El cas valencià, per tant, seria anàleg del regne

⁵⁷¹ ARV, Notal de Jaume Mestre 2.639, 29 d'abril de 1388.

⁵⁷² ARV, Notal de Francesc de Monzó 1550, 20 de març de 1388.

⁵⁷³ APPV, Protocol de Martí d'Alago, 25.303, 28 d'abril de 1407.

⁵⁷⁴ BUYLAERT, Frederik, "La noblesse et l'unification des Pays-Bas: naissance d'une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?", *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 10-16; BUYLAERT, Frederik, "The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders", *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1123-1126.

d'Anglaterra en que les diferents aproximacions apunten a una pèrdua del 25-27% dels llinatges cada quart de segle, o en altres paraules, la meitat cada cinquanta anys també.⁵⁷⁵

No obstant això, caldria fer algunes matisacions. Ens topem amb la circumstància que, dels llinatges de principis del segle XV, havien sobreviscut més a principis del segle següent -uns 99- que no entre el començament i la meitat del Quatre-cents -amb 93 llinatges només. Podem culpar a les limitacions de la documentació emprada: les crides a les corts de 1443-1446 i 1459 acabalen només 568 individus, la gran majoria mascles, contra els 868 homes i dones que hem censat per al període estudiat de 1387 a 1412, i contra els més de 900 homes i dones de principis del Cinc-cents. Per altra banda, hem de tornar a recalcar què moltes “extincions” se degueren, únicament, a que el llinatge femení no se va transmetre als plançons. Per la qual cosa, els grup familiar, no variava en essència.

Altres causes de la desaparició dels llinatges s'han situat, com ja raonat, en les perniciosos conseqüències de les crisis agràries i demogràfiques dels segles XIV i XV igual que en les tribulacions polítiques i les deflagracions bèl·liques. Com en el cas francès la ja mencionada Guerra dels Cent Anys (1337-1453). Notablement, les aproximacions a aquesta qüestió en el cas del regne de València, sobretot A. Furió i C. López, han atribuït la sagnia dels cognoms a les conseqüències de la guerra de la Unió (1347-1348) que hauria significat el desballestament dels rebels i de les seues famílies per fer lloc a la promoció dels fidels a la monarquia -si bé, com veurem en el capítol corresponent, podem traçar una continuïtat entre els unionistes i la noblesa aliada als Vilaragut i als Cervelló i entre els reialistes i els partidaris dels Centelles; però sobretot als efectes perversos de la caiguda de les rendes i de l'increment de l'endeutament senyorial, que també ha merescut una reflexió en altre capítol posterior.⁵⁷⁶

Caldria, per entendre la “inestabilitat” del grup nobiliari valencià -o mes aïna dels cognoms que la composaven- conèixer els avatars de cadascuna de les famílies que s'esfumaven d'una cinquantena d'anys a l'altra. Això implicaria però una tasca inabordable de recerca en la més que copiosa documentació notarial i cancelleresca del

⁵⁷⁵ GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne: Culture et société politique en Angleterre, Paris*, Presses Universitaires de France, 2003, p. 40; GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003, p. 40.

⁵⁷⁶ FURIÓ DIEGO, Antoni J., “Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana”, *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 111-130; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 91-95.

Quatre-cents. Amb tot, no convé passar per algunes qüestions. No podem obviar, per bé que numèricament no representaven un percentatge elevat, que s'escunçaren algunes "expulsions" de la noblesa, tingueren causes polítiques. El cas palmari és el de Frederic, comte de Luna, net il·legítim de Martí l'Humà, el qual havia heretat el patrimoni de la seua àvia, la reina Maria de Luna, qui va desertar a Castella en 1429, enmig de la guerra entre Alfons V d'Aragó (1416-1458) i Joan II de Castella (1406-1454), on va morir sense descendència anys més tard, a causa de la qual cosa les seues senyories foren recuperades per la corona.⁵⁷⁷

Tampoc que, en altres casos, tot i que ara mateixa no estem en disposició de determinar-ne el percentatge total, les desaparicions foren "extincions biològiques" per la mort dels darrers membres de la nissaga sense descendents. L'última dels Oradre, Agnès, filla i hereva universal del cavaller Eiximén d'Oradre, el 1343 va acabar donant el senyoriu de Benifaraig al fillastre Llop Eiximenis de Tolsana, plançó del seu segon marit Llop Eiximenis de Tolsana.⁵⁷⁸ Tampoc va poder perpetuar-se el llinatge dels Eiximenis de Montornès a despit d'haver aconseguit el mer imperi i la plena jurisdicció del castell homònim (que incloïa els llocs de Benicàssim i de la Pobla Tornesa) en 1355.⁵⁷⁹ Per això, el darrer senyor, Joan Eiximenis de Montornés va heretar fill del jurista misser Jaume Jofré en 1376.⁵⁸⁰

Hem de demanar-nos, igualment, si era realment possible perdre la condició o dignitat nobiliària per alguna de les raons ja esmentades: bé com a càstig d'un crim tan esfereïdor per merèixer procés i la condemna per alta traïció, bé perquè, simplement, la pobresa d'un individu li impedia costejar un estil de vida d'acord als paràmetres socials de l'aristocràcia -i dels grups dirigents- i, per tant, se'l "privava" de la noblesa. Teòricament, podia existir la possibilitat que deixar de "viure noblement" -ocupant-se en treballs manuals i poc honorables, sense combatre amb les armes pel monarca o en defensa d'un mateix o per culpa de la falta de recursos.

⁵⁷⁷ DE MOXÓ I MONTOLIU, Francisco, "Un linaje aragonés con proyección mediterránea: los Luna. Cauce abiertos de investigación" en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre*, València, Universitat de València, 2005, pp. 275-284; GARRIDO VALLS, Josep-David, *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del Casal de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2010, pp. 288-292.

⁵⁷⁸ ACA, C. reg. 874, f. 33v-34r. 2 de gener de 1343.

⁵⁷⁹ ACA, C. reg. 898, f.24v. 26 d'octubre de 1355.

⁵⁸⁰ ACA, C., reg. 928, f. 184r-185r. 6 de maig de 1376.

Tot i això, la única evidència directa la trobem en les normes de la cavalleria elaborades a instància de Pere el Cerimoniós vers la fi del seu regnat. Més específicament, en la trenta-primer i última de les disposicions que recull “*per quals rahons deu perdre lo cavaller la honor e la libertat de cavalleria*”, que era “*la major viltat e deshonor que reebre poden: si havien perdut el cavall en el joc o l’havien donat a prostitutes, si “de certa sciència fahia cavaller hom qui no degués ésser”, si “usava de mercaderia o si obrava de ses mans alcun mester per guanyar diners no estan però catiu” o per haver traït el seu senyor natural.*⁵⁸¹ L’article acaba, emperò, de manera sobtada, quan està a punt descrivint la cerimònia de degradació amb un escuder calçant-li els esperons i cenyint-li l’espasa, i tot seguit tallant-li amb un coltell la cinta de l’espasa.⁵⁸²

La historiografia de la noblesa francesa, igualment, va debatre sobre la possibilitat de la deposició de la noblesa o *dérogeance* a mans del Parlament de París, màxim tribunal reial del regne de França, per raons semblants com l’exercici d’una feina manual o la mercaderia o la impossibilitat de mantindre un estil de vida digna.⁵⁸³ Emperò, com ha indicat J. Morsel, els suposats processos de *dérogeance* eren, en realitat, instàncies d’homes de negocis davant del tribunal per ser certificats com a nobles i poder aprofitar-se’n de les franquesses fiscals, atès que no existia cap suport jurídic de la privació de la condició nobiliària. A més, a més, encara que aquestos processos -i la possibilitat de depositar la noblesa- se donaren al regne de França, això no implica que hi haguera una figura legal semblant a altres països.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ ACA, C. reg. 1529-I, f. 39r. Sine data.

⁵⁸² Encara que el text acaba ací -segons indica un aclariment fet per Pere Miquel Carbonell, en el full següent, a causa de la mort del rei- diversos elements ens permeten inferir que el sobirà intentava establir paral·lelismes entre els cavallers i els homes d’Església i la seua vocació de servei; per als quals el dret eclesiàstic havia previst una sèrie de causes per a la seua deposició o “separació” de la seua dignitat clerical i dels privilegis aparellats a mans del bisbe ordinari, *Novellae CXXXIV*, caput, 21. Aquestes raons que fonamentaven per a la deposició, segons apareixen en el Codi de Justinià, incloïen haver obrat per fer bisbe quisculla a canvi de diners, *Novellae CXXIII*, caput 2; haver difamat un bisbe, *Novellae CXXXVII*, caput 3; o haver-se obert un procés pels magistrats de la justícia civil, *Novellae CXXXIV*, cap, 21. Igualment, en el Decret de Gracià, s’imposa la deposició per als qui feren ordenar, ordenaren o se feren ordenar sacerdot o bisbe per diners, deixaren el seu curat o casa de religió, els fornicaris o els qui colpejaren els bisbes. *Questio VII*, caput 2. Per últim, la cerimònia infamant i derogatòria fou creada pel Papa Bonifaci VIII (1294-1303), segons trobem en el Liber Sextus, Títol IX “De poenis”, caput 2; la qual contempla, segons exposa, tal com fan els prínceps seglars per degradar als cavallers amb la retirada de les “*insignia militaria*”; la imposició i després retirada de les vestidures eclesiàstiques.

⁵⁸³ DRAVASA, Etienne, « *Vivre noblement* ». *Recherches sur la dérogeance de noblesse du XIVe au XVIe siècles.*, Burdeus, Edició no venal, 1965, pp. 159-165.

⁵⁸⁴ MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de Valencia, 2008. p. 325 i 33.

En el cas que ens ocupa, cap principi de la legislació foral valenciana -ni de les prerrogatives reials- ni de la pràctica legal avalaven la deposició de la condició nobiliària. En primer lloc, no existia cap incompatibilitat entre formar part de la noblesa i dedicar-se al comerç o les finances. En la primavera de 1387 Joan I el Caçador va ordenar l'arrest i procés del cavaller Jofré de Tous -com ja hem assenyalat més amunt- perquè havia gosat posar en la seua presó de Sollana- Pero Sánchez, que era “*mercader, hom de paratge e fill de cavaller*”⁵⁸⁵ i, per tant, per la seua dignitat d'home de paratge, només podia ser empresonat o condemnat pels representants del rei no per cap senyor posseïdor del mer imperi.

En segon lloc, no hem sigut capaços de trobar cap cas d'un cavaller o donzell que fora apartat de la “cavalleria” per raó de la seua indigència. Per contra, les notícies de cavallers sense recursos són freqüents. Tenim des d'arquetips literaris com l'anònim pare del Curial, protagonista de la novel·la cavalleresca de mitjan segle XV *Curial e Güelfa*, “*més dotat de seny e de gràcia de les gentes que d'aquells bens que als hòmens a ús comun la Fortuna comana*”;⁵⁸⁶ o com el ben real mossèn Pasqual Maçana que va conservar la seua dignitat nobiliària i el seu corresponent tractament honorífic -mossèn- fins i tot després de morir en la misèria.

En tercer lloc, tampoc els condemnats per lesa majestat o crim de rebel·lió eren condemnats a perdre el seu grau de noblesa; tot i que això no impedia que patiren penes igual de terribles com la mort per escapçament -i l'exposició pública de la seua testa- i la confiscació dels seus bens i senyories per al fisc reial. Aquest fou el final tràgic que varen tindre els cavallers unionistes Joan Roís de Corella, Ramon Escorna, Jaume de Romaní i Pons de Soler, segons la sentència reial promulgada a 23 de desembre de 1348.⁵⁸⁷ Nogensmenys, els seus descendents encara formaven part de la noblesa a començament del segle XV. Ni tan sols el malgrat pretendent al tron aragonés Jaume, comte d'Urgell, que va alçar-se en rebel·lió al regne de València i de Catalunya contra Ferran I d'Aragó (1412-1416) i que, després de rendir-se a Balaguer, a 31 d'octubre de 1413, fou condemnat, en principi a mort; potser un artífici argumental per poder anunciar tot seguit

⁵⁸⁵ ACA, C. reg. 1944, f. 47r. 22 d'abril de 1387 i f. 79r-v. 12 de juny de 1387.

⁵⁸⁶ BADIA PÀMIES, Lola i TORRÓ TORENT, Jaume (eds.lit.), *Curial e Güelfa*, Barcelona, Quaderns Crema, 2011, p. 117.

⁵⁸⁷ RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.lit.), *Diplomatari de la Unió del regne de València*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, p. 735.

que com venia de la reial “prosàpia” d’Aragó, que era irreversible, només era condemnat a presó perpètua, confiscació de bens i privació del comtat d’Urgell.⁵⁸⁸

Pel contrari, tenim arguments que demostren que la condició nobiliària era irrevocable. Especialment en la forma dels privilegis de nova cavalleria. Per exemple el que fou atorgat al ciutadà de València Llorenç Martí en abril del 1400 (Doc. 21). S’hi especifica la validesa perpètua d’aquesta concessió per al susdit Llorenç Martí i els seus descendents: “*Et interim et honorem nunc et a modo quocumque gaudeatis et gaudere possitis vos et cuncta vestra progenies et imperpetuum posteritas*”. No obstant això, se posava la condició que el beneficiari tenia l’obligació de fer-se investir cavaller en el termini d’un any, o el privilegi perdia la seua validesa “*sub condicionem huiusdem facimus concessionem presentem quod vos Laurencius supradictus infra unum annum a data presentis in antea continue secuturum militare habeatis cingulum sumere [...] quod nisi feceritis anno exacto predicto hanc verbus vacuumus et nullam de cetero optinere roboris firmitate*”. Cosa ben distinta a perdre la noblesa. En conclusió, atenent al caràcter irrevocable de la dignitat o condició generosa haurem de ser cautelosos en les explicacions sobre l’extinció dels llinatges.

Per estudiar millor els canvis que tingueren lloc al llarg del segle XIV, cal que analitzem l’origen de la noblesa -els llinatges o cognoms- de finals de la centúria. Hem distribuït els 199 llinatges masculins que composaven el grup aristocràtic entre 1387 i 1412 -extrets tant de les convocatòries de les corts i parlaments de 1388-1389, 1393 i 1401-3, com dels altres registres de cancelleria i documentació notarial d’aquest període- en diferents segments de vint-i-cinc anys segons la primera menció en les fonts.

Taula 3.4-Origen dels llinatges entre 1387 i 1412.

Origen	Nombre	Percentatge
No identificats	60	30,15%
1275-1300	41	20,6%
1301-1325	15	7,53%
1326-1350	23	11,55%
1351-1375	29	14,57%

⁵⁸⁸ BOFARULL i SARTORIO, Manuel (ed.lit), *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia. Publicado de real orden por Manuel de Bofarull y de Sartorio*, vol. I, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1868, pp. 376-377.

1375-	31	15,57%

Primer de tot, hi ha una proporció gens menyspreable d'aquestos llinatges (fins el 30,3%) que no hem pogut identificar clarament: perquè ni els hem pogut trobar amb anterioritat a l'últim quart del segle XIV, però tampoc tenim constància A través de les fonts que se tracte de nous incorporats a l'estament militar mercé a privilegis reials.

Això no obstant, el quadre general, no mostra canvis abruptes que puguem atribuir a un capgirament polític, com la revolta de la Unió (1347-1348) o la Guerra dels dos Peres (13556-1375) o a una conjuntura crítica fins a l'últim quart de la centúria. Com podem apreciar en aquesta taula en el curs dels Tres-cents, poc dalt o baix, varen desaparèixer entre 85 i 93 llinatges, en altres paraules, entre el 66 i el 71% del còmput total de llinatges existents a principis del segle XV.⁵⁸⁹ Això si, 41 dels llinatges que trobem en el començament dels Quatre-cents podem -el 20,7 % del total i fins el 29,7% de tots els que n'hem pogut identificar l'origen- formaven part ja dels rics homes, cavallers i donzells heretats al regne en el darrer quart del segle XIII (Ap. Taules A i B). Entre ells, els Vilaragut, els Lloris, els Sabata, els Montagut o els Pròixida i els que havien nascut com a branques laterals o pollissos del Casal d'Aragó com els Fernández d'Íxer o els Aragó.

Durant la primera meitat del segle XIV ingressaren en l'estament militar 27 noves famílies que encara en formaven part a finals de la centúria. Emperò la penúria de les llistes, de crides militars i convocatòries a les corts, del primer quart del tres-cents, que només reporten 13 nouvinguts (un esquifit 7,53% del total) ens pot induir a pensar que el total de noves incorporacions en aquest període fou més gran que no el que la documentació ens permet llucar directament. Dins del mosaic de diferents situacions, a

⁵⁸⁹ Tot i que el percentatge d'extinció és, sens dubte, elevat, hem de prendre amb cauteles aquestes estimacions. En primer lloc, com hem ja sobreabundat, perquè el buit de la documentació en el primer quart de la centúria no ens permet discernir cap fenomen d'extinció massiva de llinatges o d'evacuació massiva del regne per part dels llinatges de la noblesa menor. En segon lloc, les deficiències generals de la font, ens aboca a casos com la desaparició de llinatges en el tombant del segle XIII, com el ja esmentat cognom Vaillo, i el seu "ressorgiment" en les fonts a principis del segle XIV. Hem de tornar a senyalar però, la parquedat i la variabilitat en l'onomàstica de les crides a la host de finals del Dos-cents, com a causa més probable de la "desaparició" de famílies sencers; per exemple els dos Pere o Pedro Ramirez o el doblat de Jaume d'Oblites que només coneixem amb certesa perquè apareixen junts en una mateixa matrícula. Això sense comptar que un mateix personatge podia aparèixer amb dues denominacions distintes com per exemple l' infançó probalement navarrès Miguel Garcia d'Aylló (o Olló) o de Castalla o la incertesa dels llinatges perquè, aparentment, no estava assentada la transmissió agnàtica del llinatge, especialment en els cavallers i infançons navarroaragonesos com ara l'alcaid d'Orpesa Garcia Pérez que s'indica que fou fill del cavaller Drogo Eiximenis. ACA, C. reg. 23, f. 43v. 13 de desembre de 1275; ACA, C. reg. 23, f. 44r-v. 15 de març de 1276; ACA, C. reg. 23 f, 48r. 22 de març de 1276; ACA, C. reg. 39, f. 194v-196r. 28 de maig de 1277

barrisc, fins mitjan centúria, podem establir també alguns perfils: membres de l'elit ciutadans i servidors de l'administració reial. A tall de mostra en maig de 1306 se va atorgar que pogueren ser investits cavallers pel noble Juan Manuel de Villena Ramon de Costa, fill del difunt jutge reial Pons de Costa (Doc. 2) i Ramon Escorna (Doc.3), fill de l'escrivà reial Ramon Escorna, que havia servit fidelment el rei Pere III d'Aragó (1276-1285) el qual, abans de morir, havia sigut recompensat ja amb una renda de 100 sous a València sobre els molins arrossers del rei.⁵⁹⁰ i havia sigut enfranquit de la fiscalitat reial.⁵⁹¹

La multiplicació de les guerres de la monarquia des del segon terç de la centúria, sobretot arran de la conquesta de Sardenya entre 1323 i 1324, que va obrir la porta a tres quarts de segle de rebel·lions i guerres intermitents amb les elits sardes i els seus aliats, especialment, la República de Gènova fins a 1409,⁵⁹² i la posterior Guerra de Castella (1356-1369),⁵⁹³ va permetre, en canvi, que de la dècada de 1340 endavant foren recompensats amb el cinyell militar els qui millor havien combatut pel rei d'Aragó. Podem esmentar Bernat de Ripoll, domèstic i familiar del rei, el privilegi de la nova cavalleria del qual destacava -a més de les seues bones costums i l'ascendència honorable els molts serveis fets tant al rei Pere IV com al seu predecessor, Alfons el Benigne (Doc. 7) o Ramon de Vic, alcaid del castell d'Aiora, que fou també regraciat amb el privilegi militar en 1387 per la seua entrega en la guerra contra els castellans, en el curs de la qual havia sigut pres per l'exèrcit enemic i havia sofert quantiosos inconvenients (Doc. 14).⁵⁹⁴

Entre la meitat de la centúria i l'arribada de Ferran I (1412-1416) al tron, aparegueren els altres seixanta dels vora dos-cents llinatges que trobem en les clarors del segle XV (quasi un terç, prop del 30,15%). A banda de l'encimbellament de servidors en

⁵⁹⁰ ACA, C. reg. 63, f. 17v-18r. 5 de gener de 1286

⁵⁹¹ ACA, C. reg. 63, f. 76r-v. 4 de març de 1286

⁵⁹² Podem encontrar un molt bon resum d'aquestes llargues relacions conflictives i el seu impacte en el procés de construcció de la monarquia aragonesa en: CIOPI, Alessandra i NOCCO, Sebastiana, "Islands and the Control of the Mediterranean Space en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 337-360; FURIÓ DIEGO, Antoni, "Històries connectades: la projecció mediterrània de la Corona d'Aragó i la incorporació de Sardenya", *RiMe*, vol. 12, núm. 2 (2023) pp. 19-46.

⁵⁹³ Per a la comprensió d'aquest conflicte, crucial per a la història de la península Ibèrica al segle XIV, remetem a l'excel·lent tesi doctoral de P. Sanhuja. SANAHUJA FERRER, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la Guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia (1356-1369)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2021, pp. 90-422.

⁵⁹⁴ "Attentis mereitis probitatum vestri Raymundi de Vich, alcaidi castri de Ayora regni Valencia necnon servicis serenissimo domino regi recolende memorie genitori nostro diversimode exhibitis et signanter in guerra quam idem dominus rex contra Petrum regem Castelle quondam habebat ubi per longue tempora carceribus fuistis mancipatus, in qua plurima dispendia substinuistis". (Doc. 14).

l'administració reial, reclutats entre les files dels homes del dret i, sobretot, homes de guerra, és també imprescindible demanar-nos l'impacte de les migracions de rics homes, barons i donzells de fora del regne, eminentment de Catalunya i del regne d'Aragó, en la constitució del grup nobiliari de les primeries del Quatre-cents. A desgrat que aquestos moviments migratoris a l'interior d'una mateixa dominació política, els estats patrimonials dels reis d'Aragó, no sempre deixà empremtes documentals evidents, oimés en el cas de la baixa noblesa.

No ens manquen però alguns pocs exemples com els donzells Martí Eiximenis de Roda i Joan Eiximenis de Roda, àlies Eiximén Sánchez de Tarassona, senyor de dues parts i mitja del lloc de Geldo, que havien aplegat a Sogorb presumiblement de la casa pairal d'Olba (Terol), lloc que abans de 1409 havien venut al portant-veus de governador del regne d'Aragó, Gil Ruiz de Liori.⁵⁹⁵ Podria ser també el cas del donzell Jofré de Vilarig († v. 1404) i del seu fill, el cavaller Bernat de Vilarig, habitador de Gandia,⁵⁹⁶ qui des del 1406 apareix vinculat a la casa d'Alfons, comte de Dénia,⁵⁹⁷ del qual es convertí procurador en 141,⁵⁹⁸ perquè anteriorment un Galceran de Vilarig havia sigut convocat a les corts catalanes en Montsó de 1375,⁵⁹⁹ en Barcelona en 1377,⁶⁰⁰ i de nou en 1379.⁶⁰¹

O del llinatge dels Montsonís. En 1362 el donzell Pere de Monsonís apareix com a senyor del lloc de Bollidor, a la veguera de Tàrrega.⁶⁰² A finals de la dècada dels 1390 se'ls troba amb el bando del majordom del rei, Guillem Sacirera, ensems els Vergós i els Copons (altre llinatge igualment representat al regne de València) contra Ramon d'Oluja i els seus fills.⁶⁰³ Un dels seus membres, ostensiblement, Nicolau de Monsonís, apareix a Sogorb almenys des del 1400.⁶⁰⁴ Continuant les activitats dels seua majors, l'estiu de 1403 se trobava a Morvedre amb altres dos membres de l'aristocràcia sogorbina, Violant Escrivà -presumiblement la seua dona- i Jaume Castellà, on foren arrestats per ordre reial.⁶⁰⁵

⁵⁹⁵ ARV, Protocol d'Andreu Julià, 1255, 18 de setembre de 1409.

⁵⁹⁶ ARV, Notal d'Andreu Julià, 2604, 9 d'agost de 1404.

⁵⁹⁷ ARV, Protocol de Guillem Mir, 1494, 28 de setembre de 1406

⁵⁹⁸ ARV, Protocol de Guillem Mir, 1494, 10 de novembre de 1411

⁵⁹⁹ ACA, C. reg. 1500, f. 3v. 24 d'octubre de 1375

⁶⁰⁰ ACA, C. reg. 1500, f. 12v. 7 d'abril de 1377.

⁶⁰¹ ACA, C. reg. 1500, f. 15v. 25 de maig de 1379.

⁶⁰² ACA, C. reg. 908, f. 33v-34r.1 de setembre de 1362.

⁶⁰³ ACA, C. reg. 2239, f. 21v. 12 de juny de 1397.

⁶⁰⁴ APPV, Protocol de Salvador Doménech, 27.266, 3 de març de 1400.

⁶⁰⁵ ACA, C. reg. 2233, f. 118r.

Ens crida l'atenció que alguns d'aquests immigrants estigueren vinculats a les clienteles d'alguns barons o altres figures de destacada importància en les relacions polítiques. No només els Vilarig al servei del comte de Dénia i futur duc de Gandia, Alfons el jove. També a Joan Eiximenis de Roda, per exemple, el trobem relacionat amb el cavaller Joan Pardo de la Casta, afí al bando dels Centelles, i amb el bisbe València, Hug de Llupià (1396-1427) atès que l'esmentat que l'esmentat Joan Pardo el va representar per prendre possessió de l'alcaidia del castell de Xulilla i la batllia d'Alvillar (Villar del Arzobispo, Valencia).⁶⁰⁶ Idènticament, el seu germà Martí de Roda, havia actuat en nom del bisbe de Sogorb, Diego de Heredia, davant de la cort reial en 1393.⁶⁰⁷

Per últim, tampoc podem descartar que algunes de les “extincions” de llinatges foren, realment, partences de la noblesa local cap a altres regnes. Entre aquestes l'emigració del cavaller Joan Ballester que, ja en 1396, ens apareix que havia abandonat la ciutat de València, on acostumava a residir, per anar a Sicília.⁶⁰⁸ En canvi, en 1405 el trobem vivint a la ciutat de Calataiud, de la qual era batlle;⁶⁰⁹ tot i que un possible germà, Pere Ballester, fou citat entre els participants a una baralla a la ciutat de Sogorb, als quals, per petició de la reina Maria de Luna, se va concedir guiatge en 1402.⁶¹⁰

3.4.3-El rei i els barons

El progrés de l'alta noblesa, que no deixava de ser un grup numèricament minúscul situat a l'àpex de la jerarquia nobiliària -a penes una vintena de llinatges en cada generació- és molt més visible en el curs del segle XIV. Atès el seu pes en la construcció política del regne, i de tota la Corona d'Aragó, i les relacions privilegiades que, per aquesta raó, mantenien amb el poder reial. A principis del Tres-cents, com podem comprovar en la taula C (Ap. Taula C), que hem elaborat a partir de les convocatòries a les corts del primer quart de la centúria.⁶¹¹ Al cim dels rics homes podem trobar cinc infants reials, Don Pedro Fernàndez d'Íxer († 1308) i Don Jaume de Xèrica, fills natural de Jaume el Conqueridor, Don Jaume Pérez, fill natural de Pere el Gran, i els dos fills

⁶⁰⁶ ARV, Protocol de Guillem Cardona, 504, 25 d'agost de 1405.

⁶⁰⁷ ARV, Protocol de Bernat Flores, 930, 24 de desembre de 1393.

⁶⁰⁸ APPV, Notal de Bernat Gil 330, 7 de març de 1396.

⁶⁰⁹ ARV, Protocol de Vicent Saera, 2407, 28 de gener de 1405.

⁶¹⁰ ACA, C. reg. 2174, f. 147v-148r. 2 de novembre de 1402.

⁶¹¹ en ACA, C. reg. 332 f. 173v. 7 d'abril de 1301; ACA, C. reg. f. 269r. 18 de novembre de 1301; ACA, C., reg. 308, f. 259v-260r. 5 de novembre de 1313; ACA, C., reg. 308, f. 261v. 10 de novembre de 1324.

fadristerns de Jaume el Just, Ramon Berenguer, comte de Prades i Pere, comte de Ribagorça,⁶¹² amb els seus respectius plançons. A continuació, els membres d'una desena llinatges, 8 dels quals ja havien arribat al nou regne de València al llarg de les campanyes de la prolongada conquesta, en les dècades centrals del XIII i que, en tot cas, ja estaven ben assentats a finals de la centúria, segons se desprèn de les crides a la host i les dues úniques convocatòries de corts conservades de l'últim quart del Dos-cents (Ap. Taula A i Ap. Taula B): els Bellpuig, Carròs, Entença, Luna, Montcada i les dues branques dels Arenós: la branca principals dels Eiximenis d'Arenós, i els Pérez d'Arenós, senyors de Vilafermosa.

No és difícil de comprovar que se tractava dels mateixos principals llinatges baronials de Catalunya i del regne d'Aragó.⁶¹³ Amb l'única excepció dels Carròs, que descendien d'un cavaller de fortuna siculogenovés Carrocino, qui va entrar al servei de la monarquia en 1225 i que fou regradat per la seua participació en les campanyes de conquesta de Mallorca i del regne de València amb el senyoriu del castell i terme de Rebollet en 1240,⁶¹⁴ i de Roger de Llúria i Berengueró de Llúria, d'origen sicilià, que

⁶¹² L'infant Pere va rebre en 1322 un important patrimoni a les Marines incloent Valls d'Ebo, Pego, Gallinera i Polop i les viles i llocs d'Albalat, Algar, Aljubea, Ayala, Benibrafim, la Murta de Benibrafim, Benidorm, Bengalada, Benioma, Llíria i Xirles a més de Dénia i Xàbia i la vall d'Uixó que l'any següent va recanviar a són pare per Crevillent; a més, seu germà, l'infant Ramon Berenguer, comte de Prades va rebre els llocs d'Elx i Crevillent en 1324 GUINOT RODRÍGUEZ Enric A., "Donamus et concedimus vobis". Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II" en *El poder real de la Corona de Aragó: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, p. 226.

⁶¹³ CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, "La nobleza en Cataluña durante el reinado de Jaime I" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 219-230; GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "Estrategias matrimoniales y organización familiar de la nobleza en la Corona de Aragón en el siglo XIII" en *Historiographie de la Couronne d'Aragon. Actes du 12e Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*, Montpellier, 26 - 29 septembre 1985, vol. 2, Montpellier, Société archéologique de Montpellier, 1987, pp. 71-76; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València", *Anuario de Estudios Medievales*, 1996, núm. 26 (1996), pp. 647-685; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII" en sarasa sánchez, Esteban, (coord), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 2017, pp. 167-222;; ROGÉ I PRIM, Bernat, "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354", *Hidalguía*, vol. 271 (1998) pp. 737-754; ROGÉ I PRIM, Bernat, "Oligarquías y familias en Cataluña" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 53-80; UTRILLA UTRILLA, Juan F. "La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos", EN SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Institución Fernando el Católico", 2009, pp. 199-218.

⁶¹⁴ SOLER MOLINA, Abel, "Notícia de Carrocio de Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva", *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 15 (2017), pp. 34-39.

formaven part del partit angeví de la illa.⁶¹⁵ Podem veure-ho amb alguns exemples, com ara el llinatge dels Luna, qui s'havien assentat al nou regne arran de la donació en 1237 de Manisses i Paterna al noble Artal de Luna, després heretades pel seu (presumiblement) germà, Lope Ferrench de Luna;⁶¹⁶ o encara els susdits Eiximenis d'Arenós, que tenien el seu origen en l'aragonés d'Eiximén Pérez de Tarassona († v. 1266), primer lloctinent reial al nou regne, motiu pel qual arribaren a les seues mans donacions substancials, el qual, va casar el seu fill Blasc Eiximenis d'Arenós es va casar amb Alda, dita Ferràndez d'Arenós (†1299), i aquest matrimoni va reunir una extensa senyoria amb centre al castell d'Arenós situat al curs superior del riu Millars composta per la baronia d'Arenós pròpiament (Cortes d'Arenós, Pobla d'Arenós i Camp d'Arenós) i altres 21 llocs.⁶¹⁷

Les dues úniques adicions les constituïen dos personatges i llinatges d'origen català. Per un costat Gilabert de Centelles, qui en 1316, comprà el castell i baronia de Nules al seu sogre, Ramon de Montcada, pels quals va fer homenatge al rei a Barcelona a 7 d'octubre del mateix any,⁶¹⁸ i que fou convocat entre els rics homes a les corts per primera vegada en 1325.⁶¹⁹ Per altre costat, l'almirall reial Bernat de Sarrià († 1335), el qual ja durant el regnat d'Alfons el Franc s'havia distingit com un dels servidors més competents de la corona al regne de València, en què va rebre mantes donacions amb les quals bastí un estat senyorial de tamany i cohesió considerables a la part central del regne, entre la vall de Cofrents i la Marina Alta,⁶²⁰ i que esdevingué també el primer cavaller a

⁶¹⁵ PLANELLS CLAVERO, Antoni J. i PLANELLS DE LA MAZA, Antoni J., *Roger de Llúria. El gran almirall de la Mediterrània*, Barcelona, Editorial Base, 2011, pp. 41-76.

⁶¹⁶ GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban, (coord), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 2017, p. 195; DE MOXÓ I MONTOLIU, Francisco, "Un linaje aragonés con proyección mediterránea: los Luna. Cauces abiertos de investigación" EN NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València 2004, 9-14 setembre, València, Universitat de València, 2005, pp. 275-284.

⁶¹⁷ Encara, podríem afegir el segon marit d'Alda Ferrandis, Pedro Jordan de la Peña, que des del 1290 apareix com a senyor de la baronia d'Arenós. BURNS, Robert Ignatius, "Daughter of Abu Zayd, last Almohad ruler of Valencia: the family and Christian seigniorship of Alda Ferrandis, 1236-1300", *Viator*, vol. 24 (1993), pp. 159-164.

⁶¹⁸ ACA, C. reg. 287, f. 53r. 7 d'octubre de 1316. Sobre els llinatges dels Centelles i els seus orígens al regne de València durant el segle XIV, malgrat que no podem comptar amb una biografia desbordant, podem citar: BRESCH, Henri, "Ventimiglia et Centelles", *Anuario de estudios medievales*, vol. 17 (1987) pp. 357-369. FELIP SEMPÈRE, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules", *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, 2004, pp. 37-46.

⁶¹⁹ ACA, C. reg. 308, f. 261v. 10 de novembre de 1324.

⁶²⁰ El patrimoni de l'almirall incloïa les donacions d'Alfons III, o sia, castell de Confirides -que havia rebut en 1286- a més de Callosa i Castell de Castells, a la Marina Alta -dats el 1290- a les que en el curs del regnat següent se varen afegir altres donacions, compres i concanvis, que incloïen Guadalest, Castallà, Penàguila,

ser erigit baró per gràcia reial de què tenim constància per part de la monarquia aragonesa en 1310 (Doc. 5).

El pes d'aquest baronatge se reflectíen el fet que la part més grans dels seus membres va constituir el partit o facció que empenjava la defensa dels furs aragonesos al regne de València. Per un costat, disposem dels *Anales de la Corona de Aragón* que arrepleguen la nòmina més completa dels qui s'havien constituït els fiadors de la Unió entre la tardor de 1283, i que composaven el cim de la noblesa tant aragonesa com del regne de València, entre ells els infants D. Jaume Pérez i D. Pedro Fernàndez d'Íxer, Pedro Jordan de la Peña, Berenguer d'Entença, senyor de Castellnou, Lope Ferràndez de de Luna, senyor de Xodos, Pedro Sesse, senyor d'Almonesir, Eiximén d'Urrea, senyor d'Alcalatén, Blasco Maza, Lope de Pomar o Guillem d'Alcalà.⁶²¹

Ara be, com han assenyalat aproximacions contemporànies al problema foral no podem pensar en una exclusivitat aragonesa entre els reclamants del furs aragonesos sinó que entre els titulars del prop d'un centenar de poblacions a fur d'Aragó també hi havia llinatges baronials d'origen català com els Montcada o fins i tot individus i membres de la baixa noblesa com els Sanoguera o els Martínez d'Eslava, senyors de Càrcer.⁶²² Entre aquestos cavallers i infançons i els rics homes podem establir, a més de l'interés comú en la preservació del marc jurídic aragonés, alguns lligam de solidaritat o dependència. Per exemple, sabem que Gilabert Sanoguera havia rebut de Margarida, dona del senyor de Nules, una pensió anuals de 300 sous jaquesos sobre la lleuda de Tortosa en 1294,⁶²³

Tàrbena, Rellu, Serrella, la vall de Gallinera, Polop Finestrat, La Mola i Benidorm a les valls de Xaló i la Vall de Laguar -que foren canviades a Hug de Cardona el 1325-vall d'Aiora i els Castells de Torres i Orxeta, cedits per l'Orde de Santiago, a més d'altres possessions veïnes i bona part dels seus estats familiars a l'Empordà. CABEZUELO PLIEGO, José V., "Bernat de Sarrià. Senyor de La Marina" en MARTINES PERES, Josep, MARTINES PERES, Vicent i MARTÍNEZ SOLBES, Juan P. (coords), *Conèixer Benimantell*, Alacant, Diputació d'Alacant i Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2013, pp. 101-109; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "Donamus et concedimus vobis". Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, p. 227.

⁶²¹ CANELLAS LÓPEZ, Ángel (ed.lit), *Jerónimo Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Instituto Fernando el Católico", 2003 [Edició electrònica], Libro IV, capítol XXXIX. Per altre costat, al voltant la participació del clero aragonés i de la noblesa en l'unionismecal que citem: GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Saragossa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975, pp. 363-378.

⁶²² GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "De los fueros locales al fuero de Valencia en el marco del proceso de instauración de la sociedad feudal del siglo XIII en el reino de Valencia" *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 2 (2017), pp. 53-56; ROMEU ALFARO, Sylvia, "Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón", *Anuario de Historia del Derecho Español*, num. 42 (1972), p. 104.

⁶²³ ACA, C. reg. 194, f. 90v. 6 d'octubre de 1294.

donació que cabria interpretar com el pagament d'un emprèstic, ja que 20 anys feu un préstec substanciós a Ramon de Montcada, fill de l'anterior, pel qual rebé en penyora els llocs de Moncofa i Benisema, als termes del castell de Nules.⁶²⁴

La composició d'aquesta elit baronial no havia patit alteracions substancials a mitjan de la centúria segons podem comprovar en el catàleg dels llinatges convocats a les corts de 1347,⁶²⁵ les corts de 1349⁶²⁶ i el Parlament de 1353⁶²⁷ (Ap. Taula D). Aproximadament tres quarts dels cognoms dels cognoms representaven els llinatges de rics homes instal·lats al segle XIII o principis del segle XIV com els Montcada, els Centelles, els Bellpuig o els Urrea. Ensopeguem però, amb dos nous llinatges, fruitats per la dinastia regnant, els comtes d'Urgell, que venien del primer matrimoni d'Alfons el Benigne amb Tersa d'Entença i que acabalven les senyories d'aquesta última al regne: Xiva, Castellnou, Xestaltar i la baronia de Bunyol,⁶²⁸ i els Aragó, dels que cal fer alguns aclariments.

Malgrat l'escassa informació al seu voltant, S. Cingolani els ha pogut identificar amb l'infant Fernando, fill de Pere el Gran amb la noble aragonesa Inés Sabata, i els seus plançons; el qual va esdevindre senyor d'Albarrasí en 1284 i va tindre, a més, un paper destacat en la cort del seu germà Jaume II.⁶²⁹ Per la nostra part, hem pogut documentar que en 1320 s'assignà al noble i dilecte Fernando, germà del rei, 3100 sous anuals de la taula del pes de València, mentre plaguera al sobirà.⁶³⁰ En 1325, fou convocat a les corts personalment;⁶³¹ però a la següent reunió en març de 1329 ja hi foren cridats els seus hereus.⁶³² Tot apunta a que va morir a finals de 1328 o principis de l'any següent com podem inferir per la venda del seu castell de Xirel -efectuada pels marmessors del seu

⁶²⁴ ACA, C. reg. 210, f. 164v. 9 de maig de 1314.

⁶²⁵ ACA, CAN, reg. 1497, f. 172v-173r. 1 de febrer de 1347.

⁶²⁶ ACA, CAN, reg. 1497, f. 222r-223v. 11 de desembre de 1348.

⁶²⁷ ACA, C. reg. 1399, f. 4v-5r. 30 de gener de 1353 i f. 38v-39r. 30 d'abril de 1353.

⁶²⁸ PASTOR MADALENA, Manuel, *El cartulari de Xestaltar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004, pp. 37.50; PASTOR MADALENA, Manuel, *Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestaltar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció*, [Tesi doctoral] Universitat de València, València, 2011, pp. 189-198.

⁶²⁹ CINGOLANI, Stefano M., "De la libertad al ostracismo: Amantes, hijos naturales e ilegítimos de los reyes Pedro II y Jaime II (1240-1327)", *Edad Media: Revista de Historia*, 23 (2022), pp. 40-42; CINGOLANI, Stefano M., "Monarcas infieles: amantes e hijos ilegítimos en la Corona de Aragón, des de Ramón Berenguer IV a Jaime II (1131-1327)", *En la España medieval*, 45 (2022), p. 271.

⁶³⁰ ACA, C. reg. 218, f. 159v. 27 de novembre de 1320.

⁶³¹ ACA, C. reg. 308, f. 261v. 10 de novembre de 1324.

⁶³² ACA, C. reg. 539, f. 13v. 15 de març de 1329. Tanmateix, se va convocar personalment a Ferran d'Aragó al col·loqui de 1330 per preparar l'expedició a Almeria. ACA, C. reg. 541, f. 131r-v. 12 de desembre de 1330.

testament -els cavallers Ramon Costa i Gilabert Sanoguera, el bisbe de València, Ramon Gastó i el prevere Pere Moltó- a Felip de Boïl, conseller del rei a 22 d'abril de 1329.⁶³³

Això no obstant, podem assenyalar també quatre nous rics homes l'ascens del qual està directament vinculat al seu servei a la corona: Berenguer de Vilaragut i Ramon de Riusec, dos llinatges encimbellats des de de la cavalleria autòctona -amb el precedent clar de l'almirall Bernat de Sarrià: i dos barons vinguts de l'exterior, el català Ramon d'Abellà, i Nicolau de Joinville († v. 1355), un aristòcrata del regne de Nàpols -provinent d'una estirp del nord de França vinculada a la monarquia angevina-, el qual apareix ja vinculat a la corona en la dècada dels 1330, i que se va unir al baronatge valencià pel seu matrimoni amb Margarida, filla de Roger de Llúria, amb qui tingué un plançó, Jofré de Joinville, el qual matrimoni va amassar un considerable patrimoni, inclòs el Puig i la Pobra de Farnals a l'Horta de València però la majoria del qual estava situat entre les comarques meridionals del Comtat, l'Alcoià i la Marina Baixa, inclosos les viles d' Alcoi de Cocentaina i la Vall de Seta, Barxella, Xirinell, Millena, Ifach, Calp, Altea, Travadell o Guadalest.⁶³⁴

El cas particular dels Vilaragut pot ser il·lustratiu de les trajectòries d'ascens que se donaren al llarg del segle XIV a l'aixopluc del poder reial.⁶³⁵ Arribats de la mà del donzell català Berenguer de Vilaragut, provinent de la vegueria d'Osona, vinculat al servei de Jaume el Conqueridor, el qual hem ja mencionat adés, l'encimbellament del llinatge començà amb la caiguda en desgràcia d'un altre baró, el sicilià Conrado Lancia, qui s'alçà en armes contra el monarca aragonés en 1295, per la qual cosa les seus propietats al regne de València -la vila i castell d'Albaida i la Torre de Carricola- foren

⁶³³ ACA, C. reg. 478, f. 252v-253r. 6 de maig de 1329.

⁶³⁴ MARTÍ MARTÍNEZ, Pere, "Identificación heráldica de los sepulcros del Monasterio del Puig en Valencia: los Joinville y los Lauria", *Hidalguía*, núms. 364-365 (2014), pp. 433-445; MUMBRÚ, Julia, "El Cenotafi d'un cavaller francès al Puig de Santa Maria?", *Paratge: quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i nobiliària*, núm. 27 (2014), pp. 105-112.

⁶³⁵ Sobre els orígens del llinatge dels Vilaragut i la seua trajectòria al regne de València, malgrat que tampoc disposem d'una gran producció bibliogràfica, podem remetre a la informació recopilada -malgrat les interpolacions fantàstiques d'Onofre Esquerdo al seu *Nobiliario Valenciano*, i a la introducció de la biografia de Carrossa de Vilaragut realitzada per F. Danvila. A més de les aproximacions a la història de la família que devem a A. Soler. DANVILA COLLADO, Francisco, "Biografía de la ilustre Na Carroça de Vilaragut, Señora de Albayda, Carricola y Corbera", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 13, (1888), pp. 402-451; LÓPEZ DE ATALAYA, Ana M. i SOLER MOLINA, Abel, "El palau d'Albaida: Aproximació històrico-artística", *Alba: revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, núms. 5-6 (1990-1991), pp. 191; MARTÍNEZ ORTÍZ, José (ed.lit), *Onofre Esquerdo: Nobiliario valenciano*, vol. II, València, Biblioteca Valenciana, 2001, pp. 167-198; SOLER MOLINA, Abel, *Joan Jeroni de Vilaragut (1421-1463). El fill secret de la reina Margarida de Prades*, València, Editorial Drassana, 2021, pp 25-32.

confiscades per la corona i en agost de 1296 infeudades al susdit Berenguer de Vilaragut, conseller i familiar de Jaume el Just en servei de quatre cavalls armats.⁶³⁶ A més de rebre, ensems amb Tomàs de Pròixida, -cunyat de Lancia- el càrrec de gran portolà de Sicília que fins aleshores aquest últim havia exercit en solitari.

A la mort del nou senyor d'Albaida, quedaren tres fills mascles almanco: Ramon de Vilaragut, Berengueró de Vilaragut, que coneguem per un compromís arranjat pel rei amb mare, Berenguerona de Sarrià,⁶³⁷ i que, presumiblement seria el mateix que, en 1332, és esmentat per primera vegada com a noble quan el rei li va concedir el dret a cobrar sises per 10 anys en el seu lloc de Sant Sadurní;⁶³⁸ i Bernat de Vilaragut, hereu de la baronia d'Albaida i Carricola, sobre la que en 1316 va assignar 15.000 sous del creix que havia d'aportar al seu matrimoni amb Agnès de Vilanova.⁶³⁹

A partir de la meitat del segle XIV se va produir l'ascens de dos altres personatges de la família reial l'ascens dels quals suposà un capgirell de la relació de forces entre la monarquia i la noblesa en el seu conjunt. Els fills d'Alfons IV d'Aragó amb la seua segona dona Elionor de Castella, i per tant mig germans del rei Pere el Cerimoniós: l'infant Ferran, erigit marquès de Tortosa i d'Albarrasí en gener de 1329, qui va rebre en senyoriu, les ciutats de Tortosa i de Santa Maria d'Albarrasí, els castells catalans d'Alòs i de Mediano (Montclús) i, al regne de València les viles i castells d'Oriola, Callosa, Guardamar del Segura, Alacant, Nompot (Monfort) Elda, La Mola, Novelda i Asp;⁶⁴⁰ i l'infant Joan, a qui foren donades, després de llargues disputes i una sentència arbitral, en 1340, la possessió de les viles d'Elx i Crevillent, que havien sigut part de l'heretatge de l'infant Ramon Berenguer de Prades, que rebé en compensació Almenar, a Catalunya, i la vila de Corbera.⁶⁴¹

⁶³⁶ ACA, C. reg. 194, f. 213r-v. 17 de juliol de 1296.

⁶³⁷ ACA, C. reg. 208, f. 75r. 15 d'octubre de 1311.

⁶³⁸ ACA, C. reg. 485, f. 177v. 12 de maig de 1332.

⁶³⁹ ACA, C. reg. 219, f. 173r., 12 de desembre de 1320. C. reg. 220, f. 42v. 26 de juny de 1321. A més, a més, privilegi de 1324, mitjançant el qual Jaume el Just va desestimar les reclamacions de les hereves de Conrado Lancia, -els bens del qual, afirma, foren legalment segrestats per la seua revolta i després dats amb la mateixa autoritat a Berenguer de Vilaragut, difunt- s'esmenta Bernat de Vilragut com a hereu de Berenguer de Vilaragut sense cap generació entremitja. ACA, C. reg. 226, f. 54r-v. 1 de novembre de 1324

⁶⁴⁰ ACA, C. reg. 480, f. 13v-15r. 29 de gener de 1329.

⁶⁴¹ FERRER I MAIOL, Teresa, "Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. 63, núm. 4 (1987), pp. 449-450.

A més del fet que aquestes donacions suposaren una evident contracció del patrimoni reial, sobretot al regne de València, els dos nous magnats se convertiren en un pol d'oposició a l'expansió del poder reial que podia alterar l'equilibri de forces entre la monarquia i el baronatge. En la revolta de la Unió (1347-148), encara que va estar protagonitzada pel patriciat urbà de València i d'algunes altres viles reials en contestació a les polítiques autoritàries i la deriva cesarista de Pere el Cerimoniós, especialment des de la conquesta del regne de Mallorca en 1344,⁶⁴² l'infant Ferran, marquès de Tortosa, va ser una figura destacada i va actuar com el procurador i governador general dels regnes acceptat pels dirigents unionistes del regne en observança dels furs, llibertats i privilegis de la ciutat i del regne de València.⁶⁴³ No és cosa estranya, doncs, que, en la casa i entorn del marquès de Tortosa s'agruparen antics unionistes que havien patit la repressió reial. Aquestos se beneficiaren del perdó general i restitució de bens després de les entrevistes mantingudes Pere IV d'Aragó i el seu germanastre a la població aragonesa de Cañada del Pozuelo en desembre de 1357, a fi de propiciar un acostament entre els dos germans després de l'esclat de la Guerra de Castella (1356-1369).⁶⁴⁴ Entre ells, els donzells Miquel Ruiz de Isuerre, Mateu Llançol, Bernat de Canyelles, el cavaller Joan Eiximenis de Perenchissa, que era el conseller i majordom de l'infant, i els ciutadans de València Jaume Blanc, Bernat de Sentboi i Berenguer d'Oluja, notari.⁶⁴⁵

Aquesta del sobirà aragonés amb el seu mig germà i que, no sense entrebancs, va cristal·litzar a partir de 1358, va ser buscada activament per Pere el Cerimoniós degut a que, des del bell començament de la guerra contra el rei de Castellà, l'infant Ferran, igual que el seu germà Joan, senyor d'Elx, havien esdevingut dos dels principals actors polítics

⁶⁴² La revolta de la Unió (1347-1348), que suposa un dels principals conflictes entre la monarquia aragoense i les societats civils dels seus regnes en època baixmedieval, a pesar dels avanços historiogràfics de les últimes dècades, presenta encara molts aspectes que poden ser investigat. Entre les principals aproximacions al problema podem reeixir la monumental col·lecció documental del Diplomatar de la Unió del regne de València (1347-1349) a mans de l'especialista M. Rodrigo i l'estudi dels antecedents de la revolta en clau de l'organització parlamentària i fiscal del braç reial, obra de V. Baydal. BAYDAL SALA, Vicent, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 250-177; RODRIGO LIZONDO, Mateu, "La Unión valenciana y sus protagonistas", Ligarzas, 7 (1975), p. 133-165. RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Diplomatar de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, pp. 11-15.

⁶⁴³ CABEZUELO pliego, José V., "Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando: los acuerdos de Albarracín de 1357", *Anuario de historia del derecho español*, núm. 83 (2013), p. 38; RAMÓN PONT, Antonio. "El infante Don Fernando, señor de Orihuela en la Guerra de los dos Pedros (1356-1363)", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, num. 2 (1983), pp. 64-65.

⁶⁴⁴ CABEZUELO PLIEGO, José V., "Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando: los acuerdos de Albarracín de 1357", *Anuario de historia del derecho español*, núm. 83 (2013), pp. 745-764.

⁶⁴⁵ ACA, C. reg. 900 f. 3r, 10v-12r. 7 de desembre de 1357.

i militars del conflicte, perquè, a més dels drets al tron aragonés, tenien la força d'unes estratègiques fortalises i senyorijs en la part meridional del regne de València que fitava amb Castella, amb senyorijs en el regne veí -notablement l'infant Joan que, per matrimoni s'havia convertit en senyor de Biscaia, i una notable clientela de vassalls i aliats a la Corona d'Aragó i al regne de Castella.⁶⁴⁶ Raons per les quals també eren figures massa poderoses -elements "ingovernables", tant per al monarca castellà com per a l'aragonés segons l'expressió de P. Sanahuja- i, per tant, esdevingueren massa perillosos per a la política tant d'un com de l'altre sobirà.⁶⁴⁷

L'infant Joan, senyor d'Elx i sa mare, la reina vídua d'Aragó, Elionor de Castella foren els primers a perdre la vida a mans de Pere I de Castella (1350-1369) en 1358.⁶⁴⁸ Cinc anys, en juliol de 1363, després era mort també l'infant Ferran, marquès de Tortosa pel seu germà, el rei Pere IV d'Aragó i per Enric, comte de Trastàmara -mig germà als eu torn de Pere el Cruel-, els quals l'emboscaren en a la seua posada a Castelló en juliol de 1363, assassinat que, posteriorment, el monarca aragonés tard va justificar el mateix rei per "*clams secrets de moltes obres males que-l infant en Ferrando, frare nostre, nos tractava*".⁶⁴⁹

La desaparició traumàtica dels infants reials i de la reina vídua va tindre repercussions directes en la composició de l'alta noblesa igual que en l'equilibri de forces entre el poder reial i aquest grup. Va coincidir, a més, a més, amb l'extinció per via masculina d'alguns dels grans llinatges senyorials del regne presents des de l'endemà de la conquesta o que havien sigut figures de destacada importància en els regnats anteriors. Primerament, els Eiximenis d'Arenós, amb la mort del ric home Gonçal Díez d'Arenós († v. 1347), senyor de la baronia d'Arenós, amb una sola hereva Violant Díez d'Arenós

⁶⁴⁶ LAFUENTE GÓMEZ, Mario, *Un reino en armas: la guerra de los Dos Pedros en Aragón (1356-1366)*, Zaragoza : Institución "Fernando el Católico", 2014, pp. 84-90; SANAHUJA FERRER, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la Guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia (1356-1369)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2021, pp. 68-70; RAMÓN PONT, Antonio. "El infante Don Fernando, señor de Orihuela en la Guerra de los dos Pedros (1356-1363)", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, num. 2 (1983), pp. 75-85.

⁶⁴⁷ SANAHUJA FERRER, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la Guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia (1356-1369)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2021, p. 69.

⁶⁴⁸ ORDUNA, Germán (ed.lit), *Pero López de Ayala: Crónica del rey Don Pedro y del rey Don Enrique, su hermano, hijos del rey don Alonso Onceno*, Buenos Aires, Secrit, 1994, p. 275 i 306.

⁶⁴⁹ SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran (ed.lit), *Les quatre grans Cròniques. IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós*, Barcelona, IEC, 2014., pp. 367-368. En la narració del fet que proporciona J. Zurita dona un major protagonisme al comte de Trastàmara. CANELLAS LÓPEZ, Ángel (ed.lit), *Jerónimo Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputació de Zaragoza "Instituto Fernando el Católico", 2003 [Edició electrònica], Libro IX, capítulo XLVII.

qui, en 1352 s'havia maridat amb Alfons, fill de l'infant Pere, comte de Ribagorça.⁶⁵⁰ Segonament, els Luna, amb la mort de Lope, comte de Luna († 1360), també amb una hereva única de les seues senyories, Maria de Luna, que fou concertada en matrimoni en 1361 amb l'infant Martí, fill menor del rei Pere el Cerimoniós i de la seua tercera dona Elionor de Sicília, el futur Martí I d'Aragó (1396-1410).⁶⁵¹

En tercer lloc, de Nicolau de Joinville, qui havia tornat al regne de Nàpols en 1351 pels volts del 1355 i poc després de la seua dona Margarida de Llúria.⁶⁵² En quart lloc, els barons de Xèrica per la mort en captiveri a Castella de Pere de Xèrica en 1362. Les possessions senyorials dels Xèrica passaren a mans de Joan Alfonso, fill nascut fora del matrimoni de Pere de Xèrica amb una dona soltera dita Maria Pérez i que havia fet legitimar en 1358, perquè poguera succeir-lo (Doc. 11).⁶⁵³ Aquest successió fou portada a juí però per la vídua de Pere de Xèrica, Elionor d'Arborea, i les seues tres filles, Joana, Elfa i Beatriu de Xèrica. Ara bé, la mort del mateix Joan Alfonso de Xèrica en 1369 qui, a la postre, constituïa el darrer hereu mascles de la nissaga, permeté a la monarquia en virtut de les clàusules de l'infeudament fet per Jaume el Conqueridor declarar el llinatge extint i revertir les seues possessions a la corona.⁶⁵⁴ Per últim, en 1358, l'infant Pere de Ribagorça se retirà del segle al Convent de Franciscans de València i renuncià als seus bens i drets en favor del seu primogènit, Alfons, comte de Dénia.⁶⁵⁵

Aquestes desaparicions obriren la porta a una remodelació del mapa senyorial i la concentració d'estats senyorials considerables a l'escala del regne en un nombre reduït de matrimonis. Malgrat l'oportunitat que, en alguns casos, com ara l'assassinat dels fills d'Alfons el Benigne o l'extinció per via legal dels Xèrica permetia restablir les seues possessions al patrimoni regi, les necessitats de dotar a l'infant Martí, de recompensar a membres destacats de l'entorn de la monarquia i crear llaços d'afinitat igual que les

⁶⁵⁰ BURNS, Robert Ignatius, "Daughter of Abu Zayd, last Almohad ruler of Valencia: the family and Christian seigniorship of Alda Ferrandis, 1236-1300", *Viator*, vol. 24 (1993), p. 161.

⁶⁵¹ CERVANTES PERIS, Francisco J., *El Antiguo Patrimonio de María de Luna. Los fundamentos de una empresa feudal* [Tesi de Llicenciatura], València, Universitat de València, 1993, pp. 55-56.

⁶⁵² MARTÍ MARTÍNEZ, Pere, "Identificación heráldica de los sepulcros del Monasterio del Puig en Valencia: los Joinville y los Lauria", *Hidalguía*, núms. 364-365 (2014), pp. 433-445.

⁶⁵³ ACA, C. reg. 900, f. 40r-v, f. 40r-v. 27 de febrer de 1358.

⁶⁵⁴ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la Monarquia de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, PP. 257-269.

⁶⁵⁵ TOMÁS FACI, Guillermo, *El infante Pedro, conde de Ribagorza (1322-1358)*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2023, p. 171.

peremptòries urgències pecuniàries entrebancaren la recuperació del patrimoni reial, cosa que se va convertir en una de les prioritats de Martí l'Humà e pujar al tron en 1396.⁶⁵⁶

En primer lloc, el patrimoni de Margarida de Llúria, qui va nomenar hereu el rei d'Aragó foren venuts foren venuts en 1355 a l'infant Pere, comte de Ribagorça en benefici del seu primogènit Alfons de Ribagorça.⁶⁵⁷ La prova de l'aquiescència reial la tenim en el fet que les vendes se produïren en novembre de 1355, segons la carta de ratificació per part del monarca datada en febrer de l'any següent, qui a més afegí la donació del mar i mixt imperi, l'enfranquiment de tots els tributs reials i el permís de fer una sèquia entre Altea i els dominis muntanyencs a la Marina que havia sigut del difunt almirall Bernat de Sarrià.⁶⁵⁸

Aquest últim ja podia comptar pel seu matrimoni amb Violant Díez d'Arenós amb la baronia homònima. Però a més, en la missa de Nadal de 1355, a la qual assistí la cort reial al Palau dels Papes d'Avinyó, fou investit cavaller i se'l va erigir comte de Dénia.⁶⁵⁹ El nou comtat -el primer títol de noblesa del regne de València- incloïa en feu honorat el castell i port de Dénia, de Calp i d'Altea, els castells i llocs de les muntanyes que havien

⁶⁵⁶ La qüestió de la recuperació del reial patrimoni i la relació que guardava a mantindre l'equilibri de forces entre la monarquia i la noblesa dels estats ibèrica de la Corona d'Aragó mereixeria per si mateixa una investigació en profunditat que no estem en condicions de dur a terme. Per bé que, com hem apuntat adés, l'estudi d'E. Guinot, assenyalava que després de les alienacions dutes a terme per Jaume II d'Aragó les proporcions del reialenc (aproximadament un 24%) i els senyorius laics i eclesiàstics no varen patir modificacions substancials fins a l'edat moderna, i encara més enllà com, en el seu estat de la qüestió sobre el sistema senyorial al segle XV apuntava A. Furió, que les proporcions de reialenc, senyorius laics i senyorius eclesiàstics era pràcticament la mateixa a finals del segle XVIII. Però, per altra banda, i considerem que la seua proposta està ben fonamentada per les grans i múltiples donacions i vendes dutes a terme per Alfons IV però també pel seu fill i successor Pere IV, V. Baydal apunta que després de la guerra de Castella el reialenc estrictament a penes cobria ja un 10% de la superfície del regne. No només però cal pensar en termes d'extensió sinó també, òbviament de població i de bases de rendes que s'havien donat en format d'enfranquiment o de vendes i concessions de l'alta jurisdicció. L'estudi de referència no ha deixat de ser el minuciós anàlisi fet a principis dels 1970 per T. Ferrer, al qual s'han fet correccions i noves adicions en les dècades següents. BAYDAL SALA, Vicent, "El poder polític al regne de València durant el segle XIV. Descomposició o desenvolupament?", *Catalan Historical Review*, núm. 10 (2017), p. 148%; FERRER I MAIOL, Teresa, "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 351-491; 212; 170; FURIÓ DIEGO, Antoni J., "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 109-151; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "Donamus et concedimus vobis". Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, p. 230; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A. "Sobre la gestió del patrimoni reial de la Corona d'Aragó en temps del rei Martí l'Humà" en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 273-284.

⁶⁵⁷ ACA, C. reg. 898, f. 161r. 19 de febrer de 1356.

⁶⁵⁸ ACA, C. reg. 898, f. 158v-159v. 28 de novembre de 1355.

⁶⁵⁹ ACA, C. reg. 898, f. 164r-166r. 25 de desembre de 1355.

sigut del noble Bernat de Sarrià adquirides pel comte de Ribagorça,⁶⁶⁰ i els llocs de Garrig i de Sella,⁶⁶¹ amb la qual creació s'unificaven els tres principals patrimonis senyorials del centre del país. Però, a més, a més, el matrimoni, després de la conversió de Pere de Ribagorça, va poder sumar la vila de Gandia i el castell de Bairén,⁶⁶² la vall d'Aiora, que havia pertangut al malgrat infant Ferran, i que li va ser atorgada en 1364,⁶⁶³ i el marquesat de Villena, al regne de Castella, atorgat pel candidat al tron de Castella, Enric, comte de Trastàmara -futur Enric II (1369-1379) en 1363, si bé no es va fer efectiu fins que no es va resoldre la guerra a Castella a favor d'aquest últim en 1369.⁶⁶⁴

L'infant Martí, duc de Montblanc, i la seua esposa Maria de Luna acabalaren les senyores d'Elx i Crevillent, que arribaren a les mans de l'infant després de la mort del senyor de Biscaia en 1358 i un extens estat patrimonial al nord-oest del regne mercé a les capitulacions matrimonials entre el rei i Brianda de Got, vídua del comte de Luna: el dot de l'hereva consistí en els senyorius de Sogorb, la vall d'Almonesir i les baronies de Benaguasil, la Pobla de Vallbona i Paterna, mentre que l'infant aportà de creix el senyoriu de Xèrica (amb Xèrica, Viver, Caudiel, Novaliches, Pina, Barraques, Toro i la Serra d'Eslidà), Altura, Les Alcubles, la Vall d'Uixó, les viles d'Alcoi i Lliria i les valls de Seta i Travadell); per arrodonir-ho, en 1369 el rei va erigir-lo en comte de Xèrica, tres anys abans que el casament se celebrara.⁶⁶⁵

En tercer lloc, La vídua de Pere de Xèrica conservava però la possessió del castell i la vall de Xelva en 1371,⁶⁶⁶ de qui va passar a mans dels comtes d'Empúries breument abans de ser comprat en desembre de 1385 per 50.000 florins part de Pere Lladró, àlies de Vilanova en desembre de 1385,⁶⁶⁷ confirmada amb la renúncia dels drets reials en 1388,⁶⁶⁸ el qual ensems amb la possessió heretada de Manzanera, al regne d'Aragó, va

⁶⁶⁰ Sota aquest territori d'agrupaven una sèrie de xicotets fortificacions i alqueries de l'interior de la Marina, Polop, Callosa, Benidorm, Finestrat, Algar, Confrides, Tàrbena i Relleu, CASTILLO SAINZ, Jaume, "Gandia en temps de Jaume II: de Vila Reial a Senyoriu", *Revista de la Safor*, núm. 3 (2011), pp. 60-70.

⁶⁶¹ ACA, C. reg. 898, i f. 166r-169r 19 de febrer de 1356.

⁶⁶² CASTILLO SAINZ, Jaume, "Gandia en temps de Jaume II: de Vila Reial a Senyoriu", *Revista de la Safor*, núm. 3 (2011), pp. 67-68.

⁶⁶³ CASTILLO SAINZ, Jaume, *Alfons el Vell, Duc Reial de Gandia (1342-1412)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, p. 74.

⁶⁶⁴ *Ibidem*, pp. 79-80.

⁶⁶⁵ El composaven el creix o donació de l'infant Martí, acordat en les cartes nupcials. CERVANTES PERIS, Francisco J., *El Antiguo Patrimonio de María de Luna. Los fundamentos de una empresa feudal* [Tesi de Llicenciatura], València, Universitat de València, 1993, pp. 54-69.

⁶⁶⁶ ACA, C. reg. 921, f. 127r. 13 de setembre de 1371.

⁶⁶⁷ ACA, C. reg. 947, f. 45v-47v. 12 d'abril de 1386.

⁶⁶⁸ ACA, C. reg. 1894, f. 52v-54r. 25 de juliol de 1388.

ser erigit en el segon títol nobiliari valencià, el vescomtat de Xelva, en 1390, i, com s'ha repetit mantes vegades, el primer fora de la família reial.⁶⁶⁹

Però a banda de la remodelació del mapa senyorial i el bastiment dels tres grans patrimonis feudals del regne de València a finals del segle XIV, les possessions dels comtes de Dénia i després marquesos de Villena i ducs de Gandia, les possessions dels infants Martí i Maria, ducs de Montblanc i comtes de Luna, i les possessions dels vescomtes de Xelva, l'extinció -encara que per via masculina només- dels llinatges precedents a la guerra de Castella va obrir el camí a l'ascens d'un nou grup de rics homes vinculats al servei a la monarquia. Començant per la ja mencionada creació en baró del vicecanceller Rodrigo Díez en 1356 (Doc. 10), va continuar amb l'ennobliment de Pere Boïl, en 1364, en reconeixement dels seus serveis durant la guerra contra el rei de Castella (Doc. 13). Però va ser sobretot l'obra dels fills i successors de Pere IV, Joan I d'Aragó (1387-1396) i Martí l'Humà, amb la conversió en rics homes de Guillem de Bellvís en 1388 (Doc. 15); del susdit vescomte de Xelva en 1390, de Pero Sánchez de Calataiud, Lluís Sánchez de Calataiud i Eiximén Pérez de Calataiud (Doc. 16) de Ramon Castellà el mateix any (Doc. 17), de Jaume Escrivà en 1392 (Doc. 19) en 1392 i de Jofré de Tous en 1401 (Doc. 22), i de Joan Rois de Corella en 1407.⁶⁷⁰

A aquestos se sumaven nous individus i llinatges que s'assentaren al regne després de la guerra de Castella : Francesc de Perellós que va casar amb Joana, filla del cavaller i jurista Giner Rabassa,⁶⁷¹ Ferrando López de Luna, que va fer de virrei a València davant del problema dels bandos, entre 1403 i 1407 i que a partir d'aquest últim any apareix com a senyor de Vilafamés.⁶⁷² En conseqüència, segons podem consultar en la taula elaborada a partir de les convocatòries de de 1388-89,⁶⁷³ de 1393,⁶⁷⁴ i de 1401-1403,⁶⁷⁵ (Ap. Taula E), la faisó -almenys en part, nominal i externa- del baronatge a principis del segle XV havia experimentat un gran canvi respecte al mig segle precedent. Almanco setze dels llinatges, inclòs el del comte de Dénia provenien de les generacions anteriors (59,25%),

⁶⁶⁹ ACA, C. reg. 1896, f. 234r-235v. 29 de maig de 1390.

⁶⁷⁰ ACA, C. reg. 2204, f. 125v-126r. 18 d'abril de 1407.

⁶⁷¹ APPV, Protocol de Bernat de Montalbà, 22.161 29 de novembre de 1408.

⁶⁷² APPV, Protocol de Miquel de Camanyes, 21.228, 31 de gener de 1407.

⁶⁷³ ACA, C. reg. 2015, f. 15v-16v. 7 de setembre de 1388.

⁶⁷⁴ ACA, C. reg. 1950, f. 50v-51v. 16 de maig de 1393.

⁶⁷⁵, C. reg. 2322, f. 7r. 17 de juliol de 1401.

però la resta -11 cognoms representant el 40,74% del total- incloguen els emigrats, eren barons de nova planta al regne de València

Encara més, i com a conseqüència de l'augment de les creacions de barons a partidors dels servidors de la cort que començaren a donar-se a mitjan de la centúria, Pere el Cerimoniós introduí, amb la creació del comtat de Dénia en 1355 i els posterior comtat de Xèrica en 1369 o el vescomtat de Xelva en 1390, els títols de noblesa d'inspiració en la gradació carolíngia. Encara que tenim alguns precedents anteriors com l'adquisició de títols comtals per als fadristerns de Jaume el Just, com ara el ja vist comtat de Ribagorça de l'infant Pere, no podem descartar la influència de la monarquia francesa que havia començat a crear "principats de sang" amb el títol de duc per als fills fadristerns en el segon terç del segle XIV.⁶⁷⁶ D'ací la creació del ducat de Montblanc en 1387 per part de Joan el Caçador per al seu germà procurador general, l'infant Martí, i el dalfinat de Girona per a l'efímer primogènit de Joan el Caçador en 1387.⁶⁷⁷ Una dècada més tard, Martí l'Humà creà el ducat de Gandia per al seu cosí Alfons d'Aragó, aleshores perdut ja el marquesat Villena, atorgat en la seua coronació 1399.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ CONTAMINE, Philippe, "Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge: une comparaison", *Cahiers de recherches médiévales*, núm. 13 (2006), p. 114.

⁶⁷⁷ RIERA I SANS, Jaume, "El Dalfinat de Girona (1387-1388)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29 (1987), pp. 106-110.

⁶⁷⁸ ALCOBERRO I PERICAY, Agustí (ed.lit), *Pere Miquel Carbonell: Cròniques d'Espanya*, Barcelona, Barcino, 1997, pp. 178-191.

PART IV-FAMILIA, PATRIMONI, IDENTITAT

4.1-*Numera estellas*: població i reproducció de la noblesa.

4.1.1-La població nobiliària del regne de València

La demografia del regne de València en la baixa edat mitjana constitueix, des de fa més de cinc dècades, un problema historiogràfic a resoldre. D'ací se deriva que les diferents aproximacions a la qüestió explicaren per causes molt diferents fenòmens com els desequilibris territorials o les migracions interiors i que les xifres de població proposades per a la ciutat de València, i per al conjunt del regne, al llarg els segles XIV i XV hagen sigut molt diverses.

La causa principal la trobem en les fonts al nostre abast; o més bé en les seues deficiències. Aquestes són, fonamentalment, llistes o censos de focs fiscals per al cobrament del monedatge o morabatí que se va convertir en impost ordinari el 1266, el qual se cobrà cada set anys fins 1342 i, a partir d'aquest any, cada sis.⁶⁷⁹ A més, a més, que la conservació dels registres d'aquestes col·lectes fins l'actualitat ha sigut molt irregular -car, després del primer quadern conservat de 1301 hi ha un buit fins de registres fins al 1355-⁶⁸⁰ les llistes presenten nombroses limitacions. A banda de l'exclusió de la ciutat de València dins dels seus murs que fou exempta del morabatí en 1364,⁶⁸¹ les dades per a altres parts del regne són també incompletes. Sense anar més lluny, per a la ciutat d'Alzira durant el segle XV, siga per exempcions puntuals o per pèrdua dels corresponents documents, només tenim llistes per als anys 1433, 1439, 1451, 1469, 1481, 1493 i 1499.⁶⁸²

⁶⁷⁹ BAYDAL SALA, Vicent, "La evolución del monedaje o morabatí en el Reino de Valencia entre 1266 y 1385", en LANZA GARCÍA, Ramón (ed. lit.), *Fisco y moneda. El uso del dinero y las economías urbanas en los reinos hispanos, siglos XIV-XVIII*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 2020, pp. 42-43.

⁶⁸⁰ RUSSELL, Josiah, C., "The Medieval Monedatge of Aragon and Valencia", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 106, núm. 6 (1962), p. 485. Els registres més complets i que han sigut més aprofitats per fer estimacions demogràfiques de la població del regne, segons han apuntat G. Feliu i, posteriorment, K. Suenaga, els de 1300, 1347 (que no hem pogut identificar) 1418 i 1469, a més del cens de 1510. SUENAGA PORTUGUÉS, Kay, "Estimació matemàtica de la població de la Corona d'Aragó", *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia*, núm. 31 (2011-2013), p. 327; FELIU MONTFORT, Gaspar, "Evolución y asentamiento de la población" en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: aspectos económicos y sociales*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2010, p. 42.

⁶⁸¹ BAYDAL SALA, Vicent, "La evolución del monedaje o morabatí en el Reino de Valencia entre 1266 y 1385", en LANZA GARCÍA, Ramón (ed. lit.), *Fisco y moneda. El uso del dinero y las economías urbanas en los reinos hispanos, siglos XIV-XVIII*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 2020, pp. 42-43

⁶⁸² LÓPEZ ELUM, Pedro, "La población de Alzira en el siglo XV", *En la España medieval*, núm. 7 (1985), p. 1638.

Ensems amb el morabatí, per al pagament del donatiu aprovat per les Corts de Montsó de 1362-63 es va introduir el pagament per compartiments que se dividien els tres braços i que després cada braç recaptava em forma de fogatge. El primer fogatge o cens de tot el regne que ens ha arribat però, és el cens elaborat per les corts de Montsó de 1510-12, el qual, tot i això, no esta lliure d'errors i omissions que han passat fins i tot a la historiografia contemporània.⁶⁸³

Altra gran complicació és de natura metodològica i rau en l'elecció d'un quocient conversor per traduir els focs fiscals en persones físiques. De forma habitual, hom ha utilitzat uns quocients mínims de 4 o 4'5, amb la qual cosa s'han establert estimacions d'entre 32.000 i 36.000 habitants per a la capital i d'entre 96.000 i 108.000 per al conjunt del regne a principis del segle XV;⁶⁸⁴ o de 40.000 per a València per a finals d'aquest segle.⁶⁸⁵ Tanmateix, no han faltat les propostes que han criticat que aquest multiplicador és insuficient perquè no reflectia la grandària real dels grups domèstics, els quals confegien un considerable "agregat" de servidors que formaven el que s'entenia com a "família", ni contemplava les diferències entre els models familiars dels cristians i de la població musulmana del regne ni tampoc la magnitud superior dels grups domèstics de les elits socioeconòmiques.⁶⁸⁶

Pel que fa a la nostra recerca, està fora dels objectius plantejats entrar plenament en aquest debat ni tampoc disposem de proves empíriques suficients per contradir o corregir les propostes que hem citat ni les aproximacions numèriques que ofereixen. Això no obstant, considerem necessari oferir, almanco, una estimació percentual del pes de la noblesa a començament del segle XV. Per aquesta raó, ens hem adherit a les estimacions més recents que situen la població del regne a principis del Quatre-cents entorn dels

⁶⁸³ R. Valldecabres, que n'ha fet l'edició i estudi més recent, observa alguns errors tant en el sumatori dels quaderns del cens com en l'estudi de G. Carcel sobre la població de la ciutat de València i la seua contribució que reuniria 11.560 cases o focs, comptant algunes alqueries com Burjassot i Benimaclet, i no 11.432. GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo, "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", *Cuadernos de geografía*, núm. 18 (1976), pp. 49-66; SUENAGA PORTUGUÉS, Kay, "Estimació matemàtica de la població de la Corona d'Aragó", *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia*, núm. 31 (2011-2013), p. 329-331; VALLDECABRES RODRIGO, Rafael, *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 16-24.

⁶⁸⁴ PÉREZ PUCHAL, Pedro, "La población del País Valenciano hasta la época estadística", *Cuadernos de geografía*, núm. 10 (1972), pp 1-30.

⁶⁸⁵ RUBIO VELA, Agustín, "La población de Valencia en la baja Edad Media", *Hispania*, vol. 55, núm. 190 (1995), pp. 525.

⁶⁸⁶ CRUSELLES GÓMEZ, Enrique, "La población de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV", *Revista d'història medieval*, núm. 10 (1999), pp. 45-84; GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo, "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", *Cuadernos de geografía*, núm. 18 (1976), p. 55.

250.000 habitants, amb una llarga estabilitat o estancament entre mitjan segle XIV i finals del segle XV (atesa la mínima variació de 61.500 focs el 1347 a 63.894 focs en 1469); el que és coherent amb les estimacions es per al començament del Cinc-cents que situarien la població del regne de València entre els 225.000, i els 250.000 habitants.⁶⁸⁷

Nogensmenys, per fer aquesta estimació ha calgut que encararem dues problemàtiques essencials: primerament, que establirem una nòmina d'individus de la nobles en la cronologia seleccionada per al nostre estudi, entre l'ascens al tron de Joan I en gener de 1387 i la fi de l'Interregne en 1412. En segon lloc, i elecció d'un factor de conversió adient a les característiques de la població de l'estament nobiliari en aquest període d'un quart de segle.

Per començar, sumant tots els individus que apareixen en la documentació buidada per a aquesta cronologia -registres de cancelleria (incloent les dues convocatòries a les corts del període, les de 1388-89 i les de 1401-03), documentació notarial i manuals de consells, obtenim una nòmina de 547 individus mascles i 321 dones. O sia, 868 adults. La gran majoria, emperò, provenen de la documentació notarial que és, ara per ara, la font més fiable per a l'estudi social. Endemés, hem de tindre en compte els problemes per a la seua identificació i els esbiaixes entre l'alta i la baixa noblesa, homes i dones o entre els domiciliats a València i a altres parts del regne o dels dominis del rei d'Aragó.

Taula 4.1-Individus per tipologia documental

	Rics homes	Dones de rics homes	Cavallers	Dones de cavaller	Donzell	Dones de donzell	Total
Llibres notarians	83	61	181	122	196	91	734
Registres de cancelleria (sense les	58	18	108	13	58	2	257

⁶⁸⁷ Ens hem basat per a la nostra aproximació en les xifres proposades per A. Furió en la seua revisió sobre el problema de la “crisi tardomedieval” a la Corona d’Aragó, qui planteja que de 250.000 habitants del regne de València a mitjan segle XIV se passaria a 300.00 al final de la centúria i a penes hi hauria variació durant el segle XV, i per A. Riera i A. Santamaria, que diagnostiquen un llarg estancament entre mitjan Tres-cents i les clarors del segle XVI. FURIÓ DIEGO, Antoni, “La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans”, *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), p. 64; RIERA MELIS, ANTONI, “Crises and changes in the Late Middle Ages”, en SABATÉ I CURULL, Flocel, *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. pp. 239-240; SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro, “La demografía en el contexto de Valencia. Siglo XV”, *Medievalia*, núm. 10 (1992), p. 374.

convocatòries de corts)							
Convocatòries de corts (1388, 1393, 1401)	28	2	48		35		113

En aquesta taula hem separat convenientment les crides del braç militar de les corts de 1388-89, del parlament de 1393 i de les corts de 1401-03 atenent a la desproporció entre aquestes llistes i la major part de la documentació de la cancelleria. Com podem observar, les cartes notariales recullen -malgrat els defectes que, a continuació, exposarem- la representació més completa de l'estament nobiliari. No únicament pel nombre mateix de caps censats (734 de la documentació notariales contra 370 de la cancelleria incloent les crides a les corts). En el que respecta al nombre d'individus les diferències són aclaparadores: tan sols 80 individus mascles (el 14,62% del total) apareix exclusivament en la documentació reial, comptant també les crides de corts, i només 3 del total de les dones (0,94%).

També per la proporció de l'alta noblesa enfront dels cavallers i donzells i entre els homes i les dones d'ambdós grups. Els homes del baronatge, que se compten en nombre de 91 (un 16.63% del total dels mascles), estan sobrerrepresentats en la reial cancelleria. En els documents notariales han aparegut únicament 83 rics homes (rònegament un 11,32% del total d'individus d'aquesta font), mentre que en les escriptures reials constitueixen el 22, 65% dels registres i el 24% dels convocats a les corts. Pel que fa a la disparitat de la petjada documental entre homes i dones està clar que la presència d'aquestes últimes en qualsevol de les fonts és menor a la masculina, però estan molt millor representades en la documentació notarial (273 dones, un 37, 24% de tots els individus) que a la documentació reial, on sumen en total 33 caps, o sia, a penes el 8,9% d'aquesta font.

La principal deficiència de la nòmina d'individus nobles que hem reunit que, òbviament, no podem considerar un cens exhaustiu de tots i cadascun dels membres de l'estament militar valencià a les acaballes del Tres-cents, és la sobrerrepresentació de la ciutat de València per damunt de la resta del regne. Certament, València era la capital i el seu paper com a principal centre urbà, centre comercial i seu de les institucions -que va

anar accentuant-se al llarg del Quatre-cents, al compàs de descentralització administrativa de la Corona d'Aragó- la convertia en un pol d'atracció de la noblesa. Raó per la qual que, en la taxa del compartiment del braç militar de 1429, descomptats els membres de la família reial, els individus censats a València foren el 61,31% del total,⁶⁸⁸ proporció que havia baixat lleugerament, fins al 50,99% aproximadament, a principis del segle XVI.⁶⁸⁹

Tampoc, l'adscripció a una ciutat o vila, en la pràctica, implicava una presència real dels individus -i de les seues famílies i servidors- que ben bé podien canviar d'un indret a altre a conveniència. Per això, el cavaller Martí Eiximenis d'Orís en 1399 manifestava ser habitador de València davant dels clavaris de l'armada contra Tedellis en la qual havia participat,⁶⁹⁰ però nou anys més tard feu el seu darrer testament com a habitador de Xàtiva,⁶⁹¹ i, altra vegada, en 1412 va fer un procurador perquè tractara una treva declarant viure a la capital.⁶⁹² També, el canvi de domicili, almenys sobre el paper, podia respondre a les estratègies dels llinatges per estendre la seua influència més enllà de la capital. Heus ací que el cavaller Andreu Castellà estigué únicament vinculat a la casa del marquès de Villena com a majordom almenys fins 1400, quan feu procurador a la vila de Gandia el seu fill, Joan Castellà, que era habitador en aquesta vila.⁶⁹³ Però en 1402 realitzà un encàrrec a un frener habitant a València,⁶⁹⁴ i en octubre de 1410 actuava com a procurador del seu nebot, també Andreu Castellà, qui vivia València, des de Borriana.⁶⁹⁵

No obstant el que acabem d'explicar, el fet que només el 12,43% dels individus mascles tingueren un domicili diferent a la capital del regne és un clar esbiaix de els fonts, sobretot de la documentació notarial utilitzada. La ciutat de València, a més de la seua importància política, és cert que acabalava, a principis del segle XV una porció significativa de la població del reialme -potser un cinqué del còmput global- i també de les activitats comercials; però també conserva les col·leccions més grans de protocols notarians que han sobreviscut per al conjunt del regne en la baixa edat mitjana i en el

⁶⁸⁸ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), p. 626.

⁶⁸⁹ VALLDECABRES RODRIGO, Rafael, *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 49-78.

⁶⁹⁰ Fou patró d'una "galera sotil" ensems amb l'encara aleshores ciutadà Pere Marrades. ARV, Protocol de Joan de Santfeliu, 2059, 29 de desembre de 1399.

⁶⁹¹ APPV, Protocol de Pere Clariana, 18.473, 3 de febrer de 1408.

⁶⁹² APPV, Protocol de Pere Ferrer, 22.819, 4 de març de 1412.

⁶⁹³ APPV, Protocol d'Andreu Polgar, 23.176, 7 de juliol de 1400.

⁶⁹⁴ APPV, Protocol de Guillem Cardona, 26. 205, 13 de setembre de 1402.

⁶⁹⁵ APPV, Protocol de Berenguer de Caldes 26.044, 5 d'octubre de 1410.

període estudiat. Raó per la qual hem ens hem basat en aquestes sèries per a la nostra investigació. Encara que això implica que hi deuen haver absències notables en la nòmina que hem confeccionat, especialment del terç meridional del regne.

La situació de la noblesa del migjorn valencià durant el segle XIV mereix una digressió. A banda de la ja mencionada manca de documentació notarial, puix que les sèries de llibres notariais comencen per a Oriola (incloent la vila de Guardamar que formava part del seu *alfoz* o contribució) en 1408, per a la vila d'Elx (que incloïa Crevillent i Santa Pola) en 1465 i per a la vila d'Alacant no fins a 1707, i d'altres registres importants com els manuals de consells; la noblesa i les oligarquies ciutadanes convergien i se desdibuixaven en termes diferents a la resta del regne de València en una solca col·lectivitat, la dels “homes honrats” tenint cavalls i armes parats per a la defensa de la frontera, tal com fou reconegut per un privilegi reial en 1406, confirmat després per Alfons el Magnànim (1416-1458) en 1426.⁶⁹⁶ Per tant, aparegueren entrevirats en el cens d'homes a cavall de 1417 -que va comptabilitzar 134 individus- i només amb la concessió de la insaculació en 1445 se crearen tres bosses separades (i per tant registres diferenciats) per a homes de paratges, ciutadans i ciutadans menors en nombre de 120 individus.⁶⁹⁷

Per últim, una de les principals inefficiències de les fonts, principalment dels registres notariais, és l'absència dels menors de vint anys que no hagueren sigut emancipats, es a dir, que no havien atansat la majoria d'edat per nomenar procuradors, comprar i vendre, comprometre's, representar-se en juí o obrar de ple dret.⁶⁹⁸ D'ací se deriva que les relacions paternofilials i el recompte dels fills de cada individu haja de fer-se de manera atzarosa: bé a través de procuracions, carregaments i lluïments de rendes censals, compravendes, etc. i altres transaccions en què dos individus s'identifiquen com a fill i pare o mare; bé, a través de testaments, assignacions de curadors o actes qualssevol fets per curadors i procuradors, que si fan una menció explícita de tots els fills supervivents d'un matrimoni després la mort d'un dels conjugues. El desequilibri -i les

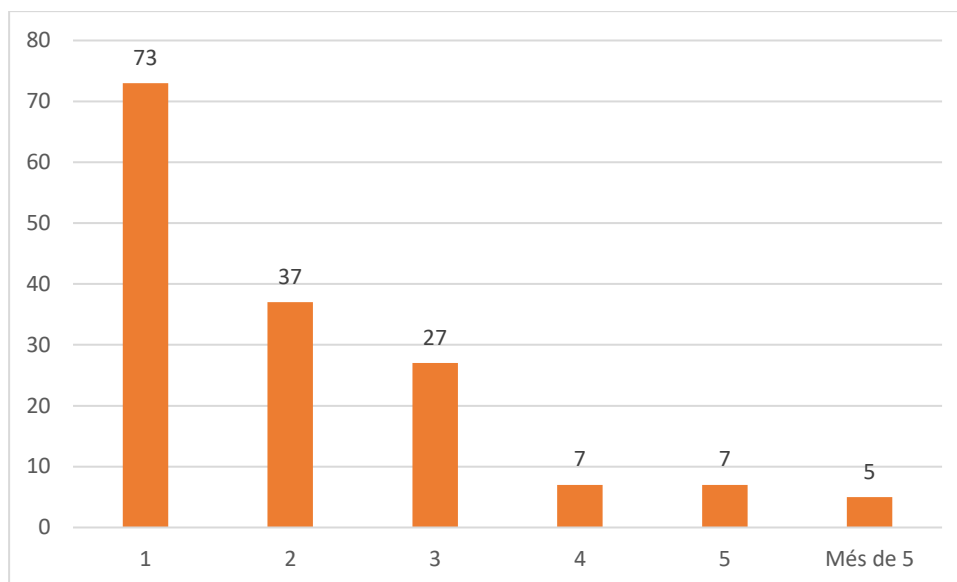
⁶⁹⁶ BARRIO BARRIO, Juan A., “Las élites políticas urbanas en la Gobernación de Orihuela. Los sistemas de creación, acceso y reproducción del grupo dirigente en el territorio fronterizo”, *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 32, núm. 2 (2002), pp. 777-808-; FERRER I MAIOL, Teresa, *Organització i defensa d'un territori fronterer: la Governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1990, p. 218.

⁶⁹⁷ BARRIO BARRIO, Juan A., “Una oligarquía fronteriza en el mediodía valenciano. El patriciado de Orihuela. Siglos XIII-XVI.”, *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), p. 121.

⁶⁹⁸ Furs, Llibre 2^a, rúbrica XIII “de restitució de menors, I, VIII, XII i XIII.

ocultacions- de la documentació ens aboca a un recompte d'engendrats per cada individu mascle molt irregular.

Figura 4.1-Nombre de fills per mascle

La primera impressió enganyosa seria la baixa fertilitat dels homes de la noblesa, començant pel fet que tan sols hem pogut recomptar 155 mascles entre 1387 i 1412 (28,33%) que hagueren tingut descendència, i que la immensa majoria d'aquests últims (70,96%) havia tingut només entre un i dos plançons. Se tracta, amb pocs dubtes, d'un defecte de la font originat per les ja esmentades ocultacions i el defecte en la conservació dels registres notariais.

Destaca vivament, per tant, la part superior de la gràfica constituïda per homes que varen tindre cinc o més fills, els quals coneguem mercé a documents “excepcionals” -per la poca freqüència amb que apareixen- com ara l'emancipació que va demanar el noble Ot de Montcada al rei Martí l'Humà per als seus fills Isabel, de tretze anys; Ot, de dotze; Ramon, d'onze anys; Violant, de nou, i Gastó, Joan, Eduard i Joana que aleshores eren menors de set anys.⁶⁹⁹ O la partició dels bens de l'herència de Violant Serrader entre els fills menors de la difunta, Catalina, Guisabel, Joan, Francesc i Daniel d'Esparça, representant-los com a tutor i administrador son pare, el donzell d'Onda Rotllà d'Esparça

⁶⁹⁹ ACA, C. reg. 2199, f. 87v. 13 de novembre de 1403.

i els seus oncles materns, misser Guillem i Pere Serrader.⁷⁰⁰ La gran majoria, en canvi, de les relacions paternofilials les coneguem per la mera agregació de documents.

Examinades totes aquestes qüestions, i amb les precaucions necessàries a totes els mesuraments demogràfics en èpoques preindustrials, hem fet una proposta d'estimació d'un nombre mínim d'individus de la noblesa valenciana entre el darrer quart del segle XIV i el primer quart del segle XV a partir de les famílies nuclears formades per un ric home, cavaller o donzell, la seua dona que s'adheriria a la condició jurídica del marit, i els seus fills que n'heretaven la dignitat nobiliària -tot exceptuant els pocs mascles o dones que entraven en religió i les femelles si se casaven amb un ciutadà o home de vila.

Per calcular el nombre de persones, cosa que implica tindre el compte el nombre dels engendrats per cada mascle, hem multiplicat el nombre d'individus mascles actius entre 1387 i 1412 (M), equivalent a 547, per un quocient (c) igual a 5,5 i que hem extret del nombre mínim de fills supervivents de la part superior de la gràfica dels plançons (cinc fills per cada mascle). Com que aquestos apareixen en els documents més exhaustius, com les tuteles, les ocultacions poden ser menors. Tenint en compte, endemés que aproximadament la meitat de les mullers dels nobles venien ja de pares generosos, cosa que tot seguit expliquem. Per acabar, comparem la xifra que resulta, amb una població total del regne estimada al voltant dels 250.000 habitants a principis del segle XV. Podem expressar-ho a través de la següent fórmula:

$$\frac{Mc100}{250.000}$$

El percentatge mínim que obtenim de la fracció de la població del regne de València que formava part de l'estament nobiliària seria l'1,2%. Com hem raonat, aquesta figura percentual és només un aproximació sobre la qual pesen ocultacions i absències atribuïbles a les fonts i els problemes per identificar els individus. Tanmateix, si que se troba dins d'un marge de coherència amb l'165% que podríem projectar en base als vora 900 pagadors del braç militar del fogatge de 1512.⁷⁰¹ Fet que situa l'estament nobiliari valencià en uns paràmetres demogràfics molt pareguts als del Principat de Catalunya pel

⁷⁰⁰ APPV, Protocol d'Andreu Joan, 27.168, 31 d'octubre de 1410.

⁷⁰¹ VALLDECABRES RODRIGO, Rafael, *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 49-78.

mateix temps o als de bona part de la Cristiandat baixmedieval, llevat dels països del centre de la península Ibèrica com els regnes d'Aragó o de Navarra.

4.1.2-Matrimoni i mercat matrimonial de la noblesa

La formació de noves famílies passava per la unió d'una parella en matrimoni que permetera tindre fills legítims, els quals heretarien els bens materials (rendes, terres i senyorijs) i immaterials (la dignitat o condició nobiliària dels progenitors). La decisió de fer un nova unió conjugal amb aquesta funció reproductora podia estar determinada per tres interessos: l'interès econòmic, el manteniment de l'estatus i les aliances polítiques. Per respondre aquestes qüestions, partim d'una mostra 299 matrimonis nobles que hem tret de la nomina d'individus ja esmentada, els quals varen celebrar-se o estigueren vigents en la cronologia de la nostra recerca entre 1387 i 1412, dels quals hem examinat la gestió dels bens i els seus antecedents familiars.

El primer quòdlibet que hem d'atendre és el mercat matrimonial, ço és, la procedència de les 299 esposes de la noblesa valenciana durant la cronologia esmentada. L'elecció dels enllaços familiars adequats pesava -i molt- a l'hora de formalitzar els nous matrimonis, tant o més que els interessos purament crematístics com ara les possibilitats de guany que oferien el dot i els esponsalícis i altres donacions matrimonials que tractarem a continuació. Per respondre aquesta qüestió hem analitzat la filiació paterna de les dones casades en aquest període, les quals podem veure en la següent taula.

Taula 4.2-Orígen familiar de les dones casades de la noblesa valenciana (1387-1412)

Llinatge d'origen	Nombre	Percentatge
No identificat	78	25,75
Alta noblesa	25	8,36
Baixa noblesa	119	40,13
Ciutadans	38	12,71
Professionals lliberals	12	4,01
No nobles sense identificar	12	4,01

Alta noblesa de Catalunya i d'Aragó	11	3,68
Altres	4	1,34

Abans que res convé assenyalar que no hem sigut capaços de determinar la filiació paterna d'un percentatge extens de les dones casades. Primerament, perquè, de manera molt freqüent, en la documentació -sobretot les fonts notarials- només s'identifica les dones pel seu marit, viu o difunt, enlloc del llinatge patern; per la qual cosa desconeixem el cognom de més d'un quart de les individus censats (25,75%). D'altra banda, d'altres 12 dones en sabem el cognom però no hem pogut distingir a quin estament pertanyia el llinatge patern tot i que, amb seguretat, podem discernir que no feien part de la noblesa valenciana.

El primer que cal observar són els marges geogràfics estrets del mercat matrimonial de la noblesa valenciana a la fi del Tres-cents atès que el 69,31 % dels enllaços (el 90,49% si comptem només les dones de qui hem pogut determinar l'origen) se donaren entre famílies de dins del regne de València, cabdalment, de la seua capital. Pel que fa a la resta, 11 dones, havien vingut del regne d'Aragó o del Principat de Catalunya amb la qual cosa, el total de les nascudes de llinatges que vivien dins dels estats patrimonials del rei d'Aragó a la península Ibèrica arribava al 95,47% dels que s'han pogut identificar.

Solament tres dones en total -totes elles pertanyents a l'alta noblesa pels seus matrimonis- tenien un origen al·lòcton a la noblesa de la Corona d'Aragó ibèrica: Baonventura d'Arborea, vídua del noble Pere, senyor de Xèrica († 1362), que havia vingut de la Casa dels jutges d'Arborea, de la noblesa sarda indígena; Teresa Àlvarez de Haro, provinent de l'alta noblesa castellana, casada amb el noble Nicolau de Vilaragut; Margarida de Monferrato, de la nissaga grecoitaliana dels marquesos de Monferrato amb el comte Pere d'Urgell. Hem de contar també pel aparticular, casada i la seua nora Isabel d'Aragó, filla de Pere el Cerimoniós i la seua quarta muller Sibila de Forcià, casada en 1406 amb Jaume, comte d'Urgell.

Cal destacar igualment la superioritat numèrica de les dones nascudes de llinatges de la noblesa regnícola. Les dones provinents de la baixa noblesa en total sumaven 129 dels enllaços -vora el 40% del total i poc més de la meitat (58,37%) dels llinatges

reconeguts. Les vint-i-cinc dones de l'alta noblesa, pel seu costat només arriben a un 8,36% del total però juntament amb les filles dels cavallers i donzells representen poc menys que la meitat de totes les esposes (48,49 %).

Pel que fa a les dones de fora de l'estament nobiliari, si ajuntem les filles dels ciutadans rendistes, dels professionals del dret o la medicina i dels llinatges coneguts no determinats amb exactitud, apleguen al 20'73% del total (un 28,05% dels llinatges paterns reconeguts), en clara inferioritat, per tant, amb les dones d'ascendència noble reconeguda; fet que ens permet posar matisos a una de les assumpcions generalitzades sobre el comportament de la noblesa baixmedieval, que és la cerca d'enllaços amb les filles i vídues de la burgesia per raons econòmiques. D'entre les dones d'origen ciutadà podem destacar però, que les filles dels mercaders i rendistes honrats avancen clarament en nombre a les nascudes dels juristes, notaris i metges, les quals a penes sumen un 4% del total de les dones.

Cal fer emperò, algunes apreciacions pel que respecta als matrimonis de l'alta noblesa -58 en total- entre els quals, com sembla lògic, la proporció de les esposes provinents de l'alta noblesa (19, o sia, un 32, 75% del conjunt) i de la baixa noblesa (en total 23, en altres paraules, el 39,65%) estan més equilibrades. Contràriament, només dues dones, Bernardona Saranyó, esposa primer del noble Jaume de Centelles, fill d'Eimeric de Centelles, i del noble Pere d'Aragó, i Ramoneta Poblet, dona del noble Lluís Sánchez de Calataiud havien transcendit de les files dels prohoms. Per acabar, trobem ací el total de les dones vingudes de fora del regne, bé del Principat i del regne d'Aragó, bé de fora dels dominis del monarca aragonés -que representen vora un quart (25,86%) dels enllaços de l'alta noblesa, cosa que s'explica tant per raons d'interès polític com per la necessitat de trobar dones amb un rang equiparable per als plançons dels barons.

Podem concloure, per tant, a la vista d'aquestes dades, que el mercat matrimonial nobiliari en el darrer quart del segle XIV i les primeres del segle XV mostrava una tendència predominant a l'homogàmia -o casaments dins del mateix grup social. Fet que explica perquè una quarta part dels enllaços del baronatge se dugueren a terme amb dones de fora del regne tot cercant que la família de l'esposa formara part també de l'alta

noblesa.⁷⁰² L'interès a trobar un equilibri entre l'origen familiar de l'home i de la dona, per tant, avantatjaria presumiblement a les possibilitats de guany que oferiria teòricament un maridatge amb les filles i viudes procedents de les oligarquies urbanes; cosa que ho reforça, a més, a més, com ara veurem, els moderats beneficis -en termes purament de rendibilitat econòmica- que suposaven les donacions matrimonials per a les famílies dels masclers.

La jove hereva que aportava al nou matrimoni grans riqueses -o com a mínim més de la que disposaven el futur marit i els seus parents- era un dels tropos de la literatura de cavalleries dels segles XIV i XV, quins millors exemples que la protagonista del *Curial i Güelfa*, germana del marquès de Monferrato, i del *Tirant*, Carmesina, hereva de l'emperador de Constantinoble -que hauria pujat el seu promés a la porpra de no ser perquè aquest heroi morí a Andrinople (Edirne) a causa de l'apendicitis. Però no perquè abundava en la ficció elevat a la hipèrbole volia dir que l'aspiració de fer créixer el patrimoni amb una unió avantatjosa no fora ben real a l'hora de cercar nous enllaços. Per això, el rei Martí l'any 1400 volia recompensar el seu cambrer Tomàs de Pròixida procurant-li el matrimoni amb “una filla que fou de-n Berthomeu de Sentllir, de bones gents e ben dotada”, per a la qual cosa envià lletres a València a través del batlle general del regne als parents de la pubilla, mossèn Pere d'Artès, mossèn Jaume Romeu, mossèn Bernat Escorna i Joan Escrivà perquè arranjaran el matrimoni.⁷⁰³

Les bones intencions reials em aquest cas no donaren cap fruit. Però perquè Tomàs de Pròixida morira de cap malaltia com li ocorregué a Tirant lo Blanc de Rocasalada. Sinó perquè donzella era Joana de Sentllir, que era la filla única i hereva universal del donzell Bernat de Sentllir i la seua dona Elionor, emperò, se va concertar i celebrar el seu matrimoni amb Pere de Centelles, fill segon de Gilabert de Centelles. I, efectivament el monarca no exagerava sobre les capacitats econòmiques de la novençana ja que va aportar

⁷⁰² Per bé que aquestos fenòmens, l'homogàmia generalitzada, l'abast regional i local del mercat matrimonial de la baixa noblesa i uns horitzons més amples dins del camp de possibilitats de l'alta noblesa -podent arribar a crear veritables xàrcies interregionals- poden ser comuns al conjunt de l'Occident baixmedieval; podem treure a col·lació, de nou, el cas de la noblesa del Flandes flamenc, per al qual F. Buylaert indica que ja en la segona meitat del segle XIV, arran de les seues polítiques matrimonial, el 47,5% dels llinatges de l'alta noblesa flamenca tenia el seu origen en altres regions dels Països Baixos, mentre que en el cas de la baixa noblesa era a penes un 11%. BUYLAERT, Frederik, “La noblesse et l'unification des Pays-Bas: naissance d'une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?”, *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 21-22.

⁷⁰³ ACA, C. reg. 2173, f. 105v. 29 de juliol de 1400.

un dot de 110.000 sous, cosa va obligar a la família del seu promès, el poderós clan dels Centelles, a correspondre amb la venda amb carta de gràcia dels senyorius de Xilxes i Moncofa i de la seua jurisdicció.⁷⁰⁴

Efectivament, un nou matrimoni podia substancialment engrandir el patrimoni d'un cavaller o donzell. Per això, en la taxa del compartiment el braç militar de 1429, se varen taxar 280 sous -en la part alta de les fraccions d'aquest compartiment-al noble Pere Boïl “*per lo dot de la muller*”.⁷⁰⁵ Però quantificar aquest increment resulta més difícil, especialment perquè no disposem d'una llista completa dels acords matrimonials i la constitució del dot i del creix i de les donacions *propter nuptias*. Per a tota la nostra cronologia, hem pogut acabar només 33 dots a partir de documents diversos (o sia, a penes un 11,03% dels matrimonis reconeguts). Tot i això, ens permet extreure algunes conclusions sobre les funcions del dot.

Taula 4.3-Tamany dels dots.⁷⁰⁶

Nom de la dona	Pare	Marit	Dot (en sous valencians)	Any
Isabel Martorell	Desconegut. Possiblement Guillem Martorell, cavaller	Pere d'Azagra, cavaller	10.000 ⁷⁰⁷	Abans de 1402
Damiata Caldero	Pere Caldero, cavaller	Guerau Bou, ciutadà ⁷⁰⁸	12.000	Abans de 1398
Isabel Maderes	Jaume Maderes, mestre en medicina	Pere Eiximenis, donzell	16.500	1410

⁷⁰⁴ ARV, Notal de Jaume Mestre, 2647, 25 de setembre de 1406.

⁷⁰⁵ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV”, *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), p. 631.

⁷⁰⁶ A partir de fonts notariales. Oportunament indiquem l'origen dels documents o de la informació.

⁷⁰⁷ En 1402 es va sol·licitar davant del Justícia Civil un curador perquè els fills mitjans d'Isabel Martorell i Pere d'Azagra, Manuel i Joan d'Azagra, a qui sa mare havia fet hereus, pogueren reclamar la dot al seu germà major i hereu de són pare, Pedro d'Azagra (sic). ARV, J. Civil 1913, mà 3 s.f. 12 de juny de 1402.

⁷⁰⁸ Es van casar en una data anterior a 1398, però aquest any el matrimoni va cessar la convivència i se separaren *de facto* i iniciaren, a partir dels indicis que tenim, un procés de separació formal; per la qual cosa Damiata Caldero va tornar a la llar i custòdia paterna. APPV, Protocol de Guerau Despont, 25.914, 21 de desembre de 1398. Damiata reapareix en la documentació a partir de 1404 signant en nom propi apoques de cobrament de pensions de censal sense menció a cap marit. APPV, Protocol de Miquel Gil, 26. 304, 27 de febrer de 1404.

Benvinguda Climent	Desconegut. Neboda de Francesc Climent, bisbe de Mallorca	Pere de Martorell, donzell	18.000	Vers 1406
Elionor Escrivà	Arnau Escrivà, donzell	Bertomeu de Sentllir, donzell	20.000	Abans de 1391
Violant de Montsoriu	Galceran de Montsoriu, donzell	Joan de Bonastre, donzell	20.000	1398
Beatriu de Passadors	Pere de Passadors, ciutadà	Manuel Ripoll, cavaller	22.000	1409
Bernardona Alegre	Arnau Alegre, ciutadà	Guillem Bonet, cavaller	22.000	1412
Violant Marrades	Pere Marrades, ciutadà	Arnau de Romaní, donzell	30.000	Abans de 1396
Sibil·la Mercer	Desconegut. Possiblement Mateu Mercer, cavaller	Ramon Castellà, noble	30.000	
Toda Sanoguera	Guillem Sanoguera, cavaller	Jaume de Pertusa	30.000	Abans de 1398
Caterina d'Orna	Desconegut	Francesc Munyoz, cavaller	33.000	
Sança Eiximenis de Lumbier	Pere Eiximenis de Lumbier, cavaller	Andreu Castellà, cavaller	35.000	1396
Joana Sabata	Garcia Sabata, donzell	Bernat Escorna, cavaller	36.000	1403
Damiata de Castellví	Lluís de Castellví	Manuel de Montagut	40.000	1407
Caterina de Claramunt	Joan de Claramunt, ciutadà	Nicolau Jofré, cavaller	40.000	1.402
Damiata Ferrando	Salvador Ferrando, ciutadà	Bernat de Vallterra	40.000	1407

Gueraldona Maçana	Pasqual Maçana, cavaller	Jaume Castellà, cavaller	43.000	
Toda Martínez d'Espejo	Desconegut. Possiblement Gil Àlvarez d'Epejo, donzell	Eiximén Pérez d'Orís, cavaller	44.000	Abans de 1390
Caterina Gostañç	Guillem Gostañç, ciutadà	Pere de Soler, cavaller	45.000	1402
Elionor Saranyó	Desconegut. Possiblement Vicent Saranyó, ciutadà	Manfred Escrivà	45.000	
Elvira López de Pomar	Desconegut. Possiblement Gonçal López de Pomar	Joan de Bonastre, donzell	46.000	
Elionor de Bellvís	Desconegut. Possiblement Guillem de Bellvís	Martí d'Orís, cavaller	50.000	
Beatriu Català	Pelegrí Català, cavaller	Joan Castellà, noble	50.000	
Violant Joan	Jordi Joan, ciutadà	Martí Ènyeguez d'Eslava, cavaller	50.000	1379
Aldonça de Centelles	Pere de Centelles (menor), noble	Francesc de Bellvís, noble	50.000	1407
Ramona de Centelles	Pere de Centelles, noble	Sancho Roís de Liori, noble	50.000 ⁷⁰⁹	1401
Joana Mercer	Mateu Mercer, cavaller	Antoni de Vilaragut, noble	55.000	Abans de 1388
Francesca Gomis	Lleonard Gomis, notari	Joan Fabra (menor), cavaller	60.000	1402
Violant Joan	Bernat Joan, cavaller	Joan Gascó, cavaller	66.000	1396

⁷⁰⁹ MESADO GIMENO, Xavier, *Els vescomtes de Gallano. Un llinatge baronial de la Corona d'Aragó en la baixa Edat Mitjana* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2015, pp. 251-253.

Aldonça Bou	Pere Bou, ciutadà	Martí Pardo de la Casta, cavaller	75.000	1403
Joana Rabassa	Giner Rabassa, cavaller	Pere de Centelles (fill de Pere de Centelles, noble)	100.000	
Joana de Sentllir	Bertomeu de Sentllir, donzell	Pere de Centelles (fill de Gilabert de Centelles) noble	110.000	1406

El primer que convindria destacar d'aquesta mostra és que les dones provinents de l'estament ciutadà -dotze en total- sumen el 37,5% mentre que en el còmput global de les dones maridades, les filles de ciutadans rendistes i de professionals honorables, com ara notaris, juristes o metges, a penes sumaven un 16,72%. Ens pot cridar també l'atenció que de set (21,87%) no puguem dir la filiació exacta per bé que si que n'identifiquem el llinatge d'origen.

Per altra banda, tot i que no resulta senzill establir comparacions amb altres capes de la societat per la manca d'informacions, podem col·legir que se tracta de dots quantiosos representatius de la categoria dels novençans. La mitjana, artificial, s'ubica entorn dels 42.300 sous, però, en veritat, trobem que 16 d'aquestes (48, 48%) se situen entre els 40.000 i els 59.999 sous i, en total, 22 (66,66%) comprenen entre 30.000 i 59.999 sous valencians.⁷¹⁰ Mentre que, segons apunta P. Iradiel, en la segona meitat del segle XIV, els dots mitjans de les filles dels homes d'oficis se situaven entre els 200 i els 300 sous, i les de les joves de la pagesia acomodada i dels "professionals liberals" podien oscil·lar entre els 1200 i 3000 sous.⁷¹¹ Si bé treball de D. W. Lightfoot mostra que dels dots de les llauradores de la ciutat de València entre 1420 i 1439 el 65, 38% se situaven

⁷¹⁰ A banda d'aquestes dots que foren constituïdes i pagades, algunes lleixes testamentàries per a futurs matrimonis, que no sempre se materialitzaven, se mouen en paràmetres semblants. Per exemple, en el seu testament de 1412, el noble Eiximén Pérez de Calatayud, senyor de Montserrat, deixava perquè se casara la seua filla, aleshores menor, Isabel, 60.000 sous. ARV, Protocol de Berenguer Cornet, 2921, 12 de gener de 1412.

⁷¹¹ IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en FONQUERNE, René-Yves (ed.), *La condición de la mujer en la edad media : actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Complutense, 1986, p. 236.

entre els 400 i els 1200 sous; amb una minoria -el 5,7%- que ultrapassaven els 2000 sous.⁷¹²

En paraules de P. Iradiel el dot de les dones de la noblesa tenia una funció diferent al dot aportada per les dones dels altres grups socials, concretament salvaguardar els drets de les filles i germanes quan la unió matrimonial se dissolguera i hagueren de romandre vídues o tornar a la casa pairal.⁷¹³ A això, podem afegir que el dot i les donacions parafernals en diners, robes i joies a les novençanes -una cambra "*segons son stat e condició*" va prometre la vídua Joana Sabata al cavaller Bernat Escorna quan firmaren les capitulacions nupcials en 1403-⁷¹⁴ complien una clara missió d'ostentació de la condició social dels futurs conjugues i, si esqueia, d'igualment de les seues famílies d'origen, en cas que la família de dona no pertanyerà al mateix orde què la família de l'home.

Per això, entre els cinc dots més quantiosos encontrem el de Francesca Gomis, filla d'un notari, que va ser col·locada en matrimoni en 1402 amb el cavaller Joan Fabra amb un dot de 60.000 sous, i el d'Aldonça Bou, nascuda del mercader Pere Bou que va aportar al seu matrimoni amb el cavaller Martí Pardo de la Casta, -fill d'una important família de cavaller puix que son pare, Aznar Pardo, havia servit l'ofici de governador del regne- no menys de 85.000 sous entre el dot i una cambra de 10.000 sous addicionals estimats per altres dos cavallers, mossèn Lluís Carbonell i mossèn Joan Pardo, cunyat de la novia i germà del novia respectivament.⁷¹⁵ Sense comptar, que de la filla de misser Giner Rabassa -un doctor en lleis que començà a formar part dels generosos pels volts de la dècada de 1340- va pagar 100.000 sous per l'emparentament amb el llinatge baronial dels Centelles i després amb els Perellós catalans.

Per aquestes raons, dotar una filla obligava a una mobilització de recursos que podia comprometre durant alguns anys el patrimoni familiar. Pot servir-nos d'exemple que Beatriu Abelló, mare de Violant Joan i administradora dels bens dels seus fills deixats per son pare, Bernat Joan, per pagar els 66.000 sous dotals acordats en les capitulacions

⁷¹² LIGHTFOOT, Dana, W., *Women, dowries and agency : marriage in fifteenth-century Valencia*, Manchester, Manchester University Press, 2013, p. 70.

⁷¹³ IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en FONQUERNE, René-Yves (ed.), *La condición de la mujer en la edad media : actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Complutense, 1986, p. 242.

⁷¹⁴ APPV, Notal de Joan Ferrer, 594 28 de gener de 1403.

⁷¹⁵ APPV, Notal de Joan Ferrer, 594, 2 de gener de 1403.

matrimonials amb Joan Gascó entre 1397 i 1399 va haver de despendre's d'11 rendes censals distintes que permetien ingressar fins a 1208 sous 10 diners i òbol cada any,⁷¹⁶ I encara el 1409 per fer front a les despeses de la donació va haver de vendre el terç delme sobre Alboraia i Almàssera -llegat pel seu difunt marit al seu fill mascle, Bernat Joan- al ciutadà de València Joan Bou.⁷¹⁷

El cas dels hereus de Bernat Joan no seria una excepció ja que ni tan sols les donzelles comptaven amb tots els bens i recursos monetaris necessaris per fer front a una dot quantiosa; de fet, en les capitulacions matrimonials de Joana de Sentllir s'especificà que la jove, amb tots els bens deixats per son pare, i sense comptar la dot de sa mare i la cambra que aquesta reglava, no comptava amb més de 88.000 sous. Per això, Elionor Escrivà se va comprometre que en cas que fora necessari per completar la dota -i així ho determinara una sentència judicial- donaria a sa filla fins a 7000 sous en joies, pedres fines, perles i or obrat i la resta en diners comptants.⁷¹⁸

Tampoc però per als homes i les seues famílies d'origen el matrimoni era una via fàcil per enriquir-se -cosa que confirma el caràcter exhibitori de les donacions. Principalment, estaven obligat per llei a respondre al dot de les verges amb un creix o sponsalici (*donatio propter nuptias*) equivalent a la meitat del dot com a màxim. De fet, per pagar el creix corresponent al matrimoni de Pere de Centelles (mort el 1398 en el fragor de les bandositats) i de Joana Rabassa, la mare del finat va acceptar vendre a la seua vídua el lloc de Xella en 1399.⁷¹⁹ Igual que set anys després va ratificar la venda de Xilxes i de Moncofa amb carta de gràcia al nou matrimoni del seu net, dit també Pere, i la seua promesa Joana de Sentllir.

⁷¹⁶ ARV, Protocol de Bernat Mas, 2781, 6 de març de 1397; ARV, Protocol de Bernat Mas, 2781, 23 de novembre de 1397 i ARV, Protocol de Berenguer Mercer, 3257, 2 de setembre de 1399; ARV. La majoria se veneren en aquesta última data davant d'aquest notari. Tot i això, moltes d'aquestes serien en realitat xicotets censos agraris; per exemple, la redempció de 5 sous 3 diners i òbol censals pagadors el dia de Sant Joan que li feia cada any Bernat Plana, veí d'Alboraia, sobre cinc fanecades de terra campà al terme del dit lloc per huit lliures i mitja.

⁷¹⁷ APPV, Protocol de Miquel Arbúcies, 13.901, 1 de gener de 1409.

⁷¹⁸ ARV, Notal de Jaume Mestre, 2647, 25 de setembre de 1406.

⁷¹⁹ APPV, Protocol de Guerau Despont, 25.915, 23 de juny de 1399.

4.1.3-Els matrimonis polítics

La formació i consolidació d'aliances polítiques a través del casaments era un dels motors essencials en l'elecció dels conjugues entre els grups dirigits.⁷²⁰ Això no obstant, determinar quina era l'estratègia familiar -o si hi havia alguna motivació política al darrere- no és un element fàcil d'advertir, sobretot en els enllaços de la baixa noblesa, atès que les implicacions d'aquestes aliances tenien un abast més modest que no els acords matrimonials de l'alta noblesa i les dinasties reials de la Cristiandat. Sobre aquests últims s'estenia l'ombra del poder reial ja que els casaments del baronatge podien alterar -a favor o en contra dels seus interessos- els equilibris polítics, a curt i mitjà termini. Gràcies a la qual cosa tenim constància de gestions fetes perquè se dugueren a terme o, altrament, perquè fracassaren abans de concertar-se. Per això, en resposta als precs del marquès de Villena, cosí de son pare, Joan I (1387-1396) va fer gestions davant del Papa Climent VII (1378-1394) perquè anul·lara el matrimoni que pretenia celebrar Alfons, comte de Dénia, fill del marquès, amb una infanta de Navarra,⁷²¹ i en el seu lloc se maridara amb una de les filles del comte de Cardona.⁷²² Fora de la seua parentela més immediata la monarquia patrocinava aliances entre les grans cases més pròximes a la cort. Raó per la qual uns anys abans, en 1391, havia escrit al noble aragonés Alfonso Fernàndez d'Íxer manant-li que treballara en favor del matrimoni entre Gilabert de Centelles, fill del camarlenc Eimeric de Centelles, i la seua germana Isabel d'Íxer.⁷²³

Pel que respecta a la molt més quantiosa baixa noblesa valenciana la dimensió pública del matrimoni és prou menys evident. Açò no vol dir que el component polític -o si se vol tàctic- dels enllaços matrimonials no existirà ni que el poder reial se'n descurara, però sí que la seua àrea d'influència -el poder local, especialment a la ciutat de València- era distinta a la projecció internacional dels matrimonis dels magnats; i per aquesta raó, la seua gestió era diferent. Certament, la monarquia intervenia en casos comptats; però se tractava en la seua majoria de contingències en què els desacords entre les famílies eren tan grans, o difícils de resoldre pels agents locals mateixos, que requerien una intervenció externa. Aquestes immiscències ens permeten llucar, fora de tòpics, que una de les vessants públiques dels matrimonis que era la pacificació dels conflictes. A tall

⁷²⁰ LIGHTFOOT, Dana, W., *Women, dowries and agency: marriage in fifteenth-century Valencia*, Manchester, Manchester University Press, 2013, pp. 43-44.

⁷²¹ ACA, C. reg. 1960, f. 145v-146r. 5 de desembre de 1394.

⁷²² ACA, C. reg. 1960, f.146r. 6 de desembre de 1394.

⁷²³ ACA, C. reg. 1960, f. 26r. 18 de juliol de 1391.

d'exemple, quan la monarquia va decidir posar remei als bandos o enfrontaments que, almenys des del 1379, se duïen a terme entre els Sanoguera i els germans Joan i Lluís de Valleriola, ciutadans; Joan el Caçador va manifestar al portant-veus de governador del regne que calia arranjat el matrimoni de “*na Bernardona, filla d'en Joan Vives ab lo fill de mossèn Exemenec d'Orís o ab altre parent de Joan Ça Noguera de guisa que per aytal contracte se puxen pacificar los bados* [sic]” (Doc. 38).

Ara bé, no podem reduir el paper públic dels matrimonis únicament a la resolució de contingències puntuals, com les venjances o els conflictes. Sinó que aquesta dimensió s'harmonitzava amb la creació i manteniment d'aliances duradores, tot i que les seues petjades costen més de seguir. Un dels possibles punts d'anàlisi és el seguiment familiar de les faccions o de les posicions polítiques en períodes de mig segle o més -aspecte sobre el qual tornarem- com ara el cas de la revolta de la Unió del regne de València (1347-1348). Efectivament, podem ensopegar a finals del segle XIV -entre quatre i cinc dècades després de la fi del conflicte- que prou dels plançons de cada bàndol, els unionistes i la fraternitat reialista, s'havien casat entre ells. El nombre exacte és complicat de trobar, entre altres coses perquè alguns dels llinatges valencians del moment tenien membres en cada costat, per exemple, els cavallers Jaume Escrivà i Arnau Escrivà eren “mantenidors” de la Unió,⁷²⁴ mentre que Joan Escrivà i Arnau Guillem Escrivà integraven les files realistes.⁷²⁵

Però són massa exemples per no tenir-los en compte. Podem esmentar, entre altres, el que fou batlle general del regne durant el regnat de Joan el Caçador, Ramon de Soler, fill de l'unionista Pons de Soler, i Agnès d'Alpicat, filla (o neta) d'altre unionista condemnat; Joan Castellà, fill de Ramon Castellà, senyor de Picassent i Isabel del Bosch, Francesc de Tous i Guillamona Calvo o Pere Marrades i Altadona de Cardona. Mentre que pel costat reialista podem esmentar l'enllaç del marquès de Villena, fill de l'infant Pere de Ribagorça -que havia arribat a la vintena després del conflicte- amb Violant Díez d'Arenós, filla del també cabdill reialista Gonçalbo Díez d'Arenós, senyor de la baronia d'Arenós, del noble Lluís d'Abellà amb Sibila Castellà; de Nicolau de Pròixida amb Elvira de Centelles o del vescomte de Xelva, Pere Lladró de Vilanova i Violant Boïl.

⁷²⁴ RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Diplomatari de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, p. 75-76 i 99.

⁷²⁵ *Ibidem*, p. 83-84 i 202.

Això no obstant, tenim alguns exemples que desafien aquesta lògica i que són matrimonis entre els fills (i nets) d'antics enemics, com ara, el matrimoni entre Bernat Joan -fill del jurista i conseller reial, després creat cavaller, Arnau Joan, que va ser un dels quatre comissionats per jutjar els rebels unionistes i fer executar les condemnes-⁷²⁶ i Beatriu d'Abelló, filla del canvista Guillem d'Abelló, el qual “*jurà la Unió diverses vegades fort leig*”⁷²⁷ i la seua dona Guillamona Planell; o el de Lluís Sánchez de Calataiud, possiblement fill del reialista Ruy Sánchez de Calataiud, el qual fou vedat amb els seus fills de la casa del rei per la Unió,⁷²⁸ i Ramoneta Poblet, neta visiblement, de Pere Poblet, un dels jurats ciutadans artífex de la revolta.⁷²⁹ Cap la possibilitat que aquestos darrers foren matrimonis destinats a fer la pau entre famílies antigament enfrontades o arranjats per la conveniència política dels antics revoltats d'emparentar amb llinatges que gaudien del favor reial. Tot i que la manca de més dades per conèixer amb exactitud les condicions de cada enllaç no ens permet sinó afirmar que cada unió se deriva de la constel·lació d'interessos de cada família i de les diferents estratègies desplegades.

4.1.4-Casa i família

La companyia era un dels puntals de la vida quotidiana de la noblesa; car, els homes de la noblesa no podien ser altra cosa -i estaven devanits- que “homes de família” en tant que “signe imperatiu del seu poder social” en paraules de J. Morsel, que governaven grup domèstic ample format per la seua dona i fills i filles i una multitud de criats.⁷³⁰ Amb el seus propis mots, Alfons, comte de Dènia, respon a la lletra de batalla enviada pel seu cunyat el comte de Cardona, que li recriminava haver-lo rodejat, eixint de Morvedre, amb la seua companyia d'homes d'armes en sabem que “*atesses mon linatge, condició e estament a mi era e es propi menar per camí e en altra manera semblant companya e molt major*”.⁷³¹ El comte de Dènia se reafirmà davant del marit de la seua germana com un home de família. Ara bé, com també adverteix J. Morsel, el

⁷²⁶ Ibidem, p. 685.

⁷²⁷ Ibidem, p. 664.

⁷²⁸ Ibidem, p. 239.

⁷²⁹ Ibidem, p. 188.

⁷³⁰ MORSEL, Joseph, La aristocracia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV), València, Publicacions de la Universitat de Valencia, 2008, pp. 296-297; SÁIZ SERRANO, Jorge, “Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marqués de Villena”, *En la España Medieval*, núm. 29 (2006), pp. 106-107.

⁷³¹ BNE, Ms. 7811, f. 142r-143r. 17 de juny de 1408.

vocabulari emprat per les fonts diverses és enganyós i pot dur-nos a no comprendre bé l'estructura dels grups domèstics.⁷³²

El mot família -i el singular familiar o domèstic- en les fonts baixmedievals de la Corona d'Aragó significa el conjunt dels servidors que seguien a un patrici o un membre de l'aristocràcia. Ens els guiatges i especials proteccions, com el que va concedit Joan el Caçador en 1387 al governador de Sardenya, el noble mossèn Eiximén Pérez d'Arenós, no se deixaven fora els “*omnes familiares et domesticos*”,⁷³³ els quals acostumaven a ser indispensables per a la gestió dels assumptes del dia. A tall d'il·lustració, les nombroses cartes de procuració conservades a la documentació notarial valenciana. Sancha Morera, vídua del donzell Arnau Escrivà, per exemple va fer procurador seu, a finals de setembre de 1408 al seu escuder i “familiar”, Joan Sànchez, perquè s'encarregara de cobrar les seues rendes i pensions de censals⁷³⁴

Els conjugues de la noblesa i els seus descendents sovint eren nomenats la “casa”, “casal” o *casalis*, vocables que, en un sentir més ample, podien fer referència també al llinatge. Com, per exemple, trobem en les ocasionals intercessions del poder reial per sostindre l'aristocràcia en dificultats, en què se posava de manifest que el deure del monarca era contribuir a la recuperació dels “*casalum generosorum quorumlibet nostri domini*”, tal com recordava Joan I als a creditors de Berenguer Arnau de Cervelló.⁷³⁵ O Martí l'Humà, per raons semblants, als jurats de València en 1405 en profit dels nobles Pere i Ot de Montcada “*e açò per tal que lo casa dels dits nobles axí antich e notable no vengués a destrucció*”.⁷³⁶

Nogensmenys, “casa”, de manera ambivalent podia ser simplement el sinònim de la “família” o del grup domèstic format pel matrimoni i els seus servidors, a imitació de la casa del rei. El qual era una extensió del poder del cap de família i un signe visible del seu estat perquè el seu manteniment implicava una forta inversió, molt més gran com més alta era la condició del cap de família. Per això, en 1409, el noble Eiximén Pérez de Calataiud, en 1409, va recompensar amb 2000 sous els serveis que li havia fet Miquel de

⁷³² MORSEL, Joseph, *La aristocràcia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 296.

⁷³³ ACA, C. reg. 1891, f. 157v- 158r. 19 de maig de 1387.

⁷³⁴ APPV, Protocol d'Arnau de Caldes, 26.043, 28 de setembre de 1408.

⁷³⁵ ACA, C.reg. 1910, f. 89v-90r. 10 de juliol de 1395.

⁷³⁶ ACA, C. reg. 2180, f. 8v-9r. 31 d'octubre de 1405.

la Cambra, de casa seua.⁷³⁷ Tampoc debades, tres anys abans, en el moment del seu matrimoni, el noble Pere de Centelles, va rebre de son pare i de la seua àvia, Ramoneta de Riu-sec, 200.000 sous en forma de donació *inter vivos* per sustentació de sa casa,⁷³⁸

L'organització d'aquesta "casa", o sia, qui la composaven, en quin nombre i en quines condicions ens permet apropar-nos a la natura de les seues relacions familiars i de parentesc, però també a la capacitat de mobilització de què disposaven, per exemple, a l'hora d'escometre la violència que abordem en l'apartat següent de la nostra tesi. La característica bàsica del grup familiar de la noblesa és la seua estructura nuclear, patriarcal i jeràrquica, molt més acusada que en altres organitzacions familiars com la pagesa o la dels grups menestrals.⁷³⁹ Podem afegir, la solidesa dels vincles entre el pare i els plançons, especialment, amb els mascles. No estem desprovistos d'exemples notoris de relacions molt deteriorades o fins i tot d'oberta malvolença entre pares i fills, com ara, entre Alfons el vell, duc de Gandia i el seu fill, Alfons, comte de Dénia, la qual discordança pareixia anar en contra de les lleis humanes i divines, segons feia saber en les seues lletres a ambdós el rei Martí l'Humà.⁷⁴⁰ No només per la inobediència i manca de respecte a la vellesa del seu progenitor de què era culpable el comte de Dénia per la qual cosa pecava greument contra son pare i contra Déu,⁷⁴¹ oimés per la indiferència i crueltat del duc de Gandia quan va decidir en 1408 desheretar el seu primogènit, que a ulls del monarca pareixia "*més inhumana que consonant a equitat alguna de raó volent-li tolre ço que Déus li ha donat, ço és filiació e dret de primogenitura*"⁷⁴²

Emperò, de manera més general, les relacions entre pares i fills eren ben fermes i estables de la qual cosa tenim proves tan palpables com les donacions *inter vivos*, especialment en el temps del matrimoni, de pares a fills. Com la del noble Gilabert de Centelles al seu fill Pere de Centelles, o la del cavaller Guillem Martorell, conseller i oïdor del rei, al la vila i castell de Murla a perpetuïtat, tot considerant els "*grata et ydonea*

⁷³⁷ APPV, Protocol de Bertomeu Almenara 10.076, 27 de febrer de 1409.

⁷³⁸ ARV, Notal de Jaume Mestre, 2647. 25 de setembre de 1406.

⁷³⁹ IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en FONQUERNE, René-Yves (ed.), *La condición de la mujer en la edad media : actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Complutense, 1986, pp. 229-232.

⁷⁴⁰ ACA, C. reg. 2251, f. 100r-v. 20 de setembre de 1408.

⁷⁴¹ ACA, C. reg. 2180. f. 72r-v7 d'agost de 1407.

⁷⁴² ACA, C. reg. 2251, f. 100r-v. 20 de setembre de 1408.

servicia tot labores” del seu car fill, el donzell Francesc de Martorell.⁷⁴³ Però també, el fet que mants fills, legítims i naturals, no dubtaven a unir-se als pares en els conflictes i les guerres que mantenien; entre els signats de les treves imposades en 1407 als bandos de València, trobem els cavallers Joan Gascó i el seu germà Joan Martínez d'Eslava sengles plançons Lluís Gascó, il·legítim, i Joan Martínez d'Eslava, menor i Martí Enyeguez d'Eslava, germans, fills del segon.⁷⁴⁴ O sense anar més lluny, davant de la notícia del desheretament de son pare, Joan, fill il·legítim, del comte de Dénia, se va afanyar a desafiar Joan de Luna, dispenser del seu avi, el duc de Gandia, i el fill d'aquest Pere de Luna, per tal com el dispenser havia “*cabut e sabut en la donacio qui's diu esser feta al fill del comte de Cardona per lo senyor duch de Gandia, mon senyor e mon avi, en dan de la heretat del desús dit senyor*” (Doc. 36).

La fortalesa de tants vincles paterno-filials, especialment entre els pares i els mascles primogènits o hereus principals -i els fills bords que, per la seua condició il·legítima eren els més dependents de la benevolència paterna- pot explicar-se, al nostre parèixer, perquè el gruix dels fills i de les filles de la noblesa eren nodrits i vivien en la casa dels seus pares, almenys fins entre els quinze i vint anys en el cas de les dones, els fadristerms i els qui entraven en religió. A diferència d'un gran nombre d'infants dels grups socials menys benestants, tant del camp com de la societat urbana que, a causa de les limitacions de l'economia familiar, eren expulsats de la llar paterna, a penes iniciada la pubertat o abans, mitjançant contractes d'afermament per aprendre un ofici, els mascles, o servir de criada per poder guanyar-se un dot, la majoria de dones afermades.⁷⁴⁵

Coneixem els trets més elementals de la criança en les llars aristocràtiques gràcies a què les cures i l'educació dels plançons era delegada pels progenitors en servents, amb la qual cosa aquestos “serveis” podien quèdar reflectits en contractes d'afermament,

⁷⁴³ APPV, Notal de Bernat Gil, 332, 28 de juny de 1409.

⁷⁴⁴ APPV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.303, 19 de març de 1407.

⁷⁴⁵ Les estimacions poden variar en funció de les famílies de la societat rural o dels grups treballadors urbans, però podria situar-se entre els 10 anys per als infants de la pagesia, segons assenyalen A. Furió i A. J. Mira i P. Viciano, però se situaria, de mitja, de mitjana, a entorn dels dotze anys que ha establert J. Aparsi, per a les comunitats urbanes del nord del regne. APARICI MARTÍ, Joaquín, “El trabajo de los jóvenes en la Edad Media: Contratos de “Afermament” de Vila-real, *Millars. Espai i Història*, vol. 18 (1995), pp. 97-112; APARICI MARTÍ, Joaquín i NAVARRO ESPINACH, German, “Considerada encara la pocha edat e ignocència.... Los primeros años de vida para los niños del Siglo XV”, *Millars. Espai i Història*, vol. 33 (2010), pp. 55-74.; FURIÓ DIEGO, Antoni, MIRA JODAR, José A., i VICIANO NAVARRO, Pau, “L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana”, *Revista d'història medieval*, núm. 5 (1994), pp. 77-78.

pagaments fets pels tutors legals o fins i tot les disposicions de les últimes voluntats si se donava el cas que els progenitors testaven abans que els descendents hagueren aplegat a la majoria d'edat. Durant la primera infància eren confiats a una dida que s'encarregava de la lactància durant dos anys, almenys segons s'estipula en el contracte d'afermament de Joana, dona de Miquel Ramo, veí de Castellmontan, amb el cavaller Lluís de Santadrià en 1391 perquè alimentara la seua filla Joana d'aleshores tres mesos;⁷⁴⁶ i en el contracte de la vídua castellana Francisca amb el donzell Joan de Bonastre, la muller del qual estava aleshores encinta.⁷⁴⁷

A mes, mentre vivien baix de la fèrula paterna o d'un tutor legal, eren cuidats i atesos per criats i esclaus. Els fills de mossèn Jaume Guillem Escrivà i Blanca de Copons, per exemple, després de la mort de son pare en 1412, eren servits per l'eslau Joanet dit "lo negre" i un tal Pastoret atenia particularment el fill major de la testadriu.⁷⁴⁸ i, pels pagaments fets pel seu tutor, el ciutadà Bernat de Pratboi, sabem que quan els germans orfes Felip i Isabel de Boïl -fills del donzell Joan de Boïl i de Blanca de Bonastre- varen ser duts en 1404 per la glànola de València a Morvedre durant tres mesos i se va contractar una macipa perquè tinguera cura d'ells.⁷⁴⁹

Podem inferir, que una fadrina que servira les joves i un criat que tinguera cura dels xics i les seues muntures era el mínim necessari per mantindre un estat respectable; així se desprèn del primer testament d'Elionor Safont, vídua del noble Guerau Alamany de Cervelló en 1395, la qual va deixar, en cas que morira, com a tutor de la seua filla el seu oncle mossèn Pere March, i si que aquest no podia fer-se'n càrrec, mossèn Joan Fabra, amb la petició que la seua filla fora confiada a la tutela de l'honrada Gueraldona Safont, dona del donzell Rodrigo Llançol, amb provisió de menjar, beure, vestir i calçar a ella i "*una fadrina que la servesca e ço que mestrer haurà*".⁷⁵⁰ D'altra banda, en 1407, Elionor de Bonastre, tia de Felip i Isabel de Boïl, declarava que entre les despeses que havia fet el jove visquent amb ella i els seus fills figurava un criat i un rossí.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ ARV, Protocol de Desconegut, 11.220, 1 de juliol de 1391.

⁷⁴⁷ APPV, Protocol d'Andreu Polgar, 23176, 18 de novembre de 1400

⁷⁴⁸ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 d'abril de 1414.

⁷⁴⁹ APPV, Protocol d'Andreu Polgar 23.179, 2 de setembre de 1404.

⁷⁵⁰ APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.292, 18 de març de 1395.

⁷⁵¹ APPV, Andreu Polgar, 23.178, 19 d'octubre de 1407.

La seua formació, idènticament, era l'escomesa de mestres formant part del grup domèstic. Pareix raonable pensar que, igual que en el cas de xiquets d'estrats socials diferents, com ara la pagesia benestant, la formació bàsica començara entorn dels set anys,⁷⁵² que era l'edat de la raó,⁷⁵³ i estenia almanco fins els quinze anys; tal com apreciem en les instruccions deixades per Blanca de Copons, dona del cavaller mossèn Jaume Guillem Escrivà, als seus hereus: que ultra el just salari, havien de proveir de menjar i beure mentre vulga estar amb ells, el seu mestre Bernat Carbó, senyaladament fins que el seu germà Eduard arribe als 15 anys per “*adoctrinar, instruyr e [i]nsenyar a a aquells axí en sciència com en bones costumes segons que yo confiu d'e[ll]*”.⁷⁵⁴

La fi de l'etapa de formació podia coincidir, en el cas de les dones i dels qui entraven en religió, amb l'eixida de la llar paterna. Al respecte, la llei foral situava la majoria d'edat als 20 anys, a partir de la qual tenien ple valor els actes legals com ara fer compravendes o nomenar procuradors o afillar.⁷⁵⁵ Fins a aquest moment, l'infant estava sotmès a la tutela paterna o d'un tutor legal,⁷⁵⁶ però aquesta llarga minoria se dividia al seu torn en l'edat pupil·lar, fins als 15 anys, moment a partir del qual hom podia lícitament testar,⁷⁵⁷ i -que era també quan finalitzaven bona part dels contractes d'afermament de xics i xiques-⁷⁵⁸ i l'adultesa, fins a la vintena complida.⁷⁵⁹ Com hem dit ja, en el cas dels qui estaven destinats a ser homes d'Església o monges, entre els quinze i els vint anys se donava la seua entrada en religió; com ara el ja mencionat Eduard Escrivà que, segons preveïa sa mare, complits els quinze anys havia de decidir si volia ser ordenat sacerdot;⁷⁶⁰ o Beatriu, filla del cavaller xativí Berenguer Llançol, que encara era menor de vint anys,

⁷⁵² FURIÓ DIEGO, Antoni, MIRA JODAR, José A., i VICIANO NAVARRO, Pau, “L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana”, *Revista d'història medieval*, núm. 5 (1994), p. 78.

⁷⁵³ És a partir d'aquesta edat que se considerava que eren responsables dels seus actes davant de la llei, si be, algunes faltes com ara les “paraules injurioses” no se perseguïen si l'infractor no havia aplegat a la quinzena. Furs, Llibre 2n, rúbrica XIII, “de restitució de menors”, VI; Llibre 9é, rúbrica V “De injurioses”, XII; Llibre 9é, rúbrica VIII “de malfeytors”, LIII.

⁷⁵⁴ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 d'abril de 1414.

⁷⁵⁵ Furs, Llibre 2n, rúbrica VIII “de procuradors”, XIII; Llibre 2n, rúbrica XIII, “de restitució de menors”, I, III, VIII i XII; Llibre 8é, rúbrica VI “Com pusqua hom e deje altre affillar e emancipar”, IV.

⁷⁵⁶ Furs, Llibre 5é, rúbrica VI, “de tudoria”, X XXXV i XXXVII.

⁷⁵⁷ Furs, Llibre 6é, rúbrica IV “de testaments”, XLIII.

⁷⁵⁸ FURIÓ DIEGO, Antoni, MIRA JODAR, José A., i VICIANO NAVARRO, Pau, “L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana”, *Revista d'història medieval*, núm. 5 (1994), p. 78.

⁷⁵⁹ Furs, Llibre 5é, rúbrica VI, “de tudoria”, XIV.

⁷⁶⁰ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 d'abril de 1414.

puix que estava sota la tutela del cavaller Jaume Romeu, en 1411, quan ja s'esmenta que era monja al Monestir de la Saldia de València.⁷⁶¹

Les dones destinades al matrimoni, per la seua banda, no tardaven molt més a maridar-se. Per tant, més joves dels 19 o 20 anys, de mitjana, amb que les dones dels grups subalterns urbans accedien al matrimoni.⁷⁶² Ho mostren algunes de les capitulacions matrimonials que foren tractades pels tutors de les joves, com Violant Joan, filla del cavaller Bernat Joan († 1394), senyor de Tous, i de Beatriu d'Abelló; que era adulta, o sia, menor de vint anys, quan el seu oncle matern, Bernat d'Abelló va acordar el seu matrimoni i la corresponent dot amb el cavaller Joan Gascó en setembre de 1396.⁷⁶³ També son molt eloqüents disposicions testamentàries com les que va ordenar Joana Joan, segona dona del cavaller Lluís de Castellví per la filla d'ambdós, Violant de Castellví, la qual no podria gaudir del dot que li deixava -30.000 sous i una alberg a la parròquia de Sant Martí- fins que no complira els 18 anys i no se casara.⁷⁶⁴ Per últim, els 18 anys podien marcar un canvi la vida d'alguns joves de la noblesa, sobretot fills fadrísters que no se beneficiarien d'una part substancial de l'herència. Era l'edat en què podien començar a exercir l'activitat militar a fi d'obtenir renom i botí com percebem pel llegat que el cavaller Vidal de Blanes feu en el seu codicil·lí de 1409 al seu fill més petit, Vidal de Blanes, de 2500 sous "*per a cavall e armes los quals li sien dats quant serà de edat de ·XVIII· anys*".⁷⁶⁵

Els albergs nobiliaris acollien, efectivament, un bon nombre de persones vinculades per consanguinitat o per vincles de servei i dependència al matrimoni aristocràtic, especialment a l'home. Però determinar-ne el nombre i la composició exacta presenta algunes complicacions. A més a més de les deficiències de la documentació -la inexistència de sèries de comptabilitat de les cases nobles- i el fet que només un grapat de fonts precioses, com són els testaments i la documentació generada per tutors i curadors d'infants orfes, ens donen prou evidències del tamany real, l'organització i la vida d'unes poques famílies- els grups domèstics tenien un caràcter mutable, imposat pels

⁷⁶¹ APPV, Protocol de Bernat de Montalbà 25.920, 7 d'abril de 1411.

⁷⁶² . APARICI MARTÍ, Joaquín, "El trabajo de los jóvenes en la Edad Media: Contratos de "Afermament" de Vila-real," *Millars. Espai i Història*, vol. 18 (1995), pp. 100-101.

⁷⁶³ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 7 de setembre de 1396.

⁷⁶⁴ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844,17 de gener de 1411.

⁷⁶⁵ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 29 de març de 1409.

cicles de vida de la parella, la maduració dels fills i la natura inestable dels treballadors assalariats i encara de l'esclavitud.

La natalitat, o almenys el nombre de descendents que sobreviuen dels matrimonis de la noblesa en el període estudiat, és a dir, finals del segle XIV i principis del segle XV, estava per damunt de la mitjana de descendents que s'ha calculat per als grups subalterna de la ciutat, que rondaria el 2,13 i del camp, entorn del 2,4 en el segle XV.⁷⁶⁶ Alguns d'aquests documents rars i valuosos, en efecte, testimonien una fecunditat esparveradora. Només cal que parem esment als testaments del senyor de Carlet, mossèn Lluís de Castellví i la seua segona muller, Joana Joan, ordenats en 1410 i 1411 respectivament. Amb la seua primera dona, Espanya Maçana, el senyor de Carlet fou pare dels ja cavallers en 1410 Galceran -hereu dels seus senyorius- i Joan de Castellví, Damiata, casada en 1407 amb el donzell Manuel de Montagut, Isabel i Castellana, monges al Monestir de la Saïdia;⁷⁶⁷ i amb la seua segona muller, Joana Joan; de mes de sis xiquets, Violant, menor de diu anys en 1411, Joana, Peret, Francesc, Lluís i encara estava, en el moment de testar, embarassada de nou; sense comptar els fills que havien premort els pares i que descansaven a la sepultura dels Castellví, a la capella de Santa Maria del Convent de Predicadors.⁷⁶⁸

No obstant això, i vist que no tenim al nostre abans evidències directes per a la immensa majoria de famílies, com ja hem dit en l'aparat anterior, no podem perdre de vista que la proposta de cinc descendents de mitjana per a cada parella, a principis del Quatre-cents, no deixa de ser una projecció matemàtica. Endemés, tot i que, per regla general, els infants de la noblesa romanien en casa dels seus pares durant la seua infantesa i part de l'adolescència, una fracció d'aquests, almanco, deixava la llar entre els 15 o vint anys: per casar-se moltes de les dones joves i encara una xicoteta part per entrar en religió o, potser, per aconseguir una fortuna que no podien heretar amb el servei a les armes, com insinua el cas del llegat de Vidal de Blanes.

El nombre i l'escomesa exacta dels criats i esclaus també variava al llarg del temps perquè s'entrecreuaven la disponibilitat variable dels treballadors assalariats amb les necessitats canviants dels grups familiars. Primerament, el que mostren els contractes

⁷⁶⁶ TORTOSA QUIRÓS, Jaime, "El tamaño y modelo familiar bajomedieval a partir de los testamentos de Valencia", *Studia historica. Historia medieval*, vol. 40, núm. 2 (2022), p. 229.

⁷⁶⁷ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 de gener de 1410.

⁷⁶⁸ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 17 de gener de 1411.

d'afermament dels criats es que el servei domèstic era limitat en el temps, especialment, en el cas de les dones que se posaven en amo per amassar un dot amb què casar-se o per obtenir nous ingressos les vídues i dones ja casades fent de dides. Entre elles, Clara, filla del veí de València, Pere Eiximenis, que fou afermada per son pare amb el noble mossèn Lluís d'Abellà durant 8 anys a la fi dels quals rebria una soldada, en ajut del seu matrimoni, de 30 lliures i un llit de roba,⁷⁶⁹ o Joana, dona del fuster de València Antoni Tries que acordà amb Isabel del Bosch, dona del donzell Joan Castella fer durant dos anys de dida de la seua filla Castellana a canvi d'una soldada consistent en 18 lliures, una muda de valor de 25 sous, dues camises i dos llançols.⁷⁷⁰

Taula 4.4-Servidors domèstics entre 1387 i 1412.⁷⁷¹

	Testaments o curadories	Altres documents	Actes de violència
Criats	8	1	
Dides	6	5	
Fadrines	15	10	
Escuders	4	29	Més de 20
Dones de companyia	3		
Mestres	2		
Esclaus	7	54	
Altres / sense funció clara	16		

⁷⁶⁹ APPV, Notal de Bertomeu Martí 72, 7 d'abril de 1400.

⁷⁷⁰ APPV, Protocol d'Andreu Polgar, 23.176, 12 de juliol de 1400.

⁷⁷¹ A partir de fonts notariales.

Mentre que els fills són menuts, i viuen en casa dels pares, dides i fadrines són necessàries per atendre'ls. Ho reflecteix bé la distribució dels contractes d'afermament i els pagaments definitius de les soldades, dels quals 15 (83,33%) son de dides i fadrines; però a mesura que els infants creixen i el tamany de la família minva, ho fa també el nombre de servidors. Els trobem de tard en tard entre els llegats secundaris indicant que se'ls recorda pels seus treballs, passats: Damiata Castella, vídua de Guillem de Blanes, no oblida la dida que va donar de mamar a la seua neta amb el mateix nom i fa un llegat a Bertomeua, filla natural d'aquella.⁷⁷² De manera semblant, Blanca de Copons, dona del cavaller Jaume Guillem Escrivà, feu en 1410 lleixes a Antonieta, que fou la dida del seu fill més gran, i la filla d'aquesta, Constança, de la qual era madrina.⁷⁷³

El mateix podem extrapolar-ho a la seixantena d'esclaus que hem localitzats, provinent o anant a les cases de la noblesa, en operacions de compravenda, cartes de manumissió i testaments, la captivitat dels quals en els albergs nobiliaris podia variar en funció de les necessitats de servei, però també de les urgències pecuniàries. Poc després d'enviduar, Margarida Jofré, vídua del donzell Galceran de Montsoriu, vengué l'esclava negra Joana al bordador Guillem de Calunya.⁷⁷⁴ Però, en canvi, segons consta al seu codicil·lí de 1411, el cavaller mossèn Jaume Guillem Escrivà, que deixava al darrere tres fills menors Peret, Jaumet i Eduard només accepta manumetre els seus esclaus Jaume, "lo qual és negre" i els sards Benico i Elena, després de servir huit anys més la seua vídua i els seus fills.⁷⁷⁵

Per tant, podem definir que el nombre dels assalariats i esclaus estava relacionat amb tres factors: el primer, i més important de la dignitat i capacitat econòmica dels conjugues, puix que a més elevat estat i mes gran fortuna, més calia exhibir-ho amb un servei nodrit. En segon lloc, com acabem d'explicar, del moment de la vida de la parella, ateses les necessitats sobrevingudes de serveis quan els fills eren menuts. En tercer lloc, de la pau i la guerra en què se trobara el matrimoni, o sia, si el pare i els seus fills grans estaven, o no, en guerra amb altres nobles i ciutadans.

⁷⁷² APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 14 de maig de 1409.

⁷⁷³ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 18 d'abril de 1414.

⁷⁷⁴ ARV, Protocol de Guillem Cardona, 503, 15 de febrer de 1404.

⁷⁷⁵ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 11 de maig de 1411.

Taula 4.5-Tamany dels grups domèstics de servidors entre 1387 i 1412.⁷⁷⁶

Casa	Any	Nombre de persones	Noms
Ramoneta Escorna (vídua de mossèn Ruy Martínez de Santadrià)	1387	3	Joana, franciscana de la terça regla; Jaumeta, fadrina; Gracieta, fadrina.
Noble mossèn Antoni de Vilaragut i Joana Mercer	1388	3	Caterina, dida de Joana Mercer; Francesca, dida de Berenguer de Vilaragut; (Nom desconegut), dida d'Artal de Vilaragut
Elionor Escrivà (vídua d'en Bertomeu de Sentllir, donzell)	1395	Més de 2	Jaume Malet, dolsador; Pedro de Tença, traginer.
Elionor Safont (vídua del noble mossèn Ramon Alamany de Cervelló)	1395	2	Guillem Aguillano, mestre del noble Guerau de Cervelló.
Mossèn Pere Sanoguera i Peirona de Talavera	1395	Més d'un	Antoni d'Orís, fill de Sancho d'Orís, habitador de Montcada.
N'Arnau de Romaní, donzell, i Violant Marrades	1396	1	Marc Eiximén, de casa del seu marit.
En Francesc de Tous, donzell, i Guillamona Calvo	1396	1	Margarida, esclava.
Noble mossèn Pere d'Aragó i Bernardona Saranyó	1399	4	Joan Palomar, escuder; Lleonard, Antoni Grec, criat; Joaní, esclau.
Mossèn Jaume Castellà i Gualadona Maçana	1400	3	Guillot; Joan Savila; Pasqualet.
En Joan de Bonastre, donzell, i Violant de Montsoriu	1401	Més de 3	Francesc Ènyeguez; Isabel, fadrina; Caterineta, fadrina
Servidors del noble Don Pero Maça (menor d'edat)	1404	Més de 7	Domingo de Jeisa, escuder; Alvarico, criat; en Manuel Llançol (?); quatre escuders de nom desconegut

⁷⁷⁶ A partir de testaments i pagaments de curadors.

Servidors d'Isabel i Felip de Boïl (menors d'edat, fills del noble Joan de Boïl i Blanca de Bonastre)	1404-1407	1	(1404) (Nom desconegut), fadrina que els va atendre estant a Morvedre (1407) (Nom desconegut) Criat de Felip de Boïl
Mossèn Pere Marrades i Altadona Cardona	1407	2	Jaumeta, dida d'Isabel Marrades; Caterina, fadrina
Mossèn Martí d'Orís i Elionor de Bellvís	1408	Més de 5	Alvaro de Fos; (Nom desconegut), dona; Jaume de Fos; Francesquet Tovià, fill d'en Berenguer Tovià; Galceran Safàbregues.
Mossèn Vidal de Blanes i Damiata Castellà	1409	5	Bernat Fort, estager d'Alabalt; Joanet, fill d'Alfonset de Bèlgida; Madona Maria Rois de Tovià, parenta i de la companyia de Sibila de Pròixida; Gil de Huepte, escuder de Sibila de Pròixida; (Nom desconegut) dida que cria de Damiata de Blanes, neta del matrimoni.
Mossèn Andreu Guillem Escrivà i Sibil·la de Pròixida	1409-1411	Entre 1 i 3	Marieta, companyona de Sibila de Pròixida. (1411) Miquel Pérez, escuder; Francesca Abellà, fadrina; Antonia vidua de Martí Porta, fadrina.
Noble mossèn Eiximén Pérez de Calataiud	1412	2	Joan Tovià, criat; Isabeleta, de Montserrat, fadrina.
Noble mossèn Pere de Centelles i Joana de Sentllir	1410	Més de 7	Joaneta Escrivà, filla de l'honrat Jaume Escrivà, cosina prima, de la companyia de Joana Mercer; Clara d'Orta, fadrina; Isabel, cambrera; Caterina, filla de Maria, fadrina; Jaume Malet, dolser; Francesc d'Albinyana; Brisora, esclava africana.
Sancha Morera (vídua de mossèn Arnau Escrivà)	1410	2	Maria, fadrina; Sancha, fadrina.
Mossèn Jaume Guillem Escrivà i Blanca de Copons	1410-1414	Entre 2 i 6	Agnès, fadrina; (Nom desconegut), dida de Jaumet Escrivà; Miquel Pérez, escuder de mossèn Jaume Guillem Escrivà. (1411) Miquel Pérez, escuder; Antoni Pasqual,

			escuder; Bernat Carbó, batxiller en arts, mestre dels fills; Jaume, esclau africà; Benito; esclau sard; Elena, esclava sarda. (1414) Miquel Pérez, escuder, Bernat Carbó, prevere, mestre dels fills; Joanet "lo negre", esclau africà dels seus fills; Elena, esclava sarda; Todeta, fadrina; Jaumeta, fadrina, Pastoret, criat del seu fill.

Com podem veure en la taula, un mínim d'entre un i tres servidors estarien servint els matrimonis de la baixa noblesa, tenint en compte que almenys un servidor o servidora per membre de la família seria, pel cap baix, el necessari per viure segons requeria el manteniment de l'estat dels homes de paratge. I que l'existència de fills menuts, com els de Jaume Guillem Escrivà i Blanca de Copons, encara després de la defunció del pare en 1411, feia necessari que hi hagueren més criats i esclaus per prendre cura dels infants. En canvi, servint l'alta noblesa podem trobar mes de quatre o cinc alhora. Algunes excepcions poden ser molt cridaneres, cabdalment el primer testament d'Elionor Safont, vídua del noble Ramon Alamany de Cervelló, membre de l'alta noblesa catalana assentat a València, en 1395; la qual, a despit de tindre dos xiquets al seu càrrec en 1395 -el primogènit Guillem Alamany de Cervelló i Beatriu Alamany de Cervelló- només esmenta el mestre del seu fill i un criat.⁷⁷⁷ Això no vol dir però que no hi haguera més servidors a sa casa, simplement que no va voler fer-los cap lleixa.

No sols eren més nombrosos sinó que les cases dels rics homes incloïen servidors amb funcions especialitzades, inclosos membres de llinatges menors de la noblesa o dels patriciats urbans units a ells per vincles de parentiu o clientelisme. La ben nodrida despenyeria dels ducs de Gandia del Casal d'Aragó - Alfons el Vell (1360-1412), primer i el seu fill i successor Alfons el jove (1412-1424) ens permeten documentar al servei dels ducs i menjant de la seua taula una vintena de llinatges de la baixa noblesa;⁷⁷⁸ entre els

⁷⁷⁷ ARV, Prtocol de Jaume de Sant Vicent, 18.292, 22 de març de 1395. Tampoc però fa cap lleixa important als servidors que tindria en 1410, en el seu segon testament, encara que ordena que siguin pagades les soldades per ella degudes a criades i criats en el moment de l'obit. APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.294, 8 de novembre de 1410.

⁷⁷⁸ SAIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marqués de Villena", *En la España Medieval*, núm. 29 (2006), pp. 108-109.

membres dels quals podem esmentar mossèn Andreu Castellà, que apareix com a majordom del duc de Gandia en 1392,⁷⁷⁹ però també el cavaller i poeta mossèn Pere March, feia part de la casa de l'encara marquès de Villena en 1388,⁷⁸⁰ igual que altre cavaller, Bernat de Vilarig, que actuava com a procurador d'Alfons, comte de Dénia, en 1411.⁷⁸¹ En un graó inferior, Joana de Sentllir, dona del noble Pere de Centelles tenia al seu servei en 141 la seua cosina prima Joaneta Escrivà com a dona “*de la seua companya*”.⁷⁸² Però també Damiata Castellà, dona d'un donzell, tenia com a “companyona” en 1409 una parenta seua el grau del qual no hem pogut determinar, Maria Rois de Tovià.⁷⁸³ Inclús els membres del baronatge com l'acabada d'esmentar Joana de Sentllir podien comptar amb el servei de cambreres com Isabel o un “*dolser*”, Jaumet Malet, que havia estat ja al servei de sa mare després d'enviudar.⁷⁸⁴

Per finalitzar, la guerra podia comportar noves necessitats de treball assalariat que eren cobertes pels escuders. Si bé en la cronologia estudiada són el col·lectiu més nombrós dins dels servidors domèstics -només per darrere dels esclaus- i els podem localitzar prestant tot tipus de serveis inestimables als seus amos, raó per la qual sovint en feien de procuradors,⁷⁸⁵ la seua escomesa principal era la lluita al servei dels patrons i la seua defensa; açò implica que també formaven part també del seguici de les dones que, teòricament, estaven al marge de les violències de la guerra privada i la venjança cavalleresca. Com se veu per l'al·legoria entre els escuders i la defensa de l'honestetat que inclou un dels exemples del *Terç del Crestià*, en què una “*notable dona*” se protegia d'un cavaller que havia volgut regalar-li una joia “*per intenció mala e corrompuda*” amb les companyies que estaven tancades darrere d'ella en sa casa amenaçant-lo de fer-lo “*menut pecejar*” si gosava tornar a fer-li cap avançament.⁷⁸⁶

⁷⁷⁹ ARV, Protocol de Ramon Espert 16.964, 8 de juliol de 1392.

⁷⁸⁰ ARV, Protocol de Jaume Ros 2767, 22 de juny de 1388.

⁷⁸¹ ARV, Protocol de Guillem Mir, 1494, 10 de novembre de 1411.

⁷⁸² APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 13 d'agost de 1410.

⁷⁸³ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 14 de maig de 1409.

⁷⁸⁴ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 13 d'agost de 1410.

⁷⁸⁵ Entre molts casos, podem esmentar que la vidua Elionor Safont va fer procurador el seu escuder Pedro Martínez perquè anara a arreplegar els censals per ella atorgats a la seua filla pel seu matrimoni amb el noble Pedro Fernández d'Íxer. APPV, Notal de Bernat Gil, 331, 28 de setembre de 1400; l'any següent el cavaller Lluç de Bonastre va fer també procurador un dels seus escuders, Pere Satallada, perquè fera efectiva la venda de l'alqueria de Pamies, a la vall d'Orba; ARV, Protocol de Francesc de Monçó, 1552, 5 de febrer de 1401.

⁷⁸⁶ *Terç del crestià*, cap. CCCCLXXXIX. BNC, Ms. 457, f, 241r.

Per aquestes raons, en períodes de conflictivitat, és feia més necessari el concurs dels escuders. Amb l'única excepció, potser, d'Alfons, marquès de Villena, que, gràcies al seu marquesat a Castella, entre 1366 i 1395, podia alçar hosts dels seus vassalls en moments d'urgència com la guerra castellanonavarresa de 1378-1379, segons li permetien les estructures feuodovssallàtiques castellanques,⁷⁸⁷ la part més gran de la noblesa valenciana, en situacions de conflicte, els homes armats que podien mobilitzar veien, sobretot de les seues cases -les anomenades, a voltes, "companyes"- als quals podien sumar-se, eventualment, vassalls de senyoriu cristians i musulmans o menestrals.

A partir de la primavera de 1408, que la violència de les bandositats revifà, tant a València com a Xàtiva, els escuders de la noblesa i dels ciutadans immersos en les guerres tingueren un rol destacat, cosa que va dur alguns d'ells a la presó primer, i al cadafal després, segons havia ordenat el virrei, el comte de Dénia, amb la intenció de posar fi a les explosions de violència.⁷⁸⁸ Podem veure que en març de 1408, el noble Gilabert de Centelles, senyor de l'honor de Centelles i cosí germà del capitost mossèn Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec, va afermar amb ell l'escuder Gonçal Ortiz per un període d'un any -que ja havia començat el passat 22 de febrer, coincidint potser amb la represa de les hostilitats- per una soldada de 40 sous i una cota de malla.⁷⁸⁹

La cota de malla -podem aventurar amb les armes de l'amo- acostumava a ser donada o prestada per l'ocupador. En el testament de l'escuder castellà Juan Gil que servia en casa del noble Ramon de Centelles, un germà de Gilabert de Centelles, ordenat en setembre de 1409 quan se trobava a les portes de la mort a causa d'una ferida -la qual, admetia, que no li l'havia provocada cap enemic ans altre escuder del seu amo, Bernat "lo Gascó"- reconeixia tindre encara una cota del noble Ramon de Centelles.⁷⁹⁰ Idènticament, en el seu codicil·lí de 1411, mossèn Jaume Guillem Escrivà llegava al seu escuder Miquel Pérez la cota de malla amb que acostumava portar mentre l'havia servit.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ SAIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marquès de Villena", *En la España Medieval*, núm. 29 (2006), pp. 130-132.

⁷⁸⁸ NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Els valencians davant del Compromís de Casp" EN BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS i BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident, València, Institució Alfons el Magnànim*, 2013, p. 138.

⁷⁸⁹ APPV, Protocol de Domingo Barreda, 6.612, 1 de març de 1408.

⁷⁹⁰ APPV, Protocol de Miquel Arbúcies 13.901, 18 de setembre de 1409.

⁷⁹¹ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 11 de maig de 1411.

El nombre exacte de l'increment dels escuders però, s'emmascara en les descripcions de multituds presents en les alarmades lletres missives dels jurats i del consell. Aquestos, per exemple, denunciaven què el 26 d'abril de 1401 de casa del cap dels Centelles havien eixit armats amb ell una aglomeració formada per Eiximén Pérez d'Arenós, mossèn Pere de Montagut, mossèn Gilabert de Pròixida, Fra Nicolau de Pròixida i “*moltes gents d'armes, cavallers, homes de paratge, honrats ciutadans i escuders*”.⁷⁹² Tanmateix, és raonable que, en temps de necessitat, passaven de la desena, ja que pocs dies abans, els jurats afirmaven què havien sigut trobats a casa del noble mossèn Ramon de Vilaragut uns deu o dotze escuders “*deshonestament armats*”.⁷⁹³ I una quinzena d'anys abans, en el conflicte entre l'aleshores encara cavaller Jofré de Tous i els Pertusa, la justícia reial va sorprendre congregats en casa del primer 30 o 40 homes armats i a punt d'assaltar la casa dels seues enemics (Doc. 37).

⁷⁹² CARRERES ZACARÉS, Salvador, Notes per la història dels bandos de Valencia, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, p. 134-137.

⁷⁹³ *Ibidem*, pp. 126-128.

4.2-El patrimoni familiar

Les finances de la noblesa en la baixa edat mitjana, o més aïna la situació delicada de la generalitat d'aqueixes, han suscitat l'interès de la historiografia, que, com hem ja indicat, hi ha vist un dels catalitzador de l'estat modern així com de la conflictivitat senyorial -confosa, moltes vegades amb la violència nobiliària- que naixeria de la disputa per jurisdiccions o minúscules fonts de renda però que, ateses les penúries familiars, podien marcar la diferència entre la supervivència o la desolació. Ara bé, ni tan sols les estimacions més pessimistes dels patrimonis familiars poden, per si mateixes, explicar fenòmens complexos a l'escala de l'Occident feudal com fou l'aparició de l'edat modern la renovació dels llinatges de la noblesa a cada generació ni el fenomen de la violència nobiliària, amb causes molt variades.

En el cas del regne de València, el contrast entre les dificultats dels senyors i les conseqüències en la forma de l'estat és més pronunciat atès que, com ja hem avançat, el procés de construcció del poder públic espletà una monarquia amb més poder i mitjans autoritaris, però no en un poder centralista com el de les monarquies castellana o francesa sinó en un sistema d'equilibri entre la corona i la classe política representada en les corts i Diputacions del General dels seus regnes. Consegüentment, podem parlar d'un acoblament de l'aristocràcia -i de la classe política, en general- a les polítiques de la monarquia, especialment en la segona meitat del segle XV, però no de la seua subjugació al poder reial.⁷⁹⁴ Açò ens encamina cap a altre problema que és determinar, de manera global, la situació dels patrimonis nobiliaris en el període que revisem entre 1387 i 1412.

⁷⁹⁴ El desenvolupament de les estructures de govern pactista de la Corona d'Aragó ha sigut un dels principals interessos per part de la historiografia del poder i del parlamentarisme. Sense pretensió d'exhaustivitat entre les aproximacions que donen una visió més general, sobretot del regne de València, podem citar: BAYDAL SALA, Vicent, "El poder polític al regne de València durant el segle XIV. Descomposició o desenvolupament?", *Catalan Historical Review*, núm. 10 (2017), pp. 147-160; BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 85-106; BERNABEU BORJA, Sandra, *Governar València amb Alfons el Magnànim i Joan II (1416-1479)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023 [en premsa] (agraïm a S. Brnabeu la seua generositat per la consulta d'aquesta obra inèdita); GARCÍA GARCÍA, Cristina M., *Elites, monarquía y conflicto en la Corona de Aragón. La crisis política del reinado de Juan I (1387-1396)* [Tesi doctoral], Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2022, pp. 143-181; LADERO QUESADA, Miguel A., "El ejercicio del poder real en la Corona de Aragón: Instituciones e instrumentos de gobierno (siglos XIV y XV)", *En la España Medieval*, vol. 17, núm. 31 (1994), pp. 31-93; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "Aristocràcia i orígens de l'Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13 (2002), pp. 159-176; 536; SABATÉ I CURULL, Flocel "Regnat de Martí I: el govern del

Clarament, existia una polifonia extremadament rica de situacions fins i tot al si d'un mateix llinatge amagada darrere de les tendències majoritàries que puguem discernir. Per tant, esbossar aquestes línies gruixudes de l'estat de les finances aristocràtiques presenta no pocs enrevessaments. Novament, caldria fer un estudi detallat de cadascuna de les quatre o cinc centenes de famílies de la noblesa valenciana que, probablement existien a l'alba del Quatre-cents. Per a la qual tasca, amb l'honrosa excepció del ducat de Gandia, no comptem, malauradament, amb registres comptables de famílies de la noblesa.⁷⁹⁵ En conseqüència, els indicis amb què treballem són, abans que res, evidències indirectes que fan necessari prendre un seguit de precaucions. Primerament, l'ajuda règia i les demandes d'auxili elevades per individus -i famílies- en dificultat. En segon lloc, l'espínosa qüestió de la gestió i pèrdua dels senyorijs. En tercer lloc, la seua integració al mercat del crèdit, ço és, les compres i vendes -i revendes- de censals i violaris.

4.2.1-Els problemes dels senyors

L'anàlisi dels modes de producció feudals i de les estructures de poder i generació de renda en el marc del senyorijs ha constituït un dels objectes de recerca més destacats dels estudis d'història medieval del regne de València de les últimes quatre dècades. Els avanços assolits en aquesta línia de recerca han posat de manifest que, de manera global, els esplets de la gran majoria de senyorijs valencians del segle XV eren minsos, en termes absoluts: A. Furió ha evidenciat que una fracció gens negligible de les senyories, en el Quatre-cents, només proporcionaven entre 10.000 i 30.000 sous de rendes.⁷⁹⁶ En tot cas,

territori i els bàndols" en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 69-119; SABATÉ I CURULL, Flocel, "Territory, Power and Institutions in the Crown of Aragon", en SABATÉ I CURULL, Flocel, *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 172-200.

⁷⁹⁵ En termes generals, les fonts d'àmbit privat, entre les quals se comptabilitzarien les comptabilitats o "llibres de deu e deig", tant de membres de les elits com de professionals del comerç estan pràcticament absents dels materials de què disposem per estudiar els patrimonis nobiliaris fins a la fi del segle XV. FURIÓ DIEGO, Antoni, "Disettes et famines en temps de croissance : une révision de la crise de 1300 : le royaume de Valence dans la première moitié du XIVe siècle" en DRENDEL, Johan i MENANT, François (dirs), *Disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma, École française de Rome, 2011, p. 362; GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, "Feudalismo i crèdit a l'Europa medieval", Barcelona: quaderns d'història, núm. 13 (2007), p. 114; VICIANO NAVARRO, Pau, "Racionalidad señorial y memoria administrativa: los libros de cuentas del condado de Dénia a finales del siglo XIV", *Edad Media. Revista de historia*, vol. 22 (2021) pp. 103-142.

⁷⁹⁶ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 112-123.

insuficients per sostindre sense fonts d'ingressos complementaris, les hisendes de les famílies senyoriales.

Les causes d'aquesta baixa rendibilitat del senyoriu valencià a la tardor de l'edat mitjana han sigut situades, pel consens historiogràfic majoritari, més en aspectes estructurals, -que arrancaven del procés mateix de senyoralització del país entre la dècada dels 1230 i la mort d'Alfons el Benigne, aproximament- ço és, el seu tamany reduït, la seua dispersió territorial, i la fragmentació i la poca entitat de les exaccions dominicals - moltes de les quals, a principis del segle XV, s'havien fossilitzat en redempcions en metàl·lic. No tant en factors externs com els cicles d'epidèmies, la recrudescència climàtica o les guerres que incrementaren la seua freqüència entre mitjan segle XIV i mitjan segle XV. Tot i que tampoc podíem obviar els efectes desestabilitzadors que determinades conjuntures, com ara la llarga guerra de Castella (1356-1369), varen tindre sobre l'interior i la frontera del regne.⁷⁹⁷

⁷⁹⁷ La copiositat de la bibliografia disponible, així com la temàtica, més general o concreta, de les diferents contribucions que la conformen desaconsellen fer una revisió integral; resulta imprescindible destacar que aquestes conclusions les podem extreure dels treballs de: CERVANTES PERIS, Francisco J., *El Antiguo Patrimonio de María de Luna. Los fundamentos de una empresa feudal* [Tesi de Llicenciatura], València, Universitat de València, 1993; CERVANTES PERIS, Francisco J., *La herencia de María de Luna: una empresa feudal en el tardomedievo valenciano*, Sogorb, Concejalía de Cultura de l'Ajuntament de Sogorb, 1998; FURIÓ DIEGO, Antoni i GARCIA-OLIVER, Ferran, "Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià", *Estudi General*, vol. 5/6 (1985-1986), pp. 291-310; FURIÓ DIEGO, Antoni J., "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 109-151; FURIÓ DIEGO, Antoni, "La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans", *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), pp. 45-103; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló (s. XIII-XV)", *Estudi General*, 1986, num. 5, pp. 311-323; GUINOT, RODRÍGUEZ, Enric, "Feudals i camperols: el marc de les relacions senyoriales en el món rural valencià", *Millars. Geografia i història*, vol. 13 (1990) pp. 81-86; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "El modelo de feudalismo repoblador: rentas y señoríos en la Valencia medieval", en SARASA SÁNCHEZ, Esteban i SERRANO MARTÍN, Eliseo (dirs), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica: ss. XII – XIX*, vol. 3, Saragossa, Diputación Provincial de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 1993, pp. 513-525; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història medieval*, núm. 8 (1997), pp. 79-108; MESADO GIMENO, xavier, *Els vescomtes de Gallano. Un llinatge baronial de la Corona d'Aragó en la baixa Edat Mitjana* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2015, pp. 415-492; PASTOR ZAPATA, José L., *El Ducado de Gandia: un señorío valenciano en el transito de la Edad media a la moderna* [Tesi doctoral], Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1990; PASTOR ZAPATA, José L., "Patrimonio y endeudamiento de la nobleza valenciana en el siglo XV: los Ladró y su señorío de Thoris", en LORING GARCIA, Maria Isabel (dir), *Historia social, pensamiento historiográfico y Edad Media: homenaje al prof. Abilio Barbero de Aguilera*, Madrid, Ediciones del Orto, 1997, pp. 431-447; TOMÁS BOTELLA, Bernardo, *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo: rentas y poder señorial*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 35-66 i 99-114; VICIANO NAVARRO, Pau, *Senyors, camperols i mercaders: el món rural valencià al segle XV*, Catarroja, Afers, 2007, pp.145-166; VICIANO NAVARRO, Pau, "Renta y poder señorial", en *Catarroja: Historia, Geografia y arte*, València, Universitat de València, 2015, pp. 40-56.

Ben mirat, les tendències econòmiques i demogràfiques dels països de la Corona d'Aragó peninsular i balear, en el Tres-cents, no s'acoblen al paradigma del col·lapse sistèmic del feudalisme a l'Europa Occidental, tal com el plantejava J. Bois,⁷⁹⁸ ni tampoc s'ajusten, com ha reeixit la investigació recent, a la davallada poblacional causada per la Pesta Negra de mitjan segle XIV segons la plasmava el ja clàssic estudi d'O. J. Benedictow.⁷⁹⁹

De fet, a aquest conjunt territorial i polític, sumàriament, i a despit de l'impacte de l'epidèmia, va continuar el creixement econòmic i es va mantindre la població. Fins i tot a les regions més afectades per la primera mossegada de la mortaldat bubònica que va ser la meitat septentrional del Principat de Catalunya. Però en què l'escalabre no aplegà sinó amb la guerra civil catalana (1462-1472), ben consumit el segle XV.⁸⁰⁰ Al regne de València, específicament, tot i els daltabaixos i commocions com la contesa castellana, el creixement del segle anterior no es va aturar en la segona meitat del Tres-cents, com indiquen el manteniment de la població, segons han palesat els treballs d A. Furió i P.

⁷⁹⁸ BOIS, Guy, *La gran depresión medieval, siglos XIV-XV: el precedente de una crisis sistémica*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de València, 2001, pp. 117-160.

⁷⁹⁹ BENEDICTOW, Ole J., *La Peste Negra, 1346-1353: La historia completa*, Madrid, Akal, 2004, pp. 113-130 i 365-380.

⁸⁰⁰ CATEURA BENNÀSSER, Pau, "La crisi a través de les fonts fiscals i judicials (Regne de Mallorca, s. XIV-principis s. XV)" en TUDELA VILALLONGA Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 33-46; FURIÓ DIEGO, Antoni, "Disettes et famines en temps de croissance : une révision de la crise de 1300 : le royaume de Valence dans la première moitié du XIVe siècle" en DRENDEL, Johan i MENANT, François (dirs), *Disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma, École française de Rome, 2011, pp. 343-416; FURIÓ DIEGO, Antoni, "La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans", *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), pp. 45-103; GARCIA-OLIVER, Ferran, "Estructura agrària i crisi rural: la Corona d'Aragó en el tombant de l'Edat Mitjana" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban i SERRANO MARTÍN, Eliseo (coords), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV – XVI*, Zaragoza, 1997, pp. 41-62; TELLO HERNÁNDEZ, Esther, "La evolución de las tasas beneficiosas en el obispado de Mallorca (1375-1456), ¿un indicador de crisis?" en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 103-120; TO FIGUERAS, Lluís, "Feudalisme mediterrani i la construcció d'una economia comercialitzada" en SABATÉ I CURULL, Flocel (dir), *L'Edat Mitjana. La primera globalització?*, Lleida, Pagès Editors, 2022, pp. 103-124; VERDÉS PIJUAN, Pere, "L'evolució dels ingressos fiscals del municipi de Cervera (1331-1516): un indicador de la conjuntura econòmica?" en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 121-141.

Viciano,⁸⁰¹ o l'increment de la demanda de productes manufacturats, observada per L. Almenar i J. V. Garcia Marsilla.⁸⁰²

Això no vol dir però, que les catàstrofes acumulades dels segles XIV i XV, com les malalties i les guerres, no tingueren cap conseqüència en l'organització de les senyories ni de la producció agrària. Sinó que la reducció, en termes absoluts, de la superfície conreada i de l'encariment de la mà d'obra va portar a noves receptes per part dels senyors i dels propietaris de la terra per fer créixer els ingressos que els fornien. Al camp valencià, els conreus especulatius com l'arròs o el sucre guanyaren terreny mentre que els senyors feudals feien créixer la pressió sobre el nodrit camperolat musulmà,⁸⁰³ que se consolidà com una de les principals fonts de renda dominical, per les exigències a que estaven sotmesos;⁸⁰⁴ de forma paral·lela a com, a Catalunya, a causa de les disputes

⁸⁰¹ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Disettes et famines en temps de croissance : une révision de la crise de 1300 : le royaume de Valence dans la première moitié du XIVe siècle" en DRENDEL, Johan i MENANT, François (dirs), *Disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma, École française de Rome, 2011, pp. 343-416; FURIÓ DIEGO, Antoni, "La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans", *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), pp. 59-66; VICIANO NAVARRO, Pau, "Crisi o redistribució demogràfica? La població del braç nobiliari del regne de València al segle XV" en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 179-180.

⁸⁰² ALMENAR FERNÁNDEZ, Luis, "Crisi en el consum de manufactures? Mesurant la demanda de ceràmica en el regne de València durant la baixa edat mitjana" en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 161-177; ALMENAR FERNÁNDEZ, Luis i GARCIA MARSILLA, Juan V., "Fashion, emulation and social classes in late medieval Valencia. Exploring textile consumption through probate inventories" en NIGRO, Giampiero (ed), *La moda come motore economico: innovazione di processo e prodotto, nuove strategie commerciali, comportamento dei consumatori*, Florència, Firenze University Press, pp. 341-366; VICIANO NAVARRO, Pau, *Senyors, camperols i mercaders: el món rural valencià al segle XV*, Catarroja, Afers, 2007, pp. 55-79.

⁸⁰³ CASTILLO SAINZ, Jaume, "Senyories, canyamel, sucre i creixement econòmic a la Safor abans dels Borja", en *Sucre & Borja. La canyamel dels Ducs. Del trapig a la taula [Exposición, Gandia. Casa de la Cultura "Marqués de González de Quirós"]*, Gandia, Ajuntament de Gandia, 2000, pp. 59-74; FURIÓ DIEGO, Antoni, "La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans", *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), pp. 81-90; GARCIA-OLIVER, Ferran, "Els cultius" en SALRACH MARÉS, Josep M. (coord), *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 301-334; VICIANO NAVARRO, Pau, "Els llauradors davant la innovació agrària. El cultiu de l'arròs al País Valencià a la fi de l'Edat Mitjana", *Afers* vol. 16 (2001) pp. 315-332.

⁸⁰⁴ La situació del camperolat mudèjar i l'evolució cap a condicions més restrictives ha concitat no poques reflexions en els dos decennis precedents; entre les quals podem citar algunes contribucions que consideren de referència, a saber: GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Los mudéjares de la Valencia medieval: renta y señorío", *Áreas: revista internacional de ciencias sociales*, núm. 14 (1992), pp. 27-48; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Sofras" y prestaciones personales en los mudéjares valencianos" en VI Simposio internacional de Mudejarismo. Teruel, 16-18 de septiembre de 1993. Actas, Terol, Centro de Estudios Mudéjares, Instituto de Estudios Turolenses, 1995, pp. 329-356; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "El campesinado mudéjar de la Valencia bajomedieval. De la libertad a la servidumbre (siglos XIII-XV)", en *Campo y ciudad. Mundos en tensión (siglos XII-XV)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2018, pp. 147-170; TORRÓ ABAD, Josep, "Del almagram a las particiones de frutos: Las cargas agrarias en las aljamas musulmanas del Reino de Valencia" en VALLEJO POUSADA, Rafael i FURIÓ DIEGO, Antoni (coords), *Los tributos de la tierra: fiscalidad y agricultura en España: (Siglos XII-XX)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp.

per les terres i masos rònecs abandonats se començava a gestar una tensió entre els titulars dels senyorijs i els pagesos de remença.⁸⁰⁵

Amb tot, el quadre general, que acabem de traçar, de la situació del senyorijs valencià des de finals del segle XIV pot matisar-se en alguns punts. Primer de tot, per bé que eren la minoria, alguns matrimonis aconseguiren formar empreses feudals de gran tamany -en superfície, per la suma de nuclis de població i de termes, els esplets dels quals ultrapassaven el llindar mediocre dels 30.000 sous anuals adés indicats. Verbigràcia, el Patrimoni de Luna, que estigué en mans de l'infant Martí, duc de Montblanc i de Maria de Luna, des de 1372 fins 1392, quan fou donat en penyora a la ciutat de València per 50.000 florins a fi de finançar la seua empresa siciliana.⁸⁰⁶ I, de nou, en mans dels ara reis Martí i Maria en 1403, i, després, del seu net Frederic de Luna, des del 1409 fins la confiscació de la senyoria en 1430. Aquesta, per bé que podia oferir rendiments de vora 100.000 sous anuals no salvaguardava els seus titulars de l'endeutament censal -rossegant fins a una cinquena part de les rendes- ni evitava que haguera de ser hipotecada quan les necessitats pecuniàries ho exigien.⁸⁰⁷

Idènticament, les possessions valencianes dels marquesos de Villena i ducs de Gandia -que sumaven del 9,5% de la superfície del regne en mans d'un sol matrimoni- proporcionaven substanciosos esplets, sumats als dels estats aragonesos i castellans. Si bé

185-222; TORRÓ ABAD, Josep, "Vivir como cristianos y pagar como moros: genealogía medieval de la servidumbre morisca en el reino de Valencia", *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm.27 (2009), pp. 11-40.

⁸⁰⁵ FELIU MONTFORT, Gaspar, "La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión", *Hispania: Revista española de historia*, vol. 64, núm. 217 (2004), pp. 435-466; LLUCH BRAMON, Rosa, "'Possit ire et redire quo voluerit libere'. Els esforços senyorijs per evitar la mobilitat dels remences (segles XIII-XV)" en LLUCH BRAMON, Rosa, ORTÍ GOST, Pere, PANERO, Francesco i TO FIGUERAS, Lluís (coords), *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali*, Cherasco, Centro Internazionale di Studi Sugli Insediamenti medievali i Dipartimento di lingue e letterature straniere e culture moderne, 2025, pp. 155-175; SERRA CLOTA, Assumpta, "Reaccions senyorijs a la crisi agrària a Catalunya, a la Baixa Edat Mitjana: els remences", *Anuario de estudios medievales*, núm. 29 (1999), pp. 1005-1042; TO FIGUERAS, Lluís, "Mobilità contadina e servaggio (Catalogna, Aragona e Francia meridionale)". en LLUCH BRAMON, Rosa, ORTÍ GOST, Pere, PANERO, Francesco i TO FIGUERAS, Lluís (coords), *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali*, Cherasco, Centro Internazionale di Studi Sugli Insediamenti medievali i Dipartimento di lingue e letterature straniere e culture moderne, 2015, pp. 155-175.

⁸⁰⁶ NARBONA VIZCAINO, Rafael, "L'interregne a València", en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 780; NARBONA VIZCAINO, Rafael, «El dominio de Valencia sobre el vizcondado de Chelva (1395- 1408): sobre la libertad de la ciudad y la libertad del reino», *Edad Media. Revista de Historia*, núm. 21 (2020), pp. 230-232.

⁸⁰⁷ FURIÓ DIEGO, Antoni J., "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 112-123; de 1300 en Méditerranée occidentale, Roma, École française de Rome, 2011, pp. 343-416.

la dispersió de les fonts ens impedeix donar una xifra global, només el còmput del comtat Dénia superava de 120.000 sous. A desgrat de la qual cosa les necessitats monetàries dels marquesos i ducs -el pagament del rescat i l'alliberament del primogènit Alfons, àlies Gonçal Díez, del rei d'Anglaterra, aconseguit finalment el 1392, el matrimoni de la filla, Elionor amb el comte de Prades en 1405, etc.- empenyeren els titulars a l'endeutament i a demanar subsidis forçosos als vassalls en 1381, 1392, 1405 i 1412.⁸⁰⁸

A un segon nivell, per baix d'aquestes empreses colossals de la noblesa valenciana, se situaven alguns estats de menor entitat però igualment destacables per la superfície total. Entre aquestos podem esmentar el patrimoni dels fills de Pere Boïl a l'Horta de València;⁸⁰⁹ el patrimoni de Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec (†1409) i del seu fill i hereu Bernat de Centelles, que incloïa les baronies de Nules, d'Oliva-Rebollet i Riba-roja del Túria.⁸¹⁰ Sense oblidar que Eimeric de Centelles, oncle patern de Gilabert de Centelles, i els seus hereus posseïren la Foia de Torralbes, a l'extrem septentrional del terme d'Alzira. Igualment, eren importants la baronia de Bunyol, en mans dels comtes d'Urgell,⁸¹¹ o la tinença d'Alcalatèn, en l'extrem nord-occidental del regne, que tenia per titulars els poderós llinatge aragonés dels Urrea.⁸¹² O, ja a finals de la centúria, el patrimoni dels Borja, el ducat de Gandia i el marquesat de Llombai, que havia començat a bastir-se en 1484.⁸¹³

⁸⁰⁸ CASTILLO SAINZ, Jaume, *Alfons el Vell, Duc Reial de Gandia (1342-1412)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, pp. 106-122; TOMÁS BOTELLA, Bernardo, *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo: rentas y poder señorial*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 17-34.

⁸⁰⁹ Mentre que el primogènit, Ramon Boïl, va heretar els senyorius de Bètera, Massamagrell, Massanassa i Xirivella i la baronia de Boïl, al regne d'Aragó, concedida en ple domini a són pare en 1364 quan fou erigit en baró, el segundogènit, Felip de Boïl, va heretar-ne el senyoriu de Manisses. APPV, Protocol de Bernat Safont, 23.013, 27 de novembre de 1401; APPV, Notal de Joan Eiximeno, 986, 8 de desembre de 1407. Una revisió del patrimoni familiar i la successió al cap dels diferents senyorius fou feta per J. Reig, baró de Sant Petrillo, al seu treball de 1920: CARUANA REIG, José, *El doble sepulcro de los Boil. Discurso del Sr. Barón de San Petrillo en su recepción como director consiliario electivo en el Centro de Cultura Valenciana, celebrada en Valencia, el 16 de abril de 1920*, Valencia, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1920.

⁸¹⁰ L'estudi més recent i complet al que podem dirigir-nos sobre la consecució del patrimoni de la branca dels Centelles de Riusec, originats en el matrimoni del noble Pere de Centelles, senyor de Nules, i de Ramoneta de Riusec, senyora de Riba-roja, el podem trobar a la tesi doctoral d'A. Soler. SOLER MOLINA, Abel, *Intervenció senyorial i transformacions locals a la baronia de Rebollet-comtat d'Oliva (segles XIII-XVI). Els Carròs i els Centelles* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d'Alacant, 2021, pp. 173-283.

⁸¹¹ PASTOR MADALENA, Manuel, *El cartulari de Xestaltar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004, p. 217; PASTOR MADALENA, Manuel, *Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestaltar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció*, [Tesi doctoral] Universitat de València, València, 2011, pp. 217 i 241-242.

⁸¹² LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "Los Urrea y la Revuelta de L'Alcalaten de diciembre de 1440", *Saitabi*, núm. 45 (1995), pp. 259-260.

⁸¹³ CERVANTES PERIS, Francisco Javier, *El Antiguo Patrimonio de María de Luna. Los fundamentos de una empresa feudal* [Tesi de Llicenciatura], València, Universitat de València, 1993, pp. 54-69; GUINOT

Amb tot, i fora d'aquest àpex de la noblesa, tant per la seua dignitat baronial com per les possessions que acumulaven, el senyoriu laic era una constel·lació de xicotetes alqueries, de les quals cada matrimoni titular posseïa entre una i tres, fins a completar un mapa que s'estenia per quasi 300 unitats de poblament i, almanco 20.000 focs fiscals (aproximadament un 40% de la població estimada en unitats fiscals).⁸¹⁴ Malgrat aquestes xifres gegantesques, en termes absoluts, hem d'insistir en el desequilibri manifest entre una selecta minoria al cim de la noblesa i una majoria de senyors amb possessions raquítiques.

A més, a més, hem d'emfatitzar que la realitat -i el destí- del senyoriu eren independents de la realitat de la noblesa en el canvi del segle XIV al segle XV. No únicament perquè existia un senyoriu eclesiàstic que ocupava el 18,33% de la superfície del regne.⁸¹⁵ També perquè un compartiment reduït dels senyors laics eren ciutadans i homes de vila, que posseïen, sobretot, xicotetes alqueries periurbanes; entre les que

RODRÍGUEZ, Enric, en BALDOVÍ GONZÁLEZ, Mariani i PONS ALÒS, Vicent (eds), *El hogar de los Borja: 2000, Any Borja: Xàtiva, Museu de l'Almodí, Antic Hospital Major, del 16 de diciembre de 2000 al 28 de febrer de 2001*, pp. 159-170; DE MOXÓ I MONTOLIU, Francisco, "Un linaje aragonés con proyección mediterránea: los Luna. Cauces abiertos de investigación" en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre*, València, Universitat de València, 2005, pp. 275-284; PASTOR ZAPATA, José L., *El Ducado de Gandia: un señorío valenciano en el transito de la Edad media a la moderna* [Tesi doctoral], Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1990; PASTOR ZAPATA, José L., "Els Borja, ducs de Gandia: implantació d'un llinatge i construcció d'un espai senyorial en el trànsit del segle XV al XVI" en *Sucre & Borja. La canyamel dels Ducs. Del trapig a la taula [Exposició, Gandia. Casa de la Cultura "Marqués de González de Quirós"]*, Gandia, Ajuntament de Gandia, 2000, pp. 169-2000; PASTOR ZAPATA, Jose L., "Duques y barones: el patrimonio señorial de los Borja más allá de Gandía a fines del siglo XV", *Revista Borja*, vol. 3 (2010-2011) p. 19-46.

⁸¹⁴ A les dades oferides per C. López que el domini del braç militar, segons el capbreu ordenat per les corts de 1429 -1430 generosos comprenia prop de 17.000 focs fiscals i entre 225 i 243 localitats, hem sumat, per ataïllar la situació en l'alba del Quatre-cents els 3571 focs i més de 2250 km² que sumaven els dominis valencians dels marquesos de Villena en la dècada de 1380 i els aproximadament 400 km² que ocupaven les possessions al regne de València dels comtes d'Urgell, és a dir, la baronia de Bunyol per a la qual malauradament no disposem de dades fiscals. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), p. 619; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "Aristocràcia i orígens de l'Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13 (2002), p. 162; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Noblez a y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 99-102; PASTOR MADALENA, Manuel, *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004, p. 217; PASTOR MADALENA, Manuel, *Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció*, [Tesi doctoral] Universitat de València, València, 2011, pp. 217 i 241-242; TOMÁS BOTELLA, Bernardo, *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo: rentas y poder señorial*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2013, pp. 23-34 i 263-265.

⁸¹⁵ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp., p. 113; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "Donamus et concedimus vobis". Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II" en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 228-231.

podem nomenar Beneixida, a la Contribució Particular de València, que en 1395 va passar del ciutadà Guillem Mir al seu conciutadà Bernat Joan, per 49.000 sous,⁸¹⁶ Montortal, al terme d'Alzira, en mans d'un veí de la vila, Andreu Boquet,⁸¹⁷ o Xeraco, al terme de Gandia, propietat de Sibil·la, vídua del gandienc Jaume Rausí.⁸¹⁸ Però, especialment, perquè només una fracció de la noblesa eren titulars d'algun senyoriu. Concretament, entre els 868 individus adults que hem censat entre 1387 i 1412 a penes se trobaven 148 senyors parcials o total (130 mascles i 18 dones), En altres paraules, a penes el 23,76% dels homes i un poc significatiu 5,6% de les dones -un 17,05% del total dels adults documentats- podia alegrar-se de les rendes d'un senyoriu.

L'anàlisi que hem realitzat de la situació i la gestió per part dels senyors del grup nobiliari, tot i la brevetat de l'arc cronològic en què ens hem centrat, a penes una generació, pot confirmar que la tònica general i les grans tendències -i problemàtiques- de la senyoria valenciana del Quatre-cents estaven ja ben presents i fermament consolidades en l'extrem final del segle XIV. A més de les evidències proporcionades per la gestió dels titànics -dins del marc valencià, entre una miríada de senyorius poc importants- estats dels marquesos de Villena i dels ducs de Montblanc, que ja hem tret a escena; la nostra principal font d'informació per apropar-nos a l'estat majoritari dels patrimonis feudals aristocràtics han sigut els contractes i el pagament de l'arrendament de senyorius a tercers, usualment mercaders. Podem inferir que no era la manera més usual d'administrar els senyorius -contra el *tropos* del senyor absentista. Vistos els pocs exemples en comparació al total de senyorius i el fet que, dels setze casos que hem pogut rastrejar, fins a 11 eren senyorius de l'alta noblesa posseïdors de patrimonis amb una certa entitat. Encara que de només quinze hem pogut documentar les condicions o almenys el preu total de l'arrendament.⁸¹⁹

⁸¹⁶ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 16 de juny de 1396. El cas de la contribució particular i general de València, examinat per A. Furió i J. A. Mira, pot ser il·lustratiu de les diferents proporcions de senyors ja que d'una trentena d'enclavaments que, a finals de l'edat mitjana, s'ubicaven en la General Contribució, 20 estaven en mans de la noblesa i la resta en mans d'institucions eclesiàstiques o mans privades. FURIÓ DIEGO, Antoni i MIRA JODAR, José A, "La Ciudad y el campo", en HERMOSILLA PLA, Jorge (coord), *La ciudad de Valencia : historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia. Vol. 1: Historia*, València, Universitat de València, 2009, pp. 239-240.

⁸¹⁷ ARV, Protocol d'Innocent Moya, 11.227, 19 d'abril de 1410.

⁸¹⁸ APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent, 18.924, 16 de novembre de 1412.

⁸¹⁹ Falta només l'arrendament del Verger, al terme de Dénia, senyoriu del cavaller Gonçal de Castellví, en 1389 que, durant almenys l'any anterior de 1387-1388 havia sigut arrendat per altre cavaller, Lluç de Bonastre, qui va pagar-li pel termini de Nadal 62 lliures. ARV, Notal de Francesc Monzó, 2400, 1 de març de 1389.

Taula 4.6-Contractes d'arrendaments de senyories (1393-1412).⁸²⁰

Període	Titular	Senyoriu	Preu per any (sous valencians)
1392-1393	Pere de Vilanova	Vall de Pop	12.500 sous
1396-1397	Jofré de Tous	Sollana i Trullàs	19.500 sous
1397-1400	Lluís Sánchez de Calataiud	Real i Montserrat	6.300 sous
1400-1404	Francesc Munyoz	Benifallim (Terme de Penàguila)	740 sous
1402-1403	D. Pero Maça de Lizana	Albalat	30.000 sous
1405-1406	D. Pero Maça de Lizana	Monòver i Xinosa	8.050 sous
1406-1408	D. Pero Maça de Lizana	Novelda	13.500 sous
1403-1404	D. Pero Maça de Lizana	Albalat i Segairén	3.000 sous
1404-1407	Pere de Montagut	Alcúdia	9.000 sous
1405-1409	Guillem Ramon de Centelles	Foia de les Torralbes (Llombai, Alfarb, Catadau i Alèdua)	20.000 sous
1406-1407	Eiximén Pérez d'Arenós	Alberic, la Foia i Benifaraig	30.000 sous
1407-1408	Jofré de Tous	Sollana i Trullàs	12.800 sous
1407-1409	Ramon de Vilanova	Castalla i Onil	6.000 sous*
1410-1411	Mariferràndis Forner	Benicolet (Contribució general de València)	1.200 sous
1412-1416/18	Bernat de Centelles	Nules i Oliva	24.500 sous

Els preus anuals dels arrendaments guarden coherència amb l'espectre d'entre 10.000 i 30.000 sous per al gruix dels patrimonis. Podem copsar que, exceptuant la

⁸²⁰ A partir de fonts notariales.

minúscula alqueria de Benifallim, al terme de Penàguila, que fou arrendada pel seu titular, mossèn Francesc Munyoz, per quatre anys, al ciutadà de València Miquel Cardona, per 740 sous pagadors tots els anys en Quaresma i Nadal,⁸²¹ sis senyories s'arrendaren per preus entre 1200 i 10.000 sous i les huits restants entre 12500 i 30000 sous cada any. La precaució més important que hem d'adoptar, tanmateix, és que l'arrendament pagat al titular per l'arrendador molt probablement fora una compromís a la baixa, que permetia un marge de beneficis als arrendadors.

No escapa a la nostra atenció que, per exemple, la baronia de la Foia de les Torralbes, al terme d' Alzira, fou arrendada pel senyor, Guillem Ramon de Centelles, als veïns de la vila Joan Destorrent i Pere Alboreda per quatre anys, del Nadal de 1404 al Nadal de 1408 (o 1405-1409 seguint el còmput de l'Any de la Nativitat) per 20.000 sous cada any amb la condició que si, en alguna de les anualitats, les rendes eren superiors, Pere Alboreda, pels seus treballs podia quedar-se amb 1000 sous, emperò, la resta s'ho havien de repartir a parts iguals el noble i els arrendadors.⁸²² Per altre costat, el preu nominal de l'arrendament disminuïa per culpa de les càrregues anuals que suportava la senyoria. Llegim en les condicions per a l'arrendament de Benifallim que l'arrendador no podia exigir ni el morabatí del lloc ni les penes del bovalar -retinguts- i havia de fer front als préstecs o "*comoda*" que havien dat anteriorment els llauradors del lloc.⁸²³

L'avantatge principal de l'arrendament per als titulars que optaven per aquest sistema era obtindre els rèdits en metàl·lic en el menor temps possible; fins i tot convertint l'arrendament en un préstec encobert. Podem comprovar-ho en els arrendaments de les rendes de les baronies de Castalla i d'Onil del noble mossèn Ramon de Vilanova, pare del vescomte de Xelva, que en 1406 foren comprades la primera pel síndic del lloc, Pasqual Serrano, per 3000 sous anuals per tres anys,⁸²⁴ i la segona per Guillem Vidal, el seu homònim d'Onil, per 6000 sous durant dos anys;⁸²⁵ L'any següent aquest arrendament havia cessat ja que, com va reconèixer en una posterior carta d'absolució i rendiment de comptes el seu net i hereu, D. Ramon de Vilanova, vescomte de Xelva, el 14 de febrer de 1407, el senyor de Castalla i Onil havia arrendat els llocs formalment per

⁸²¹ APPV, Notal de Bertomeu Martí, 71, 16 de setembre de 1399.

⁸²² ARV, Notal de Martí d'Alagó 2501, 10 de maig de 1405.

⁸²³ APPV, Notal de Bertomeu Martí, 71, 16 de setembre de 1399.

⁸²⁴ APPV, Protocol de Francesc Escolà, 27.697, 1 de març de 1406.

⁸²⁵ APPV, Protocol de Francesc Escolà, 27.697, 1 de març de 1406.

8000 sous anuals però s'admetia que havia sigut en realitat per 7500 sous anuals durant quatre anys havent rebut de manera anticipada 200 florins que se descomptarien de la última anualitat.⁸²⁶

Això no obstant, tampoc les quantitats que cobraven directament els senyors a través dels seus oficials eren molt més esplèndides. Agafem com a exemple que en agost de 1396, per les rendes anuals de Tous, la senyora usufructuària del lloc rebé de mans de l'alamí de l'aljama de Tous, Selim Aliol, a penes 2689 sous, a despit del tamany considerable del terme del castell de Tous.⁸²⁷ Com a plasmació clara de les deficiències estructurals i la fragmentació de les exaccions, que resultaven en ingressos dominicals poc exuberants, tenim els capítols del contracte d'arrendament dels llocs de Monòver i Xinosa, al Vinalopó Mitjà, signats per Don Pero Maça de Lizana, aleshores menor de 20 anys ensems amb el seu procurador, Guillem Saera, llicenciat en lleis, amb el mercader sarraí Jucef Xipiona en febrer de 1405.⁸²⁸

Aquest darrer arrendava a canvi de dues pagues anuals els esplets dominicals: inclosos el terç delme, herbatge, carnatge, “petxo” que era una quantitat pactada i fixada en 333 sous i 4 diners per Sant Joan, i 602 sous 2 diners a l'octubre, l'alfarda, en 4000 sous, el quirat en 1000 sous, el dret d'atzembles en 140 sous, el cens del molí en huitanta sous, el cens del molí, en 80 sous, la capitació dels moros adults en 5 sous i 3 diners per cap, i la del seu bestiar menut en 2 diners per cap, el dret de mesurar el blat en 3 sous i 4 diners, inclòs al delme dels blats, el delme de les gerres i la màcia o 4 diners i mig per cada tafulla de terra (sisena part d'una fanegada) sembrada de safrà bord.⁸²⁹ També diversos pagaments en espècie: l'alfara consistent en un cafís d'ordi per cada mascle o dona adults de l'aljama, el dret d' “ogera”, o sia, mig almud de civada per cada casa de moros, 104 gallines i 90 lliures de filassa.

Per si fora poc, s'especificava que el senyor tenia dret a comprar productes a preu molt reduït com ara un parell de gallines per 20 diners o 4 ous per un diner. Amb tot, el senyor retenia el morabatí quan se plegara, el dret de successió de moros i mores, l'alta i baixa jurisdicció i el dret de collita de l'aljama valorat en 250 sous però les calònies o multes per raó de les penes podia rebre-les l'arrendador. Igualment aquest seria

⁸²⁶ APPV, Protocol de Francesc Escolà, 27.696, 21 de juliol de 1410.

⁸²⁷ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 18 d'agost de 1396.

⁸²⁸ ARV, Protocol de Bernat Vallseguer, 2268. 12 de febrer de 1405.

⁸²⁹ DCVB. Sub voce “Tafulla”.

indemnitzat, segons dictaminara un tercer, si els llocs se despoblaven “*per guerra de amichs o enemichs*”.

No es difícil tampoc de veure, a partir d'aquest exemple, que, a més de les diferències de tamany, el que possibilitava la rendibilitat superior d'una senyoria sobre una altra eren, en essència, tres factors. Primerament, i com ja hem indicat, que els vassalls foren musulmans, pel nombre més gran d'exigències i exaccions a què els sotmetien els senyors inclosos els pagaments en espècie -en forma de fil, aviram o altres aliments- i les capitacions de persones i animals que no coneixien els llauradors cristians. En segon lloc, el gaudi del mer imperi que donava el poder al senyor de castigar amb la pèrdua de membres i de la vida; i de fer valdre aquesta amenaça per obtindre remissions en metàl·lic.

A desgrat sobre les disquisicions del que significava el mer imperi o jurisdicció pura en època baixmedieval que s'ha identificat amb la possibilitat d'imposar penes aflictives seguint la doctrina de P. Belluga,⁸³⁰ podem veure que el veritable abast del mateix, pel que fa a la vida de les comunitats rurals, eren els medis de coerció que posava en mans dels titulars de senyories, segons consta en la carta de venda feta per la corona del castell de Montornès i el seu terme amb els seus drets i rendes i el mer i mixt imperi i jurisdicció alta i baixa al donzell castellanenc Humbert Barberà en 1379. El nou posseïdor arplegà la facultat de conèixer els plets civils i les causes penals dels seus vassalls, o nomenar un jutge delegat per fer-ho, citar i empresonar de manera preventiva els encausats, marcar els seus bens, sotmetre'ls a tortura, assotar-los a les costelles, tallar-los les mans, orelles o altres extremitats i, si la falta ho exigia, penjar-los o escapçar-los, sense oblidar la possibilitat de fer alçar forques i patíbuls i altres signes ominosos del seu nou poder; o simplement, al seu arbitri, de remetre aquestes penes per un pagament⁸³¹ Per afegir indefensió, com s'indica en altra venda, en aquest cas la del mer imperi i alta jurisdicció d'Agres -feta per Joan el Caçador als domèstics de la seua filla, la infanta Joana, el majordom Guillem Andreu Escrivà, la seua dona Sibil·la de Pròixida i el seu fill Jaume Guillem Escrivà, en 1388- els vassalls quedaven privats del dret d'apel·lar al portant-veus de governador del regne i altres oficials regis.⁸³²

⁸³⁰ *Speculum principis* 23, I-VII.

⁸³¹ ACA, C. reg. 999, f. 76r-80v. 2 de maig de 1379.

⁸³² ACA, C. reg. 1929, f. 95r-96v. 15 de gener de 1388. Es va confirmar com a capítol del braç militar de les corts de 1403. BUV, Inc. 010, f. 185v.

El tercer factor, però no el menys important, concernia les relacions de la noblesa valenciana -o almenys d'alguns sectors de la mateixa- amb un poder reial. Era l'obtenció de forma col·lectiva -o la gran majoria de vegades, individual- de noves capacitats jurisdiccionals sobre el vassalls i el poder d'imposar nous tributs, com ara cises a la carn, pa vi i altres productes bàsics, o d'apropriar-se de tributs reials, entre ells el morabatí i el terç-delme. La negociació col·lectiva a través del braç militar de les corts valencians fou indispensable per créixer i preservar les capacitats dels senyors en el terç final del Tres-cents. En 1371 militars obtingueren per via de privilegi la jurisdicció sobre els crims comesos pels vassalls domiciliats a la seua senyora onsevulla que els delictes hagueren ocorregut (Doc. 26). Tres anys més tard, el parlament reunit a Sant Mateu va sancionar que calia l'assentiment dels senyors per arrestar els vassalls dels senyors amb la baixa jurisdicció com dels vassalls de senyor amb mer imperi.⁸³³ En 1393, en el parlament reunit a Valldigna per alçar un estol contra els sards, Joan I va renunciar, per 10 anys, a donar cap llicència a través del batlle perquè mudèjars valencians abandonaren el regne, cosa que, en la pràctica, implicava lligar-los al seu lloc de residència (Doc. 27).

En el regnat següent, el 1398, Martí I va confirmar, també per un mecanisme de gràcia que les dones musulmanes podien succeir a fills o germans, per assegurar que els focs fiscals no romangueren deserts (doc. 29). En les corts celebrades pel entre 1401 a 1403 el braç militar va obtindre, per via de capítols de corts, tres assoliments de gran abast; en primer lloc, la confirmació que els vassalls no podrien fer apel·lació de les seues sentències, la prohibició les universitats de les senyories de fer carregaments de censal mort i violari sense el permís dominical,⁸³⁴ i el dret dels senyorius alfonsins a cobrar la meitat de les remissions fetes pel rei o el posseïdor del mer imperi sobre les seues senyories,⁸³⁵ cosa que ve a confirmar la importància crematística d'aquestes remissions de penes. Per últim, en 1405, el braç militar va protestar formalment en defensa la venda de vi de senyorius com Sogorb a la capital del regne, el principal mercat (Doc. 31).

4.2.2-Les poques gràcies reials?

Nogensmenys, l'obtenció de noves facultats, i els ingressos aparellats, no aplegava a tots els senyors sinó a uns pocs que sabien moure's amb agilitat en l'arena

⁸³³ Furs Extravagants "*Que ls fiscals o comissaris quant iran a alcun loch per pendre alcun, que:s hajen a presentar al senyor del dit loch o a són procurador*".

⁸³⁴ BUV, Inc. 010, f. 185v.

⁸³⁵ Furs, Llibre 3er, rúbrica v "De jurisdicció", LXXXI.

política cortesana i que, pel seus serveis i la bona relació amb els monarques, se feien creadors de tot tipus de gràcies. També varen influir, i no poc, les urgències pecuniàries de la corona per fer front als compromisos en la Mediterrània que varen esperonar l'alienació i esmicolament del reial patrimoni al regne de València. En profit dels servidors més addictes és clar. A fi de reunir les pecúnies que no podien donar els súbdits, i que eren necessàries per recobrar el regne de Sardenya, que havia costat molta sang als seus predecessors -s'exposa en el preàmbul- va vendre del mer imperi d'Alaquàs al noble mossèn Antoni de Vilaragut en 1388.⁸³⁶ Altres vegades, se'n despengueren sense compensació econòmica per fer gràcies a cortesans, servidors i recompensar altres favors: com ara a Martí Eiximenis d'Orís, sobre el seu lloc de Bicorp en agraïment dels molts serveis fets per son pare, en la guerra i altres quòdlibets, en 1392.⁸³⁷

Igualment, a través de les vint-i-una concessions i renovacions del dret de cobrar cises sobre la carn, el pa, el vi i altres mercaderies -com s'enuncia en aquestos privilegis- i d'altres 26 privilegis d'enfranquiment de les exaccions reials de la peita, questa, pontatge, herbatge, ribatge, passatge i lleuda atorgats a senyors i senyories valencians podem rastrejar els intercanvis de favors entre el rei i alguns generosos valencians i el canvi dels favorits en la cort al llarg dels regnats de Joan el Caçador i del seu germà, Martí l'Humà (Ap. Taula F i Taula G). Podem apreciar que, en la primera part del regnat de Joan I, o sia, fins la conclusió de les corts de Montsó en la primavera de 1389, sovintejaren les gràcies i concessions a la favorita dels monarques, Carrossa de Vilaragut, i les seues senyories d'Albaida i de Corbera, incloent a més de les que apareixen llistades, el dret de celebrar un mercat setmanal a la vila d'Albaida,⁸³⁸ o d'establir-hi 15 casals de jueus,⁸³⁹ les quals s'acabaren tan bon punt fou expulsada de la cort per la força dels estaments.⁸⁴⁰ Al final del regnat del seu germà menut, entre les poques concessions que se donaren a partir de 1407, figuren com a beneficiaris alguns destacats personatges del bàndol dels Vilaragut i dels Cervelló, com el senyor de Catarroja, el cavaller Berenguer Dalmau.

⁸³⁶ ACA, C. reg. 1929, f. 165r-168r. 26 de novembre de 1388

⁸³⁷ "*in actibus belligeris et alia presenta et que per vos quere ad hoc satis promptu videmus et servitudinem nobis prestari laudabiliter speramus nos inducunt rationabiliter et impullent*". ACA, C. reg. 1904, f. 53v-55r. 11 d'agost de 1392.

⁸³⁸ ACA, C. reg. 1891, f. 222r-v. 5 de setembre de 1387

⁸³⁹ ACA, C. reg. 1892, f. 88r. 6 de novembre de 1387

⁸⁴⁰ DANVILA COLLADO, Francisco, "Biografía de la ilustre Na Carroça de Vilaragut, Señora de Albayda, Carricola y Corbera", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 13, (1888), pp. 420-432

Però, a banda dels favorits fugaços, altres cortesans saberen -o tingueren la sort- de conservar el favor reial més temps, fins a la fi del regnat inclòs. Eminentment, el cavaller Jaume Castellà, que va exercir de camarlenc de la reina Violant de Bar,. Aquest curial valencià va rebre de mans del sobirà la donació perpetua dels llocs de Navarrès, Quesa i Sancheta i tots els drets reials sobre els dits llocs en 1387,⁸⁴¹ i acte seguit el mer imperi sobre els mateixos,⁸⁴² l'enfranquiment dels dits llocs, el permís per enderrocar el castell de Quesa,⁸⁴³ i el dret de construir salines en 1394.⁸⁴⁴ Ara, també esperava d'ell, en virtut d'aquests regals, un servei molt més excel·lent que el d'altres aristòcrates, com li va deixar per escrit en el fragor de invasió dels armanyaguesos, en març de 1390 quan li comunicà la profunda decepció que li havien causat ell i els seus fills pel seu retard en arribar al front de batalla i l'amenaçà de deixar-lo fora de la seua estima⁸⁴⁵

Certament, algunes de les gràcies règies no se concebien, almenys formalment, sinó en contraprestació a un servei feixuc que prestava el donatari a la monarquia; per exemple, el noble Pere de Vilaragut, senyor d'Almedíxer, a qui li fou donada la llicència d'imposar cises durant un quinquenni en 1393 per ajudar-lo a "*supportare diversa onera expensarum que vos igitur imminente facienda pro eis que sunt necessària vobis in felici passagio regni Sardinie*".⁸⁴⁶ Amb tot, això no exclouïa les aliances polítiques d'ampla durada que establiren alguns personatges amb ambdós monarques; entre ells Ot de Montcada, a qui li fou concedit el dret d'imposar cises a les baronies de Xiva, Castellnou i Vilamarxant, en tribut als molts serveis a la corona fets tant per ells com pels seus avantpassats en 1396,⁸⁴⁷ Que li fou renovat per altre decenni en 1405, a fi, segons s'exposa de reparar les fortificacions de Xiva i de Castellnou, dessolades per la passada guerra de Castella.⁸⁴⁸ O el mateix marquès de Villena, que esdevingué, especialment en el regnat de Martí l'Humà, un dels principals suports de la corona al regne de València -tal com se veu pels nombrosos encàrrecs i peticions de consell que aquest monarca va fer-li, per exemple sobre l'espínosa qüestió del Cisma d'Occident durant els Nadals de 1397 quan va cridar-lo a la cort per donar el seu raonament al costat dels mestres de teologia.⁸⁴⁹

⁸⁴¹ ACA, C. reg. 1890, f. 227r. 11 de juliol de 1387.

⁸⁴² ACA, C. reg. 1890, f. f. 229v.13 de juliol de 1387.

⁸⁴³ ACA, C. reg. 1897, f. 23v.22 de maig de 1389.

⁸⁴⁴ ACA, C. reg. 1908, f. 25r-v. 4 de març de 1394.

⁸⁴⁵ ACA, C. reg. 1957, f. 156r. 15 de març de 1390.

⁸⁴⁶ ACA, C. reg. 1905, f. 178v-179r. 12 d'octubre de 1393.

⁸⁴⁷ ACA, C. reg. 1911, f. 25r-v (2ª numeració). 9 de gener de 1396.

⁸⁴⁸ ACA, C. reg. 2201, f.103r-v. 29 de gener de 1405.

⁸⁴⁹ ACA, C. reg. 2240, f. 24r. 31 de desembre de 1397.

Quan feia poc que també havia obtingut la llicència d'imposar cises a tots els seus estats valencians durant una dècada per poder refer totes les seues fortificacions, malmeses per un terratrèmol enviat al regne per la ira de Déu.⁸⁵⁰

La intercessió reial, en definitiva, podia marcar per a uns pocs cortesans i servidors reials, la diferència entre la preservació de l'heretatge familiar o la seua pèrdua a causa de deutes onerosos: el segrest judicial i la final venda de la senyoria per satisfer els creditors. Un perill ben real i que cimejava, ací i allà, en les vendes de senyories ben carregades d'obligacions creditícies com ara la del Ràfol, al terme de Dénia, que fou ofert a la cort del governador pel cavaller Gisbert de Valleriola en pagament de totes les pensions i prorrates de censals, violaris i censos a diversos pagador, i adquirit en 1403 per mossèn Lluç de Bonastre, qui se comprometé a entregar les quantitats impagades a Gisbert de Valleriola, i els ciutadans Pere de Conangla, Bernat de Pratboi i Guillem Estruch;⁸⁵¹ o la de la Pobla de l'Ardiaca, en 1406, que havia estat en mans del també cavaller Francesc d'Esplugues, pel mateix tribunal, a mossèn Berenguer Vives de Canemars.⁸⁵²

En efecte, els patrimonis d'uns pocs agraciats varen trobar recer baix de la capa règia; entre els quals el noble mossèn Ot de Montcada, senyor de les baronies de Xiva, Castellnou de Vilamarxant, de qui parlem més avall, o el mateix marquès de Villena, davant de la insistència dels braç reial de les corts de 1401-1403 al monarca perquè redimira per al reial patrimoni la vall de Guadalest,⁸⁵³ cosa que Martí l'Humà va refusar diverses vegades argüint la promesa feta de no restituir-la al reialenc mentre visquera el seu parent.⁸⁵⁴ En canvi, sense l'aquiescència règia no s'haguera mantingut l'ocupació per part de la ciutat de València de la baronia de Xelva, als seus posseïdors, vescomtes de Vilanova, Pere Lladró de Vilanova i Violant Boïl entre 1395 i 1408, que havia sigut erigida pel seu predecessor al seu favorit Pere Lladró, i que feu objecte tant de l'ambició de les oligarquies valentines com dels projectes reials, abans de retornar als primers titulars.⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ ACA, C. reg. 2189, f. 83r-v. 5 de novembre de 1397.

⁸⁵¹ APPV, Protocol de Pere Roca, 24.502, 30 d'abril de 1403.

⁸⁵² ARV, Governació, Vendes 4348, s.f. 12 de juny de 1406.

⁸⁵³ ACA, C. reg. 2236, f. 72v. 29 d'octubre de 1404.

⁸⁵⁴ ACA, C. reg. 2177, f. 98r-v. 27 d'abril de 1405 i ACA, C. reg. 2322, f. 110v. 2 de juny de 1407.

⁸⁵⁵ Per a una revisió més exhaustiva del procés de Xelva i les disputes entre el govern municipal, la corona i els vescomtes de Vilanova per la possessió de la senyoria, no podem sinó citar l'estudi recent de: NARBONA

Nogensmenys, arribats a aquest punt cal que ens demanem fins a quin punt gaudir del favor reial, ben sovint guanyat a pols amb treballs i serveis militars, era una oportunitat, per als nobles de fer fortuna o de treure profit econòmic. Abans que res, hem de tornar a subratllar que la gràcia -o la compassió- dels reis només s'estenia a una estreta cúspide de l'aristocràcia propera a la cort. N'és ben eloqüent, que, entre els quasi 148 senyors valencians formant part del braç militar, només 31 titulars se beneficiaren del privilegi d'imposar cises o d'enfranquiments dels seus senyories entre 1387 i 1412 (Ap. Taula F i Taula G). En la mateixa cronologia, a través dels registres cancellerescos hem pogut llistar 142 donacions gracioses de diners rebudes per 80 noms (69 homes i 9 dones), la majoria dels quals vinculats a la cort i que se justificaven com a regals tals com 300 florins per a un coser per al noble mossèn Eimeric de Centelles en 1388,⁸⁵⁶ 1.000 florins per a en Jaume Guillem Escrivà en ajut de les despeses de la seua investidura de cavaller,⁸⁵⁷ o simplement en esguard dels serveis fets com a camarlenc per a mossèn Pero Pardo de la Casta.⁸⁵⁸ Idènticament, només 46 individus mascles (40 cavallers i donzells i 6 rics homes) foren nombrats pels monarques per exercir càrrecs dependents directament de l'administració reial al regne de València, dels quals 18 (39,13%) ja estaven vinculats anteriorment a la cort o havien prestat serveis a Sardenya o a Sicília.

Per si fora poc, en conjunt, i tret dels esporàdics regals i mostres de munificència, la conclusió a que apleguem és que el servei a la monarquia, en el període concret que hem examinat, reportava escassos beneficis econòmics per als servidors, si és que els en proporcionava. El paper que va jugar la monarquia en la salut d'alguns patrimonis pot equiparar-se més aïna al d'una escullera que els salvava dels potencials, o ja evidents, cataclismes. La principal evidència que recolza aquesta interpretació l'encontrem en els problemes financers que travessaren servidors destacats i companys d'armes dels monarques a les empreses mediterrànies, derivats justament d'aquestes prestacions.⁸⁵⁹ El cas que resulta paradigmàtic és el del baró Ot de Montcada, el seu germà Guillem Ramon de Montcada i el fill del primer, Pere de Montcada, -que fou objecte d'una investigació

VIZCAÍNO, Rafael, «El dominio de Valencia sobre el vizcondado de Chelva (1395- 1408): sobre la libertad de la ciudad y la libertad del reino», *Edad Media. Revista de Historia*, núm. 21 (2020), pp. 229-255.

⁸⁵⁶ ACA, C. reg. 1954, f. 62v. 8 de febrer de 1388.

⁸⁵⁷ ACA, C. reg. 1953, f. 144v. 3 d'abril de 1388.

⁸⁵⁸ ACA, C. reg. 2186, f. 157v-158r. 14 de desembre de 1409.

⁸⁵⁹ Podem trobar un estudi detallat dels costos de la participació militar, més recurrent que professional, especialment que havia d'assumir la baixa noblesa, a la magnífica monografia sobre la participació de la noblesa en les guerres del regnat d'Alfons V d'Aragó (1416-1458) elaborada per J. Saiz .SAIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, pp. 271-290.

per part de J. V. García Marsilla- qui, mercé a la combinació de velles obligacions acumulades de temps enrere i nous emprèstits per finançar la seua participació a les campanyes sardes, dugueren les finances familiars i el patrimoni a una situació extrema, de tal manera que Ferran I D'Aragó (1412-1416) va fer segrestar les baronies de Xiva, Castellnou i Vilamarxant, entre 1415 i 1425 en una temptativa de sanejar els comptes, justament, quan deixaren d'estar sota la protecció especial que els havia procurat Martí l'Humà.⁸⁶⁰

Però no foren els únics a posar la seua vida i diners per les glòries del Casal d'Aragó. Encara sense haver d'embarcar-se cap a Sardenya ni tan sols haver d'abandonar les comoditats de la cort reial, el tresorer mossèn Ramon de Vilanova (†1408), va patir en els seus cofres els efectes devastadors de la rebel·lió sarda ja que per fer front als creditors del rei, que li havien avançat els diners per l'expedició i amb qui ell mateix s'havia obligat, va haver de malvendre el seu lloc de Benifaió, una senyoria alfonsina del terme de València, a principis de 1375.⁸⁶¹

Altre exemple il·lustratiu és el senyor de Nules i d'Oliva, mossèn Gilabert de Centelles, que va destacar-se en l'aventura siciliana de l'infant, i després rei, Martí de Montblanc, entre 1392 i 1397, cosa que empènyer-los- a endeutar-se ell mateix i sa mare, la senyora de Riba-roja, Ramoneta de Riusec, a qui el rei Martí, en 1407, va haver d'atorgar un allongament i el privilegi d'imposar cises sobre les baronies de Riba-roja i de Nules, a causa dels molts censals i violaris carregats, per fer front a les oneroses despeses que el seu fill "*fecit una nobiscum in regnum Sicilie per adquisicionem regni ipsius*"⁸⁶² Nogensmenys, no afectava únicament, l'alta noblesa, sinó també, a una menor escala, els cavallers i donzells que decidien unir-se a las diferents campanyes de la monarquia. Tal com corroboren en els emprèstits que hagueren de demanar cavallers com Manuel de Ripoll i la seua dona Caterina per armar una nau i salpar amb l'armada capitanejada pel vescomte de Rocabertí contra la ciutat de Tedellis (act. Dellys, Algèria), qui carregaren 500 sous censals a Jauma Escorna, vídua del cavaller Guillem Colom, per 6000 sous.⁸⁶³

⁸⁶⁰ GARCIA MARSILLA, Juan V., "La intervención del poder real en los señoríos valencianos. El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)", en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 207-218.

⁸⁶¹ ACA, C. reg. 998, f. 126v-127r. 28 de gener de 1375.

⁸⁶² ACA, C. reg. 2204, f. 120v. 22 d'abril de 1407.

⁸⁶³ ARV, Protocol de Jaume Mestre, 1491, 27 de maig de 1398.

Ara bé, el bon funcionament de les relacions d'intercanvi entre la monarquia i la noblesa -el bescanvi de gràcies règies per bons treballs- exigia que els servidors lleials no se trobaren sols davant del rigor dels prestadors. Heus ací on se materialitzava el paper protector d'escullera que jugava la monarquia, gràcies al qual, els qui havien immolat els seus recursos servint-lo, coneixien les dificultats però no la ruïna. Prova d'això són tant les concessions de cises per refer les arque familiars, com les moratòries de pagaments concedides als qui anaven a les guerres del rei i la seua família, com la que fou atorgada per Joan el Caçador en 1390 a mossèn Alaman de Ciscar mentre estiguera al servei del rei a Catalunya contra els invasors armanyaguesos i encara per tres mesos més.⁸⁶⁴ O en 1392 al generós xativí Gonçal d'Osó i els seus servidors mentre se trobaren combatent els rebels sards.⁸⁶⁵

També els esforços del seu successor per apaivagar els nombrosos creditors d'Ot de Montcada. Ja en 1402 havia demanat més comprensió als seues prestadors adduint que les epidèmies havien devastat els seus senyorijs valencians privant-lo dels seus ingressos.⁸⁶⁶ Però en 1405, va escriure al governador,⁸⁶⁷ als jurats i consell de la capital del regne comminant-los a esforçar-se més per convèncer els creditors que romanien inamovibles d'acceptar una reducció dels interessos ja que desitjava evitar la ruïna dels Montcada;⁸⁶⁸ i fins i tot s'adreçà directament als perjudicats amenaçant-los de fer-los pagar la seua inhumanitat de cara a Ot de Montcada i la seua família⁸⁶⁹

La manera d'esmenar les pèrdues assumides per Ramon de Vilanova en 1375 és encara més il·lustrativa de les maniobres reials per mitigar les conseqüències perniciososes del servei a la cort. En març de 1377, amb el pretext que els hereus de Joan de Vilaragut havien fet un mal ús del mer i mixt imperi de què gaudien sobre la baronia d'Albaida i Carrícola, usurpant la jurisdicció reial, va ordenar al portant-veus de governador del regne el segrest de l'alta jurisdicció de la baronia i obsequiar aquesta al tresorer.⁸⁷⁰ Únicament,

⁸⁶⁴ ACA, C. reg. 1896, f.169r. 10 de gener de 1390.

⁸⁶⁵ ACA, C.reg. 1904, f. 40r-v. 20 de setembre de 1392.

⁸⁶⁶ ACA, C. reg. 2174, f. 146v-147r. Sine data.

⁸⁶⁷ ACA, C. reg. 2181, f. 7r-v. 13 de setembre de 1405.

⁸⁶⁸ “e nos haima tant a cor que més no podem la restauració del casal dels dits nobles e tota execució que-s faça contra aquell és a nos fort odiosa e desplaent”. ACA, C. reg. 2180, f. 8v-9r. 31 d'octubre de 1405.

⁸⁶⁹ “en altra manera certificamvos que nos no poriem donar paciència esguardades les dites coses a la rasa justícia ans en aquest cas qui pot esser dit extrem axí com no-s podem e deuen fer usariem de favorables remeys a fi que tal casa com aquesta és per vostra inhumanitat no sie devorada”. ACA, C. reg. 2181, f. 8r. 15 de setembre de 1405.

⁸⁷⁰ ACA, C. reg. 998, f. 88r-v. 27 de març de 1377.

a fi que, el més de juny, davant de les súpriques de dos dels hereus de la senyoria, Berenguer de Vilaragut, germà del difunt, i la seua neboda, Carrossa de Vilaragut, aleshores pupil·la d'aquest, accedira a no prendre'ls aquesta jurisdicció si tornaven a pagar els 36.000 sous pels quals Joan de Vilaragut l'havia comprada en 1357, però aquesta vegada en lloc del sobirà a Ramon de Vilanova i així que poguera recobrar el lloc de Benifaió,⁸⁷¹ el qual mai va voler recuperar.

Altres generosos, pel contrari, que no eren mereixedors de la compassió reial, rebien un tracte semblant al del donzell Guillem de Jáfer qui, en el context de la guerra de Pere el Cerimoniós contra el comte d'Empúries i la intervenció de companyies armanyagueses al nord de Catalunya fou cridat per respondre per una quantitat que suposadament li reclamaven els mercenaris invasors -senyal d'un pacte o compromís amb els vassalls i aliats del comte d'Empúries? En cas contrari se faria “*execució fort rigorosa contra vos e vostres bens tro en la quantitat desús dita*”.⁸⁷²

Malgrat tot, i com apunten A. Reixach i J. Saiz, -qui parla dels “múltiples beneficis del servei a l'estat” referint-se a la participació de l'aristocràcia en les campanyes militars de la monarquia en la primera meitat del Quatre-cents- el treball per a la corona no deixava de ser lucratiu. Per les oportunitats que oferia d'obtindre botí de guerra i noves concessions senyorials a les illes de Sardenya i Sicília i, posteriorment, al regne de Nàpols, la possibilitat d'obtindre oficis a la cort i l'administració reial i no poques concessions sobre els senyorius com ara el mer i mixt imperi, que la monarquia no va cessar d'atorgar al segle XV.⁸⁷³ Però, especialment, dins de l'esfera del poder informal, el favor reial -o pel contrari, la persecució- era el principal aval en les lluites nobiliàries i la que podia determinar la sort, judicial, per exemple, dels bandos i els seus integrants com expliquem a continuació. Però en definitiva, i encara que, remarcuem, comptar amb el suport reial era la principal garantia contra la ruïna i la pèrdua del patrimoni, no podem mesurar la gràcia reial en paràmetres purament crematístics.

⁸⁷¹ ACA, C. reg. 999, f. 2r 16 de juny de 1377.

⁸⁷² ACA, C. reg. 1288, f. f. 182v. 14 de juliol de 1385.

⁸⁷³ SAIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, pp. 291-310; REIXACH SALA, Albert, “Social Mobility and Service to the Crown in Late Medieval Catalonia (c. 1350 – c. 1420) : An Approach centred on the Area of Girona”, *Histoire urbaine*, núm. 58 (2020), pp. 133-156.

4.2.3-La dubtosa pobresa i endeutament

Hem les possibilitats i mancances tant de les rendes senyorials com del servei -i les gràcies- a la monarquia aragonesa, en el període entre 1387 i 1412. I, especialment, hem pogut determinar, la fracció, significativa en la vida pública del regne, però numèricament limitada, que representaven els posseïdors de senyorijs i els oficials i servidors de la corona en el conjunt del grup nobiliari valencià en aquesta cronologia. No resta sinó que ens preguntem a través de quins indicis podem conèixer l'estat del patrimoni familiar del gruix de la noblesa valenciana d'aquest moment.

El fet principal, que hem ja assenyalat al principi del present apartat, que dificulta respondre aquest interrogant és la falta d'evidències directes, ço és, registres comptables, no ja d'una mostra representativa sinó pràcticament del total de la noblesa exceptuant el cas dels marquesos de Villena i ducs de Gandia que ja hem comentat. Tampoc podem confiar totalment en les actuacions judicials davant d'impagaments atès l'estat de les fonts judicials i, en les que conservem, l'abundància d'actuacions per deutes mitjans però impossibles de calibrar sense més context. Per donar una mostra, el noble Don Pero Maça de Lizana, encara menor de 20 anys en 1406, fou cridat a comparèixer diverses voltes davant de la cort de governació pels diners que devia al sastre Guillem Daviera; primer per raó de 286 sous per les raons que constaven en una carta debitòria, 874 després, endemés, per 70 florins de brodadures,⁸⁷⁵ i també per raons del dot que havia de recobrar la seua àvia paterna, Isabel Cornell.⁸⁷⁶ Amb tot, en definitiva, sense informació addicional no podem concretar si la causa dels impagaments aïllats -era un dèficit crònic de recursos, de massa monetària o una conjuntura difícil.

Per altre banda, els recursos retòrics dels documents públics poden induir-nos a pensar, per la seua exageració, que un nombre significatiu de membres de l'aristocràcia estaven ofegats pels deutes i passant penúries. En general però, les fonts de qualsevol tipus donen bon compte de l'aspra vida de molts generosos valencians. Més enllà de l'arquetip literari del cavaller pobre però virtuós, com l'anònim pare del Curial -del modest alberg del qual va escapar cap a la cort del marquès de Montferrat- els cavallers i

⁸⁷⁴ ARV, Governació, Llitium 2193, Mà 2, f. 12r. 28 de gener de 1406.

⁸⁷⁵ ARV, Governació, Llitium 2193, Mà 2, f. 37r-v. 22 de març de 1406.

⁸⁷⁶ ARV, Governació, Llitium 2193, Mà 2, f. 36r-v. 12 de febrer de 1406.

donzells pobres poblaven les ciutats i viles i no tenien miraments de fer públiques les seues penúries. Podem tornar la mirada, de nou, cap a Castelló, els regidors de la qual en gener de 1404 havia decidit perdonar la meitat de la peita als suposadament generosos Lluís i de Berenguer Alsamora amb motiu de la seua “*inòpia e miserabilitat*”.⁸⁷⁷ Igual que dos anys més tard, en febrer de 1406, el donzell, Joan Sànchez de Dicastiello raonava que pels escassos 16 sous que pagava de peita per les seues poques propietats no valia la pena moure plet contra el consell municipal castellonenc⁸⁷⁸

Però no únicament la baixa noblesa passava per un mal moment. Un mes i escaig de l'al·legació de Joan Sànchez de Dicastiello; davant de la cort del governador del regne, el procurador del ric home Berenguer de Vilaragut exposava que el seu principal era “*constituït en gran egestat e fretura tan gran que no ha de què viure ne passar son stament a ell e a sa muller e als de casa sua e açò per adversa fortuna que al dit noble ha perseguit e persegueix*” per reclamar que els vassalls d’Albaida i Corbera se feren corresponsables de les costes judicials i despeses que havia ocasionat el llarg litigi per la possessió de les baronies amb la seua cosina Carrossa de Vilaragut.⁸⁷⁹

Tanmateix, la pobresa adduïda per aquest ric home, possiblement, no fora sinó una excusa per defugir el pagament ja que, uns dies més tard, un representant de la universitat de Corbera mostrava el dissentiment de la comunitat rural a la petició del seu senyor, en part atès que no era senyor de tot sinó d’una part i a més “*car lo dit noble és opulent e tal que de la valor de sos bens de pot provehir e sustentar son stament*”.⁸⁸⁰ La pobresa, en efecte, podia ser simplement una arma argumental per demanar la misericòrdia davant dels tribunals o dels recaptadors fiscals o per sol·licitar -i concedir- l’ajut reial. Martí l’Humà se compadia de la pobresa -*inopia*- del donzell Bernat de Morós, agreujada perquè no s’havia dut a la pràctica la concessió graciosa a ell feta per Pere IV d’una pensió anual de 1000 sous de la batllia general de València; per això ordenava que, almenys, en rebera tres-cents tots els anys.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ APARICI MARTÍ, Joaquín i NAVARRO ESPINACH, German (e.ds), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló III (1391-1404)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, p. 626.

⁸⁷⁸ GARCIA EDO, Vicent i ROYO PÉREZ, Vicent (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló IV (1404-1410)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019, p. 378.

⁸⁷⁹ ARV, Governació, Litium, mà 5ª bis, f. 30r. 8 de març de 1406.

⁸⁸⁰ ARV, Governació, Litium, mà 5ª bis, f. 31r-v. 11 de març de 1406.

⁸⁸¹ ACA, C. reg. 2193, f. 190r. 5 d’abril de 1400.

Això sí, les preocupacions règies acostumàvem a dirigir-se, amb molta més freqüència, com acabem de raonar, a una cúspide de servidors i cortesans, als quals se volia protegir de la contingència -real o prestesa- de l'empobriment familiar. En la concessió d'una moratòria en la cort del veguer de Barcelona a Berenguer Arnau de Cervelló en 1395, quan es trobava lluitant a la illa de Sicília, s'exposa clarament que si la liberalitat règia havia d'estendre's sobre els casals generosos, encara més havia d'afavorir -i previndre'n la desolació- els casals dels rics homes que servien amb cavalls i armes a la cosa pública ⁸⁸² Açò no exclou, però, que alguns dels beneficiaris, veritablement, passaren per situacions difícils. com foren els Montcada del regne de València.

Per últim, se pot argumentar que algunes de les estratègies familiars destinades a preservar el patrimoni familiar per al mascle primogènit, limitant el que rebien les germanes o fills fadrísters, aprofitant que la llibertat de testar fou implementada en els furs per acord dels braços en 1358 i confirmada en 1403. ⁸⁸³ Un dels exemples millor coneguts del primer terç del segle XV és dels fills de Guillem Martorell i Damiata Abelló, entre els que se comptava el cavaller i escriptor Joanot Martorell (1410-1465), tractat en la biografia del personatge que devem a J. Villalmanzo.

A la mort del patriarca en 1435, havien sobreviscut a la infantesa huit plançons. A més de l'autor del *Tirant*, del matrimoni havien nascut el primogènit Galceran -que, per causes poc clares fou desheretat en profit del seu germà Joanot, Lluís, canonge de la Seu de Lleida, Guillem, que va servir com a patró de galiota a les campanyes napolitanes, Jofre, Aldonça, dona del donzell gandienc Galceran de Montpalau, Isabel, dona del també cavaller i poeta Ausiàs March, i Damiata. Però només Joanot, que heretà el senyoriu de la vall de Xaló, amb totes les càrregues, i les dues primeres germanes, dotades per maridar-se, reberen porcions significatives del patrimoni familiar en comparació a la resta de germans. ⁸⁸⁴

En la generació precedent, és a dir, la del Guillem Martorell, ens hem topat amb algunes estratègies semblants -a través de testaments i codicil·lis- que facilitaven la

⁸⁸² “*Si ex quadam nostri regalis culminus munificència regalia et largitate circa restauracione casalum generósorum quorumlibet nostri domini provisions condescentes libentissime adhibemus; quanto magis circa restauracionem casalum baronum et nobilium qui in nostre corone regie reque publice serviciis equis et armis strenue pro nunc quotidia se et sua*”. ACA, C. reg. 1910. f. 89v-90r. 10 de juliol de 1395.

⁸⁸³ FURIÓ DIEGO, Antoni, “Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana”, *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 128-129.

⁸⁸⁴ VILLALMANZO CAMENO, Jesús, *Joanot Martorell. Biografia ilustrada y diplomatario*, València, Ajuntament de València, 1995, pp. 111-122.

preservació del bo i millor del patrimoni familiar per transmetre'l a l'hereu mascle, en detriment de la resta de descendents. A tal punt que podem afirmar que era una pràctica, certament, estesa. No cal que tornem a fer menció que mossèn Vidal de Blanes va deixar al secundogènit únicament la suma adient a comprar cavall i armes per començar a cercar renom, botí -i potser oportunitats polítiques a la cort règia- al servei dels sobirans. De la mateixa manera, en compliment capítols matrimonials signats amb la seua primera muller, madona Espanya Maçana, i de sengles capitulacions per casar el fill major, Galceran, amb Elionor Mercader, filla de Pere Mercader; mossèn Lluís de Castellví va heretar les senyories familiars de Carlet, Benimodo i Massalet, al terme d'Alzira, al seu primogènit, a pesar -com diu- del plet que es menava per les mateix amb els hereus de Pedrolet de Montagut; a més de 12.000 lliures o 240.000 sous.

En canvi el segon, Joan de Castellví, havia d'accontentar-se amb un cortinatge i un llit de roba i la promesa de, si se col·locava en matrimoni, "*alcuna quantiat de pecúnia de mos bens propis o en bens estimats*", no superior a 60.000 sous; llur germana Damiata, dona de Manuel de Montagut -demandant judicial- 100 sous, car ja havia rebut un dot; i les germanes Isabel i Castellana. una pensió anual de 100 sous a condició que, a la seua mort, renunciaren amb carta pública a qualsevol dret sobre les senyories paternes⁸⁸⁵ La resta dels seus fills havia d'esperar a que la seua segona dona, Joana Joan, s'enrecordara d'ells en les seues darreres voluntats.

Emperò podem plantejar si, veritablement, era l'escassetat dels patrimonis -quan a més dels senyories sobre els que mossèn Lluís de Castellví podia consignar 100.000 sous per pagar el creix de Joan de Castellví, diu al testament, disposava almenys de 240.000 sous més i havia dotat a la filla gran amb altres 40.000- el que movia els generosos com el senyor de l'Alcúdia a fer repartiments com aquest. Endemés, tampoc ens manquen exemples de repartiments més equitatius entre els fills, per bé que no en famílies tan nodrides com la del senyor de l'Alcúdia. Per exemple, el ric home Eiximén Pérez de Calataiud va instituir en hereu de les baronies el seu fill mascle, Lluís, però també es va preocupar de dotar la seua filla major, Isabel, amb 60.000 sous, i la filla més menuda, Leonoreta, amb altres 40.000.⁸⁸⁶ També Altadona Cardona, que va fer el seu últim codicil·li, mentre el seu marit, Pere Marrades, se trobava a Granada presoner del

⁸⁸⁵ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 de gener de 1410.

⁸⁸⁶ ARV, Protocol de Berenguer Cornet, 2921, 12 de gener de 1412.

sultà, tot i que va afavorir un dels plançons, va deixar dues parts de l'herència al major, Pere Marrades, que acompanyava son pare en la seua presó, i una part al secundogènit, Joan, que romania a València.⁸⁸⁷

Amb tot, quins indicis tenim al nostre abast per albirar el patrimoni dels homes i dones de la noblesa que testaven? Què representaven aquestes donacions, dots per a les filles i creixos per als fills, en el còmput total del patrimoni? Patrimoni que no era sinó un conjunt heterogeni de possessions senyoriales -si és que n'hi havia- immobles, propietats fundiàries, rendes i obligacions creditícies, moneda en espècie i objectes de valor i tot allò ben condimentat, en mants casos, amb deutes i obligacions pagadores. No tenim sinó evidències molt per damunt del valor total de molts pocs patrimonis personals i familiars i, de nou, més en l'esfera dels alfarrasaments i les estimacions que no de les certes comptables.

A la mort del noble mossèn Joan de Bellví, en la Quaresma de 1394, de Xàtiva estant, el seu hereu i marmessor, mossèn Pere de Bellví, i els altres comarmessors, i sa mare, Saura Eiximenis d'Arenós, iniciaren un farragós litigi que no acabà sinó amb els pledejants acceptant sotmetre's a un arbitratge per resoldre les seues qüestions de la forma més ràpida possible en desembre de 1397.⁸⁸⁸ Però mentre s'instruïa el procés judicial davant del justícia en civil de València circularen diversos testimonis als que se'ls demanava sobre el patrimoni del finat, i que no donaren respostes coherents. El 25 d'octubre de 1396, el prevere Ramon Català declarava creure que els bens del difunt, repartits entre València, Xàtiva i Castelló de la Plana valien en total 400.000 sous.⁸⁸⁹ Mentre que altre testimoni de la part del noble mossèn Pere de Bellví, el també ric home mossèn Eiximén Pérez de Calataiud, el dia següent, afirmava que els bens que deixava el mort no aplegaven a la meitat d'eixa xifra, uns 20.000 florins, o sia, 220.000 sous.⁸⁹⁰

Per altre costat, ningú no dubtava de la solvència de la "ben dotada" Joana de Sentllir, ni tan sols el monarca, i del quantiós dot que podia oferir al futur marit. Però a l'hora de signar els capítols matrimonials amb els Centelles, s'afirmà clarament que els bens que li havia deixat com a hereva única son pare, llevant la cambra i el dot de sa mare,

⁸⁸⁷ APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.997, 26 d'octubre de 1407.

⁸⁸⁸ APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.995, 20 de desembre de 1397.

⁸⁸⁹ ARV, Justícia Civil, 702, mà 53, f. 17v. 25 d'octubre de 1396.

⁸⁹⁰ ARV, Justícia Civil, 702, mà 53, f. 19v-20r. 25 d'octubre de 1396.

només aplegaven a 88.000 sous; per la qual cosa sa mare, Elionor Escrivà, s'hagué d'obligar a cobrir la diferència fins als 110.000 sous que li constituïen de dot.⁸⁹¹ Volia dir això que la diferència de grau entre un ric home com Joan de Bellvís i un simple donzell, com Bertomeu de Sentllir, se traduïa en, aproximadament, el doble o el quàdruple del patrimoni? Una conclusió impossible sense informacions ulteriors i, sobretot, sense una mostra més gran d'evidències que, per ara, no hem pogut reunir per l'estudi en la cronologia escollida

L'indicador principal que podem utilitzar, per tant, per realitzar una aproximació, no tant als patrimonis sinó al balanç general de les seues finances és principalment l'endeutament i la participació, al seu torn, en el mercat de crèdit. En altres paraules, la comparació entre les obligacions creditícies dels membres de l'aristocràcia i les pensions de censals morts i violaris que cobraven anualment. La difusió del censal mort en el Trescents, el rol preponderant que va exercir en la vida econòmica tant urbana com dels medis rurals -eminentment, entre els grans i mitjans llauradors, els homes d'ofici, les comunitats rurals i les institucions públiques- i la participació de diferents sectors socials en el mercat de crèdit en el període entre 1350 i 1500, ha constituït un dels grans quòdlibets de la historiografia medieval dels dos últims decennis.

El censal mort, aparegut ja a finals del segle XIII de manera primerenca, consistia en el bescanvi d'una renda -en origen un cens emfitèutic, assignada sobre un bé- per una quantitat pactada, que se continuaria pagant fins que el prestatari no restituirà el munt al prestador. En la segona meitat de la següent centúria se consolidà com a principal eina financera en els països de la Corona d'Aragó cismarina. No únicament per als xicotets i urgents crèdits al consum o per invertir en terra, ferramentes o animals; sinó també per subvenir els requeriments dels poders públics, ço és de la corona, la majoria de vegades de manera indirecta a través del deute públic carregat a les esqueses dels governs urbans i de les Generalitats.

Aquesta consolidació del censal mort, la seua diversificació amb variants com els violaris (sense penyora, a la vida de dos individus i a un interès més alt) i la baixada dels interessos al llarg d'un segle i mig i fins i tot la creació d'un àgil mercat de revenda de pensions de censals com a forma de pagament s'explica per la flexibilitat de l'operació, la solidesa de la institució notarial i les estructures jurídiques, l'extensió de la mitjana i

⁸⁹¹ APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.997, 26 d'octubre de 1407.

xicoteta propietats que feien de penyores i la gran demanda de finançament inclòs per part de les institucions públiques que atreien un bon nombre de prestadors.⁸⁹² Precisament, la investigació entorn de la qüestió “deute públic” en forma de censal mort han fet notar, com, des del tombant del segle XIV es va convertir en una font de renda per a les elits urbanes tant del anomenats “sectors burgésos” (ciutadans rendistes, mercaders, professionals liberals, etc.); manlllevant l’expressió utilitzada per P. Viciano eren una “font alternativa de renda”, o segons l’explicació d’A. Furió, en el segle XV se culminà un cert tipus de transició de les rendes dominicals clàssiques cap a noves fonts d’ingressos garantides per les institucions públiques amb la fiscalitat i el deute públic. De fet, en la primera dècada del segle XV, els generosos posseïen fins el 43,6% del valor del deute de la Diputació del General, contra el 41,2% a mitjan segle i, segons el capbreu de censals i censalistes (prestadors) de 1488, el 61,29%, especialment membres de la baixa noblesa que arribaven a tres quartes parts del total d’aquest estament. En canvi el deute públic del govern de la capital -que era el nucli que, amb més diferència, a partir de les dades disponibles més recurs tingué a aquesta forma de finançament- es produí una “aristocratització” dels censalistes al llarg del segle XV: si la noblesa posseïa a penes el

⁸⁹² Novament, una bibliografia pletòrica ens constreny a fer una selecció de les principals referències per entendre l’articulació i funcionament del mercat de crèdit censal i quins han sigut els aspectes o porcions que han gaudit d’una atenció preferent: FURIÓ DIEGO, Antoni, “Paying with debts: the use of credit as a means of payment in the late middle ages” en ORTÍ GOSP, Pere i VERDÉS PIJUAN Pere (coords), *El sistema financiero a finales de la edad media: agentes, instrumentos y métodos*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2020, pp. 259-282; FURIÓ DIEGO, Antoni, “Rents instead of land. Credit and peasant indebtedness in late medieval Mediterranean Iberia: the kingdom of Valencia”, *Continuity and change*, vol. 36 (2021) pp. 177-209; GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente i SÁIZ SERRANO, Jorge, “De la peita al censal: finanzas municipales y clases dirigentes en la Valencia de los siglos XIV y XV” en FURIÓ DIEGO, Antoni i SÀNCHEZ MARTINEZ, Maneul (coords), *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana: Col.loqui*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, 1997, pp. 307-334; GARCIA MARSILLA, Juan V., “La formació d’un mercat del crèdit: Orígens i difusió del censal en la societat valenciana: segles XIII-XIV”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, vol. 12 (2001) pp. 135-144; GARCIA MARSILLA, Juan V., *Vivir a crédito en la Valencia medieval: De los orígenes des sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 313-386; GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, “Feudalismo i crèdit a l’Europa medieval”, *Barcelona: quaderns d’història*, núm. 13 (2007), pp. 123-128; MIRA JÓDAR, José Antonio, *Entre la renta y el impuesto: fiscalidad, finanzas y crecimiento económico en las villas reales del sur valenciano (siglos XIV-XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005, pp. 202-226; VICIANO NAVARRO, Pau, “Marché du crédit et structuration de l’espace rural: le Pays Valencien au XVe siècle”, *Histoire et sociétés rurales*, vol. 21 (2004) pp. 11-38; VICIANO NAVARRO, Pau, “Mercado cerealista, crédito a corto plazo y desigualdad económica en el reino de Valencia. Las villas de Cocentaina y Castellón en el siglo XV”, *Hispania. Revista española de historia*, vol. 78 (2018) pp. 103-137; VICIANO NAVARRO, Pau, “Déute públic i renda censalista al País Valencià en el segle XV. Una proposta d’interpretació”, *Anuario De Estudios Medievales*, vol. 48, núm. 2 (2018), pp. 925-953. <https://doi.org/10.3989/aem.2018.48.2.14>.

30,3% del valor del deute censals de la ciutat de València vers 1370, el 38,49% en 1413 i, un segle més tard, en 1537 el 54%⁸⁹³

Per al nostre estudi sobre la participació de la noblesa en el mercat de crèdit entre 1387 i 1412 hem emprat tres tipologies documentals de les fonts notarials. Per un costat les èpoques de cobrament de les pensions (usualment en dues vegades a l'any) dels censals; les operacions de venda de censals o carregament del deute i els contractes per cancel·lar -quitar- el deute. Primer que tot, no podem obviar que se tracta d'una visió parcial ja que només hem pogut consignar els cobraments de pensió consignats que s'han conservat i en la immensa majoria de casos no podem determinar a partir d'eixe únic document el temps que els deutors estigueren pagant als seus censalistes. Els contractes de carregament i de quitament, sobretot aquests últims, si que són més rics en informacions útils com ara l'aval o penyora sobre la que s'assigna el deute, el temps eu passa entre el carregament i la cancel·lació o, en alguns casos pocs però, el motiu pel qual se sol·licitava finançament si bé, de nou, estem fent llum només a una parcel·la menuda d'una gran ombra que és l'estat de les finances nobiliàries.

Taula 4.7-Pensions anuals cobrades

Pensió anual	Nombre de pensions anuals	Percentatge
Menys de 100 sous	47	5,46
100-199 sous	88	10,22
200-499 sous	128	14,87
500-999 sous	293	34,03
1000-1999 sous	222	25,78
Més de 2000 sous	83	9,64

⁸⁹³ FURIÓ DIEGO, Antoni, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana", *Revista d'Historia Medieval*, núm.8 (1997), pp. 109-151; FURIÓ DIEGO, Antoni, "El deute públic municipal al Regne de València en la Baixa Edat Mitjana: un assaig de quantificació" en DAVID IGUAL, Lluís i NAVARRO ESPINACH, German (coords), *El País Valenciano en la Baja Edad Media: estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, pp. 71-36; VICIANO NAVARRO, Pau, "Una font alternativa de renda. La noblesa valenciana com a beneficiària del deute censalista de la Generalitat a la fi del segle XV" EN FURIÓ DIEGO, Antoni, GARCIA MARSILLA, Juan V. i GUIA MARÍN, Lluís (eds), *La veu del regne. 600 anys de la Generalitat valenciana*, vol. II. La Generalitat Valenciana. Dels orígens a l'abolició, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 127-142.

Total	861	100

Taula 4.8-Classificació dels deutors

Tipus de deutors	Àpoques (861)	Percentatge	Contractes (228)	Percentatge
Altres	45	5,55 %	17	7,46%
Barons, cavallers i donzells	211	26,02 %	74	32,46 %
Ciutadans	50	6,17 %	34	14,91 %
Altres sectors burgesos (mercaders, notaris...)	55	6,38 %	12	5,26 %
Comunitats rurals	119	14,67 %	6	2,63 %
Llaurador	18	2,22 %	30	13,16 %
Menestral	32	3,95 %	35	15,35 %
Patrimoni Luna	151	18,62 %	8	3,51 %
Drets reials	64	7,89 %	-	-
Universitat de reialenc	117	14,43 %	12	5,26 %

Tal com podem veure a l'anterior taula, comptabilitzem fins a 861 àpoques de cobrament -per un valor total de 750.198 sous 4 diners, dels quals el 74,68% se situaven entre els 200 i els 1999 sous contra el 15,68% de pensions inferiors als 200 sous i menys d'un 10% de títols de censals que proporcionaven més de 2000 sous anuals. Si fem una ullada als principals proveïdors de renda dels censalistes nobiliaris no ens sorprèn el 40,94% dels pagaments registrats vinguen del patrimoni reial; especialment de les universitats cristianes i aljames del Patrimoni dels comtes de Luna (fins a un 18,62% del total) a expenses de les qual els infants Martí i Maria de Luna finançaren la seua aventura siciliana en la dècada dels 1390, però també dels monopolis reials com les salines (pagades religiosament pels seus arrendadors) i les universitats del braç reial, cabdalment la capital. Només per baix dels poders públics, els principals demandants del crèdit

nobiliari eren altres aristòcrates figurant amb més d'un quart (26,02%) de les èpoques d'ingrés i les comunitats rurals tant cristianes i musulmanes que abocaven altre 14,67%.

Els diferents grups socials qui acudien al crèdit nobiliari i l'equilibri entre creditors particulars i les institucions públiques varien enormement en els 228 contractes de carregament i quitament de censals morts i violaris recopilats. El percentatge que representaven altres rics homes, cavallers i donzells puja fins el 32,46 % i el dels llauradors i els menestrals fins el 13,16% i el 15,35% respectivament, igualment els diferents grups urbans, dels ciutadans rendistes fins els mercaders i professionals liberals com metges, notaris o juristes sumen un bon 20% enfront del menys del 13% de les èpoques de cobrament. En canvi, les universitats del reialenc i els procuradors dels infants -i després reis d'Aragó-a les seues possessions valencianes no acabaven sinó el 8,47% dels contractes de carregament o quitament fet que atribuïm a que els contractes de carregament i quitament de censals morts i violaris tant de les universitats reials com dels procuradors regis acostumaven registrar-se en volums propis i específics fora dels notaris ordinaris, per això, no ens han aparegut en la nostra cerca.

Les conclusions a que ens condueixen aquestes anàlisis del mercat de crèdit, és que les principals fonts d'ingressos de la noblesa valenciana -especialment dels cavallers i donzells, que arreplegaven fins el 85,07% dels censalistes (dels quals el 39, 85% eren dones)- en l'extrem final del Tres-cents eren ja les “rendes públiques”, entenent aquelles les que depenien directa o indirectament de la monarquia, una tendència que se confirmaria al llarg de la centúria; mentre que, entre els demandants de crèdit privats el col·lectiu més nombrós eren els altres generosos, seguits per les oligarquies urbanes de ciutadans rendistes, comerciants i professionals del dret, l'escriptura o la medicina. El darrer lloc, l'ocuparien els grups mitjans de treballadors urbans i de llauradors, cosa que ens pot indicar que no estaven especialitzats en els crèdits al consum o els crèdits d'exercici necessaris per tirant avant les empreses familiars.

Si bé no podem certificar a quin estrat de la pagesia pertanyien aquestos últims -si es tractava de jornalers amb poques terres o pel contrari d'elits rurals amb necessitats periòdiques de finançament- podem que dels 30 censals morts carregats per llauradors, onze (36,66%) eren vassalls dels senyorius del censalista; com Pasqual Guasch, llaurador de Vinalesa que havia carregat 40 sous de recens pel preu de 42 lliures al senyor del lloc, el cavaller Guillem Bonet, el 19 de gener de 1408 i va quitar el préstec a 1 de desembre

de 1410,⁸⁹⁴ fet que ens podria parlar d'un mecanisme de clientelisme i subjecció dels llauradors de senyoriu més enllà dels mecanismes legals estrets que permetien els lligams d'emfiteusi.

Si ara girem l'espill i examinem amb deteniment l'endeutament dels membres del braç militar podem copsar millor els problemes que tenia la noblesa valenciana en les clarors del segle XV. Per comprendre la demanda de crèdit per part del grup nobiliari comptem aquesta vegada amb una mostra documental de 457 èpoques sumant 346.525 sous i mig, ço és una mitjana de 758 sous 3 diners per cada pensió de censal i 244 contractes de carregament o quitament de censals morts i violaris -amb una proporció molt semblant, el 51,63% eren censals morts i el 47,95 % violaris. El primer que podem observar és que, en general, les obligacions anuals, de manera general, no poden ser qualificades d' "oneroses" puix que vora dos terços se situen entre els 100 i els 999 sous i les pensions entre 200 i 999 sous sumaven més del 45 %. Amb tot, un el 20 % de les obligacions suposaven una despesa d'entre 1000 i 2000 sous anuals, si bé les pensions que igualaven ultrapassaven els 2000 sous eren escasses. Aquestes dades concorden totalment amb les quantitats demandades en préstec segons els contractes de carregament i quitament, la meitat de les quals se situaven entre els 1000 i els 4999 sous i, en total, el 78,28% estaven entre els 500 i els 9.999 sous, mentre que els emprèstits iguals o superiors als 20.000 sous eren menys del 4%. Per tant, no podem parlar d'una demanda massiva de finançament, ni tampoc d'unes necessitats exorbitants de pecúnia

Taula 4.9-Quantitats pagades en les èpoques i els contractes de carregament o quitament.⁸⁹⁵

Munt de la pensió anual	Nombre d'èpoques	Percentatge	Quantitat prestada	Nombre d'obligacions	Percentatge
Menys de 100 sous	33	7,22%	100-499 sous	22	9,02%
100-199 sous	83	18,16%	500-999 sous	38	15,57%
200-499 sous	121	26,48%	1.000-4.999 sous	123	50,41%
500-999 sous	93	20,35%	5.000-9.999 sous	30	12,30%

⁸⁹⁴ APPV, Protocol de Miquel Gil, 26.307, 1 de desembre de 1410.

⁸⁹⁵ A partir de fonts notariales.

1000-1999 sous	95	20,79%	10.000-20.000 sous	22	9,02%
Més de 2000 sous	32	7,00%	Més de 20.000 sous	9	3,69%

Aquesta idea se reforça pel fet que, a partir dels documents en què se concreta el temps que passà entre el concert del préstec i la seua cancel·lació -per bé que només son 95, o sia el 38,52% del total dels contractes de carregament i de quitament- podem determinar que un 23,16% dels emprèstits se tornaven abans de l'any complet i el 88,42% del total en menys de 10 anys de la signatura del contracte inicial, mentre que quasi dos terços entre 1 i 10 anys. Tot i que alguns censataris podien necessitar més temps per liquidar els seus deutes com ara Castellana Gascó, vídua del cavaller Joan Martínez d'Eslava, habitador de València qui va trigar vora 15 anys i 3 mesos a lluir els 230 sous de censals mort que cada any havia de pagar a Llorença, dona del ciutadà de València Pere Despujol i que havia carregat a 19 de gener de 1384,⁸⁹⁶ aquestos casos eren una minoria no superior a l'11% del total.

4.10-Temps de durada del deute de censal mort o violari.⁸⁹⁷

Temps fins a la liquidació	Nombre d'obligacions	Percentatge
Menys d'un any	22	23,16 %
Entre 1 i 2 anys	18	18,95%
Entre 3 i 5 anys	24	25,26%
Entre 5 i 10 anys	20	21,05%
Entre 10 i 20 anys	10	10,53%
Més de 20 anys	1	1,05%

L'anàlisi de les causes concretes de l'endeutament nobiliari se fan més difícils de llucar ja que a ben pocs contractes de carregament i de quitament s'especifica les causes

⁸⁹⁶ APPV, Protocol de Pere Roca, 28.496, 15 d'abril de 1399.

⁸⁹⁷ A partir de fonts notariales.

per a demanar una suma en préstec. Més clarament, només a 25 d'aquestos documents que representen el 10, 24% del total. Una fracció gens negligible (onze, és a dir, prop del 44%) d'aquestos indiquen què els nous contractes de carregament se feren per poder liquidar altres deutes i obligacions, alguns en forma de censals i violaris aprofitant la baixada, amb els anys del preu dels diners. Com a mostra els nobles mossèn Ramon Castellà, la seua dona Sibil·la Mercer i el seu fill mossèn Joan Castellà, a principis de 1404, per poder lluir 1556 sous 4 diners censals que pagaven al ric hom Joan de Vilanova carregaren 460 sous de censals mort al cavaller Pelegrí de Montagut pel preu de 6000 sous.⁸⁹⁸

Ho hem de considerar un índex més que l'endeutament progressiu que podia conduir a catàstrofes financeres com la dels Montcada valencians s'assolia a través del contractes de múltiples obligacions successives que embargaven els esplets de la terra o de pensions que rebien d'universitats reials o altres institucions regnícoles. Tenim prou en fer una ullada al contracte de préstec que el baró Felip de Boïl, senyor de Manises, i la seua dona Elionor de Soler, ensems amb la universitat i aljama del senyoriu de Manises signaren en 1399 amb al seder Jaume Mercer 1000 sous de censal mort pel preu de 13.000 sorts amb els quals aspiraven a quitar 142 sous 2 diners de violari que pagaven al donzell Joan Roís de Corella i 589 sous i mig de violari que a altre home de paratge, Galceran de Montsoriu, sense comptar que sobre el mateix senyoriu hi havia carregats 1566 sous 8 diners de censal mort al cavaller Jaume Guillem Escrivà.⁸⁹⁹ Però molts altres se derivaven de necessitats sobrevingudes de fer front a dots o exèquies condignes. Quin altre remei els quedava al cavaller Jaume Jofré, fill del ciutadà Jaume Jofré, sa mare, Elionor de Bonastre, i la seua àvia, Guillamona Planell, quan va morir el germà major, Lluís Jofré, sinó demanar 1200 sous a Sibil·la de Pròixida, vídua del cavaller Andreu Guillem Escrivà per finançar un bon soterrar?⁹⁰⁰

En efecte, l'examen d'aquestes "motivacions" del crèdit ens apunten més a una falta de numerari a l'abast dels censataris -o la necessitat de reunir-lo en un temps més breu del que costaria per altres vies a fi de solucionar una urgència sobrevinguda- més que no a la manca de possibles en termes, que, sense dubte, haguera dissuadit

⁸⁹⁸ APPV, Protocol d'Arnau Almirall, 21.176, 30 de gener de 1404.

⁸⁹⁹ ARV, Notal de Jaume Mestre, 2647, 25 de setembre de 1399.

⁹⁰⁰ Aquest censal concretament se va cancel·lar en poc més de cinc anys i 7 mesos. ARV, Protocol de Guillem Mir, 1495, 16 de setembre de 1408.

qualsevol possible censalista d'arriscar els seus diners, com exposava J.V. García Marsilla.⁹⁰¹ Però tampoc podem perdre de vista que la superposició d'emprèstits podia foradar greument els ingressos familiars i provocar un espiral de deute -demanar finançament per liquidar deutes anteriors- sense final aparent.

Paradoxalment, aquells que més tenien o més poder o dignitat ostentaven en la jerarquia nobiliària del regne de València més recurs als diners d'altri tenien. D'entre el total de les èpoques de pagament, 166 (36,10%) i 77 dels contractes de carregament o quitament (el 31,55%) foren pagades per l'alta noblesa, per bé que en termes globals el cens de rics homes fregava el 16% del total. A més, a través de 127 contractes de censals morts i recens, -en què s'utilitzà un bé moble per assignar la pensió del censal, apreciem que els senyoriis suposaven el 31,5% del avals -en nombre de 40 casos- i altres obligacions censals el 28,35% per davant dels 38 casos en què s'utilitzà d'aval un alberg (29,92%), fet que pot contradir l'assumpció a priori que els qui més necessitarien demanar emprèstits eren els qui menys tenien.

Al contrari, la superior dignitat implicava la necessitat de fer despeses més fortes, per exemple per casar les dones de la família o mantindre "l'estat" -de què parlem en el següent capítol- i per tant la necessitat peremptòria de demanar diners prestats. Per últim: qui es beneficiava d'aquestes peticions de crèdits de l'aristocràcia, o mes ben dit, qui pal·liava els desitjos crònics de finançament? El que mostren les dades que tenim és que els sectors burgesos eren els principals proveïdors dels capitals que demandava la noblesa, fet que se veu clarament en els contractes de carregament i de quitament de censals morts i violaris en què els diners proveïts pels ciutadans rendistes, mercaders, notaris i juristes -i les dones i viudes d'aquestos sectors socials, no menys important- sumaven el 56,14%. Aquestos però, competien directament amb altres membres de la noblesa que signaren 74 dels contractes de préstecs -el 30,32%- dels quals 31 (41,89% d'aquestos) eren de dones i viudes de rics homes, cavallers i generosos. En total, pareix clar l'origen urbà -de les elits urbanes- dels capitals en més de quatre cinques parts dels casos; avantatjant per molt els llauradors, menestrals i altres col·lectius com els membres de la cort reial que només se visibilitzen en els contractes de carregament i quitament

⁹⁰¹ GARCIA MARSILLA, Juan V., *Vivir a crédito en la Valencia medieval: De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002, pp. 319-325

Taula 4.11-Classificació dels creedors

Tipus de creedors	Nombre d'èpoques (457)	Percentatge	Nombre de contractes (244)	Percentatge
Altres	23	4,20%	5	2,04%
Rics homes, cavallers i generosos	211	38,57%	74	30,32%
Grups burgésos (ciutadans, mercaders, notaris...)	172	31,44%	90	36,88 %
Viudes de ciutadans	36	6,58%	47	19,26%
Llauradors i menestrals	15	2,74%	17	6,96
Cortesà	-	-	11	4,51%

En resum, i com a forma de capitulació, els patrimonis de la noblesa valenciana - així com l'estat que presentaven les seues finances a cavall entre els segles XIV i XV continua oferint moltes zones d'ombra, especialment per la manca de documentació i evidències més directes i clares. El que sembla palès -i com abans hem assenyalat- és que en el tombant del segle XV és que no podem negar el pes que tenien els senyorius en les finances i el poder de nombroses famílies -fins i tot en aspectes que anaven més enllà de la pura renda dominical com ara el fet que podien emprar-se i s'empraven per demanar emprèstits o els vassalls participaven, en alguns casos, en les guerres dels senyors, com més endavant veurem.

Nogensmenys, tant per les deficiències estructurals de les senyories i els pocs ingressos que espletaven en termes globals, com perquè només una porció no massa impressionat de la noblesa n'erra posseïdora, podem inferir que l'aristocràcia valenciana havia, en part, deslligat la seua sort del senyoriu feudal i estava cada vegada més vinculat a les rendes d'origen urbà i públic. No tant al servei de l'estat, en el qual només s'involucraven una minoria amb resultats no sempre satisfactoris sinó, sobretot, en el

mercat de crèdit, bé com a peticionaris de finançament, bé com a proveïdors de capitals, especialment per als grups urbans, entre ells la nombrosa noblesa habitant a les ciutats i les viles i, sobretot, de les estructures de poder públic, especialment la capital del regne.

En conjunt; la imatge que obtenim, si escau fer una balanç final, és el d'una estabilitat fràgil. La noblesa aconseguia un difícil equilibri sumant rendes i oportunitats alhora que mantenia el nivell de vida acostumat al seu estat amb un nivell d'endeutament no massa elevat; un equilibri però que podia alterar-se sense massa dificultat per un imprevist com una mort, un dot o una estratègia negligent i que podia dur a la ruïna i a l'ordalia judicial dels membres de la família si tampoc s'havien fet les correctes aliances polítiques i no es prenien les mesures adequades per redreçar el vaixell del patrimoni familiar, queda per determinar, tanmateix, quina influència aquest difícil equilibri va tindre en les violències urbanes.

4.3-Què vol dir noblea? Percepcions i identitat de la noblesa valenciana

4.3.1-Viure noblement: gastar per mostrar

La representació externa de la noblesa podia descansar sobre una sèrie d'hàbits de consum, sintetitzats en expressions com “viure honorablement” (*vivere honorifice* o *vitam honorificam trahere*), viure “d'acord ab son estat” o “sostindre el seu estat”.⁹⁰² En altres mots, la manera de “viure noblement” que ha rebut una gran atenció per part de la historiografia de la noblesa. Estava clar que la pretensió de fer-se notar -els pecats de la supèrbia i la vanitat que denunciaven els moralistes com Sant Vicent Ferrer (1350-1419)- era imputable a bona part de l'estament nobiliari. Sense anar més lluny, el dominic valencià, en el seu sermó per la solemnitat de Sant Jordi de 1413, volgué evidenciar amb sorna l' “*inflamament de cor*” quan un cavaller entrava en la plaça i com se feien publicitat de les victòries en els jocs de juntes.⁹⁰³

Però no només els predicadors parodiaven l'enfaristolament d'alguns nobles - almanco d'una part considerable dels més joves- sinó també els més preocupats pel bon renom de la cavalleria com Jaume March, qui va personificar els vicis dels cavallers - Delit- en el seu poema al·legòric *Ço fo al mig de juliol*, en un jovenet sense armes a excepció d'un coltell i acovardit per la impetuositat del seu adversari -el cavaller Honor- vestit amb robes de sendat -un drap fi de seda-⁹⁰⁴ fetes a mida, amb una cabellera llarga recollida amb un cordó de seda.⁹⁰⁵

A desgrat de les crítiques i de les reconvencions, les cavalcadures, joies, armes, vestits, les seues cases o albergs, els hàbits de menjar i beure, i encara els mateixos cossos, eren aparadors de la seua posició social. D'aquesta aparença externa se va preocupar Pere

⁹⁰² L'expressió “sosteniment de l'estat” s'empra, especialment per a justificar les despeses i les ajudes econòmiques; per exemple la pensió que, segons els acords entre el marquès de Villena i el comte de Dénia, signats en 1406, propiciats per Martí l'Humà, aquest últim rebria de les rendes del comtat de Dénia, en mans de són pare, 50.000 sous anuals per al sosteniment del seu estat i el de la seua dona, la comtessa. ACA, C. reg. 2248, f. f. 240v-241r. 30 de juny de 1406.

⁹⁰³ SANCHIS SIVERA, Josep (ed.lit), *Sermons de Quaresma* II, València, Albatros, 1973, p. 189.

⁹⁰⁴ DCVB. Sub voce “sendat”.

⁹⁰⁵ Rialc 95.1, versos 57-74.

IV en les seues lleis de la cavalleria, en les quals preconitzà la bona neteja i cura del cos, de les robes i de les armes dels cavallers per fer-se veure's més esplendents. Car, justificava que portar les millors vestidures i armes més vistoses donava als cavallers “*plaer, alegria i conort*” a més de “*ardiment [a] escometres lurs enemigcs en fets d’armes*”, perquè ben guarnits i ornats “*tots se pedran d’ells mils guarda del be que faran en lo fet de les armes*”.⁹⁰⁶

Més encara, va incloure una ordenament sobre el vestit -lleí vint-i-cinquena- en què imposava als joves cavallers vestir colors vius per les seues propietats terapèutiques ço és “*vermels, festaquitis verts o blaus per ço que les belles colors los donassen plaer e alegria màs negre burell ni altra color que·ls fees entristar no tengeuren*”, a fi que aquestos colors cridaners els infongueren ardit i jovialitat i els llevaren la ira.⁹⁰⁷ A més, a més, els cavallers experienciats haurien de portar un mantell llarg dels muscles als peus com senyal de la seua humilitat i obediència “*axí com a manera de ligament de religió e de honestat*”,⁹⁰⁸ i les altres vestidures i les armes en bon estat de conservació i neteja seguint les costums dels seus països d’origen “*per tal que per qui·s vol que·ls vis los pogues conexer entre les altres gents perquè·ls sabessen honrar*”.⁹⁰⁹

Els colors vius, -produïts amb tints costosos- efectivament, eren un marcador de la preeminència social no només econòmica sinó també de l’orde estamental; el roig especialment que en diversos contextos europeus se va reservar mitjançant lleis sumptuàries a l’estament nobiliari o als regidors públics.⁹¹⁰ El desig de mants nobles era, per tant, era procurar-se una tela amb el color roig més saturat possible, tal com li va garantir el mercader florentí Simone d’Estaggio a Beatriu d’Abelló, vídua del cavaller Bernat Joan, quan aquesta li va encarregar quatre peces de sendat “*vermell*” de 21 alnes i 15 lliures de pes del mateix color de les peces que havia venut a la honorable esposa del noble Ramon Castellà, “*o millor encara*”.⁹¹¹

⁹⁰⁶ ACA, C. reg. 1529-I, f. 30r.

⁹⁰⁷ ACA, C. reg. 1529-I, f. 33v.

⁹⁰⁸ Ibidem.

⁹⁰⁹ ACA, C. reg. 1529-I, f. 34r.

⁹¹⁰ GARCIA MARSILLA, Juan V., “La moda no es capricho. Mensajes y funciones del vestido Men la Edad Media”, *Vínculos de Historia*, núm. 6 (2017), p.79; PASTOUREAU, Michel, *Rouge. Histoire d’une couleur*, Paris, Points-Seuil, 2019, pp. 80-88.

⁹¹¹ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 17 de setembre de 1396.

Òbviament, el roig no era l'única coloració luxosa dels vestuaris de la noblesa, sinó que el verd o el blau i fins i tot les robes variolades o meitadats amb combinacions de colors i patrons diversos s'usaven per fer-se veure a partir de finals del segle XIV.⁹¹² Ni tampoc la competitivitat que generava l'ànsia de destacar se circumscribia només al vestit sinó que també a les cavalcadures, les armes i les peces de l'armadura i fins l'arreu del cavall eren objectes d'exhibició; heus ací als cavallers Ramon Castellà i el català Hug de Rossanes, governador de Càller, que acabant l'estiu de 1402 encarregaren al frener valencià Guillem Morató un "*enfrenament e arreu o arnés de sella de novia*", amb "*tantes chapes com en lo emphrenament de mossèn Joan de Vilanova smaltades ab garlandes e archets ab senyal de Luna e castell en les chapes et ab la ramada semblant com la del emphrenament de Mossèn Ximèn Pereç de Calatayú*".⁹¹³

Com podem apreciar també, la superfície dels objectes no se cobrien únicament de metalls i pedres precioses sinó que era un llenç natural per a les senyals o armes familiars, o de les famílies a que hom servia, que s'imprimien sobre l'armament i objectes domèstics,⁹¹⁴ com ara unes cortinetes grosses verdes "*a senyal de pexina e de Riu-sech, que són 5 peces*" o dotze coixins recolzadors vermells amb la senyal familiar dels Sanoguera que formaven part de l'inventari dels bens heretats pel pubill Berenguer Dalmau,⁹¹⁵ o les senyals que va fer imprimir en la coberta per a l'atzembla que va encarregar per a les seues noces el noble Pero Maça de Lizana en 1405.⁹¹⁶

Però sobretot, les ensenyes dels llinatges cobrien en els draps usats que tapaven els taüts i els objectes per a les capelles en contextos funeraris. Com el que va ordenar en el seu testament Altadona Cardona, la dona del cavaller Pere Marrades, aleshores pres a Granada, indicant que era la costum,⁹¹⁷ o Damiata Castellà, dona del noble Guillem de Blanes que va encomanar als seus marmessors que per al seu soterrar compraren un "*drap imperial*", o sia, roig, cobert amb les seues senyals i les del seu marit, per cobrir el seu cosa quan el duguren a ensebolir a l'església del Convent de Predicadors.⁹¹⁸

⁹¹² GARCIA MARSILLA, Juan V., "El lujo cambiante. El vestido y la difusión de las modas en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)" *Anales de Historia del Arte*, vol. 24, núm. especial (2014), p. 235.

⁹¹³ APPV, Protocol de Guillem Cardona, 26. 205, 13 de setembre de 1402.

⁹¹⁴ MONTERO TORTAJADA, Encarna, "Dar color a la guerra, la justa y la muerte. Los pintores de armas en Valencia durante los siglos XIV y XV: estructura corporativa y práctica profesional", *Anuario de estudios medievales*, vol. 52, núm. 2, 2022, pp. 762-764.

⁹¹⁵ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 17 d'octubre de 1396.

⁹¹⁶ ARV, Protocol de Bernat Vallseguer, 2268, 10 de març de 1405.

⁹¹⁷ "Ut est moris". APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.997, 21 de novembre de 1407

⁹¹⁸ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 14 de maig de 1409.

A pesar de la importància que tenien les aparences i la necessitat de fer-se vistós per manifestar l'estat nobiliari, la despesa sumptuària no era un comportament exclusiu dels cavallers i dels rics homes. Sinó que la preocupació per fer valdre el seu "estat" era extensible al conjunt de les elits polítiques i socioeconòmiques -els anomenats "honrats"- cosa que incloïa, per suposat, la burgesia benestant. Aquest estil de vida, a més, facilitava a les oligarquies ciutadanes l'obtenció del privilegi que els permetia fer-se cavallers. Podem llucar-ho en el privilegi de nova cavalleria concedit al català Bernat de Moxó, en què se diu que, a més de vindre de generosos per part de sa mare, el seu pare i avi tingueren una vida com "*burguenses honorabiles*".⁹¹⁹ Idènticament a Pere Guillem Català, uixer d'armes del rei, que venia de cavallers per via materna i de "*anitiqvis civibus ex parte patris quorum etiam aliqui milites extiterunt*", però que tant ell com la seua família paterna havien viscut de manera honorable "*tam in teniendo equos et arma quam alia tenuisse*" (Doc. 12).

No tenim moltes més concrecions que aquesta -tindre i mantindre cavalcadures i armes-⁹²⁰ del que suposava tindre una "vida honorable" que acostara a la noblesa els simples honrats. Nogensmenys, podem inferir que les demostracions del poder adquisitiu, i de la voluntat d'esmerçar-lo generosament -com ara la possessió de vestits, joies, cavalls, armes, propietats immobiliàries i un servei domèstic ben nodrit- serien els signes de la "honra" per contraposició a la virtut que s'exalçava des de les trones dels predicadors. En els capítols matrimonials, per exemple, que foren firmats en 1388 entre Pere Suau -fill del mercader Pere Suau, que havia ocupat alguns càrrecs en el govern de la ciutat-⁹²¹ i Angelina, neboda del rector de Carlet s'estipula que el nuvi havia de proveir

⁹¹⁹ "*de stirpe generosa et militari ex materna linea descendisse, vosque patrem, avum et alios predecessores vestros vitam honorificam tenuisse et ut burguenses honorabiles vixisse ob quod honore militari gaudere tenemini merit et debitis*". ACA, C. reg. 898, f. 174r-v. 26 de febrer de 1356.

⁹²⁰ Mantindre armes i cavalcadures -i acudir a les obligacions militars- apareix constantment un requisit per a la dignitat dels honrats i el gaudi dels privilegis aparellats en diferents àmbits territorials de la Corona d'Aragó, com ara les ja indicades exempcions o reduccions fiscals. Raó per la qual se'ls inclou com un "quart grup" de la noblesa malgrat que formaven part d'estaments o ordres diferenciats; per exemple, en la crida feta pel portant-veus de governador de Catalunya, Berenguer d'Abellà, en maig de 1363 perquè tants nobles, cavallers i generosos com homes honrats que tenen cavall i armes com fora possible anaren a la frontera del regne d'Aragó a repel·lir la invasió dels navarresos. ACA, C. reg. 908, f. 168r., 13 de maig de 1363.

⁹²¹ Concretament, va ser justícia en criminal en 1382, mostassaf en 1387 i conseller ciutadà per la parròquia de Sant Martí en 1388; el seu fill Pere, apareix com a patró de nau prestada per la ciutat o transportant grans de Sicília diverses vegades entre 1400 i 1418. BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, *Prohoms i cavallers de València. El Consell, 1306-1516, València, Universitat de València, 2021, p. 977.*

una vivenda condigna dels contraents -“*arrear l'alberch segons a ciutadà honrat se pertany*”-⁹²² però no s'especifica tampoc que inclou un alberg apropiat.

Per això, podem recórrer, de nou, a l'explicació planera del que consistia la vida honrada que trobem en altre sermó de Sant Vicent Ferrer. Més específicament, en la predica dedicada a la verge Santa Margarida que exposa la manera en què la santa, quan fugia de son pare idòlatra, va “humiliar-se” renunciant a les comoditats de què fins aleshores havia gaudit, “*axí com feu Jesucrist que sempre fo humil en aquesta vida*”: canviant els draps preciosos per draps “*grossers axí hun poc*”, els àpats luxosos per “*cols ab oli e llegums*” i despatxant les criades, escuders i altres servidors.⁹²³

Tenim, per altra banda, evidències que l'adopció de “senyals” del llinatges -i la seua impressió en diferents objectes domèstics, armes i estendards militars i en l'aixovar i els monuments funeraris- fou una pràctica tant dels llinatges novament ingressats a la cavalleria com pels mateixos ciutadans; cosa que podem llucar en diferents inventaris. A tall d'exemple, en la capella de Santa Maria Magdalena de la Seu -fundada per l'insigne doctor en drets, i cavaller “novell”, Giner Rabassa- ensopeguem amb diversos objectes entre ells un “*calcet de plata*” amb les senyals de Sans -possiblement les armes dels llinatges paterns i matern del patró,⁹²⁴ i l'inventari del castell de Tous, que a finals del segle XIV passà a ser propietat dels Joan -descendents del jurista convertit en cavaller Arnau Joan- incloïa alguns penons “*de cendat groch ab aguila negra em mig*”.⁹²⁵

No és d'estranyar atès que les fronteres legals i pràctiques entre els cavallers i les elits ciutadanes eren tènues i molts els lligams de veïnatge, familiar i d'aliances polítiques. No era una situació insòlita, per exemple, que, amb la concessió de la cavalleria a un membre de la família, una branca del llinatge pujara a la noblesa, mentre que les altres branques, dels seus germans, romangueren entre les files dels ciutadans. Fou el cas de mossèn Lluís de Valleriola, fill del ciutadà Joan de Valleriola i la seua dona Isabel,⁹²⁶ que

⁹²² ARV, Notal de Berenguer des Camps, 2559, 6 de gener de 1388.

⁹²³ SANCHIS SIVERA, Josep (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum II, Barcelona, Editorial Barcino, 1971, p. 171.

⁹²⁴ ARV, Notal d'Arnau Puig 2484, 4 de febrer de 1387.

⁹²⁵ ARV, Notal de Francesc Monzó 4239, 21 de setembre de 1387. La descripció del senyal que podem atribuir al llinatge dels senyors del castell de Tous coincideix amb les armes identificades per als Joan, almenys em un període posterior pels heraldistes A. García Carrafa i A. de Fluvià. GARCIA CARRAFFA, Alberto i FLUVIÀ ESCORSA, Armand, *El solar catalán, valenciano y balear*, Tomo II, San Sebastià, Libreria Internacional, 1968, pp. 252-253.

⁹²⁶ APPV, Notal de Bernat Gil, 332, 20 de setembre de 1409.

apareix com a cavaller a partir de 1402, mentre que actua com a tutor dels fills i filles del seu germà, Joan de Valleriola, identificat com a ciutadà († 1395),⁹²⁷ igual que altre germà, Francesc, amb què havia actuat en altre procés de curadoria eixe mateix any.⁹²⁸

Per aquesta raó, cal demanar-se quins hàbits o pràctiques eren exclusius -i per tant distintius- de la noblesa, bé per costum o bé per imperatiu legal. Perquè malgrat la seua proximitat en termes materials, polítics o fins i tot familiars, la dignitat de la cavalleria era superior a la dels ciutadans, segons hauria explicat el rei Pere el Cerimoniós al patriarca Jaume March, pare dels cavallers i poetes Jaume March i Pere March, “ço és jassia que vós siats honrat ciutadà e hayats honrada heretat, encara és molt pus honrat orde de cavaylleria”⁹²⁹

De nou, l'interès de la recerca ha sigut primordialment el vet al consum de determinats productes i elements -especialment del vestir i de les joies- als qui no formaren part de la noblesa en forma de lleis sumptuàries. Però, tal com ha apuntat, especialment per al cas de la Corona d'Aragó, Juan V. García Marsilla, les regulacions sumptuàries, especialment dels governs municipals, no s'implementaren únicament per separar l'estament burgès de la noblesa, sinó també amb finalitats utilitaristes -com ara orientar la despesa en cavalcadures i utilatge de guerra en temps de conflicte- o per motivacions purament polítiques a fi de palesar qui tenia el poder de decidir; per la qual cosa la noblesa, almenys en la ciutat de València també se va veure colpida pels estatuts municipals contra les “vanitats”.⁹³⁰

En 1345 se va produir una primera batalla entre la major part de la juraderia i del consell i alguns dels cavallers i generosos que participaven en el consistori a causa de les noves limitacions imposades pels regidors: la prohibició a les dones de dur vestits que caigueren més de tres pams, la limitació del dol a la família directa i el “senyor natural” i no més de sis mesos per la mort de pares o de fills i la prohibició de dur a cremar als fossars brandons o ciris, ans només candeles de dos dinerets; les quals provocaren què

⁹²⁷ ARV, J. Civil 1913, mà 5ª, f. 48r-v, 5 d'agost de 1402.

⁹²⁸ ARV, J. Civil 1913, mà 2, f. 45r-v. 1 d'abril de 1402.

⁹²⁹ CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011, p. 233.

⁹³⁰ GARCIA MARSILLA, Juan V., “Ordenando el lujo. Ideología y normativa suntuaria en las ciudades valencianas (siglos XIV y XV)” en BROUQUET, Sophie i GARCIA MARSILLA, Juan V. (eds), *Mercados del Lujo, Mercado del Arte. El gusto de las elites mediterráneas en los siglos XIV y XV*, Valencia, PUV, 2015, pp. 561 – 59; GARCIA MARSILLA, Juan V. “El lujo: ¿motor del crecimiento o camino hacia la ruina? Percepciones y actitudes ante el gasto suntuario en la Historia”, *Ars & Renovatio*, núm. 7 (2019), pp. 6-26.

dos membres del consell, Bernat Fabra i Joan de Cerveró, abandonaren el plenari aïradament.⁹³¹

Entre 1392 i 1394, consell municipal tornà a enfrontar-se una part de l'estament militar, aquesta vegada amb el suport de la reina Violant de Bar, pel dret de les dones de la noblesa a dur pedreria i altres "arreus" vedats. En un primer moment el consell accepta alçar les prohibicions, sense revocar-les, durant 15 dies solament per ocasió de l'entrada dels monarques a la ciutat.⁹³² Però la següent juraderia va rebre la petició formal d'abolir aquest estatut, la qual cosa refusaren causant un gran enuig de la reina a la qual contestaren què estava instigada per "*dones pomposes*".⁹³³ La situació, finalment, va dur el monarca a amenaçar la següent juraderia entrant de derogar per autoritat reial l'estatut del consell ja que impedia a les dones regraciades amb la novellament creada empresa de la Corretja lluir els seus arreus.⁹³⁴

En efecte, l'empresa de la Corretja creada dos anys abans per l'infant Martí, duc de Montblanc, i que va continuar atorgant-se quan aquest pujà al tron a les dones de les elits valencianes permetia que les concessionàries "*no contrastant les ordenacions de la ciutat de València*",⁹³⁵ pogueren portar "*perles, pedres fines, draps d'aur e de seda e tots altres arreaments de quant preu o valor sien*".⁹³⁶ i d'aquesta manera eludir les regulacions municipals. Això no obstant -com tot seguit expliquem- les dones i filles dels generosos, tot i que n'eren la part més gran, no eren les úniques que podien rebre aquesta insígnia, sinó que també fou atorgada a dones de la ciutadania. Per tant, a la vista d'aquestes coses, podem aplegar a la conclusió que la distinció entre els ciutadans i la noblesa no radicava tant en el consum de luxe, que depenia fonamentalment del poder adquisitiu, sinó que hem de cercar-la el fet distintiu de la seua condició privilegiada, la cavalleria, i tots els elements simbòlics que comportava, que identifiquem amb l'etiqueta de la cultura cavalleresca.

⁹³¹ AMV, Manual de Consell A-4, f. 484r-v i f. 493v-494r. 14 de maig de 1345.

⁹³² AMV, Manual de Consell A-20, f. 42v. 8 d'octubre de 1392.

⁹³³ AMV, Manual de Consell A-20, f. f. 98r-99r. 20 de juny de 1393

⁹³⁴ AMV, Manual de Consell A-20, f. f. 98r-99r f. 182r-v. 6 de juny de 1394.

⁹³⁵ ACA, C. reg. 2167, f. 179r-v. 15 de juny de 1398.

⁹³⁶ ACA, C. reg. 2169, f. 110v. 18 de maig de 1401.

4.3.2-L'orde de la cavalleria

La separació dels cavallers i ciutadans se donava fonamentalment perquè els primers podien accedir a fer-se cavallers, cosa de la qual, com ja hem assenyalat, garantia el gaudi dels privilegis de la noblesa. Convé, tanmateix, que fem algunes matisacions; principalment puix que hi havia una veritable dissonància entre la magnificació visual i discursiva que va adquirir la cavalleria a partir de la segona meitat del segle XIV i el nombre reial d'investidures o creacions de cavallers. Tal com manifesten les nòmines de les convocatòries a les corts i les taxes entre mitjan segle XIV i mitjan segle XV, al si de la baixa noblesa, els cavallers pròpiament sempre eren, a grans trets, la meitat del conjunt de la baixa noblesa. Representaven, doncs, el 60,37% del conjunt de la baixa noblesa en les corts i la consegüent taxa de 1357-1358;⁹³⁷ únicament el 48% de tots els individus de la baixa noblesa censats entre 1387 i 1412, tot i que arribaven 62,33% dels mascles vius llistats en la taxa de 1429,⁹³⁸ o el 47,51% dels membres de la xicoteta noblesa convocats a les corts de 1459.⁹³⁹

La separació entre cavallers i donzells podia ser qüestió d'edat i jerarquia familiar perquè la investidura del cavaller funcionava com a ritual de pas a la vida adulta que tenia lloc quan el jove aplegava als 18 o vint anys d'edat. Cosa va fer Joan el Caçador mentre encara era infant en 1371, quan va demanar als jurats de València que l'ajudaren amb les despeses de l'acte i li ho varen refusar.⁹⁴⁰ O Bernat Joan, fill i hereu del senyor de Tous Bernat Joan, que també estava en la vintena quan Martí l'Humà, poc abans de morir, li va concedir l'empresa de la Creu de Sant Jordi en esguard de la cavalleria recentment assumida.⁹⁴¹ Però, bàsicament, era una qüestió econòmica atès el gran desemborsament que havien de fer els novells cavallers. Ens adonem que, per ajudar-lo en seua propera investidura, el rei va concedir al seu cambrer, el donzell Joan Escorna, 1000 florins, o sia,

⁹³⁷ ACA, C. reg. 1498, f. 112r i 114r 106r-v-107r. 19 de desembre de 1357; MUÑOZ POMER, Maria Rosa, "La oferta de las Cortes de Valencia de 1358", *Saitabi*, núm. 36 (1986), pp. 155-166.

⁹³⁸ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), pp. 630-640.

⁹³⁹ ARV, C. reg. 238, f. 21r-26v. 27 de gener de 1459.

⁹⁴⁰ AMV, Manual de Consell A-15, f. 156r-v. 11 de gener de 1371.

⁹⁴¹ *qui nuper singulum militae gratiae prossequi*". ACA, C. reg. 2185, f. 133r. 5 de maig de 1410. Tanmateix, i, si se tracta del mateix individu, va signar en octubre de 1412 una carta debitòria com a donzell. ARV, Protocol de Vicent Saera 2.413, 30 d'octubre de 1412.

11.000 sous.⁹⁴² Conseqüentment, molts donzells venint de nissagues ja generoses simplement decidien no assumir aquesta despesa.

La cerimònia de la investidura o de creació del cavaller -que permetia l'ingrés al seu nou ordre- estava dividida en dues parts alhora temporalment i espacial com hermenèutica: la investidura pròpiament que tenia lloc dins d'una l'església i que se realitzava en un ofici, reservat al clero oficiant i cavallers i testimonis; i la celebració pública de la cavalleria fora de l'espai sagrat. Tot apunta que la forma final i el contingut ritual de la investidura -igual que l'explosió de la cavalleria en la segona part del Tres-cents- va nàixer en la cort de Pere el Cerimoniós. Si bé, la descripció que feu el cronista Ramon Muntaner de la coronació del seu predecessor, Alfons IV (1327-1336) pot ser indicatiu de la importància que havia assolit ja d'antuvi la cavalleria en la representació del poder reial del seu predecessor.

El testimoni singular de l'infant fra Pere d'Aragó -l'infant Pere, comte de Ribagorça, que havia pres l'hàbit franciscà dos anys abans- a Jaume March (pare), arreplegat pel seu interlocutor, que el rei Pere, nebot seu, exaltava la cavalleria com mai no havia fet el seu avi, Jaume el Just,⁹⁴³ pareix afirmar que les formes de representació i l'organització de la cort reial havien experimentat un canvi significatiu cap a mitjan centúria. Prova d'açò seria la reforma de l'ordre (cerimonial) de coronació dels reis que va impulsar després de 1344 Pere IV d'Aragó,⁹⁴⁴ i la fundació de les primeres ordes o empreses de cavalleria laica presidides pel rei en 1353: ⁹⁴⁵ la dels cavallers de Sant Jordi -que va tindre una continuïtat en els regnats posteriors- i l'Empresa de Sant Baptista, aquesta només per a cavallers i homes de paratge del regne de València, que va tindre una

⁹⁴² ACA, C. reg. 2181, f. f. 161v-162r. 3 de desembre de 1406.

⁹⁴³ CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011, p. 233.

⁹⁴⁴ GIMENO BLAY, Francisco M., GOZALBO GIMENO, Daniel i TRENCHS I ODENA, Josep, *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, pp. 24-28.

⁹⁴⁵ No compartim, emperò, la distinció que feu J. Riera entre els ordes, com a corporacions de la societat a la que s'ingressava després d'un ritual o acte legal, i l'empresa, que seria una associació o confraria voluntària d'individus perquè, si bé, com hem dit, el mot orde -equivalent amb estament o dignitat-feia referència a una categoria social i jurídica d'individus, en el món de les confraries de cavalleria laica, "orde", "divisa" i "empresa" serien plenament intercanviables per anomenar aquestes fundacions dels monarques i poders principescos cristians. RIERA i SANS, Jaume, "Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)". *Paratge*, núm. 14 (2002), pp. 42-44.

vida prou curta puix que va ser dissolta a penes quatre anys després.⁹⁴⁶ A banda de l'elaboració de les ja esmentades lleis de la cavalleria acabant el seu regnat.

Segons llegim, el cerimonial dissenyat per Pere el Cerimoniós prescriu que si, en el moment de la coronació, el nou sobirà encara no havia sigut investit cavaller, haurà de ser ordenat en el transcurs del mateix ofici; per això la nit anterior quan entre a vetllar a la Seu de Saragossa, en volta de dur cenyida l'espasa i els esperons posats, els hauran de portar davant seu en senyal de la propera investidura.⁹⁴⁷ El dia següent, abans de l'ofici pròpiament en què ha de ser ungit i prendre les regalies (l'espasa, el ceptre i el pom), s'ha de fer la benedicció de les armes i l'adobament: primer dos rics homes li han de calçar els esperons, a continuació l'arquebisbe de Saragossa beneïx les armes del rei - l'escut, l'espasa i la llança-i, per últim, el rei mateix pren l'espasa i se dona el colp cerimonial amb la mà dreta en la templa (os temporal) dreta.⁹⁴⁸

Per a la resta de cavallers que no són el rei d'Aragó, i per tant, amb un superior jeràrquic qui pot investir-los, la cerimònia prescrita a les lleis de cavalleria del mateix rei, pren la forma d'una iniciació ritual amb un cavaller ordenant -padrí per similitud del baptisme diu el text i que ha d'ésser un cavaller experimentat-⁹⁴⁹ i un aspirant a la cavalleria. Prèviament, l'aspirant o escuder -segons el terme emprat en aquestes ordenacions- havia de vetllar la nit prèvia en l'església i a trenc d'alba a d'oïr missa vestit amb una gonella, després de la qual demanaria formalment ser adobat. Concedit açò, havia de calçar els esperons-o havien de calçar-li'ls "*segons la condició d'aquell qui farà lo cavaller o d'aquell qui serà fet cavaller*". Tot seguit havia de cenyir l'espasa ben ajustada sobre la gonella i, una volta cenyida, havien de desenvainar-se-la i fer-lo jurar no tindre por a morir per Crist, el seu senyor natural -el rei d'Aragó- ni per la seua terra. A continuació, perquè no oblidara el jurament, l'ordinador havia de pegar-li un colp en la templa perquè no se n'oblidés. Per últim besaria el seu ordenant "*en senyal de fe e de pau e de fraternitat la qual deu ésser guardada entre ls cavallers*".⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ RIERA i SANS, Jaume, "Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)". *Paratge*, núm. 14 (2002), pp. 41-62; RODRIGO LIZONDO, Mateu, "Un orde de cavalleria valencià desconegut: L'Empresa de Sant Joan Baptista (1353)", en *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1982, pp. 447-457.

⁹⁴⁷ GIMENO BLAY, Francisco M., GOZALBO GIMENO, Daniel i TRENCHS I ODENA, Josep, *Ordenacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 228.

⁹⁴⁸ *Ibidem*, pp. 436-438.

⁹⁴⁹ ACA, C. reg. 1529-I, f. 32r.

⁹⁵⁰ ACA, C. reg. 1529-I, f. 31r-v.

Els testimonis d'una investidura portada a la pràctica són escassos i, en certa manera, perifèrics al cas valencià. El principal relat d'una ordenació de cavaller és el que va fer del seu propi adobament, a mans del rei Pere IV, en el Monestir de Pedralbes, a 8 de desembre de 1360, el ja citat Jaume March; a la qual cerimònia assistiren només un reduït públic compostat pels monarques, fra Sancho d'Aragó, bisbe de Càller que en fou l'oficiant, les monges del dit monestir i alguns membres de l'alta noblesa, a més de diversos cavallers catalans i ciutadans de Barcelona⁹⁵¹

L'aspirant, el senyor d'Eramprunyà, va oir la missa de l'Esperit Sant vestint només una gonella blanca de seda amb folres de pell d'altre color-obsequiada pe l'abadessa de Pedralbes, Elisenda de Montcada-⁹⁵² i acabada aquesta, Joan Eiximenis de Montornés i Berenguer de Manresa li calçaren els esperons; a continuació, fou beneïda l'espassa i l'arquebisbe oficiant feu una oració especial en la qual *“tot cavaller és tengut de defendre la terra ab lo senyor, ítem deu defendre e mantenir dones vídues e pupils, e deu defendre lo bé públich”*; per seguir, el rei li va cenyir l'espassa i li donà el colp (bufet) ritual i li besà la boca i el senyor d'Eramprunyà a continuació li besà els peus; per últim, el padrí, Gilabert de Centelles li va descenyir l'espassa i se donaren almoines en el servei.⁹⁵³

Com veiem, la cerimònia de Jaume March guarda molts paral·lelismes amb la investidura després dissenyada pel rei potser degut a la direcció del rei, i el protagonisme dels membres de la família reial i de la cort en l'acte. No obstant això, altres testimonis coetanis de cerimònies d'investidura fan menció d'alguns dels elements presents en aquesta, com ara el jurament que va fer el noble català Arnau d'Erill quan va rebre la

⁹⁵¹ Els rics homes mencionats eren Gilabert de Centelles i Berenguer d'Abellà, que formaven també part del baronatge valencià, Guillem Galceran, vescomte de Rocabertí, Pere Galceran de Pinós i Gastó de Montcada i els cavallers Bernat Guillem de Fuixà, Joan Eiximenis de Montornés -també senyor de la baronia de Montornés al regne de València- i Berenguer de Manresa. CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011, p. 235.

⁹⁵² Segons el text, mentre durava la missa, estava *“en cors en pals de calses”*. L'elecció d'una gonella blanca com a vestidura principal per a l'aspirant podem relacionar-la amb les vestidures curtes que, segons s'indica en les *Ordinacions*, se prescriu que ha de dur el rei en l'ofici de la coronació; és a dir, camisa i bragues i braguer blanc -en representació de la castedat, una gonella ni massa llarg per poder investir-lo dels atributs rituals, però tampoc massa curta que mostre l'inguinal, garnatxa, abric i mantell i calces sense sabates. Però també, ateses les similituds religioses apuntades en les lleis de cavalleria entre el bateig i la investidura del cavaller amb les vestidures dels neòfits i dels nadons en el bateig. Ibidem, p. 235. GIMENO BLAY, Francisco M., GOZALBO GIMENO, Daniel i TRENCHS I ODENA, Josep, *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Ceremoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 427.

⁹⁵³ CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011, p. 236.

cavalleria de mans del marquès de Villena en el monestir de Valldigna en la festa de la Circumcisió de 1390 el qual expressava que “*vera devoció devers Déu a delliurament de pubills, vidues e altres opreses e dreta naturalesa vers natural senyor e justa amor de la cosa publica deven e solen moure cascú vassall, maiorment cavaller, a exposar son corts e postposar sa pròpia salut en guerra contra los enemichs de son natural senyor e per la cosa pública*” (Doc. 28).

La cerimònia girava simbòlicament entorn de tres eixos: el “bateig” simbòlic, la benedicció de les armes seguida del calçament dels esperons, i el cenyiment de l’espasa i la subordinació del cavaller neòfit al padrí. L’emulació del baptisme se fa visible en l’ús de les vestidures blanques -que el mateix Jaume March diu que prefereix atesa la seua edat avançada-; però igualment, en l’armament massiu de nous cavallers que se feu durant la coronació d’Alfons el Benigne, -segons conta Muntaner- el mudament d’estat dels neòfits se mostrà vestint-los amb robes d’or, que, encontinent se llevaren i regalaren a ministrers, per posar-se robes i mantells de color roig amb folres de pell o d’erminis.⁹⁵⁴

Les concordances establertes entre la investidura i els sagraments no acaben ací, sinó que l’espasa i els esperons se carreguen de significat. Per a Pere IV, les armes ofensives com l’espasa significaven la saviesa, la fortalesa, la templança i la justícia que havien d’observar els cavallers⁹⁵⁵ i Pere March, fill del senyor d’Eramprunyà, afirmava en un poema dedicat al mateix rei o potser al marquès de Villena -*A vos mout aut senyor*- en què descrivia simbòlicament l’arnès del cavaller, assegura que l’espasa tallant estava destinada a tindre lluny els enemics de la terra;⁹⁵⁶ però també representava la justícia implacable que han d’impartir els grans senyors;⁹⁵⁷ mentre que els esperons daurats simbolitzaven virtut de la perseverança.⁹⁵⁸ Nogensmenys en les descripcions de les cerimònies -reals i ideals- sorprén no trobar cap referència al cinyell o cint (*cingulum*) que, en canvi, s’esmenta sempre en els privilegis concedits de nova *cavalleria*, -fins al punt que l’acció d’esdevindre cavaller és anomenada *cingulum militare assumere*. A tall de mostra, en les cartes de gràcia concedides a Berenguer Dalmau (Doc.4) i Ramon Costa

⁹⁵⁴ SOLDEVILA ZUBIBURU, Ferran (ed. lit), *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner*, Barcelona, IEC, 2011, pp. 493-507.

⁹⁵⁵ ACA, C. reg. 1529-I, f. 25r-v.

⁹⁵⁶ Rialc 96.2, versos 62-71.

⁹⁵⁷ Rialc 96.2, versos 676-689.

⁹⁵⁸ Rialc 96.2, versos 890-923.

(Doc. 2) en 1306, a Pere Guillem Català en 1358 (Doc. 12) o a Llorenç Martí (Doc. 21) l'any 1400.

Per últim, convé parlar de la relació que s'estableix en la cerimònia entre el padrí, que fa el cavaller, i el neòfit. En les lleis de cavalleria de Pere el Cerimoniós sols un cavaller pot fer un altre cavaller “*axí com los ordens dels oradors o clergues o religioses no els poria alcun dar si no aquell qui ho és*”;⁹⁵⁹ igual que el “padrinatge” pròpiament, ço és descenyir l'espasa se reserva als cavallers més destres i ben reputats.⁹⁶⁰ En la pràctica emperò, la prerrogativa d'investir nous cavallers se comptava entre les capacitats exclusives dels barons a les terres del rei d'Aragó -“*tam in deferendo vexillum quam milites faciendo*”- tal com s'indica en els privilegis d'erecció en noble de l'almirall Bernat de Sarrià quan fou convertit en baró en 1310 (Doc. 5) o en la gràcia dada a Jaume Escrivà en 1392 (Doc. 19). Si bé, s'apuntava en les lleis de cavalleria que, encara que no hagueren sigut ells mateixos adobats, tant el rei com el seu primogènit estaven també capacitats, car, eren “*caps de la cavalleria*” del regne.⁹⁶¹⁵

L'escomesa d'aquest baró, o del rei, consistiria bé en imposar un cint o cinyell al nou cavaller -perquè que les úniques evidències que tenim d'aquest *cingulum* siga a través dels privilegis cancellerescos-bé, com veiem en la cerimònia ideal prescrita pel rei Pere IV i en la cerimònia d'investidura de Jaume March, descenyir-li l'espasa, donar-li el colp ritual i després besar-lo per acollir-lo en la cavalleria (funcions que en aquest cas acompliren tant el monarca com el noble Gilabert de Centelles). Entre ells, si no existia prèviament, s'establí una relació jeràrquica, almenys de tipus simbòlic i per edat. Per aquesta raó, Ramon Jofré, alcaid de Vilamarxant -senyoriu d'Ot de Montcada- fou investit pel seu patró abans (Doc. 18) abans d'embarcar-se amb ell cap a Sicília a les ordres de l'infant Martí, duc de Montblanc.⁹⁶²

Per la seua banda, Arnau d'Erill va convertir-se en cavaller de mans del marquès de Villena, que havia encapçalat la facció de l'alta noblesa catalana i aragonesa oposada a les demandes reials en les corts de Montsó de 1388-89 que integrava entre altres mossèn Bernat de Cabrera, Don Joan de Prades, mossèn Pere de Fenollet, vescomte d'Illa, mossèn

⁹⁵⁹ ACA, C. reg. 1529-I, f. 28v.

⁹⁶⁰ ACA, C. reg. 1529-I, f. 32r-v.

⁹⁶¹ ACA, C. reg. 1529-I, f. 28v.

⁹⁶² ACA, C. reg. 1904, f. 51v-52r., 28 d'agost de 1392.

Ramon de Perellós, vescomte de Roda, i el mateix n'Arnau d'Erill.⁹⁶³ Raó per la qual, també, el rei Pere IV va decidir que havia de ser el mateix monarca qui prenguera la iniciativa en el seu propi adobament cenyint-se i traient l'espasa i donant-se el colp a la templa com a símbol que era el veritable cap de la cavalleria dels seus dominis sense cap altre cavaller per damunt.

4.3.3-Entre Déu i els diners

Del canvi a un nou orde què suposava la investidura del cavaller se derivaven vertaderament els signes de distinció que els apartaven dels ciutadans i dels homes de vila que formaven part de l'entorn familiar i veïnal dels cavallers. L'exemple més palpable serien les armes i les insígnies de cavalleria, principalment la creu roja de Sant Jordi sobre un mantell blanc, que va rebre Jaume March acabada la missa de la seua investidura -“*lo senyor rey volchque yo reebés lo mantel blanch ab lo seyal de la creu vermeylla*”-⁹⁶⁴, igual que altres cavallers acabats d'adobar com Ramon Jofré a qui, abans d'embarcar-se cap a Sardenya el rei Joan I va donar-li “*licència de aportar lo mantó blanch e la creu segons és acostumat aportat en orde de cavalleria per altres cavaller de nostra senyoria*”⁹⁶⁵

No hem però, de confondre aquesta ensenya que lluien els cavallers amb la susdita divisa o empresa -potser simplement honorífica- de Sant Jordi, que els reis d'Aragó atorgaren, de manera honorífica, a alguns cavallers mitjançant la imposició personal o l'entrega a través d'un representant del rei qui rebia en el seu nom el degut jurament d'obediència per l'ingrés a l'empresa; entre ells, podem esmentar, el valencià Pere Caldero, que la va rebre en fer-se cavaller en 1395 de mans de Pere, comte de Prades,⁹⁶⁶ Ramon, comte de Cardona en 1403 a qui fou imposada per Ramon de Taules per la indisposició del monarca;⁹⁶⁷ o Bernat Joan, que la va rebre després de ser armat cavaller -“*qui nuper singulum militae gratiae prossequi*”- en 1410.⁹⁶⁸

⁹⁶³ ACA, C. reg. 1896, f. 129r. 7 de setembre de 1389.

⁹⁶⁴ CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d'Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011, p. 237.

⁹⁶⁵ ACA, C. reg. 1904, f. 51v. 30 d'agost de 1392.

⁹⁶⁶ ACA, C. reg. 1968, f. 47r. 5 de juny de 1395.

⁹⁶⁷ Una concessió que el rei feia a petició de sa mare, Francescquina de Pinós, segons se desprèn en la lletra enviada per Martí l'Humà atesa la curta edat del concessionari que no havia sigut adobat. ACA, C. reg. 2247, f. 18v. 28 de novembre de 1403; RIERA I SANS, Jaume, “Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)”. *Paratge*, núm. 14 (2002), p.54.

⁹⁶⁸ ACA, C. reg. 2185, f. 133r. 5 de maig de 1410.

En efecte, la creació d'empreses i ordes de cavalleria servia per distingir uns pocs elets formant part del cim de la societat política per la seua proximitat a la cort reial, però, degut a açò mateix, no complirien exactament a la funció de distingir els cavallers armats o investits de la resta. Perquè les empreses o divises, com l'efimera empresa de Sant Joan Baptista, la de Sant Jordi, o encara altres fundades pels infants i successors de Pere el Cerimoniós, com ara l'empresa de la Garrotera -possiblement una imitació de la divisa anglesa homònima- s'atorgaven només a uns pocs servidors reials a fi d'honrar-los sobre la resta de cavallers. Per exemple, aquesta última fou entregada només a una minoria de servidors del rei i els seus fills, ara el batlle general del regne Guillem Pujada i el seu fill Joan en 1399,⁹⁶⁹ o Francesc de Martorell, de la casa del rei, fill de l'oïdor i comissari de la cort per a la recuperació del reia patrimoni, Guillem de Martorell, en setembre d'eixe mateix any.⁹⁷⁰

Segonament, algunes d'estes divises foren servides també per premiar lleialtats i congraciar-se també amb les oligarquies, cas de l'Empresa de la Corretja fundada per l'infant Martí, duc de Montblanc -futur Martí l'Humà- entre 1386 i 1392 i relacionada, segons apuntaven H. Bress i J. Riera i Sans, amb el seu projecte de pujar al tron de Sicília i l'esforç militar que va haver de posar en marxa en 1392;⁹⁷¹ i que era donada a les dones dels cavallers i ciutadans de València. Aquesta divisa a més permetia que aquestes dones de l'elit sociopolítica escaparen de les regulacions sumptuàries establertes pel consell general de València a les que hem fet al·lusió, i, per tant, significar la seua presència, segons s'expressava en algunes de les lletres enviades per a l'entrega “*la qual ab aquest mateixa vos donam puxats portar perles, pedres fines, draps d'aur e de seda e tots altres arreaments de quant preu o valor sien, vos emperò portar la dita empresa e no en altra manera*”⁹⁷²

⁹⁶⁹ ACA, C. reg. 2170, f. 138r. 15 de maig de 1399.

⁹⁷⁰ ACA, C. reg. 2170, f. 138r. 20 de setembre de 1399. Apareix com a membre de la casa del rei, següent donzell, un any després rebent una gràcia pecuniària del mateix rei. ACA, C. reg. 2172, f. 121v 20 d'octubre de 1400. Tanmateix, podem col·legir que el seu ingrés al servei del monarca hauria coincidit amb el nomenament de són pare, Guillem Martorell, juntament amb Berenguer Martí, com a comissari per a la recuperació del patrimoni real alienat al regne de València. FERRER i MAIOL, Teresa, “El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 382.

⁹⁷¹ BRESS, Henri, “L' "empresa de la correfa" et la conquête de la Sicile: le royaume errant de Martin de Montblanc”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 23 (1993), p. 200; RIERA i SANS, Jaume, “Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)”. *Paratge*, núm. 14 (2002), p. 48.

⁹⁷² ACA, C. reg. 2169, f. 110v. 18 de maig de 1401. Per la seua banda, J. Riera i Sans fa la mateixa interpretació de l'interès dels grups dirigents per aquesta empresa per l'afany d'esquivar les ordinations

Tot i això, com se pot comprovar fàcilment no totes les cinquanta-sis dones que varen rebre l'Empresa de la Corretja durant el regnat de Martí l'Humà (Ap. Taula H) eren esposes o filles de barons o de cavallers sinó que, encara que només cinc (8.92%), hi hagué també filles o esposes de ciutadans, com ara Beatriu, dona d'Arnau Saranyó o Francesca, filla de Pero Suau, entre les regraciades. Per altra banda, l'orde era teòricament un premi a la "*contrastada la honestat e altres dons de virtut*" de les regraciades, com va explicar el rei en la lletra d'entrega a Violant Pardo, filla de Pero Pardo de la Casta.⁹⁷³ Per aquest motiu, hi hagué una clara intenció per part de Martí l'Humà de fer reconèixer aquesta honestat a membres de l'entorn dels servidors de la cort i caps polítics que podien demanar-ho per als seus amics i valedors, com podria haver sigut el cas de la donzella Francesca de Tous, filla molt probablement de Jofré de Tous i a qui li fou concedida la divisa 31 8 de juny de 1402 a petició d'Alfons, comte de Dénia "*per ço com los merits e prohesa de vos amada nostra na Francesca de Thous, donzella son tals e tants que merexets esser insignada etc.*"⁹⁷⁴ Per últim, tenim constància que, durant el regnat de Joan I va existir una empresa o divisa semblant per a dones valencianes, l'Empresa del Collar, que reberen en el dilluns de gener de 1392 -possiblement estava relacionada amb la celebrada del Bateig de Crist- Isabel, dona de Pere Fabra, Damiata, dona de Joan Fabra, Gueraldona, dona de Jaume Castellà i Espanya, dona de Lluís de Calataiud.⁹⁷⁵

Ateses estes coses, cal cercat els elements distintius de la cavalleria, i per extensió de tota la noblesa, enlloc, concretament en el món de les armes de cavalleria que eren els instruments de la seua vocació guerrera i les ensenyes principals, per tant, del seu ordre "*car pus que ab aquestes han a fer los fets de les armes que és lur mester o ofici*", expressava Pere el Cerimoniós.⁹⁷⁶ Precisament, algunes de les armes i peces de l'armadura que formaven part de l'equipament del cavaller tenien una gran càrrega simbòlica. Paradoxalment, ni l'espasa i la llança, per si soles, a despit de ser les armes ofensives més utilitzades i les més reconegudes, i de la posició central que ocupava l'espasa en la cerimònia d'investidura del cavaller, no tenien un pes simbòlic especial.

sumptuàries. RIERA I SANS, Jaume, "Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)". *Paratge*, núm. 14 (2002), pp. 52-53.

⁹⁷³ ACA, C. reg. 2182, f. 29r-v. 26 de febrer de 1406.

⁹⁷⁴ ACA, C. reg. 2175, f.102r. 8 de juny de 1402.

⁹⁷⁵ ACA, C. reg. 1962, f. 22v. 10 de gener de 1392.

⁹⁷⁶ ACA, C. reg. 1529-I.

Molt possiblement, perquè la seua possessió i ús estava ben difosos en tota la societat urbana i rural i al fet que eren bens de consum relativament assequibles.⁹⁷⁷

El seu lloc l'ocupaven presumiblement l'escut llarg -“*lonch cavalleresch*”- l'elm o bacinet i els esperons daurats exclusius dels cavallers, que el noble Pere d'Aragó, senyor de Montitxelvo, al seu testament de 1399, va manar posar, ensems amb l'espasa i un estendard amb les seus senyals, sobre el seu vas o tomba a la Capella de Sant Jaume i Santa Caterina del Monestir de Sant Jeroni de Cotalba,⁹⁷⁸

Particularment, els esperons daurats -o sobrepujats en or- podien estar plens de significat segons l'anàlisi feta per M. Pastoureau, a partir de la literatura del cicle artúric, atès que eren els elements que constituïen els cavallers en les cerimònies d'investidura i la darrera peça a ser-los retirada en les suposades cerimònies de degradació).⁹⁷⁹ Lluny de ser una singularitat del senyor de Montitxelvo, estudis fets a altres observatoris territorials han tret a escena que els esperons formaven part de l'aixovar dels enterraments cavallerescos; segons mostra la recerca, per exemple, de N. Fernández i A. García de diversos soterraments de l'alta i la baixa noblesa del nord del regne de Lleó i de Portugal entre el segle XII i XIV.⁹⁸⁰

En el cas de la Corona d'Aragó, són rars els vestigis materials d'aquesta peça que se conserven; l'únic exemplar seria l'esperó sobredaurat i esmaltat conservats al Museu Metropolità de Nova York (*The Metropolitan Museum of Art*) i que, a causa la seua faisó pròxima als models francesos de principis del segle XV i una marca heràldica en tauler d'escacs negre sobre daurat, han sigut atribuïts per H. Nickel al darrer comte d'Urgell, Jaume d'Aragó.⁹⁸¹ Tanmateix, la seua presència en contextos cerimonials, llevat de la

⁹⁷⁷ FAUS FAUS, Miquel, “«En defensa de la terra»: producció, mercat i consum de armament en les vil·les de la Corona d'Aragó”, en *La ciudad de los campesinos: villas nuevas, pequeñas villas, villas mercado: XLVI Semana Internacional de Estudios Medievales, Estella-Lizarra (16/19 de julio de 2019)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2020, pp. 395-406.

⁹⁷⁸ GARCIA-OLIVER, Ferran, “Perdurar; després de la mort. El testament de Pere d'Aragó, senyor de Montitxelvo”, en TEROL REIG, Vicent (ed), *750 anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1995, p. 189.

⁹⁷⁹ PASTOREAU, Michel, *La vita quotidiana ai tempi dei cavalieri della tavola rotonda*, Milà, Rizzoli Livri, 2017, pp. 112-113.

⁹⁸⁰ FERNÁNDEZ CALDERON, Noelia i GARCIA ÁLVAREZ-BUSTO, Alejandro, “El caballero de las espuelas doradas. Análisis arqueológico de un enterramiento nobiliario medieval del monasterio de Corias”, *Gladius*, núm. 34 (2014), pp. 140-145.

⁹⁸¹ NICKEL, Helmut, “The Art of Chivalry”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 32, núm. 4 (1973-1974), pp. 58-60; NICKEL, Helmut, “Arms and Armor from the Permanent Collection” *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 49, núm. 1 (1991), pp. 12-13.

investidura mateixa, no se limitava a l'aixovar funerari sinó que molts probablement formaren també part d'exvots o entregues cerimonials a esglésies i capelles, de la qual cosa tenim un exemple un poc posterior a la nostra cronologia que és l'entrega simbòlic i rescats dels esperons del rei Alfons V d'Aragó (1416-1458) feta durant els Nadals de 1427 al monestir cistercenc empordanés de Sant Feliu de Cadins; de la qual entrega sabem que el rei va entrar calçat i ho oferí a les seues monges abans d'eixir descalçat⁹⁸²

Per últim, les armes de junyir -i els mateixos jocs militars- tenien també la funció de separar els cavallers -i amb ells el conjunt dels generosos- dels seus parents i veïns ciutadans, tal com va recordar Joan I als jurats de València justificant que no els invitava formalment a les solemnitats per les noces de les seues files, les infantes Joana i Violant que anaven a celebrar-se a Barcelona el mes de maig de 1392 ja que per a una ocasió tal especial només era escaient que hi assistiren “*barons e cavallers e altres persones abtes de junyir e fer torneig e de semblants actes cavallerívols que a honor e decoració de ayals festes notablement se requeren*”.⁹⁸³

Figura 4.2- Esperons de coure sobrepujat atribuïts a Jaume, tercer comte d'Urgell (1408-1413).⁹⁸⁴

⁹⁸² ARV, Mestre Racional 8769, f. 87r.

⁹⁸³ ACA, C. reg. 1962, f. 34r. 15 d'abril de 1392. La participació en els tornejos com a espai reservat a la noblesa i, per tant, com a signe de distinció, de nou, no se donava només a la Corona d'Aragó sinó que també, des del final del segle XIV i principis del segle XV, s'observa altres territoris de l'occident feudal, com ara de Francònia i de l'Alta Alemanya -al sud del Sacre Imperi- ben examinat per J. Morsel. MORSEL, Joseph, “L'invention de la noblesse en Haute-Allemagne à la fin du Moyen Âge. Contribution à l'étude de la sociogenèse de la noblesse médiévale”, en PAVIOT, Jacques i VERGER, Jacques, *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Âge. Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2000, p. 537.

⁹⁸⁴ Rowel Spur (ca. 1400). Peça amb numero d'inventari 14.25.1737. Museu Metropolità d'Art de Nova York / Metropolitan Art Museum of New York (MET). Foto: Museu Metropolità de Nova York. Open Access Public Domain., <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/22405>.

Per altra banda, la representació de l'orde de la cavalleria, igual que la mateixa condició nobiliària, eren indissociables d'un ideal de virtut i excel·lència personal a més d'una profunda pietat religiosa. Citant, de nou a Pere IV d'Aragó el cavaller necessàriament -apuntava en la llei 11^a de la cavalleria- havia de mostrar quatre virtuts principals, “*saviesa, fortalesa, temprança i justícia*”,⁹⁸⁵ i havia d'encarar-se bravament i vigorosa als seus enemics però la humilitat i la frugalitat havien de regir la seua quotidianitat “*deuen ésser en lurs alberchs e ab lurs amichs e ab lurs companyes humils e simples per haver plaer ab ells e que-ls sien de bon estar*”.⁹⁸⁶ Hem pogut comprovar però, que la humilitat i l'austeritat no casaven amb l'estil de vida d'un gran nombre de membres de l'aristocràcia, ni tan sols amb les mateixes prescripcions de Pere el Cerimoniós que comminava els joves i cavallers novells a vestir colors cridaners i dur bones armadures a fi d'infondre's ànims per a la batalla.

És evident que existia un desfasament entre els model ideal de cavalleria de forta inspiració cristiana que podien assumir -i enunciar- els pensadors eclesiàstics i els eclesiàstics com els ja nomenats Sant Vicent Ferrer o Francesc Eiximenis, qui defensava que la “*vera noblea*” se componia dels bons gestos, la bonhomia, la rectitud i la liberalitat de donar als demés,⁹⁸⁷ per un costat; i la realitat quotidiana dels comportaments i actituds de la noblesa valenciana, per altre costat.

No se tracta però de denunciar els comportaments individuals segons la seua similitud als models perfectes de la cavalleria i els ensenyaments de l'Església. Tampoc d'analitzar el grau d'incredulitat o superficialitat de la pietat personal de l'aristocràcia baixmedieval,⁹⁸⁸ puix que per cada mossèn Ausiàs March (v.1400-1458) que s'atrevia a proclamar que la fe no el sadollava,⁹⁸⁹ podem ensopegar amb un mossèn Lluís de Castellví que, unes dècades abans, en el seu testament demanava als seus marmessors que “*no sia sofert que sobre aquell [el seu cos] sia portat drap d'aur alcú màs lo dit cos sia tansolamnet cobert del drap de la lloable confraria de monsenyer Sant Jacme [...] e prech*

⁹⁸⁵ ACA, C. reg. 1529-I, f. 25r.

⁹⁸⁶ ACA, C. reg. 1529-I, f. 27r.

⁹⁸⁷ BUV, Inc. 011, capítols CLXXIII a CLXVII.

⁹⁸⁸ GARCIA-OLIVER, Ferran, “Perdurar; después de la mort. El testament de Pere d' Aragó, senyor de Montitxelvo”, en TEROL REIG, Vicent (ed), *750 anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1995, p. 177.

⁹⁸⁹ “*Catholich so, mas la Fe no m'escalfa*”. Rialc 94.85 vers 185.

*als dits marmessors que axí mateix tot l'als concernent la tia sepultura sia fet honestament e humil*⁹⁹⁰ Ni d'admetre simplement que la cavalleria i el seu univers simbòlic eren un postís de colors tal com havia assenyalat J. Huizinga a principis del segle XX,⁹⁹¹ o J. Riera i Sans parlant de la cavallaria de la Corona d'Aragó a finals del Trescents.⁹⁹²

Per bé que, de nou, ens enfrontaríem a un mosaic molt irregular de situacions diverses i a la impenetrabilitat del pensament fora del que ha romàs confiat a l'escriptura, seria útil, com avançàvem en el nostre estat de la qüestió admetre que la noblesa laica partia d'uns pressupostos diferents a la cavalleria al servei de Déu que poblava la literatura i els tractats pedagògics de cavalleria; fonamentats més aïna en la cerca de glòria i profit personal, en paraules de R. W. Kaeuper.⁹⁹³ Dins d'aquest sistema de valors encaixa però, la imatge que, molt possiblement, tenien els nobles de si mateixos de ser els guerrers al servei de Déu i de la seua terra, cosa que se mostra en els contractes i justificacions dels patrons i armadors de galeres per fer la guerra a la Mediterrània.

En juny de 1390 el cavaller Berenguer Dalmau i el canvista Donís Miralles signaren un contracte per armar una galera, Santa Caterina, contra els enemics del rei i de la Creu *“perçò que Déus coajudant puxen exalçar cristianisme e tornar atràs paganisme”*⁹⁹⁴ i quan en octubre de 1390 altre cavaller Joan Martínez d'Eslava fou reclamat pels desperfectes que la galera que li havia prestat la ciutat de València, Sant Tomàs, per anar en servei del malgrat infant Martí, rei de Sicília l'interpel·lat va respondre formalment que ell havia fet el servei al dit infant *“per gràcia de Nostre Senyor Déu bé e diligentment segons havia promès e era tengut e bon cavaller e vassall deu e és tengut fer vers son senyor”* i que després amb la dita galera *“mijançant la divinal ajuda e exposant lo seu cos a perill de mort per defensió de la Santa Fé Catòlica e bé de tota la cristianitat ha presa una galea e galiota de infels moros de Berberia qui eren estades armades en la ciutat de Bina terra de Barberia per damnejar e captivar cristians”*⁹⁹⁵

⁹⁹⁰ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 de gener de 1410.

⁹⁹¹ HUIZINGA, Johan, *El otoño de la Edad Media*, Madrid, Alianza, 1994, pp. 147-152.

⁹⁹² RIERA i SANS, Jaume, “Els heràldics i les divises del rei Martí (1356-1410)”. *Paratge*, núm. 14 (2002), pp. 41-42.

⁹⁹³ KAEUPER, Richard W., *Chivalry and violence in Medieval Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1999; pp. 135-160.

⁹⁹⁴ APPV, Protocol de Lluís Llopis 62, 13 de juny de 1390.

⁹⁹⁵ APPV, Protocol de Berenguer de Caldes 26.044, 7 d'octubre de 1410.

Se tracta de simples justificacions per a l'afany de lucre, l'activitat mercenària i la pirateria? Pot ser que, simplement, no existira una incompatibilitat entre la guerra per interessos personals i la lluita en servei de Déu. Més encara quan Crist i els seus pobres rebien la partició corresponent dels guanys en forma de capelles, benifets, retaules i almoines, com les que s'inclouen en molts testament. Podem treure a col·lació que el cavaller Pere Sanoguera va requerir als seus marmessors en les seues darreres voluntats que el dia que del seu soterrar se vestiren amb gramalles i caperons blaus trenta-tres pobres captaires "*los pus freturosos i despodrats que troben*"⁹⁹⁶ i Sibila de Pròixida, dona de mossèn Andreu Guillem Escrivà, va disposar en 1411 que el seu cos fora dut a una sepultura honesta i sense cap drap d'or acompanyat per set dones pobres a les que vestiria,⁹⁹⁷ igual que la viuda del noble Pere de Centelles, Ramoneta de Riusec, senyora de Riba-roja va perdonar a Pere Sala, moliner del dit lloc, la multa per ella cobradora per haver nafrat un moro habitant també de Riba-roja car els bens temporals, diu la carta absolutòria, només se retenien si se dedicaven a Crist i la seua Santa Passió.⁹⁹⁸

4.3.4-La inevitabilitat de la violència

Dins del sistema de valors de la noblesa valenciana, la necessitat de vindicar-se i de resoldre els conflictes personals mitjançant una violència qualificada formava part de les essències de la cavalleria. Clarament, la pràctica de la venjança entre cavallers s'oposava a les admonicions eclesiàstiques sobre la necessitat del perdó; o mes bé, del pecat que cometia hom qui no perdonava, com clamava Sant Vicent Ferrer, ja que caigut en la temptació de fer mal al seu enemic,⁹⁹⁹ contrària a l'amor fraternal de perdonar les injúries.¹⁰⁰⁰ Però també als deures dels cavallers cristians, als quals les guerres i discòrdies els distreuen de la lluita contra els musulmans. No és menys cert però, que, fins i tot, els homes d'Església, de forta inspiració romanista, com Francesc Eiximenis reconeixen la necessitat d'arranjar les discòrdies amb una batalla sempre que s'ajustara a dret i seguira unes pautes ben clares per servir la igualtat entre els contrincants.¹⁰⁰¹ A banda, un ventall

⁹⁹⁶ ARV, Notal de Bernat del Mas, 2644, 6 de maig de 1395.

⁹⁹⁷ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 13 d'agost de 1411.

⁹⁹⁸ ARV, Protocol de Joan Peris, 2765, 16 de febrer de 1407.

⁹⁹⁹ SCHIB, Gret (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum III, Barcelona, Editorial Barcino, 1975, p. 16.

¹⁰⁰⁰ SCHIB, Gret (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum IV, Barcelona, Editorial Barcino, 1977, p. 22.

¹⁰⁰¹ SERVER SERVER, Blai J., "“Batalla e guerra permeten los drets”: La guerra medieval en el Dotzè del Crestià de Francesc Eiximenis", *Revista Roda da Fortuna*, núm. Extraordinari (2014), pp. 65-89.

de testimonis, tant de la literatura cavalleresca, com de la pràctica quotidiana incideixen en l'obligació de venjar els torts.

Abans que res, cal que ens detinguem en el concepte d'honor per a la noblesa valenciana de finals del Tres-cents. La investigació antropològica i sociològica, des de fa dècades, ha establert que els significat de l'honor -i del seu oposat, la infàmia- són variables en funció de l'època, la cultura, sexe i grup o classe social.¹⁰⁰² Podem afegir encara la distinció entre l'enunciat superficial de l'honor en els textos legals -que com ja hem vist separaven els homes d'honor que no necessitaven treballar amb les mans dels operaris, menestrals i altres treballadors manuals- i el significat concret visibilitzat en les pràctiques quotidianes i els actes per recobrar l'honor. En aquest sentit l'honorabilitat nobiliària no se recolzava tant en l'aparença externa i un estil de vida sumptuari, sinó, com apuntàvem en una contribució al respecte en la disposició i la capacitat per respondre amb violència els atacs i les injúries patits per un mateix, la parentela i els amics,¹⁰⁰³ fet que entroncava amb els ideals de la “justa ira” de la literatura cavalleresca i la necessitat inherent a la dominació senyorial de conservar la reputació a través de la venjança.¹⁰⁰⁴

Se desprén, efectivament, per mants testimonis coetanis, produïts en el context de la guerra de bandos entre 1396 i 1411 i dels combats concertats entre els cavallers com d'indefugible era l'obligació de qualsevol cavaller de vindicar-se prestament qualsevol tort, més encara si era la mort d'un membre de la família directa, parent o amic. Cap exemple millor que la resposta que, segons li escrigueren al rei els jurats de València, havia donat després de ser bandejat del terme el noble Gilabert de Centelles, capitost de la facció homònima, als seus representants en juliol de 1399 “*ell era cavaller, e que, així*

¹⁰⁰² HERZFELD, Michael, “Honor and shame: problems in the comparative analysis of moral Systems”, *Man*, núm. 15 (1980), pp. 339–351; LINDISFARNE, Nancy, “Gender, shame, and culture: An anthropological perspective”, en ANDREWS, Berenice i GILBERT, Paul (eds), *Shame: Interpersonal behavior, psychopathology, and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1998, pp. 246-260; 298; NIANG, Cheikh, “Between Shame and Invention of an Alternative Honorability: The Golden Boys of Médine”, *Dialogue*, vol. 190, núm 4, 2010, pp. 117-130. STEWART, Charles, “Honor and Shame”, en WRIGHT, James D. (ed), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2ª edició, Amsterdamt, Elsevier, 2015, pp. 182-184.

¹⁰⁰³ GALAN CAMPOS, Luis, “¿Palabras vanas? Nobleza y conflictos de honor en Valencia durante el reinado de Martín I (1396-1410)”, *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 24 (2023), pp. 91–116.

¹⁰⁰⁴ CLAUSSEN, Samuel, A., *Chivalry and Violence in Late Medieval Castile*, Woolbridge, The Boydell Press, 2020, pp. 153-167; FIRNHABER-BAKER, Justine, “Seigneurial Violence in Medieval Europe” en KAEUPER, Richard W. i ZUNDORFER, Harriet (eds), *The Cambridge World History of Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, pp. 258-260; KAEUPER, Richard W., *Medieval Chivlary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 353-365.

com a cavaller, ell avia a entendre en venjança de son frare, mossèn Pere de Centelles, e que si lo dit mossèn Jacme de Soler ni sos parents li eren tenguts de la dita mort, que a ell no faria bé de fer-ne pau ne relaxació alguna".¹⁰⁰⁵ O sia, que com a cavaller devia ocupar-se de venjar la mort del seu germà que havia ocorregut feia un any i escaig i que, per això mateix, no podia concebre cap altra solució amb els suposats assassins que eren Jaume de Soler i els seus parents.

El recurs a altre vies o expedients per resoldre les disputes entre membres de l'aristocràcia, com ara una treva o una reconciliació formal, era fortament reprovat, fins i tot per a assumptes que revestien una menor gravetat que la pèrdua d'un germà a mans dels enemics. Una imprecació verbal de Joan, fill bord del noble mossèn Berenguer de Vilaragut - "*bastart de Vilaragut*" - al cavaller mossèn Pero Pardo de la Casta,¹⁰⁰⁶ va desfermar un desafiament formal d'aquest segon a Berenguer de Vilaragut i un intercanvi epistolar de lletres de batalla amb promeses d'un combat que se va programar al lloc de "Vega de Fortunes", al terme de Requena (possiblement l'actual pedania de Hortunas, a Requena) l'estiu de 1408, davant de Jaume, comte d'Urgell,¹⁰⁰⁷ que no se va celebrar, segons afirmà Pero Pardo de la Casta en una lletra adreçada al rei Martí l'Humà, per la covardia del seu contrincant que havia defugit la batalla i demanat socors al rei del qual era conseller i camarlenc.¹⁰⁰⁸

Un dels aspectes d'aquesta rica correspondència cavalleresca que més utilitat ens reporta són les recriminacions i els insults als adversaris mascles per reeixir que el seu comportament durant o fora de la batalla no s'ajustava al que hom esperava de la seua condició,¹⁰⁰⁹ i, no menys important, de la seua homenia. Tal com donava pressa el noble

¹⁰⁰⁵ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930. pp. 76-79.

¹⁰⁰⁶ BNE, Ms. 7811, f. 24r-v. Sine data. És raonable però, que el primer insult o desafiament de Joan, fill de Berenguer de Vilaragut, se produïra poc abans del primer desafiament formal a són pare de mans de Pero Pardo de la Casta datat a 22 de febrer de 1407. Si bé, el desencadenant formal de les hostilitats haurien sigut els exabruptes del susdit Joan, "*bastart de Vilaragut*" a Pero Pardo difamant el seu llinatge i a són pare, Aznar Pardo de la Casta, caldria pensar que la disputa entre els dos personatges i les seues famílies guardava relació amb la disputa que ja durava anys entre els nobles Berenguer de Vilaragut i la seua cosina Carrossa de Vilaragut, segons dona de Pero Pardo de la Casta per les baronies familiars d'Albaida i Corbera.

¹⁰⁰⁷ BNE, Ms. 7811, f. 61v-65r. Sine data.

¹⁰⁰⁸ BNE, Ms. 7811, f. 70v-71v. Sine data.

¹⁰⁰⁹ MESLEY, Matthew M., "Chivalry, Masculinity, and Sexuality" en BALE, Anthony (ed), *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2019, pp. 146-164. Sobre els insults masculins a la València medieval i el paper que tenien com a mirall dels paràmetres de comportament socialment acceptables en funció de gènere i posició socioeconòmica, hem de citar: LÓPEZ JUAN, Guillermo, "Les males paraules: insults masculins a la València baixmedieval", *Scripta: Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 13 (2019), pp. 87-112.

mossèn Berenguer Arnau de Cervelló al cavaller Pere de Montagut “*batala sia cosa entre cavallers que puxque és empresa nos deu dilatar*”.¹⁰¹⁰ Més contundent encara fou el cartell de batalla datar -però fàcilment situat en el primer terç del segle XV- que el noble mossèn Ramon de Vilanova va dedicar als seus enemics el noble mossèn Ramon Castellà i els cavallers Ot de Borja i Bernat Català acusant-los de no haver respost als seus deseiximents sinó penjant cartells per tota la ciutat, la qual cosa era senyal que havien “*mes en oblit lo que los bons cavallers han acostumat e haver pres la ploma per llança sots la color de la feminil persona*”.¹⁰¹¹

Ara bé, la resposta a un desafiament o qualsevol agressió que comportara el trencament de les hostilitats havia de ser proporcional en la intensitat o la forma a l’atac inicial, tret que, diferents aproximacions a casos històrics -sobretot de l’àrea mediterrània- han identificat com una de les característiques principals dels conflictes de les societats preindustrials.¹⁰¹² Per aquest motiu, la immoderació tant de les paraules com de les mans i les armes eren considerades excessos impropis. Per això, els jurats de la capital del regne recriminaren en agost de 1401 al cavaller mossèn Jaume de Soler les dures acusacions fetes contra membres del consell municipal expressant-li que “*ia plagués a Déu que no aguessets trobat tinta ni paper ab que aguessets scrites semblants paraules*”.¹⁰¹³

Consegüentment, tot i que l’opció de rebutjar l’enfrontament i recórrer a les instàncies judicials ordinàries -o directament cercar l’aixopluc del poder reial- era legalment i fàctica una opció, com feren el dispenser del marquès de Villena, Joan de Luna, i el seu fill Pere de Luna davant dels requeriments del Bort de Dénia en setembre de 1408 (Doc. 36), els estrets límits de la sociabilitat nobiliària impedièren altra opció que no fora el recurs a la violència però sempre dins dels límits acostumats.

Però ¿quins eren aquests límits? O, dit d’altra manera ¿Quina era la forma idònia de donar resposta als deseiximents o atacs patits en les carns pròpies o dels parents i

¹⁰¹⁰ BNE, Ms. 7811 f. 2v-3r. 1 de desembre de 1402.

¹⁰¹¹ BNE, Ms. 7811, f. 396r. Sine data.

¹⁰¹² DEAN, Trevor, “Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy”, *Past & Present*, vol. 157 (1997) pp. 18-36; 439; JAMOUS, Raymond, “From the death of men to the peace of God: violence and peace-making in the Rif” en PERISTIANY, John G. i PITT-RIVERS, Julian (eds), *Honor and Grace in Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 169-172; MUIR, Edward W., *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance*, Londres i Baltimore, The John Hopkins University Press, 2005, pp. 110-132; SABATÉ I CURULL, Flocel, “Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du XIVe siècle”, en SÉNAC, Philippe (ed.), *Histoire et archéologie catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 339-365.

¹⁰¹³ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, pp. 145-146.

amics? A més d'embarcar-se en els conflictes que, generalment hem denominat “guerres privades” o més pròpiament “guerres de bandos” en què una i altra part implicades s'infligien una successió de perjuís equivalents; cabia la possibilitat de concertar un combat cavalleresc, singular o en grup, davant d'una autoritat competent per jutjar i arbitrar tals proves; esdeveniment que, d'altra banda, podia programar-se per posar fi a conflictes aparentment interminables.

Ací entrem de ple en les maneres com el poder reial interferia en la violència i les guerres nobiliàries que desenvolupem en l'apartat següent; que anaven des de la seua promoció controlada dins d'uns marcs cavallerescos i festius fins a diferents formes de repressió, com més endavant vegem. Val a dir però, que la monarquia no només compartia sinó que impulsava i promocionava la resolució cavalleresca dels conflictes. Al cap i al fi, com hem tingut l'oportunitat de comprovar la monarquia, des del regnat de Pere IV pretenia situar-se en l'àpex de la cavalleria dels seus dominis.

Però volia fer-ho evitant els efectes perniciosos que tenien les lluites sobre en l'ordre públic i l'alteració de la vida econòmica o política de les ciutats que esdevenien escenaris de les lluites. Raó per la qual els combats seguint les regles de la cavalleria celebrats en la seua presència als llocs i espais regis de les ciutats eren la feina idònia per arranjar els debats nobiliaris alhora que s'exaltava la seua majestat. Sense anar més lluny en 1379 el mateix Pere el Cerimoniós feu celebrar un combat entre els principals dels bandos de Pere de Centelles i Eiximén Pérez d'Arenós i de Pere de Vilaragut a Barcelona, per posar fi a la guerra entre ells començada en 1373 sense aparent resultat.¹⁰¹⁴ Però els seus fills i successors s'ocuparen també d' “honrar la cavalleria” segons ho havia expressat a Jaume March l'infant Pere de Prades; dins de les possibilitats que tenien davant del gran incendi del conflicte de bandos al regne de València.

Aquesta generació no va veure cap intent d'acabar amb la guerra de forma terminal amb un duel individual o grupal -per les raons que tot seguit discutirem- però si esforços xicotets per ofegar els focs individuals de tensió. El mateix Martí l'Humà fou l'arbitre d'alguns d'aquests combats cavallerescos a què s'aplegava a la fi de llargs intercanvis epistolars; per exemple entre els susdits Berenguer Arnau de Cervelló i Pere

¹⁰¹⁴ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, “Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 537-543.

de Montagut en 1403,¹⁰¹⁵ amb la qual cosa s'evitava que degeneraren en lluites a gran escala; com se veu clarament quan va prohibir a cada contendent d'anar a l'encontre amb més de 20 homes a cavall.¹⁰¹⁶ També, entre el donzell Joan Castellà i el cavaller Bernat de Vilarig que concertaren combat perquè el primer li havia furtat al cavaller “*certa empresa que ell portave*”,¹⁰¹⁷ cosa que ens podria parlar d'un possible joc o empresa cavalleresca perquè un donzell poguera ser admès entre els cavallers.

S'afegia també altre problema per al buscat monopoli de la monarquia sobre la cavalleria valenciana, catalana i aragonesa i és que els cavallers dels seus dominis no buscaren fora un arbitre competent davant del qual combatre i que fora honrat en el seu lloc; situació que fou recurrent al llarg del Quatre-cents i davant de la qual els diferents monarques tingueren actituds ambivalents. En l'extrem final del segle XIV emperò apreciem un esforç conscient de la monarquia per impedir que els combats eixiren de les seues terres.

Ho podem comprovar per les amenaces de Joan I a finals de la primavera de 1391 a dos rics homes catalans mossèn Hug Alamany de Cervelló i el donzell Jaume de Pallars de procedir amb totes les eines al seu abast contra ells si no cessaven en el seu intent d'anar a combatre davant del “Capità d'Olorde” -possiblement feia referència a Jean de Béarn, capità de la plaça de Lourdes pel rei d'Anglaterra, Ricard II (1377-1399)- que havia accedit a jutjar l'encontre; en el seu lloc els donava cita en la seua presència el dia de Sant Joan.¹⁰¹⁸

Però això no frenava els sobirans d'intentar establir-se com a referents de la cavalleria occidental patrocinant les cites de cavallers d'arreu de la Cristiandat; cosa que pareix recordar als jurats de València en març de 1403 Martí l'Humà quan els ordenava preparar la plaça davant del Palau del Real per al combat entre el baró valencià mossèn Lluís d'Abellà i el “senescal d'Afanaut” (el senescal del rei francès al Dauphinée?) que havien acordar “tenir plaça” -combatre- davant seu car “*los havem ajornats e seria cosa indecent e no honorable si per defalta de la dita plaça les dites armes no-s poden fet lo dit jorn*”.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁵ ACA, C. reg. 2233, f. 143r. 18 de gener de 1403.

¹⁰¹⁶ ACA, C. reg. 2238, f. 79r. 19 de juny de 1403.

¹⁰¹⁷ ACA, C. reg. 2166, f. 40v. 9 de juliol de 1397.

¹⁰¹⁸ ACA, C. reg. 1950, f. f. 76v-77r. 16 de juny de 1391.

¹⁰¹⁹ ACA, C. reg. 2246, f. f. 8v. 30 de març de 1403.

Aquestos exemples, entre altres, ens parlen de la bona salut de la cultura cavalleresca i les seues manifestacions a la cort aragonesa i a la Corona d'Aragó peninsular en terme generals. Però, en un sentit pràctic, poden ser un índici que, en realitat, el poder d'arbitri del rei a través del combat se limitava només als pocs contendents que volien sotmetre's al fastuós ritual del duel? O què els membres dels bandos optaven per resoldre les seues diferències per mètodes menys sofisticats i sense la ingerència règia; formes de resolució fonamentades més aïna en la costum i les formes de sociabilitat més arrelades que l'explosió cavalleresca de la segona meitat del segle XIV com era l'organització en bandos. Encara que, com acabem de veure, en la legitimació de la violència, dins d'una lògica moderada i retributiva, la cavalleria i els comportaments nobiliaris se donaven la mà.

PART V-VIOLÈNCIES NOBILIÀRIES (1387- 1410)

5.1-La política i la mort

5.1.1-Els testimonis de la violència

La violència, com hem tingut l'oportunitat de comprovar, era un component essencial de les representacions i dels usos socials de la noblesa a la fi del Tres-cents. La normalitat de la violència en les relacions socials, legitimada pels discursos sobre el comportament ideals dels cavallers -com a grup social dirigents i com a homes- condiciona la nostra perspectiva d'anàlisi. Les característiques, tant del grup nobiliari com dels sistemes polítics baixmedievals -a pesar de les palpables diferències entre països- i dels conflictes entre els seus membres desconsellen de fer una aproximació a les guerres nobiliàries des dels paràmetres de les ciències polítiques per als conflictes entre estats-nació contemporanis -o guerres d'alta intensitat- en què un abisme insalvable separa la pau de la guerra.¹⁰²⁰ La perspectiva d'anàlisi “no lineal”, és l'emprada en l'aproximació més recent al problema de la guerra privada al regne de València realitzada per V. Royo,¹⁰²¹ igual que per M. Lafuente en una proposta similar per al cas aragonés.¹⁰²²

Per contra, al nostre criteri, s'hi adequa més marc teòric desenvolupat a mitges entre la investigació històrica i de les ciències socials (antropologia, sociologia, criminologia, etc.) per estudiar la violència en societats al marge o sense l'estat modern. En aquestes “societats no estatals” -que poden comprendre des dels *yanomami* veneçolans, el *huli* de Nova Guinea o les cabiles del Rif fins a les subcultures criminals del *janhgu* xinesos i la Camorra napolitana- la distinció entre la pau i guerra mortífera no existeix. En el seu lloc, els contactes entre els membres de les comunitats se produeixen en el que antropòlegs com J. Helbling i J. M. G. Van Dennen anomenen *peacelessness*

¹⁰²⁰ Entenem per guerra d'alta intensitat els conflictes entre dues entitats territorials sobiranes, per contraposició a altres modalitats de guerra com la “guerra de guerrilles” o de “contrainsurgència” que se desenvoluparen en el segle XX, especialment des de 1945, que, en essència, involucren la lluita pel control dels territoris i mitjans de govern en el marc de l'estat-nació. TOWNSHEND, Charles, “Introduction: The Shape of Modern War” en TOWNSHEND, Charles (ed), *The Oxford History of Modern War*, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 3-19.

¹⁰²¹ ROYO PÉREZ, Vicent, “Nobleza y guerra privada en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 255-291.

¹⁰²² LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “Déudas de sangre. Guerra privada y luchas de bandos en Aragón durante la Baja Edad Media” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 185-230.

(que podem traduir per “no-pau permanent”), un estat en què la violència -regulada per rituals, codis i símbols religiosos o d’honor masculí- assegura el funcionament intern i la reproducció de la societat. Més encara, com ha remarcat M. Massari, l’ús de la violència -i l’amenaça de tenir-ne recurs- és un element indispensable per conservar la cohesió interna i les jerarquies de poder.¹⁰²³

Per altra banda, la renovada “sociologia de la violència” ha posat de manifest que la significació de la violència i, més important encara, els mitjans i maneres d’exercir-la així com la seua licitud estan determinats per les estructures socials, l’organització estatal i l’estructura ideològica de cada societat. Especialment, les contribucions de S. Malešević, qui ha subratllat el caràcter històricament construït de la violència.¹⁰²⁴ De forma pràctica, una de les conclusions principals del seu treball és que la qualificació de la violència -és a dir, la legitimitat i, per tant, la possibilitat de castigar l’ús de la força- està definida per l’estructura social i cultural, les quals marquen la diferència entre la “modernitat” i les societats de la Cristiandat baixmedieval.¹⁰²⁵ En aquestes, i més específicament en els medis aristocràtics del regne de València, eren els codis cavallerescos els que fornien les raons i la justificació per a la violència però al mateix temps i en certa manera, sotaposaven el seu ús i les seues manifestacions, si hom volia mantindre’s dins de l’honorabilitat aristocràtica, tal i com proposà en el seu estudi de la cavalleria S. Nigel.¹⁰²⁶

¹⁰²³ BORETZ, Avron, *Gods, Ghosts, and Gangsters: Ritual Violence, Martial Arts, and Masculinity on the Margins of Chinese Society*, Honolulu, University of Hawai’i Press, 2011, pp. 21-57; HELBLING, Jurg, “War and peace in societies without central power: theories and perspectives”, en OTTO, Ton, THRANE, Henrik i VANDKILDE, Helle (eds), *Warfare and society : archaeological and social anthropological perspectives*, Aarhus, Aarhus University Press, 2006, pp. 113-139; JAMOUS, Raymond, “From the death of men to the peace of God: violence and peace-making in the Rif” en PERISTANY, John G. i PITT-RIVERS, Julian (eds), *Honor and Grace in Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 169-172; MASSARI, Monica “Mafia Violence: Strategies, Representations, Performances” en MASSARI, Monica i MARTONE, Victor (eds), *Mafia Violence: Political, Symbolic, and Economic Forms of Violence in Camorra Clans*, Nova York i Londres, Routledge, 2019, pp. 19-34; VAN DER DENNEN, Johan M. G., (2014). “Peace and War in Nonstate Societies: An Anatomy of the Literature in Anthropology and Political Science”, *Common Knowledge*, vol. 20, núm. 3 (2014), pp. 422-486.

¹⁰²⁴ HARTMANN, Eddie, “Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology”, *International Journal of Conflict and Violence*, núm. 11 (2017), pp. 1-9; MALEŠEVIĆ, Siniša, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2010, pp. 89-117; MALEŠEVIĆ, Siniša, “Crime, violence, and coercive power”, *Journal of Political Power*, vol. 15, núm. 1 (2022), pp. 157-162; WALBY, Sylvia, “Violence and society: Introduction to an emerging field of sociology” *Current Sociology*, vol. 61, núm. 2 (2013), pp. 95-111.

¹⁰²⁵ ; MALEŠEVIĆ, Siniša, “Crime, violence, and coercive power”, *Journal of Political Power*, vol. 15, núm. 1 (2022), p. 158.

¹⁰²⁶ NIGEL, Saul, *For Honour and Fame: Chivalry in England (1066-1500)*, Nova York, Random House, 2011, pp. 159-196.

No podem passar per alt, tampoc, que qualsevol cronologia dels fets se pot construir únicament amb la informació a les fonts. Per a l'estudi del regne de València entre 1387 i 1412, no podem comptar amb sumaris judicials rics en testimonis com els han sostingut la investigació d'altres observatoris europeus, eminentment el cas de Marsella, on, entre 1351 i 1356, se va actuar un procés contra la facció dels Jerusalem, dins de la llarga lluita entre els bandos marsellesos dels Jerusalem i dels Vivaut.¹⁰²⁷ En canvi, ens hem de basar en cinc tipologies documentals: les provisions reials per contindre o aturar les guerres nobiliàries, les consemblants resolucions dels governs urbans, consignades en els llibres d'actes dels consells municipals i en la seua correspondència, les poques sentències reials fetes a petició d'alguns familiars de les víctimes de la violència nobiliària i les cartes de gràcia atorgades per a la monarquia per als membres de les faccions nobiliàries i la preciosa però rara documentació notarial que inclou acords de treves, contractes entre principals (o capitosts dels bandos) i valedors, com per exemple, el contracte entre el noble mossèn Gilabert de Centelles i Pere de Boïl signat en 1410 (Doc. 50) o les cartes de deseiximent, que servien per iniciar legalment una guerra, entre les que podem esmentar el desafiament del ric home Berenguer de Vilaragut a Pero Pardo de la Casta (Doc. 35).

Exceptuant molts pocs casos, les provisions reials i les decisions adoptades pels governs urbans entre 1387 i 1410 ens proporcionen poques dades sobre els participants dels conflictes, els vincles entre ells, els fets concrets en què havien incorregut o menys encara les seues motivacions. Podem atribuir-ho al fet que l'objectiu de les autoritats no era, ni molt menys indagar en la violència -en un sentit policial- ni en les seues causes profundes; només aturar els efectes més perversos de les rivalitats -com els atacs a persones i propietats- i castigar els autors materials braç a braç. Només cal veure que en les, per altra banda, detallades instruccions secretes enviades a València en la primavera de 1396 per Joan I d'Aragó (1387-1396) únicament s'assenyala que el monarca estava "*informat que aquella ciutat sia en gran divís per rahó dels bandos qui són entre en Gonçalvo Díez e sos valedors d'una part e mossèn Jacme des Soler e sos valedors d'altra*".¹⁰²⁸ Els noms continguts en aquests manaments -tret de documents valuosos com

¹⁰²⁷ SMAIL, Daniel Lord, "Telling tales in Angevin Courts", *French Historical Studies*, vol. 20, núm. 2 (1997), pp. 163-215.

¹⁰²⁸ ACA, C. reg. 1967, f. 108r. 6 d'abril de 1396.

l'ordre d'expulsió dictada pel consell general de València el 2 de maig de 1396-¹⁰²⁹ són pocs, generalment sols els caps o dirigents de les bandositats.

Amb el seu laconisme i tot, les provisions de les autoritats públiques ens deixen veure qui són els caps i membres destacats de les faccions combatents. En no pocs casos, aquests i els seus cognoms donen nom a cadascun dels bandos. A la vegueria de Cervera, Joan el Caçador va fer prendre mesures contra les bandositats dels “Cireres” i dels “Olujes” en 1395,¹⁰³⁰ igual que el seu successor, Martí I d'Aragó (1396-1410) davant dels Munyoz i els Manzilla terolencs en 1398, o contra dels “Agustins” i Renarts”, a la Ribera Baixa, en 1403.¹⁰³¹ Cas a banda és el de la guerra entre els Centelles i els Vilaragut a la capital del regne -i les faccions aliniades a Xàtiva i la vila d'Alzira-, les dues part del qual són identificades pels llinatges dels Centelles -més rarament els Díez- i dels seus enemics, anomenats alternativament pels Soler, pels Vilaragut o pels Cervelló.

En maig de 1401 el rei felicitava al bisbe valentí, Hug de Llupià (1396-1427), per la seua ràpida intervenció evitant “*l'altre jorn que los del bando dels Centelles e dels Solers qui ab tots lurs amichs e valedors eran dins la dita ciutat per cor de fer entre ells gran e dura brega no-s mesclaren*”.¹⁰³² Però, en agost de 1409, escrigué als regidors de la capital manant-los que feren apressar tots els “*que sien de qualsevol de les bandositats dels Centelles e dels Cervellons o Solers los quals no haurian prestada la seguretat per vos prestar ordenada e aquells tinguen axí preses ben ferrats e guardats*”.¹⁰³³

En canvi, segons veiem en els llibres d'actes d'Alzira, el regidors de la vila els separaven entre els Centelles i els Cervelló. En febrer de 1405 feren anotar la visita del virrei Ferrando López de Luna “*per esser prest ab les hosts de les viles reys a contradir que les bandositats dels Cervellons e Centelles no-s geurrejen*”¹⁰³⁴ No obstant això, l'impacte més gran d'aquest conflicte en la governabilitat del regne motivà que, amb freqüència, se'ls denominara “bandos del regne de València”. Poc després de la seua arribada a Barcelona, el rei envia una lletra als jurats de València, car, com la treva

¹⁰²⁹ AMV, Manual de Consells A-20, f. 201v. 2 de maig de 1396.

¹⁰³⁰ ACA, C. reg. 1951, f. 185v-186r. 26 de juny de 1395.

¹⁰³¹ ACA C. reg. 2245, f. 182r. 17 de setembre de 1403

¹⁰³² ACA, C. reg. 2241, f. 97r-v. 2 de maig de 1401.

¹⁰³³ ACA, C. reg. 2185. 17 d'agost de 1409.

¹⁰³⁴ AMA, Llibre d'Actes 10/03, f. 41v. 15 de febrer de 1405.

imposada als “bandos del regne de València” per la reina i lloctinent Maria de Luna estava a punt d’expirar calia posar-hi remei.¹⁰³⁵

Sabem també que, a finals de maig de 1405, la host d’Alzira va haver de mobilitzar-se a les ordres del virrei “*com sia cert que les bandositats del regne ço és dels Cervellons e Centelles facen grans aiusts per entrar en camps ja assignat*”.¹⁰³⁶ Idènticament, en el conflicte a la ciutat de Xàtiva, els bandos dels cavallers Joan Gascó i Martí Ènyeguez d’Eslava i els germans ciutadans Miquel i Ramon Sans “*et plurimum aliorum de parte seu bando eorum*” i del noble mossèn Joan de Bellví el cavaller Rodrigo de Borja i altres dos ciutadans Pere i Domingo Castellar,¹⁰³⁷ no eren representats per cap llinatge epònim sinó amb el nom de “bandos de Xàtiva”; com se desprén la lletra enviada per Martí l’Humà des de Saragossa al portant-veus de governador en juliol de 1398 perquè anara personalment a la ciutat “*desitjant que la pau se seguisca entre els de bandos de la ciutat de Xàtiva*”.¹⁰³⁸

L’actuació tant dels monarques com dels governs municipals apunta clarament als caps o principals de cada bandositat, als quals adesiara s’hi adreçaren directament per obligar-los a detenir les faccions que comandaven. A principis de juny de 1398, el rei Martí va escriure directament al ric home Pere de Centelles, d’una banda, i als cavallers Lluís de Soler i Martí Eiximenis d’Orís, de l’altra -abans de saber que els dos primers havien mort- ordenant-los que respectaren una treva fins que ell estiguera personalment a la ciutat (Doc. 41). Anys més tard, a finals de febrer de 1404, el rei Martí va enviar lletres “*Als nobles amats e feels nostres mossèn Eymerich de Centelles, mossèn Olfo de Pròxida, en P[ere] de Montagut, en Jacme Centelles e a tots e sengles valedors llurs axí nobles e cavallers com hòmens de paratge o scuders e altres de qualsevol stament, ley o condició sien*”, qui se trobaven a la vila de Nules advertint-los que no gosaren moure’s d’allí per fer la guerra contra els seus enemics; als quals també se va dirigir: els barons Pere de Vilaragut i Pere de Cervelló, els cavallers Francesc i Pere de Soler i altres valedors seus.¹⁰³⁹

¹⁰³⁵ ACA, C. reg. 2239, f. 36r-v. 7 de juliol de 1397.

¹⁰³⁶ AMA, Llibre d’Actes 10/03, f. 41v. 22 de maig de 1405.

¹⁰³⁷ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d’agost de 1389.

¹⁰³⁸ ACA, C. reg. 2242, f. 30v-31r. Sine data.

¹⁰³⁹ ACA, C. reg. 2234, f. 20r. 25 de febrer de 1404.

El consell general de València, pel seu costat, també temptà la via del diàleg amb alguns dels capitosts. Va adreçar-se en diverses ocasions, a mossèn Gilabert de Centelles -una vegada aquest prengué el relleu de Gonçal Díez en 1398- per exemple, en juliol de 1399 per obligar-lo a donar seguretat de no fer mal als seus enemics;¹⁰⁴⁰ o en març de 1401 per dissuadir-lo de tornar a entrar València.¹⁰⁴¹ També al seu contrincant, el cavaller Jaume de Soler, en agost d'eixe mateix any, a fi de recriminar-li les acusacions desafortades contra membres del consell.¹⁰⁴²

Les sentències règies -recollides en la sèrie de registres homònims de la reial cancelleria- no constitueixen tampoc una font d'informació privilegiada per estudiar les enemistats. Puix que no es tracta de processos judicials veritablement -els sumaris dels quals no ens han pogut arribar- sinó apel·lacions o peticions directes d'una part demandant al monarca. Per exemple, la demanda posada per madona Elionor de Bonastre, vídua del ciutadà de València Jaume Jofré, a finals de 1403, contra els responsables de la mort del seu marit eixe mateix estiu -i que se resolgué, en març de l'any següent amb la condemna a mort per contumàcia de Pere de Torres, ciutadà de Xàtiva.¹⁰⁴³ O la idèntica demanda per la mort "*ab pensa deliberada traycionalment perpetrada*" del ciutadà de València Joan Martínez, a resultes de la qual el donzell Joan de Pertusa i el ciutadà Jaume Ginestar foren condemnats a la pena capital.¹⁰⁴⁴

Però el recurs a l'emparement reial, com veurem, era només una de les possibilitats per a la defensa dels interessos dels bandos i la protecció dels seues membres, raó per la qual no hi trobem un seguiment sinó molt fragmentari de les conflictivitats. Les cartes de remissió i els guiatges col·lectius de la monarquia si que ens forneixen, per contra, relacions exhaustives dels membres de les bandositats atès que, com se tractava d'actes legals, incloïen normalment, de forma clara, tots els beneficiaris del perdó regi. Podem clissar-ho a la ja esmentada remissió de les bandositats xativines en agost de 1389,¹⁰⁴⁵ o a través del perdó concedit en març de 1393 als tumultuosos de la vila d'Alzira.¹⁰⁴⁶ L'únic inconvenient és que la monarquia va cessar la concessió de

¹⁰⁴⁰ RUBIO VELA, Agustín (ed.lit), *Epistolari de la València medieval*, vol. 2, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 271-277.

¹⁰⁴¹ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, p. 122.

¹⁰⁴² *Ibidem*, pp. 145-146.

¹⁰⁴³ ACA, C. reg. 2272, f. 14r-v. 3 de març de 1404.

¹⁰⁴⁴ ACA, C. reg. 2272, f. 16v-17r. 7 de novembre de 1403.

¹⁰⁴⁵ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d'agost de 1389.

¹⁰⁴⁶ ACA, C.reg. 1905, f. 19r-20r. 20 de març de 1393.

remissions gracioses i guiatges col·lectius de l'estiu de 1404 degut a un canvi en la seua política cap a les bandositats vers una intransigència més gran.

Els defectes cabdals de les fonts administratives per a l'estudi de les violències nobiliàries o guerres privades entre 1387 i 1412 són dos. En primer lloc -i com ja hem repetit- el seu escàs valor explicatiu. Especialment de les provisions reials que, en la seua majoria, a penes contenen més que instruccions someres: a la reina Maria de Luna, als oficials reials, com el portant-veus de governador del regne, a figures d'autoritat com el bisbe de València o el marquès de Villena, les juraderies i consells urbans o els magistrats municipals -com els justícies- o encara manaments directes als caps de les bandositats. Podem apreciar que, a 8 de gener de 1406, el rei feu arribar sengles lletres als portant-veus de governador i al virrei comminant-los a actuar ràpidament per fer apressar els membres principals de cadascun dels bandos de València, sense necessitat d'enviar més consultes ni més processos puix que ja eren plenipotenciaris.¹⁰⁴⁷

En segon lloc, i com ja hem indicat en l'apartat corresponent la conservació desigual dels llibres d'actes i la correspondència dels governs municipals. Gràcies a què les sèries de manuals de i de correspondència del consell estan complets per a tota la cronologia proposada, entre 1387 i 1412, s'ha pogut analitzar aquest conflicte de forma exhaustiva. Podem, de manera idèntica seguir-ne les vicissituds a la vila d'Alzira, entre 1396 i 1406 a través dels llibres d'actes supervivents. Però no a la ciutat de Xàtiva, al conflicte de la qual només podem apropar-nos amb les prohibicions reials per la manca de registres municipals.

Malgrat que aquesta última tenia una població més gran que Alzira en vora un 60%, segons se desprén del monedatge arreplegat en 1418,¹⁰⁴⁸ i un grup nobiliari que podia ser fins a sis vegades més nombrós, segons traslluiria la taxa del braç militar de 1429 que arreplega 38 homes de paratge xativins contra només 6 alzirens.¹⁰⁴⁹ També a despit que, per la importància més gran de Xàtiva en el conjunt del regne, les preocupacions reials per acabar amb el conflicte xativí eren majors, segons podem jutjar

¹⁰⁴⁷ ACA, C. reg. 2249, f. 43v-44r. 8 de gener de 1406.

¹⁰⁴⁸ Xàtiva comptava en 1418 amb 2809 fiscals contra 1652 de la vila d'Alzira. FURIÓ DIEGO, Antoni, en "L'organització del territori i el poblament: La població i l'evolució demogràfica" LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d'Alzira, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 223-232; PÉREZ PUCHAL, Pedro, "La población del País Valenciano hasta la época estadística", *Cuadernos de geografía*, núm. 10 (1972), pp 3-4.

¹⁰⁴⁹ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, "El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV", *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), p. 626.

pel contrast de documents expedits per la reial cancelleria, tot i la migradesa dels detalls que contenen, en relació a Xàtiva -una quarantena- i en relació a Alzira, que no aplega a la desena.

Per la natura cíclica, estable i quotidiana de la violència internobiliària i per la sobrietat de les fonts, especialment de les provisions reials, no és possible seguir l'evolució en el temps d'una vastíssima porció de les guerres aristocràtiques, de les quals només coneixem alguns dels resultats finals, com les morts, o les conseqüències en forma de processament dels autors de les agressions. Tanmateix, el conflicte de les bandositats de València i de les seues contraparts -o faccions alineades- de Xàtiva i d'Alzira, per la seua natura específica, en altres mots, per l'objectiu eminentment polític del seu antagonisme -pel control dels governs urbans i pel favor reial- ens permet, gràcies a la intervenció i interès més gran per part de les autoritats públiques, del rei i dels jurats i consells urbans, establir una cronologia bàsica d'aquestes guerres entre 1387 i 1410.

Per això, l'abordament cronològic i lineal ha sigut el preferencial en la historiografia sobre els bandos de València. Una primerenca relació dels fets de València va aparèixer als *Anales de la Corona de Aragón* de J. Zurita (1512-1580), obra apareguda a mitjan segle XVI.¹⁰⁵⁰ En el segle XX partim amb la monografia clàssica de S. Carreres,¹⁰⁵¹ i l'estudi de M. Costa sobre la guerra entre el marquès de Villena i Pere de Centelles contra Antoni de Vilaragut i els seus partidaris entre 1373 i 1378, que va constituir el principal antecedent dels posteriors bandos de València, entre 1396 i 1412 que ací abordem.¹⁰⁵² Després per publicacions que han compendiat la història política interna els regnats de Pere IV (1336-1387), de Joan I (1387-1396) i de Martí I (1396-1410), que han vist la llum des de l'aparició monografia de referència de R. Tasis,¹⁰⁵³ i que devem a J. D. Garrido,¹⁰⁵⁴ i E. Belenguer,¹⁰⁵⁵ així la investigació més recent sobre les

¹⁰⁵⁰ CANELLAS LÓPEZ, Ángel (ed.lit), *Jerónimo Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza "Instituto Fernando el Católico", 2003 [Edició electrònica], Llibre X, cap. LVI a XCI.

¹⁰⁵¹ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, pp. 56-149.

¹⁰⁵² COSTA I PARETAS, Maria Mercé, "Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)", *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 533-554.

¹⁰⁵³ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives, 1991, pp. 137-240.

¹⁰⁵⁴ GARRIDO VALLS, Josep-David, *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del Casal de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2010, pp. 75-287.

¹⁰⁵⁵ BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, *La fi de la dinastia catalana: Joan I i Martí l'Humà*, Catarroja, Afers, 2021, pp. 31-60 i 142-186.

crisis polítiques i les relacions entre la monarquia i les elits regnícoles durant del regnat de Joan el Caçador elaborada per C. M. García.¹⁰⁵⁶ Per últim, per la renovació del tractament historiogràfic de les bandositats valencianes entre 1369 i 1412 que devem a R. Narbona -qui considera un únic i llarg conflicte intermitent entre aquestes dates- i S. Bernabeu.

La intervenció del poder reial en aquestes bandositat, que, al cap i a la fi, és l'aspecte de la supervisió per part dels poders públics que més ens interessa, mereix algunes reflexions. Per un costat, a través del seu discurs, intercalat en les provisions i manaments fets en relació a les guerres de bandos, la monarquia feia patent la seua preocupació per la pau pública. Joan el Caçador, per exemple, lamentava, en 1389, que la ciutat de Xàtiva *ha grans e moltes bandositats que solen esser dan e desolació de tota bonda ciutat maiorment si a la elecció dels oficials e regidors d'aquella per lo príncep no és provehit de tals persones que no facen ne haien part o afecció ab o a les dites bandositats*", per això era necessari privar del regiment els qui *"haguessen o haien afecció o virtut de parentesch o de afinitat alcu o alguns dels dits bandos"*.¹⁰⁵⁷ No se quedà en rere el seu successor qui en setembre de 1408 va manar al batlle general del regne, Nicolau Puajdes, encarregat de confirmar els jurats, conseller i magistrats elets a la ciutat de València, que se guardar d'admetre *"persona alguna que sia favorable o afectada a alguna partida de les bandositats de la dita ciutat"*.¹⁰⁵⁸ Evidentment, els homes de paratge i els ciutadans immersos en les bandositats cobejaven que *"el regiment de la dita ciutat vengués en ma e poder d'ells o de lur parentiu o favor o sequella"*.¹⁰⁵⁹

Per altre costat, també és cert ho que la idoneïtat dels regidors igual de la percepció del poder reial -i dels mateixos consellers i jurats- del que significava "parcial" de o quins membres de l'oligarquia eren sospitosos de parcialitat va variar, significativament, entre 1397 i 1408. El 13 d'abril de 1401, Jaume de Soler, cap d'una de les faccions de la capital del regne, declarava que eren enemics seus els juristes misser Francesc Blanc, misser Bertomeu Sist, misser Joan Ferrando, advocat pensionat de la ciutat, Bertomeu Cruïlles,

¹⁰⁵⁶ GARCÍA GARCÍA, Cristina M., *Elites, monarquía y conflicto en la Corona de Aragón. La crisis política del reinado de Juan I (1387-1396)* [Tesi doctoral], Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2022, pp. 143-18.

¹⁰⁵⁷ ACA, C. Reg. 1897, f. 24v-25v. 28 de maig de 1389.

¹⁰⁵⁸ ACA, C. Reg. 2251, f. 101r. 20 de setembre de 1408.

¹⁰⁵⁹ ACA, C. Reg. 2240, f. 18r-v. 12 de desembre de 1397.

Salvador Ferrando, Jaume Ros, jurat eixe any, i el seu fill homònim a més del síndic Jaume Vallseguer.¹⁰⁶⁰

No era per a menys: en la reunió del consell havien a 17 de març anterior havien deixat constància de com havien exclòs de la juraderia i del consell “*alcuns del linatge de Marrades, Novals, Solers e altres adherents a aquells per consanguinitat, afinitat e amistat causada per lur propri profit, per justes causes l’any proppassat e present són estats foragitats e excloses de tot lo dit regiment*”.¹⁰⁶¹ Per continuar, en 1405, el virrei Ferrando López de Luna, se feia ressò que Pere de Cervelló, un dels principals de la partia de Jaume de Soler, després que aquest fora assassinat l’estiu de 1403, recelava dels jurats de València “*per ço com alguns presumexen que favorejen la part de mossèn Gilabert e per consegüent no fora be expedient dependre-ls*”, cosa que en el lliura de la reprimenda règia.¹⁰⁶² En canvi, en 1408 el monarca prohibí a l’aleshores portant-veus de governador Guillem Ramon de Montcada tindre com a assessor misser Gabriel Palomar, destacat jurista i pertinent a la facció centellista, ja que ell i altres que havien exercit el seu càrrec en l’annualitat de 1405-1406 havien sigut exclosos dels oficis públics per manament reial “*e per aquesta rahó segons pública fama auran hoyda pervenguda lo dit mossèn Gabriel ha en hoy capital molts de la ciutat dessús dita pensant que a tractament de aquells sia fora del dir regiment*”¹⁰⁶³

Gràcies a aquests canvis en la “idoneïtat”, per tant, en la confiança o l’aquiescència reial a l’hegemonia d’una facció, les investigacions de R. Narbona i S. Bernabeu -amb el ferm suport del compendi de fets i documents elaborat per S. Carreres i la reconstrucció de la guerra de la dècada dels 1370 bastida per M. Costa- han demarcat una cronologia amollonada pels canvis de poder en el govern de la ciutat de València i les magistratures urbanes a la que, per la seua evidència empírica, no podem sinó adherir-nos.¹⁰⁶⁴ Aquesta recerca ha subratllar l’especial efervescència política -i de la violència-

¹⁰⁶⁰ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, pp. 124-125.

¹⁰⁶¹ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds. lit), *Manuels de Consells de la ciutat de València (1400 - 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 129.

¹⁰⁶² ACA, C. Reg. 2248, f. 198r-199r. 20 de desembre de 1405.

¹⁰⁶³ ACA, C. Reg. 2183, f. 116r24 de setembre de 1408.

¹⁰⁶⁴ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas”, *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 85-106; BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, “Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)”, *e-Spania*, núm. 46 (2023) [Online]; GARCÍA GARCÍA, Cristina M., *Elites, monarquía y conflicto en la Corona de Aragón. La crisis política del reinado de Juan I (1387-1396)* [Tesi doctoral], Saragossa,

d'aquest període de les acaballes del segle XIV en relació a la crisi i problemes del poder reial i una tensió pronunciada amb les elits regnícoles, segons ha posat de manifest C .M. Garcia en el regnat de Joan I, que pot explicar la cerca d'aliances amb les diferents faccions. Primerament, una etapa encetada en 1388 pel divorci entre Joan el Caçador i les oligarquies valentines que havien refrenat el partit del maqués de Villena i els barons catalans en contra dels cortesans del rei i de la reina en les corts de Montsó de 1388-1389. En aquest període, fins a 1401, se reproduí xarxa de famílies dominada pels Marrades i altres famílies que acabaren per formar part de la seqüela dels Vilaragut. Segonament l'etapa d l'hegemonia dels partidaris dels Centelles entre 1401 i 1406, que finalitzà amb la suspensió de la juraderia centellista electa la Vespra de Pentecosta de 1405 -de la que formava part el jurisperit Palomar- el següent gener en 1406,¹⁰⁶⁵ i la seua destitució directa en maig següent,¹⁰⁶⁶ i finalment, a l'ascens dels aliats dels Cervelló i dels Vilaragut i la persecució dels centellistes que se donà entre 1408 i 1411.

La nostra intenció en les pàgines que segueixen és aprofundir en la revisió cronològica del conflicte de les bandositats entre 1387 i 1410, als tres centres urbans susdits: València, Xàtiva i Alzira. No tant enfocant-nos en la pugna pel poder municipal a València, que ja ha sigut convenientment estudiada, i en base a la qual podem articular el nostre discurs. Sinó, en primer lloc, en els canvis en els lideratges de les partides. En el bando centellista en 1398, moment en què mossèn Gilabert de Centelles, comença a abanderar aquesta facció, i en el bando dels Cervelló i Soler en 1403, amb la mort de Jaume de Soler a mans dels seus enemics, el lloc del qual fou ocupat per Pere de Vilaragut i els germans Pere de Cervelló i Berenguer Arnau de Cervelló.

De de nou, entre els centellistes en 1409 per la mort, esta vegada per causes naturals, de mossèn Gilabert de Centelles, el reemplaçament dels quals foren els seus cosins Gilabert i Eimeric de Centelles, fills de mossèn Eimeric de centelles (†1404) senyor de la baronia de les Torralbes (Alfarb, Catadau, Llombai i Alèdua), al terme general d'Alzira, i el seu fill mossèn Bernat de Centelles, qui va ser un dels capitans de

Universidad de Zaragoza, 2022, pp. 160-168; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "L'interregne a València", en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 769-789; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer", *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), p. 442.

¹⁰⁶⁵ ACA, C. reg. 2249, f. 45r-v. 10 de gener de 1406. El notari Bertomeu Gomis se feu eco també del succès en la seua anotació dietarística (Doc. 46).

¹⁰⁶⁶ ACA, C. reg. 2248, f. 220r-v. 21 de maig de 1406.

la victòria dels Centelles i les tropes de Ferran d'Antequera a la batalla del Codolar de Morvedre (a 27 de febrer de 1412), que obrí el camí a al resolució trastamarista de la crisi política de l'Interregne, la qual detallarem a continuació.

En segon lloc, parant esment a les relacions entre la monarquia i les bandositats, en base a les mesures reials contra els seues diferents membres, la manipulació de la renovació dels jurats i consell i de les magistratures anuals, la imposició de treves, que era una de les principals regalies,¹⁰⁶⁷ i de la persecució dels caps i membres destacats o valedors de les bandositats. A tall de mostra, en abril del 1404, Martí l'Humà va constrényer els seu algutzirs, Galceran de Rossanes, i Simó Miro, i al lloctinent del portant-veus, Arnau de Vilarnau, a prendre *“los Solers e altres de lur bandositat qui són stats ara novellament davant Riba-roga presentant batalla”*, igual que als *“de les bandositats dels Sentelles se repleguen per anar en guerra contra ells”*.¹⁰⁶⁸

Com a precaució metodològica, hem de distingir dos espais de poder diferenciats -per bé que, íntimament, interconnectats- que eren els governs urbans i vilatans i la cort reial. En cas contrari, besunyem per explicar la pèrdua de l'hegemonia centellista en la juraderia i el consell de la capital des del 1406 -quan ja Xàtiva estava en mans dels seus enemics, capitanejats per Joan Gascó i els seus germans- mentre que la seua caiguda en desgràcia en la casa i la cort règies no se produí fins la primera meitat de 1408. Endemés el buit dels registres xativins com la pèrdua de les actes del consell d'Alzira, entre 1406 i la primavera de 1410, entorpeixen que pugam resseguir els canvis de l'hegemonia sobre les institucions de govern urbà -i, segurament, una part de la confrontació violenta- almanco amb la mateixa precisió que els treballs que acabem de citar han pogut fixar per a la capital del regne. La nostra principal font d'informació han sigut les intervencions reials a través dels registres cancellerescos. A partir d'aquesta hem tractat de reconstruir les connexions i aliances entre els conflictes de València i de Xàtiva i el cas particular d'Alzira. Correm el risc de quedar-nos però només amb una visió epidèrmica de càstigs i nomenament d'oficials reials, però complementem aquesta anàlisi amb l'examen de la violència des de perspectives no lineals en els capítols següents.

¹⁰⁶⁷ Furs, Llibre 9é, rúbrica XX “de guiatges e de treves”, I a XXXIII.

¹⁰⁶⁸ ACA, C. reg. 2234, f. 33v-34r. 21 d'abril de 1404.

5.1.2-De l'esclat a l'ascens dels Vilaragut (1387-1406)

Les primeres remors del conflicte a Xàtiva se varen sentir un any, poc més o menys, abans de la mort de Pere el Cerimoniós, a finals de novembre de 1385, segons se desprén d'una provisió que el monarca va enviar al batlle d'aquesta ciutat, Francesc de Morera. Cadascuna de les bandositats o partides de la ciutat podien voler intervindre en la propera elecció del justícia tres dies abans de Ninou. Per això, com que era aquest oficial devia triar el nou magistrat a partir de tres noms en sengles “*pillule cere*” d'un total de dotze proveïts pels jurats, li va ordenar que, ensems amb els jurats “*vestrum bonum arbitrum et concientiam staturam eligatis ac nominetis in eiusdem civitatis justiciam anni tunc incipientis quem noveritis minus esse de bandositatibus prelibatis et magis indoneum*”.¹⁰⁶⁹

La primitiva cronologia de Xàtiva -i de les dissensions alzirenques entre 1388 i 1393 data a partir de la qual que un sol partit s'acomodà en el regiment- proporcionaren al poder reial uns antecedents i un banc de provés per a les actuacions repressives, inclòs el nomenament d'enviats plenipotenciaris amb el nom de lloctinents o virreis per dirigir-les i el maneig de la renovació de càrrecs i magistratures anuals que després s'aplicarien a la capital. En un primer moment, la preocupació del monarca fou només evitar que cap de les faccions monopolizara el justiciat. No va posar en marxa, per tant, cap expedient per fer acabar la guerra començada.

Per contra, el seu successor, Joan I, poc després de muntar al tron, en la primavera de 1387, va haver d'interferir directament en la disputa dels “*cives et habitatores civitatis Xative inter quos procurant humani generis inimico vigent bandositates dissesnsiones ac guerre*” Per la qual cosa, va enviar directament al portant-veus del regne de València, mossèn Aznar Pardo de la Casta amb la missió d'arranjar pau perdurable entre les dues seqüeles amb l'ajut dels jurats i del justícia xativins, i amb plena llicència per donar remissions a tots els membres de les faccions involucrades que accepten fer una pau.¹⁰⁷⁰

Nogensmenys, no se'ns dona cap més informació sobre qui composava cadascuna de les parts enfrontades. La primera llista dels “homes de bando” xativins -com se'ls anomena freqüentment als participants d'aquestes bandositats- no ens arriba sinó d'agost

¹⁰⁶⁹ ACA, C. reg. 945, f. 224v-225r. 20 de novembre de 1385.

¹⁰⁷⁰ ACA, C. reg. 1891, f. 107r-v. 28 de març de 1387.

de 1389, quan, gràcies als afanys del portant-veus de governador i altres oficials, durant vora dos anys s'arribà a un principi de pau en. La raó de la demora fou que, mentre que una de les faccions, la que s'organitzava al voltant de dos cavallers, els germans Joan Gascó i Martí Ènyeguez d'Eslava i dos ciutadans, els germans Miquel i Ramon Sans, va acceptar ràpidament la pau i el perdó l'acompanyava; la bandositat del ric home Joan de Bellví, el donzell Rodrigo de Borja i els ciutadans Jaume Ferrer, Dalmau de Fluvià i Domingo i Pere del Castella recusà la pau i les bones intencions règies.¹⁰⁷¹

De fet, un any després, del primer encàrrec al portant-veus, en juliol de 1388, el rei tornà a enviar provisions. Aquesta volta al seu al lloctinent dellà Xúquer, que tenia la seua seu administrativa a Xàtiva, i al justícia d'aquesta ciutat perquè havia tingut notícies que un escamot de malfactors, entre ells dos personatges amb cognoms de l'oligarquia ciutadana, Vicent Novals i Joan Sans, havien fet un "combatiment", ço és la irrupció violenta i assaltament, de la casa del jurisperit Pere Roig. Per si fora poc s'havien enfrontat al també al justícia. Fet pel qual el sobirà prescrivia que se procedira per la via judicial més rígida.¹⁰⁷² A finals d'aquest any, per primera vegada va nomenar directament un justícia triennal per raó dels bandos, el cavaller Bernat d'Esplugues,¹⁰⁷³ i el maig següent, de 1389, va influir en la renovació anual de la juraderia i del consell, a la vespra de Pentecosta, a través del batlle de la vila, segons informà, a petició del mateix síndic de la vila per evitar l'accés al regiment dels "*qui sien o facen part públicament en qualsevol de les dites bandositats encara que fossen o sien en treva com trevia no sia als sinó sobresehiment de guerra màs tant solament dels altres pus suficients*".¹⁰⁷⁴

La reconciliació anhelada, tot i que per un breu espai de temps, va aplegar a l'agost de 1389 com ja hem dit, quan finalment, les dues parts varen acceptar "*fer e fermar aquella pau e conçoòrdia ab los desusdits lurs contraris e en aquella forma e manera que a ell honorable portantveus de governador e justícia e honrats jurats de la ciutat de Xàtiva serà ben vist faedor*". El monarca, en conseqüència va signar una remissió genera a 2 d'agost del 1389 que ens proporciona la relació més exhaustiva dels implicats en la guerra xativina.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷¹ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d'agost de 1389.

¹⁰⁷² ACA, C. reg. 1946, f. 86r. 1 de juliol de 1388.

¹⁰⁷³ ACA, C. reg. 1920, f. 132v-133r. 15 de desembre de 1388.

¹⁰⁷⁴ ACA, C. reg. 1897, f. 24v-25v. 28 de maig de 1389.

¹⁰⁷⁵ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d'agost de 1389.

Ara bé, no se tractava sinó d'una treva passatgera abans del reinici de les hostilitats. El mes d'octubre el monarca envià noves provisions per mantindre l'ordre públic que incloïen el vet als membres dels bandos, i els seus parents i amics, per ser elegits per a la juraderia, el consell o qualssevol magistratures. Així mateix, pressionà el justícia i els jurats perquè se reformaren els estatuts i ordenacions municipals amb penes més severes contra els homes de bando: bandejament de Xàtiva i del seu terme per als participants en la guerra o els qui agrediren els regidors i magistrats, la prohibició de cooptar nous membres per a les partides combatents o la seua intervenció en qualssevilla altra disputes. Amb la l'excepció que els capítols ara imposats pel seu caràcter lesiu envers les franqueses de la ciutat només tindrien valor per dos anys.¹⁰⁷⁶

Per últim, en novembre de 1389, encomanà al lloctinent dellà Xúquer i el justícia de la ciutat Joan de Bellera, conformaren un comitè de dos-cents ciutadans, gaudints de la plena immunitats reial, per decidir la millor forma de restablir la concòrdia, el qual estaria en funcionament durant dos anys.¹⁰⁷⁷ Aquest consell va decidir la via de l'arbitratge entre les partides parts, davant d'un oficial, que no fora un jutge ordinari, en abril de 1390.¹⁰⁷⁸ Escomesa que fou confiada, amb plens poders, com a arbitres i componedors al susdit Joan de Bellera, a qui se nomenà també lloctinent i "reformador",¹⁰⁷⁹ el lloctinent de portant-veus, Pons de Fenollet (Doc. 39), els quals aconseguiren un silenci durant sis anys.

A principis de 1396 però, se va encetar un altre bando o guerra a València entre Gonçal Díez, fill natural del noble mossèn Rodrigo Díez, i els fills de l'aleshores batlle general del regne mossèn Ramon de Soler, notablement el cavaller Jaume de Soler,¹⁰⁸⁰ als qual no tardaren a confegir dues partides de "valedors" entre el baronatge i el patriciat urbà. Podem identificar-los mercé a l'ordre d'expulsió de la ciutat i del terme dictada per la reunió del consell general a 2 de maig de 1396,¹⁰⁸¹ la qual no tingué una immediata eficàcia, com tampoc la treva reial imposada en el mes de març.¹⁰⁸² Entre els qui se trobaren afectats pel bandejament del consell general hi havia d'una banda, Gonçal Díez i mossèn Pere de Centelles, fill del baró homònim, i d'altra, mossèn Jaume de Soler i els

¹⁰⁷⁶ ACA, C. reg. 1896, f. 153v-156v. 12 d'octubre de 1389.

¹⁰⁷⁷ ACA, C. reg. 1897, f. 149v-151v. 28 de novembre de 1389.

¹⁰⁷⁸ ACA, C. reg. 1896, f. 209v-210r. 28 d'abril de 1390.

¹⁰⁷⁹ ACA, C. reg. 1920, f. 166r-v. 24 d'abril de 1390.

¹⁰⁸⁰ AMV, A-20, f. 283v. 19 de febrer de 1396.

¹⁰⁸¹ AMV, A-20, f. 301v. 2 de maig de 1396.

¹⁰⁸² ACA, C. reg. 1969, f. 68v-69r. 4 de març de 1396.

nobles Berenguer de Vilaragut i el seu nebot del mateix nom, fill d'altre baró, Antoni de Vilaragut.

Sabem però que Gonçal Díez exposa al rei la parcialitat de la juraderia i del consell, el qual incloïa a nombrosos “*inimicis capitalibus*” d'aquest donzell que “*intersint in consiliis et negociis aliis dicete civitatis et mituntur agabellare cum modis et fichmentis quesitis sibus appropriare regimen civitatis et eorum bandositatem nomen civitatis imponere*”. Entre aquests enemics cabdals alguns que després formen part del nucli més estable de la bandositat dels Vilaragut i dels Cervelló.¹⁰⁸³ Cosa que, possiblement, va influir en l'escàs resultat de les mesures punitives adoptades pels regidors. El rei, com inferim, per una comunicació en que li manava no actuar, pel moment, contra aquests guerrejants sinó que esperara a la seua arribada a València.¹⁰⁸⁴ Fins i tot, com ja hem assenyalat, havia enviat, amb un memorial d'instruccions secretes, el seu cambrer Francesc Desvalls a principis del mes d'abril de 1396 anticipant la seua anada.¹⁰⁸⁵ No va fer mai aquest viatge però, ja que menys d'un mes després va morir de camí a Girona.

El seu successor, l'infant Martí, ara Martí l'Humà, qui se trobava a Sicília abans del seu retorn definitiu a la península Ibèrica, en abril de 1397, imposà una comanda i protecció general a tots els habitants del regne i els seus bens per evitar que continuaren els enfrontaments.¹⁰⁸⁶ També va escriure als principals de cada bando, a principis de juny de 1398, imposant-los una treva fins que no estiguera en València (Doc. 41). Fou en va perquè en el mes de 1398 havia tingut lloc en la Plaça del Temple de València que va acabar amb diversos morts, entre ells Pere de Centelles i Lluís de Soler, germà de Jaume de Soler, fet que va portar Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec, a prendre les regnes de la seua facció per venjar son germà,¹⁰⁸⁷ la qual venjança se va consumar finalment el terrible estiu de 1403 mentre que se celebraven les corts del regne a la ciutat

¹⁰⁸³ ACA, C. reg. 1969, f. 81v-82r. 24 d'abril de 1396. Entre els assenyalats per Gonçal Díez estaven: els cavallers i donzells Jaume de Soler, son pare i els seus germans, Joan de Quintavall, Arnau de Romani, Manuel de Ripoll Hug de Bordils Joan Vives, Joan de Vilarassa i, Pere Ciscar i els ciutadans Jaume i Lleonard Marrades, Miquel de Novals, Joan Rojals, Bernat Abelló, Joan Torregrossa, Joan Andreu, Pere Solanes, Vicent Novals, Berenguer Minguet, Miquel Cardona, Pere Gençor, Vicent Granollés, i els juristes Sancho de Sarrió, Francesc Tallat, Ramon de Soler i Pere Català.

¹⁰⁸⁴ ACA, C. reg. 1969, f. 82r. 24 d'abril de 1396.

¹⁰⁸⁵ ACA C. reg. 1967, f. 108r-110r. 6 d'abril de 1396.

¹⁰⁸⁶ ACA, C. reg. 2166, f. 2r-v. 6 d'abril de 1397.

¹⁰⁸⁷ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, pp. 76-79.

de Sogorb; durant el qual perderen la vida Jaume de Soler, al lloc d'Almedíxer, i, en represàlia, els ciutadans Jaume Jofré i Lluís de Torres.¹⁰⁸⁸

A la ciutat de Xàtiva, les convulsions reviscolaren també en 1397, tal com podem deduir perquè a petició del síndic de la ciutat Pons de Malferit el monarca va nomenar justícia per dos anys (del 25 de desembre de 1397 al 25 de desembre de 1399) el donzell Eimeric de Sallent “*bon hom e virtuós e en semblants actes ja aprovat*” perquè posara remei als enfrontaments “*bandositates, dissensiones, simultatea, odia, rancores*” que tenien a la segona ciutat del regne els “*majores, potentiores et notabiliores*”¹⁰⁸⁹ Però la continuïtat del conflicte el va esperonar a encarregar en agost de 1400 al portant-veus de governador, mossèn Ramon Boïl, el càrrec de virrei i lloctinent amb plens poder per a la ciutat de Xàtiva i del seu terme; a qui hagué de recordar però en novembre d'eixe mateix any que no s'entremetera en altres qüestions no tocant els bandos i fera respectar els furs i privilegis de la ciutat.¹⁰⁹⁰ Per facilitar la seua tasca en octubre també va nomenar el jurista misser Bernat d'Alamanya perquè supervisara i concloguera enquestes judicials ja començades contra els membres dels bandos.¹⁰⁹¹ Igualment, en abril de 1401 va fer lloctinent plenipotenciària per a les bandositats de tot el regne la reina consort, Maria de Luna,¹⁰⁹² Això, no obstant i davant de la persistència del conflicte a Xàtiva, en març de 1403 tornà a nomenar un virrei només per a la dita ciutat Pere, vescomte d'Illa i Canet,¹⁰⁹³ i en setembre el sobirà tornà a nomenar un justícia biennal -fins al Dia de Nadal de 1405- el seu algtzir, Berenguer Cerdà.¹⁰⁹⁴

Amb tot, a finals de 1403 s'havia assolit una treva temporal i que els contendents feren ferma de dret, en poder del lloctinent de governador Francesc Pons de Fenollet.¹⁰⁹⁵ Per una provisió dictada en juliol d'eixe mateix any coneguem que la partida que havia abanderat el noble mossèn Joan de Bellvís († 1394) estava ara encapçalada pel seu fill el noble mossèn Guillem de Bellvís i tres germans de la baixa noblesa, els donzells Galceran de Lloris i Lluís de Lloris i Fra Alfonso de Lloris.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸⁸ NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), p. 442.

¹⁰⁸⁹ ACA, C. reg. 2223, f. 42v-43r. 7 de gener de 1398.

¹⁰⁹⁰ ACA, C. reg. 2223, f. 110r. 13 de novembre de 1400.

¹⁰⁹¹ ACA, C. reg. 2223, f. 60r-v. 15 d'octubre de 1410.

¹⁰⁹² ACA, C. reg. 2223, f. 73r-76v. 20 d'abril de 1401.

¹⁰⁹³ ACA, C. reg. 2223 f. 83r-84v. 8 de març de 1403.

¹⁰⁹⁴ ACA, C. reg. 2223, f. f. 86r-v. 23 de setembre de 1403.

¹⁰⁹⁵ ACA, C. reg. 2235, València, 9 de febrer de 1404.

¹⁰⁹⁶ ACA, C. Reg. 2235, f. 35r-v. 21 de juliol de 1404.

A la guerra valentina, sots el comandament de Gilabert de Riusec, del seu cosí també Gilabert de Riusec, senyor de la baronia familiar de Centelles, a la vegueria d'Osona, per un costat, i dels rics homes Pere de Cervelló, el seu germà Berenguer Arnau de Cervelló i Pere de Vilaragut, entre 1404 i 1407 s'escunçà la fase més intensa de les bandositats, en la qual les batalles campals se traslladaren als senyorijs dels membres dels bandos a la comarca de la Ribera del Xúquer, amb una confrontació a Llombai el 16 de desembre de 1404 (Doc. 46), senyoriu de Toda de Centelles, dona del baró català, Francesc d'Erill,¹⁰⁹⁷ magnificada després per la historiografia, i una sèrie de topades al lloc d'Alcàntera, senyoriu de Manuel de Ripoll, en la tardor de 1405, i la vall de Càrcer (Doc. 45). Aquesta fase sagnant se coronà amb la mort del portant-veus de governador del regne, el noble mossèn Ramon Boil, suposadament a mans de tres donzells partidaris dels Centelles, entre ells, Joan de Pertusa i Berenguer de Reixach, el 21 de març de 1407.¹⁰⁹⁸

L'assassinat del seu màxim oficial al regne, també va ser punt el culminant en el trencament de la connivència del poder regi amb els partidaris centellistes al municipi, que s'havia efectuat, de forma efectiva, l'any anterior amb la suspensió, en gener de 1406, dels poders dels jurats elets en Quinquagèsima de 1405,¹⁰⁹⁹ la seua revocació definitiva el maig de 1406 a fi de poder intervindre en l'elecció de la nova juraderia i consell quan poguera tornar des de Catalunya tornara personalment,¹¹⁰⁰ i finalment la imposició d'una nova juraderia i consell en juny d'eixe mateix any.¹¹⁰¹

Primer, orientà la monarquia envers una política més repressiva, executada a través del nou virrei Ferrando López de Luna, camarlenc de la reina Maria de Luna, nomenat plenipotenciari reial per acabar amb els bandos en gener de 1404,¹¹⁰² qui fou dotat amb una assignació de 2000 florins, almanco des del 1405, que haurien de satisfer-li els tres braços de la Diputació del General del regne -la majoria el braç de les ciutats i

¹⁰⁹⁷ APPV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.303, 13 de gener de 1407.

¹⁰⁹⁸ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, p. 149. D'altra banda, les provisions reials només assenyalen, inicialment un culpable: Berenguer de Reixach. ACA, C. reg. 2249, f. 194v-195r. 23 de març de 1407.

¹⁰⁹⁹ ACA, C. reg. 2249, f. 45r-v. 10 de gener de 1406.

¹¹⁰⁰ ACA, C. reg. 2248, f. 220r-v. 21 de maig de 1406. En juny de l'any següent ja consolidat el canvi de poder el monarca va confirmar que les noves eleccions havien de fer-se segons furs, costums i privilegis. ACA, C. reg. 2205, f. 61v-62r. 6 de juny de 1407.

¹¹⁰¹ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, pp. 131-133.

¹¹⁰² ACA, C. reg. 223, f. 95r-96v. 18 de gener de 1404.

viles reials- per sustentar la seua casa i un exèrcit que li permetera dur a terme les accions necessàries per a castigar els membres dels bandos.¹¹⁰³

En la conclusió de els corts generals del regne, en setembre de 1403, atenent a les súpliques de tot el general del regne, però especialment del braç reial, perquè proveïra “*al bon stament del regne de València lo qual per obra del enemich era e és posat en grans bandositats*”,¹¹⁰⁴ Martí l’Humà pacta nous furs restringint els drets dels nobles i ciutadans a fer-se la guerra per primera volta des de la creació dels Furs a mitjan segle XIII. Concretament, s’incrementaren les penes contra els qui mataven sense haver declarat formalment la guerra tal i com s’estipulava al codi foral, se reforçava la prohibició d’atacar els vassalls de senyoriu, se vedava en el desafiament a una persona incloure tots els seus valedors i també s’imposaven durs càstigs contra els qui assaltaren el domicili d’altri.¹¹⁰⁵

Això no obstant, els assassinats que s’havien produït en els mesos de juliol i agost d’eixe any tingueren una repercussió desigual per a cada bandositat. Els principals de la facció centellista, els nobles Eimeric de Centelles, el seu fill Gilabert de Centelles, Jaume de Centelles i Jaume Escrivà i els cavallers Vidal de Vilanova i Manuel de Montagut foren, en agost, arrestats a Sogorb però amb la sola limitació de no eixir de la ciutat i els seus ravals (Doc. 42). També la mare la mare del difunt Jaume de Soler, Agnès d’Alpicat, va denunciar el noble mossèn Gilabert de Centelles davant l’audiència del rei d’haver matat el seu fill sense deseximent previ, però en fou absolt, encara que el rei se reservà el dret a castigar-lo per trencar treves, per la qual cosa, de genolls el ric home donà al rei “*gràcies e laors faç a nostre senyor Déus qui us ha mes en lo cor de fer me justícia de la qual axí mateix faç moltes gràcies a la vostra excellent senyoria*”.¹¹⁰⁶

En canvi, dos mesos després de l’absolució del Centelles el rei va manar que traguera de la poc digna presó comuna de la ciutat els valedors de la facció contrària, el cavaller Joan Gascó i el ciutadà Miquel Cardona, on el magistrat els havia posat, i el duguera a al casa de la vila “*on acostumen ésser presos los gentils homens*” i després, per

¹¹⁰³ AMA, Llibre d’Actes 11/03, f. 6r. 30 de juny de 1405 i ACA, C. reg. 2184, f. 13r-v. 7 de gener de 1408.

¹¹⁰⁴ ACA, C. reg. 2322, f. 96v-97r. 28 de setembre de 1403.

¹¹⁰⁵ Furs, Llibre 9é, rúbrica VIII “De malfeytors”, XVII-XX.

¹¹⁰⁶ ACA, C. reg. 2272, f. 19r-30v. 27 de febrer de 1404.

evitar que foren “vexats innecessàriament” a través de l’alguatzir Simó Miró els feu dur a les seues cases per tondre’ls confinats allí.¹¹⁰⁷

Les noves mesures disciplinàries que havia d’implantar el virrei incloïen el bandejament indefinit de València i del seu terme, de Xàtiva i d’Alzira per als membres dels bandos que se negaren a adherir-se a una treva.¹¹⁰⁸ Però també segrest de rendes i senyories a mans del virrei,¹¹⁰⁹ càstig que varen patir, en 1404, alguns dels principals capitosts de la facció centellista, segons consta per les ordres reials al lloctinent de portant-veus de governador, Arnau de Vilarnau: el mateix mossèn Gilabert de Centelles, a qui li arrabassaren el control de la vila d’Oliva, Pere de Montagut, a qui prengueren el lloc d’Alcúdia o Eimeric de Centelles, oncle de mossèn Gilabert de Centelles, qui va veure’s ocupat la seua baronia de les Torralbes (Alfarb, Catadau, Llombai i Alèdua);¹¹¹⁰ i en l’estiu de 1406 diversos cavallers del bando dels Vilaragut i Cervelló amb del virrei: Joan Martínez d’Eslava, senyor de Càrcer, Francesc de Soler, senyor de Sellent, Pere Marrades, senyor de Bolbait i Martí Eiximenis d’Orís, senyor de Cotes i de Bicorb.¹¹¹¹

Endemés de l’arrest i posterior enquesta judicial contra els inobedients, com va ser el cas dels fills dels rics homes Nicolau de Vilaragut, Galvany de Villena (net del marquès de Villena) i Pere de Montcada, per la seua “*inobediència*” en maig de 1406,¹¹¹² i finalment la mort per escapçament que, per exemple, fou el destí dels magnicides, segons se pot inferir de les comunicacions amb el vicecanceller Esperandeu Cardona.¹¹¹³ També pel fet que, d’ençà, en els guiatges, com el que va donar a Pero Pardo de la Casta en juliol de 1408 perquè anara a la cort a solventar davant les seues divergència amb el noble mossèn Berenguer de Vilaragut, entre les excepcions acostumades en els guiatges i perdons regis (heretgia, bausia, sodomia, falsificació de monedes, etc.) figurava també l’assassinat de Ramon Boïl.¹¹¹⁴

Segonament, va girar el monarca cap a una aliança amb el bando controlat pels Cervelló i pels Vilaragut i els seus partidaris a la ciutat de València per garantir-los el

¹¹⁰⁷ ACA, C. Reg. 2238, f. 95r. 12 de març de 1404.

¹¹⁰⁸ ACA, C. reg. 2235, f. 19r-v. 22 d’abril de 1404.

¹¹⁰⁹ ACA, C. reg. 2235, f. 144v-145r. 19 de juliol de 1406.

¹¹¹⁰ ACA, C. reg. 2234, f. 27r. 27 de març de 1404.

¹¹¹¹ ACA, C. reg. 2235, f. 174r. 16 de gener de 1407.

¹¹¹² ACA, C. reg. 2248, f. 213v-214r. 14 de maig de 1406.

¹¹¹³ ACA, C. reg. 2251, f. 87r. 14 de desembre de 1407.

¹¹¹⁴ ACA, C. reg. 2183, f. 31 de juliol de 1408.

control del govern i les magistratures municipals de la capital a partir de 1406.¹¹¹⁵ Podríem, raonablement, estar temptats de considerar que el primer signe d'aquest canvi va despuntar ja en juny de 1404, un cop tancades les sessions de les corts a Sogorb i constituïda una assemblea de 32 membres que s'encarregaren de negociar el repartiment i cobrament del subsidi atorgat i la resolució d'alguns greuges pendents,¹¹¹⁶ amb la sentència real definitiva sobre la possessió senyorial de les baronies d'Albaida i Corbera per la que havien acabat litigant els barons Berenguer de Vilaragut, nebot i hereu de Berenguer de Vilaragut, i la seua cosina madona Carrossa de Vilaragut, i que resolgué atorgar 7 parts i mitja de dotze d'Albaida i quatre parts i mitja de Corbera *pro indiviso* al primer, i quatre i mitja d'Albaida i la resta de Corbera a Carrossa de Vilaragut.¹¹¹⁷

Tant S. Carreres,¹¹¹⁸ com M. Costa, en el cas de les violències de 1373 a 1379, concedeixen una gran importància a aquest plet extremadament enrevessat en la configuració de les enemistats, principalment perquè va enfrontar d'Elissén de Romaní, dona del noble mossèn Eiximén Pérez d'Arenós -titular de drets sobre la baronia d'Albaida- contra Berenguer de Vilaragut i Juan Jiménez d'Urrea, aleshores marit de Carrossa.¹¹¹⁹ Podem adduir però que, tot i que va intervindre el braç militar demanant, per via de greuge, al rei la terminació ràpida del plet i el respecte dels drets de Berenguer de Vilaragut, no deixa de ser un plet particular; auditat per professionals del dret que revisaren una copiosíssima documentació; en el qual s'aplegà a una solució de compromís en el repartiment de les senyories i dels drets dominicals corresponents.

¹¹¹⁵ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 95-97; BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, "Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)", *e-Spania*, núm. 46 (2023) [Online]; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "L'interregne a València", en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 781-783; NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer", *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), p. 430-434.

¹¹¹⁶ Sobre les corts de 1401-1403: MUÑOZ POMER, Maria Rosa, "Las Cortes de Martín el Humano (1401-1407) y su repercusión en la Hacienda de la ciudad de Valencia", *Anuario de estudios medievales*, vol. 34, núm- 2 (2004), pp. 747-789; MUÑOZ POMER, María Rosa, "Las Cortes de 1401-1407: Protagonistas y propuestas innovadoras de amplia repercusión en la época foral" en FERRERO MICÓ, Remedios i GUIA MARÍN, Lluís (eds), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 101-140.

¹¹¹⁷ ACA, C. reg. 2272, f. 2r-10r. 18 de juny de 1404.

¹¹¹⁸ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, pp. 70-71.

¹¹¹⁹ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, "Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)", *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 535-537.

Per si fora poc, el mateix mossèn Berenguer de Vilaragut va haver de ser comminat a respectar els drets adjudicats per sentència a la seua cosina, maridada en segons núpcies a Pero Pardo de la Casta, membre de la facció centellista, i pagar la part corresponent de les costes judicials, cosa que motivà el segrest d'Albaida entre finals de 1405 i principis de 1406,¹¹²⁰ per les quals tornà a querellar-se contra la seua cosina en la cort del governador, va perdre en la seua demanda i va haver de tornar a apel·lar al rei a finals de 1409,¹¹²¹ justament en el moment en què la facció que acabdillava gaudia de la complicitat més directa amb el rei i el portant-veus de governador, el poderós Arnau Guillem de Bellera.

Aquestos revessos judicials que va patir en la darrera etapa del regnat de Martí l'Humà, en el moment d'ascens del seu bando, així com el fet que el principal recorregut del seu plet amb Carrossa de Vilaragut se produirà dins del circuit de la justícia reial ens permeten sostindre que aquesta disputa judicial no va tindre una importància decisiva en l'esclat de les bandositats ni tampoc marcà, precisament, el punt d'inflexió del favor reial cap als Cervelló i els Vilaragut. Per altra banda, tot i que no podem contradir cronologia, l'annualitat de 1406-1407, per al canvi de poder les institucions de govern de la capital del regne, si que podem matisar-la pel que respecta governs municipals i òrgans de poder de la monarquia aragonesa, en què el desplaçament de la facció centellista va obrar-se de manera diferent.

La ciutat de Xàtiva, i presumiblement altres viles reials que no s'especifiquen, en setembre de 1405, segons se diu d'una lletra tramesa pel sobirà al virrei Ferrando López de Luna, estava en mans de "*la part dels Solers e dels Cervellons*", mentre que els seus enemics senyorejaven València.¹¹²² Malgrat això, en desembre de l'any següent se va aconseguir que alguns membres de cada facció donaren seguretat en poder del lloctinent de portant-veus Pons de Fenollet.¹¹²³ Fou només el prolegomen per a la purga d'una sèrie de personatges del patriciat xativí, presumiblement de la facció dels Lloris i dels Bellvís, mitjançant una sentència promulgada pel lloctinent, el vescomte d'Illa i Canet, anterior al 24 de novembre de 1407, que els inhabilitava per a ser elegits als càrrecs i magistratures, com sabem per una provisió adreçada al lloctinent de portant-veus de Xàtiva perquè "*faça*

¹¹²⁰ ARV, Governació, Lítium 2193, f. 21v-22r. 1 de febrer de 1406.

¹¹²¹ ACA, C. reg. 2186, f. 160r. 11 de gener de 1410.

¹¹²² ACA, C. reg. 2234, f. 108r-109v. 9 de setembre de 1405.

¹¹²³ ACA, C. reg. 2235, f. 171r-v. 6 de desembre de 1406.

*cercar en els llibres del consell de la dita ciutat i pose en nòmina o memorial els elegidors i elets dels jurats i altres oficials urbans “ans e après que la sentència fos donada sobre-l bon stament e regiment de la dita ciutat per lo vescomte d’Illa” i, que si algú gosava burlar la sentència, que se procedirà contra ell amb duresa.*¹¹²⁴

La idea d’una ocupació del poder institucional, però també informal i violent per part dels aliats dels Cervelló i Vilaragut a la ciutat de Xàtiva, de 1407 ençà almenys, que comptava si no amb el suport almenys si amb l’aquiescència de la monarquia la sustenten dues evidències. Per un costat, l’enquesta ordenada en setembre de 1408 al portant-veus de governador del regne, Guillem Ramon de Montcada per una brega que les bandositats de la capital del regne han causat a Xàtiva, en la qual ordena que reculla informació a través de perits neutrals per servir justícia, però que en el sumari concernint la “partida” del noble Don Pero Maça, dels donzells Cerveró, dels cavallers Pere Ciscar, Martí d’Orís, Lluís Carbonell, Francesc de Soler i Bernat de Quintavall “*e tots los altres de sa valença*”, o sia el bando dels Vilaragut i dels Cervelló, no intervinguera misser Joan Mercader a qui tenen per sospitos.¹¹²⁵

Per altre costat, la intervenció en desembre de 1408, poc abans de l’elecció del nou justícia que havia de fer-se a finals de desembre va tornar a intervindre a través d’aquest oficials perquè resultara elegit el candidat “*idoni*”,¹¹²⁶ el qual nou fou altre que mossèn Joan Gascó, un dels més destacats membres d’aquest bando, a qui felicità en març de 1409 per les seues accions rigoroses contra les bandositats d’aquesta ciutat, tot i que li advertí que “*no declinets a una part ne a altra más tenits tostemps la justícia en la mà e en son cas e loch la execució sia presta e rigorosa*”.¹¹²⁷

Podem jutjar que el cas d’Alzira és diferent ja que, almanco des del 1394 el que podem entendre com un sol bando va mantindre’s en el poder a l’igual que va mantindre’s alineat amb els Centelles, com a mínim fins a 1406. El que podem determinar que fou el detonant va ser, la desaparició a finals de 1387 o principis de 1388 -possiblement a causa de la seua mort- del que havia sigut nomenat per ocupar el càrrec de justícia durant tres anys a partir del 25 de desembre de 1387, el donzell Lope Eiximenis de Perenchissa.¹¹²⁸

¹¹²⁴ ACA, C. reg. 2236, f. 50r. 24 de novembre de 1407.

¹¹²⁵ ACA, C. reg. 2186, f. 82v-83r. 12 de setembre de 1408.

¹¹²⁶ ACA, C. reg. 2187, f. 26v-27r. 13 de desembre de 1408.

¹¹²⁷ ACA, C. Reg. 2252, f. 48r. Sine data.

¹¹²⁸ ACA, C. reg. 1920, f. 93r. 7 de setembre de 1387.

Perquè el mateix gener de 1388, Joan I va proveir que el portant-veus de governador del regne de València, Aznar Pardo de la Casta, anara personalment a la vila d'Alzira ja que sabia que l'elecció d'un nou justícia havia provocat "*discòrdies*" que necessitaven remei i vigilara que l'elecció d'un nou magistrat se fera de conformitat amb els furs del regne o dels privilegis de la vila, de la mateixa manera que procurara inquirir i castigar els culpables de qualsevol acte violent.¹¹²⁹

Nogensmenys fou el mateix rei qui va acabar per nomenar un justícia triennal, el donzell Francesc d'Esplugues, en desembre del mateix any,¹¹³⁰ el qual no va demorar gaire a tindre un succès aparent i notable en la neutralització del conflicte alzireny, amb la col·laboració del batlle de la vila, Ramon Morera.¹¹³¹ Bandositats, les quals, per altra banda, estaven poc distanciades del mateix patriciat alzireny que s'oposava a la intromissió de l'enviat reial en la vida pública de la vila, segons va reprotxar el monarca als jurats i prohoms d'Alzira en una lletra idèntica les "*grans oposicions e impugnacions fetes per vosaltes a la provisió feta per nos del ofici del justiciat d'aqueixa vila per lo trienni present a mossèn Francesc d'Esplugues e com no contrastant la dita provisió ne certes letres nostres no poch espesses qui us són estades degudament presentades ne les penes possades en aquelles havets elegits e demanats altres en justícia de la dita vila e havets fetes altres coses il·lícites*",¹¹³² puix que el consell general de la vila havia intentat, a través del lloctinent de governador, Arnau de Vilarnau, impugnar la provisió del càrrec del justícia.¹¹³³

La interrupció dels llibres d'actes de la vila ens impedeix continuar el contenciós entre les oligarquies alzirenques, o almenys una fracció, contra el justiciat de Francesc d'Esplugues però els indicis al nostre abast senyalen que s'hi va mantindre una oposició ferma, tant com perquè el 31 d'octubre de 1391 l'aleshores portant-veus de governador per un breu espai de temps, Roger de Montcada, pronunciara una sentència que inhabilitava per a l'exercici de càrrecs i magistratures els donzells Jaume i Joan Serra, fills de mossèn Pere Serra, cavaller, i els veïns de la vila Jaume Martorell, major i els seu fills, Jaume Martorell, menor, i Pere Martorell, Pere d'Arenys, major i Pere d'Arenys

¹¹²⁹ ACA, C. reg. 1953, f. 115r-v. 11 de gener de 1388.

¹¹³⁰ ACA, C. reg. 1920, f. 134r-v. 14 de desembre de 1388.

¹¹³¹ ACA, C. reg. 1956, f. 12r-v. 2 de gener de 1389.

¹¹³² ACA, C. reg. 1956, f. 12v-13r. 2 de gener de 1389.

¹¹³³ ACA, C. reg. 1956, f. 12r. 2 de gener de 1389.

menor, Joan Destorrent, Costa Costeia (sic) i Jaume Falcó, la qual fou revocada pel mateix sobirà el 2 de maig de 1393¹¹³⁴ Els noms dels quals formaven part de l'amnistia que, en març d'eixe mateix any, la corona havia concedit a una facció unida en col·ligació criminal o "cloc", -"*pretextu vel occasione quorumcumque empenimentorum colligacionum aut illicitarum congregacionum factarum per vos vel aliquos vestrum aut per quosvis alios vestri vel alienus vestrum*"- presumiblement per ocupar el poder violentament i expulsar els qui estaven al capdavant de les institucions de govern, com ja hem assenyalat.¹¹³⁵

Aquesta amnistia, això no obstant, igual que la posterior revocació de la sentència del portant-veus de governador, ens inclina a pensar a un canvi en les relacions de poder de la corona amb les oligarquies alzirenques, una nova etapa marcada per la destitució del batlle de la vila, Ramon Morera -que era una part important de la cambra i rendes de la reina Violant de Bar, consort de Joan el Caçador, al regne de València-¹¹³⁶ i el nomenament d'un nou batlle, Guillem Joan, provinent de la casa del rei, en gener de 1393,¹¹³⁷ i el seu posterior arrest a mans de mossèn Pere de Montagut, en la tardor següent, per obligar-lo a retre els comptes de la seua administració davant dels oficials del reina i de la reina.¹¹³⁸ Ho pareixen confirmar una remodelació els estatuts i ordenacions de la vila aprovat pel consell a 19 de març de 1394 i que, des d'aleshores, són llegits a l'inici de cada reunió del consell per l'escrivà de la sala del consell,¹¹³⁹ i el fet que la vila rebera de la monarquia en 1397 l'exclusiu privilegi de fer "inquisicions", o sia auditories a la fi dels seus manaments, als magistrats més importants: el justícia, el mostassaf, els síndics i el majordom o clavari, amb dos jutges triats anualment pels jurats entrants.¹¹⁴⁰

Aquesta facció -amb aquestes persones i els seus llinatges, va aconseguir perpetuar-se en la juraderia i el consell en els lustres següents,¹¹⁴¹ només amb l'oposició

¹¹³⁴ ACA, C. reg. 1903, f. 244r-v. 2 de maig de 1393.

¹¹³⁵ ACA, C. reg. 1905. 20 de març de 1393.

¹¹³⁶ RUIZ DOMINGO, Lledó, "L'organització política i institucional: Alzira en la cambra de la reina" en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d'Alzira, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 366-370.

¹¹³⁷ ACA, C. reg. 1921. 1 de gener de 1393.

¹¹³⁸ ACA, C. Reg. 1950, f. 156r. 8 de novembre de 1393.

¹¹³⁹ Per exemple, en la reunió celebrada a 28 de setembre de 1398. AMA, Llibre d'Actes 05/03, f. f. 30r. 28 de setembre de 1398.

¹¹⁴⁰ AMA, Llibre d'Actes 04/03, f. 38r-39r. 13 de novembre de 1397.

¹¹⁴¹ BERNABEU BORJA, Sandra, "L'organització política i institucional: El govern de la ciutat" en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d'Alzira, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 317-341; 217; FURIÓ DIEGO, Antoni, "La societat

presumible d'una facció oposada de l'oligarquia representada pel ciutadà Berenguer Vendrell, enemistat amb els donzells Serra, que, mentre exercí el càrrec de justícia, l'estiu de 1397, fou amenaçat amb accions legals per part del consell per haver pronunciat *“alcunes paraules injurioses [...] en lo dia proppassat en lo carrer maior on havia molta gent alta voce denant los que aquí eren [els jurats] los eren estades dites”*.¹¹⁴²

A més, a més, com a mínim, des del 1394, el partit dominat se decantà pel bando dels Centelles. Podem llegir que el 12 de novembre de 1394, el consell general de la vila va resoldre que *“per ço com la universitat hauria alcun peu o amich special en cort e per alguns era dit que mossèn N·Eiximén Pérez e en Galceran de Centelles qui eren fort bé en cort, si la vila se volia, los dits nobles serien volunterosament amichs e ben volents de la dita universitat”*, per això, decidiren convidar a oir missa al Convent de Sant Bernat a madona Elissèn de Romaní, dona d'Eiximén Pérez d'Arenós, amb la finalitat de congraciar-se amb el seu marit.¹¹⁴³

Aprofitant la guerra i l'avinença dels Centelles i la corona, que havia manat expulsar dels termes de les viles reials els bandos contendents de Xàtiva i de la capital del regne, foragitaren a Berenguer Vendrell i els seus acompanyants en setembre de 1402 *“no contrastant que el dit en Berenguer diga que no és dels bandos dels de Xàtiva ni dels Sollers ni Centelles màs que havent bandositat ab los Serres de la vila de Algezira anant armat per son camí se encontrà ab mossèn Martí d'Oriç cosí seu qui passava per Algezira e tornant se-n a casa sua vench se-n ab aquell tro a Algezira”*.¹¹⁴⁴

Fets que comportaren que l'oligarquia alzirenya i els seus membres se posaren en el punt de mira de la facció contrària dels “Cervellons” -de la qual formaven part el cavaller Martí Eiximenis d'Orís i els seus familiars- a partir de l'esclat de les turbulències a la comarca de la Ribera entre l'estiu de 1403 i principis de 1404. Per això, en abril de 1405 el consell va acordar que s'enviarien dos missatgers *“a les partides de les bandositats dels Cervellons e dels Centelles per intimar alcunes males obres que*

urbana: Els ciutadans” en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d'Alzira*, vol. I: *Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 291-295.

¹¹⁴² AMA, Llibre d'Actes 04/03, f. 17v. 28 de juliol de 1397.

¹¹⁴³ AMA, Llibres d'Actes 02/03, f. 45r-56r. 12 de novembre de 1394.

¹¹⁴⁴ AMA, Llibres d'Actes 08/03, f. 39v. 27 de setembre de 1402.

companyes lurs han fet a nostres vehins e que d'açò speciament del fill de Jacme Manuel facen los Cervellons correcció, en altra manera que la via proveirà".¹¹⁴⁵

Emperò, després d'altra important interrupció en la sèrie dels llibres d'actes del consell, podem apreciar en juny de 1410, els regidors s'havien posicionat amb el portant-veus de governador, Arnau Guillem de Bellera, un clar partidari dels Vilaragut i dels Cervelló,, i per tant enemistat amb els Centelles i els seus aliat,¹¹⁴⁶ i encara Alzira fou un dels darrers bastions, al regne de València, de l'urgellisme -que comptava amb l'adhesió dels Vilaragut i dels Cervelló i del portant-veus de governador- ben entrada la primavera de 1412.¹¹⁴⁷ Si bé, podem argüir que l'estratègia política dels regidors alzirenys va consistir a seguir, simplement, la senda marcada per la ciutat de València i pels detentors del poder a la cort, o en aquest cas a la reunió de Casp entre març i juliol de 1412; a tenor per l'ambaixada enviada al nou monarca i el generós perdó i les benediccions que Ferran I d'Aragó (1412-1416) va atorgar-los en juliol del 1412 només pujà al tron.¹¹⁴⁸

5.1.3-La caiguda i ascens dels Centelles (1407-1412)

El buidatge dels partidaris dels Centelles del govern municipal de 1406 ençà no significà la seua desvinculació immediata de la resta d'institucions i òrgans de govern, com ho corroboren el nomenament, a penes una quinzena després de la mort de Ramon Boïl, d'un nou portant-veus de governador, Guillem Ramon de Montcada, alineat amb la partida centellista,¹¹⁴⁹ el qual fou nomenat també virrei amb poders plens per acabar amb les lluites entre bandositats en el mes de setembre,¹¹⁵⁰ la transferència als jurats de plens poders per procedir criminalment contra els membres de les bandositats ja en abril de 1407,¹¹⁵¹ el guiatge donat pel monarca a Gilabert de Centelles, senyor de la baronia de Centelles, per la mort de Miquel Cardona, ciutadà de València, integrant la facció dels

¹¹⁴⁵ AMA, Llibre d'Actes 10/03, f. 50r. 10 d'abril de 1405.

¹¹⁴⁶ PARRA BALLESTER, José M., *Lo Compromís de Casp e la Vila de Algezira*, Alzira, Ajuntament d'Alzira, 1972, pp. 17-20.

¹¹⁴⁷ GARRIDO VALLS, Josep-David, "L'Interregne i bandositats a Aragó" en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 810.

¹¹⁴⁸ PARRA BALLESTER, José M., *Lo Compromís de Casp e la Vila de Algezira*, Alzira, Ajuntament d'Alzira, 1972, pp. 17-20.

¹¹⁴⁹ ACA, C. reg. 2223, f. 107r-v. 8 d'abril de 1407.

¹¹⁵⁰ ACA, C. reg. 2223, f. 132v-134r. 15 de setembre de 1407.

¹¹⁵¹ ACA, C. reg. 2204, f. 163v-164r. 11 d'abril de 1407.

Cervelló i dels Vilaragut, a finals d'abril,¹¹⁵² i el fet que, encara a finals del mateix any, el monarca feu cridar al seu consell a la ciutat de València el caporal Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec, manant-li que entraren a la ciutat, de nit i tan amagadament com pogueren, ell i els seus domèstics -“ *en Dorrius i el seu germà, en Gasús, en Bertomeu Guillem, Miquel Martí, Ferrando, Joan Gascó e altres familiars e de la sua companya*”- i se tancaren en la casa del ric hom fins a nova ordre reial.¹¹⁵³

La supervivència dels Centelles en la cort reial, a desgrat del seu desterrament de la vida pública valentina, s'explica, per una banda, pel fet que el poder reial no podia prescindir tant fàcilment d'una xàrcia tant puixant d'individus, que continuava essent necessària a la seua política mediterrània, notablement davant d'una nova insurrecció de l'aristocràcia sarda. Podem apreciar-ho pels guiatges que obtingueren els qui s'embarcaren cap a la illa de Sardenya per combatre a les ordres de l'infant Martí, rei de Sicília, a tall d'exemple el donzell Rodrigo d'Aguilar, qui, a punt d'embarcar-se, havia sigut pres per manament del portant-veus de governador del regne i pel justícia en criminal de la ciutat de València, davant de la qual detenció intervingué el monarca perquè el deslliuraren.¹¹⁵⁴

Per altre costat, perquè se va aconseguir una tranquil·litat precària a València i, sobretot, a la ciutat de Xàtiva gràcies a la presència del rei al regne i a que se va bescanviar el perdó règim i la suspensió de les penes contra els participants en les guerres per la subscripció de treves temporals. A 19 de març de 1407, la partida dels Centelles va enviar un procurador a tractar una treva amb els capitosts de la facció xativina de la part dels Vilaragut i dels Cervelló, cavallers Joan Gascó, Joan Martínez d'Eslava i Martí Enyeguez d'Eslava, germans, i Lluís Gascó, fill il·legítim de Joan Gascó (Doc. 47). Poc abans de la seua partida definitiva de la capital del regne, a 20 de novembre de 1407, el monarca va imposar, a més d'altres provisions, una treva general en la qual fermaren de drets un percentatge gens negligible dels integrants de cada bando.¹¹⁵⁵

En darrer lloc, a través de la comunicació entre el monarca i el vicecanceller Esperandeu Cardona, datada a les darreries de gener de 1408, tenim constància que el mateix rei va negociar directament amb la part dels Centelles, poc després una treva

¹¹⁵² ACA, C. reg. 2180, f. 143v. 30 d'abril de 1407.

¹¹⁵³ ACA, C. reg. 2236, f. 54v. 16 de desembre de 1407.

¹¹⁵⁴ ACA, C. reg. 2185, f. 56v-57r. 4 d'octubre de 1409.

¹¹⁵⁵ ACA, C. reg. 2185, f. f. 34v-35r. 17 d'agost de 1409.

voluntària amb els seus adversaris a través d'aquest servidor reial i del jurista Berenguer d'Olms, als quals donà plena llicència per atorgar-los tot el que els centellistes demanaven -“que bé podíem confiar de vosaltres axí com confiam fem que no atorgariets sinó ço que rahonablement deguessets atorgar”- inclòs el perdó sense condicions per les seues “contumàcies” per als barons Guillem Ramon de Centelles i el seu germà Eimeric de Centelles igual que al ric home mossèn Pere de Cervelló i un guiatje que se solapara amb qualsevol treva que se signara. Però, no les demandes que formaven part d'un cinqué capítol de peticions que, malauradament, s'ha perdut, i que implicava, un cop finalitzada la treva voluntària entre les parts, que el rei durant 10 anys no podria imposar altra treva general, cosa que el sobirà considerava “son fort deshonestes e dissonates a rahó”.¹¹⁵⁶

Encara que en els primers mesos de 1408, Martí l'Humà podia congratular-se per, ostensiblement, estar a punt de concloure la guerra entre els Centelles i els Vilaragut -i les seues contraparts xativines dels Lloris i els Ènyeguez d'Eslava- la situació va fer un tomb radical, com deduïm a partir de les noves mesures del poder reial destinades tant a acabar amb els perills de les bandositats, com a reprimir alguns dels principals adherents de la part dels Centelles. Tot apunta a que la causa de l'enèsim conculcació de la pau - i de l'enuig regi envers els seus antics aliats- fou la invasió de Xàtiva per part del bando centellista a fi de desallotjar els Ènyeguez d'Eslava i els seus aliats del poder.

Sabem que en novembre del mateix any, els barons germans Eimeric i Gilabert de Centelles estaven presos en poder del rei a Barcelona, per ser jutjats davant del vicecanceller Cardona -i eventualment ser condemnat a morir tal com els seus grans crims els feien meréixer-, segons informà el rei al portant-veus de governador. Ramon Guillem de Montcada tothora que li exigia enviar-li els processos ja començats en la seua cort contra els dos criminosos “*ratione nonnullorum criminum, excessum et delictorum per ipsos comissorum er perpetratorum [...] quam etiam post in quibusdam invasionibus, combatimentis et bricis secutis in civitate Xàtive*”.¹¹⁵⁷

Més transcendent encara, mossèn Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec, cosí dels imputats, i altres dels seus partidaris caigueren en desgràcia davant de Martí l'Humà que els retirà càrrecs, honors i familiaritat, mentre que mantingué al seu costat a Pere de Cervelló i el seu germà Berenguer Arnau de Cervelló, per la qual cosa, en

¹¹⁵⁶ ACA, C. reg. 2184. f. 21v-22r. 31 de gener de 1408.

¹¹⁵⁷ ACA, C. reg. 2237, 8 de novembre de 1408.

desembre de 1408, el susdit Gilabert de Centelles, els seus dos cosins, que se trobaven a la presó reial, Vidal de Vilanova, Pere de Montagut, Joan de Vilanova, Joan de Centelles, Pere de Centelles (fill de mossèn Gilabert de Centelles), Guillem Ramon de Centelles i Lluís de Vilanova “*parentes, afines et coiuncte persone nobilis Eymerici de Cintillis ac frater mei dicti Guillelmi Raymundi de Cintillis*”, constituïren un procurador seu davant del rei, Antoni Ferrando, batlle de la vila de Llombai per planyer que “*lurs enemichs capitals exercexen e servexen vostres grans e notables ofcis prop de la vostra senyoria axí en la casa e cort com en la cambra e consells de vos senyor e en altra manera*” (Doc. 49). De fet, fins i tot el bisbe de valència, Hug de Llupià, en qui el rei s’havia recolzat per a la direcció de les diligències contra les bandositats va protestar formalment, en agost de 1408 contra totes aquelles mesures que implicaren penes corporals de qualsevol tipus (Doc. 48).

El reviscolament del conflicte va ser contestat amb ràpids i infructuosos nomenaments d’enviats plenipotenciaris per part de la corona, triats ara entre la gran noblesa del Principat i dels membres del Casal d’Aragó perquè intervingueren amb tot el rigor possible contra les bandositats. Guillem Ramon de Montcada va perdre les atribucions de virrei i lloctinent per fer front a la guerra entre nobles i ciutadans en favor del comte de Dénia, que fou nomenat el 15 de maig de 1408.¹¹⁵⁸ Això no obstant, el portant-veus va continuar fent us de la jurisdicció extraordinària contra els nobles i ciutadans bel·licosos, amb la qual cosa violentava greument la jurisdicció tant del virrei com del justícia en criminal de la ciutat, qui tenia la facultat de custodiar les armes requisades prohibides requisades i poder donar-les a rançó igual que d’instruir, en primera instància, els processos contra els membres de les faccions contrincants.

Raons per les quals els jurats i el consell general de la ciutat, d’afecció vilaragustista, enviaren un missatger, Jaume Despost, a protestar davant del rei,¹¹⁵⁹ el qual va advertir a tots els seus oficials per escrits de l’escomesa i facultats extraordinàries atorgades exclusivament al virrei en gener de 1409.¹¹⁶⁰ De nou, en març, una nova ambaixada dels jurats i consell de la capital va aplegar amb una pila de plants a la cort

¹¹⁵⁸ ACA, C. reg. 2185, f. 31r. 5 de gener de 1409.

¹¹⁵⁹ ACA, C. reg. 2187, f. 36v-37r, 2 de gener de 1409.

¹¹⁶⁰ ACA, C. reg. 2185, . 61r-v, 25 de gener de 1409

barcelonesa de Martí I, perquè el màxim representant del monarca al regne intentava intervindre en la propera elecció dels jurats.¹¹⁶¹

La situació al regne però es va complicar encara més, si era possible, l'estiu de 1409 en primer lloc, per l'esclat d'una guerra, ara a l'interior de l'Orde de Santa Maria de Montesa per part dos dels frares cavallers, vinculats a les famílies aristocràtiques enfrontades, que competien pel càrrec de gran mestre, Fra Nicolau de Pròixida, comanador de Perputxent, i membre d'una nissaga centellista, que havia sigut escollit per al càrrec, i Guillem Ramon Alamany de Cervelló, que estava emparentat amb els seus enemics.¹¹⁶² I en segon lloc, per la nova entrada de les dues bandositats, notablement la dels Centelles, en agost, de la qual cosa el rei va culpar tant els jurats com el justícia en criminal per la seua descura¹¹⁶³ possiblement gràcies la complicitat de les elits de la moreria de la ciutat amb els centellistes, notablement del comerciant Alí Xupió i de la seua família, en casa dels quals s'havien amagat els membres d'aquest facció.¹¹⁶⁴ Els problemes d'ordre públic i les continuades demandes del govern de la capital propiciaren el nomenament d'un nou plenipotenciari, mossèn Arnau Guillem de Bellera, l'1 de setembre de 1409, com a portant-veus de governador i virrei amb plens poders per a les bandositats alhora.¹¹⁶⁵

Aquest, a despit de la contrarietat amb que fou rebut quan va aplegar a la ciutat - pel conflicte amb els furs i privilegis que suposava concentrat els dos càrrecs en una mateixa persona de nou-, i que motiva una protesta pública del consell en què feren alçar acta al notari Pere de Clariana per expressar el seu dissentiment,¹¹⁶⁶ no va tardar com bé ha assenyalat R. Narbona a establir una aliança profitosa amb els partidaris dels Vilaragut a les institucions de govern contra els Centelles, -que segons aquest autor significà l'inici de la descomposició política que caracteritza l'etapa de l'Interregne (1410-1412)-¹¹⁶⁷ contra els Centelles, els quals, a més, patiren la pèrdua del seu gran capitost, mossèn Gilabert de Centelles, que va acabar els seus dies a Barcelona, en la tardor de 1409, tot i

¹¹⁶¹ ACA, C. reg. 2187, f. 97r-v. 14 de maig de 1409.

¹¹⁶² ACA, C. reg. 2237, f. 106rv. 1 de juny de 1409.

¹¹⁶³ ACA, C. reg. 2185, f. 34r. 17 d'agost de 1409.

¹¹⁶⁴ ACA, C. reg. 2187, f. 140v. 24 de setembre de 1409.

¹¹⁶⁵ ACA, C. reg. 2223, f. 156v-158v. 1 de setembre de 1409.

¹¹⁶⁶ APPV, Protocol de Pere Clariana, 18. 743, 2 de desembre de 1409.

¹¹⁶⁷ NARBONA VIZCAINO, Rafael, "L'interregne a València", en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 783-784.

que el seu primogènit i hereu, el noble mossèn Bernat de Centelles, va poder conservar a la cort el càrrec de camarlenc de què havia gaudit son pare.¹¹⁶⁸

Com ja hem assenyalat, les hostilitats i les accions de pillatge i destrucció iniciades contra la capital vilaragutista s'iniciaren abans de la mort del rei Martí en juny de 1410, amb una sèrie d'atacs tant a persones de València i els seus bens com pels carrers de Xàtiva. En març de 1410, el portant-veus de governador havia informat al rei del "*foll gosar e atreviment que l'altre dia hagueren alguns dels bandos dels Centelles que vengueren tro al Monestir de la Çaydia e corregueren per la rambla dela ciutat de València ab les lances en les mans*", els quals havien trobat refugi al lloc de Paterma, que formava part de l'heretatge de Frederic d'Aragó, comte de Luna,¹¹⁶⁹ i en maig els partidaris dels Centelles que romanien dins de la capital protagonitzaren aldarulls que obligaren al rei a posar el seu representant a vigilar l'elecció dels jurats de l'annualitat entrant, mentre els seus aliats havien tornat a entrar a Xàtiva.¹¹⁷⁰

D'altra banda, el tribunal dels clams, constituït davant dels jurats de la ciutat de València per tractar casos de violació dels empius de la ciutat, reull diversos exemples de violències orquestrades per la facció centellista. Ja en març de 1410, Martí López, veí de Burjassot, clamà que els homes de Xiva, senyoriu del centellista Ot d Montcada li havien furtat li havien furtat dues ovelles, una de la qual estava prenyada, per la qual hagueren d'indemnitzar-los els mateixos creadors d'aquest baró a la capital.¹¹⁷¹ En setembre d'eixe any, un veí de València, de la parròquia de Sant Joan, Bernat Servés, denuncià una rebuda violenta per part del senyor d'Albalat, mossèn Manuel de Codinachs, i el seu germà, mossèn Pere de Codinachs, quan anà a treballar a un trull de vi al poble "*mossèn en Manuel de Codinachs li donà ab una pedra e punyada a colps per lo cap e per les orelles e-l estabellonà e que mossèn en Pere de Codinachs, germà del dit mossèn en Manuel qui present era dix a ell 'ca traydor! Hix ne del terme e sinó hom te farà matar! E no resmenys dix matar lo. E sinó per alguns homens del dit loch que si meteren lo agueren mort*"¹¹⁷²

¹¹⁶⁸ ACA, C. reg. 2187, f. 146v-147v. 10 de febrer de 1410.

¹¹⁶⁹ ACA, C. reg. 2188, f. 26 de març de 1410.

¹¹⁷⁰ ACA, C. Reg. 2237, f. 69r (2a numeració). 8 de maig de 1410.

¹¹⁷¹ AMV, Clams z-z-1, f. 291r. 26 de març de 1410.

¹¹⁷² AMV, Clams z-z-1, f. 291r. 27 de setembre de 1410.

Però, sobretot, la violència va escalar la seua intensitat a partir de l'estiu de 1411, en vespres de l'assassinat de l'arquebisbe de Saragossa i de la invasió per part de Ferran de Trastàmara de Terol i del frontaler nord-oest del regne de València, quan, des de la seua base de Nules, els membres de la facció centellista començaren a rapinyar les naus i el transport de mercaderies que se dirigien cap a València. Misser Pere Català, doctor en drets denunciava que *“en la fi del mes de juliol prop passat escuders e gent dels nobles e cavallers e gentils homens d'aquells qui's dien de fora València qui eren en lo loch de Nules exints del dit loch anaren tres un scuder e un moço de peu d'ell dit clamanter [...] e com foren entre Almenara e Murvedre, prop Albacet, terme de la dita ciutat metxants lo camí prenguren los dits rocins e mula ensellata e enfrenats”*, els quals valien 200 florins,¹¹⁷³ i Bernat Trullàs, patró de barca, també veí de la ciutat clamà que, estant a la mar prop de Moncofa, eixiren al seu encontre vassalls de mossèn Bernat de Centelles, l'apressaren a ell i els seus companys que duïen blat fins a la capital, els dugueren presos a Nules i els llevaren el gra, i pitjor encara el noble mossèn Bernat de Centelles l'obligà a pagar 113 lliures i 8 diners per soltar-lo del calabós.¹¹⁷⁴

El període de l'Interregne (1410-1412) a tots els regnes que composaven la Corona d'Aragó cismarina, a diferència de l'etapa immediatament precedent marcada per la conflictivitat en algunes de les comunitats locals de Catalunya i les guerres nobiliàries del regne d'Aragó i del regne de València -que acabem de dissecionar- ha acabat una ponderosa historiografia, gràcies a la qual coneguem amb precisió els seus detonants immediats, els principals actors implicats -des de les oligarquies urbanes fins l'antipapa Benet XIII (1394-1423) passant pels bandos nobiliaris dels Urrea i dels Luna aragonesos i dels Centelles i Vilaragut i Cervelló valencians- i les seues fites cronològiques més ineluctables.

Per aquesta raó no és la nostra intenció tornar a revisar la successió d'esdeveniment ni les causes ni els resultats més que coneguts de la mort sense un successor clar de Martí l'Humà, ja que no és l'objectiu de la present memòria fer una nova revisió de l'Interregne i el Compromís de Casp, que ha fruit d'una renovació historiogràfica destacable la passada dècada al caliu de l'efemèride del Compromís de Casp en 2012, que va reunir algunes destacades reunions científiques i va infantar reeixides obres de col·laboració, principalment els volums coordinats per. P. M. Orts

¹¹⁷³ AMV, Clams z·z-1, sine folio. 12 d'agost de 1410.

¹¹⁷⁴ AMV, Clams z·z-1, sine folio. 13 d'agost de 1410.

(1921-2015) i R. Bellvesser (1948-2021), J. A. Sesma i T. Ferrer (1940-2017), en les quals varen cabre alguns dels principals artífex de la renovació historiogràfica sobre el “problema” de Casp, principalment, l’esmentat J. A. Sesma, F. Sabaté, R. Narbona i C. Laliena. Però també gràcies a la renovació en els estudis d’història de les societats polítiques urbanes de la Corona d’Aragó que devem a S. Bernabeu, S. Cáceres i M. García.

Ens permetem només assenyalar, com bé han indicat J. A. Sesma, R. Narbona, i F. Sabaté, que la ruptura política a la mort del rei no se larvà durant dècades, sinó que l’extinció de la dinastia règia per via masculina directa vingué a coincidir amb una sèrie de conflictivitats anteriors -quin millor exemple, que el cas de València i Xàtiva que acabem d’exposar- en què els partits aristocràtics oposats acabaren per adherir-se a bandos enemics enmig d’una guerra pel tron que no començà veritablement fins l’agost de 1411, és a dir, un any i escaig després de l’òbit reial; quan ja els únics pretendents viables eren d’una banda, Ferran de Trastàmara, fill de Joan I de Castella (1379-1390) i la seua dona Elionor d’Aragó, filla de Pere IV d’Aragó (1336-1387) i Jaume, comte d’Urgell, besnet d’Alfons IV d’Aragó (1327-1336).¹¹⁷⁵

La nova recerca ha acrescut la nostra comprensió tant dels problemes polítics interns -sobretot la divisió de les oligarquies urbanes i les tensions entre la classe política i una monarquia en vies d’expansió- a la mort de Martí l’Humà, del paper dels mateixos governs urbans i de les institucions parlamentàries com dels actors de la conflictivitat, principalment la noblesa del regne d’Aragó i la noblesa valenciana, i el mateix recorregut dels fets d’armes, que s’escunçaren, principalment, arran de l’assassinat de l’arquebisbe de Saragossa, Juan Fernández de Heredia en juliol de 1411, a mans dels partidaris aragonesos dels comtes d’Urgell i les raons que portaren al triomf de Ferran de Trastàmara, que va pujar al tron com a Ferran I (1412-1416) i, amb ell, el Casal dels Trastàmara (1412-1516).

¹¹⁷⁵ NARBONA VIZCAINO, Rafael, “L’interregne a València”, en maiol i ferrer, Teresa (coord), *Martí l’Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l’Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2015, pp. 784-789; SABATÉ I CURULL, Flocel, “Per què hi va haver un Compromís de Casp ?” BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d’Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 91-119; SESMA MUÑOZ, José A., *El interregno, 1410-1412: concordia y compromiso político en la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputació de Zaragoza “Institución Fernando el Católico, 2011, pp. 97-119.

Les circumstàncies que provocaren l'anomalia política -perquè nom existien antecedents previs des de la constitució de la monarquia aragonesa en el segle XII- són ben conegudes, però no per això, menys importants. En agost de 1409 morí Martí, rei de Sicília (1392-1409), primogènit i hereu de Martí l'Humà, el qual malgrat el seu segon matrimoni amb Margarida de Prades no aconseguí concebre un nou infant ni tampoc hi havia un successor clar recolzat unànimement per la classe política com ell ho havia sigut del seu germà Joan el Caçador. Hi havia tant el seu net il·legítim, Frederic, comte de Luna, com el comte d'Urgell i el corregent del regne com Lluís d'Anjou, net per via materna de Joan el Caçador, com el marquès de Villena, aleshores un ancià de 80 anys; per tant, després de la mort de Martí I el 31 de juny de 1410, la via parlamentària per arribar a un acord sobre el pròxim rei, pareixia l'única opció viable.¹¹⁷⁶

Les raons de la victòria trastamarista, i centellista, -segons ha palesat la nova recerca- no cal cercar-les la tant en la intervenció exterior i salvífica dels exèrcits castellans de Ferran I, vencedor a la batalla d'Antequera (1410) ni de l'antipapa Luna i els seus homes a l'Església de la Corona d'Aragó i a la reunió de Casp -els germans Sant Vicent (1350-1419) i Bonifaci Ferrer- sinó, sense negar el poder militar castellà i la influència pontifícia, en l'equilibri de les forces a l'interior dels diferents regnes i el Principat: el pes tant de la ciutat de Barcelona com del governador Guerau Alamany de Cervelló a Catalunya, el poderosos llinatges dels Urrea i dels Fernàndez de Heredia al regne d'Aragó i, especialment, la seua capital, que mantingueren aïllat al nord oscà del regne, la facció dels Luna, aliada amb el comte d'Urgell; així com el desgast prolongat que el bando "de fora", o sia, la partida acabdillada per Gilabert de Centelles i Bernat de Centelles, fill del difunt mossèn Gilabert de Centelles, a que va sotmetre, des del nord del regne a la capital i les viles del sud alineades amb el portant-veus de governador, Bellera, i els Vilaragut abans, fins i tot d'unir-se a la invasió castellana i engrossir les files de Ferran de Trastàmara - com hem vist- i de l'encontre final en la batalla del Codolar de Morvedre a 27 de febrer de 1427.¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁶ BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, *La fi de la dinastia catalana: Joan I i Martí l'Humà*, Catarroja, Afers, 2021, pp. 239-248; GARRIDO VALLS, Josep-David, *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del Casal de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2010, pp. 256-292.

¹¹⁷⁷ Som conscients que la bibliografia que oferim ací és pletòrica però no podem deixar de banda, cap de les aportacions citades per a la comprensió del problema i del conflicte polític de l'Interregne: CÁCERES MILLÁN, Sandra, "Bandos, violencia y poder municipal ante la ausencia de un rey en el en la Corona de Aragón (1410-1412)", *En la España medieval*, vol. 40 (2017) pp. 9-34; CÁCERES MILLÁN, Sandra, "'Desproveïts de Rei e ...' la societat urbana de Catalunya i Valencia durant l'Interregne (1410-1412)", en

El que seguí, per obvi, no podem deixar d'esmentar-ho. La victòria trastamarista i centellista preludià l'arribada a la reunió ja oberta en Casp pels partidaris aragonesos dels Trastàmara dels tres parlamentaris valencians, els ja esmentats Ferrer, i el jurista mossèn Giner Rabassa, ràpidament substituït per altre savi en drets, Pere Beltran. La conseqüència fou, a banda del cant del cigne de la revolta urgellista en els dominis senyorials de Jaume d'Urgell al regne de València, primer, i per últim a la capital del comtat català, Balaguer, entre la primavera i la tardor de 1413, ben examinada per A. Rubio¹¹⁷⁸ la “pau cartaginesa” dels vencedors en el domini dels governs urbans -tot i la

SABATÉ I CURULL, Flocel i BRUFAL SUCARRAT, Jesús (coords), *Investigar l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2018, pp. 119-133; CÁCERES MILLÁN, Sandra, “Parlamento en el Interregno: la gestión de los estamentos en la crisis política de la Corona de Aragón (1410-1412)” en VILLANUEVA MORTE, Concepción i NAVARRO ESPINACH, Germán (coords), *Cortes y Parlamentos en la Edad Media peninsular*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales y Editum, 2020, pp. 39-68 furió DIEGÓ, Antoni, “Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història” en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 815-865; GARCÍA GRINÓ, Marc, *Castello a l'interregne i el compromís de Casp*, Castelló, Ajuntament de Castelló, 2023, pp. 75-142 GARRIDO VALLS, Josep-David, “L'Interregne i bandositats a Aragó” en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 791-813; 257; GIMENO BLAY, Francisco M., “En Casp: tres dies de juny”, en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS I BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 181-224; LALIENA CORBERA, Carlos i SESMA MUÑOZ, José A., “Las elites políticas de Aragón durante el Interregno y el Compromiso de Caspe”, en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 165-190; LALIENA CORBERA, Carlos, “Restañar las heridas tras el Interregno: los agravios nobiliarios en las Cortes de Aragón (1413-1428)”, *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, vol. 48 (2021) pp. 40-45; 400; MUÑOZ GÓMEZ, Victor, “La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno” en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 867-897; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Las elites políticas valencianas en el Interregno y el Compromiso de Caspe” en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 191-232; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Els valencians davant del Compromís de Casp” en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS I BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 121-164; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “L'interregne a València”, en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 784-789; SABATÉ I CURULL, Flocel, “Per què hi va haver un Compromís de Casp ?” BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 45-119; SESMA MUÑOZ, José A., *El interregno, 1410-1412: concordia y compromiso político en la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico, 2011, pp. 45-210; SESMA MUÑOZ, José A., “La intervención de la sociedad urbana durante el interregno” en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 165-180.

¹¹⁷⁸ RUBIO VELA, Agustín, “Del asedio de Buñol al de Balaguer: los valencianos y la sublevación de Jaume d'Urgell (1413)”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 77 (2001), pp. 155-217; rubio vela, Agustín, “Después de Caspe. El urgelismo y las oligarquías” en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 265-292

magnanimitat reial-, com bé ha assenyalat S. Bernabeu, els quals a través de l'aliança amb un poder reial reconstruir aconseguir perpetuar-se en el poder de manera definitiva en el segle XV gràcies als mecanismes exclusius de reserva de càrrecs de govern i les magistratures urbanes de la *ceda* reial implantada a la capital en 1418 i la insaculació, assajada primer a Xàtiva en 1427 i després a la resta de viles del regne.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁹ BERNABEU BORJA, Sandra, *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2017, pp. 68-107; BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas", *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 96-102; BERNABEU BORJA, Sandra i galan campos, Luis, "Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)", *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 46 (2023) [Online].

5.2-Homes de bando: Poderosos i bregosos

5.2.1-Guerra, bandositat, odi.

Toca ara fer que ens endinsem en l'examen qualitatiu d'aquestes violències aristocràtiques tothora que ja hem analitzat el seu recorregut cronològic i de quines formes les autoritats urbanes i, sobretot, el poder reial intentaren modular-la. Cal, primer que tot, que posem de relleu la dimensió col·lectiva de la conflictivitat. Els contrincants -malgrat que podien ser enemics personals- mai no lliuraven les seues batalles sols. La realitat és que la solució violenta per resoldre les dissensions excedia l'esfera de les decisions personal -i els mitjans- dels individus. Al contrari, els comportaments individuals en les societats de la Cristiandat baixmedieval no se poden comprendre sinó com a resultat de les interaccions col·lectives, de la família, xàrcia de solidaritat o corporació que integraven.¹¹⁸⁰ Podem apercebre'ns d'açò, per exemple, atenent a l'arranjament de les unions matrimonials -de què parlarem tot seguit- que no se donaven sense el *consensu parentum et amicorum*.¹¹⁸¹

Ben a sovint, les fonts públiques ens fan percebre les guerres nobiliàries com el resultat del malentès entre dos o molts pocs individus. Per oferir un exemple, els rics homes Berenguer Arnau i Pere de Cervelló eren declarats "*enemichs capitals*" de mossèn Gilabert de Centelles i els seus cosins Guillem Ramon i Eimeric de Centelles "*e lurs parents e amichs*" (Doc. 49). Però la realitat és que darrere d'aquestos personatges s'amagava una tropa d'aliats, revestits, en nombroses ocasions també, amb l'etiqueta genèrica de "*parents e amichs*". Les autoritats públiques no eren ignorants del considerable nombre d'aliats que arrossegaven cadascun dels dirigents dels bandos. Per això, a mitjan de març de 1401 el consell general temia que una batalla estiguera per començar "*per molts notables cavallers, nobles, ciutadans e altres de la dita ciutat que-s*

¹¹⁸⁰ La investigació més recent, emperò, ha mostrat un gran interès creixent en explorar les fronteres entre la "voluntat individual" i les "accions col·lectives". Podem referir els treballs d'I. Epurescu-Pascovici: EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, "Gregorio Dati (1362-1435) and the Limits of Individual Agency", *The Medieval History Journal*, vol. 9, núm. 2 (2006), pp. 297-325; EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, "Local Politics, Social Networks, and Individual Agency in a Northern French Seigneurie: Picquigny and Its Lords, c. 1190-1250", *Studies in Medieval and Renaissance history, 3rd Series*, vol. 7 (2010) pp. 53-166; EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, *Human Agency in Medieval Society, 1100-1450*, Woolbrisse, The Boydell Press, 2021, pp. 1-26.

¹¹⁸¹ LIGHTFOOT, Dana, W., *Women, dowries and agency : marriage in fifteenth-century Valencia*, Manchester, Manchester University Press, 2013, pp. 43-61.

disponen a mesclar-se en los dits bandos".¹¹⁸² Encara, a finals de maig d'eixe mateix any, davant de la imminència de les eleccions als nous jurats i consell, els membres de consell se lamentaven de la "*fretura de ciutadans abtes e sufficients a elecció de jurats que no sien d'una part o d'altra de les dites bandositats*".¹¹⁸³

No hem trobat millor il·lustració d'aquesta realitat col·lectiva de les desavinences que l'enfrontament entre el baró Arnau Berenguer de Cervelló i el donzell Pere de Montagut els, quals, a través d'un l'intercanvi de lletres de batalla en la tardor de 1402 acordaren celebrar un duel cavalleresc davant del rei d'Aragó. "*Però davant lo senyor rey, que és rey e senyor nostre, lo qual yo, e vos menys de qui-n sots camarlenc, no devem refusar*", li etzibà Pere de Montagut al seu rival.¹¹⁸⁴ El mateix Martí l'Humà va escriure als contendents en gener de 1403 per comunicar-los que acceptava gustosament el seu paper d'àrbitre i els donà plaça el primer de juliol següent onsevulla que la cort estiguera.¹¹⁸⁵ Però quan la data del combat s'acostà, cap dels dos contrincants no s'encaminaren tots sols. Raó per la qual, el monarca, alarmat, tornà a escriure'ls davant de la notícia que "*ab los vostres parents, valedors e amichs fets gran aiust de companyies per venir a la jornada assignada*" i els prohibí, amb les pitjors amenaces, arribar a la cita amb més de vint homes a cavall cadascun.¹¹⁸⁶

No és per a menys tampoc atès que l'honor, que era, com hem vist, un element central en l'univers de l'aristocràcia i dels grups dirigits, fou fonamentalment un deure col·lectiu, del grup familiar.¹¹⁸⁷ Per això, com anteriorment hem citat, Joan de Vilaragut va insultar Pero Pardo de la Casta afirmat que "*deuriets pensar huna hora o jorn qui sots ne d'on parteix vostre linatge car és notori a tot hom que vostre pare a cavat, podat, laurat e fet tot hofici de laurador*".¹¹⁸⁸ Del qual s'havien de curar les dones més encara que els homes. D'altra manera, no podem entendre tampoc els "crims d'honor" dels quals elles podien ser víctimes a mans dels seus marits -o de la seua família política- volent salvaguardar una honra també reclosa en un model ideal de feminitat conjugal. En 1393, veiem, per exemple, que Joan el Caçador va donar la remissió graciosa pels seus crims al

¹¹⁸² BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds. lit), *Manuels de Consells de la ciutat de València (1400 - 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 128.

¹¹⁸³ *Ibidem*, p. 154.

¹¹⁸⁴ BNE, Ms. 7811, f. 4v-5v. 8 de desembre de 1402.

¹¹⁸⁵ ACA, C. Reg. 2180, f. 143r. 18 de gener de 1403.

¹¹⁸⁶ ACA, C. reg. 2238, f. 79r. 19 de juny de 1403

¹¹⁸⁷ NIGEL, Saul, *For Honour and Fame: Chivlary in England (1066-1500)*, Nova York, Random House, 2011. pp. 172-178

¹¹⁸⁸ BNE, Ms. 7811, f. 24v-25v. Sine data (però abans del 18 de febrer de 1407).

sobrecoc de la seua casa, Gonçal d'Osó, que havia sigut imputat de la mort de la seua cunyada Angelina, dona del veí de València Joan Anglès, per un suposat adulteri de la mateixa “*Quequidem Angelina, fama predicante, illicitas exercebat sui corporis acciones; licet de predictis vos asseratis totaliter innocentem dignaremur erga vos super his gratiosus Nos habere*” (Doc. 40).

Setze anys més tard, una dona de la noblesa, Isabel Boïl, neta de mossèn Bernat de Bonastre i neboda del ciutadà Jaume Jofré i la seua dona Elionor de Bonastre, amb qui ahvia passat una part de la seua joventut va trobar refugi en casa de sa tia del seu marit, el cambrer del rei, Joan Pujades, fill del batlle general Nicolau Puajdes, per la qual cosa el rei escrigué al ric home Ramon de Vilaragut i al cavaller mossèn Lluç de Bonastre perquè anaren a buscar la jove que “*en tracte d’algunes persones zelants poch la honor de aquells se-s eixida de casa del dit son marit contra voluntat de aquell a gran vergonya d’ella e de tots sos amichs*” i la tornaren al seu espòs “e visquen domèsticament e en pau e concòrdia”.¹¹⁸⁹

Abans de continuar, cal que ens detinguem a revisar la terminologia i les formes de presentar els conflictes aristocràtics atès que, com ja hem assenyalat en diverses ocasions, les capacitats performatives del llenguatge ens aporten informació per a la comprensió dels fenòmens socials, en aquest cas la conflictivitat social, i la seua inserció en una comunitat humana. Primerament, el terme violència que emprem continuadament al llarg de l’exposició és una elecció conscient i genèrica per parlar de l’ús de la força física -generalment amb armes de guerra- per part d’un o més individus sobre altres, per les possibilitats que ens brinda de descriure una gama ampla d’agressions.

Però, en la llengua coetània la seua utilització era prou més limitada. Violència era la coacció que podia patir un individu i que li impedia actuar lliurement. A tall de mostra, Martí l’Humà envià una lletra al portant-veus de governador del regne, el noble mossèn Ramon Boïl, perquè deixara entrar a València el cavaller Aznar Pardo de la Casta si no havia participat en cap fet dels bandos: “*permetats aquell romanir en la dita ciutat no feentli alcuna violència o impediment sobre açò*”.¹¹⁹⁰ Per tant és la adaptació del mot llatí *vis* (“força”, “poder” o “agressió”),¹¹⁹¹ que encontrem en fórmules notariales per indicar que cap de les parts havia sigut forçada a actuar: “*nec vi nec metu*” figura sense

¹¹⁸⁹ ACA, C. reg. 2187 f. 57r-v. 18 de gener de 1409.

¹¹⁹⁰ ACA C. reg. 2172, f. f. 111v. 16 d’octubre de 1400.

¹¹⁹¹ GAFFIOT, Felix, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Hachette, 1934, p. 1683. Sub voce “Vis”.

anar més lluny, en el contracte de valença que varen signar el noble mossèn Gilabert de Centelles i Pere de Boil en 1410 (Doc. 50).

Totes les lluites nobiliàries eren guerres eren -més específicament, la “*guerra uberta*” aclariren el bando dels Centelles en la seua amenaça a la senyora vídua del castell de Tous, Beatriu Abelló l’estiu de 1400 (Doc. 34). De nou, cal que insistim en el caràcter purament artificial de la distinció entre les “guerres legítimes” -les del rei- i les “guerres privades” -mogudes per agents de la societat regnícola, com la noblesa, que no se diferenciaven bastament en la seua representació.

En agost de 1362, per exemple, Pere el Cerimoniós (1336-1387) donà lloc un sobreseïment de totes les causes contra el donzell xativí Martí Sánchez d’Oblites, mogut de la compassió dels infortunis que aquest home de paratge havia patit “*in guerra quam contra nos movet novitur rex Castelle [...] quod quasi ad totalem destruccione (sic) bona sua devenerunt*”,¹¹⁹² mentre que el seu successor Joan I atorgà en la primavera de 1390 un guiatge especial al ric hom Felip Boil i els donzells Arnau Guillem Escrivà, Andreu Guillem Escrivà i Martí Eiximenis de Vera pels seus mèrits “*in contemplacione guerre que non est diu inter Nos et Bernardum de Armanyach extranee nacionis*”.¹¹⁹³ Això si, els reis d’Aragó no eren els únics que movien o havien de defensar allò seu en conflictes bèl·lics. Podem veure que en 1387 Joan I hagué de confirmar les donacions que el venerable Pedro Muñoz, mestre de l’Orde de Calatrava havia fet a l’alguatzir mossèn Andreu Castellà, i la seua dona, Sancha Eiximenis de Lumbier, que havien sigut un actiu important “*in guerra quam dominus magistri et conventus dicti ordinis contra Rodericum Alfonsi de Manisella prope Xivam habebant*”.¹¹⁹⁴

A banda, dels ordes militars castellans, que al regne veí eren, ensems amb la noblesa laica, una dels principals agents de violència,¹¹⁹⁵ els membres de la noblesa

¹¹⁹² ACA, C. reg. 907, f. 114r-v. 12 d’agost de 1362.

¹¹⁹³ ACA, C. reg. 1897, f. 20r-v. 22 d’abril de 1390.

¹¹⁹⁴ ACA, C. reg. 1890, f. 196v. 18 de maig de 1387.

¹¹⁹⁵ La participació dels ordes militars en el fenomen de la violència nobiliària al regne de Castella igual que al regne ha atret l’atenció de la historiografia sobre la guerra recentment. Entre altres referències, podem esmentar: DE AYALA MARTÍNEZ, Carlos, “Las órdenes militares ante la guerra civil castellana (1366-1371)” en DÍAZ MARTÍN, Luis V, i REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord.), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, vol. 1, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, pp. 37-58; LÓPEZ GÓMEZ, Óscar, “Violencia, saqueos y abusos de poder. La problemática en torno a las últimas voluntades de don Pedro Girón, maestro de la Orden de Calatrava (1466-1496)”, *Hispania*, vol. 81 núm. 269, pp. 591-619; RODRÍGUEZ CASILLAS, Carlos J. “Guerras nobiliarias en el marco de las luchas políticas del siglo xv: el caso extremeño” en ETXEBERRIA

aragonesa, catalana i valenciana empenien de manera continuada guerres en les què, a sovint, havia d'immiscir-se el poder reial com testimonien nombroses treves imposades per la monarquia als tres territoris, a tall d'il·lustració les treves imposades en 1387 per Joan el Caçador “*ex regalia nostra [...] in guerra que est seu esse speratur*” entre Joan, comte de Prades, d’una banda, i un reguitzell de barons catalans i valencians, de l’altra, entre els quals Guerau de Queralt, cavaller, Pere de Queralt, donzell, Fra Joan de Queralt de l’Orde de l’Hospital, Dalmau de Queralt, donzell, Ramon Alamany de Cervelló, Hugó de Cervelló, cavallers, Guerau de Cervelló, fill de Ramon Alamany de Cervelló, Berenguer Arnau de Cervelló i Pere de Cervelló, donzells, Hug d’Anglesola, cavaller, Guerau d’Anglesola i Lluís d’Anglesola, donzells i llurs respectius valedors.¹¹⁹⁶

Això no obstant, no implica que hom no diferenciara en cap aspectes entre unes i altres, les guerres “internacionals” del monarca amb altres sobirans o magnats -per la seua intensitat, l’abast territorial, la quantitat de persones implicades i el poder que tenien, els mitjans desplegats o la seua repercussió més enllà de les fronteres de la corona d’Aragó- dels conflictes “interns” o, en el seu defecte, localitzats en espais concrets de la frontera en què s’involucraven els sotmesos del rei d’Aragó que amb certa freqüència eren anomenats també “bandos” o “bandositats”, denominació que la moderna historiografia medievalista ha arreplegat,; com podem llucar a les treves imposades a principis de 1392 en la “*guerra seu bandositate*” dels catalans Hug d’Anglesola i Beltran Galceran de Pinós.¹¹⁹⁷

Podem comprovar aleshores que “bando” i “bandositat” eren sinònims perfectes de les guerres entre els sotmesos del rei, invocats especialment per fer referència al fenomen dels conflictes locals en ciutats i viles o regions ben delimitades; sense eixir del regne de València, les bandositats que hi havia entre les viles de Cullera i Sueca entre els “Agustins” i els “Renarts” per imposar la pau entre les quals Martí I (1396-1410) va haver d’enviar l’oïdor mossèn Guillem Martorell a la fi de l’estiu de 1403.¹¹⁹⁸

Aquesta terminologia -que derivava, com tot seguit expliquem, de l’organització en “bandos” dels contendents- compartia, nogensmenys, espai en les fonts públiques

GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 117-141.

¹¹⁹⁶ ACA, C. reg. 1944, f. 171r. 16 de desembre de 1387.

¹¹⁹⁷ ACA, C. reg. 1949, f. 36v., 8 de gener de 1392.

¹¹⁹⁸ ACA, C. reg. 2245, f. 182r. 17 de setembre de 1403.

amb altre camp semàntic, que era el de la malvolença i la durícia del cor. Primerament, la “discòrdia” com a patogen dels enfrontaments. Ho sabia bé Joan el Caçador quan va fer acudir a Alzira al portant-veus Aznar Pardo de la Casta, a començaments de 1388, posar pau i elegir ell personalment un justícia adient atès que des de ja feia un bon grapat d’anys la provisió d’aquest càrrec generava discòrdies entre els veïns, de les quals naixien “escàndols greus” que pertorbaven la tranquil·litat de la vida riberenca.¹¹⁹⁹ Però també n’era conscient el seu germà, Martí l’Humà, qui assegurava al comte de Dénia en agost de 1406 que volia llevar “*de carrera*” les discòrdies entre aquest i son pare, per la qual cosa el comminava a ser bon fill.¹²⁰⁰ Finalment, tota una gama de manifestacions de la malícia indestriables dels episodis de violència, especialment en els enfrontaments urbans, dels que formaven part els “*diversa scandala atique pericula, rancore et malevoluntates*” que havien nascut entre el baró Pere d’Aragó, cavaller, i el ciutadà de València Joan Saranyó, sogre seu, fins la intervenció reial en 1392.¹²⁰¹

Aquestes reemplaçaven ací i allà els mots “bando” o “guerra” ja que al capdavant, aquestes males intencions i amargors que niaven al cor dels homes eren -a tenor del discurs del poder, almenys- les causes veritables dels conflictes. Martí l’Humà ho digué ben clar en les seues lletres a les parròquies de la ciutat de València en desembre de 1397, que l’objectiu últim de cadascuna de les faccions que havien convertit la ciutat en un camp de batalla era monopolitzar el poder “*per mils mostrar lurs odis, rancors, iniquitats e males voluntats intrínseques en les bandositats que són stats e son en la dita ciutat*”.¹²⁰²

Amb tot, i com ha reflectit la freqüència de l’ús en el llenguatge, la denominació més freqüent, juntament amb la de guerres, era la de “bando o “bandositat” degut a que la reproducció de la violència urbana se produïa a través de les faccions o bandos. L’origen del mot “bando” -i els derivats com “bandositat”- ha estat discutit. Per be, que existia l’acord que, en la majoria de llengües romàniques i germàniques, aquesta paraula derivava d’un substantiu germànic -del fràncic o del gòtic- significant “tropa” o “grup d’homes armats”, la l’arabista D. Oliver en proposa l’origen en el vocable àrab andalusí *band* que pot prendre el significat de grup armat però també de grup d’homes units per

¹¹⁹⁹ ACA, C. reg. 1953, f. 115r-v. 11 de gener de 1388.

¹²⁰⁰ ACA, C. reg. 2249, f. 99r. 10 d’agost de 1406.

¹²⁰¹ ACA, C. reg. 1901, f. 166r-168r. 10 de febrer de 1392.

¹²⁰² ACA, C. reg. 2240, f. 18r-v. 12 de desembre de 1397

l·ligams de solidaritat o parentesc que lluiten o ataquen ensems.¹²⁰³ Si bé, com ha recalcat J. R. Diaz de Durana, organització que vehiculava la violència a partir dels l·ligams de parentiu -i que segons el criteri de D. Oliver era una especificat del mestissatge de la península Ibèrica- fou en realitat comuna al conjunt de l'Occident feudal baix distintes denominacions.¹²⁰⁴

En tot cas, el concepte va penetrar a la llengua catalana via el castellà ja al segle XIII.¹²⁰⁵ Cosa que se trasllueix en el vocabulari utilitzat per designar la violència nobiliària en la principal obra literària del Dos-cents, el *Llibre dels Fets*. Jaume I d'Aragó (1213-12176) hi narrà que, mentre estigué nodrint-se al castell de Montsó essent un infant entre 1214 i 1216, “*foren-se bandos e partides entre els rics hòmens d'Aragó*” en què estigueren involucrats membres dels conspicus llinatges dels Urrea i dels Maça, entre els altres.¹²⁰⁶ Podem apreciar, en el mateix text igualment, que aquesta denominació - “bando”- competia freqüentment amb el camp lèxic de la “part”, ço és l'ús dels vocables “part” o “partida” per designar faccions en pugna.

Hi ensopeguem amb certa freqüència en la documentació administrativa que recollia als enfrontaments -i desobediències- de les bandositats de València i de Xàtiva. Els jurats i el consell de la capital del regne, en la lletra que enviaren al monarca a 8 de gener de 1401 planyien la tebiesa del portant-veus de general governador, Ramon Boïl, segons explicaven “*per lo gran deute que te ab la huna e l·latra de les parts del bando*”,¹²⁰⁷ de manera idèntica, en la lletra enviada pel rei Martí a l'aleshores virrei al regne de València, Ferrando Lopez de Luna, en juny de 1405, li informava que sàvia que “*la part dels Centelles*” s'havien arrezerat entre Alcòsser i la vall de Càrcer (a la Ribera Alta) i hi ajuntaven tropes “*en gran menyspreu nostre e de nostres manaments e de les treves que vos haviets a cascuna de les dites partides imposades*”.¹²⁰⁸ No és tracta però

¹²⁰³ OLIVER PÉREZ, Dolores, “Origen árabe de ‘bando’”, *Qurtuba*, núm. 5, 2000, pp. 191-228.

¹²⁰⁴ DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, “Las luchas de bandos: Ligas nobiliarias y enfrentamientos banderizos en el nordeste de la Corona de Castilla” en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*, Logronyo, Gobierno de la Rioja, 2004, pp. 83-85.

¹²⁰⁵ DCVB. Sub voce “Bando”.

¹²⁰⁶ SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran (ed. lit), *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*, Barcelona, IEC, 2007, pp. 64-65.

¹²⁰⁷ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930. pp. 112-113.

¹²⁰⁸ ACA, C. reg. 2248, f. 116r-v. 16 de juny de 1405.

d'una peculiaritat de la Corona d'Aragó ni tampoc del lèxic català medieval, sinó que, en altres regions de l'Europa mediterrània s'implementaren solucions lingüístiques idèntiques per designar aquestes organitzacions. Particularment podem apuntar a la Llombardia, en les ciutats de la qual eren anomenades indistintament, en els dialectes locals *fazione*, o *partiti* o bé *partes*, en llatí.¹²⁰⁹

Per bé que aquestes eren les designacions més usuals no poques vegades se les descrivia a través d'altre camp lèxic que era el de les relacions de parentiu; no debades atès el pes que tenien els vincles familiars en la configuració de les partides. Podem clissar-ho, de nou, en documents en què se ressalta el perill que suposava el monopoli d'un sola de les faccions -o d'un partit en concret- en els escons institucionals. Podem treure a col·lació novament, la lletra de Martí l'Humà a les parròquies valentines del 12 de desembre de 1397 en què els anunciava els funestos plans que tenia cada bàndol enfrontat “*a fi que-l regiment de la dita ciutat vengués en mà e poder d'ells o de lur parentiu o favor o sequella*”.¹²¹⁰ Una preocupació similar l'expressà Alfons V d'Aragó (1416-1458) quan va prohibir en juny de 1416 l'entrada al nou consell general de la capital dels qui eren “*d'en Bellera, Gençors e Ponts, ne lur seqüel·la, ne dels sequaces del dit en Bellera*”¹²¹¹

No ens pot sorprendre que el significat purament genealògic que és “parentiu” se fera extensiu a la mera benvolença del “favor” i al terme “seqüela”, amb que podia designar-se un seguici o companyia,¹²¹² i per tant, amb connotacions de servei domèstic. Per un costat, pot traslluir l'amplitud real del concepte de parentiu que ultrapassava còmodament els estrets límits de la sang i abraçava un “parentiu artificial” que ben bé

¹²⁰⁹ TREDICI, Federico, “La popolarità dei partiti. Fazioni, popolo e mobilità sociale in Lombardia (XIV-XV secolo)” EN GAMBERINI, Andrea (coord), *La mobilità sociale nel Medioevo italiano. 2. Stato e istituzioni (secoli XIV-XV)*, Roma, Viella, 2017, pp. 305-334; DEL TREDICI, Federico, “Natura, politica e nobiltà nelle città italiane del tardo medioevo. Il Tractatus de dignitatibusdi Bartolo da Sassoferrato e le sue eccezioni”, *Reti Medievali Rivista*, vol. 21, núm. 1 (2020), pp. 243-269.

¹²¹⁰ ACA, C. reg. 2240, f. 18r-v. 12 de desembre de 1397.

¹²¹¹ BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, “Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)”. *e-Spania*, núm. 46 (2023) [Online]. Sobre la intervenció règia als municipis, especialment de la ciutat de València, a principi del regnat d'Alfons el Magnànim no podem sinó citar: BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas”, *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 96-102 i la monografia de S. Bernabeu que, properament, serà publicada. BERNABEU BORJA, Sandra, *Governar València amb Alfons el Magnànim i Joan II (1416-1479)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023 [en premsa]. Aprofitem per agrair-li la seua ajuda, consells i bona voluntat en deixar que consultàrem aquest magnífic treball inèdit.

¹²¹² DCVB. Sub voce “Seqüela”.

comprenia tot el grup domèstic inclosa la família servil. Per altre costat, establir equivalències entre el vocabulari familiar i el de les faccions emfatitzava el pes que les relacions de parentiu tenien iguals o superposats a altres menes d'aliances o vincles de solidaritat- en l'organització de les violències; fins al punt que organitzacions familiars i aliances per a la guerra podien ser sinònims, com se desprén manament fet per Martí l'Humà a Bernat de Cortilles i Arnau de Bardaxí, del regne d'Aragó, perquè procediren contra “*los llinatges e partidas de los Munyoces e Mazielles e otros de las aldeas de Teruel*”.¹²¹³

5.2.2-Parents, amics, valedors

Hem de notar que els membres de les faccions, a títol individual, només eren coneguts per les expressions concises “homes de bando” i “parcials”. Martí l'Humà, tot i el seu descontent amb el virrei Ferrando López de Luna, en gener de 1406, va tornar a confiar en ell perquè prenguera “*les personas e bens de tots aquells qui són de bandos, els han sсотengut e dat favor e ajuda*”,¹²¹⁴ i quasi tres anys més tard, deixà ben clar als jurats de València que no volia que “*hòmens de bandositats. parcials o faents part en aquelles ne prests a haver bregues cabessen en lo regiment d'aquella*”.¹²¹⁵ Aquesta manca de precisió, potser, ens està indicant la diversitat dels lligams, de compromisos -i de persones- que soldaven les partides.

Concernint la seua estructura interna, la documentació ens parla ben a sovint de “principals” o “capitostos” i de “valedors”. El primer d'aquests vocables és, clarament, un manlleu del vocabulari jurídic utilitzat quasi exclusivament pel poder reial i els governs municipals per designar les figures prominents de les faccions. El principal era l'actor d'operacions contractuals o processos judicials representat per un procurador, equiparat a un senyor, perquè entre ambdós s'establí una relació d'obediència.¹²¹⁶ Ho apreciem a mantees cartes d'establiments de procuradors o de procuradors substituïts, com la que, en setembre de 1387, feu el notari Bernat Pellisser, actuant, en nom del procurador del cavaller Bernat Joan per establir procurador substituït un company de professió, Pere Roig, qui havia de representar el seu principal -i no menys important els seus bens- en la

¹²¹³ ACA, C. reg. 2229, f. 132v-133r. 9 de març de 1398.

¹²¹⁴ ACA, C. reg. 2250, f. 4r-v. 20 de gener de 1406.

¹²¹⁵ ACA, C. reg. 2252, f. 3r. 17 de desembre de 1408.

¹²¹⁶ Furs, Llibre 2n, rúbrica VIII “De procuradors”, III. X, XI i XVII.

causa contra els tutor dels hereus del donzell Garcia Sabata i complir els manaments d'aquest.¹²¹⁷

Tampoc és quelcom frèvol que en el contracte d'un deute se distingira entre l'obligat o deutor principal -qui devia la quantitat consignada realment- i el fermança, que acceptava avalar-lo davant del creador.¹²¹⁸ Per exemple, el paraire Joan Figurés, ciutadà de València, se va constituir l'any 1396 en principal obligat -“*principalem obligatum*”- en la compra feta a Jaume Puig d'Orfila d'una esclava de 22 anys amb el seu nadó que dies abans havia realitzat el donzell Galceran de Montsoriu. En poques paraules, reconeixia que aquest darrer havia avançat els diners al venedor.¹²¹⁹ No se n'oblidà tampoc Martí I dels fermances del noble mossèn Joan d'Abellà qui havia partit en 1397 amb una nodrida companya en ajut del rei Martí de Sicília quan va incloure'ls tots l'elongament de deutes i processos que li concedí en agost d'eixe mateix any.¹²²⁰

Per això Martí l'Humà, des de Calataiud, a finals d'octubre de 1398 va enviar una sèrie d'instruccions al portant-veus de governador i al justícia en criminal de la capital atès “*que-ls pus principals de cascú dels bandos*” havien tornat a València, de nit, i amagadament, i romanien ocults a la ciutat i havien reunit acòlits de tots els estaments que vivien a la capital -“*e han aemprats e empreses no solament homens de paratge e ciutadans mas encara menestrals de la dita ciutat en molt gran e excessiu nombre*”. Motiu pel qual, manà a tots els integrants de les partides tant principals com valedors -“*ço és aquells valedors los quals en dies passats o presents se sien armats per l'un bando o per l-latre*”- eixir de la ciutat en un termini ben curt.¹²²¹

Encara poc més d'un mes abans de la seua mort, el monarca hagué de recordar al seu procurador mossèn Joan de Sanfeliu, i a l'alcaid de Paterna tres anys enrere havia vedat “*per lo bo e tranquille repòs de la dita ciutat*” que “*alcuns de les bandositats del dit regne axí principals com valedors*”, sota pena de mort natural romangueren a menys de dues lligües de la mateixa “*per alguna art, enginy o manera*”, de manera que era la

¹²¹⁷ ARV, Notal de Francesc Montsó, 4239, 14 de setembre de 1387.

¹²¹⁸ Furs, Llibre 4rt, rúbrica IV “De demandes e de obligacions”, XIV i Llibre 8é, “De fermances”, I-XIV.

¹²¹⁹ APPV, Protocol de Joan d'Aguilar, 14.091, 5 de setembre de 1396.

¹²²⁰ ACA, C. reg. 2168, f. 4v. 27 d'agost de 1397.

¹²²¹ ACA, C- reg- 2240, f. 151v-152r. 29 d'octubre de 1398

seua obligació foragitar-los de les possessions del Patrimoni de Luna on diversos integrants de les partides s'hi havien refugiat.¹²²²

El terme valedor, en aquest cas, s'aplicava als qui “valien” i “feien valença”, o sia, prestaven ajut -en aquest cas, militar- als seus principals.¹²²³ Podem copsar els seus usos d'aquest terme en les provisions per frenar la guerra de Xàtiva en octubre de 1389, que arreplegaven, entre altres mesures, l'exclusió total de la juraderia, del consell i de les magistratures urbanes els membres de les faccions si prèviament no havien jurat “*no tornar jamès als dits bandos e de no fer part ne valença ab alcú d'aquells palesament ne amagada*”, la prohibició que dues persones enemistades alienes al conflicte hagueren recurs a les parcialitats ja existents: “*no sia legit a alcú de aquells ne a parents o amichs seus a emparar o metres en alcú dels bandos que ja son ne alcun dels dits bandos que ja son ne encara alcú altre de paratge o d'latra condició no gos ne preumescha emparar, valer ne ajudar per si o per altre en alcuna manera palesament o amagada*” i la prohibició estricta que si “*algú dels bandos*” s'enemistava o perjudicava “*algú que no és dels bandos*” cap dels integrants de la seua partida “*no l'emparen, ajuden ni li facen empara o valença*”.¹²²⁴

El significat, per tant, de la “valença” era l'ajuda, era combatre al costat dels principals de les partides, raó per la qual s'equiparava a l'expressió “fer part” o al vocable “empara”, que volia dir “protecció”.¹²²⁵ Correntment, encontrem expressions significant “armar-se” o “prendre les armes (en favor d'algú), o equivalents, que foren utilitzades per parlar de la implicació en les guerres. Com hem pogut apreciar, Joan I va prohibir als “*habitadores et ministeriales [...] interponere, partem facere seu arma subsumere pro dictis bandositatibus seu occasione earumdem*”.¹²²⁶ Idènticament, el verb “mesclar-se” podia fer referència a aquesta classe d'ajuda segons observem, a tall d'exemple, en l'ordenació feta pel consell general de València en maig de 1405 perquè els homes d'ofici “*no-s mesclen o facen part en alguna de les bandositats ne isquen a alguna brega que sia d'aquelles*”.¹²²⁷

¹²²² ACA, C. reg. 2188, f. 144v-145r. 26 de març de 1410.

¹²²³ DCVB. Sub voce “Valença”.

¹²²⁴ ACA, C. reg. 1896, f. 153v-156v. 12 d'octubre de 1389.

¹²²⁵ DCVB. Sub voce “Empara”.

¹²²⁶ ACA, C. reg. 1969, f. 81r. 24 d'abril de 1396.

¹²²⁷ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, p. 165.

Però, qui s'amagava darrere d'aquestes denominacions de “principals” i “valedors”? Els dos termes designarien els membres de les elits sociopolítiques del regne units en una facció. Els valedors serien, a grans, com se consideraven els aliats, de la noblesa i dels ciutadans honrats, dels capitostos identificats, com ara mossèn Joan de Bellví a Xàtiva, fins 1394, o Gilabert de Centelles a València, entre 1398 i 1409. Ni a la monarquia ni als regidors de les comunitats urbanes se'ls escapava el pes que tenien en la composició de les bandositats els membres dels grups dirigits. Joan el Caçador, en novembre de 1389, apuntava que, en el conflicte armat de la ciutat de Xàtiva, “*son compresos los mes e los pus poderosos de la dita ciutat*”.¹²²⁸ Una dècada, més tard, des de la capital del regne, els jurats i consellers relataven que, desobeint les ordres de bandejament alguns “*grans hòmens*” auxiliaven els “*caborals dels bandos*” aixoplugant-los i amagant-los a les seues pròpies cases -els barons mossèn Lluís d'Abellà i mossèn Pere de Vilaragut havien acollit respectivament l'encara ciutadà Pere de Marrades i el cavaller Lluís Carbonell, per exemple. El que és pitjor el portant-veus de governador, el baró Ramon Boïl, no complia els deures del seu ofici pels “*deutes d'amistat*” amb les dues parts.¹²²⁹ Car, admeté el rei Martí, en una lletra al marquès de Villema, a València “*cascuna de las parts ha grans e molts valedors*”.¹²³⁰

La poca confiança que inspirava la cordialitat del baró mossèn Ramon Boïl amb les parts contendents no és un fet anecdòtic, sinó que s'explica perquè les relacions d'“amistat” i “parentesc” -malgrat la gran ambivalència dels dos mots- eren l'aglutinant de les faccions. Ja en 1389, Joan el Caçador havia prohibit de manera taxativa que els membres de les faccions s'immisciren en altres conflictes fora de la seua pròpia guerra encara que tingueren els novellament enemistats “*en deute de parentesch o afinitat*”.¹²³¹ Per altre costat, l'1 de juny de 1398, en tindre notícies de la “*brega*” escunçada a mitjan mes de maig, en què el baró mossèn Pere de Centelles i el cavaller Lluís de Soler havien perdut la vida, Martí l'Humà envià noves provisions en vista a que “*entre les dites parts, parents, amichs e valedors lurs no-s puxen seguir dan en aquexa ciutat ne al regne*”.¹²³²

¹²²⁸ ACA, C. reg. 1897, f. 149v-151v. 28 de novembre de 1389.

¹²²⁹ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, pp. 99-100.

¹²³⁰ ACA, C. reg. 2241, f. f. 97v-98r. 2 de maig de 1401.

¹²³¹ ACA, C. reg. 1896, f. 153v-156v. 12 d'octubre de 1389.

¹²³² ACA, C. reg. 2240, f. 107r-v. 1 de juny de 1398.

La importància de les solidaritats de parentiu en la configuració de les violències iguala el nostre cas d'estudi al d'altres regions d'Europa occidental, en què la configuració de les parenteles i les aliances matrimonials que se concertaven modelava les divisions de la noblesa i dels grups dirigents. Podem pensar, eminentment, en el cas del regne de Navarra en el segle XV. La investigació duta a terme per E. Ramírez del conflicte polític en Navarra al segle XV ha posat de manifest que, si bé no podem separar l'esclat de la guerra civil navarresa (1450-1464) d'un context geopolític més ample en què el problema successori a la mort de Blanca I de Navarra (1425-1441) se sumà a la cada vegada més gran ingerència castellana i l'avanç de la monarquia dels Valois en el sud-oest del regne de França; tampoc podem entendre la creació -i progressiva polarització- de xarxes familiars que desembocaren en els bandos agramontés i beaumontés sense revisar la complexa organització del parentiu extens de la noblesa del regne de Navarra.¹²³³

Per poder determinar els graus de relació de cada membre de les bandositats, tant amb els seus partidaris, com envers els seus enemics, hem fet diverses nòmines dels involucrats en les guerres, a partir de les fonts ja descrites, les quals poden arreplegar, almanco, els membres més estables de cadascuna de les partides entre 1396 i 1410.

Taula 5.1- Bando dels Soler, Vilaragut i Cervelló (1396-1410).¹²³⁴

Nom	Llinatge	Condició
Lluís d'Abellà	ABELLÀ	Ric home

¹²³³ RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, "Carlos II. La nobleza", *Príncipe de Viana*, núm. 182 (1987), pp. 645-656; RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, *Solidaridades nobiliarias y conflictos políticos en Navarra (1387-1464)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990, pp. 74-208 i 211-236; RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, "La guerra de los nobles: una sociedad de banderizos en el Pirineo Occidental." en CONTAMINE, Philippe i GUYOTJEANNIN, Olivier (eds), *La guerre, la violence et les gens au Moyen Âge. Actes du 119e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, 26 - 30 oct. 1994, Amiens*, vol. 1, París, Comité des travaux historiques et scientifiques, pp. 111-124; RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, "La nobleza bajomedieval navarra: pautas de comportamiento y actitudes políticas" en *La Nobleza Peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales*, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, pp. 297-323.

¹²³⁴ NARBONA VIZCAINO, Rafael, "L'interregne a València", en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 769-770. ACA, C. reg. 1969, f. 80v-81r. 24 de març de 1396; ACA, C. reg. 1969, f. 81v-82r. 24 de març de 1396; AMV, MC A-20, f. 30v-302r. 2 de maig de 1396; ACA, C. reg. 2232, f. 44v-45r. 15 de desembre de 1399; ACA, C. reg. 2172, f. 92r. 21 de juliol de 1400; APPV, Protocol d'Antoni Pasqual 23.234, 14 d'agost de 1403; APPV, Protocol d'Antoni Pasqual 23.234, 16 d'agost de 1403; ACA, C. reg. 2238, f. 95r. 12 de març de 1404; ACA, C. reg. 2246, f. 82v. 12 de març de 1404; ARV, Protocol de Martí Barberà, 202, 29 de maig de 1405; APPV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.303, 19 de març de 1407; APPV, Protocol de Domingo Barreda, 6.612, 6 de maig de 1408; APPV, Protocol d'Antoni Pasqual, 23. 236, 17 de novembre de 1409.

Misser Joan Abellà	ABELLÀ	Ciutadà
Guillem Agramunt i els seus dos germans	AGRAMUNT	Ciutadà
Joan Andreu	ANDREU	Ciutadà
Pere Boïl	BOÏL	Ric home
Hug de Bordils	BORDILS	Cavaller
Miquel Cardona	CARDONA	Ciutadà
Lluís Carbonell	CARBONELL	Cavaller
Pere de Cervelló	CERVELLÓ	Cavaller
Berenguer Arnau de Cervelló	CERVELLÓ	Ric home
Pere de Císcar	CISCAR	Cavaller
Beatriu d'Abelló i Bernat Joan (menor fins 1410)	JOAN	Donzell ¹²³⁵
Pere Marrades	MARRADES	Ciutadà
Jaume Marrades	MARRADES	Ciutadà
Joan Marrades	MARRADES	Ciutadà
Vicent de Novals	NOVALS	Ciutadà
Miquel de Novals	NOVALS	Ciutadà
Martí Eiximenis d'Orís	ORÍS	Cavaller
Ramon de Perellós	PERELLÓS	Ric home
Francesc de Perellós	PERELLÓS	Ric home
Joan de Rojals	ROJALS	Ciutadà
Arnau de Romaní	ROMANÍ	Cavaller
Eiximén Pérez de Calataiud	SÀNCHEZ DE CALATAYUD	Ric home
Pere Solanes	SOLANES	Ciutadà
Jaume de Soler	SOLER	Cavaller

¹²³⁵ Aplega a la majoria d'edat legal en 1410 i, poc abans o després, va ser investit cavaller, després de la qual cosa li fou atorgada l'Empresa de la Creu de Sant Jordi. ACA, C. reg. 2185, f. 133r. 5 de maig de 1410.

Lluís de Soler	SOLER	Cavaller
Pere de Soler	SOLER	Cavaller
Francesc de Soler	SOLER	Cavaller
Misser Ramon de Soler	SOLER	Cavaller
Nicolau Valldaura i els seus fills	VALLADURA	Ciutadà
Berenguer de Vilaragut, major de dies	VILARAGUT	Ric home
Berenguer de Vilaragut, menor de dies (Berengueró)	VILARAGUT	Ric home
Pere de Vilaragut	VILARAGUT	Ric home
Antoni de Vilaragut	VILARAGUT	Ric home
Joan de Vilaragut	VILARAGUT	Ric home
Ramon de Vilaragut	VILARAGUT	Ric home
Francesc de Vilaragut	VILARAGUT	Ric home
Joan Vives	VIVES	Donzell

Taula 5.2-Bando dels Centelles (1396-1410).¹²³⁶

Nobles	Llinatge	Estat
Francesc Aguilar	AGUILAR	Ciutadà
Joan de Bellví	BELLVÍS	Ric home
Misser Francesc Blanc	BLANC	Ciutadà

¹²³⁶ No hem inclòs ni Galceran ni Damià de Montsoriu, donzells de Xàtiva, ni el seus cunyats Jaume Jofré i Nicolau Jofré i els seus nebots Lluís Jaume i Nicolau Jofré, que només apareixen clarament identificats com a Centellistes en la treva de 1407, possiblement a conseqüència de la mort de son pare a mans dels partidaris dels Cervelló i dels Vilaragut. Tampoc Don però Maça de Lizana que va fer part de la seqüela dels Vilaragut i Cervelló entre 1406 i 1411 aproximadament abans de no canviar al bando dels Centelles. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “L’interregne a València”, EN MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l’Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l’Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2015, pp. 769-770. AMV, MC A-20, f. 301v-302r. 2 de maig de 1396; ARV, Protocol de Martí Barberà, 202, 29 de maig de 1405; APPV, Protocol de Martí d’Alagó, 25.303, 19 de març de 1407; APPV, Protocol d’Antoni Pasqual, 23. 236, 17 de novembre de 1409; APPV, Protocol de Domingo Barreda, 6.416, 10 de març de 1410.

Vidal de Blanes	BLANES	Cavaller
En Cabanyelles	CABANYELLES	Ciutadà
Jaume Castellà	CASTELLÀ	Ric home
Pelegri Català	CATALÀ	Cavaller
En Catllar	CATLLAR	Ciutadà
Pere de Centelles (menor)	CENTELLES	Ric home
Pere de Centelles (fill de mossèn Eimeric de Centelles)	CENTELLES	Ric home
Lluis de Centelles	CENTELLES	Ric home
Ramon de Centelles	CENTELLES	Ric home
Eimeric de Centelles	CENTELLES	Ric home
Jaume de Centelles	CENTELLES	Ric home
Bernat de Centelles	CENTELLES	Ric home
Guillem Ramon de Centelles	CENTELLES	Ric home
Bertomeu Cruïlles	CRUÏLLES	Ciutadà
Pere Sanoguera, àlies Berenguer Dalmau	DALMAU	Cavaller
Eiximén Pérez d'Arenós	D'ARENÓS	Ric home
Gonçal Díez	DÍEZ	Ric home
Lluis d'Orís	D'ORÍS	Cavaller
Jaume Escrivà	ESCRIVÀ	Ric home
Joan Escrivà	ESCRIVÀ	Donzell
Misser Joan Ferrando	FERRANDO	Ciutadà
Salvador Ferrando	FERRANDO	Ciutadà
Pere Joan	JOAN	Ciutadà
Gil Roís de Liori	ROÍS DE LIORI	Noble
Pere Maça de Lizana	LIZANA	Ciutadà

Jaume Llançol	LLANÇOL	Donzell
Misser Domigo Mascó	MASCÓ	Ciutadà
Joan de Claramunt (menor)	CLARAMUNT	Ciutadà
Joan Mercader	MERCADER	Ciutadà
Berenguer Mercader	MERCADER	Donzell
Pere de Montagut	MONTAGUT	Cavaller
Lluís de Montagut	MONTAGUT	Cavaller
Manuel de Montagut	MONTAGUT	Cavaller
Manuel de Montpalau	MONTPALAU	Cavaller
Ferran Munyoz	MUNYOZ	Cavaller
En (Joan) de Nàtera	NÀTERA	Cavaller
Aznar Pardo de la Casta	PARDO DE LA CASTA	Cavaller
Pero Pardo de la Casta	PARDO DE LA CASTA	Cavaller
Joan Pardo de la Casta	PARDO DE LA CASTA	Cavaller
Gilabert de Pròixida	PRÒIXIDA	Ric home
Tomàs de Pròixida	PRÒIXIDA	Ric home
Nicolau de Pròixida	PRÒIXIDA	Ric home
Olfo de Pròixida	PRÒIXIDA	Ric home
Berenguer de Rabinats	RABINATS	Ciutadà
Ferran Eiximenis, àlies Galceran de Riusec	RIUSEC	Ric home
Francesc Eiximenis	RIUSEC (?)	Cavaller
En Roís	ROÍS	Ciutadà
Jaume Ros (major)	ROS	Ciutadà
Jaume Ros (menor)	ROS	Ciutadà

Lluís de Santadrià	SANTADRIÀ	Cavaller
Mateu Serra	SERRA	Ciutadà
Misser Bertomeu Sist	SIST	Ciutadà
Alfons Suàrez	SUÀREZ	Cavaller
Pere Suau	SUAU	Ciutadà
Joan Suau	SUAU	Ciutadà
Ferrer Suau	SUAU	Ciutadà
Bernat Suau	SUAU	Ciutadà
Martí de Torres	TORRES	Ciutadà
Els Valldaura	VALLDAURA	Ciutadà
Gisbert Valleriola	VALLERIOLA	Cavaller
Jaume Vallseguer	VALLSEGUER	Ciutadà
Vidal de Vilanova	VILANOVA	Noble
Lluís de Vilanova	VILANOVA	Donzell
Joan de Vilanova	VILANOVA	Cavaller
Els germans Vilarassa	VILARASSA	Cavaller
Bernat Vilarig	VILARIG	Cavaller
Jofré Vilarig	VILARIG	Cavaller

A primer cop d'ull no resulta difícil capir grups familiars sencers -ni que siga pel llinatge o cognom que compartien-, els vincles entre els quals són fàcils de seguir a través de la documentació, especialment dels registres notariais. La investigació de R. Narbona sobre les xàrcies de solidaritat que conformaven les bandositats dels Centelles i dels Vilaragut, en la seua tesi doctoral, ja va posar de manifest el pes i la multiplicitat dels vincles familiars propers per sang o per matrimoni, especialment entre els les nissagues baronials que composaven la partida centellista; a tall d'exemple, els vincles entre les nissagues dels Díez i dels Vilanova pel matrimoni entre el ric home mossèn Rodrigo Díez

i Ramoneta de Vilanova, o entre aquestos i els Castellà.¹²³⁷ Igual que entre els Centelles i els Roís de Liori, com ja hem vist, mercé al matrimoni entre una germana de mossèn Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec, i Sancho Roís de Liori.

Però també, a un esglaó menor, entre la baixa noblesa i les elits ciutadanes, per exemple, entre els Munyoz i els Claramunt, degut al matrimoni entre el cavaller Ferran Munyoz, habitador de Morvedre, i Saura de Claramunt, provinent d'un conspicu llinatge de ciutadans valentins, els quals apareixen com a esposos en la venda d'un esclau en 1409,¹²³⁸ o entre els mateixos Claramunt i altre dels llinatges de la baixa noblesa, els Jofré, que, a partir de 1404, tingueren tres membres entre els cavallers,¹²³⁹ i que formaven part de la bandositat centellista en 1407 (Doc. 47), a través de l'enllaç entre Nicolau Jofré, germà del malaguanyat Jaume Jofré, i altra filla de la família, Sibil·la, en 1402,¹²⁴⁰ i entre els Valleriola i els Pardo de la Casta per raó del primer matrimoni de Pero Pardo de la Casta amb Caterina de Valleriola, almenys fins l'any 1400.¹²⁴¹

Podem clissar aquestos vincles també entre els membres de la partida enemiga dels Soler i dels Vilaragut. Descobrim amb facilitat que els Císcar havien emparentat amb els Sánchez de Calataiud gràcies al primer matrimoni de Pere de Císcar amb Damiata Sánchez de Calataiud, la qual el va premorir, i amb qui s'havia casat en 1391¹²⁴² i amb els Soler pel doble enllaç de Francesc de Soler amb la seua germana, Violant de Císcar, a qui ja apareix unida en 1407,¹²⁴³ i les segones núpcies de mossèn Pere de Císcar amb Eirovís de Soler.¹²⁴⁴ Idènticament, els Soler estaven lligats als Dalmau, senyors de Catarroja, pel matrimoni de Berenguer Dalmau (†1395) amb Caterina de Soler i als poderosos Boïl gràcies al casament que s'havia efectuat entre el ric home Felip Boïl,

¹²³⁷ NARBONA VIZCAINO, Rafael, *Gobierno político y luchas sociales: estrategias de poder del patriciado urbano : la ciudad de Valencia (1356-1419)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 1988, pp. 850-854.

¹²³⁸ APPV, Protocol de Miquel Arbúcies, 13.901, 24 de maig de 1409.

¹²³⁹ Nicolau Jofré, germà del ciutadà de València Jaume Jofré, apareix per primera vegada identificat com a cavaller en la revenda d'un títol censal en juliol de 1404. APPV, Protocol de Martí d'Alago, 25.316, 3 de juliol de 1404. Mentre que el seu nebot, Jaume Jofré, fill del ciutadà homònim, ho fa a partir d'octubre d'eixe any. APPV, Protocol d'Andreu Polgar, 23.179, 10 d'octubre de 1404. Tot i això, els dos fills més grans de Jaume Jofré, Jaume i Lluís Jofré (1407) apareixen esmentats com a ciutadans únicament una vegada més l'any següent, en el nomenat d'un procurador. ARV, Protocol de Martí Barberà, 202. 1 de juny de 1405.

¹²⁴⁰ APPV, Protocol de Pere Roca, 24.052, 16 de gener de 1403.

¹²⁴¹ APPV, Protocol de Bertomeu de la Mata, 21.905, 21 d'abril de 1400.

¹²⁴² APPV, Notal de Joan d'Aguilar 1.287, 23 de gener de 1392.

¹²⁴³ APPV, Notal de Jaume de Blanes, 1.314, 1 d'abril de 1407.

¹²⁴⁴ ARV, Protocol de Bernat Mas, 2781, 10 de febrer de 1396.

senyor de Manises, germà de qui va ser governador del regne, entre 1393 i 1407, mossèn Ramon Boil († 1407), qui al seu torn havia maridat Violant de Montagut,¹²⁴⁵ membre d'una estirp centellista, raó que justificava, sempre en l'opinió dels jurats, la seua tebiesa i poca predisposició a interferir en la guerra.

En el cas de les bandositats de Xàtiva la parquedat de les fonts embargola poder identificar-los amb la claredat prístina dels bandos de València. Especialment, perquè la relació més extensa, al nostre abans, d'involucrats a la guerra de bandos de la ciutat entre 1387 i 1389, ço és la remissió general atorgada a 2 d'agost de 1389 per Joan el caçador, ni tan sols desglossa els components de cada bando més enllà dels que hem recollit en la següent taula.

Taula 5.3-Bandos de la ciutat de Xàtiva (1389-1405/07) ¹²⁴⁶

Bando dels Ènyegez d'Eslava i Sans		Bando dels Lloris i dels Borja	
Nom	Condició	Nom	Condició
Joan Gascó	Cavaller	Joan de Bellvís	Ric home ¹²⁴⁷
Martí Ènyeguez d'Eslava	Cavaller	Rodrigo de Borja	Donzell
Ramon Sans	Ciutadà	Pere Castellar	Ciutadà
Miquel Sans	Ciutadà	Domingo Castellar	Ciutadà
		Jaume Ferrer	Ciutadà
		Dalmau de Fluvià	Ciutadà
		Galceran de Lloris	Donzell
		Lluis de Lloris	Donzell
		Fra Alfonso de Lloris	Eclesiàstic

¹²⁴⁵ APPV, Protocol de Bertomeu Gomis, 22.485, 8 d'agost de 1407.

¹²⁴⁶ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d'agost de 1389; f. 35r-v. ACA, C. reg. 2235, 21 de juliol de 1404

¹²⁴⁷ Se l'esmenta només com a "honrat", però es tracta, dins de la carta de remissió, de la menció a un document anterior en què els Sans feren procurador seu el notari Pere Gallach per parlamentar amb Bellvís i els Castell, i que podria ser anterior al 6 de desembre de 1388 que està datat el privilegi d'erecció en baró de son pare, Guillem de Bellvís (Doc. 15).

A banda d'aquestos però, tot i que sense saber a quin dels dos partits estaven adherits, se beneficiaren del perdó reial de 1389 el donzell Corberan d'Alet, els ciutadans Pere de Cervera, Pere Roig, savi en drets, i el seu fill homònim, Martí de Torres, Pere Destorrent, Sancho Sans, Ramon Sans, Joan Sans, Bonifaci Codina Antoni de Fluvià, Manuel Sans, Arnau Sans, Bernat Gaver, Bernat Destorrent, Macià Mollà, Pere Mollà, Ramon Guerau, el notari Nicolau Carbonell, Pere Miralla, Joan d'Oriola i Pere Gombau, a més del pintor Pere Baldura, Antoni Blasco, escuder de Martí Ònyeguez d'Eslava, i Saad Acech, moro, vassall del mateix.¹²⁴⁸

Tanmateix, podem identificar algunes relacions de parentesc amb els integrants de les faccions valentines. Els Lloris xativins s'havien lligat als Vives de Canemars, que botaren de Xàtiva a València en el canvi de centúria, per l'enllaç de Blanquina Lloris amb el cavaller Francesc Vives de Canemars, senyor de Turballos,¹²⁴⁹ igual que els Bellvís crearen un parentiu amb els Centelles pel matrimoni de Francesc de Bellvís amb Aldonça, filla del difunt Pere de Centelles, en 1408,¹²⁵⁰ mentre que els germans Ònyeguez d'Eslava eren parents de Bernat Joan, hereu de Tous, gràcies, com ja hem vist, al matrimoni que fou arranjat entre la seua germana i el cavaller Joan Gascó.¹²⁵¹

Per últim, en el cas alzireny ens costa distingir, dins de la massa d'individus amnistiats per la corona en 1393, i que, a partir d'eixe any o del següent, se feren amb els control dels càrrecs i magistratures públiques enllaços familiars destacables. Aquestos eren els donzells Joan Serra i Arnau Serra, fills del difunt Pere Serra, cavaller, els homes de vila Jaume de Martorell, i el seu fill amb el mateix nom, Jaume Serra, Pere de Martorell, Antoni Boquer, Pere Destorrent i el seu fill Joan Destorrent, Joan Destorrent, Bernat Costeia, menor de dies, Pere d'Arenys i el seu fill Pere, Pere Mir de la Closa, Francesc Destorrent, Berenguer Roca, Jaume Vicenç, l'apotecari Jaume Falcó i els fusters Joan Alboreda i el seu fill Pere, veïns de de la vila.¹²⁵² Pràcticament, la única informació que tenim de la implicació d'algun membre de l'oligarquia alzirenya en les bandositats és el parentesc que suposadament unia Berenguer Vendrell amb el cavaller mossèn Martí Eiximenis d'Orís i que li valgué el bandejament de la vila sense més pretextos.

¹²⁴⁸ ACA, C. reg. 1896, f. 123v-129r. 2 d'agost de 1389; f. 35r-v.

¹²⁴⁹ APPV, Protocol de Guerau Despont, 25.915, 3 de juliol de 1399.

¹²⁵⁰ APPV, Protocol de Bernat de Montalbà, 22.161, 4 de desembre de 1408.

¹²⁵¹ ARV, Protocol de Bernat del Mas, 2781, 7 de setembre de 1396.

¹²⁵² ACA, C. reg. 1905, f. 19r-20r. 20 de març de 1393.

Malgrat el pes visible de les relacions de parentesc en l'organització de les partides enfrontades, no podem tampoc sobrevalorar la seua importància per orientar les solidaritats -i enemistats- dels components dels bandos. És indubtable que les aliances matrimonials contribuïen a cohesionar les faccions, motiu pel qual podem aventurar que produí l'aliança entre els Bellvís i els Centelles en 1408, en un moment en què el bando centellista -i la seua contrapart xativina- retrocedia tant en els governs urbans de Xàtiva i de València com en la cort, per unir esforços a fi de pal·liar la pèrdua d'influència. Però també els casaments podia ser una ferramenta inestimable per diluir els rancors.

Bé que ho sabia Joan el Caçador quan va tractar d'arranjar a través del portant-veus de governador del regne el matrimoni de Bernardona Vives de Canyamars, filla del donzell Joan Vives, amb el cavaller Martí Eiximenis d'Orís o altres parents dels Sanoguera-Dalmau “*de guisa que per aytal contracte se puxen pacificar los bandos qui son entre'l dit Johan e parents e valedors seus de la una part, e en Johan e en Loys Valleriola e lurs amichs e valedors de la altra*” (Doc. 38). Per això, no resulta incongruent el matrimoni del noble mossèn Ramon Boïl, fill del ric home Pere de Boïl, amb una filla de Pere de Montagut, els quals estigueren en guerra entre 1373 i 1379.¹²⁵³ Tampoc no ens manquen casos de parents que se militaven en bandos contraris, cas dels barons Lluís d'Abellà i Rodrigo Díez, la mare del qual era Beatriu d'Abellà, qui encara vivia en 1388,¹²⁵⁴ o del donzell Berenguer Mercader, fill del cavaller Pere Mercader i Joana de Soler.¹²⁵⁵

Les relacions de parentiu -sobretot del parentiu polític i de les branques laterals enfront de les generalment sòlides relacions paternofilials- se podia trencar fàcilment i tornar en plor el que s'havia ideat com una col·ligació avantatjosa. Sense anar més lluny, la guerra que intentava aturar el rei Joan arrançant un matrimoni entre els Sanoguera-Dalmau i Martí Eiximenis d'Orís contra els Valleriola havia començat perquè, en 1379, el donzell Joan Sanoguera havia mort Claret de Valleriola, llur germana, amb qui estava casat, per la qual cosa va ser processat i condemnat però fugí a Barcelona, on els germans

¹²⁵³ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, “Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 534.

¹²⁵⁴ ARV, Protocol de Desconegut 16.954, 16 de gener de 1388. Per a més detalls sobre els enllaços matrimonials dels Díez. CORBALAN DE CELIS I DURAN, Juan, “Unas notas genealógicas sobre Manuel Díez, autor del *Llibre de la Menescalía*”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 90 (2014), pp. 7-8.

¹²⁵⁵ ARV, Protocol de Jaume Mestre, 1491, 24 d'abril de 1398.

de l'assassinada el trobaren i el mataren, per la qual cosa foren composats pel rei en 1385.¹²⁵⁶ Dins de les organitzacions familiars és on podem topar-nos alguns dels casos més extrems de violència; com ara el cas del ric home Pere d'Aragó que, per una disputa poc clara amb el seu sogre, va segrestar-lo a ell i el seu cunyat “de edat pueril”, o sia, menor de 14 anys, i els va tancar durant un any i mig en una presó del seu lloc de Sant Joan, al terme de Xàtiva (Sant Joan d'Ènova), en la qual el ciutadà estigué lligat amb ferros i maltractat.¹²⁵⁷

Ara bé, no era necessari un esdeveniment tan dolorós com un assassinat per trencar les bones relacions familiars; raons més prosaiques com un plet per un heretatge o el pagament d'un deute podia dividir una parentela. No cal que tornem a explicar el llarg plet de Carrossa de Vilaragut, filla del noble mossèn Joan de Vilaragut, amb el seu oncle, Berenguer de Vilaragut, primer, i amb el seu cosí, per últim. Podem fer menció d'altres casos menys celebres; per exemple, Berenguer Dalmau, senyor de Catarroja, hereu de Guillem de Sanoguera i Isabel Dalmau i el seu cunyat mossèn Jaume de Pertusa després d'un plet per la part que corresponia a aquest últim de la dot de la seua difunta esposa, Toda de Sanoguera, s'avingueren a un arbitratge el 27 de setembre de 1389 de mossèn Giner Rabassa, llicenciat en lleis, qui va determinar que la dot de 23.00 sous de la difunta havia de revertir a la família d'origen.¹²⁵⁸

Molt més rars, encara que no inexistents, eren els litigis que acabaven enfrontant fills i els seus pares o mares, cas de Pere de Bellví i sa mare, Saura Eiximenis d'Arenós, vídua del baró Joan de Bellví, que recorregueren també a un arbitratge a finals de 1397 després de més de dos anys bregant als tribunals de la ciutat i del governador, per la pensió que corresponia a la vídua.¹²⁵⁹ Tot i que, en aquests tres casos, les diferències tingueren un recorregut quasi exclusivament judicial. Per tant, encara que, sens dubte, els vincles matrimonials i, sobretot, els llaços de sang tenien una gran incidència en l'articulació de les faccions, no eren absoluts.

Ací entrem en el terreny de la “amistat” o “afinitat”, paraules pràcticament buides si volem que engloben totes les aliances que no derivaven del matrimoni o de la filiació

¹²⁵⁶ ACA, C. reg. 946, f. 121r-122v. 10 de febrer de 1386.

¹²⁵⁷ ACA, C. reg. 1901, f. 166r-168r. 10 de febrer de 1392.

¹²⁵⁸ APPV, Notal de Vicent Queralt 1.413, 17 de març de 1390.

¹²⁵⁹ APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.995, 20 de desembre de 1397.

familiar; pràcticament substituïble per conceptes comodí com “aliances polítiques” o “interessos comuns”. Podem treure a col·lació de nou com el consell general se vantava en març de 1401 d’haver exclòs els partidaris dels Soler del govern municipal.¹²⁶⁰ Que les xarxes de solidaritat que conformaven les bandositats cercaven, en menor o major mesura, un benefici per als seus components, polític, monetari o d’altre tipus, és obvi. El que buscaven les relacions de “amistat”, com se formulaven i, sobretot, qui eren els amics dels individus de la noblesa, a diferència dels parents, no és tan transparent.

Amics i valedors, a més de parents, eren part del trinomi invocat per descriure la bandositats de que podia formar part un individu, i que responia amb solidaritat davant d’una agressió. En març de 1400 el rei demanava als jurats d’Alpont que acolliren dins de les seues muralles Jaume de Soler i la seua partida “*Per tal car lo dit mossèn Jacme ne los de sa part no han viles o lochs lurs ne de amichs seus on puxen anar e estar ses scandaloses perills de cascuna part*”.¹²⁶¹ Igual que en 1404 manava al justícia d’Alzira que s’informara del pas de la bandositat del noble mossèn Gilabert de Centelles i especialment “*d’açò que en aquella [vila] faren ço éss s-escorcollaren, bateren, damnificaren o en altra manera injuriaren alguns de lurs contraris o altres amichs o vsledors lurs*”.¹²⁶²

L’amistat -i la consegüent ajuda i valença- però, en moltes ocasions, se traduïen en protecció i relacions de subordinació en el si dels grups dirigents que constituïen la part més gran de cada bando. Els quals, en certa manera, acabaven per constituir un “parentesc artificial”. En març de 1396, Gonçal Díez va desafiar -declarar la guerra- a Miquel de Novals qui, suposadament, encara que és molt poc probable, era “*cosí germà de mossèn Ramon de Soler e oncle de sos fills ab los qual[s] [...] son en guerra e als quals vos havets dat consell, favor e ajuda e vostre frare ses armat ab ells*” (Doc. 33). Podem pensar que la intervenció decidida en favor de Jaume de Soler i dels seus germans i tot l’ajut que els proporcionava el convertia en un oncle per fills del batlle general.

Altre document singular ens permet veure com amistat i protecció se barrejaven. Alamanda Carròs, primera dona de Berenguer de Vilaragut, el jove, fou incapacitada en 1398 pel justícia en civil de València a causa, suposadament dels seus equilibris mentals

¹²⁶⁰ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds. lit), *Manuels de Consells de la ciutat de València (1400 - 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 129.

¹²⁶¹ ACA, C. reg. 2243, f. 73v. 7 de març de 1400.

¹²⁶² ACA, C. reg. 2235, f. f. 23v. 3 de maig de 1404.

i va quedar sots la tutela efectiva del seu cunyat Berenguer Arnau de Cervelló, marit de Teresa Carròs, però la noble incapacitada va moure plet contra el seu tutor i en 1401, el cas arribà davant del rei, qui l'assignà al seu vicecanceller, Esperandeu Cardona, qui va confirmar la incapacitat.¹²⁶³ La noble tornà a apel·lar i, de nou, fou rebutjada la seua demanda, però, finalment, a principis d'agost de 1403 el monarca va encomanar una investigació del cas al seu escrivà Pere Capdevila, perquè anara a València i interrogara tots els criats de la seua casa i tothom qui la coneguera i descobrira si de veritat madona Alamanda Carrossa estava “*més dement que en els seus cabals*”.¹²⁶⁴ Tot i que no ens han arribat les enquestes de Pere Capdevila, podem inferir que resultà en l'alliberament d'Alamanda Carròs, la qual a finals d'eixe mes tornà a cobrar per ella mateixa les pensions dels censals i altres rendes que, fins aleshores, havia gestionat Berenguer Arnau de Cervelló.¹²⁶⁵

Paral·lelament a la via judicial, la violència s'obrí camí per dirimir el destí d'Alamanda. En desembre de 1402, Berenguer Arnau de Cervelló desafia públicament el cavaller Pere de Montagut, membre de la facció contrària, dels Centelles per haver-lo difamat dient “*que yo no havia bé usat de la cura de madona Alamanda, ma sor, e yo sentint me de les dites paraules responguí que vos mentits e que-us ne combatiria*”,¹²⁶⁶ cosa que desferma una rica correspondència de batalla i conclogué, aparentment, en un combat cavalleresc davant del monarca.

Està clar que el conflicte al si de la parentela d'Alamanda va convertir-se en un dels motius més de tensió entre les partides dels Centelles i dels Vilaragut i Cervelló, als quals teòricament, estava més pròxima pel seu parentiu. Potser per això, pels volts de 1405, tot i que el document no està datat, madona Alamanda Carròs va fer alçar acta al notari Francesc de Monsó que tenia “*innumerables dones per sospitoses a cascuna de les parts que anuides se porien anomenar*” però que podia confiar en una llista d'11 dones de la ciutat de València “*comunes e suficients*”, entre elles Joana Mercer, vídua del noble mossèn Antoni de Vilaragut, Blanca Eiximenis de Lumbier -“*mare de mossèn Pero Sanxez de Calatayú*”- o Damiata Castellà- “*muller de mossèn Vidal de Blanes*” (Doc. 32).

¹²⁶³ ACA, C. reg. 2244, f. 43v. 2 de juliol de 1401.

¹²⁶⁴ ACA, C. reg. 2244, f. 176v-177r. 10 d'agost de 1403.

¹²⁶⁵ ARV, Protocol de Joan Saera 2854, 22 d'agost de 1403.

¹²⁶⁶ BNE, Ms. 7811, f. 2v-3r. 1 de desembre de 1402.

En alguns pocs casos emperò - només n'hem pogut documentar dos- la “valença” armada era una obligació contractual, entre els membres de la classe política formalitzada en una carta pública davant d'un notari, en què un o més individus prometia auxiliar militarment el seu principal, a imitació dels contractes entre principal i procurador. Per bé que aquestos contractes o cartes que podem anomenar “de valença” -a falta d'una denominació millor- guarden una similitud superficial amb els contractes o obligacions militars estipendiàries (*indenture*) angleses o les *treguas*, estudiades per al cas basc per J. A. Fernández de Larrea, no podem considerar que se tracte d'obligacions militars ja que no posaven en relació un noble i un servidor, sinó dos membres de les elits, independentment de la diferència jeràrquica entre ells, i no s'estipulava tampoc cap pagament entre les parts.¹²⁶⁷ En maig de 1405, el donzell Manuel de Montagut, fill del cavaller Pere de Montagut, i el ciutadà Jaume de Claramunt acordaren “*fer valença e valer*” mossèn Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec i el seu cosí, també Gilabert de Centelles, contra els cavallers mossèn Martí d'Orís i mossèn Pere Marrades (Doc. 44) igual que en 1410 el donzell Pere de Boïl, fill del ric home Felip de Boïl, va prometre al senyor de la baronia de Centelles “*esse de vestri valença et bandositate in persona nostra propria adversus seu contra omnes personas quibus vos seu alius, loco vestri, difidimenta tradidistis et de cetero dabitis, et hoc ubi et quando a vobis requisiti fuerimus et volueritis seu nobis necesse habueritis*” (Doc. 50).

5.2.3-Gran còpia d'homes

Les partides de les bandositats, malgrat que el seu moll el conformaren individus dels grups dirigits, en altres mots, homes de vila i ciutadans honrats i homes de paratge, comptaven en les diferents accions violentes amb el concurs d'un nombre considerable d'individus dels sectors populars. En termes generals, la conflictivitat aristocràtica era transversal i horitzontal. Transversal, perquè conjuminava, de forma jeràrquica, persones de diferents estats socioeconòmiques i de diferents estaments jurídics. Endemés horitzontal perquè aquestes mescles d'individus no lluitaven per canviar les jerarquies socials ni el sistema de relacions de poder, sinó que prestaven auxili a les faccions dels homes poderosos en els seus antagonismes.

¹²⁶⁷ FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “Las guerras privadas: el ejemplo de los bandos oñacino y gamboino en el País Vasco”, *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 95-97; WESTERVELT, Theron, “The Changing Nature of Politics in The Localities in the Later Fifteenth Century: William Lord Hastings and His Indentured Retainers”, *Midland History*, vol. 26, núm. 1 (2001), pp. 96-106.

El cas valencià que ací examinen, en conseqüència, no és una excepció a aquesta tònica general de la violència entre els grups dirigents constatada per una ampla trajectòria historiogràfica que podem remuntar als pioners treballs de J. Heers al voltant de les societats urbanes del centre i del nord d'Itàlia de la plena i de la baixa edat mitjana.¹²⁶⁸ Novament, és necessari, confrontar-lo també als resultats de la investigació en altres observatoris de la península Ibèrica. Primerament, les “parcialitats” que dividien les comunitats locals -sobretot urbanes, però també rurals- de Catalunya, entre els segles XIV i XVII, han constituït l'objecte d'una fecunda línia de recerca, la qual ha reeixit les divisions de les elits locals com a origen de la violència per damunt d'una lectura interclassista del conflicte intracomunitari.¹²⁶⁹

Per les mateixes raons, és també inevitable la comparació amb a complexa organització dels *bandos* del territori basc entre mitjan segle XIV i mitjan segle XV, que ha sigut objecte, com ja hem indicat, en les passades dècades, de nombrosos estudis de la mà d'A. Dacosta, J. R. Diaz de Durana i J.A. Fernàndez de Larrea. Això si, el pal de paller de les faccions basques, que eren els llinatges extensos -els *gamboinos* i dels *oñacinos* a terres alabeses, i dels Velascos i dels Salazar a Biscaia, entre els quals s'establien

¹²⁶⁸ HEERS, Jacques, *Les partis et la vie politique dans l'occident médiéval*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981, pp. 41-132.

¹²⁶⁹ Hem de destacar que alguns dels primers treballs que intentaren situar el fenomen de les faccions i la violència intracomunitària en un context social i econòmic -els canvis estructurals del feudalisme a partir dels segles XIV i XV i les seues reverberacions en el món dels grups dominants- varen vindre bé del modernisme dels segles XVI i XVII, bé d'una lectura d'ampla durada de la història social i econòmica a cavalls entre la baixa edat mitjana i l'alta edat moderna, de les mans de X. Torres i A. Serra. Això no obstant, una de les aproximacions més completes al fenomen dels bandos i la violència urbana en clau antropològica és la ja citada contribució de F. Sabaté. Sense oblidar, alguns magnífics estudis d'observatoris concrets que busquen connectar les problemàtiques locals amb el context polític general, cas exemple, de Tarragona, amb la crisi del final del regnat de Pere el Cerimoniós, examinat per E. Juncosa, o de Barcelona, amb la tensió entre una part de la classe política del principat i la monarquia que desembocà en la Guerra Civil Catalana (1462-1472 i que forma part de la monografia d'A. Ryder sobre aquest conflicte. JUNCOSA BONET, Eduard, “Muyren los traydors! La lucha de bandos en Tarragona a fines del siglo XIV”, *Hispania*, vol. 75, núm. 250 (2015), pp. 441-466; RYDER, Alan, *The Wreck of Catalonia: Civil War in the Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007, pp. 40-50 i 61-105; SABATÉ I CURULL, Flocel, “Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du XIVe siècle”, en SÉNAC, Philippe (ed), *Histoire et archéologie catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 339-365; SERRA CLOTA, Assumpta, “Lucha de bandos en Catalunya: orígenes y características en el siglo XIV” en DIAZ MARTÍN, Luis V. i REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 1103-1128; SERRA CLOTA, Assumpta, “Bandositats a Catalunya al s. XV: un fenomen també urbà”, en CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador (coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 401-420; TORRES I SANS, Xavier, “Guerra privada y bandolerismo en la Cataluña del Barroco”, *Historia Social*, núm. 1 (1988), pp. 5-18; TORRES I SANS, Xavier, “Les bandositats de “nyerros” i “cadells”: bandolerisme català o “feudalisme bastard”?, *Pedralbes: Revista d'història moderna*, vol. 18, núm. 1 (1998), pp. 227-242.

complicades col·ligacions- abanderats per un cap de llinatge o *pariente mayor*, no té comparació amb l'estructura molt més nuclear del grup familiar molt més nuclear de la noblesa valenciana, com ja hem revisat. En canvi, trobem similituds amb la pluralitat del bando, que aplegava membres de la parentela o de llinatges menors, aliats dins dels *concejos* urbans, pertinents tant a la *hidalguía* com als no privilegiats, domèstics, *acotados* -o població rurals de senyorijs obligats a fer prestacions militars als senyors- i *atreguados*, que signaven contractes de servei militar per un estipendi; tota una nebulosa de subordinats que, com ha assenyalat A. Dacosta, a través del text de les memòries de Lope García de Salazar, formava part mateixa de l'univers simbòlic dels llinatges, indistingibles dels bandos.¹²⁷⁰

Hem de fer notar, com a característica general de la intervenció dels grups subalterns en les bregues dels homes grans, a despit de la gran varietat de casuístiques i dels contextos polítics i socials molt dispars de cadascun dels següents observatoris, com podia ser un mitjà per vehicular les demandes polítiques d'estos sectors socials i la seua inclusió en les dinàmiques de poder. Aquestes són algunes de les conclusions que ha fruitat la historiografia recent sobre la conflictivitat urbana. Podem mencionar els casos de Toledo¹²⁷¹ o de Salamanca,¹²⁷² al regne de Castella, de les ciutats d'Ypres, Brussel·les

¹²⁷⁰ DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, *Los linajes de Bizkaia en la Baja Edad Media: poder, parentesco y conflicto*, Leioa, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2003, pp. 113-190; DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio "«Poderoso en parientes e rentas»: conceptos, discursos y prácticas sobre el linaje en Lope García de Salazar", *Studia Historica. Historia Medieval*, núm. 34 (2016), pp. 59-87; DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio i DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., "De la violencia al consenso: las luchas de bandos en los territorios cantábricos en la baja Edad Media" en BALOUP, Daniel (coord), *Les recours aux armes*, Ausonius Éditions, Pessac, 2018, pp. 35-43; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, "Luchas sociales y luchas de bandos en el País Vasco durante la Baja Edad Media", *Historiar*, núm. 3 (1999), pp. 154-170; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, "Linajes y bandos en el País Vasco durante los siglos XIV y XV", en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *La familia en la Edad Media: XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 31 de julio al 4 de agosto de 2000*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 253-284; DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón i FERNANDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, "La frontera de los malhechores: bandidos, linajes y villas entre Álava, Guipúzcoa y Navarra durante la Baja Edad Media", *Studia Historica. Historia Medieval*, núm. 23 (2005), pp. 171-205; FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, "Las guerras privadas: el ejemplo de los bandos oñacino y gamboino en el País Vasco", *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 85-109; FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, "Nobles violentos. Malhechores feudales. Luchas de bandos" en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *La violencia en la sociedad medieval, XXIX Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 23 al 27 de julio de 2018*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2019, pp. 117-131; MARTIN PAREDES, José Antonio, "Qué es un Pariente Mayor? El ejemplo de los señores de Oñaz y Loyola" en DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón (ed), *La lucha de bandos en el País Vasco: de los parientes mayores a la hidalguía universal*. Guipúzcoa, de los bandos a la Provincia (siglos XIV a XVI), Bilbao, Universidad del País Vasco / EHB, 1998, pp. 207-233.

¹²⁷¹ LÓPEZ GÓMEZ, Óscar, "La çibdad está escandalizada. Protestas sociales y lucha de facciones en la Toledo bajomedieval", *Studia Storica. Historia medieval*, núm. 34 (2016), pp. 243-269.

¹²⁷² MONSALVO ANTÓN, José Maria, "En torno a la cultura contractual de las élites urbanas: pactos y compromisos políticos (linajes y bandos de Salamanca, Ciudad Rodrigo y Alba de Tormes)" en FORONDA,

i Gant, al comtat de Flandes, examinat per J. Dumolyn i J. Haemers,¹²⁷³ o dels centres urbans del ducat de Milà, abordat per F. Del Tredici, en la seua contribució ja citada.¹²⁷⁴ També, en el mateix, cas de la ciutat de València, noves aportacions a l'estudi de la violència a finals del Tres-cents ens ha permés llucar relacions més estrets i contactes més grans entre el patriciat urbà i diferents grups subalterns, des dels menestrals a les minories etnoreligioses,¹²⁷⁵ visibles, sobretot, en l'escadussera documentació judicial supervivent de l'inici del Quatre-cents.¹²⁷⁶

Certament, les provisions de les autoritats públiques se feien ressò de la participació de nombrosos sectors de la societat urbana en les guerres nobiliàries i dels perills que implicava per a l'ordre públic. D'ací, l'alarma del consell general de València, en febrer de 1396, perquè a causa de la guerra que acabava d'esclatar entre Gonçal Díez i els fills de mossèn Ramon de Soler “*porien esdevenir grans escàndels e ocasions per com molts axí de paratge com ciutadans e menestrals se mesclaven a cascuna part del dit bando e si ocorregut no y era poria muntar a molt e a massa*”.¹²⁷⁷ En línies generals, la presència dels grups populars se manifesta amb una retòrica marcadament hiperbòlica i catastrofista per part de les autoritats públiques. En la crida que va manar fer Martí l'Humà, en la tardor de 1398, pels carrers i places de la capital se feia saber que els homes de bando havien “*aemprats e empreses no solament hòmens de paratge e ciutadans màs encara menestrals de la dita ciutat en molt gran e excessiu nombre*”.¹²⁷⁸

François i CARRASCO MANCHADO, Ana Isabel (coords), *El contrato político en la Corona de Castilla: cultura y sociedad políticas entre los siglos X y XVI*, Madrid, Dykinson, 2008, pp. 159-209; MONSALVO ANTÓN, José María, “Violence between factions in medieval Salamanca. Some problems of interpretation”, *Imago Temporis. Medium Aevum*, núm. 3 (2009), pp. 139-170.

¹²⁷³ DUMOLYN, Jan i HAEMERS, Jelle, “A Bad Chicken was Brooding’: Subversive Speech in Late Medieval Flanders”, *Past & Present*, vol. 214, núm. 1 (2012), pp. 45-86.

¹²⁷⁴ DEL TREDICI, Federico, “La popolarità dei partiti. Fazioni, popolo e mobilità sociale in Lombardia (XIV-XV secolo)” en GAMBERINI, Andrea (coord), *La mobilità sociale nel Medioevo italiano. 2. Stato e istituzioni (secoli XIV-XV)*, Roma, Viella, 2017, pp. 305-334.

¹²⁷⁵ NARBONA VIZCAINO, Rafael, *Gobierno político y luchas sociales: estrategias de poder del patriciado urbano : la ciudad de Valencia (1356-1419)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 1989, pp. 767-900; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería”, *En la España medieval*, núm.35 (2012), pp. 177-210; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), pp. 437-446; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “La contestación a los próceres. Pugna de facciones y desórdenes en Valencia (1376-1478)”, *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 39, núm. 2 (2021), pp.182-185.

¹²⁷⁶ NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), pp. 437-446;

¹²⁷⁷ AMV, A-20, f. 283v. 19 de febrer de 1396.

¹²⁷⁸ ACA, C. reg. 2240, f. 151v-152r. 29 d'octubre de 1398.

Paregudament, el consell de València consignà en desembre de 1405 que “*per ocasió dels bandos mortals que són en aquella se són nodrits tants de mals hòmens e scelerades persones que de dia en dia [...] cometen e perpetren furts, rapines, roberies, bregues, homeys nafres e altres moltes injuries e mals sense temor encara de punició*”.¹²⁷⁹ Encara alguns dies després, a dimarts 22 de desembre de 1405, quan tocava fer elecció anuals dels justícies de la ciutat -com una profecia autocomplida- aquests “mals hòmens” assaltaren la reunió del consell general, en forma de “*gran còpia d’hòmens d’oficis e caps de mesters o menestrals en tal nombre que segons mostrava experiència ocular paria que sobrepujassen lo dit format concell*”.¹²⁸⁰

Òbviament, “gran nombre” o “còpia” són figures estilístiques que no ens permeten conèixer, quantificar ni menys encara conèixer qui eren aquests “mals hòmens”, tot i que, entre ells, homes d’ofici de la ciutat devien tenir un pes gens negligible. Per raons merament expositives podem dividir la participació dels sectors populars en les guerres nobiliàries en quatre categories: els escuders, els menestrals o homes d’ofici, els vassalls de senyoriu i les minories etnoreligioses i poblacions marginals.

Pel que fa al nombre exacte d’involucrats, hem de pensar que, cap la possibilitat, que els treballadors urbans, els llauradors i els grups subalterns suposaren el nombre més gran dels involucrats en les violències. Per una raó de lògica aclaparadora: en el conjunt de la població de València a-mb vora 50.000 habitants, i de tot el regne, que devia rondar els 250.000 habitants, hi havia molts més artesans i llauradors que nobles, que representaven un raquític 1% de la demografia regnícola, com ja hem vist.

Ara bé, les evidències de que disposem ens conviden a distingir entre una facció pròpiament, d’individus de les elits, malgrat que les vinculacions entre ells pogueren canviar, i la participació, més ocasional però ben real, de tota manera d’individus de tots els sectors socials en la gran majoria de xocs violents. L’absència d’aquesta “gran còpia” d’individus dels grups populars en les cartes de remissió graciosa, per exemple, poden explicar-se també perquè, molt a sovint, no eren creadors de la magnanimitat del sobirà ni dels seus oficials. Podem observar, en les crides públiques fetes pel virrei Ferrando López de Luna en 1404 que tots els membres dels bandos -sense distinció- tenien prohibit

¹²⁷⁹ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds.lit), *Manuels de Consells de la ciutat de València (1400 – 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 522.

¹²⁸⁰ Ibídem, p. 524.

tornar a la capital sots penes de composició de 10.000 florins o una dècada d'exili a Sardenya “*los hòmens de paratge o honrats*” i la mort a la forca els menestrals.¹²⁸¹

Per això, després de la “brega de Llombai” de mitjan desembre de 1404 -segons l' anotació que va deixar el notari valentí Bertomeu Gomis (Doc. 46)- i els jurats i membres del consell de la capital, quan s'assabentaren de la magnitud dels menestrals que hi havien pres part i que, tenien por d'entrar a la ciutat i patir les conseqüències penals advertides -la forca parada pel virrei- vagaven per l'Horta o fins fugien del regne, demanaren la clemència de la reina Maria a fi que intercedira i permutara l'anorreament dels treballadors per una multa.¹²⁸² D'altra banda, a Xàtiva el pintor Pere Baldura, l'escuder Antoni Blasco i el mudèjar Saad Acech, aquests dos últims vinculats al cavaller Martí Ènyeguez d'Eslava i, a la vila d'Alzira, els veïns Jaume Falcó, apotecari, i els fusters Joan Alboreda i Pere Alboreda, se beneficiaren també de sengles perdons generals concedits, com ja hem indicat, en 1389 i 1393.

En primer lloc, podem inferir que el sector més copiós, i permanentment disponible al servei dels principals i valedors dels bandos eren els escuders, el nombre dels quals, tot i que variable, s'incrementava en els moments de més tensió entre les bandositats. La relació entre aquests i els generosos i ciutadans està clara: eren servidors remunerats en les cases dels poderós, en certa manera, jornalers de la guerra. Tenim indicis per a pensar que les companyes d'escuders reclutats pels membres de la noblesa per anar a la lluita estarien formades, usualment, per entre 30 i 40 criats. Ja hem citat el cas de la guerra entre mossèn Jofré de Tous i els germans Pertusa poc després de la pujada al tron, en 1387, per a la qual el cavaller havia congregat a sa casa “*triginta vel quadraginta homines armati et clamentes “a ells, a ells!”*

En maig de 1404, Martí l'Humà escrivia preocupat al justícia de la vila d'Alzira perquè li havien informat que “*alguns de les bandositats d'aquest regne de la partida dels Centelles ab gent d'armes en nombre de ·XXV· en ·XXX· de cavall d'aquests dies proppasats dels meses de març o d'abril passants per aquests vila e anants vers les parts de la vall de Carcre i tornants de aquelles faeren alguns scometiments de bregues vers*

¹²⁸¹ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930. pp. 160-161.

¹²⁸² NARBONA VIZCAINO, Rafael, “L'interregne a València”, en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 782.

les parts de la dita vall".¹²⁸³ En darrer lloc, podem tornar a fer al·lusió a l'enfrontament entre Ramon Folch, comte de Cardona i el seu cunyat el comte de Dénia puix que aquest darrer, suposadament, el Dia de Sant Andreu de 1407, quan el Cardona anava parlar amb el rei al Monestir de Valldecrist, li havia fet un parany, a mitja llegua de Morvedre i "vos [el comte de Dénia] *ab gent d'armes en nombre de trenta poch més o menys vengués ves mi ab no deguda continença*" per preguntar-li si ell havia obrat per enemistar-lo amb son pare.¹²⁸⁴ El presumpte atacant, per la seua part, respongué que *no ignorats que atesses mon linatge, condició e stament a mi era e és propi menar per camí e en altra maner semblant companya e molt major*" tot i que admetia que "*alguns d'aquells que anaven ab mi eren persones que havien e han algunes bandositats per les quals acostumen arnar armats*".¹²⁸⁵ Tot i això, la denominació certament ambigua utilitzada en ambdós casos - "homes d'armes"- pot induir-nos a pensar que no tots acompanyaven els caps de les faccions eren criats seus, sinó que també podia comprendre alguns dels valedors que formaven part també de les elits polítiques.

La immisció dels menestrals o homes d'ofici en la conflictivitat està més que demostrada i les mateixes provisions reials per apaivagar la violència dels bandos donen testimoni de l'interès de les autoritats públiques per apartar-los de les lluites. Ja en abril de 1396, poc abans de la seua mort, Joan el Caçador havia vedat terminantment que cap menestral o habitador gosara "*se interponere, parte facere seu arma subsumere pro dictis bandositatibus seu occasione earumdem*".¹²⁸⁶ Bona mostra d'açò també serien les instruccions donades al virrei Ferrando López de Luna a finals de 1405 (Doc. 43) en què Martí l'Humà, assabentat que els homes d'ofici -per raó de les bandositats s'explicavolien reunir-se amb un penó i a toc de campana li mana que, per damunt de tot, ho impedisca. Tot i que els dona permís, si volen per enviar-li una embaixada a suplicar-li amb pleitesa. Mostra de la desconfiança règia davant dels moviments dels treballadors urbans igual que el discurs tendent a la hipèrdoble i al vaticini de calamitats, dels regidors municipals i del poder reial que difumina el veritable paper dels menestrals en les guerres nobiliàries i les seues relacions amb els caps de les bandositats.

¹²⁸³ ACA, C. reg. 2235., 3 de maig de 1404.

¹²⁸⁴ BNE, Ms. 7811, f. 140r-141v. 21 de maig de 1408.

¹²⁸⁵ BNE, Ms. 7811, f. 142r-143r. 17 de juny de 1408.

¹²⁸⁶ ACA, C. reg. 1969, f. 81r. 24 d'abril de 1396.

Una part considerable d'aquests vincles estaria, no obstant, fonamentada -igual que la protecció amigable entre els individus de l'elit- en el què podem anomenar “patrocini”, “clientelisme” o “dependència” dels grans envers els menuts, tot i que sense informacions addicionals correm, de nou, el risc d'aixoplugar-nos baix d'un concepte ambigu o amb poc de contingut. Primer que tot, la separació entre els ciutadans o homes de vila i els treballadors manuals no sempre era tan nítida com apareix expressada en la legislació foral que exigia no fer cap feina física per ser considerat -i gaudir dels privilegis- “honrat de son cors”. Podem, de nou, citar el cas d'Alzira en què els tres treballadors manuals amnistiats en 1393, els fusters Joan i Pere d' Alboreda, pare i fill i l'apotecari Jaume Falcó, tenien el mateix tractament de veïns -“*vicini*”- que els Martorell o els Costeia que també hi figuren i que constituïen l'oligarquia alzirenya.¹²⁸⁷

Almenys l'estrat superior dels homes d'ofici, presumiblement per la seua riquesa més gran o influència dins de les corporacions amb representació al consell, podia camuflar-se entre l'oligarquia ciutadana. No podem excloure, per tant, que la connivència entre, almanco, una part dels treballadors urbans i els homes de paratge i ciutadans de les faccions se produïra en el marc de les institucions de govern municipals, com una via dels homes d'ofici per superar els marges estrets d'actuació i de poder de decisió que els 22 oficis representats al consell general des de 1364, i 23 des del 1404, amb dos escons cadascú els donaven, ni tampoc que la projecció que oferien alguns caporals de les partides s'estenguera sobre alguns membres dels grup dels treballadors urbans; a tall d'exemple en 1402 les indagacions del justícia en criminal, conservades gràcies a un llibre de cèdules se toparen amb alguns taverners que se declaraven “de la privades” de mossèn Gilabert de Centelles¹²⁸⁸

Hem de contemplar altres tipus de vinculacions que permetien als treballadors urbans beneficiar-se, per exemple, d'un millor accés als diners a crèdit. Ja hem vist que el paraire i ciutadà Jaume Figures se va constituir en obligat -reconeixent el deute- al donzell Galceran de Montsoriu per la compra d'una esclava,¹²⁸⁹ de la mateixa manera que constituir-se en aval d'altri reforçava els lligams entre membres de l'elit. A tall de mostra,

¹²⁸⁷ ACA, C. reg. 195, f. 19r-20r. 20 de març de 1393.

¹²⁸⁸ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds.lit), *Manuels de Consells de la ciutat de València (1400 – 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, pp. 427-428; NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), pp. 427-428 i 436-447.

¹²⁸⁹ APPV, Protocol de Joan d'Aguilar, 14.091, 5 de setembre de 1396.

el cavaller Jaume Castellà i la seua dona Gueraldona varen carregar per als pares d'aquesta última, mossèn Pasqual Maçana i madona Valençó Muntaner, 114 sous 3 diners censals a finals de 1403, els quals s'obligà Pasqual Maçana a pagar íntegrament.¹²⁹⁰ De la mateixa manera que, presumiblement, alguns menestrals, davant de la manca d'ingressos o d'oportunitats laborals, podien enrolar-se temporalment al servei armat d'alguns generosos, sense, necessàriament, haver de convertir-ho en la seua professió permanent.

D'açò en donen bona mostra les diligències de Martí l'Humà per alliberar de la seua captivitat a Granada, el cavaller Pere Marrades, el seu fill homònim, el seu nebot Arnau de Romaní i alguns dels seus domèstics. En gener de 1409, el rei d'Aragó va escriure a l'emir nassarita, Yusuf III (1408-1417), per manifestar-li la seua alegria per la seua pujada al tron -després d'haver mort el seu germà- i de pas per demanar l'alliberament de mossèn Pere Marrades i el seu nebot, que romanien encara a en les pressions de l'emirat ensems amb alguns menestrals., per tractar la qual cosa envià com a ambaixador Bernat Despuig.¹²⁹¹

A banda dels treballadors urbans, està testimoniada la participació activa dels llauradors i dels membres de les comunitats rurals, especialment de vassalls de senyoriu musulmans. No només en el perdó atorgat als involucrats en la guerra de Xàtiva, en estiu de 1389, figura el mudèjar Saad Acech, qui era vassall de Martí Ènyeguez d'Eslava, senyor del lloc de Càrcer, al terme d'aquesta ciutat. A més, a més, l'agost de 1400 el bando dels Centelles amenaça amb funestes represàlies Beatriu Abelló atès que *“los moros e altres delt dit loch de Thous vassalls del dit en Bernat Johan ensemps ab los dits nobles mossèn Pere de Vilaragut e altres de sa partida, encara sens aquells, facen part e valença [al bando dels Soler i dels Vilaragut] armantse ab aquells guerregant e donant a aquells favor e ajuda”* (Doc. 34). Tampoc podem oblidar les denúncies que se posaren davant dels jurats, l'estiu de 1411 els homes de la baronia de Nules, vassalls del noble mossèn Bernat de Centelles que havien furtat les bèsties i mercaderies a ciutadans de la capital del regne. Amb tot, les seues petjades en la documentació son molt més escadusseres i difícils de connectar. Possiblement perquè la classe política, i per tant les seues dissensions, tenien una dimensió urbana molt marcada.

¹²⁹⁰ APPV, Protocol d'Arnau Almirall, 21.176, 8 de gener de 1404.

¹²⁹¹ ACA, C. reg. 2187, f. f. 45v. 11 de gener de 1409.

Les causes que podrien explicar l'adhesió de les comunitats rural, o sinó, almenys d'alguns dels seus membres a les bandositats caldria cercar-les no únicament en el poder coercitiu dels senyors, que per altra banda, és innegable. Especialment, els posseïdors del mer imperi que estaven facultats per decidir sobre la vida i la mort dels seus vassalls i, senyaladament, els senyors de vassalls mudèjars, el control i la pressió sobre els quals s'havia incrementat l'últim quart del Tres-cents. Sinó també en diverses formes de patrocini i de protecció que podien oferir aquests senyors a les comunitats dels seues senyories. Cap la possibilitat, per exemple, que una part d'aquesta cooperació se vinculara a que els triomfs del senyor i la seua presència en els espais de poder, sobretot la cort reial, podia resultar en concessions beneficioses per als senyorius, de les quals ja hem parlat en un altre capítol.

Òbviament, les impositcions de cises sobre els productes bàsics (Taula F), entorn de les quals ja hem dissertat, i que permetien rescabalar-se als cofres senyorials, podia anar en contra dels interessos de les universitats rurals. Però en canvi, altres concessions com l'enfranquiment de les contribucions reials, també ja inspeccionada (Taula G) i altres gràcies reials podien revertir en benefici de les universitats locals. Per oferir només alguns exemples, d'una llista llarga, els privilegis per celebrar fires anuals, que fou concedit en 1393 a Olfo de Pròixida i al seu lloc d'Almenara,¹²⁹² o mercats setmanals, com el que fou atorgar a la noble Carrossa de Vilaragut i als jurats i prohoms de la seua vila d'Albaida, en 1387, els quals, endemés, se pogueren alegrar del permís per construir un almodí de gra amb les mateixes franqueses que tenia l'almodí de la capital, mercè a les bones relacions de la seua senyora amb els monarques.¹²⁹³ També, els habitants de les alqueries d'Orba, a la Vall de Laguar, que tenien com a senyor al cavaller Lluç de Bonastre, reberen directament del rei el permís per fer mercat setmana el dissabte.¹²⁹⁴ Fins i tot, el cavaller Bernat Joan, va rebre el permís per fer un port de càrrega i descarrega de mercaderies als eu senyoriu de Canet (Canet d'en Berenguer), a la desembocadura del riu Palància.¹²⁹⁵

Altra possibilitat apunta a que la complicitat dels vassalls, especialment dels mudèjars, en el conflictes nobiliaris pot deure's a la mateixa intervenció dels homes de bandos en les col·lisions de les aljames rurals, que acollien a bona part del terç de la

¹²⁹² ACA, C.reg. 1905, f. 21v-22r. 26 de març de 1393.

¹²⁹³ ACA, C. reg. 1891, f. 222r-v. 5 de setembre de 1387.

¹²⁹⁴ ACA, C. reg. 2191, f. 99v. 1 d'octubre de 1398.

¹²⁹⁵ ACA, C. reg. 1905, f. 107r-108r. 20 de maig de 1393

població del regne que eren musulmans durant la primera meitat del Quatre-cents.¹²⁹⁶ A 19 de setembre de 1406 el rei Martí va reprendre el baró Guillem de Bellví perquè, segons s'havia queixat l'abat de Santa Maria de Valldigna, el noble havia intervingut a la vall d'Alfàndec contra alguns moros que havien mort un dels seus vassalls musulmans.¹²⁹⁷ Això si, el patrocini dels senyors a les seues aljames per les salvaguardar els seus habitants i vindicar-los de les agressions que patien era un camí d'anada i tornada. En agost de 1405 el rei recriminà al virrei Ferrando López de Luna no haver actuat contra els Centelles que uns dies abans, havien matat uns moros de l'altra partida per venjar a tres moros del lloc de Gavarda,¹²⁹⁸ que era senyoriu del noble mossèn Olfo de Pròixida. A la qual cosa “*la part dels Solers volent fer semblant és venguda a Gaverda qui és loch de mossèn Olfo de Pròixida e ha morts ·III· moros e nafrats molts e finalment han robat, destroit e despoblat tot lo dit loch*”.¹²⁹⁹

En darrer lloc, no ens queda sinó referir-nos a la última categoria dels “homes perillosos”, els anomenats “bregosos” i dels “barallosos. L'entrada en escena dels quals era sinònims dels desastres en què prenién part les bandositats nobiliàries i ciutadanes. Per aquest motiu, entre dels expedients implementats per apaivagar el conflicte a Xàtiva, en 1389, podem observar, el rei va manar va manar que se foragitaren “*tots e sengles qui sien o seran seran de bandos o bregoses e batalloses*”.¹³⁰⁰ Tres anys després, abans que s'encetara la guerra entre els Soler i els Díez i Centelles, Joan I va concedir als jurats de la capital del regne el poder d'expulsar del seu terme a conveniència “*homines bricosi, vagabundi male vite et fame ac inhoneste conversacionis*” a fi salvaguardar la capital del regne de València.¹³⁰¹

Ara bé, el col·lectiu dels bregosos -igual que altres termes de caràcter despectiu emprats en el discurs de les autoritats reials i urbanes- potser per la seua indefinició, era una ferramenta retòrica en mans del poder per implementar polítiques repressives, contra la població més vulnerable però també contra les bandositats enfrontades, o contra una d'aquelles. Valga l'exemple que, en juliol de 1408, sots l'hegemonia dels partidaris dels

¹²⁹⁶ FERRER I MAIOL, Teresa, “Las comunidades mudéjares de la Corona de Aragón en el siglo XV: la población” en *De mudéjares a moriscos: una conversión forzada*, Vol. 1, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, Centro de Estudios Mudéjares, 2002, pp. 64-70.

¹²⁹⁷ ACA, C. reg. 2235, f. 154v. 19 de setembre de 1406.

¹²⁹⁸ ACA C. reg. 2248, Casa de Valldaura. 28 d'agost de 1405.

¹²⁹⁹ ACA, C. reg. 2234, f. 108r-109v. 9 de setembre de 1405.

¹³⁰⁰ ACA, C. reg. 1896, f. 153v-156v. 12 d'octubre de 1389.

¹³⁰¹ ACA, C. reg. 1901, f. 75v. 11 de setembre de 1391.

Vilaragut i dels Cervelló, el sobirà va donar als jurats i consell de València, a més de plena autoritat sobre l'assumpte de les guerres entre nobles, llibertat perquè pogueren foragitar únicament al seu criteri, "*bregosos i barallosos sense bens temporals*",¹³⁰² i la llicència per imposar la pena d'exili a la illa de Sardenya, en desembre del mateix any.¹³⁰³

El recurs a l'expulsió sistemàtica i altres mesures punitives -com la presó punitiva o els càstigs físics- a finals del Tres-cents però, no era una innovació en el context de les guerres nobiliàries sinó que, com ha apuntat R. Narbona, podríem inscriure-la en una trajectòria de polítiques que les autoritats urbanes, tant a València com a altres urbs mediterrànies havien anat posant en funcionament per combatre els efectes més indesitjables d'una població marginal, creixent al socaire de l'emigració del camp, que tenia la seua contrapartida en el treball forçat: o sia, de posar els necessitats en la disjuntiva d'ocupació assalariada o expulsió.¹³⁰⁴

Això no obstant, tampoc la violència nobiliària era una mera excusa per imposar de nou el bandejament dels més desfavorits. Per contra, no ens manquen evidències que alguns individus dels grups marginals nodrien les forces de les bandositats. En febrer de 1401, els jurats i consellers de València encarregaren el portant-veus de governador, la tasca de netejar la ciutat de "*mals hòmens bregosos e de mala fama, vida e conversació*" que s'havien involucrat en la guerra entre els Centelles i els Vilaragut i havien contribuït a la multiplicació de "*morts, nafres, furts, roberies, trencaments de camins, forces, violències, menaces, multiplicació d'alcajotes o freqüentadors de bordells, vagabunds [...]*".¹³⁰⁵

Tot i això els bregosos eren un component del discurs de les oligarquies urbanes i del poder reial que, amb dificultats, s'ajustava a cap col·lectiu real de la població. Si se vol, formarien part dels exabruptes adreçats als individus dels sectors populars que incorrien en activitats perseguides per la llei com els furts o la prostitució il·legal. Per bé, que, des dels poders públics, se recalrava que hi havia dues menes d'individus a disciplinar. Trobant-se encara al Port d'Ajaccio, a Còrsega, a finals de febrer de 1397, Martí l'Humà va refrenar les decisions dels regidors de la capital "*pro bono statu rey*

¹³⁰² ACA, C. reg. 2206, f. 27v-28v. 4 de juliol de 1408.

¹³⁰³ ACA, C. reg. 2206, f. 45r-v. 5 de desembre de 1408.

¹³⁰⁴ NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Las leyes de pobres en la metrópolis: mendigos, miserables, trabajadores en Valencia, 1306-1462", *Clío & Crimen*, núm. 9 (2012), pp. 170-183.

¹³⁰⁵ BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds. lit), *Manuales de Consells de la ciutat de València (1400 - 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, p. 115.

publice eiusdem civitatis” contra les nombroses persones “*de mala vida o d’avol condició*” que havien convertit la ciutat de València en la seua llar. Les quals eren, d’una banda, “*persones bregoses, baralloses, revoltoses e o d’altres perversitats per ocasió de les quals moltes bregues, treballs, revoltes e altres mals e dans [...] es fahien en la dita ciutat*”, que gaudien d’impunitat dels seus crims gràcies a les seues pròpies parenteles o a la protecció dels poderosos, incloent el bisbe de València. Per altra banda, persones sense recursos i que estaven capacitades per treballar però optaven per viure “*vagarosament e ociosa*”, amb la qual cosa se generaven “*furts, ladrocinis, tafureries*”. Com que corregir aquests individus criminosos “*és glòria de la senyoria divinal e reyal e utilitat de la cosa pública de la dita ciutat e bon exempli de molts*”, el monarca aprovava les mesures punitives del consell contra els primers i també que s’obligara els desqueferats a trobar feina o abandonar la ciutat.¹³⁰⁶

Aquesta classificació, si bé útil a efectes dels objectius que perseguïen els jurats i el consell de València, no deixa de ser una categoria indefinida de persones. Per bé que podem col·legir que s’adequava als estrats socials amb menys recursos i menys integrats en les diferents corporacions i xàrcies de solidaritat veïnal i familiar, possiblement perquè eren immigrants recents del medi rural. La imprecisió se veu reforçada perquè, a diferència dels menestrals, de qui coneguem l’ ofici, o dels homes del camp, que coneguem on vivíem, a que se dedicaven i encara quin era el senyor a qui pagaven els seus drets, cap individu, o massa pocs, és presentat com a marginal, delinqüent, bregós, malfaener o tafur, vocables rònegament designaven comportaments criminals la persecució dels quals podia variar amb el temps. Per finalitzar, topem amb una col·lectivitat millor determinada de la població que també se va involucrar en els conflictes nobiliaris i que se situava també en els marges de la societat cristiana, en aquest cas per la seua religió. Parlem ara de la moreria de València que, per les dades que tenim, possiblement se posiciona a favor dels Centelles, tal i com palesa l’ajuda dels Xupió a finals de l’estiu de 1409 perquè pogueren de nou infiltrar-se en la ciutat,¹³⁰⁷ tot i que l’opulent nissaga dels mercaders Xupió, en la primera meitat del segle XV difícilment encaixava en la taxonomia dels delinqüents violents o dels pobres de solemnitat.¹³⁰⁸

¹³⁰⁶ ACA, C. reg. 2209, f. f. 80r. 22 de febrer de 1397.

¹³⁰⁷ ACA, C. reg. 2187, f. 140v. 24 de setembre de 1409.

¹³⁰⁸ RUZAFÀ GARCIA, Manuel, “La familia Xupió en la morería de Valencia (1362-1463)” en ECHEVARRIA ARSUAGA, Ana (coord), *Biografías mudéjares o La experiencia de ser minoría: biografías islámicas en la España cristiana*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008, pp. 233-290.

Podem concloure que, si bé la presència de diversos sectors del que podem denominar sectors populars, per oposició a les elits sociopolítiques de la ciutat i del regne de València, està ben testimoniada, així com els diversos indicis de perquè se donaven aquestes aliances interestamentals, faria falta un estudi més conscient d'aquestes relacions de subordinació, o en alguns casos d'interdependència, que per les característiques i objectius de la nostra recerca no hem pogut abordar amb més deteniment -a més de pel raquitisme de les fonts en molts aspectes qualitatius de les relacions socials- i que ens ajudaria a comprendre millor la integració política i social del regne de València baixmedieval.

5.2.4-Els nobles i el dimoni

Les fonts administratives trasllueixen la preocupació dels monarques igual que dels regidors urbans de l'amenaça per al "bé públic" -cada vegada més confós amb les condicions de seguretat oportunes per a les transaccions comercials- o almenys l'expressió d'aquesta basarda s'havia incrustat fortament en els discursos de les autoritats públiques de la Corona d'Aragó en la segona meitat del segle XIV.¹³⁰⁹ En la lletra que Martí l'Humà va adreçar a les dotze parròquies de la ciutat de València, en desembre de 1397 mostrà de preocupat estava per la prosperitat de la ciutat "*axí com a cap d'aquest regne e una de les singulars de nostra senyoria*" que havia d'estar regida pels més savis i preparats i per això havien d'elegir persones "*persones bones, industrioses comunes i suficients no afeccionades ni parcials*"¹³¹⁰

Naturalment, tant aquest com el seu predecessor foren conscients dels perills per a la tan inestimable pau pública posaven els bandos. Al començament de la guerra o bando entre el Díez i els Soler a la capital del regne, en el memorial d'instruccions enviat a València amb el cambrer Francesc Desvalls Joan I assegurava estar convençut que la sola presència de "*persones parcials e especialment afeccionades a les dites parts*" podia ser la causa de "*molts torbs e inconvenients al bo e pacífich stament de la dita ciutat*".¹³¹¹

Encara Martí l'Humà fou més dramàtic en la seua reprimenda al virrei per la poca predisposició que havia mostrat contra els membres de les faccions que vagaven per la

¹³⁰⁹ SABATÉ I CURULL, Flocel, "La comuna idealitzada i rebutjada a la Catalunya medieval", en SABATÉ I CURULL, Flocel, *Els espais de poder a la ciutat medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2018, pp. 143-154.

¹³¹⁰ ACA, C. Reg. 2240, f. 18r-v. 12 de desembre de 1397.

¹³¹¹ ACA, C. Reg. 1967, f. 108r. 6 d'abril de 1396.

Ribera del Xúquer que, si escapaven del seu just càstig “*Nos en aqueix regne no-y calria anar sinó per fer hi novella població. E com nos lo dit regne lo qual nostres predecessors han guanyat ab efusió de sanch no vullam perdre per colpa e ocasió de les bandositats les quals no temen Déu ni nostra senyoria ni les penes de trayció e latres imposades han trenquat e trenquen contínuament furs e privilegis vells e nous*”.¹³¹² Per això, com li recordà Martí I al bisbe Hug de Llupià en febrer de 1408 era peremptori que “*les dites bandositats isquen de la ciutat e aquella romanga en tranquil·litat, pau i repòs*”.¹³¹³

No era per a menys, ja que el qui havia ocasionat, en última instància aquestos malvolers, i havia causat les bandositat no era altre que L·lucifer. O almanco, se l'assenyalava assíduament com a culpable; per exemple, de l'enemistat entre Pere d'Aragó i el seu sogre -“*pacis ac satore zizanie totis eis viribus instigante*”l- l' havia dit Joan I-, o uns pocs anys abans de les convulsions que patia la ciutat de Xàtiva “*per les grans bandositats que instigant l'sperit diabolical se son d'algun temps a ençà en la ciutat de Xàtiva entre-ls habitants d'aquella radicades*”.¹³¹⁴

La ubiqüitat de la influència mefistofèlica era tal -a ulls dels contemporanis- que es va convertir en cosa habitual citar-lo com a causa primigènia de les disputes en els pactes de treva temporal o de pau més o menys permanent. Per posar un exemple, el 2 de desembre de 1402, s'ajuntaren a fer les paus el donzell Joan de Castellverrt, fill del cavaller Guerau de Castellvert, d'una part, i el també donzell Ramon Castella, fill del noble Pere de Bellví entre els quals, feia alguns temps havia existit “*discordiam adinv[i]vicem iniquis motibus aliquorum pravorum verborum fore inter nos suscitatum sive motam dibaolica instigacione in iram nos promventes*”.¹³¹⁵ Aparentment però l'Angel Caigut no treballava únicament per sembrar discòrdia entre els membres de l'aristocràcia sinó que també les treves i paus entre individus dels grups populars l'invocaven; a tall d'il·lustració la concòrdia que signaren el 25 de maig de 1407 el paraire Martí d'Alfambra i el teixidor Antoni Guerau que s'havien barallat “*instigante humani generis hoste antiquo*”¹³¹⁶

¹³¹² ACA, C. Reg. 2234, f. f. 108r-109v. 9 de setembre de 1405.

¹³¹³ ACA, C. reg. 2183, f. 2r. 28 de febrer de 1408.

¹³¹⁴ ACA, C. reg. 1897, f. f. 149v-151v. 28 de novembre de 1389.

¹³¹⁵ APPV, Protocol de Bernat de Montalbà, 22. 158. 2 de desembre de 1402.

¹³¹⁶ APPV, Protocol de Joan del Mas, 25610, 25 de maig de 1407.

Tot i que existia un consens general sobre aquesta incidència diabòlica, és el nostre deure com a historiadors cercar causes més terrenals per a la conflictivitat dels grups dirigents en aquest període, o almenys intentar donar una explicació raonable al caràcter endèmic de la violència entre 1387 i 1410 més enllà de l'especial efervescència política ja mencionada. En la seua monografia, C. López fixava una triple causalitat de la violència entre la noblesa valenciana del Quatre-cents: política, per les possessions senyorials, els recursos i la mà d'obra -que de forma molt general podíem entendre com disputes per qüestions econòmiques o crematístiques, i per raons d'honor, atesa la importància que tenia aquesta dimensió identitària en la vida de la noblesa.¹³¹⁷

Tot i que podem coincidir en l'anàlisi que fa de les dues etiologies principals de la conflictivitat aristocràtica, ço és el conflicte polític que llargament hem revisat, almenys pel que fa a unes bandositats concretes, i les bregues que podien començar per una disputa crematística, hem de ser més crítics amb la tercera causa. Està fora de tota discussió, com hem repetit al llarg del nostre text que la salvaguarda de l'honor era un motiu -i pretext- per a la violència. Emperò, açò és deu a que la conflictivitat nobiliària tenia, fora quin fora la raó per la qual havia començat un bando, en si mateixa una dimensió reparadora, aspecte que estava modulad per l'honor, segons ha incidit la recerca en el camp de la violència urbana, que han tingut molta fortuna en diversos observatoris, sobretot de la península Itàlica com Florència i Bolonya, però també en altres indrets com Bohèmia o el comtat d'Holanda.¹³¹⁸

Els moralistes se'n feien ressò d'aquesta problemàtica que perllongava les disputes, sobretot per venjances sangonoses, com per exemple predicava Sant Vicent Ferrer, que les mares ensenyaven a els filles a pecar de vanitat i seduir els homes, mentre

¹³¹⁷ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005, pp. 155-189.

¹³¹⁸ BERAN, Zdenek, "Security in Late Medieval Bohemia: Vengeance in Norm and Practice" en en REINLE, Christine i WENDEL, Anna-Lena (coords), *Das Recht in die eigene Hand nehmen?: Rechtliche, soziale und theologische Diskurse über Selbstjustiz und Rache*, Baden-Baden, Nomos, 2021, pp. 79-100. CARAVAGGI, Lorenzo, "Dal pugnale al tribunale. Una vendetta fiorentina a Bologna ai primi del Trecento", *Reti medievali*, vol. 23, 2 (2022) pp. 67-91; HOPPENBROUWERS, Peter C. M., "Cases of Vengeance and the Moral Discourse on Retaliatory Violence in Late Medieval Holland" en REINLE, Christine i WENDEL, Anna-Lena (coords), *Das Recht in die eigene Hand nehmen?: Rechtliche, soziale und theologische Diskurse über Selbstjustiz und Rache*, Baden-Baden, Nomos, 2021, pp. 191-204; MARCITI, Nicola, "L'onorata violenza. Le consuetudini cavalleresche a difesa dell'onore dal Medioevo all'Età moderna: vendetta e faida di sangue in Romagna", *Studi romagnoli*, vol. 72 (2021) pp. 667-704.

els pares aprenien els fills mascles a dur sempre un coltell i estar disposats a matar.¹³¹⁹ Sens dubte, les obligacions de solidaritat familiar, podien ser un important estímul dels conflictes en tant que no només hi havia una actuació immediata davant de les agressions patides per un membre de la parentela més arrimada, sinó que també els fills podien inclinar-se a venjar els torts patits pels seus pares i avis.

Per això, ultra la motivació política i de competició pel poder en els governs municipals, la guerra dels bandos de València -igual que les seues vessants xativina i alzirenya- podien estar impulsades per uns antecedents d'enemistat, notablement, la guerra que s'havia escunçat entre 1373 i 1379. Com raonàvem en altra contribució amb S. Bernabeu és molt probable que la revolta unionista (1347-1348) poguera crear un precedent de la divisió política observable a mitjan centúria.¹³²⁰ No únicament perquè, en el marc de la repressió d'aquesta revolta i la tensió amb els eu germanastre l'infant Ferran (1329-1363), amb el qual va arribar a una conciliació temporal en 1357,¹³²¹ podem detectar la primera vegada que el poder reial, a través del batlle general del regne, va interferir en la renovació dels càrrecs de govern de la capital imposant un veto a alguns dels antics unionista i partidaris de l'infant Ferran als qui, no obstant això havia remés en desembre d'eixe any,¹³²² com ja hem tractat. Sinó perquè podem observar algunes correlacions entre els llinatges dels unionistes amb la partida dels Soler i dels Cervelló igual que algunes coincidències entre la fraternitat reialista i la bandositat dels Centelles.

Taula 5.4- Ascendència reialista i unionista.¹³²³

	Membres de la noblesa (1387-1410)	Antecedents reialistes	Antecedents unionistes	Cap vinculació
Bando dels Centelles	49	27 (55,10%)	6 (12,5%)	16 (33,33%)

¹³¹⁹ Forma part però, d'un manuscrit dels sermons del dominic, perdut en 1936 i del que només ens han arribat fragments a través de l'estudi del canonge R. Chabas. CABAS LLORENS, Roque, "Estudio sobre los sermones valencianos de San Vicente Ferrer que se conservan manuscritos en la Biblioteca Metropolitana de Valencia", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 8 (19033), p. 102.

¹³²⁰ BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, "Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)", *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 46 (2023) [Online].

¹³²¹ CABEZUELO PLIEGO, José V., "Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando: los acuerdos de Albarracín de 1357", *Anuario de historia del derecho español*, núm. 83 (2013), pp. 737-774.

¹³²² ACA, C. reg. 900, f. 10v-12r. 7 de desembre de 1357.

¹³²³ RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Diplomatari de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, pp. 122-339; ACA, C. reg. 900, f. 10v-12r. 7 de desembre de 1357.

Bando dels Soler, Vilaragut i Cervelló	41	-	16 (39,02%)	25 (60,97%)

Resulten molt reveladores, en alguns casos les coincidències entre els llinatges adherents als bandos oposats en els dos conflictes a mitjan i final del Tres-cents, mants exemples dels quals hem ja assenyalat en el capítol anterior en que ens hem ocupat de els aliances matrimonials. Per exemple, els germans Soler, que venien d'unionistes per partida doble: per ser nets de Pons de Soler i plançons d'Agnès d'Alpicat, qui era possiblement la neta d'altre unionista condemnat. Però també altres que no hem mencionat amb anterioritat, entre ells Arnau de Romaní, que podem vincular a Jaume de Romaní que igual que Pons de Soler fou condemnat a la mort per la seua militància unionista,¹³²⁴ els Solanes, que tingueren dos membres entre els repressaliats, tot i que de forma més clement,¹³²⁵ o fins i tot l'oncle d'Arnau de Romaní, el cavaller Pere Marrades, que com ja hem vist fou a penes encimbellat a la cavalleria en 1402, qui vindria també d'un draper unionista, Domingo Marrades.¹³²⁶

Més evidents i nombroses encara, son les connexions entre els centellistes i la Fraternitat Reialista, els llinatges de la qual coincidien amb més de la meitat dels valedors de mossèn Gilabert de Centelles mig segle més tard. Sense anar més lluny, els cosins Gialbert, àlies Ramon de Riusec, Eimeric, i Gilabert de Centelles, senyor de la baronia de Centelles eren nets del reialista Gilabert de Centelles.¹³²⁷ No cal tampoc que tornem a llistar tots els enllaços entre nissagues de la Fraternitat Reialista, com ara el noble Lluís d'Abellà amb Sibila Castellà; de Nicolau de Pròixida amb Elvira de Centelles o del vescomte de Xelva, Pere Lladró de Vilanova i Violant Boïl.

Amb tot, i com ja hem dit, les obligacions recíproques entre els components d'un mateix llinatge podien ser certament influents però no determinants. Efectivament, ja hem indicat unions matrimonials que desafiaven la endogàmia de bando tant pel que fa al conflicte de la Unió a mitjan segle XIV com a la guerra dels bando de València a començaments del segle XV. Tornem, de nou, a matrimoni entre Bernat Joan -fill del

¹³²⁴ *Ibidem*, p. 150.

¹³²⁵ *Ibidem*, pp. 295-296.

¹³²⁶ *Ibidem*, p. 232.

¹³²⁷ *ibidem*, p. 198.

jurista i conseller reial, després creat cavaller, Arnau Joan, un dels jutges que va encarregar-se de la repressió contra els unionistes-¹³²⁸ i Beatriu d'Abelló, filla del canvista, adherit a la Unió, Guillem d'Abelló,¹³²⁹ i la seua dona Guillamona Planell, qui, en la generació dels seus fills, després de la seua mort, va tindre com a gendre a Jon Gascó, cabdill de la facció dominant a Xàtiva, al menys des del 1405, i alineada amb els Soler, Vilaragut i Cervelló.

Podem pensar, consegüentment, que almenys una part de les solidaritats i lligams de “valença” o “afinitat” se recomposaven a cada generació i en cada cicle de conflictivitats per causes molt diverses. Per aquesta raó, no podem sinó considerar la guerra entre el marquès de Villena i Pere de Centelles contra Antoni i Berenguer de Vilaragut en la dècada dels 1370 com el principal precedent dels bandos de València, ja que va reunir a bona part dels llinatges contendents en cada facció durant el conflicte del regnat de Martí l'Humà: els Centelles, els Castellà i els germans Pere Lladró i Vidal de Vilanova enfrontats als Vilaragut, Juan Jiménez d'Urrea, aleshores marit de madona Carrossa de Vilaragut, Pere Boïl i els seus fills i Pere i Galceran de Tous.¹³³⁰

Tot i això, des del nostre punt de vista no se tracta de la primera part de la guerra dels bandos de València, tot i que l'explicació d'un conflicte latent per dècades encaixa de la conflictivitat entre els grups dirigents com una “no-pau permanent” amb agressions i paus cícliques. Primer que tot per la dimensió municipals -i la connexió entre les ciutats de València i de Xàtiva i la vila d'Alzira- de la guerra i la competitivitat envers l'entramat institucional del poder. També pels canvis, a tall de mostra, podem esmentar que el “vilragutista” Martí Eiximenis d'Orís era fill d'Eiximén Pere d'Orís -que morí a principis de 1390-¹³³¹, el qual havia sigut partidari dels Centelles fins a 1379.¹³³²

Però sobretot per l'absència del marquès de Villena qui estava immers, ell mateix en altres guerres; primerament, i ensems amb Arnau d'Erill, a qui ell havia fet cavaller contra els barons de Pinós, Bernat Galceran de Pinós i el seu fill, Pere de Castre, al

¹³²⁸ Ibidem, p. 685.

¹³²⁹ Ibidem, p. 664.

¹³³⁰ COSTA I PARETAS, Maria Mercé, “Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 533-534.

¹³³¹ APPV, Notal de Vicent Queralt 1.413, 20 d'abril de 1390.

¹³³² COSTA I PARETAS, Maria Mercé, “Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 534.

Principat de Catalunya, almenys des del 1389,¹³³³ en la qual, a desgrat de la intermediació de Pere, comte d'Urgell, qui va erigir-se com arbitre en 1401,¹³³⁴ no se va arribar a una reconciliació amb garanties sinó en l'estiu de 1403.¹³³⁵

A continuació amb el seu fill propi, el comte de Dénia, per una sèrie de divergències entre pare i fill que havien començament amb l'entrega del plançó en hostatge després de la batalla de Nàjera (1367),¹³³⁶ la qual, tot i els esforços de la corona perquè el comte de Dénia se comportara amb el seu ancià pare com un bon fill i reconciliar ambdós,¹³³⁷ se va intensificar en la violència a partir de la decisió del marquès de desheretar el seu primogènit en 1408,¹³³⁸ amb la invasió de les senyories d'Alfons el Vell per part del seu fill i els seus partidaris, començant per la vila de Gandia a finals d'eixe any.¹³³⁹

No és descabellat pensar que els canvis en les afinitats o, de fet, algunes enemistats havien nascut de plets per la possessió de senyories, drets i rendes dominicals, propietats fundiàries o per deutes. Verbigràcia, el llarg litigi de madona Carrossa de Vilaragut amb el seu cosí Berenguer de Vilaragut. Podem també treure a col·lació el plet entre Arnau Joan i el seu fill, Bernat Joan, per la meitat del lloc de Catadau amb poderosos Centelles, senyors de la baronia de Torralbes, va fer germinar la desafecció entre els dos grups familiars. Joan el Caçador, per evitar una sèrie de mals que, deia, vindrien si no se posava remei prompte va manar, en 139 al portant-veus de governador del regne, la instrucció del procés per determinar els drets de cada part en la reversió a la corona de la meitat de Catadau, de mans de Gilabert de Centelles, avi dels capitostos Centelles, i la seua posterior revenda per part de Pere el Cerimoniós a mossèn Arnau Joan, amb el vicecanceller per al regne de València, misser Domingo Mascó, i mossèn Ramon Tolsà, advocat del fisc.¹³⁴⁰

¹³³³ ACA, C. reg. 1949, f. 65r-v. 15 de maig de 1389.

¹³³⁴ ACA, C. reg. 2233, f. 189r. 2 de febrer de 1401.

¹³³⁵ ACA, C. reg. 2245, f. 158v. 26 de juliol de 1403.

¹³³⁶ Podem trobar una explicació més detallada en CASTILLO SAINZ, Jaume, *Alfons el Vell, Duc Reial de Gandia (1342-1412)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, pp. 195-220.

¹³³⁷ ACA, C. reg. 2249, f. 99r. 10 d'agost de 1406.

¹³³⁸ ACA, C. reg. 2251, f. 100r-v. 20 de setembre de 1408.

¹³³⁹ ACA, C. reg. 2245, f. 113r, 27 de novembre de 1408.

¹³⁴⁰ ACA, C. reg. 1949, f. 19v, 2 de novembre de 1391 i f. 25v-26v. 17 de novembre de 1391.

Idènticament el llarg plet per les senyories de Carlet, Benimodo i Massalet, al terme d'Alzira, amb els hereus de Pedrolet de Montagut,¹³⁴¹ podia haver contribuït a l'animadversió entre Manuel de Montagut, un centellista, i Galceran de Castellví, que fou jurat l'any 1407, i que va tindre una disputa amb el portant-veus centellista Guillem Ramon de Montcada per la decisió unilateral del primer de treure de la presó el moço d'un trull de vi,¹³⁴² malgrat que Montagut era el gendre de Castellví pel seu matrimoni amb Damiata de Montagut.

Amb tot, i com poden mostrat estos exemples, és que no totes les divergències havien de desembocar en l'ús de les armes puix qu existien almenys la via tant judicial - als tribunals reials- com la via de l'arbitratge que fou la preferida per evitar “discòrdies”, segons s'expressa en molts dels compromisos davant d'àrbitres, com ara el que subscripiren en 1392 els cavallers Diego de Cetina i Ruy Roís de Corella¹³⁴³ i sobretot per evitar les oneroses despeses que un procés judicial podia implicar. D'açò és bon testimoni, el compromís que, a 21 de maig del mateix any, els cavaller mossèn Arnau Llançol, habitador de Xàtiva, i el donzell Gil Rois de Pollo, curador testamentari dels fills i hereus de mossèn Jaume de Selma. Aquest havia entrat en ple contra el Llançol, juntament amb altre generós, Durà de Lisó, “*per raó d'un pam d'aigua*” del seu lloc de la torre de Na Peirona, situat al terme general de la ciutat de Xàtiva davant de la cort del lloctinent de portant-veus dellà Xuquer, però el cavaller li demanà, per evitar als infants, el desemborsament de més diners que pogueren resoldre el seu litigi mitjançant un arbitratge.¹³⁴⁴

El recurs a la violència, podem inferir, se donava sobretot, i simplement, perquè existia un marc legal i mental que l'avalava com una de les vies per resoldre un contrast entre individus i famílies, igual als litigis davant dels jutges reials o als compromisos per via d'arbitratge si se volia estalviar recursos. De manera que la violència podia acomplir una funció reparadora dels desequilibris per assolir una concòrdia tot i que no una pau lliure d'agressions com l'entenem amb els paràmetres actuals; d'ací, la “no pau-permanent” preconitzada per antropòlegs i estudiosos de les ciències socials.

¹³⁴¹ APPV, Testamentari de Bernat de Montalbà 844, 16 de gener de 1410.

¹³⁴² ACA, C. reg. 2183, f. 110r. Sine data.

¹³⁴³ ARV, Protocol d'Antoni Peralada, 3251, 10 de gener de 1392.

¹³⁴⁴ ARV, Protocol d'Alfonso Ferrer 2597, 31 de maig de 1392.

La legislació sobre la guerra “privada” no va canviar en vora un segle i mig fins les corts de 1401-1403, com hem vist a causa del problema de les bandositats.¹³⁴⁵ En termes generals, la llei foral permetia que els homes de paratge i ciutadans honrats se feren la guerra, sempre que se guardara un termini de deu dies després d’haver anunciat el desafiament de manera pública,¹³⁴⁶ d’ací que els desafiaments s’anunciaren públicament a través de requeriments notariais i lletres de batalla i sempre que no hi haguera una prohibició expressa del rei,¹³⁴⁷ qui tenia dret, com hem vist a imposar treves quan decidira, ni desafiar el seu senyor directe,¹³⁴⁸ ni perjudicar “*els seus lauradors ni als sarrahins, ni als béns d'aquells qui guerrejaren, mas ells entre*”.¹³⁴⁹

Per això, la guerra legal, sobretot, s’orientava envers els combats individuals en que els contendents estigueren el més igualats possibles, no només pel que fa a la seua condició o estament -“*los cavallers no·s combaten ab altres sinó ab cavallers, e burgeses ab burgeses, e vilans ab vilans, e payeses ab payeses*”- sinó també físicament, per la qual cosa havien de ser mesurats en el tren superior i les extremitats, i en els mitjans que posseïen -tant la penyora que havien de pagar de forma prèvia a entrar en la lliça com les armes emprades, dues espases i dues masses però no dagues de misericòrdia, que, fins i tot, per garantir la màxim equanimitat no podien estar manipulades màgicament “*no meta sucre candi en null loch de l'escut, ne en altre loch, ni port nòmina ni breu ni pedres precioses, ni neguna altra machinació*”.¹³⁵⁰

També, el cas de la guerra de 1373 a 1379, l’actuació de la monarquia, especialment des de la segona meitat del segle XIV, fou promocionar aquesta via -el combat cavalleresc- pe resoldre les diferències que podien desfermar violències més grans. No només tenim posar l’exemple dels ja esmentats Berenguer Arnau de Cervelló i de Pere de Montagut en 1403, qui combateren davant del sobirà, sinó també del donzell Joan Castella a qui el rei havia citat l’1 d’octubre de 1397 proper “*per tenir plaça a vos e a mossèn Bermat de Vilarig denant nostra presència*”, tot i que ho hagué d’ajornar fins a l’1 de desembre.¹³⁵¹

¹³⁴⁵ Sobre el “dret de guerra” a la llei foral: FERRERO MICÓ, Remedios, “Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral”, *Saitabi*, núm. 35, (1985), pp. 95-110.

¹³⁴⁶ Furs, Llibre 9é, rúbrica VIII “De malfeytors”, XIV.

¹³⁴⁷ Furs, Llibre 9é, rúbrica VIII “De malfeytors”, XII.

¹³⁴⁸ Furs, Llibre 9é, rúbrica VIII “De malfeytors”, XIII.

¹³⁴⁹ Furs, Llibre 9é, rúbrica VIII “De malfeytors”, XV.

¹³⁵⁰ Furs, Llibre 9é, rúbrica XXII “De batalles”, I-XXVIII.

¹³⁵¹ ACA, C. reg. 2238. f. 23r. 4 de setembre de 1397.

Tanmateix, en moltes ocasions la violència a la que se recorria, per bé que emparada per la llei, desbordava els marges del que permetien les lleis del regne. Per contra, els usos i costums de la noblesa, revestits amb l'hàbit de la cavalleria, s'inclinaven per una violència restaurativa en que cada agressió era contestada per un atac similar en la forma i la intensitat a la injúria i patida i, sobretot, públic per anunciar a la resta del cos social la disposició dels mitjans i la voluntat per fer-se respectar.

El caràcter performatiu de la violència se pot materialitzar amb la pompositat dels desafiaments entre membres de la noblesa. Ja finalitzada la guerra, en desembre de 1412, continuaren les disputes aristocràtiques per les formes usades. Per això, en desembre de 1412, Pere de Montcada va contractar al trompeta Aparisi perquè presentara els seus deseiximents a Felip de Boïl.¹³⁵² Però uns pocs anys abans -possiblement pels volts de 1407 o 1408 per la menció a la treva reial- mossèn Berenguer de Vilaragut havia presentat sengles llibells de batalla (cartells públics de desafiament) als barons mossèn Gilabert de Centelles i Eiximén Pérez d'Arenós qui “*estant ab mi en pau e en treva és vengut ab molts companyes de armes e de cavall en la plaça damunt casa mia*”¹³⁵³

El sol fet d'apropar-se a l'adversari, sa casa o fins i tot la parròquia en què vivia podia considerar-se un acte d'agressió. D'ací la necessitat de respondre-hi amb contundència. A finals de 1399 la presència dels quatre germans Pere, Bernat, Joanet i Ferrer Suau per la plaça del Mercat va encendre els alarmes d'un patró de galiota, que formava part de la dependència de mossèn Lluís Carbonell, el qual no va tardar a enviar els seus escuders armats.¹³⁵⁴ Per això, les refregues, “bregues” o batalles campals sovintejaren durant la guerres de bandos, malgrat que la multiplicitat enganyosa de termes no ens ha de fer veure una batalla entre dos exèrcits moderns.

La ciutat de València va ser l'escenari d'algunes topades, pel general poc sagnants amb excepcions com la baralla en la Plaça del temple de 1398, i més que hi haurien hagut si no haguera sigut per l'actuació dels magistrats urbans, dels enviats plenipotenciaris o de les figures d'autoritat en qui el rei va delegar la intervenció en els bandos com ara el bisbe Hug de Llupià qui, segons contaren els jurats i consell general al rei, en maig de

¹³⁵² ARV, Protocol de Ramon del Mas, 706, 22 de desembre de 1412.

¹³⁵³ BNE, Ms. 7811, f. 93v. Sine data.

¹³⁵⁴ CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930, p. 74.

1401, va frustrar una batalla cap a la qual se dirigien mossèn Jaume de Soler i els barons Pere de Vilaragut i Lluís d'Abellà “*e los altres de lur part eixints del barri del dit mossèn Jacme de Soler*”, armats i al so d'una trompeta envers la plaça del Mercat “volent tenir plaça” allí a mossèn Gilabert de Centelles.¹³⁵⁵

Altre bon exemple seria la batalla o brega de Llombai, en desembre de 1404, entre les partides dels bandos que tot i que va poder influir en la pèrdua del poder dels Centelles, i de fet, és un dels esdeveniments de la guerra que fou recollit en cròniques posteriors com el cèlebre Dietari del Capellà qui la situa en abril de 1404, i parla del “Camp de Lombay” -denominació manllevada dels encontres cavallerescos-i d'un gran nombre de víctimes¹³⁵⁶ igual que els monumentals *Anales de la Corona d'Aragón* escrits per Jerónimo Zurita. en el segle XVI, on llegim que “*desbaratado don Gilabert de Centellas por sus contrarios junto a Lombay y murió en la pelea don Aymeric de Centellas y perdieron su pendón y fueron muertos Damián de Monserve [Damià de Montsoriu?], Ferrer Suau y Pedro de Soler y otros*”.¹³⁵⁷ Si bé, una anotació d'un notari contemporani, Bertomeu Gomis, situa la refrega el 16 de desembre de 1404 (Doc. 46) i no destaca ni la mort del senyor Eimeric de Centelles, qui figura com a mort ja en novembre d'eixe any,¹³⁵⁸ sinó només que Pere de Cervelló va caure a terra colpejat al cap per un membre dels Centelles, cosa que no li va impedir seguir dirigint el seu bando amb normalitat després de la batussa.

La part de les lluites, emperò, en què millor se poden apreciar les qualitats restauradores de la violència és en la “venjança de sang”, és a dir, pagar la mort d'un membre del bando o de la parentela amb la mort d'un dels enemics. Ja hem vist com, en 1405, les partides, a la comarca de la Ribera, s'havien dedicat a matar els vassalls mudèjars els uns dels altres, en violació flagrant de la legislació foral que ho interdiu.

Però les baixes entre els generosos i ciutadans no foren menys nombroses. En desembre de 1403, quasi mig any després de dos crims -el de mossèn Jaume de Soler d'una banda, i el de Jaume Jofré, per altra- el monarca comunicà als seus oficials al regne

¹³⁵⁵ Ibídem, pp. 137-141.

¹³⁵⁶ RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, p. 155.

¹³⁵⁷ CANELLAS LÓPEZ, Ángel (ed.lit), *Jerónimo a finals de maig de 1391, Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Instituto Fernando el Católico”, 2003 [Edició electrònica], Llibre X, cap. LXXIX

¹³⁵⁸ ARV, Notal de Martí d'Alagó, 2501, 22 de novembre de 1404.

de València una sèrie de condemnes que havia afirmat contra els que havien assassinat els seus rivals sense els preceptius deseiximents. Entre ells estan mossèn Martí Eiximenis d'Orís per haver mort cinc anys abans el noble Pere de Centelles a la Plaça del Temple - malgrat que el germà del difunt sempre havia culpait el seu aliat mossèn Jaume de Soler -, al donzell Joan de Pertusa per la mort del barber Joan de Burgos, a altre donzell, Damià de Montsoriu, de Xàtiva, per la mort del ciutadà de Xàtiva Pere de Torres i a Pere Marrades per la mort del ciutadà de València Jaume Jofré.¹³⁵⁹

Fins i tot, podríem relacionar l'assassinat de Ramon Boil, en març de 1407, ocorregut a mans de Berenguer de Reixach,, no tant amb el context general de la disputa pel poder sinó amb una venjança per l'atac que va patir el donzell Gilabert de Reixach a mans del seu germà, Felip de Boil, senyor de Manises i un dels seus escuders, a la plaça davant del Palau del Real de València, en presència mateixa del a finals de 1406, després del qual, el monarca encarregà la cerca dels culpables per les viles de Xàtiva i d'Alzira, ja sota domini dels partidaris dels Vilaragut, Soler i Cervelló.¹³⁶⁰

Ara, aquestos exemples ens permeten també capir que una mort no sempre i necessàriament conduïa a un altre òbit violent. Existia la possibilitat de fer la pau amb els parents i amics de l'assassinat. A tall d'il·lustració, el donzell a Lope Eiximenis de Tolsana va matar un llaurador del terme de la vila, Bernat Riberes, però com havia fet pau amb els familiars i afins del difunt formalment i davant del notari Pere Destorrent a 23 d'agost de 1390, va poder beneficiar-se d'un guiatge reial en maig de l'any següent.¹³⁶¹ Martí Eiximenis d'Orís, per exemple, va viure encara alguns anys més i en el seu testament, a 3 de febrer de 1408, entre els seus llegats pietosos va manar que foren celebrades 1000 misses no només i "*per les ànimes de tots aquells que són morts en la mia bandositat*", sinó també per la de mossèn Pere de Centelles,¹³⁶² senyal inequívoca que, a pesar de l'enemistat, existia un profund respecte entre homes d'armes que combatien sots uns semblants codis d'honor.

Per altra banda, la mort de Jaume Jofré, oncle de Damià de Montsoriu, qui era fill del cavaller xativí Galceran de Montsoriu i la seua dona, Margarida Jofré,¹³⁶³ és molt

¹³⁵⁹ ACA, C. Reg. 2231, f. 182v-183r. 8 de desembre de 1403.

¹³⁶⁰ ACA, C. reg. 2235, f. 167v. 6 de desembre de 1406.

¹³⁶¹ ACA, C. reg. 1899, . 220v-221r 29 de maig de 1391.

¹³⁶² APPV, Protocol de Pere Clariana, 18.473, 3 de febrer de 1408.

¹³⁶³ APPV, Protocol de Bertomeu de la Mata, 21.910, 11 d'agost de 1398; ARV, Protocol de Guillem Cardona, 503, 15 de febrer de 1404.

possible que estiguera vinculada a l' homicidi comés pel de Xàtiva contra Martí de Torres, segons se desprèn de les demandes posades per la viuda de Jaume Jofré, Elionor de Bonastre, en 1403 tant contra Pere Marrades com contra Pere de Torres, fill de Martí de Torres, ciutadà de Xàtiva pel crim contra el seu marit. Mentre que el primer va avindre's a pagar una indemnització monetària onerosa, ni més ni menys que 1.000 florins d'or,¹³⁶⁴ el segon, que ni tan sols va poder ser apressat per dur-lo davant del rei, fou condemnat pel monarca a “mort natural”, si mai l' enxampaven, “*a mort natural ço és, que li escapcen el cap i morirà naturalmen*”.¹³⁶⁵

Al final s'executava una venjança de sang però no a través dels mitjans propis de la viuda ni dels seus fills o altres familiars sinó pel rei a través dels mecanismes de la seua administració, igual que se va procedir contra els assassins del seu portant-veus de general governador, mossèn Ramon Boïl. I és que, al remat, la justícia dels monarques, de vegades flexible i clement, de vegades implacable, no era també una forma de venjança violenta contra aquells qui havien ferit els eu orgull, les seues prerrogatives o els seus aliats en el govern dels territoris?

No només, com en aquest cas una venjança en l'immediat. Sinó que, mercé a tot el que s'ha avançat en la història política urbana del segle XV, com ja hem citat, l'aliança dels Centelles amb el poder reial a partir de 1412 permeté a aquest últim obtindre un magne suport per als seus projectes militars en la Mediterrània, sobretot en la forma de quantiosos préstecs. Però també donà l'oportunitat als primers fer valdre la seua venjança en la forma d'un suport institucional. Encarnat en la ceda reial de 1418, demanada per les oligarquies centellistes, i la posterior insaculació assajada a Xàtiva en 1427 i després introduïda a altres viles, com ara Alzira en 1446, que a la fi i a la cap asseguraven la seua hegemonia i la dels seus partidaris sobre un sistema polític que s'anava tancant en si mateix. Cap millor venjança i a més termini, en definitiva.¹³⁶⁶

¹³⁶⁴ APPV, Prtocol d'Andreu Polgar, 23.179, 10 d'octubre de 1404.

¹³⁶⁵ ACA, C. reg. 2272, f. 14r-v. 3 de març de 1404.

¹³⁶⁶ BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, “Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)”, *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 46 (2023) [Online] .

CONCLUSIONS

Effectuer la recherche sur la noblesse médiévale -n'importe d'où- entraîne des batailles : contre les sources, sa logique interne et ses silences, contre le langage et la mentalité d'autre société -le temps passé est, enfin, un pays inconnu à conquérir- et contre nos propres limitations. Néanmoins, cela ne doit pas nous effrayer de nous lancer à la conquête des nouvelles découvertes. La noblesse du royaume de Valence fut, elle-même- le produit de la conquête et la colonisation féodale du royaume au XIIIe siècle qui permirent l'incorporation des terres valenciennes à l'ordre social, politique et économique de l'Occident médiévale.

L'arrivée des premiers membres de l'aristocratie est liée aux dons de la monarchie conquérante en échange de l'aide militaire contre la résistance sarrasine entre 1248 et 1278. Ces dons du pouvoir royal, cependant, furent assez minces au début. Ce n'est qu'à la fin du XIIIe siècle que la seigneurialisation eut des avances notables jusqu'à s'imposer sur près de la moitié du territoire du royaume -seulement pour les seigneuries laïques- et surtout, des 1329 qu'une partie de la juridiction royale -la plus basse- fut octroyée aux seigneurs en échange de son acquiescence des furs ou lois du royaume de Valence que le pouvoir royal s'est battu pour imposer à l'ensemble du territoire du royaume, surtout face à une partie des grands barons aragonais et valenciens.

Depuis les origines, la noblesse valencienne était divisée en trois rangs les rics homes (barons), les *cavallers* (chevaliers) et les *infançons*, puis *donzells* (damoiseaux). Mais le long de la première moitié du XIVe siècle cette stratification devient plus marquée, au moins sur les sources, en même temps et paradoxalement que le groupe nobiliaire devint de plus en plus soudé. Les documents les nomment les *generosos* ou *homes de paratge*, dénominations qui reviennent à de origines familiales nobles, ou encore la *cavalleria* -la chevalerie- pour faire rappeler qu'ils constituaient *l'ordo militis* consacrée à la défense de la religion et de la chose publique.

Le renouvellement de nomenclature ne fut dû à un changement stylistique, mais obéit à l'évolution du marc juridique. Certes, très peu des éléments distinguaient spécifiquement l'aristocratie des élites bourgeoises ou *ciutadans honrats*. Particulièrement, que certaines affaires judiciaires pouvaient être portées devant la cour du *portant-veus* ou représentant

du roi en lieu de la cour magistrat ordinaire, à la juridiction de laquelle étaient soumis pour le reste. Les nobles n'étaient, non plus, exemptes de la fiscalité municipale -pour l'entretien des murs et douves- ni de la fiscalité royale, sauf de la *peita* dans certains cas et villes.

Pourtant, la noblesse, en soi, était considérée une condition honorable et privilégiée dont la transmission fut codifiée le long du XIVe siècle. Celle-ci était acquise par la naissance d'un père noble -le mariage avec un *home de paratge* pour les femmes- et les bourgeois et roturiers par charte royal, laquelle mettait l'emphasis soit sur des soupçonnés origines nobles, soit sur les mérites et la rectitude du donataire. En outre, cette condition permettait, à l'exception des *rics homes*, accéder à l'élection annuel des postes du gouvernement et magistrats urbains de Valence et autres cinq villes du royaume, y compris Alzira, Castelló et Xativa depuis 1329 et de se faire représenter personnellement au *braç militar* des *Corts* (États Généraux). Or, il y eut des différences notables dans la participation aux gouvernements citadines des villes autres que Valence. On peut contraster le cas de Castelló, où la réduite et pauvre communauté aristocratique locale ne participait que sporadiquement, au cas de la ville d'Alzira, plus au sud, où une communauté aussi maigre avait une présence régulière dans le conseil et les magistratures.

Les changements de la composition de la noblesse valencien le long du XIVe siècle ne nous sont connus que partiellement et grâce aux listes de barons, chevaliers et damoiseaux convoqués soit à l'arrière-ban, soit aux *Corts* du royaume. Avec des différences notables dans le nombre des individus et la précision avec laquelle sont distinguées entre le début et la fin du siècle. A ce défaut des sources qui provoque par exemple des « résurrections des lignages » après un temps où sont absentes, s'y ajoute un problème heuristique. C'est quoi un *llinatge* (lignée) ? Parce que ça serait trompeur considérer que la disparition d'une lignée se produit seulement parce que les femmes héritières ne donnaient -avec des exceptions- leur nom de famille à leurs fils. Encore plus, était possible pour une lignée aristocratique, sauf que tous les membres étaient morts ou s'étaient démenagés du royaume disparaître ? Malgré le discours chevaleresque sur les obligations morales des chevaliers, ni leur pauvreté, ni leurs métiers peu honorables non plus les crimes plus graves leur pouvaient ôter leur condition privilégiée.

Cependant ces précautions, on a observé une mobilité relativement haute avec un 50% des lignages qui ont disparu tous les cinquante ans entre la moitié du XIVe siècle et le début du XVIe siècle. Vers 1400 on peut observer que seulement un lignage sur cinq pourvoit se retracer jusqu'à la fin du XIIIe siècle tandis qu'un 15% étaient des nouvelles incorporations depuis 1375 issus des rangs des bourgeois, tels que les Jofré, Marrades ou Carbonell. En ce qui concerne aux barons, leur petit nombre -vint lignages à chaque génération à peine- et leur poids sur la politique de la Couronne d'Aragon les rend très retraçables.

Jusqu'aux années 1360 le groupe des *rics homes* fut relativement stable avec une grande majorité, plus de très quarts des lignages, qu'étaient descendants des barons arrivés en temps des conquêtes, tels que les Luna, Bellpuig o Urrea, ou des branches cadettes de la dynastie royale, par exemple, les comtes de Ribagorça. Entre les années 1350 et 1360 se produit la montée et la rapide chute des demi-frères du roi Pierre IV, Joan et Ferran, qui coïncide avec la disparition (masculine) de certains des lignages les plus anciens, la place desquels est occupé par des lignées tout récemment ennoblies grâce au service à la couronne : Boïl, Escrivà, Sánchez de Calatayud, Castellà, etc. En outre les disparitions permettent la concentration en très peu des mains des vastes seigneuries : les marquis de Villena, les comtes de Luna et les vicomtes de Vilanova constituaient les plus grands seigneurs féodaux de la fin du XIVe siècle

On s'est demandé aussi, sur quel pourcentage de la population du royaume était « noble » au début du XVe siècle. Cette interrogation est liée, à son tour, aux débats pas encore fermés sur la démographie du royaume de Valence du bas Moyen Âge. D'ailleurs : quelle était la taille moyenne des familles nobles ? On sait que les *generosos* avaient un nombre plus grand de fils que les secteurs populaires urbaines et rurales. Mais comment le préciser quand très rarement des documents nous donnent une relation complète des membres des familles ? Estimant une population au royaume de Valence d'environ 250.000 individus vers 1400 et considéraient que chacun des 547 hommes censés aurait eu 5 descendants de moyenne, cela nous indique que la population nobiliaire, le fort pour le faible, ne faisait qu'1,2% de la population totale.

La maintenance -reproduction- de cette population dépendait de l'institution du mariage. Nous avons été capables de dénombrer 299 mariages entre 1387 et 1412, à partir desquels certaines conclusions se font évidentes. Notamment, l'homogamie de la noblesse

valencienne puisqu'au surplus d'un quart (25,75) de mariages dont on n'a pu pas identifier l'origine familiale de l'épouse, le 40% des femmes mariées étaient issues de la petite noblesse du royaume contre 16% seulement des femmes de familles bourgeoises, soit bourgeois rentiers, soit professionnels libéraux tels que notaires ou médecins, mariés avec des nobles. Seulement la haute noblesse se marie, en proportions semblable, aux filles des chevaliers et damoiseaux et aux filles d'autres barons ou aux moins du 5% des femmes qui venaient dehors le royaume de Valence, ou encore dehors de la Couronne d'Aragon péninsulaire.

Sans doute le choix d'une épouse était influé par la dot qu'elles pouvaient verser. Avec une dote moyenne de 42.000 sous valenciens, la plupart des dots qu'on a pu quantifier se situent entre 30.000 et 60.000 sous, encore une minore ont versée des sommes plus grandes, parmi elles, Aldonça, fille du marchand Pere Bou, pour se marier au chevalier Martí Pardo ou Joana Rabassa, fille d'un avocat adoubé chevalier, qui versa 100.000 sous pour se marier avec Pere de Centelles, fis d'un des grands du royaume. Dans ces cas, on peut imaginer que les dots gonflées étaient le prix à payer pour l'hypergamie féminine.

Pourtant dans autres maintes unions on voit aux hommes dépensant de quantités élevées outre du *creix* (moitié obligée de la dot versée par le mari) en concept de cadeau nuptial. Ce qui nous défend de penser à un but purement économique du mariage. En revanche, n'est guère difficile y trouver des intérêts politiques : pour consolider alliances déjà créées, par exemple, entre les anciens unionistes, Alpicat et Soler, ou royalistes, Diez et Villanova, effrontés en la révolte de l'Union (1347-1348) contre Pierre IV. Mais autres mariages avaient une sens totalement différente parce qu'ils étaient destinés à faire la paix. Jean Ier pour arrêter la vengeance des Sanoguera contre les Valleriola en 1388 ordonna arranger un mariage entre leurs familles. Autres, en effet, pouvaient représenter la réconciliation entre unionistes et royalistes, par exemple, Bernat Joan, fils du juge que condamna maintes unionsites avec Beatriu d'Abelló, fille d'un banquier unioniste.

Le groupe domestique ou *casal* d'un noble est un ensemble amorphe, complexe et dynamique qui ne se limite pas aux époux et à leurs descendants directs, bien que ceux-ci étaient nombreux. En général, même s'il y eut des exceptions notables comme le comte de Dénia affronté à son père, le marquis de Villena, les liens entre le père et les fils males, spécialement le fils aîné, étaient bien consistantes par comparaison aux rapports plus fragiles des parents avec les puînés et les filles. Même si la majorité d'état -d'après la loi

forale, au moins- était atteinte à 20 ans, les filles quittaient la maison des parents prématurément -on peut estimer qu'entre 15 et 20 ans, plus tôt que les femmes des secteurs populaires- pour se marier, aussi bien qu'une minorité de males et femmes que rentrent en religion ou encore qui se faisaient déshériter au profit de la conservation du patrimoine familial pour leur frère aîné.

En plus des fils, existait un nombre très variable de serviteurs qui remplissaient des fonctions diverses. La présence et le nombre des domestiques et des esclaves reliait sur trois facteurs. La richesse et le statut familial, bien sûr, avec des maisons baronniales ayant bien plus de 4 domestiques en même temps. La jeunesse des fils, puisque tandis qu'ils étaient des enfants et vivaient chez leurs parents ils étaient élevés par des nourrices, des précepteurs et des servantes. Le minimum pour vivre noblement c'est un écuyer pour l'entretien des chevaux et les armes des garçons, et une servante pour aider les filles. Mais aussi de la situation politique de la famille puisqu'en temps de guerres entre familles, les individus de la noblesse pouvaient se doter de compagnies de jusqu'à 30 ou 40 écuyers - les group le plus nombreux dans les sources après les esclaves- pour se lancer ses ennemis avec la plus grande fierté possible

La création des seigneuries et leur évolution jusqu'à la fin du Moyen Âge -et les difficultés qu'elles traversèrent à la fin du Moyen Âge- a fait l'objet d'une vaste recherche, laquelle a soulignée des défauts d'origine -leur taille petite et la pénurie des rendes que les seigneurs en tiraient- qui les firent très susceptibles aux bouleversements qui frappaient l'économie agraire de toute l'Europe médiévale : la descente démographique, la chute des rentes et les effets dévastateurs des guerres. Ceux-ci aboutaient à l'endettement, à hypothéquer les seigneuries et à leur perte par les seigneurs.

Néanmoins, la recherche a aussi remarqué que, rapidement les seigneurs ont développé des mécanismes et stratégies pour compenser la perte des frais, soit l'introduction des cultures spéculatives tels que le safran ou le sucre, soit le redoublement de la pression à l'égard des paysans musulmans qui fournissaient -par les conditions impitoyables auxquels ils étaient soumis -la plupart des rendes. Autres, un nombre petit mais de plus en plus croissant profitaient de la juridiction la plus haute pour obtenir des redevances extraordinaires de ses vassaux en échange de la peine de mort. Grâce à un nombre réduit de contrats d'arrentements on peut connaître la composition de la rente de certaines seigneuries et observer ces problèmes. Les seigneuries de Monover et Xinosa, peuplées

par des musulmans, furent arrentés en 1405 par son seigneur, le baron Don Pero Maça, par 8.050 sous, dont les droits seigneuriaux comprenaient des tributs exclusifs ou alfarda, des capitations d'hommes et femmes et bêtes de somme et des paiements en espèce en forme de fil poulets etc. Cependant, lier le destin des seigneurs au destin des nobles peut nous tromper parce que moins du cinquième (17%) des nobles possédèrent au moins un tout petit village entre 1387 et 1412. En dépit, comme on a dit, des seigneuries plus vastes, comme celles des marquis de Villena ou des comtes de Luna, dont la taille plus grande n'a pas sauvé les seigneurs titulaires de l'endettement.

Il ne faut pas surestimer, non plus, le rôle du roi à l'égard des économies nobiliaires. Effectivement, moins du 15%, des nobles entre 1387 et 1412 exercèrent offices royaux ou reçurent des cadeaux en forme d'argent. Encore un nombre plus modeste, grâce à la proximité dont ils jouissaient auprès du roi, purent se faire octroyer des privilèges exclusifs pour accroître les revenus qu'ils tiraient des seigneuries. En faisant participer les communautés rurales -obtention des franchises, licences pour célébrer marchés séminaires- ou à leur expanses avec la permission pour prélever des tributs sur les produits basiques. En outre, le service au roi, notablement dans les guerres pouvait encore nuire économiquement les serviteurs royaux. Des familles telles que les Montcada et les Vilanova risquèrent leurs fortunes et seigneuries au service d'un souverain endetté. Mais, heureusement pour eux, ceux qui se battaient pour le roi connaissaient les pénuries mais pas la ruine grâce à la protection royale. Ceux qui s'embarquaient à Sardaigne et Sicile à la fin du XIVe siècle obtenaient des demeures des procès judiciaires et les Moncada survécurent plus de 15 ans sans être exécutés par leur dette grâce à la protection expresse du roi qui même écrit à ses créanciers leur reprochant la faute de miséricorde à l'égard de cette famille.

Or, qu'est-ce qu'il signifiait être pauvre ? Bien sûr des nobles ruinés et vivant en la misère existaient, soit dans les romans, soit dans la vie réelle. Mais la pauvreté souvent nommé expressément dans les sources administratives était parfois une astuce rétorque pour se voir octroyer des dispensations fiscales ou judiciaire. Le cas le plus frappant, le noble Berenguer de Vilaragut, condamné au versement des frais judiciaires après le litige avec sa cousine Carrossa, en 1406 se plaignait que lui et sa femme ne pouvaient plus vivre d'accord à leur état. En revanche, ses vassaux d'Albaida et de Corbera ont répondu que celles-ci n'étaient que des mensonges, il était bien riche. Avec certitudes, certaines stratégies familiales comme le déshéritement des filles et des puînés peuvent nous

indiquer que les patrimoines familiales -difficiles de calculer- ne suffisaient pour tous les fils. Or, les héritages inégales -qui pouvaient obéir à d'autres motivations- ne constituaient qu'une partie des testaments, tandis qu'autres partaient la fortune familiale de façon plus égalitaire.

En fin, on peut prendre comme référence, bien qu'imparfaite, l'endettement calculé à partir du recompte des achats, ventes et versement d'intérêts annuels de rendes constituées ou censal mort. Un nombre pas négligeable des intérêts reçus venaient du domaine royal c'est-à-dire des seigneuries du roi et des villes royales (40%) et, en deuxième place, avec plus d'un 26% d'autres nobles. Par contre, l'analyse des versements montre un endettement constant et réelle mais pas très lourde. Plus de la moitié des quantités prêtées se situaient entre 1000 et 5000 sous et en 80% des cas la dette fut liquidée avant les 10 ans. Dans les cas où la raison du prêt fut spécifiée il y a le versement d'une dot ou pour faire front à une mort inattendue. Tout cela, et avec la précaution suggérée par le caractère fragmentaire des donnés, nous font penser à une économie aristocratique stable et modeste mais fragile que pouvait bousculer avec le moindre imprévu comme un décès avant l'heure, un mariage très couteux ou une guerre qui échoue.

Du coup, une partie de cet endettement était aussi liée à la nécessité d'agir avec largesse et faire ostentation d'un style de vie somptuaire, condamné par les moralistes tels que Saint Vicent Ferrer (1350-1419), mais jugé nécessaire par ceux qui ont théorisé sur la chevalerie, comme Pierre IV d'Aragón, d'après qui les vêtements de qualité et les couleurs vives infondaient du courage aux combattants. C'est pourquoi le luxe pouvait devenir parfois une compétition pour avoir les freines avec les gemmes les plus grandes ou les tissus de la rouge le plus intense. Au surplus, des vêtements, bijoux et harnois pouvaient être marqués aux armes de la lignée, qui, en outre, fournissait des raisons supplémentaires aux chevaliers pour pécher d'orgueil. Or la dépense n'était forcément un signe d'identité de la noblesse. Au contraire c'était une des conduites qui les liait aux bourgeois enrichis avec lesquels se côtoyaient aux places, églises et marchés, avec lesquels partageaient des postes au gouvernement urbaine et avec lesquels, en occasions avaient des liens de parenté.

Les éléments qui distinguaient bourgeois des chevaliers -bien que très peu, comme on a vu- relevaient de l'adoubement en chevalier la culture chevaleresque. Il faut une appréciation : bien que tous les nobles s'identifiassent avec les chevaliers -étaient à l'aise

se faisant nommer *cavalleria*- pas tous les nobles étaient vraiment audobés. A chaque génération seulement la moitié de la petite noblesse se faisait adouber et un nombre de plus en plus réduit des barons. Par ailleurs, la chevalerie, ou au moins l'explosion chevaleresque, n'est commencée au moment de la conquête mais est née vers la moitié du XIVe siècle a la cour royale de Pierre IV, qui d'après son oncle le comte de Ribagorça, était le premier de ses ancêtres à honorer la chevalerie. C'est à lui qu'on doit la fondation des premières ordres ou emprises de chevalerie laïques, liés à la cour : l'Empressa de Sant Jordi (1353) et qui reformula la cérémonie de la chevalerie de laquelle, néanmoins, on n'a pas de grandes données auparavant. Comme on le voit chez les lois de la chevalerie qu'il a écrit vers la fin de son règne, et chez l'adoubement réel de Jaume March, sieur d'Eramprunyà, l'adoubement ressemblait à un baptême où un damoiseau était introduite dans son nouvel ordre par un parrain, auquel il devait désormais vénérer.

Les nouveaux chevaliers, et par extension les nobles, étaient désormais aussi, théoriquement, soumis à un code de conduite très imbue de pitié chrétienne et de courtoisie. Or, com on a raisonné dans l'état de la question, les frontières entre une chevalerie courtoise et littéraire et une chevalerie vorace étaient très flous. L'esprit de guerre sainte et service au roi se mêlait très facilement à la piraterie, comme reprochaient les gouvernants de Valence à Joan Martínez d'Eslava en 1409 qui après son service à Sicile fut allé pour faire le corso face aux côtes du Maghreb. Certains historiens ont vu aussi dénoncé que la chevalerie, à la fin du XIVe siècle était déjà corrompu et devenue une fiction dépravée de sens morale, ne servant qu'à la distinction d'une minorité des nobles à l'égard des autres. Par exemple, avec *l'Empresa de la Correja* (Ordre du ceinture) maintes femmes de la bourgeoise et de la petite noble échappèrent aux lois somptuaires interdisant porter d'or et des perles. Or, il faut noter que certains symboles liés au chevalier com une croix roue sur blanc (Crois de Saint George) ou des éléments de l'armure tel que les éperons constituaient un symbole, de group social, bien sûr, mais aussi de l'appartenance à un ordre exclusive pour des initiés.

Liée a la conduite chevaleresque est la paisson pour la violence. Non une violence verbale ou physique effrénée que pouvait etre condamne par les contemporains, ou pire contesté, mais une violence ritualisée, publique et, surtout, nécessaire. Était son devoir comme chevalier venger la mort de son frère cadet -dit le leader de la faction des Centelles, Gilabert de Centelles, en 1399 aux jurats de Valence. Également, et bien que pas tous les défis publics aboutaient, nécessairement à un combat entre chevaliers, on pouvait

considérer qu'essayer d'arranger des disputes par d'autres voies, comme le recours au roi mais pour juger une joute, était une faute à l'honneur. En somme -comme énonçait un libelle de bataille du XVe siècle, utiliser les outils d'écrire en lieu des lances c'est ce que faisaient les chevaliers qui avaient perdu sa virilité. Or, et malgré la rétorque chevaleresque et les allusions continuées aux joutes individuels pour en finir avec les disputes, la réalité est que rarement -presque jamais- la violence ou la vengeance était une affaire individuelle. D'où le rôle de la monarchie pour transformer ce qui pourrait devenir en guerre sanglante en une joute ludique, en même temps que la célébration de tels évènements pouvait renforcer son prestige à l'égard des autres seigneurs de la Chrétienté. D'où le besoin d'imposer la joute par ci et par là et d'éviter que ses sujets allassent à combattre dehors

Les rapports entre la monarchie aragonaise et la violence nobiliaire fut ambivalente pendant toute la période étudiée entre 1387 et 1410 (puisqu'entre juin 1410 et juillet 1412 il n'eut plus de roi). D'un côté, le discours royal est jalonné d'allusions aux maux decoulantes de la guerre, sans doute la preuve de l'intervention du Diable dans les affaires humaines, et au besoin que les gouvernements urbains fussent impartiaux à fin qu'ils se curassent du bien public, D'autre, il y eut des alliances constantes et constatables entre le roi Martin Ier et les factions qui combattaient à Valence, Xativa et Alzira pendant son règne.

C'est grâce aux sources royales -aux provisions punitives, surtout, aux pardons et remissions plus rarement- qu'on peut s'apercevoir des violences, des évènements et des acteurs principaux qui, parfois donnaient des nomes aux factions qu'ils commandaient : Centelles et Vilaragut, par exemple. Aussi les registres du gouvernement urbain -et sa correspondance- a été utilisé dans le cas de Valence pour construire une chronologie de la guerre entre *bandos* (factions) à la capitale du royaume. En se fondant sur certains évènements violents et les changements de la faction hégémonique au sein des institutions du gouvernement. Ainsi on a pu préciser une période de domination des Vilaragut et ses partidaires entre 1389 et 1401, une alliance centellista entre 1401 et 1406 et un retour des institutions -et du pouvoir royal- aux mains des Vilaragut. Ce qu'on peut faire pas pour Xativa dont ces registres nous manquent et difficilement à Alzira

L'éclat antérieur des conflits de Xativa et Alzira les a convertis en banc d'épreuves pour la monarchie pour imposer des solutions plus tard implantées à Valence et à l'ensemble

du royaume. Par exemple, l'intervention royale à Alzira en 1387 et un an plus tard en 1388 et à Xativa en choisissant, le roi lui-même choisissant le magistrat de justice- et le nommement de plénipotentiaires, à Xativa en 1390, avec capacité absolue pour punir et pardonner en qualité de *virreis* (vice-rois) ou *lloctinents* (lieutenants). À Alzira s'imposa la paix royale entre 1388 et 1393, quand on a des nouvelles d'émeutes et une tentative d'une faction de l'oligarchie -plus tard amnistiée- de prendre le pouvoir. Ce qui apparemment réussirent en 1394 parce que dorénavant les noms des pardonnés -Serra, Costeia, Martorell- se reproduisirent chaque annualité. A Xativa un pardon royal est octroyé 1389 après de trois longs ans de guerre et une longue négociation entre les parties des Bellvís, des Borja et des Lloris contre les Gascó et les Sans. Cependant ne suffit point parce que peu après le roi dut intervenir pour que les statuts municipaux furent modifiés. En 1390 le déléguât royal, Joan de Bellera, et une assemblée populaire réussirent à imposer une paix pour divers années

En 1396, cependant, commença une guerre entre Gonçal Díez et les frères Soler à laquelle mêlèrent diverses familles et personnes alliées faisant partie des oligarchies urbaines. À conséquence de cette guerre, en 1398 eut lieu une bataille qui conclut avec plusieurs morts, parmi eux le frère cadet du baron Gilabert de Centelles, lequel prit les rênes de sa faction en substitution de Díez. Les tentatives royales pour imposer des trêves échouèrent, de même que des ordres d'expulsion à causa du biais des gouvernements locaux. Entre 1401 et 1406, l'hégémonie à Valence appartient, grâce à leur alliance avec le souverain, aux Centelles. Toutefois, entre 1404 et 1406 se produit un changement de l'attitude du roi, attribuable aux assassinats lorsque les *Corts* se célébraient, l'intensité des violences aux alentours ruraux de Valence et d'Alzira et à la perte du prestige des Centelles.

D'abord vers une politique plus répressive exécutée, avec des résultats discutables, par le vice-roi, Ferrando Lopez de Luna. En deuxième place, vers un changement d'alliances au profit des Vilaragut. Lequel se plasma à en 1406 avec l'intervention du roi auprès de l'élection annuel des postes du conseil. A la cour se plasma plus tard en 1408, possiblement parce que les Centelles sont signalés de la mort du portant-veus Ramon Boil en mars 1407 et la reprise des hostilités au printemps 1408 après un mirage de paix royale. Certes, les Centelles avaient envahi Xativa laquelle, depuis 1405, était en mans de ces ennemis représentés là-bas per Joan Gascó et ses frères. Dans cette étape là les cousins de Gilabert de Centelles furent jugés pénalement et, en fin, un nouveau portant-veus de governador, en 1409, Arnau Guillem de Bellera, allié avec les Vilaragut finit par lancer

la persécution contre les Centelles. La décomposition du territoire commence déjà avant la mort de Martin Ier en mai 1410. Avec des attaques depuis le sud et le nord contre le capital jusqu'à août 1411 quand les événements d'Aragon forcent l'invasion castillane de Fernand de Castille, auquel les Centelles s'allient. Et à côté duquel vainquirent leurs ennemis en la bataille du Codolar de 1412 qui permit Ferrand Ier monter au trône. À partir de ce moment, la paix, mais la paix catalanaise avec le domaine absolu des Centelles auxquels les souverains octroieront le contrôle du gouvernement du capital avec la *ceda* royale (1418) et à leurs alliés dans les autres villes à partir de 1427 avec l'*insaculació*.

En dépit de ce qu'on vient d'expliquer, les conflits nobiliaires ne peuvent se comprendre seulement en fonction des changements du pouvoir au sein des institutions ou de la faveur royale. Bien que la spéciale effervescence politique de la période déterminent l'intensité de la violence. Plutôt, est convenable un modèle développé pour étudier la violence des groupes non étatiques la *peacefulness* dans lequel l'équilibre se maintient à travers une violence codifiée et rituel. Les guerres des nobles -permises par la législation forale sous certaines conditions comme le défi public- reçoivent une représentation semblable aux guerres du roi. Bien que souvent étaient appelés *bandos* ou *bandositats* ou encore par le nom des pires sentiments, haine, rancune, etc. *Bando*, un arabisme est le nom qui reçoivent les factions combattantes, de même que *part* ou *partida* (partie) et encore *valença* (aide).

Les liens entre les membres des *partides* s'expriment toujours en référence à la parenté, l'affinité ou l'amitié et l'aide. L'examen des individus les plus stables au sein de chaque faction à Valence, entre 1396 et 1410, et ceux qu'on a pu identifier à Xativa, en effet, nous apprennent de nombreux liens familiaux entre les membres de chaque *bando* tels les Centelles, les Liori et les Vilanova ou les Marrades et les Romaní. Chaque *partida* avait des membres qui pouvaient évoquer des aïeux unionistes -ceux des Vilaragut autour d'un 40% des lignées- ou royalistes -les Centelles : près du 50%. Mais bien sûr, comme on l'a déjà noté, il y eut des unions « mixtes » entre les parties confrontées en 1348 et encore des membres d'une faction ayant des parents en l'autre, ou des figures tels que le *portant-veus* assassiné, Ramon Boil, qui pouvaient se vanter de leurs relations avec les deux factions. C'est du même avec la guerre entre Pere de Centelles et Antoni de Vilaragut, et leurs alliés, entre 1373 et 1379 avec des changements tels que les Eiximenis d'Orís. C'est pourquoi, sans douter du poids des rapports de parenté, il ne faut pas non plus leur attribuer une capacité déterminante.

Or, les liens familiaux à travers des sources diverses peuvent être appréhendés. Ce n'est pas la même chose par des connexités plus ambiguës comme « amitié » ou « affinité » mots qui, en somme peuvent décrire toutes les alliances sans qu'il y avait une relation de parenté. Quelquefois, une amitié très proche, comme celle de Miquel de Novals avec les frères Soler pouvait s'exprimer dans un langage de parenté : Gonçal Díez lui reprocha que les jeunes Soler l'appelaient son oncle. Dans autres, bien que très rares, l'amitié est une obligation contractuelle, *cartes de valença*, à travers de laquelle des bourgeois, des chevaliers ou des jeunes barons, promettaient aider militairement les magnats.

La même indéfinition entoure les rapports entre les membres des *bandositats*, appartenant, pour la plupart, à la noblesse et à la bourgeoise, et des personnes des secteurs populaires, lesquels se rapprochaient des factions. Nombre d'écuyers, en groupes de 20-30 chaque fois, sont trouvés souvent dans les actes violentes. Leur motivation était claire : ils étaient rémunérés pour faire la guerre au côté de son employeur. Les connexions avec les artisans -protection politique, aide pour avoir des prêts ? - et les paysans, surtout des paysans musulmans, sont plus difficiles à voir. Dans les cas de ces derniers, en plus du pouvoir de coercition seigneurial, existe la possibilité que leur aide fût conditionné à obtenir de leur seigneur des bénéfices pour la communauté paysanne, ou encore qu'ils espérassent qu'à leur tour, les aristocrates intervinssent dans les conflits entre les communautés musulmanes voisines. Encore plus difficile d'envisager ce sont les relations de l'aristocratie avec une catégorie indéfinie de la population urbaine, ceux qui les autorités publiques appelaient *bregosos* (bagarreurs). Nous avons beau de soupçonner que ces insultes faisaient référence à des groupes marginaux ou mêlés à des activités criminelles, ces mots ne remettaient à aucune personne spécifique.

En dernière place, outre la promotion royale de certains personnages et factions, la violence pouvait s'entendre parce que des importantes structures sociales le permettaient. Une législation qui donnait le droit de faire la guerre, bien sûr, mais aussi la conception que la violence était nécessaire à la défense de l'honneur, un devoir collectif pour les élites sociales médiévales. Encore, parce que la violence avait une dimension restaurative qui garantissait l'équilibre après une agression avec une contestation semblable. Les calomnies se répondaient avec des insultes, les batailles à la ville ou au monde rurale, avec d'autres batailles. À la fin, la vengeance des morts. Jaume de Soler fut accusé de la mort de Père de Centelles et mort en 1403 coïncidant avec des *Corts* du royaume bien que le vrai coupable fût Martí Eiximenis d'Oris. Celui-ci, en son testament, ordonna faire

des messes pour son ennemi décédé, qu'il considérait un rival honorable. Damià de Montsoriu tua le citoyen de Xativa Pere Torres et le fils de ce dernier, Martí de Torres, et Pere Marrades tuèrent le beau-frère de Montsoriu, Jaume Jofré. La veuve de celui-ci demanda l'aide royale -femme dans un monde d'hommes- : le roi condamna Marrades à indemniser la famille Jofré, et Martin de Torres, qui avait fui, a mourir en 1404. Enfin, l'intervention royale, que, comme on a vu, ne fut la plupart des fois, point impartial ni désintéressée, n'était-elle un mécanisme sublime et une forme de vengeance et de punition des ennemis ? Ce soit, dans l'immédiat com la veuve de Jofré, ce soit avec une réforme profonde qui excède notre chronologie, des institutions, qui ont imposé les vainqueurs de Codolar depuis 1412, qui leur permit tenir les rênes du pouvoir pendant longtemps.

BIBLIOGRAFIA

1. ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “La proyección parlamentaria de la baja nobleza en el reinado de Martín I (1396-1410)”, *Medievalismo*, vol. 21 (2011), pp. 239-259.
2. ABELLA SAMITIER, Juan, “La renovación de la baja nobleza de Aragón en el s. XV: los Casaldáliga de Layana”, *Revista de historia Jerónimo Zurita*, vol. 94. (2019), pp.163-193.
3. ALCOBERRO i PERICAY, Agustí (ed. lit), *Pere Miquel Carbonell: Cròniques d’Espanya*, Barcelona, Barcino, 1997.
4. ALCOBERRO I PERICAY, Agustí, “Les cròniques d’Espanya de Pere Miquel Carbonell: algunes claus per a la seva lectura”, *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 40 (2000), pp. 79-98.
5. ALMENAR FERNÁNDEZ, Luis, “Crisi en el consum de manufactures? Mesurant la demanda de ceràmica en el regne de València durant la baixa edad mitjana” en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d’Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019. pp. 161-177.
6. ALMENAR FERNÁNDEZ, Luis i GARCÍA MARSILLA, Juan V., “Fashion, emulation and social classes in late medieval Valencia. Exploring textile consumption through probate inventories” en NIGRO, Giampiero (ed), *La moda come motore economico: innovazione di processo e prodotto, nuove strategie commerciali, comportamento dei consumatori*, Florència, Firenze University Press, pp. 341-366
7. ALVAREZ BORGE, Ignacio, “La nobleza castellana en la Edad Media: familia, patrimonio y poder” en DE LA IGLESIA DUARTE, José I., *La familia en la Edad Media: XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 31 de julio al 4 de agosto de 2000*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 221-252.
8. ALVAREZ BORGE, Ignacio, “Sobre nobleza, rentas regias y señoríos en Castilla la Vieja c. 1290-c. 1350”, *Anuario de Estudios Medievales*”, vol. 50, núm. 1 (2020), pp. 31-59. DOI: <https://doi.org/10.3989/aem.2020.50.1.02>.

9. ÁLVAREZ PALENZUELA, Vicente A. (coord), *Historia de España de la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 2011.
10. ALVES DÍAS, Jose Joao, “A Beira Interior em 1496 : sociedade, administração e demografia”, *Arquipélago. Série Ciências Humanas*, núm. 4 (1982), pp. 95-193.
11. APARICI MARTÍ, Joaquín, “El trabajo de los jóvenes en la Edad Media: Contratos de "Afermament" de Vila-real, *Millars. Espai i Història*, vol. 18 (1995), pp. 97-112.
12. APARICI MARTÍ, Joaquin i NAVARRO ESPINACH, German, “Considerada encara la pocha edat e ignocència.... Los primeros años de vida para los niños del Siglo XV”, *Millars. Espai i Història*, vol. 33 (2010), pp. 55-74.
13. APARICI MARTÍ, Joaquin, “De domo dicti domini comitis!: Aproximación a la corte señorial de Don Federico de Aragón, conde de Luna (1420-1425)”, *Aragón en la Edad Media*, pp. 19-48.
14. APARICI MARTÍ, Joaquin i NAVARRO ESPINACH, German (eds), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló III (1391-1404)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018
15. APARISI ROMERO, Frederic i ROYO PÉREZ, Vicent, “Pequeña nobleza y guerra en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media. Actitudes y comportamientos en el servicio militar”, *Medievalismo*, vol. 20 (2010), pp. 149-171.
16. ANDRÉS VALERO, Sebastian, “Libro de Fuegos de la Merindad de Sangüesa, 1428”, *Príncipe de Viana. Anejo*, núm. 2-3 (1986), pp. 7-22.
17. ASENJO GONZÁLEZ, Maria, “La aristocracización política en Castilla: el proceso de participación urbana (1252-1520)” en NIETO SORIA, José M. (coord), *La monarquía como conflicto en la Corona castellano-leonesa (c. 1230-1504)*, Madrid, Sílex 2006, pp. 133-196.
18. ASENJO GONZALEZ, María, “Acerca de los linajes urbanos y su conflictividad en las ciudades castellanas a fines de la Edad Media”, *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 52-84.

19. ASENJO GONZÁLEZ, María i ZORZI, Andrea, “Facciones, linajes y conflictos urbanos en la Europa bajomedieval. Modelos y análisis a partir de Castilla y Toscana”, *Hispania*, vol. 75, núm. 250 (2015), pp. 331-364.
20. ASENJO GONZÁLEZ, Maria, “Función pacificadora y judicial de los corregidores en las villas y ciudades castellanas, a fines de la edad media”, *Medievalista*, núm 18, 2015 [Online]
21. AURELL, Martí, *La Noblesse en Occident (VIe - XVe siècle)*, París, Armand Colin, 1996.
22. AURELL, Martí, “La noblesse occidentale à la fin du Moyen Âge: bilan historiographique et perspectives de recherche”, *Memoria y civilización: anuario de historia*, núm.1 (1998), pp. 97-110
23. AURELL, Martí, *Le chevalier lettré. Savoir et conduite de l'aristocratie aux XIIe et XIIIe siècles*, Paris, Fayard, 2011.
24. AURELL, Martí, “Chevalerie lettrée, vie de cour et conduite courtoise”, *Medioevo romano*, vol. 43, núm. 1 (2019), pp. 6-35.
25. AURELL CARDONA, Jaume, “A Secret Realm: Current Trends in Spanish Medieval Studies”, *The Journal of English and Germanic Philology*, vol. 105, núm. 1 (2006), pp. 61-86.
26. AURELL CARDONA, Jaume, *La historiografía medieval : entre la historia y la literatura*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016.
27. DE AYALA MARTÍNEZ, Carlos, “Las órdenes militares ante la guerra civil castellana (1366-1371)” en DÍAZ MARTIN, Luis V, i REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord)., *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, vol. 1, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, pp. 37-58.
28. BACHRACH, Bernard S. i BACHRACH, David S., *Warfare in Medieval Europe, c. 400-1453*, Nova York i Londres, Routledge, 2017.
29. BADIA PÀMIES, Lola i TORRÓ TORENT, Jaume (eds. lit), *Curial e Güelfa*, Barcelona, Quaderns Crema, 2011.

30. BAÑÓ ARMIÑANA, Ricard J., *Un notal alcoià dels anys 1296-1303*, Lleida, Pagès editors, 2013.
31. BARRIO BARRIO, Juan A., “Una oligarquía fronteriza en el mediodía valenciano. El patriciado de Orihuela. Siglos XIII-XVI.”, *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), pp. 105-126.
32. BARRIO BARRIO, Juan A., “Las élites políticas urbanas en la Gobernación de Orihuela. Los sistemas de creación, acceso y reproducción del grupo dirigente en el territorio fronterizo”, *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 32, núm. 2 (2002), pp. 777-808.
33. BATLLORI MUNNÉ, Miquel (ed.lit), *Epistolari català dels Borja*, València, Tres i Quatre, 2018.
34. BAYDAL SALA, Vicent, *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)* [Tesi doctoral], Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2011.
35. BAYDAL SALA, Vicent, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.
36. BAYDAL SALA, Vicent, *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2014.
37. BAYDAL SALA, Vicent, “El poder polític al regne de València durant el segle XIV. Descomposició o desenvolupament?”, *Catalan Historical Review*, núm. 10 (2017), pp. 147-160.
38. BAYDAL SALA, Vicent, “«La dita Cort General representa tot lo Regne de València». El desenvolupament jurídic i parlamentari valencià entre 1238 i 1370”, *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 23-34.
39. BAYDAL SALA, Vicent, “La evolución del monedaje o morabatí en el Reino de Valencia entre 1266 y 1385”, en LANZA GARCÍA, Ramón (ed. lit.), *Fisco y moneda. El uso del dinero y las economías urbanas en los reinos hispanos, siglos XIV-XVIII*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 2020, pp. 27-71.

40. BAYDAL SALA, Vicent (ed.lit), *Corts i assemblees parlamentàries. Jaume I, Pere el Gran, Alfons el Liberal i Jaume II (1238 - 1326)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023.
41. BECEIRO PITA, Isabel, “Educación y cultura en la nobleza (siglos XIII-XV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 21 (1991), pp. 571-590.
42. BECEIRO PITA, Isabel, “Los cambios en el discurso político de la nobleza castellana durante la baja Edad Media”, *Cahiers d'études romanes*, núm. 4 (2000), pp.45-62. DOI: <https://doi.org/10.4000/etudesromanes.3222>.
43. BECEIRO PITA, Isabel, “Argumentos ideológicos de la oposición nobiliaria bajo los Trastámaras”, *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, núm. 25 (2002), pp. 211-236. DOI: <https://doi.org/10.3406/cehm.2002.1238>.
44. BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès Editors, 2015.
45. BELENGUER CEBRIÀ, Ernest, *La fi de la dinastia catalana: Joan I i Martí l'Humà*, Catarroja, Afers, 2021.
46. BENEDICTOW, Ole J., *La Peste Negra, 1346-1353: La historia completa*, Madrid, Akal, 2004.
47. BENÍTEZ BOLORINOS, Manuel, *El reino de Valencia en tiempos de Jaime II: poderes urbanos y estructura territorial* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d'Alacant, 2012.
48. BENTLEY, Michael, *Modernizing England's Past: English Historiography in the Age of Modernism (1870-1970)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
49. BERAN, Zdenek, “Security in Late Medieval Bohemia: Vengeance in Norm and Practice” en en REINLE, Christine i WENDEL, Anna-Lena (coords), *Das Recht in die eigene Hand nehmen?: Rechtliche, soziale und theologische Diskurse über Selbstjustiz und Rache*, Baden-Baden, Nomos, 2021, pp. 79-100.
50. BERNABEU BORJA, Sandra, “Llinatges i poder pocal a l'Alzira del degle XV”, *Aragón en la edad media*, 25 (2014), pp. 5-40.

51. BERNABEU BORJA, Sandra, *La ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2017.
52. BERNABEU BORJA, Sandra, “L’organització política i institucional: El govern de la ciutat” en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d'Alzira, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 317-341.
53. BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, *Prohoms i cavallers de València. El Consell, 1306-1516*, València, Universitat de València, 2021.
54. BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael (eds. lit), *Manuals de Consells de la ciutat de València (1400 - 1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023.
55. BERNABEU BORJA, Sandra i NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Gobierno y sociedad urbana en el reino de Valencia: capital, ciudades y villas”, *En la España Medieval*, núm. 46 (2023), pp. 85-106.
56. BERNABEU BORJA, Sandra i GALAN CAMPOS, Luis, “Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)”, *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 46 (2023) [Online] .DOI: <https://doi.org/10.4000/e-spania.48843>
57. BERNABEU BORJA, Sandra, *Governar València amb Alfons el Magnànim i Joan II (1416-1479)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023 [en premsa].
58. BISSON, Thomas N., “"Stagebuilding" in the Medieval Crown of Aragón” en *El poder real de la Corona de Aragón : (siglos XIV-XVI)*, vol. 1, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 141-158.
59. BISSON, Thomas N., “Catalunya Nova, laboratori per a una nova societat?” en DDAA (eds), *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, Institut Català de la Mediterrània i Museu d'Història de Catalunya, 1998, pp. 211-220.

60. BLOCH, Marc, *La société féodale*, Paris, Albin Michel, 1982 [edició digital de Pierre Palpant].
61. BLOCKMANS, Win, “Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe”, *Theory and Society*, vol. 18, núm. 5, (1989), pp. 733-755.
62. BLOCKMANS, Win, “Fondements de la participation politique dans l'Europe médiévale” en AZNAR VALLEJO, Eduardo i GALÁN SÁNCHEZ, Ángel (eds), *Poder, fisco y sociedad en las épocas medieval y moderna: a propósito de la obra del profesor Miguel Ángel Ladero Quesada*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2018, pp. 73-90.
63. BOFARULL i SARTORIO, Manuel (ed.lit), *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia. Publicado de real orden por Manuel de Bofarull y de Sartorio*, vol. I, Barcelona Imprenta del Archivo, 1868.
64. BOFARULL i SARTORIO, Manuel (ed.lit), *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia. Publicado de real orden por Manuel de Bofarull y de Sartorio*, vol. II, Barcelona Imprenta del Archivo, 1868.
65. BOIS, Guy, *La gran depresión medieval, siglos XIV-XV: el precedente de una crisis sistémica*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de València, 2001.
66. BOIX i RICARTE, Vicent, *Historia de la ciudad y Reino de Valencia*, Tomo I, València, Imprenta de D. Benito Monfort, 1845.
67. BOLUDA PERUCHO, Alfred (ed.lit), *Els Manuals de Consells medievals de Xàtiva (1376-1380)*, València, Diputació de València, 1999.
68. BONET DONATO, Maria, “La ciutat i els poders locals a la regió catalana meridional (segles XII-XV)” en SABATÉ CURUL, Flocel (ed), *El poder entre la ciutat i la regió*, Lleida, Pagès Editors, 2018, pp. 63-84.
69. BORETZ, Avron, *Gods, Ghosts, and Gangsters: Ritual Violence, Martial Arts, and Masculinity on the Margins of Chinese Society*, Honolulu, University of Hawai'i Press, 2011.

70. BORJA CORTIJO, Helios i RUIZ QUESADA, Francisco, “Ènnec de Vallterra y el programa iconogràfic de la capilla de San Salvador de la catedral de Segorbe”, *Retrotabulum*, vol. 15 (2015) pp. 1-74.
71. BOSCH TORRA, Ramon, *Veniu, cavaller, veniu a la batalla. Lletres de batalla. Epistolaris valencians (1402-1486)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat de Barcelona, 2023.
72. BOTANA ABALO, Sara, “Historia y gloria de la dinastía Montcada”, *Monte Catano*, vol. 9 (2008) p. 33-82.
73. BOUCHARD, Constance Brittain, *Strong of Body, Brave and Noble. Chivalry and Society in Medieval France*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.
74. BOUTRUCHE, Robert, “La crise d'une société : seigneurs et paysans du Bordelais pendant la guerre de Cent Ans” *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, núm. 3 (1947), pp. 336-348.
75. BOVE, Boris i BOURLET, Caroline, “Noblesse indigène, noblesse de service et bourgeoisie anoblie : les mutations de l'aristocratie parisienne (XIe -XVe siècles)” en DUTOUR, Thierry (dir.), *Les nobles et la ville dans l'espace francophone (XIIe-XVIe siècles)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 161-198.
76. BRANCO, Maria João V., “The nobility of medieval Portugal (XIth-XIVth centuries)” en DUGGAN, Anne J., (ed), *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations*, Suffolk, The Boydell Press, 2000, pp. 223-243.
77. BRESC, Henri, “Ventimiglia et Centelles”, *Anuario de estudios medievales*, vol. 17 (1987) pp. 357-369.
78. BRESC, Henri, “L' "empresa de la correge" et la conquête de la Sicile: le royaume errant de Martin de Montblanc”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 23 (1993), pp. 197-220.
79. BRUNNER, Otto, *Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria*, Filadelfia, University of Pennsylvania Press, 1992.
80. BUBENICEK, Michelle, “Marquer la prééminence sociale dans la noblesse française médiévale. Du rôle du bijou et du vêtement à travers deux exemples

- genrés, au X^{IV}e siècle” en GENET, Jean-Philippe i MINEO, Enzo I. (dirs.), *Marquer la prééminence sociale*, Paris i Roman, Éditions de la Sorbonne. École Française de Rome, 2014, pp. 115-127
81. BURNS, Robert I., “Daughter of Abu Zayd, last Almohad ruler of Valencia: the family and Christian seigniory of Alda Ferrandis, 1236-1300”, *Viator*, vol. 24 (1993), pp. 143-187.
 82. BURNS, Robert I., *El regne croat de València: un país de frontera al segle XIII*, València, Edicions Tres i Quatre, 1993.
 83. BURNS, Robert I., “Royal pardons in the realms of Aragón: an instrument of social control” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 35-44.
 84. BUYLAERT, Frederik, “La noblesse et l’unification des Pays-Bas: naissance d’une noblesse bourguignonne à la fin du Moyen Âge?”, *Révue historique*, vol. 312, núm. 653 (2010), pp. 3-25.
 85. BUYLAERT, Frederik, “La “noblesse urbaine” à Bruges (1363-1563). Naissance d’un nouveau groupe social?” en DUTOIR, Thierry (ed), *La noblesse et la ville dans l’espace francophone, XIIe-XVIe siècles*, Paris, Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 245-273.
 86. BUYLAERT, Frederik, “The Late Medieval ‘Crisis of the Nobility’ reconsidered: The Case of Flanders”, *Journal of Social History*, vol. 45, núm. 4 (2012), pp. 1117-1134. DOI: 10.2307/41678953.
 87. BUYLAERT, Frederik, DE CLERCQ, Wim i DUMOLYN, Jan “Sumptuary Legislation, Material Culture and the Semiotics of ‘Vivre Noblement’ in the County of Flanders (14th-16th centuries)”, *Social History*, vol. 36, núm. 4 (2011), pp. 393-417.
 88. CABEZUELO PLIEGO, José V., “Guerra y violencia en un espacio frontero”, *Canelobre: Revista del Instituto Alicantino de Cultura "Juan Gil-Albert"* núm. 52 (2007), pp. 42-56.

89. CABEZUELO PLIEGO, José V., “Resolución del conflicto entre Pedro IV y el Infante Fernando: los acuerdos de Albarracín de 1357”, *Anuario de historia del derecho español*, núm. 83 (2013), pp. 737-774.
90. CABEZUELO PLIEGO, José V., “Bernat de Sarrià. Senyor de La Marina” en MARTINES PERES, Josep, MARTINES PERES, Vicent i MARTÍNEZ SOLBES, Juan P. (coords), *Conéixer Benimantell, Alacant, Diputació d’Alacant i Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert*, 2013, pp. 101-109.
91. CABEZUELO PLIEGO, José V., *La frontera valenciana bajomedieval des de l’observatorio del sur del Reino. Reflexiones y perspectivas de investigación*, Madrid I Murcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, Editum, 2019.
92. CÁCERES MILLÁN, Sandra, “Bandos, violencia y poder municipal ante la ausencia de un rey en el en la Corona de Aragón (1410-1412)”, *En la España medieval*, vol. 40 (2017) pp. 9-34
93. CÁCERES MILLÁN, Sandra, ““Desproveïts de Rei e ... ” la societat urbana de Catalunya i Valencia durant l'Interregne (1410-1412)” en SABATÉ I CURULLL, Flocel i BRUFAL SUCARRAT, Jesús (coords), *Investigar l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2018, pp. 119-133.
94. CÁCERES MILLÁN, Sandra, “Parlamento en el Interregno:: la gestión de los estamentos en la crisis política de la Corona de Aragón (1410-1412)” en VILLANUEVA MORTE, Concepción i NAVARRO ESPINACH, Germán (coords), *Cortes y Parlamentos en la Edad Media peninsular*, Murcia, Sociedad Española de Estudios Medievales y Editum, 2020, pp. 39-68
95. CANELLAS LÓPEZ, Ángel (ed.lit), *Jerónimo Zurita: Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Instituto Fernando el Católico”, 2003 [Edició electrònica]. <https://ifc.dpz.es/publicaciones/ebooks/id/2448>.
96. CANUT LEDO, Pedro i LALIENA CORBERA, Carlos, “Linajes feudales y estructuras señoriales en Aragón: el señorío de Valderrobres durante los siglos XII-XIII”, *Revista de historia Jerónimo Zurita* vol. 59/60 (1989) pp. 59-88.
97. CANTARELL BARELLA, Elena, COMAS VIA, Mireia, MUNTANER ALSINA, Carme (ed. lit), *El Llibre de la baronia d’Eramprunyà*, Lleida, Pagès Editoris, 2011.

98. CASTELNUOVO, Guido, “Nobles des champs ou nobles de cour ? Princes et noblesse dans les chroniques savoyardes du XVe siècle” en GENTILE Marco i SAVY, Pierre (eds), *Noblesse et États princiers en Italie et en France au XVe siècle*, Roma, École française de Rome, 2009, pp. 191-208
99. CASTELNUOVO, Guido, “La noblesse déchirée en Italie communale (XIIIe-XIVe siècles)” en AURELL, Martin (ed), *La Parenté déchirée: les luttes intrafamiliales au Moyen Âge*, Turnhout, Brepols Publishers, 2010, pp. 269-278.
100. CASTELNUOVO, Guido, “Noblesse et chevalerie dans l'Italie de la Renaissance (XVe-début XVIe siècle): quelques éléments de réflexion”, *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, vol. 34 (2019) [Online]. DOI: <https://journals.openedition.org/e-spania/32772>.
101. DE CARBONNIÈRES, Louis “Le pouvoir royal face aux mécanismes de la guerra privée à la fin du Moyen Âge. L'exemple du Parlement de Paris”, *Droits*, vol. 46 núm. 2 (2007), pp. 3-18.
102. CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar, “La nobleza caballeresca castellana en el siglo XV: realidad y representación de un grupo social”, *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núm. 10 (2000), pp. 99-128.
103. CARCELLER CERVIÑO, María del Pilar, “Nobleza cortesana, caballería y cultura: la casa ducal de Alburquerque en QUINTANILLA RASO, Maria Concepción (coord), *Títulos, grandes del reino y grandeza en la sociedad política: sus fundamentos en la Castilla medieval*, Madrid, Sílex, 2006, pp. 215-263.
104. CARCELLER CERVIÑO, Maria del Pilar, “El ascenso político de Miguel Lucas de Iranzo. Ennoblecimiento y caballería al servicio de la monarquía”, *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, vol. 176, núm. 1 (2000), pp. 11-30.
105. CARCELLER CERVIÑO, Maria del Pilar, “El papel de la nobleza en las negociaciones de Bayona de 1463” en CARCELLER CERVIÑO, Maria del Pilar i NIETO SORIA, José M., (coords), *La nobleza y la cultura política de la negociacion en la baja Edad Media*, Madrid, Sílex, 2020, pp. 221-244.
106. CARLIER, Myriam, DUMOLIN, Jan i VERBOVEN, Koenrad, “The Nature of Prosopography. A Short Manual to the Art of Prosopograpgy” en KEATS-ROHAN,

- Katharine, S.B. (ed), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, Oxford, Occasional Publications for the Unit of prosopographical Research, 2007, pp. 35-70.
107. CARAVAGGI, Lorenzo, “Dal pugnale al tribunale. Una vendetta fiorentina a Bologna ai primi del Trecento”, *Reti medievali*, vol. 23, 2 (2022) pp. 67-91.
 108. CARRASCO CIFUENTES, Lorena, “Guerras privadas en Galicia a finales de la Edad Media. Bandos, motivaciones y peculiaridades” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 19-45.
 109. CARRASCO MANCHADO, Ana, “El lenguaje de la politización en Castilla durante la Baja Edad Media: ciudades, nobleza y realeza” en JARA FUENTE, José A., (coord), *Discurso político y relaciones de poder: ciudad, nobleza y monarquía en la Baja Edad Media*, Madrid, Dykinson, 2017, pp. 559-592.
 110. CARRERES ZACARES, Salvador (ed), *Llibre de memòries de diversos successos e fets e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Centre de Cultura Valenciana, 1930.
 111. CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F, Vives Mora, 1930.
 112. CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Vinatea. Conferència pronunciada pel senyor Salvador Carreres Zacarés el dia 8 d'octubre del 1933 al Saló d'Actes de l'Ajuntament de València*, València, Edicions Accio, 1936
 113. CARRIAZO RUBIO, Juan L., “La guerra ¿privada? de los bandos sevillanos en 1471-1474” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 143-182.
 114. CARUANA REIG, José, *El doble sepulcro de los Boil. Discurso del Sr. Barón de San Petrillo en su recepción como director consiliario electivo en el Centro de*

Cultura Valenciana, celebrada en Valencia, el 16 de abril de 1920, Valencia, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1920

115. CARUANA REIG, José, “Los Proxita y el Estado de Almenara”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 12 (1932), pp. 57-75.
116. CARUANA REIG, José, “Los Proxita y el Estado de Almenara (continuación)”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 13 (1932), pp. 125-143.
117. CARUANA REIG, José, “Los Proxita y el Estado de Almenara (conclusión)”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 14 (1932), pp. 189-206.
118. CARUANA REIG, José, “Los caballeros de la conquista” en CARRERES ZACARÉS, Salvador, *Fiestas celebradas en conmemoración del séptimo centenario de la conquista de Valencia por el rey Don Jaime I de Aragón*, València, Imprenta Doménech, 1941, pp. 63-97.
119. CASTILLO SAINZ, Jaume, *Alfons el Vell, Duc Reial de Gandia (1342-1412)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999.
120. CASTILLO SAINZ, Jaume, “Senyories, canyamel, sucre i creixement econòmic a la Safor abans dels Borja” en *Sucre & Borja. La canyamel dels Ducs. Del trapig a la taula [Exposición, Gandia. Casa de la Cultura "Marqués de González de Quirós"]*, Gandia, Ajuntament de Gandia, 2000, pp. 59-74.
121. CASTILLO SAINZ, Jaume, “Gandia en temps de Jaume II: de Vila Reial a Senyoriu”, *Revista de la Safor*, núm. 3 (2011), pp. 51-73.
122. CATEURA BENNÀSSER, Pau, “La crisi a través de les fonts fiscals i judicials (Regne de Mallorca, s. XIV-principis s. XV)” en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, .Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 33-46.
123. CHABAS LLORENS, Roque, “Estudio sobre los sermones valencianos de San Vicente Ferrer que se conservan manuscritos en la Biblioteca Metropolitana de Valencia”, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 8 (1903), pp. 1-107.

124. CINGOLANI, Stefano M., “De la libertad al ostracismo: Amantes, hijos naturales e ilegítimos de los reyes Pedro II y Jaime II (1240-1327)”, *Edad Media: Revista de Historia*, 23 (2022), pp. 35-65.
125. CINGOLANI, Stefano M., “Monarcas infieles: amantes e hijos ilegítimos en la Corona de Aragón, des de Ramón Berenguer IV a Jaime II (1131-1327)”, *En la España medieval*, 45 (2022), pp. 261-286.
126. CIOPPI, Alessandra i NOCCO, Sebastiana, “Islands and the Control of the Mediterranean Space en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 337-360.
127. CIRERA I PRIM, Jaume, “Filiación de los Montcada que asistieron con la conquista de Mallorca”, *Memòries de l’Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics*, vols. 1-4 (1954), pp. 101-112.
128. CERVANTES PERIS, Francisco J., *El Antiguo Patrimonio de María de Luna. Los fundamentos de una empresa feudal* [Tesi de Llicenciatura], València, Universitat de València, 1993, pp. 54-69.
129. CERVANTES PERIS, Francisco J., *La herencia de María de Luna: una empresa feudal en el tardomedievo valenciano*, Sogorb, Concejalía de Cultura de l’Ajuntament de Sogorb, 1998.
130. CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, “La nobleza en Cataluña durante el reinado de Jaime I” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 219-230.
131. CLAUSSEN, Samuel, A., *Chivalry and Violence in Late Medieval Castile*, *Woolbridge*, The Boydell Press, 2020.
132. COLEMAN, Janet, *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, Òxford, Blackwell Publishers, 2000.
133. COLLIER, Paul, HOFFLER, Anke i SAMBANIS, Nicholas, “The Collier-Hoeffler Model of Civil War Onset” and the Case Study Project research Design”

- en COLLIER, Paul i SAMBANIS, Nicholas (eds)., *Understanding Civil War : Evidence and Analysis*, Volume 1. Africa, Washington, D.C, World Bank, 2005, pp. 1-33.
134. CONTAMINE, Philippe, “Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Âge”, *Francia - Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, vol. 4 (1976), pp. 255-286.
135. CONTAMINE, Philippe, “L’Etat et les aristocraties” en CONTAMINE Philippe (ed), *L’Etat et les Aristocraties (France, Angleterre, Ecosse) XIe-XVII siècle*, Paris, Publications Universitaires de France, 1989, pp. 11-26.
136. CONTAMINE, Philippe, *War in the Middle Ages*, Oxford i Cambridge, Blackwell, 1999.
137. CONTAMINE, Philippe, “The European Nobility” en ALLMAND, Christopher (ed), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII: c. 1415-c.1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 87-105.
138. CONTAMINE, Philippe, *La noblesse au royaume de France de Philippe Le Bel à Louis XII: Essai de synthèse*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.
139. CONTAMINE, Philippe, “Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge: une comparaison”, *Cahiers de recherches médiévales*, núm. 13 (2006), pp. 105-131. DOI: <https://doi.org/10.4000/crm.755>.
140. CONTAMINE, Philippe, *Guerre, État et société à la fin du Moyen Âge. Tome 1: Études sur les armées des rois de France 1337-1494*, Paris, Editions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2013.
141. CONTAMINE, Philippe, “Essai sur la place des “XII pairs” dans l’ordo de la royauté française” en CONTAMINE, Philippe, *Nobles et noblesse en France*, Paris, CNRS Editions, 2021, pp. 77-97
142. CONTAMINE, Philippe, *Nobles et noblesse en France*, Paris, CNRS Éditions, 2021.

143. CONSTABLE, Gilles, *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought: The Interpretation of Mary and Martha, the Ideal of the Imitation of Christ, the Orders of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
144. CORBALAN DE CELIS i DURAN, Juan, “Unas notas genealógicas sobre Manuel Díez, autor del *Llibre de la Menescalia*”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 90 (2014), pp. 5-26.
145. COSS, Peter, *The Origins of the English Gentry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
146. COSTA I PARETAS, Maria Mercé, *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la Monarquia de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.
147. COSTA I PARETAS, Maria Mercé, “Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 533-554.
148. CROUCH, David, “From Stenton to Mcfarlane: Models of Societies of the Twelfth and Thirteenth Centuries”, *Transactions of the Royal Historical Society. Sixth Series*, vol. 5 (1995), pp. 179-200.
149. CROUCH, David, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Londres i Nova York, Routledge, 2014.
150. CRUSELLES GÓMEZ, Enrique, “La población de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV”, *Revista d'història medieval*, núm. 10 (1999), pp. 45-84.
151. CRUSELLES GÓMEZ, José Maria, “El Colegio Notarial de Valencia, entre poder político ciudadano y desarrollo corporativo” en SANS i TRAVÉ, Josep Maria (coord.), *Actes del I Congrés d'història del notariat català (Barcelona, 12-13 novembre 1993)*, Barcelona, Fundació Noguera, pp. 727-743.
152. CRUSELLES GÓMEZ, José Maria, “Las fuentes notariales y la investigación histórica: problemas de explotación de datos y análisis de la actividad notarial” en *Aragón en la Edad Media: perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media: sesiones de trabajo*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2004, pp. 7-34.

153. CRUSELLES GÓMEZ, José Maria, “Notarios y poder municipal en la Valencia del siglo XIII” en *Jaume I, legislador. El reino de Valencia*, Valencia, Generalitat Valenciana-Ajuntament de València, 2008, pp. 183-195.
154. CSUKOVITS, Enikó, “La vie noble en Hongrie” en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 159-164.
155. DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, *Los linajes de Bizkaia en la Baja Edad Media: poder, parentesco y conflicto*, Leioa, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2003.
156. DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio “«Poderoso en parientes e rentas»: conceptos, discursos y prácticas sobre el linaje en Lope García de Salazar”, *Studia Historica. Historia Medieval*, núm. 34 (2016), pp. 59-87.
157. DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio i DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., “De la violencia al consenso: las luchas de bandos en los territorios cantábricos en la baja Edad Media” en BALOUP, Daniel (coord), *Les recours aux armes*, Ausonius Éditions, Pessac, 2018, pp. 35-43.
158. DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina, “Introducción” en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 11-14.
159. DAMEN, Mario, “Patricians, Knights, or Nobles? Historiography and Social Status in Late Medieval Antwerp”, *The Medieval Low Countries. An Annual Review*, vol. 1 (2014) pp. 173-203.
160. DAMEN, Mario, “The knighthood in and around late medieval Brussels”, *Journal of Medieval History*, vol. 43, núm. 3 (2017), pp. 255-284.
161. DANVILA COLLADO, Francisco, “Biografía de la ilustre Na Carroça de Vilaragut, Señora de Albayda, Carricola y Corbera”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 13, (1888), pp. 402-451.

162. DEAN, Trevor, "Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy", *Past & Present*, vol. 157 (1997) pp. 3-36
163. DEAN, Trevor, "Italian Medieval Vendetta" en POULSEN, Bjørn I BÜCHERT NETTERSTRØM, Jeppe (eds), *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, pp. 135-146.
164. DE LA GURDIA SALVETTI, José Luis, "El linaje de los Juan de Novelda, cuna de Jorge Juan Santacilia", *Hidalguía*, núm. 313 (2005), pp. 777-798.
165. DEMURGER, Alain, "Carrieres normandes : les vicomtes (1350-1450)" en GENET, Jean-Philippe y LOTTES, Günther (dir.) *L'État moderne et les élites. XIIIe-XVIIIe. Apports et limites de la méthode prosopographique*, Paris, Editions de la Sorbonne, 2021, pp. 97-109.
166. DERVILLE, Alan, "La population du Nord au Moyen Âge. II : de 1384 à 1549", *Revue du Nord*, vol. 81, núm. 329 (1999), pp. 65-82.
167. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, "Luchas sociales y luchas de bandos en el País Vasco durante la Baja Edad Media", *Historiar*, núm. 3 (1999), pp. 154-170.
168. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, "Linajes y bandos en el País Vasco durante los siglos XIV y XV" en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *La familia en la Edad Media: XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 31 de julio al 4 de agosto de 2000*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 253-284
169. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón, "Las luchas de bandos: Ligas nobiliarias y enfrentamientos banderizos en el nordeste de la Corona de Castilla" en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*, Logronyo, Gobierno de la Rioja, 2004, pp. 81-111
170. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramon i FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, "El discurso político de los protagonistas de las

- luchas sociales en el País Vasco al final de la Edad Media”, *Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales*, vol. 16 (2004), pp. 313-336.
171. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón i FERNANDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “La frontera de los malhechores: bandidos, linajes y villas entre Álava, Guipúzcoa y Navarra durante la Baja Edad Media”, *Studia Historica. Historia Medieval*, núm. 23 (2005), pp. 171-205.
 172. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón i FERNANDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni, “Las villas cantábricas bajo el yugo de la nobleza. Consecuencias sobre los gobiernos urbanos durante la época Trastámara” en MONSALVO ANTÓN, Jose Maria (ed), *Sociedades urbanas y culturas políticas en la Baja Edad Média castellana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2013, pp. 49-70.
 173. DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., “Los difusos contornos de la hidalguía en Castilla a finales de la Edad Media” en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 243-265.
 174. DRAVASA, Etienne, « *Vivre noblement* ». *Recherches sur la dérogeance de noblesse du XIVe au XVIe siècles*, Burdeus, Edició no venal, 1965.
 175. DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, Niort, Edició de L. Favre, 1883-1887.
 176. DU FRESNE DU CANGE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* vol IV, Paris, Libraire des Sciences et des Arts, 1938.
 177. DUBY, George, *The Chivalrous society*, Berkeley, University of South California Press, 1980.
 178. DUBY, Geroge, *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona, Ediciones Altaya, 1999.

179. DUGGAN, Anne J., "Introduction: Concepts, Origins, Transformations" en DUGGAN, Anne, J, (ed), *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, Suffolk, The Boydell Press, 2000, pp. 1-14.
180. DUMOLYN, Jan i HAEMERS, Jelle, "A Bad Chicken was Brooding': Subversive Speech in Late Medieval Flanders", *Past & Present*, vol. 214, núm. 1 (2012), pp. 45-86. DOI: <https://doi.org/10.1093/pastj/gtr041>.
181. DYER, Christopher, *Standards of living in the Later Middle Ages. Social change in England c. 1200-1520. Revised Edition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
182. ELIZARI HUARTE, "¿De la frontera a la franquicia? una reflexión a propósito del fuero de Arguedas, *Príncipe de Viana. Anejo*, núm. 14, (1992), pp. 347-351.
183. EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, "Gregorio Dati (1362–1435) and the Limits of Individual Agency", *The Medieval History Journal*, vol. 9, núm. 2 (2006), pp. 297-325.
184. EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, "Local Politics, Social Networks, and Individual Agency in a Northern French Seigneurie: Picquigny and Its Lords, c. 1190-1250", *Studies in Medieval and Renaissance history, 3rd Series*, vol. 7 (2010) pp. 53-166.
185. EPURESCU-PASCOVICI, Ionut, *Human Agency in Medieval Society, 1100-1450*, Woolbrisse, The Boydell Press, 2021.
186. ESCOLÀ, Marc B., "Reflexions entorn d'Eiximenis. Regir la cosa pública. Eiximenis, encara", *Quaderns Francesc Eiximenis: Revista De Dret Públic De Catalunya*, vol. 1 (2023), pp. 11-19.
187. ESQUILACHE MARTÍ, Ferran, GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep, "La transformation du milieu littoral dans une société médiévale de conquête: le royaume de Valence (c. 1240 - c. 1330)" en BERTONCELO, Frédérique, GONZÁLEZ VILLAESCUSA, Ricardo i MERCURI, Laurence (dirs.), *Implantations humaines en milieu littoral méditerranéen. Facteurs d'installation et processus d'appropriation de l'espace (Préhistoire, Antiquité, Moyen Âge)*, (actes

des XXXIVe Rencontres internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes), Antibes, APDCA, 2014, pp. 411-422.

188. ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni “Bost guison ta Larrea, aldean darabilde guerrea. La guerra privada en el País Vasco bajomedieval” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 47-86.
189. EVANS, Vyvyan i GREEN, Melanie, *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburg, Edinburgh University Press, 2006.
190. FALCÓN PÉREZ, Isabel, *Prosopografía de los infanzones de Aragón (1200-1410)*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2003.
191. FALCÓN PÉREZ, Isabel, “La dispersión territorial de los casales infanzones de Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XIV)” en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre*, València, Universitat de València, 2005, pp. 613-636.
192. FALCÓN PÉREZ, Isabel, “Gobierno y el poder municipal en las ciudades de Aragón en la Baja Edad Media” en CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 59-100.
193. FAUS FAUS, Miquel, “«En defensió de la terra»: producción, mercado y consumo de armamento en las villas de la Corona de Aragón” en *La ciudad de los campesinos: villas nuevas, pequeñas villas, villas mercado: XLVI Semana Internacional de Estudios Medievales, Estella-Lizarra (16/19 de julio de 2019)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2020, pp. 395-406.

194. FAYARD, Janine i GERBET, Marie-Claude, “Fermelure de la noblesse et pureté de sang dans les concejos de Castille au XVème siècle: à travers les procès d'hidalguía”, *En la España medieval*, núm. 6, 1985, pp. 443-474.
195. FELIP SEMPERE, Vicent, “Els Centelles, senyors de Nules”, *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, 2004, pp. 37-46.
196. FELIU MONTFORT, Gaspar, “La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión”, *Hispania: Revista española de historia*, vol. 64, núm. 217 (2004), pp. 435-466.
197. FERNÁNDEZ CALDERON, Noelia i GARCÍA ÁLVAREZ-BUSTO, Alejandro, “El caballero de las espuelas doradas. Análisis arqueológico de un enterramiento nobiliario medieval del monasterio de Corias”, *Gladius*, núm. 34 (2014), pp. 135-152. <https://doi.org/10.3989/gladius.2014.0007>
198. FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon A., “Las guerras privadas: el ejemplo de los bandos oñacino y gamboino en el País Vasco”, *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 85-109.
199. FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon A.i, “Nobles violentos. Malhechores feudales. Luchas de bandos” en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *La violencia en la sociedad medieval, XXIX Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 23 al 27 de julio de 2018*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2019, pp. 117-131.
200. FERNÁNDEZ TRABAL, Josep, “Notes per a una historia de la noblesa a Catalunya”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 51 (2007-2008), pp. 427-449.
201. FERRARI, Marcela, “Prosopografía e historia política. Algunas aproximaciones.” *Antíteses*, vol. 3, núm. 5 (2010), pp. 529-550.
202. FERRERO MICÓ, Remedios, “Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral”, *Saitabi*, núm. 35, (1985), pp. 95-110.
203. FERRER i MAIOL, Teresa, “El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccional en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 351-491.

204. FERRER i MAIOL, Teresa, “Causes i antecedents de la guerra deis dos Peres”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. 63, núm. 4 (1987), pp. 445-508.
205. FERRER i MAIOL, Teresa, *Organització i defensa d'un territori fronterer: la Governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1990.
206. FERRER I MAIOL. Teresa, “Las comunidades mudéjares de la Corona de Aragón en el siglo XV: la población” en *De mudéjares a moriscos: una conversión forzada*, Vol. 1, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, Centro de Estudios Mudéjares, 2002, pp. 27-154
207. FERRER i MAIOL, Teresa, “Les recopilacions documentals dels arxivers del rei per a la recuperació del Patrimoni Reial” en BARRIO BARRIO, Juan A. (ed), *Los Cimientos del Estado en la Edad Media. Cancillerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*, Alacant, Marfil, 2004, pp. 13-39.
208. FERRER i MAIOL, Teresa, “Documentación sobre mudéjares del Archivo de la Corona de Aragón” en EGEA GILABERTE, Francisco, FERRER i MAIOL, Teresa, MONTES-ROMERO CAMACHO, Isabel Y NAVARRO ESPINACH, German, *Fuentes documentales para el estudio de los mudéjares*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, Centro de Estudios Mudéjares, 2005, pp. 9-54.
209. FIGÉAC, Michael, “Explosion in the History of the Nobility in French Historiography: Recent Approaches and Methods”, *Historical Studies on Central Europe*, vol. 1, 2 (2021) pp. 4-20.
210. FIRNHABER-BAKER, Justine, “Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France”, *Past & Present*, vol. 208, núm. 1 (2010), pp. 37-76.
211. FIRNHABER-BAKER, Justine, “Seigneurial Violence in Medieval Europe” en KAEUPER, Richard W. i ZUNDORFER, Harriet (eds), *The Cambridge World History of Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, pp. 248-266.
212. FORS DE BATTAGLIA, Otto, “The Nobility in the European Middle Ages”, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 5, núm. 1 (1962), pp. 60-75.
213. FLORI, Jean, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*, Paris, Hachette, 1998.

214. FLORÍSTÁN IMIZCOZ, Alfredo i IMÍZCOZ BEUNZA, José Maria, “La comunidad rural Vasco-Navarra (s. XV - XIX): ¿un modelo de sociedad?”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 29, núm. 2 (1993), pp. 193-215.
215. FÜGEDI, Erik, “Some Characteristics of the Medieval Hungarian Noble Family”, *Journal of Family History*, vol. 7, núm. 1 (1982) pp. 27-39.
216. FULLANA MIRA, Luis, “Noble y benemérita familia valenciana”, *Almanaque de las Provincias. Regalo a los suscriptores año XXXIX*, València, Establecimiento tipográfico Doménech, 1918, pp. 73-75.
217. FULLANA MIRA, Luis, “La casa de Lauria en el Reino de Valencia” en *III Congreso de Historia de la Corona d’Aragón dedicado al periodo comprendido entre la muerte de Jaime I y la proclamación del Rey Fernando de Antequera (Valencia, 1923). Memorias*, vol. I, Valencia, Impremta de Fills de F. Vives Mora, 1926, pp. 65-164.
218. FULLANA MIRA, Luis, *Los caballeros de apellido March en Cataluña y en Valencia: contribución documental para su estudio*, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura, 1936.
219. FULLANA MIRA, Luis, *El poeta Ausias March: su ilustre ascendencia, su vida y sus escritos*, València, Editorial Torres, 1945.
220. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Lluís Boïl Contra els Vilaraguts: un procés a la Valencia del S. XV”, *Quaderns de cultura de Sueca*, vol. 1 (1979) pp. 11-28.
221. FURIÓ DIEGO, Antoni i GARCÍA-OLIVER, Ferran, “Algunas consideraciones acerca del feudalismo medieval valenciano” en CASTILLO ALONSO, Santiago (ccord), *Estudios de Historia de España : homenaje a Manuel Tuñón de Lara*, Madrid, Universidad Internacional Menéndez Pèlayo, 1981 vol. I, pp. 109-122.
222. FURIÓ DIEGO, Antoni i GARCÍA-OLIVER, Ferran, “Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià”, *Estudi General*, vol. 5/6 (1985-1986), pp. 291-310.

223. FURIÓ DIEGO, Antoni, MIRA JODAR, José A., i VICIANO NAVARRO, Pau, “L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana”, *Revista d'història medieval*, núm. 5 (1994), pp. 75-106
224. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana” en BOLÒS MASCLANS, Jordi i BUSQUETA RIU, Joan-Josep (eds), *Territori i societat a l'edat mitjana: història, arqueologia, documentació*, Lleida, Universitat de Lleida, 1997, pp. 131-166.
225. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana”, *Revista d'Història Medieval*, núm.8 (1997), pp. 109-151.
226. FURIÓ DIEGO, Antoni i MIRA JODAR, José A., “La Ciudad y el campo” en HERMOSILLA PLA, Jorge (coord), *La ciudad de Valencia : historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia. Vol. 1: Historia*, València, Universitat de València, 2009, pp. 227-244.
227. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Disettes et famines en temps de croissance : une révision de la crise de 1300 : le royaume de Valence dans la première moitié du XIVe siècle” en DRENDEL, Johan i MENANT, François (dirs), *Disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma, École française de Rome, 2011, pp. 343-416.
228. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història” en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 815-865.
229. FURIÓ DIEGO, Antoni, “La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans”, *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), pp. 45-103.
230. FURIÓ DIEGO, Antoni, “El deute públic municipal al Regne de València en la Baixa Edat Mitjana: un assaig de quantificació” en DAVID IGUAL, Lluís i NAVARRO ESPINACH, German (coords), *El País Valenciano en la Baja Edad Media: estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, pp. 71-36.

231. FURIÓ DIEGO, Antoni, “L’organització del territori i el poblament: La població i l’evolució demogràfica” en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d’Alzira*, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l’actualitat, València, Universitat de València, 2020, pp. 223-232.
232. FURIÓ DIEGO, Antoni, “La societat urbana: Els ciutadans” en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther (coords), *Història d’Alzira*, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l’actualitat, València, Universitat de València, 2020, pp. 291-295.
233. FURIÓ DIEGO, Antoni, “Històries connectades: la projecció mediterrània de la Corona d’Aragó i la incorporació de Sardenya”, *RiMe*, vol. 12, núm. 2 (2023) pp. 19-46.
234. GAFFIOT, Felix, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Hachette, 1934.
235. GALAN CAMPOS, Luis, “¿Palabras vanas? Nobleza y conflictos de honor en Valencia durante el reinado de Martín I (1396-1410)”, *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 24 (2023), pp. 91-116.
<https://doi.org/10.14198/medieval.23230>
236. GALIANA SORIANO, Agustí, “Documents sobre la mort d’Alfons el Jove, comte de Dénia i duc de Gandia”, *Aguaites* (2022), núm. 45, pp. 117-135.
<https://raco.cat/index.php/Aguaites/article/view/411428>.
237. GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, “El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI”, *Cuadernos de geografía*, núm. 18 (1976), pp. 49-66.
238. GARCÍA CARRAFA, Alberto i FLUVIÀ ESCORSA, Armand, *El solar catalán, valenciano y balear*, Tomo II, San Sebastià, Libreria Internacional, 1968.
239. GARCÍA EDO, Vicent, “El dret foral valencià abolit el 1707”, *Anuari de l’Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 18 (2007), pp. 13-23.
240. GARCÍA EDO, Vicent, “Los orígenes del derecho general aragonés. Del fuero de Jaca a los Fueros de Aragón de 1247”, *Aragón en la Edad Media*, núm. 29, (2018), pp. 91-126.
241. GARCÍA EDO, Vicent, “La «Costum de la ciutat i Regne de València» de 1238”, *Anuari de l’Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. 30 (2019), pp. 9-21.

242. GARCÍA EDO, Vicent i ROYO PÉREZ, Vicent (eds), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló IV (1404-1410)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019.
243. GARCÍA FITZ, Francisco, “Usos de la guerra y organización militar en la Castilla del siglo XIV”, *Memoria y civilización. Anuario de Historia*, núm. 22 (2019), pp. 117-142.
244. GARCÍA FITZ, Francisco, “La guerra privada en la península ibérica bajomedieval. Conclusiones a una primera aproximación de conjunto” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, Jon Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 293-306.
245. GARCÍA GARCÍA, Cristina M., *Elites, monarquía y conflicto en la Corona de Aragón. La crisis política del reinado de Juan I (1387-1396)* [Tesi doctoral], Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2022.
246. GARCÍA GRIÑO, Marc, *Castello a l'interregne i el compromís de Casp*, Castelló, Ajuntament de Castelló, 2023.
247. GARCÍA MARSILLA, Juan V., “La intervención del poder real en los señoríos valencianos. El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 217-218.
248. GARCÍA MARSILLA, Juan V., “La formació d'un mercat del crèdit: Orígens i difusió del censal en la societat valenciana: segles XIII-XIV”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. 12 (2001) pp. 135-144.
249. GARCÍA MARSILLA, Juan V., *Vivir a crédito en la Valencia medieval: De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002.
250. GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, “Feudalismo i crèdit a l'Europa medieval”, *Barcelona: quaderns d'història*, núm. 13 (2007), pp. 123-128.

251. GARCÍA MARSILLA, Juan V. "El lujo cambiante. El vestido y la difusión de las modas en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)" *Anales de Historia del Arte*, vol. 24, núm. especial (2014), pp. 227-244.
252. GARCÍA MARSILLA, Juan V., "Ordenando el lujo. Ideología y normativa suntuaria en las ciudades valencianas (siglos XIV y XV" en BROUQUET, Sophie i GARCÍA MARSILLA, Juan V. (eds), *Mercados del Lujo, Mercado del Arte. El gusto de las elites mediterráneas en los siglos XIV y XV*, Valencia, PUV, 2015, pp. 561 - 591.
253. GARCÍA MARSILLA, Juan V., "La moda no es capricho. Mensajes y funciones del vestidoMen la Edad Media", *Vínculos de Historia*, núm. 6 (2017), pp. 71-88.
254. GARCÍA MARSILLA, Juan V. "El lujo: ¿motor del crecimiento o camino hacia la ruina? Percepciones y actitudes ante el gasto suntuario en la Historia", *Ars & Renovatio*, núm. 7 (2019), pp. 6-26.
255. GARCIA-OLIVER, Ferran, "Homens de vila" contra cavallers a La Safor del Quatre-cents: Les manifestacions d'una crisi", *Guaita* vol. 1 (1982) pp. 26-34
256. GARCIA-OLIVER, Ferran, *Terra de feudals: el País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991.
257. GARCIA-OLIVER, Ferran, "Perdurar; después de la mort. El testament de Pere d' Aragó, senyor de Montitxelvo" en TEROL REIG, Vicent (ed), *750 anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1995, pp. 175-194
258. GARCIA-OLIVER, Ferran, "Estructura agrària i crisi rural: la Corona d' Aragó en el tombant de l'Edat Mitjana" en SARASA SÁNCHEZ, Esteban i SERRANO, MARTÍN, Eliseo (coords), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV - XVI*, Zaragoza, 1997, pp. 41-62.
259. GARCIA-OLIVER, Ferran, "Els cultius" en SALRACH MARÉS, Josep M. (coord), *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 301-334.

260. GARCIA-OLIVER, Ferran, *Ausias March*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
261. GARÍ DE AGUILERA, Blanca, “El linaje de Entença en el Mediterraneo del s. XIII” en *La societa mediterranea all'epoca del Vespro: XI Congresso di storia della Corona d'Aragona, Palermo-Trapani-Erice 23-30 aprile 1982*, Palerm, Accademia di Scienza, Lettere e Arti, 1984, pp. 151-163.
262. GARÍ DE AGUILERA, Blanca, “Estrategias matrimoniales y organización familiar de la nobleza en la Corona de Aragón en el siglo XIII” en *Historiographie de la Couronne d'Aragon. Actes du 12e Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon, Montpellier, 26 - 29 septembre 1985*, vol. 2, Montpellier, Société archéologique de Montpellier, 1987, pp. 71-76.
263. GARRIDO VALLS, Josep-David, “El procés de llüició de la baronia d'Elx i Crevillent». *Barcelona. Quaderns d'història*, vol. 5 (2001), pp. 111-125.
<https://raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/105246>.
264. GARRIDO VALLS, Josep-David, “Les rendes de la baronia barcelonina d' elx i crevillent (1391-1473)” en CLARAMUNT RODÍGUEZ, Salvador (coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 359-370
265. GARRIDO VALLS, Josep-David, *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del Casal de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2010.
266. GARRIDO VALLS, Josep-David, “L'Interregne i bandositats a Aragó” en MAIOL i FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 791-813.
267. GENTILE, Marco, “Factions and parties: problems and perspectives” en GAMBERINI, Andrea i LAZZARINI, Isabella (eds), *The Italian Renaissance State*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, pp. 304-322.
268. GENTILE, Marco, “Cultura della vendetta e pratiche di resistenza nello stato territoriale: osservazioni sull'aristocrazia signorile lombarda (XV secolo)” en

- CALLARD, Caroline, CROUZET-PAVAN, Élisabeth i TALLON, Alai, (eds), *La politique de l'histoire en Italie. Arts et pratiques du réemploi, XIVe-XVIIe siècle*, Paris, Presses Universitaires Paris Sorbonne, 2014, pp. 287-298.
269. GENTILE, Marco, “La Lombardia complessa. Note sulla ricomposizione del ducato di Milano da parte di Filippo Maria Visconti (1412-1421)” en CENGARLA, Federica i COVINI, Maria Nadia (coord.), *Il ducato di Filippo Maria Visconti, 1412-1447. Economia, politica, cultura*, Florència, Firenze University Press, pp. 5-26.
270. GENTILE, Marco, “Natura, volontà e fazione nella Lombardia tardomedievale”, *Reti Medievali Rivista*, vol. 21, núm. 1 (2020), pp. 271-296. DOI 10.6092/1593-2214/6729.
271. GENET, Jean-Philippe, “La genèse de l'État moderne. Les enjeux d'un programme de recherche”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, núm. 118 (1997), pp. 3-18.
272. GENET, Jean-Philippe, *La genèse de l'état moderne*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003.
273. GERBET, Marie-Claude, “Essai sur l'apparition d'une moyenne noblesse dans l'Estremadure de la fin du Moyen Âge”, *Anuario de estudios medievales*, núm 16, 1986, pp. 557-570.
274. GERBET, Marie-Claude, *Las noblezas españolas en la Edad Media: siglos XI-XV*, Madrid, Alianza, 1997.
275. GIMENO BLAY, Francisco M., GOZALBO GIMENO, Daniel i TRENCHS i ODENA, Josep, *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Ceremoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
276. GIMENO BLAY, Francisco M., “En Casp: tres dies de juny” en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS i BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 181-224.
277. GIVEN-WILSON, Chris, *The English nobility in the Late Middle Ages*, Londres i Nova York, Routledge, 2003.

278. GONZÁLEZ, ANTÓN, Luis, “En torno al nacimiento de la Unión Aragonesa”, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1968, pp. 303-314.
279. GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Saragossa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975.
280. GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, “Las Cortes aragonesas en el reinado de Jaime II”, *Anuario de historia del derecho español*, núm. 47 (1977), pp. 523-682.
281. GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, “Jaime II y la afirmación del poder monárquico en Aragón”, *Aragón en la Edad Media*, núm. 10-11 (1993), pp. 385-406.
282. GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, “Sobre "Poder y Sociedad" en El poder real de la Corona de Aragón : (siglos XIV-XVI), vol. 1, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 293-352.
283. GONZALEZ MINGUEZ, César, “Las luchas por el poder en la corona de Castilla: nobleza vs. monarquía (1252-1369)” *Clio & Crimen*, núm. 6 (2009), pp. 36-51
284. GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Santiago, *La alta nobleza castellana a comienzos del siglo XV: consolidación de linajes y casas nobles*, Madrid, Dykinson, 2018
285. GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Santiago. “La media y baja nobleza castellana durante la regencia de los tutores de Juan II de Castilla, 1407-1418”, *Historia. Instituciones. Documentos*, núm 45 (2018), pp. 113-156.
286. GUAL CAMARENA, Miguel, “Contribución al estudio de la territorialidad de los Fueros de Valencia”, *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, num. 3 (1948), pp. 262-289.
287. GUICHARD, Pierre, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, Madrid, Editorial Nueva. 2001.
288. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló (s. XIII-XV)”, *Estudi General*, 1986, num. 5, pp. 311-323.
<https://raco.cat/index.php/EstudiGral/article/view/43410>

289. GUINOT, RODRÍGUEZ, Enric, “Els senyoriis de la noblesa valenciana a l’època de Pere el Gran (1276-1285)”, *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu Alfaro*, vol. I, València, Universitat de València, 1989, pp. 489-502.
290. GUINOT, RODRÍGUEZ, Enric, Feudals i camperols: el marc de les relacions senyoriales en el món rural valencià, *Millars. Geografia i història*, vol. 13 (1990) pp. 81-86
291. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “El patrimoni reial al País Valencià als inicis del segle XV”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22 (1992), pp. 581-640.
292. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Los mudéjares de la Valencia medieval: renta y señorío”, *Areas: revista internacional de ciencias sociales*, núm. 14 (1992), pp. 27-48.
293. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “El modelo de feudalismo repoblador: rentas y señoríos en la Valencia medieval” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban i SERRANO MARTÍN, Eliseo (dirs), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica: ss. XII - XIX*, vol. 3, Saragossa, Diputación Provincial de Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 1993, pp. 513-525.
294. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l’època medieval” en *Lluís de Santàngel i el seu temps: congrés internacional, València 5 al 8 d'octubre 1987*, València, Ajuntament de València, 1992, pp. 185-204.
295. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Sofras” y prestaciones personales en los mudéjares valencianos” en *VI Simposio internacional de Mudejarismo. Teruel, 16-18 de septiembre de 1993. Actas*, Terol, Centro de Estudios Mudéjares, Instituto de Estudios Turolenses, 1995, pp. 329-356.
296. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “L’alta noblesa catalana en la conquesta de València”, *Anuario de Estudios Medievales*, 1996, núm. 26 (1996), pp. 647-685.
297. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Donamus et concedimus vobis”. Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)* vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 219-235.

298. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A., “La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)”, *Revista d'Història medieval*, núm. 8 (1997), pp. 79-108.
299. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “Aproximació a la noblesa valenciana en la segona meitat del segle XV” en D’AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso II el Magnanimo: i modelli politico-istituzionali, la circolazione degli uomini, delle idee, delle merci, gli influssi sulla società e sul costume*, Nàpols, Paparo, 2000, pp. 899-917.
300. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, en BALDOVÍ GONZÀLEZ, Mariani i PONS ALÒS, Vicent (eds), *El hogar de los Borja: 2000, Any Borja: Xàtiva, Museu de l'Almodí, Antic Hospital Major, del 16 de diciembre de 2000 al 28 de febrero de 2001*, pp. 159-170
301. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “La implantació de la societat feudal al País Valencià del segle XIII: La gènesi de les senyores i l'establiment de les terres” en SABATÉ i CURULL, Flocel (coord), *El temps i l'espai del feudalisme : Reunió científica, VI Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 11, 12 i 13 de juliol de 2001)*, Lleida, Pagès editors, 2004, pp. 421-442.
302. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “The expansion of a European feudal monarchy during the 13th Century: the Catalan-Aragonese Crown and the consequences of the conquest of the kingdoms of Majorca and Valencia”, *Catalan Historical Review*, núm. 2 (2009), pp. 33-47.
303. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “La creación de las comunidades campesinas y las parroquias rurales en una sociedad feudal de conquista: el sur de la Corona de Aragón (mitad del siglo XII-mitad del siglo XIII)” en DD.AA. (eds), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder: homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*, vol. 1, Santander, Universidad de Cantabria, 2012, pp. 583-598.
304. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “La conquesta i la colonització del regne de València per Jaume I. Balanç i noves perspectives” en FERRER i MAIOL, Teresa (coord), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 2 (L'economia rural; L'articulació urbana; Les institucions eclesiàstiques;

- L'expansió territorial; El comerç), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, pp. 521-535.
305. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric A. “Sobre la gestió del patrimoni reial de la Corona d'Aragó en temps del rei Martí l'Humà” en MAIOL i FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 273-284.
 306. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XII” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban, (coord.), *Bajar al reino: relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Institución “Fernando el Católico”, 2017, pp. 167-222.
 307. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “De los fueros locales al fuero de Valencia en el marco del proceso de instauración de la sociedad feudal del siglo XIII en el reino de Valencia” *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 2 (2017), pp. 37-62. <https://doi.org/10.14201/shhme20173523762>
 308. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, “El campesinado mudéjar de la Valencia bajomedieval. De la libertad a la servidumbre (siglos XIII-XV)” en *Campo y ciudad. Mundos en tensión (siglos XII-XV)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2018, pp. 147-170.
 309. GUINOT RODRÍGUEZ, Enric i VICIANO NAVARRO, Pau (ed.lit), *Els Llibres de Consells de la vila de Castelló II (1384-1390)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019
 310. GUNN, Steven i JAMME, Armand, “Kings, nobles and military networks” en FLETCHER, Christopher, GENET, Jean-Philippe i WATTS, John (eds), *Government and Political Life in England and France, c.1300-c.1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, pp. 41-77.
 311. HARDING, Alan, “Political Liberty in the Middle Ages”, *Speculum*, vol. 55, núm. 3 (1980), pp. 423-443.

312. HARTMANN, Eddie, "Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology", *International Journal of Conflict and Violence*, núm. 11 (2017), pp. 1-9. <https://doi.org/10.4119/ijcv-3092>.
313. HEERS, Jacques, *Les partis et la vie politique dans l'occident médiéval*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981.
314. HELBLING, Jurg, "War and peace in societies without central power: theories and perspectives.", en OTTO, Ton, THRANE, Henrik i VANDKILDE, Helle (eds), *Warfare and society : archaeological and social anthropological perspectives*, Aarhus, Aarhus University Press, 2006, pp. 113-139
315. HILTON, Rodney, H., "Feudalism and the origins of Capitalism", *History Workshop Journal*, vol.1, núm.1 (1976), pp. 9-25. DOI:10.1093/hwj/1.1.9
316. HILTON, Rodney H., "A crisis of Feudalism", *Past & Present*, núm. 80 (1978), pp. 3-19.
317. HILTON, Rodney H., *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Madrid, Crítica, 1998.
318. HINOJOSA MONTALVO, José, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*, Madrid, Editorial Nerea, 2006.
319. HINOJOSA MONTALVO, José, "Bandos y Bandositats en la gobernación de Orihuela en la Baja Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 36, núm. 2 (2006), pp. 713-750.
320. HERZFELD, Michael, "Honor and shame: problems in the comparative analysis of moral Systems", *Man*, núm. 15 (1980), pp. 339-351.
321. HOPPENBROUWERS, Peter C. M., "Cases of Vengeance and the Moral Discourse on Retaliatory Violence in Late Medieval Holland" en REINLE, Christine i WENDEL, Anna-Lena (coords), *Das Recht in die eigene Hand nehmen?: Rechtliche, soziale und theologische Diskurse über Selbstjustiz und Rache*, Baden-Baden, Nomos, 2021, pp. 191-204
322. HUIZINGA, Johan, *El otoño de la Edad Media*, Madrid, Alianza, 1994.

323. IBARRA FOLGADO, José M., “Los archivos municipales, eclesiásticos y notariales de la provincia de Castellón”, *Saitabi*, núm. 35-38 (1950), pp. 123-145.
324. IBORRA GASTALDO, Joan (ed), *Martí de Viciàna: Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.
325. IRADIEL MURUGARREN, Paulino, “En el Mediterráneo occidental peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media”, *Areas*, vol. 6 (1986) p. 64-77.
326. IRADIEL MURUGARREN, Paulino, “Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias” en FONQUERNE, René-Yves (ed), *La condición de la mujer en la edad media : actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Complutense, 1986, pp. 223-259.
327. IRADIEL MURUGARREN, Paulino, *El Mediterraneo medieval y Valencia. Economía, Sociedad, historia*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017.
328. IRANZO MUÑO, Teresa i LALIENA CORBERA, Carlos, “Poder, honor y linaje en las estrategias de la nobleza urbana aragonesa (siglos XIV-XV)”, *Revista d'història medieval*, vol. 9 (1998) pp. 41-80.
329. JAMOUS, Raymond, “From the death of men to the peace of God: violence and peace-making in the Rif” en PERISTIANY, John G. i PITT-RIVERS, Julian (eds), *Honor and Grace in Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 169-172.
330. JANSSENS, Paul, “De la noblesse médiévale à la noblesse moderne. La création dans les anciens Pays-Bas d'une noblesse dynastique (XVe-début XVIIe siècle)”, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, vol. 123, núm. 4, pp. 490-516.
331. JARA FUENTE, José A., “Integrar, excluir, dominar: relaciones de poder y conflicto político en la Castilla urbana del siglo XV”. *Anales de la Universidad de*

- Alicante. Historia Medieval*, núm. 18, (2012-2014), pp. 95-118.
DOI:10.14198/medieval.2012-2015.18.03
332. JARA FUENTE, José A., “El conflicto en la ciudad: violencia política en la Castilla urbana del siglo XV”, EN LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *La violencia en la sociedad medieval, XXIX Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 23 al 27 de julio de 2018*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2019, pp. 85-115.
333. JARA FUENTE, José A., “Hacer la guerra en (de)servicio del rey: violencia noble en el sector castellano-manchego en el siglo XV” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 89-116.
334. JUNCOSA BONET, Eduard, “Muyren los traydors! La lucha de bandos en Tarragona a fines del siglo XIV”, *Hispania*, vol. 75, núm. 250 (2015), pp. 441-466.
DOI: 10.3989/hispania.2015.014.
335. KAEUPER, Richard W., *War, justice and public order: England and France in the later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1988.
336. KAEUPER, Richard W., *Chivalry and violence in Medieval Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
337. KAEUPER, Richard W., *Medieval Chivlary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
338. KAGAY, Donald J., *War, government, and society in the medieval Crown of Aragon*, Aldershot, Ashgate Publishing Limited, 2007.
339. KAMINSKY, Howard, “Estate, Nobility and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages”, *Speculum*, vol. 68, núm. 3 (1993), pp. 684-709.
340. KAMINSKY, Howard, “The Noble Feud in the Later Middle Ages”, *Past & Present*, vol. 117, núm. 1 (2002), pp. 55-83.
341. KEEN, Maurice H., *La caballeria: la vida caballeresca en la edad media*, Barcelona, Ariel, 1986.

342. KNAPTON, Michael, “‘Nobiltà e popolo' e un trentennio di storiografia veneta” en GARDI, Andrea, KNAPTON, Michael, VARANINI, Gian M. i ZANNINI, Andrea (coords), *Una repubblica di uomini: saggi di storia veneta*, Forum Edizioni, Udine, 2017, pp. 267-292.
343. KRUEGER, Paul i MOMMSEN, Theodor (ed.lit), *Corpus Iuris Civilis* vol. I, Berlin, Weidmann Verlagsbuchhandlung, 1928.
344. LACARRA DE MIGUEL, José M., *Historia del Reino de Navarra en la Edad Media*, Pamplona, Fundaciona Bancaria Caja de Navarra, 2000.
345. LADERO QUESADA, Miguel A., “Linajes, bandos y parcialidades en la vida política de las ciudades castellanas (siglos XIV y XV)”, *Temas medievales*, 3 (1993), pp. 255-286.
346. LADERO QUESADA, Miguel A., “El ejercicio del poder real en la Corona de Aragón: Instituciones e instrumentos de gobierno (siglos XIV y XV)”, *En la España Medieval*, vol. 17, núm. 31 (1994), pp. 31-93.
347. LADERO QUESADA, Miguel A., “Población de las ciudades en la baja edad media (Castilla, Aragón, Navarra)”, *I Congresso Histórico Internacional. As cidades na História: População, 24 a 26 de outubro de 2012 Atas. Volume I: Discursos*, Guimarães, Câmara Municipal de Guimarães, 2013, pp. 165-201.
348. LAFUENTE GÓMEZ, Mario, *Un reino en armas: la guerra de los Dos Pedros en Aragón (1356-1366)*, Zaragoza : Institución "Fernando el Católico", 2014.
349. LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “La formación de un grupo social aristocrático: la elite de la pequeña nobleza en Aragón (1250-1350)”, *Edad Media: Revista de Historia*, núm. 16 (2015), pp. 225-251.
350. LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “Las relaciones entre la baja nobleza aragonesa y la casa del rey en el siglo XIV: Instrumentos y enfoques metodológicos para su estudio”, *Mélanges de la Casa de Velázquez* vol. 45, 2 (2015) p. 33-49
351. LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “Déudas de sangre. Guerra privada y luchas de bandos en Aragón durante la Baja Edad Media” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni

- (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 185-230.
352. LAFUENTE GÓMEZ, Mario, “La movilización militar aristocrática en el reino de Aragón (ca. 1250-ca. 1375)”, *Studia historica. Historia medieval* vol. 41, núm. 1 (2023) pp. 77-97.
353. LALIENA CORBERA, Carlos, “Violencia feudal en el desarrollo del estado aragonés: la guerra de Artal de Alagón (1293)” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. 2, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp.151-184.
354. LALIENA CORBERA, Carlos, “Señoríos en una era de crisis: los dominios de las casas de Luna e Híjar en la tierra de Belchite (Zaragoza), 1360-1450”, *Revista d'història medieval*, vol. 8 (1997) pp. 175-215.
355. LALIENA CORBERA, Carlos, NAVARRO ESPINACH, German i SESMA MUÑOZ, José A., “Prosopografía de las sociedades urbanas de Aragón durante los siglos XIV y XV: un balance provisional” en *La prosopografía como método de investigación sobre la Edad Media : Aragón en la edad media : sesiones de trabajo*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Árabes e Islámicos, 2006, pp. 7-20.
356. LALIENA CORBERA, Carlos i SESMA MUÑOZ, José A., “Las elites políticas de Aragón durante el Interregno y el Compromiso de Caspe” en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 165-190.
357. LALIENA CORBERA, Carlos i TOMÁS FACI, Guillermo (eds. lit), *Acta curiarum Regni Aragnoum, Tomo I, Volumen I: Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328). Documentos relativos a las cortes de los reinados de Alfonso II, Pedro II, Jaime I, Pedro III y Alfonso IV*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2020.

358. LALIENA CORBERA, Carlos, “Restañar las heridas tras el Interregno: los agravios nobiliarios en las Cortes de Aragón (1413-1428)”, *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, vol. 48 (2021) pp. 40-45.
359. LALIENA CORBERA, Carlos, “La rebelión de los nobles aragoneses contra Jaime I de 1264-1265 en la cronística de la Corona de Aragón y la construcción de una memoria oficial de la dinastía” en LÓPEZ OJEDA, Esther (coord), *Escribir la historia. Crónicas y relato en la Edad Media: XXXI Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 19 al 23 de julio de 2021*, Logronyo, Institut de Estudios Riojanos, 2022, pp. 269-294.
360. LÁZARO GUILLAMÓN, Carmen, *La condición jurídica de la mujer en los Furs de València*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018.
361. LE MÉNÉ, Michel, “La noblesse angevine vers 1500” en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 39-48.
362. LÉROY, Béatrice, *Le royaume de Navarre à la fin du Moyen Âge. Gouvernement et société*, Aldershot, Variorum, 1990
363. LIGHTFOOT, Dana, W., *Women, dowries and agency : marriage in fifteenth-century Valencia*, Manchester, Manchester University Press, 2013.
364. LIND, Gunner, “Name styles and the perception of social reality” en GENET, Jean-Philippe y LOTTES, Günther (dir.) *L'État moderne et les élites. XIIIe-XVIIIe. Apports et limites de la méthode prosopographique*, Paris, Editions de la Sorbonne, 2021, pp. 233-245.
365. LINDISFARNE, Nancy, “Gender, shame, and culture: An anthropological perspective” en ANDREWS, Berenice i GILBERT, Paul (eds), *Shame: Interpersonal behavior, psychopathology, and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1998, pp. 246-260.
366. LLUCH BRAMON, Rosa, ““Possit ire et redire quo voluerit libere”. Els esforços senyorials per evitar la mobilitat dels remences (segles XIII-XV)” en LLUCH BRAMON, Rosa, ORTÍ GOST, Pere, PANERO, Francesco i To FIGUERAS, Lluís

- (coords), *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali*, Cherasco, Centro Internazionale di Studi Sugli Insediamenti medievali i Dipartimento di lingue e letterature straniere e culture moderne, 2025, pp. 155-175.
367. LÓPEZ ELUM, Pedro, “La población de Alzira en el siglo XV”, *En la España medieval*, núm. 7 (1985), pp. 1635-1644.
 368. LÓPEZ ELUM, Pedro, *Los orígenes de los Furs de València y de las Cortes en el siglo XIII*, València, Biblioteca Valenciana, 2001.
 369. LÓPEZ GÓMEZ, Óscar, “La çibdad está escandalizada. Protestas sociales y lucha de facciones en la Toledo bajomedieval”, *Studia Historica. Historia medieval*, núm. 34 (2016), pp. 243-269.
 370. LÓPEZ GÓMEZ, Óscar, “Violencia, saqueos y abusos de poder. La problemática en torno a las últimas voluntades de don Pedro Girón, maestre de la Orden de Calatrava (1466-1496)”, *Hispania*, vol. 81 núm. 269, pp. 591-619. DOI: <https://doi.org/10.3989/hispania.2021.014>.
 371. LÓPEZ JUAN, Guillermo, “Les males paraules: insults masculins a la València baixmedieval”, *Scripta: Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 13 (2019), pp. 87 - 112.
 372. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV”, *Hidalguía*, núm. 226-227 (1991), pp. 615-640.
 373. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “Los Urrea y la Revuelta de L'Alcalaten de diciembre de 1440”, *Saitabi*, núm. 45 (1995), pp. 259-273.
 374. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “Aristocràcia i orígens de l'Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13 (2002), pp. 159-176.
 375. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2005.

376. LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, “Sobre la autenticidad del documento con la primera mención a un Archivo Real en 1180”, *Aragón en la Edad Media*, núm. 23 (2012), pp. 173-206.
377. LLORENTE OLIVARES, Teodoro, *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, Tomo I, Barcelona, Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y Cía, 1887.
378. MADRAMANY I CALATAYUD, Mariano, *Tratado de la nobleza de la Corona de Aragón, especialmente del reino de Valencia, comparada con la de Castilla, para ilustración de la Real Cédula de D. Luis I de 14 de agosto de 1724*, València, Imprenta de Josef y Tomás de Orga, 1788
379. MACKAY, Angus, “Faction and civil strife in late medieval Castilian towns”, *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. 72, núm. 3 (1990), pp. 119-131.
380. MALEŠEVIĆ, Siniša, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2010.
381. MALEŠEVIĆ, Siniša, “Crime, violence, and coercive power”, *Journal of Political Power*, vol. 15, núm. 1 (2022), pp. 157-162. DOI: 10.1080/2158379X.2022.2033097
382. MARCITI, Nicola, “L'onorata violenza. Le consuetudini cavalleresche a difesa dell'onore dal Medioevo all'Età moderna: vendetta e faida di sangue in Romagna”, *Studi romagnoli*, vol. 72 (2021) pp. 667-704.
383. MARTÍ MARTÍNEZ, Pere, “Identificación heráldica de los sepulcros Del Monasterio del Puig en Valencia: los Joinville y los Lauria”, *Hidalguía*, núms. 364-365 (2014), pp. 421-472.
384. MARTIN PAREDES, José Antonio, “Qué es un Pariente Mayor? El ejemplo de los señores de Oñaz y Loyola” en DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramón (ed), *La lucha de bandos en el País Vasco: de los parientes mayores a la hidalguía universal. Guipúzcoa, de los bandos a la Provincia (siglos XIV a XVI)*, Bilbao, Universidad del País Vasco / EHB, 1998, pp. 207-233.

385. MARTÍNEZ ALOY, José, *Blasones de los linajes viejos y nuevos de la ciudad de Alicante : y de varios reyes, títulos, villas y ciudades de España / recopilados por Jaime Bendicho ; publicados ordenados y corregidos, con grabados intercalados en el texto*, València, Impremta de José Ortega, 1890.
386. MARTÍNEZ ALOY, José, *Geografía general del reino de Valencia. Provincia de Valencia*, CARRERES CANDI, Francisco (dir.), Barcelona, Establecimiento editorial de Alberto Martín, 1920.
387. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *Parentela aristocràtica, domini i projecció sociopolítica. Els vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423* [Tesi doctoral], Girona, Universitat de Girona, 2016.
388. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, “La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)” en AZNAR VALLEJO, Eduardo i MUÑOZ GÓMEZ, Victor (coords), *Hacer historia des de el Medievalismo. Tendencias. Reflexiones. Debates*, San Cristobal de la Laguna, Servicio de Publicaciones de la Universidad de la Laguna, 2016, pp. 63-87.
389. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, “El barón feudal como consejero del rey: Bernat II de Cabrera, "gran privado" de Pedro el Ceremonioso (1328-1364)” en LAFUENTE GÓMEZ, Mario i VILLANUEVA MORTE, Concepción (coords), *Poderes públicos y dominación social en Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Madrid, Sílex, 2019, pp. 279-319.
390. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, “Las guerras privadas de la nobleza catalana durante los reinado sde Jaime el Justo y Alfonso el Benigno (1291-1336). Estudio preliminar” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 231-253.
391. MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro i MUÑOZ GÓMEZ, Victor, “El señorío jurisdiccional enfrentamientos y confluencias entre monarquías y aristocracias (Cataluña-Castilla, siglos XII-XV)”, *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, núm. 36 (2023), pp. 789-830.

392. MARTÍNEZ ORTÍZ, Jose (ed.lit), *Onofre Esquerdo: Nobiliario valenciano*, vols. I i II, València, Biblioteca Valenciana, 2001.
393. MARZAL RODRÍGUEZ, Pascual, “El ius commune como derecho supletorio en Valencia”, *Glossae: European Journal of Legal History*, núm. 5-6, (1993-1994), pp. 399-414.
394. MASSARI, Monica “Mafia Violence: Strategies, Representations, Performances” en MASSARI, Monica i MARTONE, Victor (eds), *Mafia Violence: Political, Symbolic, and Economic Forms of Violence in Camorra Clans*, Nova York i Londres, Routledge, 2019, pp. 19-34.
395. MATTOSO, José, “A nobreza medieval portuguesa no contexto peninsular”, *Revista da Faculdade de Letras. Historia*, vol. 15, núm. 2 (1998), pp. 1019-1044.
396. MATTOSO, José, “A nobreza e os cavaleiros-vilãos na P. Ibérica (séculos X a XIV) en MATTOSO, José (ed), *Mattoso, Obras completas*, vol. 1, Lisboa, Circulo de Leitores, pp. 363-375.
397. MATTOSO, José, “A nobreza medieval portuguesa (séculos X a XIV)” en MATTOSO, José (coord), *Naquele Tempo Ensaio de História Medieval*, Lisboa, Temas e Debates, 2011, pp. 287-310.
398. MCFARLANE, Kenneth Bruce, *The Nobility of Later Medieval England: The Ford Lectures for 1953 and Related Studies*, Oxford, Clarendon Press, 1973.
399. MESADO GIMENO, Xavier, *Els vescomtes de Gallano. Un llinatge baronial de la Corona d'Aragó en la baixa Edat Mitjana* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2015.
400. MESLEY, Mathew M., “Chivalry, Masculinity, and Sexuality” en BALE, Anthony (ed), *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2019, pp. 146-164.
401. MIRA JÓDAR, José Antonio, *Entre la renta y el impuesto: fiscalidad, finanzas y crecimiento económico en las villas reales del sur valenciano (siglos XIV-XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005.

402. MONJO GALLEGO, Marta, *Sarraïns sota el domini feudal. La Baronia d'Aitona al segle XV*, Lleida, Ediciona de la Universitat de Lleida, 2004.
403. MONSALVO ANTÓN, José Maria, “En torno a la cultura contractual de las élites urbanas: pactos y compromisos políticos (linajes y bandos de Salamanca, Ciudad Rodrigo y Alba de Tormes)” en Foronda, François i Carrasco Manchado, Ana Isabel (coords), *El contrato político en la Corona de Castilla: cultura y sociedad políticas entre los siglos X y XVI*, Madrid, Dykinson, 2008, pp. 159-209
404. MONSALVO ANTÓN, José María, “Violence between factions in medieval Salamanca. Some problems of interpretation”, *Imago Temporis. Medium Aevum*, núm. 3 (2009), pp. 139-170.
405. MONTERO TORTAJADA, Encarna, “Dar color a la guerra, la justa y la muerte. Los pintores de armas en Valencia durante los siglos XIV y XV: estructura corporativa y práctica profesional”, *Anuario de estudios medievales*, vol. 52, núm. 2, 2022, pp. 745-771.
406. MORSEL, Joseph “Crise? Quelle crise? Remarques à propos de la prétendue crise de la noblesse allemande à la fin du Moyen Âge”, *Sources. Travaux historiques*, vol. 14 (1988), pp. 17-42.
407. MORSEL, Joseph, “L’invention de la noblesse en Haute-Allemagne à la fin du Moyen Âge. Contribution à l’étude de la sociogenèse de la noblesse médiévale” en PAVIOT, Jacques i VERGER, Jacques, *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Âge. Mélanges en l’honneur de Philippe Contamine*, Paris, Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2000, pp.533-545.
408. MORSEL, Joseph, *La aristocracia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de Valencia, 2008.
409. MORSEL, Joseph, “Quelques propositions pour l’étude de la noblesse européenne à la fin du Moyen Âge” en *Discurso, memoria y representación. La nobleza peninsular en la Baja Edad Media (Actas de la XLII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarrá. 21 al 24 de julio de 2015)*, Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura, Deporte y Juventud, 2016, pp. 449-499.

410. DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “Los señoríos: en torno a una problemática para el estudio del régimen señorial. (conclusión)”, *Hispania: Revista española de historia*, núm 95, 1964, pp. 399-430.
411. DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “La nobleza castellana en el siglo XIV” en *La investigación en la historia hispánica del siglo XIV. Problemas y cuestiones. Actas del I Simposio de Historia Medieval (Madrid, 20-23 de marzo de 1969)*, Madrid i Barcelona, Centro Superior de Investigaciones científicas, 1973, pp. 493-511.
412. DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “La nobleza castellano-leonesa en la Edad Media. Problemática que suscita su estudio en el marco de la historia social”, *Hispania: Revista española de historia*, núm. 114 (1970), pp. 5-68.
413. DE MOXÓ ORTÍZ DE VILLAJOS, Salvador, “El auge de la nobleza urbana de Castilla y su proyección en el ámbito administrativo y rural a comienzos de la baja Edad Media”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tomo 178, Cuaderno 3, 1981, pp. 407-518.
414. DE MOXÓ i MONTOLIU, Francisco, “Un linaje aragonés con proyección mediterrània: los Luna. Cauces abiertos de investigación” en NARBONA VIZCAINO, Rafael (coord.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 : XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004, 9-14 setembre*, València, Universitat de València, 2005, pp. 275-284.
415. MUIR, Edward W., *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance*, Londres i Baltimore, The John Hopkins University Press, 2005.
416. MUMBRÚ, Julia, “El Cenotafi d'un cavaller francès al Puig de Santa Maria?”, *Paratge: quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i nobiliària*, núm. 27 (2014), pp. 105-112
417. MUÑOZ GÓMEZ, Victor, “La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno” en MAIOL I FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de*

- la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 867-897.
418. MUÑOZ POMER, Maria Rosa, “La oferta de las Cortes de Valencia de 1358”, *Saitabi*, núm. 36 (1986), pp. 155-166.
419. MUÑOZ POMER, Maria Rosa, “Las Cortes de Martín el Humano (1401-1407) y su repercusión en la Hacienda de la ciudad de Valencia”, *Anuario de estudios medievales*, vol. 34, núm- 2 (2004), pp. 747-789.
420. MUÑOZ POMER, María Rosa, “Las Cortes de 1401-1407: Protagonistas y propuestas innovadoras de amplia repercusión en la época foral” en FERRERO MICÓ, Remedios i GUIA MARÍN, Lluís (eds), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 101-140.
421. NARBONA CÁRCELES, Maria, Woman at Court: A Prosopographic Study of the Court of Carlos III of Navarre (1387-1425), *Medieval prosopography*, vol. 22 (2001) pp. 31-64
422. NARBONA CÁRCELES, Maria, “Les bâtards royaux et la nouvelle noblesse de sang en Navarre (fin XIVE siècle-début XVe siècle)” en BOUSMAR, Éric, MASSON, Christophe, MARCHANDISSE, Alain i SCHNERB, Bertrand (coord), *La bâtardise et l'exercice du pouvoir en Europe du XIIIe au début du XVIe siècle*, *Révue du Nord* (Hors serie), Villeneuve d'Ascq, 2015, pp. 421-438
423. NARBONA VIZCAINO, Rafael, *Gobierno político y luchas sociales: estrategias de poder del patriciado urbano : la ciudad de Valencia (1356-1419)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 1988.
424. NARBONA VIZCAÍNO, Rafael. “Los Rabassa, un linaje patricio de Valencia medieval” *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 7 (1988-1989), pp. 111-136.
425. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Gobierno político y luchas sociales: patricios y malhechores siglos XIV y XV”, *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 39 (1989), pp. 81-98.

426. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Violencias feudales en la ciudad de Valencia”, *Revista d'història medieval*, núm. 1, (1990), pp. 59-86.
427. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón (ss. XII-XV), *Res Publica: revista de filosofia política*, núm. 17 (2007), pp. 113-150.
428. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería”, *En la España medieval*, núm.35 (2012), pp. 177-210.
429. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Las leyes de pobres en la metròpolis: mendigos, miserables, trabajadores en Valencia, 1306-1462”, *Clío & Crimen*, núm. 9 (2012), pp. 165-284.
430. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Las elites políticas valencianas en el Interregno y el Compromiso de Caspe” en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 191-232.
431. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Cultura política y comunidad urbana: Valencia, siglos XIV-XV”, *Edad Media: revista de historia*, núm. 14 (2013), pp. 171-211.
432. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Els valencians davant del Compromís de Casp” en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS i BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 121-164.
433. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “La justicia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)” *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 18 (2012-2014), pp. 347-357. DOI:10.14198/medieval.2012-2015.18.12
434. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “L’interregne a València” en MAIOL i FERRER, Teresa (coord), *Martí l’Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona*

- (1396-1410): *l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 767-789.
435. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Algunas reflexiones sobre la participación vecinal en el gobierno de las ciudades de la Corona de Aragón”, *Res Publica: revista de filosofia política*, núm. 17 (2017), pp. 113-150.
436. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 22, núm. 90-91: exemplar dedicat a Sant Vicent Ferrer (2018), pp. 425-450.
437. NARBONA VIZCAÍNO, Rafael, “El dominio de Valencia sobre el vizcondado de Chelva (1395- 1408): sobre la libertad de la ciudad y la libertad del reino”, *Edad Media. Revista de Historia*, núm. 21 (2020), pp. 229-255.
438. NARBONA VIZCAINO, Rafael, “La contestación a los próceres. Pugna de facciones y desórdenes en Valencia (1376-1478)”, *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 39, núm. 2 (2021), pp.175-201.
439. NAVARRO ESPINACH, “Los fueros de Aragón en la repoblación valenciana” en LATORRE, CIRIA, José M.(coord), *Los Fueros de Teruel y Albarracín: actas de las jornadas de estudio celebradas en Teruel y Albarracín los días 17, 18 y 19 de diciembre de 1998*, Terol, Instituto de estudios Turolenses, 2000, pp. 59-75.
440. NIANG, Cheikh, “Between Shame and Invention of an Alternative Honorability: The Golden Boys of Médine”, *Dialogue*, vol. 190, núm 4, 2010, pp. 117-130.
441. NICHOLAS, David, *Medieval Flanders*, Nova York, Routledge, 2013.
442. NICKEL, Helmut, “The Art of Chivalry”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 32, núm. 4 (1973-1974), pp. 55-106.
443. NICKEL, Helmut, “Arms and Armor from the Permanent Collection” *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 49, núm. 1 (1991), pp. 1-64.
444. NIERMEYER Jan F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval*, Leiden, Brill, 1993.

445. NIETO SORIA, José M, “Sobre la transformacion de la historia política en el medievalismo Espanol (ca. 1980-2010)”, *Cuadernos de Historia de España*, vol. 85-86 (2011), pp. 509-424.
446. NIGEL, Saul, *For Honour and Fame: Chivlary in England (1066-1500)*, Nova York, Random House, 2011.
447. OCHOA RUDI, Daniel, “Notas sobre las ejecutorias de hidalguía en Navarra los Sanz de Elgueta y los Gil-Cuartero”, *Emblemata*, núm. 23 (2017), pp. 193-209.
448. OFFENSTADT, Nicolas, “Guerre civile et espace public à la fin du Moyen Âge. La lutte des Armagnacs et des Bourguignons” en HAMON, Philippe i BOURQUIN, Laurent (dir), *La Politisation. Conflits et construction du politique depuis le Moyen Âge*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, pp. 111-129.
449. OLIVER PÉREZ, Dolores, “Origen árabe de ‘bando’”, *Qurtuba*, núm. 5, 2000, pp. 191-228.
450. ORTEGA CERVIGÓN, José I., “Prestigio político y oficios reales: la nobleza conquense bajomedieval en el entorno cortesano”, *Anuario de estudios medievales*, vol. 37, núm. 2, 2007, pp. 563-595
451. ORTEGA CERVIGÓN, José I., “La nobleza peninsular en época trastámara. Principales líneas de investigación (1997-2006)”, *eHumanista*, núm. 10 (2008), pp. 104-132.
452. ORETGA CERVIGÓN, José I., “Hurtado de Mendoza: nobleza y poder en la Castilla bajomedieval”, *Arqueología, historia y viajes sobre el mundo medieval*, núm. 28, 2008, pp. 54-61.
453. ORTEGA CERVIGÓN, José I., Nobleza y poder en la tierra de Cuenca: nuevos datos sobre el linaje Albornoz, *Miscelánea medieval murciana*, Vol. 33 (2009), pp. 143-173
454. ORTI GOST, Pere, “El Consell de Cent durant l’Edat Mitjana”, *Barcelona. Quaderns d’història*, vol. 4 (2001) pp. 21-48.

455. ORDUNA, Germán (ed.lit), *Pero López de Ayala: Crónica del rey Don Pedro y del rey Don Enrique, su hermano, hijos del rey don Alonso Onceno*, Buenos Aires, Secrit, 1994.
456. PACHECO CATALÁN, Nuria, *Ut sis stator et habitator. La colonización feudal de la Catalunya Nova: la inmigración occitana (siglos XII-XIII)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2021.
457. PAGAROLAS i SABATÉ, Laureà, “Els arxius de Protocols, font per a la Història Moderna”, *Manuscripts*, núm. 8 (1990), pp. 285-323.
458. PARRA BALLESTER, José M., *Lo Compromís de Casp e la Vila de Algezira*, Alzira, Ajuntament d'Alzira, 1972.
459. PASTOR FLUIXÀ, Jaume, “Nobles i cavallers al País Valencià”, *Saitabi*, núm. 43 (1993), pp. 13-54.
460. PASTOR MADALENA, Manuel, *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004.
461. PASTOR MADALENA, Manuel, *Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció*, [Tesi doctoral] Universitat de València, València, 2015.
462. PASTOR ZAPATA, José L., *El Ducado de Gandia: un señorío valenciano en el transito de la Edad media a la moderna* [Tesi doctoral], Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1990.
463. PASTOR ZAPATA, José L., “Patrimonio y endeudamiento de la nobleza valenciana en el siglo XV: los Ladró y su señorío de Thoris” en LORING GARCÍA, Maria Isabel (dir) *Historia social, pensamiento historiográfico y Edad Media: homenaje al prof. Abilio Barbero de Aguilera*, Madrid, Ediciones del Orto, 1997, pp. 431-447.
464. PASTOR ZAPATA, José L., “Els Borja, ducs de Gandia: implantació d'un llinatge i construcció d'un espai senyorial en el trànsit del segle XV al XVI” en *Sucre & Borja. La canyamel dels Ducs. Del trapig a la taula* [Exposició, Gandia. Casa

- de la Cultura "Marqués de González de Quirós"]*, Gandia, Ajuntament de Gandia, 2000, pp. 169-200.
465. PASTOR ZAPATA, Jose L., “Duques y barones: el patrimonio señorial de los Borja más allá de Gandía a fines del siglo XV”, *Revista Borja*, vol. 3 (2010-2011) p. 19-46.
 466. PASTOREAU, Michel, *La vita quotidiana ai tempi dei cavalieri della tavola rotonda*, Milà, Rizzoli Livri, 2017.
 467. PASTOUREAU, Michel, *Rouge. Histoire d'une couleur*, Paris, Points-Seuil, 2019.
 468. PÉQUIGNOT, Stéphane, “Le nom conflictuel, une part de l’histoire des Archives de la Couronne d’Aragon” en PÉQUIGNOT, Stéphane i POTIN, Yann (dirs.), *Les conflits d’archives: France, Espagne, Méditerranée*, Rennes Presses Universitaires de Rennes, 2022, pp. 35-54.
 469. PEREYRA, Osvaldo V., “El dominio señorial de los Velasco en la España Septentrional durante la baja Edad Media: linaje, poder y monarquía”, *Revista Historias del Orbis Terrarum*, vol. 15 (2018), 2018, pp. 91-117.
 470. PÉREZ PUCHAL, Pedro, “La población del País Valenciano hasta la época estadística”, *Cuadernos de geografía*, núm. 10 (1972), pp 1-30.
 471. PÉREZ GARCÍA, Pablo, “La nobleza valenciana del Quinientos: lo social y su nomenclatura”, *E-Spania: Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 34 (2019) [Online]. DOI: <https://doi.org/10.4000/e-spania.32914>
 472. PERROY, Édouard, “La noblesse forézienne et les lignes nobiliaires de 1314-1315”, *Bulletin de la Diana*, vol. 36 (1960) pp. 188-221
 473. PERROY, Édouard, “Social mobility among the French *Noblesse* in the Later Middle Ages”, *Past & Present*, vol. 21, núm. 1, (1962), pp. 25-38
 474. PETROVICS, István, “The Kings, the Towns and the Nobility in Hungary in the Anjou era” en COULET, Noël i MATZ, Jean-Marie (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge. Actes du colloque d'Angers (3-6 juin 1998)*, Roma, Publications de l'école française de Rome, 2001, pp. 431-442.

475. PIERSON, Christopher, *The Modern State*, Nova York i Londres, Routledge, 2012.
476. PIRENNE, Henri, *Historia econòmica y social de la edad media*, Mèxic, Fondo de Cultura econòmica, 1939.
477. PLADEVALL I FONT, Antoni, “Pels orígens de la família Montcada”, *Armoria*, núm. 6 (2017), pp. 9-24.
478. PLANELLS CLAVERO, Antoni J. i PLANELLS DE LA MAZA, Antoni J., *Roger de Llúria. El gran almirall de la Mediterrània*, Barcelona, Editorial Base, 2011.
479. POLLASTRI, Sylvie, “L’aristocratie napolitaine au temps des Angevins” en TONERRE, Noël-Yves i VERRY, Élisabeth (dir.), *Les princes Angevins du XIIIe au XVe siècle. Un destin européen*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2003, pp. 155-181.
480. POLLASTRI, Sylvie, “Chose publique et contexte feodal: role(s) de l'aristocratie sous les angevins de Naples” en PÉCOUT, Thierry (dir.), *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIe-XVe siècle)*, Roma, École française de Rome, 2020, pp. 425-447.
481. PONS ALÒS, *El fondo Crespí en el Archivo del Conde de Orgaz (1249-1548)*, Valencia, Universitat de València. Departament de Paleografia i Diplomàtica, 1982.
482. PONS ALÒS, Vicent i TRENCHS ODENA, Josep, “La nobleza valenciana a través de las convocatorias a Cortes (siglos XV-XVI)” en *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Historia Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 368-383.
483. PONS ALÒS, Vicent, “Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. V, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 1996, pp. 241-256.
484. PONS ALÒS, Vicent, “Los notarios valencianos en época de Pedro IV y Juan I (1351-1396). Aproximación a su prosopografía”, *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. 30 (2012), pp. 31-86.

485. PONS ALÒS, Vicent, *Lletres de batalla de la València medieval. Els Crespi i els Blanes (1462-1515)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2021.
486. PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, Santiago i SOLER MILLÀ, Juan L., “Violencia nobiliaria en el sur del reino de Valencia en la Baja Edad Media”, *Anales de la Universidad de Alicante: Historia medieval*, núm. 16 (2009-2010), pp. 319-347.
487. PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, Santiago, *Noblesa i poder polític al sud del regne de valència (segle XV 1458-1516)* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d’Alacant, 2014.
488. POSTAN, Michael M., *The Cambridge Economic History, volume I: The Agrarian Life of The Midle Ages*, Cambridge, The Cambridge University Press, 1966.
489. PREVENIER, Walter, “La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation”, *Revue du Nord*, vol. 65, núm. 257 (1983), pp. 255-275.
490. QUINTANILLA RASO, Maria Concepción, “Aportación al estudio de la nobleza en la Edad Media: la Casa señorial de Benavides” *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 1, 1974, pp. 165-220.
491. QUINTANILLA RASO, Maria Concepción, “Estructuras sociales y familiares y papel política de la nobleza cordobesa (siglos XIV y XV)”, *En la España medieval*, núm. 3, 1982, pp. 331-35.
492. QUINTANILLA RASO, “Nobleza y señoríos en castilla durante la Baja Edad Media: Aportaciones de la historiografía recinte”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 14, 1984, pp. 613-642.
493. QUINTANILLA RASO, Maria Concepción, “El dominio de las ciudades por la nobleza: El caso de Córdoba en la segunda mitad del siglo XV”, *En la España medieval*, núm. 10 (1987), pp. 109-124.

494. QUINTANILLA RASO, Maria Concepción, “Historiografía de una elite de poder: la nobleza castellana bajomedieval”, *Hispania. Revista española de historia*, vol. 50 (1990) pp. 719-736.
495. QUINTANILLA RASO, Maria Concepción, “El estado señorial nobiliario como espacio de poder en la Castilla bajomedieval” en DE LA IGLESIA DUARTE, José I. I MARTÍN RODRÍGUEZ, José L. (coords), *Los espacios de poder en la España medieval: XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2002, pp. 245-314.
496. QUINTANILLA, RASO, Maria Concepción, “Los grandes nobles”, *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núms. 13-14 (2004), pp. 127-142.
497. QUINTANILLA RASO, María Concepción, “Elites de poder, redes nobiliarias y monarquía en la Castilla de fines de la Edad Media”, *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 37, núm. 2 (2007), pp. 957-981.
498. RADY, Martin C., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londres, Palgrave McMillan, 2001.
499. RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa, “Carlos II. La nobleza”, *Príncipe de Viana*, núm. 182 (1987), pp. 645-656.
500. RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, *Solidaridades nobiliarias y conflictos políticos en Navarra (1387-1464)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990.
501. RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, “La guerra de los nobles: una sociedad de banderizos en el Pirineo Occidental.” en en CONTAMINE, Philippe i GUYOTJEANNIN, Olivier (eds), *La guerra, la violence et les gens au Moyen Âge. Actes du 119e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, 26 - 30 oct. 1994, Amiens*, vol. 1, París, Comité des travaux historiques et scientifiques, 1996, pp. 111-124
502. RAMIREZ VAQUERO, Eloísa, “La nobleza bajomedieval navarra: pautas de comportamiento y actitudes políticas” en *La Nobleza Peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales*, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, pp. 297-323.

503. RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, “The elites of Pamplona at the end of the Middle Ages: The road to ennoblement” en ASENJO GONZÁLEZ, Maria (coord), *Urban Elites and Aristocratic Behaviour in the Spanish Kingdoms at the End of the Middle Ages*, Turnhout,: Brepols, 2013, pp. 61-86.
504. RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, “Perfiles del vasallaje en la Navarra bajomedieval”, *Studia historica. Historia medieval*, vol. 41, núm. 1 (2023) pp. 121-142.
505. RAMÓN PONT, Antonio. “El infante Don Fernando, señor de Orihuela en la Guerra de los dos Pedros (1356-1363)”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, num. 2 (1983), pp. 63-92.
506. RAU, Virginia de Bivar, “Para a história da população portuguesa dos séculos XV e XVI (resultados e problemas de métodos)”, *Do Tempo e da História*, núm. 1 (1965), pp.7-46.
507. REIXACH SALA, Albert, “Social Mobility and Service to the Crown in Late Medieval Catalonia (c. 1350 - c. 1420) : An Approach centred on the Area of Girona”, *Histoire urbaine*, núm. 58 (2020), pp. 133-156.
508. REIXACH SALA, Albert, “Tècniques bancàries a la Catalunya baixmedieval en el mirall de la documentació notarial” en ORTÍ GOSP, Pere i VERDÉS PIJUAN Pere (coords), *El sistema financiero a finales de la edad media: agentes, instrumentos y métodos*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2020, pp. 223-258
509. RIERA MELIS, Anotnio, “Crises and changes in the Late Middle Ages” en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 237-278.
510. RIERA I SANS, Jaume, “El Dalfinat de Girona (1387-1388)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29 (1987), pp. 105-128.
511. RIERA I SANS, Jaume, “Falsos dels segles XIII, XIV i XV” en ALEMANY FERRER, Rafael, FERRANDO FRANCÉS, Antoni i MESSEGUER, Lluís (coords), *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes:*

- Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991, vol. 1, Barcelona, *Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, 1993, pp. 425-491.
512. RIERA I SANS, Jaume, “Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)”. *Paratge*, núm. 14 (2002), pp. 41-62.
513. RIQUER i MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, volum I, Barcelona, Barcino, 1963.
514. RIQUER i MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, volum II, Barcelona, Barcino, 1968.
515. RIQUER i MORERA, Martí, *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, volum III, Barcelona, Barcino, 1968.
516. RODRIGO LIZONDO, Mateu, “La Unión valenciana y sus protagonistas”, *Ligarzas*, 7 (1975), p. 133-165.
517. RODRIGO LIZONDO, Mateu, “Un orde de cavalleria valencià desconegut: L'Empresa de Sant Joan Baptista (1353)” en *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1982, pp. 447-457.
518. RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed), *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.
519. RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed. lit), *Diplomatari de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014.
520. RODRIGUES FERRERIA, Teresa, “A quantificação das almas” en RODRIGUES FERRERIA, Teresa (coord), *História da população portuguesa: Das longas permanências à conquista da modernidade*, Porto, Afrontamento, 2008, pp. 139-157.
521. RODRÍGUEZ CASILLAS, Carlos J. “Guerras nobiliarias en el marco de las luchas políticas del siglo xv: el caso extremeño” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón*

- (siglos XIV y XV), Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp.117-141.
522. RODRÍGUEZ PÉREZ, Ana M., “Modelos de diversidad: crecimiento económico y crisis en los reinos hispanos en la Baja Edad Media”, *Vínculos de Historia*, núm. 2 (2013), pp. 27-49
 523. RODRÍGUEZ VELASCO, Jesús D., *El debate sobre la caballería en el siglo XV. La tratadística caballeresca castellana en su marco europeo*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1996.
 524. ROGÉ I PRIM, Bernat, *La dinastía condal de Urgel, desde los orígenes hasta su unión a la corona*, Barcelona, Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, 1997
 525. ROGÉ I PRIM, Bernat, “La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354”, *Hidalguía*, vol. 271 (1998) pp. 737-754.
 526. ROGÉ I PRIM, Bernat, “Oligarquías y familias en Cataluña” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 53-80.
 527. ROMEU ALFARO, Sylvia, “Los fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, num. 42 (1972), pp. 75-116.
 528. ROMEU ALFARO, Sylvia, *Les Corts valencianes*. València, Corts Valencianes, 1989.
 529. ROSS, James, “The English Aristocracy and Mesne Feudalism in the Late Middle Ages” *The English Historical Review*, vol. 133 (2018) pp. 1027-1059
 530. ROYO PÉREZ, Vicent, “Nobleza y guerra privada en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media” en ETXEBERRIA GALLASTEGUI, Ekaitz y FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS, J. Andoni (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 255-291.

531. RUBIÓ VELA, Agustín, “Ideologia burgesa i progrés material a la València del Trescents”, *L'Espill*, vol. 9 (1981) pp. 11-38.
532. RUBIO VELA, Agustín, “La población de Valencia en la baja Edad Media”, *Hispania*, vol. 55, núm. 190 (1995), pp. 495-525.
533. RUBIO VELA, Agustín, “Del asedio de Buñol al de Balaguer: los valencianos y la sublevación de Jaume d'Urgell (1413)”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 77,(2001), pp. 155-217.
534. RUBIO VELA, Agustín (ed.lit), *Epistolari de la València medieval*, vol. 2, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
535. RUBIO VELA, Agustín, “Después de Caspe. El urgelismo y las oligarquías” en SESMA MUÑOZ, José A. (coord), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Grupo de Excelencia de Investigación C.E.M.A, Universidad de Zaragoza, 2012, pp. 265-292.
536. RUBIO VELA, Agustín, “El justícia de Aragón frente a la ciudad de Valencia. Un conflicto entre oligarquías territoriales (1395-1404)”, *Aragón En La Edad Media*, núm. 25 (2015), pp. 273-322.
537. RUBIO VELA, Agustín, *Los Castellví en la Baja Edad Media valenciana: generaciones y semblanzas de un linaje*, València, Edició no venal, 2020.
538. RUCQUOI, Adeline, “Caballeros et hidalgos: la nobleses et la ville en Castille” en DUTOIR, Thierry (dir.), *Les nobles et la ville dans l'espace francophone (XIIe-XVIe siècles)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2010, pp. 303-323.
539. RUIZ DOMINGO, Lledó, *Reginalitat baixmedieval. La significació política, econòmica i cerimonial de la reina consort a la corona d'aragó durant els segles XIV i XV* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2020.
540. RUIZ DOMINGO, Lledó, “L'organització política i institucional: Alzira en la cambra de la reina” en LAIRON PLA, Aureliano J. i ALBA PAGAN, Esther

- (coords), *Història d'Alzira, vol. 1: Des de la prehistòria fins a l'actualitat*, València, Universitat de València, 2020, pp. 366-370.
541. RUIZ DOMINGO, Lledó, “El ruego del rey, el amparo del reino. La mediación en la Cancillería de la reina Blanca de Anjou” en TOMÁS FACI, Guillermo i LALIENA CORBERA, Carlos (coord), *Rogar al rey, suplicar a la reina. El Gobierno por la gracia en la Corona de Aragón, siglos XIII-XV*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2021, pp. 143-166.
542. RUIZ DOMINGO, Lledó, “Reginalitat a la Corona d'Aragó concepte i significació de «ser reina» a la baixa edat mitjana”, *Recerques: Història, economia i cultura*, núm. 81 (2022), p p. 37-58.
543. RUSSELL, Josiah, C., “The Medieval Monedatge of Aragon and Valencia”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 106, núm. 6 (1962), pp. 483-504.
544. RUZAFÀ GARCÍA, Manuel, “La familia Xupió en la morería de Valencia (1362-1463)” en ECHEVARRIA ARSUAGA, Ana (coord), *Biografías mudéjares o La experiencia de ser minoría: biografías islámicas en la España cristiana*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008, pp. 233-290.
545. RYDER, Alan, *The Wreck of Catalonia: Civil War in the Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007.
546. SABATÉ I CURULL, Flocel, “Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du XIVe siècle” en SÉNAC, Philippe (ed), *Histoire et archéologie catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, pp. 339-365.
547. SABATÉ I CURULL, Flocel, “El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV” en *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI)*, vol. 2, Zaragoza, Gobierno de Aragón, 1996, pp. 327-342.
548. SABATÉ I CURULL, Flocel, “Per què hi va haver un Compromís de Casp ?” BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 45-119.

549. SABATÉ I CURULL, Flocel, "Regnat de Martí I: el govern del territori i els bàndols" en MAIOL i FERRER, Teresa (coord), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 69-119.
550. SABATÉ I CURULL, Flocel, "Territory, Power and Institutions in the Crown of Aragon" en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden i Boston, Brill, 2017, pp. 172-200.
551. SABATÉ I CURULL, Flocel, "La comuna idealitzada i rebutjada a la Catalunya medieval" en SABATÉ I CURULL, Flocel (coord), *Els espais de poder a la ciutat medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2018, p. 123-154.
552. SAIZ SERRANO, Jorge, "Nobleza y expansión militar de la Corona de Aragón: la nobleza valenciana en las guerras del rey (1420-1448)", *Anuario de estudios medievales*, vol. 33, núm. 2 (2003), pp. 729-780.
553. SAIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marqués de Villena", *En la España Medieval*, núm. 29 (2006), pp. 97-134.
554. SAIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.
555. SAKELLARIOU, Eleni, *Southern Italy in the Late Middle Ages: Demographic, Institutional and Economic Change in the Kingdom of Naples, C.1440-c.1530*, Brill, Leiden i Boston, 2011.
556. SALLERAS CLARIÓ, Joaquín, *La Baronía de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón (1387-1458)* [Tesi doctoral], Barcelona, Universitat de Barcelona, 2004.
557. SANAHUJA FERRER, Pablo, *Un reino asediado. El impacto de la Guerra de los Dos Pedros en el reino de Valencia (1356-1369)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 2021.
558. SÁNCHEZ SAUS, Rafael, "Los hidalgos andaluces en la Edad Media" en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José

- R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 209-242.
559. SANCHIS SIVERA, Josep, *Algunos documentos y cartas privadas que pertenecieron al segundo duque de Gandía, don Juan de Borja: (notas para la historia de Alejandro VI)*, València, Impremta La Voz Valenciana, 1919.
560. SANCHIS SIVERA, Josep (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum II, Barcelona, Editorial Barcino, 1971.
561. SANCHIS SIVERA, Josep (ed.lit), *Sermons de Quaresma I*, València, Albatros, 1973.
562. SANCHIS SIVERA, Josep (ed.lit), *Sermons de Quaresma II*, València, Albatros, 1973.
563. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro, “La demografía en el contexto de Valencia. Siglo XV”, *Medievalia*, núm. 10 (1992), pp. 363-386.
564. SARASA SÁNCHEZ, Esteban, “Las Cortes de Aragón en la Edad Media: Gobierno y política” en *Aragón: Historia y cortes de un reino*, Saragossa, Ayuntamiento de Zaragoza, 1991, pp. 99-105.
565. SARASA SÁNCHEZ, Esteban, “La Corona de Aragón: reinos, condados y señoríos: un análisis, una interpretación, una propuesta” en VALDEÓN BARUQUE, Julio (cord), *Las Españas medievales*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1999, pp. 27-42.
566. SARASA SÁNCHEZ, Esteban, “La alta nobleza laica aragonesa en torno a los Trastámara (siglo XV)” en CASAUS BALLESTER, María José (coord), *El Condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, 2009, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 9-30.
567. SCHIB, Gret (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum III, Barcelona, Editorial Barcino, 1975.
568. SCHIB, Gret (ed.lit), *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, volum IV, Barcelona, Editorial Barcino, 1977.

569. SEGURA URRUA, Félix, “Hidalgos e infanzones en la Navarra medieval (siglos XIII-XV)” en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R. i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, pp. 333-354.
570. SERRA CLOTA, Assumpta, “Reaccions senyorials a la crisi agària a Catalunya, a la Baixa Edat Mitjana: els remences”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 29 (1999), pp. 1005-1042.
571. SERRA CLOTA, Assumpta, “Lucha de bandos en Catalunya: orígenes y características en el siglo XIV” en DIAZ MARTÍN, Luis V. i REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 1103-1128.
572. SERRA CLOTA, Assumpta, “Bandositats a Catalunya al s. XV: un fenomen també urbà” en CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador (coord), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 401-420.
573. SERVER SERVER, Blai J., “Batalla e guerra permeten los drets”: La guerra medieval en el Dotzè del Crestià de Francesc Eiximenis”, *Revista Roda da Fortuna*, núm. Extraordinari (2014), pp. 65-89.
574. SESMA MUÑOZ, José A., *El interregno, 1410-1412: concordia y compromiso político en la Corona de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico, 2011.
575. SESMA MUÑOZ, José A., “La intervención de la sociedad urbana durante el interregno” en BELLVESER ICARDO, Ricardo i ORTS BOSCH, Pere M. (eds), *Els valencians en el Compromís de Casp i el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, pp. 165-180.
576. SEVILLANO COLOM, Francisco, “Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso”, *Anuario de historia del derecho español*, núm. 20 (1950), pp. 137-241.

577. SMAIL, Daniel Lord, "Telling tales in Angevin Courts", *French Historical Studies*, vol. 20, núm. 2 (1997), pp. 163-215.
578. SMAIL, Daniel L., "Faction and Feud in Fourteenth-Century Marseille " en POULSEN, Bjørn i BÜCHERT NETTERSTRØM, Jeppe (eds), *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, pp. 113-134
579. SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La alta nobleza del norte en la Guerra civil catalana de 1462-1472", *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, núm. 16-18 (1963-1965), pp. 71-220.
580. SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), pp. 513-531.
581. SOBREQUÈS I VIDAL, Santiago, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial, 1973.
582. SOLER I LLEOPART, Albert (ed), *Ramon Llull: Llibre de l'orde de cavalleria*, Barcelona, Barcino, 1988.
583. LÓPEZ DE ATALAYA, Ana M. i SOLER MOLINA, Abel, "El palau d'Albaida: Aproximació històrico-artística", *Alba: revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, núms. 5-6 (1990-1991), pp. 191-227
584. SOLER MOLINA, Abel, "Notícia de Carroccio de Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva", *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 15 (2017), pp. 25-51.
585. SOLER MOLINA, Abel, *Joan Jeroni de Vilaragut (1421-1463). El fill secret de la reina Margarida de Prades*, València, Editorial Drassana, 2021.
586. SOLER MOLINA, Abel, *Intervenció senyorial i transformacions locals a la baronia de Rebollet-comtat d'Oliva (segles XIII-XVI). Els Carròs i els Centelles* [Tesi doctoral], Alacant, Universitat d'Alacant, 2021.
587. SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran (ed.lit), *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*, Barcelona, IEC, 2007.

588. SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran (ed.lit), *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner*, Barcelona, IEC, 2011.
589. SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran (ed.lit), *Les quatre grans Cròniques. IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós*, Barcelona, IEC, 2014.
590. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., “La nobleza medieval” en PINTO DE Matos, Maria A. (coord), *Portugal en el Medievo. De los Monasterios a la Monarquía*, Madrid, Fundación Banco Central Hispano, 1992, pp. 43-48.
591. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., *Linhagens medievais portuguesas: genealogias e estratégias 1279-1325*, Porto, Universidade de Porto, 1997.
592. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., “Relações político-nobiliárquicas entre Portugal e Castela: o Tratado de Escalona (1328) ou dos "80 fidalgos"”, *Revista da Faculdade de Letras. História (Porto)* Ser. 2, vol. 15 (1998) pp. 1255-1277
593. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., A nobreza portuguesa no período dionisino: Contextos e estratégias (1279-1325), *En la España medieval*, vol. 22 (1999) pp. 61-176
594. DE SOTTOMAYOR-PIZZARO, José A., “Linhagem e estruturas de parentesco. Algumas reflexões”, *e-Spania*, núm. 11 (2011). DOI: <https://doi.org/10.4000/e-spania.20366>.
595. DE SOTTOMAYOR-PIZARRO, José A., “Monarquía e Aristocracia em Portugal (séculos XII-XIV). "Forais" e "Inquirições" na construsao de uma Geografia do Poder Régio” en ARIAS GUILLÉN, Fernando i MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coords), *Los espacios del rey. Poder y territorio en las monarquías hispánicas*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2018, pp. 133-184
596. SPOSATO, Peter, “Chivalry in Late Medieval Tuscany and Florence: Current historiography and new perspectives”, *History Compass*, vol. 16, núm. 6 (2018), pp. 1-14. DOI: 10.1111/hic3.12458.

597. STACEY, Robert, "Nobles and Knights" en ABULAFIA, David, S.H. (ed), *The New Cambridge Medieval History*, vol. V: c.1198-c.1300, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 13-25.
598. STEWART, Charles, "Honor and Shame" en WRIGHT, James D. (ed), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2ª edició, Amsterdamt, Elsevier, 2015, pp. 182-184.
599. STORTI, Francesco, "Politica militare e organizzazione statale a Napoli alle soglie delle Guerre d'Italia.I soldati dell'ultimo re", *Itinerari di ricerca storica*, vol. 35, núm. 1 (2021), pp. 51-74.
600. STUDTMANN, Paul, "Living Capacities and Vital Heat in Aristotle", *Ancient Philosophy*, vol. 24, num. 2, pp. 365-379.
601. SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *Nobleza y monarquía: puntos de vista sobre la historia castellana del siglo XV*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1975.
602. SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *Nobleza y monarquía. Entendimiento y rivalidad: el proceso de construcción de la corona española*, Madrid, Esfera de los libros, 2003.
603. SUENAGA PORTUGUÉS, Kay, "Estimació matemàtica de la població de la Corona d'Aragó", *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia*, núm. 31 (2011-2013), pp. 325-336.
604. TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives, 1991
605. TELLO HERNÁNDEZ, Esther, "La evolución de las tasas beneficiales en el obispado de Mallorca (1375-1456), ¿un indicador de crisis?" en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 103-120.
606. TO FIGUERAS, Lluís, "Mobilità contadina e servaggio (Catalogna, Aragona e Francia meridionale)". en LLUCH BRAMON, Rosa, ORTÍ GOST, Pere, PANERO, Francesco i TO FIGUERAS, Lluís (coords), *Migrazioni interne e forme di*

- dependenza libera e servile nelle campagne bassomedievali, Cherasco, Centro Internazionale di Studi Sugli Insediamenti medievali e Dipartimento di lingue e letterature straniere e culture moderne, 2025, pp. 155-175.
607. TO FIGUERAS, Lluís, “Feudalisme mediterrani i la construcció d'una economia comercialitzada” en SABATÉ I CURULL, Flocel (dir), *L'Edat Mitjana. La primera globalització?*, Lleida, Pagès Editors, 2022, pp. 103-124.
608. TOLDRÀ I SABATÉ, Maria, “L'Institut Internacional d'Estudis Borgians”, *Estudis Romànics*, núm. 29 (2007), pp. 325-329.
609. TOMÁS BOTELLA, Bernardo, *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo: rentas y poder señorial*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2013.
610. TOMÁS FACI, Guillermo, “Geografía de la población infanzona en Aragón (ss. XIII-XV)”, *Aragón en la edad media*, núm. 26 (2015), pp. 321-349.
611. TOMÁS FACI, Guillermo, “Las comunidades locales contra los infanzones. Conflictos en torno al estatuto jurídico en el Aragón rural hacia 1300”, *Studia Historica. Historia Medieval*, vol. 35, núm. 1 (2017), pp. 49-71. DOI: <https://doi.org/10.14201/shhme20173514971>.
612. TOMÁS FACI, Guillermo, “Siervos que se proclaman libres: infanzonía y conflicto social en Aragón (1250-1350)” en DACOSTA MARTÍNEZ, Arsenio, DIAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José Ramon i JULAR PÉREZ-ALFARO, Cristina (coords.), *Hidalgos e hidalguía en la península ibérica: (siglos XII-XV)*, Madrid, Marcia Pons, 2018, pp. 323-354.
613. TOMÁS FACI, Guillermo, *El infante Pedro, conde de Ribagorza (1322-1358)*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2023.
614. TOPOLSKI, Jerzy, “The structure of the Polish nobility in the 16th and the 17th century: some new findings and reflections”, *Historical Social Research*, vol. 10, núm. 1, pp. 60-70.

615. TORTOSA QUIRÓS, Jaime, “El tamaño y modelo familiar bajomedieval a partir de los testamentos de Valencia”, *Studia historica. Historia medieval*, vol. 40, núm. 2 (2022), pp. 213-240.
616. TORRES i SANS, Xavier, “Guerra privada y bandolerismo en la Cataluña del Barroco”, *Historia Social*, núm. 1 (1988), pp. 5-18.
617. TORRES i SANS, Xavier, “Les bandositats de "nyerros" i "cadells": bandolerisme català o "feudalisme bastard"?, *Pedralbes: Revista d'història moderna*, vol. 18, núm. 1 (1998), pp. 227-242.
618. TORRÓ ABAD, Josep, *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana, 1238-1276*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006.
619. TORRÓ ABAD, Josep, “Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)” en GUINOT RODÍRGUEZ, Enric i TORRÓ ABAD, Josep (coords.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 201-2076.
620. TORRÓ ABAD, Josep, “Colonizaciones y colonialismo medievales. La experiencia catalano-aragonesa y su contexto” en CANO GARCÍA, Gloria i DELGADO HERVÁS, Ana (eds), *De Tartessos a Manila. Siete estudios coloniales y poscoloniales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pp. 91-118.
621. TORRÓ ABAD, Josep, “Vivir como cristianos y pagar como moros: genealogía medieval de la servidumbre morisca en el reino de Valencia”, *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm.27 (2009), pp. 11-40.
622. TORRÓ ABAD, Josep, “Expellere sarracenos”. Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)” en SABATÉ i CURULL, Flocel (coord), *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades (Europa medieval)*, Lleida, Pagès editors, 2019, pp. 71-103.
623. TORRÓ ABAD, Josep, “La "guerra de Beniopa" i els inicis de la insurrecció musulmana al regne de València (1276)” en GARCÍA-OLIVER, Ferran, *Una*

comunitat humana al llarg de la història: la Safor. Estudis dedicats a Vicent Olasso Cendra, Catarroja, Editorial Afers, 2020, pp. 19-84.

624. TOWNSHEND, Charles, "Introduction: The Shape of Modern War" en TOWNSHEND, Charles (ed), *The Oxford History of Modern War*, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 3-19.
625. DEL TREDICI, Federico, "Il partito dello stato. Crisi e ricostruzione del ducato visconteo nelle vicende di Milano e del suo contado (1402-1417)" en CENGARLA, Federica i COVINI, Maria Nadia (coord.), *Il ducato di Filippo Maria Visconti, 1412-1447. Economia, politica, cultura*, Florència, Firenze University Press, pp. 27-69.
626. DEL TREDICI, Federico, "Nobility in Lombardy between the Late Middle Ages and the Early Modern Âge" en GAMBERINI, Andrea (ed), *A companion to Late Medieval and Early Modern Milan. The distinctive features of an Italian State*, Leiden-Boston, Brill, 2015, pp. 477-498.
627. DEL TREDICI, Federico, "La popolarità dei partiti. Fazioni, popolo e mobilità sociale in Lombardia (XIV-XV secolo)" en GAMBERINI, Andrea (coord), *La mobilità sociale nel Medioevo italiano. 2. Stato e istituzioni (secoli XIV-XV)*, Roma, Viella, 2017, pp. 305-334.
628. DEL TREDICI, Federico, *Un'altra nobiltà. Storie di (in)distinzione a Milano. Secoli XIV-XV*, Milà, Franco Angeli, 2017.
629. DEL TREDICI, Federico, "Natura, politica e nobiltà nelle città italiane del tardo medioevo. Il Tractatus de dignitatibusdi Bartolo da Sassoferrato e le sue eccezioni", *Reti Medievali Rivista*, vol. 21, núm. 1 (2020), pp. 243-269.
630. ULLMAN, Walter, *Historia del pensamiento politico en la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 1999.
631. UTRILLA UTRILLA, Juan "Linajes aristocráticos aragoneses: datos prosopográficos del linaje de los Bergua y notas sobre sus dominios territoriales, siglos XII-XV.", *Aragón en la edad media*, vol. 10/11 (1993) pp. 859-894.

632. UTRILLA UTRILLA, Juan F. “La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos” en SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I, 1213-1276*, Saragossa, Diputación de Zaragoza “Institución Fernando el Católico”, 2009, pp. 199-218.
633. VALLDECABRES RODRIGO, Rafael, *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002.
634. VALLÈS BORRÀS, Vicent J., *De la carta de poblament a l'ocàs de l'antic règim, 1252-1800*, Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia, 2002.
635. VAN DER DENNEN, Johan M. G., (2014). “Peace and War in Nonstate Societies: An Anatomy of the Literature in Anthropology and Political Science”, *Common Knowledge*, vol. 20, núm. 3 (2014), pp. 419–489.
636. VERDÉS PIJUAN, Pere, “L'evolució dels ingressos fiscals del municipi de Cervera (1331-1516): un indicador de la conjuntura econòmica?” en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, .Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 121-141.
637. VICIANO NAVARRO, Pau, *Poder municipal i grup dirigent local al País Valencià: la vila de Castelló de la Plana (1375-1500)* [Tesi doctoral], València, Universitat de València, 1995.
638. VICIANO NAVARRO, Pau, “Els llauradors davant la innovació agrària. El cultiu de l'arròs al País Valencià a la fi de l'Edat Mitjana”, *Afers* vol. 16 (2001) pp. 315-332.
639. VICIANO NAVARRO, Pau, “Marché du crédit et structuration de l'espace rural: le Pays Valencien au XVe siècle”, *Histoire et sociétés rurales*, vol. 21 (2004) pp. 11-38.
640. VICIANO NAVARRO, Pau, *Senyors, camperols i mercaders: el món rural valencià al segle XV*, Cataroja, Afers, 2007.

641. VICIANO NAVARRO, Pau, “Más allá de la territorialización de los fueros: una relectura historiográfica del impacto de la jurisdicción alfonsina sobre los campesinos del reino de Valencia (siglos XIV-XV)”, *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núm. 25 (2015), pp. 403-426.
642. VICIANO NAVARRO, Pau, “Renta y poder señorial” en *Catarroja: Historia, Geografía y arte*, València, Universitat de València, 2015, pp. 40-56.
643. VICIANO NAVARRO, Pau, “Mercado cerealista, crédito a corto plazo y desigualdad económica en el reino de Valencia. Las villas de Cocentaina y Castellón en el siglo XV”, *Hispania. Revista española de historia*, vol. 78 (2018) pp. 103-137.
644. VICIANO NAVARRO, Pau, “ Déute públic i renda censalista al País Valencià en el segle XV. Una proposta d’interpretació”, *Anuario De Estudios Medievales*, vol. 48, núm. 2 (2018), pp. 925-953. <https://doi.org/10.3989/aem.2018.48.2.14>.
645. VICIANO NAVARRO, Pau, “Crisi o redistribució demogràfica? La població del braç nobiliari del regne de València al segle XV” en TUDELA VILALLONGA, Lluís i CATEURA BENNÀSSER, Pau (coords), *La crisi baixmedieval a la Corona d’Aragó (1350-1450)*, Palma de Mallorca, Illa edicions, 2019, pp. 179-180.
646. VICIANO NAVARRO, Pau, “Els furs nous de 1329: pactisme i senyorialització al regne de València. Una aproximació historiogràfica”, *eHumanista*, núm. 48 (2021), pp. 159-165.
647. VICIANO NAVARRO, Pau, “Una font alternativa de renda. La noblesa valenciana com a beneficiària del deute censalista de la Generalitat a la fi del segle XV” en FURIÓ DIEGO, Antoni, GARCÍA MARSILLA, Juan V. i GUIA MARÍN, Lluís (eds), *La veu del regne. 600 anys de la Generalitat valenciana*, vol. II. La Generalitat Valenciana. Dels orígens a l’abolició, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 127-142.
648. VICIANO NAVARRO, Pau, “Racionalidad señorial y memoria administrativa: los libros de cuentas del condado de Dénia a finales del siglo XIV”, *Edad Media. Revista de historia*, vol. 22 (2021) pp. 103-142.
649. VILAR, Pierre, “Le déclin catalan du Bas Moyen Âge. Hypothèses sur sa chronologie”, *Estudios de historia moderna*, vol. 6 (1956/59), pp. 3-68.

650. VILLALMANZO CAMENO, Jesús, *Joanot Martorell. Biografia ilustrada y diplomatario*, València, Ajuntament de València, 1995.
651. VIRIGLI COLET, Antoni, “Conqueridors i colons a la frontera: Tortosa, 1148-1212”, *Recerques: història, economia, cultura*, 2001, núm. 43, pp. 47-76. <https://raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137794>.
652. VITALE, Giuliana, “Nobiltà napoletana della prima Età angioina. Elite burocratica e famiglia” en *Actes du colloque international de Rome-Naples (7-11 novembre 1995)*, Roma, Publications de l'École Française de Rome, 1998, pp. 535-576.
653. VAN STEENSEL, Ariel, “Origins and Transformations. Recent Historiography on the Nobility in the Medieval Low Countries I”, *History Compass*, vol. 12, núm. 3 (2014): pp. 263-272. DOI: 10.1111/hic3.12137.
654. WALBY, Sylvia, “Violence and society: Introduction to an emerging field of sociology” *Current Sociology*, vol. 61, núm. 2 (2013), pp. 95-111. <https://doi.org/10.1177/0011392112456478>.
655. WATTS, John, *La formación de los sistemas políticos: Europa (1300-1500)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2016.
656. WESTERVELT, Theron, “The Changing Nature of Politics in The Localities in the Later Fifteenth Century: William Lord Hastings and His Indentured Retainers, *Midland History*, vol. 26, núm. 1 (2001), pp. 96-106.
657. WILSON, Peter H., *Heart of Europe: A History of the Holy Roman Empire*, Cambridge, The Belknap Press, 2016.
658. ZMORA, Hillay, “Princely state-making and the "crisis of the aristocracy" in late medieval Germany”, *Past and Present* vol. 153 (1996) pp. 37-63.
659. ZMORA, Hillay, *Monarchy, Aristocracy and State in Europe, 1300-1800*, Londres i Nova York, Routledge, 2001.
660. ZORZI, Andrea, “La legitimación de la práctica de la venganza en la Italia comunal”, *Anales de historia antigua, medieval y moderna*, vol. 42 (2010) pp. 69-82.

661. ZORZI, Andrea, “Consigliare alla vendetta, consigliare alla giustizia. Pratiche e culture politiche nell'Italia comunale” en CHARAGEAT, Martine, *Conseiller les juges au Moyen Âge*, Tolosa, Presses Universitaires de Midi, 2014, pp. 149-166.

APÈNDIX

Apèndix. Taula A

Nobles a les convocatòries militars de finals del segle XIII (1275-1277)

Nom	Llinatge	13 de desembre 1275	15 de març 1276	22 de març de 1276	28 de maig de 1277	Rics- homes
Jaume d'Albalat	Albalat	X		X	X	
Juan Almoravit	Almoràvit	X	X	X		
Eiximén d'Alvero (i el seu germà)	Alvero	X	X	X		
Guillem d'Anglesola	Anglesola				X	X
Blasco de Atrosillo	Atrosillo	X	X	X	X	
Lope d'Atrosillo	Atrosillo				X	X
Bertran de Bellpuig	Bellpuig				X	
Ruy de Beresta	Beresta		X			
Pelegrí de Bolas	Bolas	X		X		
Pere del Bosch	Bosch				X	
Ramon de Calvera	Calvera				X	
Vidal de Canelles	Canelles				X	
Garcia Canet	Canet	X		X		
Carrocino	Carròs	X	X		X	X

D. Jaume Pérez	Casal d'Aragó				X	X
D. Jaume de Xèrica	Casal d'Aragó				X	X
D. Pedro Ferràndez	Casal d'Aragó				X	X
Pere de Castellnou	Castellnou				X	X
Bernardí Cavaller	Cavaller	X	X	X		
Guillem Ciutadà	Ciutadà				X	
Francesc Desprats	Desprats				X	
Pedro Díez	Díez	X	X			
Pero Díez de Benicolet	Díez de Benicolet	X	X	X	X	
Amor Dionís	Dionís				X	X
Gabriel Dionís	Dionís				X	
Rodrigo Eiximenis d'Arenós	Eiximenis d'Arenós	X		X		X
Martín Eiximenis de Ahuero*	Eiximenis de Ahuero	X	X	X		
Juan Eximenis de Huesca*	Eiximenis de Huesca	X	X	X	X	
Lope Eiximenis de Herèdia	Eiximenis d'Herèdia	X	X	X	X	
Pero Eiximenis, senyor de Montornès	Eiximenis o Eiximenis de Montornès	X	X	X	X	

Ruy Eiximenis de Bunyol	Eiximenis de Bunyol				X	
Bernat Guillem d'Entença	Entença				X	X
Martín Enyegeuez	Enyegeuez					
Garcia Enyeguez	Enyeguez				X	
Lloctinent de Ruy Ènyeguez**	Ènyeguez	X	X		X	
Pere Ènyeguez	Ènyeguez					
Garcia Ferrer o Ferández	Fernández	X	X			
Maria Ferrandis	Ferrandis d'Arenós				X	X
Arnau Gamel	Gamel				X	
Ferran Garcès de Bielsa	Garcès de Bielsa				X	
Fortuny Garcès d'Ollo	Garcès d'Ollo				X	
Miguel Garcia d'Ayllo (o Ollo) o de Castalla*	Garcia d'Ayllo		X	X	X	
Fills d'en Gil Gavardà	Gavardà				X	

Hereus d'en Pere Gavardà	Gavardà				X	
Domingo Gilabert	Gilabert				X	
Carmona Gonçalvo	Gonçalvo				X	
Fills de Lope de Isuerre	Isuerre	X	X	X		
Pero Garcès de Janoès	Janoès					
Guillem Jofré	Jofré				X	
Martí Julià	Julià				X	
Hereus de Brenguer de Latera	Latera				X	
Ató de Lison	Lisón				X	
Pere Lladró	Lladró				X	
Berenguer Llançol	Llançol				X	
Sancho Sanchez de Lloris	Lloris	X		X	X	
Roger de Llúria	Llúria				X	X
Pero López de Belchite	López de Belchite	X	X	X		
Pero López de la Cambra	López de la Cambra				X	
Gonçalbo López de Pomar	López de Pomar	X		X		

Martí Llopis d'Oblites	López d'Oblites					
Artal de Luna	Luna				X	X
Pons de Mataró*	Mararó	X	X	X		
Romeu Martínez	Martínez				X	
Munio Martínez*	Martínez	X	X	X	X	
Ruy Martínez d'Azagra	Martínez d'Azagra	X	X	X	X	
Joan Martínez de Heredia	Martínez de Herèdia				X	
Alfons Martínez de Morella	Martínez de Morella				X	
Gil Martínez d'Entença	Martínez d'Entença				X	
Pero Martínez d'Oblites	Martínez d'Oblites				X	
Arnau de Mataró	Mataró	X	X	X	X	
Pons de Mataró	Mataró					
Blasco Maza	Maza	X	X	X	X	
Blasco Maza (altre)	Maza			X		
Garcia Miquel	Miquel	X	X	X		
Pere Miquel	Miquel					

Fills d'en Mir	Mir				X	
Pelegrí de Montagut	Montagut	X		X	X	
Galceran de Montcada*	Montcada	X	X		X	X
Guillem Ramon de Montcada	Montcada	X	X		X	X
Guillem Ramon de Montpeller	Montpeller				X	
Hereus d'Arnau de Montsó	Montsó				X	
Pere de Morella	Morella					
Alcaid d'Albalat	No identificat	X	X	X		
Alcaid de Catarroja	No identificat	X	X	X		
Alcaid de Mislata	No identificat		X	X		
Dona d'en Gil Eiximén	No identificat				X	
En Bernadí*	No identificat				X	
En Priuti	No identificat				X	
Hereus d'en Cervà	No identificat				X	
Hereus d'en Dragó	No identificat				X	
Misser Jaume de les Lleis	No identificat				X	

Misser Ombert	No identificat				X	
Saurina Pérez Eiximén	No identificat				X	
Eiximén Pérez de Novales	Novales				X	
Jaume d'Oblites	Oblites		X	X	X	
Jaume d'Oblites (altre)	Oblites			X		
Berenguer de Ofegat	Ofegat	X	X	X	X	
Fills de Sancho de Oradre	Oradre	X	X	X		
Llcotinent d'Andreu Orta* senyor d'Alcòsser	Orta	X	X			
Sancho d'Orta	Orta				X	
Pero Ortis o Ortis d'Alzira	Ortis	X	X	X		
Ruy Ortis, senyor d'Alberic**	Ortís	X		X		
Lope Ortiz o Ortiz de Alzira	Ortiz	X	X	X		
Rodrigo Ortis de Bressim	Ortiz de Bressim				X	
Artal Ortó	Ortó				X	

Lope Otxova	Otxova				X	
Garcia Pardo	Pardo	X	X	X		
Hereus de Pelegrí de Paterna	Paterna				X	
En Penafel	Penafel				X	
Gonçalbo de Perenchisa o Eiximén de Perenchissa	Perenchisa	X	X	X	X	
Alfons Perez	Pérez				X	
Garcia Pérez (fill de Drogon Eiximenis) alcaid d'Orpesa**	Pérez	X	X	X		
Sancho Pérez, alcaid de Xèrica	Pérez	X	X	X	X	
Blasco Pérez de Alzira	Pérez d'Alzira	X	X	X		
Sibila Pérez de Borja	Pérez de Borja				X	
Eiximén Pérez de Calahorra	Pérez de Calahorra				X	
Eiximén Perez de Daroca, senyor de Xilxes	Pérez de Daroca	X	X	X		
Eiximén Pérez de Huesca	Pérez de Huesca				X	

Garcia Pérez de Huesca	Pérez de Huesca	X	X	X		
Sancho Pérez de Luenda, senyor de Rebollet	Pérez de Luenda o Alenda	X	X	X	X	
Hereus d'en Rius Pérez de Tarassona	Pérez de Tarassona				X	
Eiximén Perez d'Orís	Pérez d'Orís	X	X	X		
Eiximén Pérez d'Orís (altre)	Pérez d'Orís				X	
Garcia Pérez de Lloris	Pérez de Lloris					
Fill d'Eiximén Pérez de Teruel	Pérez de Teruel				X	
Ferrando Pérez d'Alzira	Pérez d' Alzira				X	
Eiximén Pérez de Pina	Pérez de Pina				X	
Guillem de Pina	Pina	X	X	X	X	
Miquel Llopis de Planes	Planes				X	
Lope de Pomar	Pomar				X	

Pero Ramírez	Ramírez	X	X	X	X	
Pere Ramírez (altre)	Ramírez				X	
Ramon de Riusec	Riusec					
Guillem de Rocafull	Rocafull				X	
Arnau de Romaní*	Romaní	X	X	X	X	
Fills d'Eiximén Romeu o de Castalla	Romeu		X	X	X	
Pero Ruiz de Corella	Ruiz de Corella	X	X	X	X	
Sancho Ruiz de Corella	Ruiz de Corella				X	
Martín Ruiz de Heredia	Ruiz de Heredia	X	X	X		
Garcia Sabata	Sabata	X	X	X		
Hereus de Pere Sabata	Sabata				X	
Hereus d'Eiximén Sabata	Sabata				X	
Pero Sabata d'Alzira*	Sabata d'Alzira	X	X	X		
Eiximén Sabata de Borja	Sabata de Borja				X	
Pero Sabata de Calahorra	Sabata de Calahorra	X	X	X		

Eiximén Sabata de Morvedre	Sabata de Morvedre	X	X	X	X	
Eximen Sabata de Xàtiva	Sabata de Xàtiva	X	X	X		
Guillem Sal	Sal				X	
Pedro de Samano	Samano		X	X		
Ruy Sánchez d'Altera	Sánchez d'Altera				X	
Ferrando Sánchez de Alzira	Sánchez d'Alzira	X	X	X	X	
Ruy Sánchez de Calataiud	Sánchez de Calataiud	X	X	X	X	
Garcia Sánchez d'Enadre	Sánchez d'Enadre				X	
Eiximén Sánchez d'Orradre	Sánchez d'Orradre				X	
Gilabert Sanoguera	Sanoguera	X	X	X		
Bernat de Sarrià	Sarrià				X	
Pere de Sarrià	Sarrià	X			X	
Gil Eiximenis de Segura*	Segura	X	X	X		
Lloctinent de Guillem de Sentmenat	Sentmenat	X	X	X		

Pere Simó	Simó				X	
Blasco Pérez de Tarassona	Tarassona				X	
Eiximén d'Urrea	Urrea				X	X
Pere Urròs	Urròs				X	
Dona de Bonafonat de Vallebrera	Vallebrera				X	
Ruy Sánchez de Vargays	Sánchez Vargays				X	
Lope de Vaylo	Vayllo	X	X	X	X	
Gil de Vidaure	Vidaure				X	
Pons Guillem de Vilafranca	Vilafranca				X	
Bertran de Vilanova	Vilanova				X	
Dalmau de Vilanova	Vilanova				X	
Pons de Vilanova	Vilanova				X	
Guillem de Vilaragut	Vilaragut				X	
Alberto de la Volta, senyor d'Alboraya	Volta	X	X	X		
Gonçalbo Yuanyez d'Azueva	Yuanyez d'Azueva	X	X	X		

Tovald Yuanyez d'Herèdia	Yuanyez d'Herèdia				X	

Apèndix. Taula B

Nobles a les convocatòries de corts de finals del segle XIII (1286.1292)

Nom	Llinatge	1286	1292	Convocatòries militars	Rics homes
Artal d'Alagó	Alagó		X		X
Blasc d'Alagó	Alagó		X		X
Pedro de Alamán	Alamán	X			
Guillem d'Anglesola	Anglesola	X	X		X
Esteve de Bellpuig	Bellpuig		X		X
Bernat de Bellví	Bellví	X	X	X	
Pelegrin de Bolàs	Bolàs	X		X	
Francesc Carròs	Carròs		X		X
D. Jaume de Xèrica	Casal d'Aragó	X	X	X	X
D. Jaume Pérez	Casal d'Aragó	X	X	X	X
D. Pedro Fernàndez	Casal d'Aragó	X	X	X	X
Dalmau de Castellnou	Castellnou		X		X

Gisbert de Castellnou	Castellnou		X		X
Amor Dionís	Dionís	X	X	X	X
Gonzalo Eiximenis d'Arenós	Eiximenis d'Arenós		X		X
Pero Eiximenis de Montornès	Eiximenis de Montornès	X	X	X	
Berenguer d'Entença	Entença	X	X		X
Bernat Guillem d'Entença	Entença	X		X	X
Gil Martínez d'Entença	Martínez d'Entença		X	X	
Garcia Fernàndez de Quesa	Fernàndez de Quesa	X			
Sancho de Huerta	Huerta	X			X
Pere Jordan de la Penya	Jordan de la Penya	X			X
Conrado Lància	Lància		X		X
Berenguer Llançol	Llançol	X	X	X	
Roger de Llúria	Lluria		X		X
Pero de Luenda	Luenda		X		
Llop Ferrenc de Luna	Luna	X	X		X

Rodrigo Eiximenis de Luna	Luna		X		
Alfonso de Morella o Martínez de Morella	Martínez de Morella*	X	X	X	
Arnau de Mataró	Mataró	X	X	X	
Pons de Mataró	Mataró	X	X	X	
Pelegrí de Montagut	Montagut	X		X	
Guillem Ramon de Montcada	Montcada	X	X	X	X
Ferran d'Oblites	Oblites	X			
Jaune d'Oblites	Oblites	X		X	
Alfonso Pérez	Pérez	X	X	X	
Eiximenén Pérez d'Andilla	Pérez d'Andilla o Pérez d'Anreós		X		X
Eiximén Pérez de Calataiud	Pérez de Calataiud		X		
Eiximén Pérez d'Orís	Pérez d'Orís	X	X	X	
Francesc de Pròxida	Pròxida		X		X
Martín Eiximenis Rodríguez	Rodríguez o Ruiz		X		
Eiximén Romeu o Pérez Romeu	Romeu	X	X	X	

Gil Eiximenis Romeu	Romeu		X		
Gabriel Sànchez	Saàncnez	X			
Eiximén Sabata o Sabata de Borja	Sabata	X		X	
Gonçalo Sabata	Sabata		X		
Pero Sabata o Sabata d'Alzira	Sabata	X		X	
Ferrando Sànchez d'Altera	Sànchez d'Altura	X		X	
Eiximén Sànchez d'Oradre	Sànchez d'Oradre	X		X	
Gilabert Sanoguera	Sanoguera		X	X	
Bernat Sarrià	Sarrià		X	X	
Ramon de Sentllir	Sentllir		X		
Ramon d'Urg	Urg		X		
Jimén d'Urrea	Urrea	X		X	X
Juan Jiménez d'Urrea	Urrea		X		X
Berenguer de Vilaragut	Vilaragut		X		

Apèndix. Taula C

Nobles a les convocatòries de corts de principis del segle XIV (1301-1302)

Nom	Llinatge	Condicció	Corts de 1301-1302	Corts de 1314	Corts de 1325
Guillem d'Anglesola	Anglesola	Ric home	X		
Hug de Bellpuig	Bellpuig	Ric home	X	X	X
Guillem de Bellví	Belví	Cavaller		X	X
Felip Boïl	Boïl	Cavaller			X
Pere Ximèn de Borriol	Borriol	Ric home	X		
Pero Eiximenis de Borriol	Borriol	Cavaller			X
Ramon de Calvera	Calvera	Cavaller	X		
Francesc Carròs	Carròs	Ric home	X	X	X
Infant Jaume de Xèrica	Casal D'aragó	Ric home	X	X	
Infant Jaume Pérez	Casal D'aragó	Ric home	X		
Infant Pedro Fernàndez	Casal D'aragó	Ric home	X		
infant Ramon Berenguer de Prades	Casal D'aragó	Ric home			X
infant Ramon Berenguer de Prades	Casal D'aragó	Ric home			X
Infant Ferran	Casal D'aragó	Ric home			X
Gilabert de Centelles	Centelles	Ric home			X

Pere Roís de Corella	Corella	Cavaller	X		
Bernat de Cruïlles	Cruïlles	Ric home			
Gonçal Eiximenis d'Arenós	Eiximenis D'arenós	Ric home	X	X	X
Gombau d'Entença	Entença	Ric home	X		
Guillem d'Entença	Entença	Ric home	X		
Hereu de Gombau d'Entença	Entença	Ric home	X		
Lope Fernàndez de Luna	Fernàndez De Luna	Ric home	X		X
Gonçal Garcia	Garcia	Cavaller			X
Ènyec López d'Herèdia	Herèdia	Ric home	X		
Guillem de Liminyana	Liminyana	Cavaller			X
Roger de Llúria	Llúria	Ric home	X		
Berengueró de Llúria	Llúria	Ric home	X		
Sancho Pérez de Luenda	Luenda	Cavaller	X		
Artal de Luna	Luna	Ric home		X	X
Artaló de Luna	Luna	Ric home		X	
Blasco Maça de Vergua	Maça	Ric home		X	X
Romeu Martínez	Martínez	Cavaller	X		
Gil Martínez d'Entença	Martínez D'entença	Cavaller	X		X

Francesc de Materó	Materó	Cavaller			X
Pere de Montagut	Montagut	Cavaller	X	X	X
Ramon de Montcada	Montcada	Ric home	X	X	
Roger de Montcada	Montcada	Ric home	X		
Guillem Ramon de Montcada	Montcada	Ric home		X	
Pero Eiximenis de Montornés	Montornés	Cavaller	X		
Fernando d'Oblites	Oblites	Cavaller	X		
Eiximén Pérez d'Arenós	Pérez D'arenós	Ric home	X	X	X
Francesc de Pròxida	Pròxida	Cavaller	X		
Francesc de Pròxida	Pròxida				X
Francesc de Puigmoltó	Puigmoltó	Cavaller			X
Gil Roís de Lihori	Rois De Lihori	Cavaller	X		
Eiximén Sabata	Sabata	Cavaller	X		
Ruy Sánchez de Calatayud	Sánchez De Calatayud	Cavaller	X		
Bernat de Sarrià	Sarrià	Ric home (desde 1310)	X	X	X
Guillem de Togorrès	Togorrès	Cavaller			X
Pedro Jiménez de Urrea	Urrea	Cavaller	X		

Juan Jiménez de Urrea	Urrea	Cavaller	X		
Vidal de Vilanova	Vilanova	Cavaller			X
Jaume de Xèrica	Xèrica	Ric home			X

Apèndix. Taula D

Nobles a les convocatòries de corts de mitjan segle XIV (1347-1353).

Nom	Llinatge	Condicó	Parlament de 1347	Corts de 1349	Parlament de 1353
Berenguer d'Abellà	Abellà	Ric home			
Lope Àlvarez d'Espejo	Àlvarez d'Espejo	Cavaller		X	X
Ferran d'Aragó	Aragó	Ric home	X		
Pere, comte d'Urgell	Aragó-Urgell	Ric home		X	
Galceran de Bellpuig	Bellpuig	Ric home	X	X	
Hereu de Galceran de Bellpuig	Bellpuig	Ric home			X
Joan de Bellví	Bellví	Cavaller			X
Hereus de Blasc Maza de Bergua	Bergua	Ric home		X	X
Lluís Boil	Boil	Cavaller			X
Pere Boil	Boil	Cavaller			X
Berenguer Boil	Boil	Cavaller		X	

Hereus de Felip Boïl	Boïl	Cavaller		X	X
Ramon Boïl	Boïl	Cavaller		X	
Ramon de Boixadors	Boixadors	Cavaller		X	X
Guillem de Calataiud	Calataiud	Cavaller	X	X	
Ruy Sànchez de Calataiud	Sànchez De Calataiud	Cavaller		X	X
Pere Caldero	Caldero	Cavaller			X
Bertran de Canyelles	Canyelles	Cavaller			
Guillem de Cardona	Cardona	Cavaller		X	
Hereu de Francesc Carròs	Carròs	Ric home	X	X	
Hereus de Francesc Carròs	Carròs	Ric home		X	
Hereu dels fills de Jaume Castellà	Castellà	Cavaller			X
Ramon Castellà	Castellà	Cavaller		X	X
Gil Rodríguez de Castellblanc	Castellblanc	Cavaller		X	X
Gisbert de Castellet	Castellet	Ric home			X
Gilabert de Centelles	Centelles	Ric home	X	X	X
Berenguer de Codinachs	Codinachs	Cavaller			
Guillem Colom	Colom	Cavaller			X
Ramon Colom	Colom	Cavaller			X

Berenguer Dalmau	Dalmau	Cavaller		X	X
Hereu de Gonçal Eiximenis d'Arenós	Eiximenis d'Arenós	Ric home			X
Francesc d'Esplgues	Esplgues	Cavaller	X	X	
Hereus de Jaume d'Esplugues	Esplugues	Cavaller			X
Rodrigo Díez (pare)	Díez	Cavaller			X
Rodrigo Díez (fill)	Díez	Cavaller		X	
Gonçal Díez d'Arenós	Díez Arenós	Ric home	X	X	
Hereu de Jaume d'Oblites	Oblites	Cavaller			X
Joan Eiximenis de Montornés	Eiximenis de Montornés	Cavaller		X	X
Gonçal Eiximenis d'Arenós	Eiximènis d'Arenós	Ric home	X		X
Joan d'Escorna	Escorna	Cavaller		X	
Andreu Guillem Escrivà	Escrivà	Cavaller		X	X
Arnau Escrivà	Escrivà	Cavaller			X
Joan Escrivà	Escrivà	Cavaller		X	X
Berenguer Fabra	Fabra	Cavaller			
Bernat Fabra	Fabra	Cavaller			
Blasc Fernàndez d'Herèdia	Fernàndez D'herèdia	Cavaller			
Berenguer Ferrer	Ferrer	Cavaller			
Bernat Ferrer	Ferrer	Cavaller			

Rodrigo Fulcons	Fulcons	Ric home	X		
Guillem Gascó	Gascó	Cavaller		X	X
Ramon Gascó	Gascó	Cavaller			X
Ramon Folch, o el seu hereu	Hereu	Cavaller			X
Sancho Huerta d'Arenós	Huerta D'arenós	Ric home	X	X	X
Arnau Joan	Joan	Cavaller			
Nicolau de Joinville	Joinville	Ric home	X	X	X
Rodrigo Llançol	Llançol	Cavaller			X
Alfons Roger de Llúria	Llúria	Ric home	X	X	X
Ferrando López d'Herèdia	López d'Herèdia	Cavaller	X	X	
Garcia López d'Herèdia	López d'Herèdia	Cavaller			
Pere Eiximenis de Lumbier	Lumbier	Cavaller			X
Lope, comte de Luna	Luna	Ric home	X	X	
Pere Maça de Lizana	Maça de Lizana	Ric home		X	X
Blasc Maça de Vèrgua	Maça de Vergua	Ric home	X		
Sancho Martínez de Ladrón	Martínez de Ladron	Cavaller		X	
Gil Martínez d'Entença	Martínez d'Entença	Cavaller		X	X
Joan Martínez d'Eslava	Martínez d'Eslava	Cavaller			X

Bernat de Mataró	Mataró	Cavaller			
Bernat de Mataró	Mataró	Cavaller		X	
Francesc de Mataró	Mataró	Cavaller		X	
Mateu Mercer	Mercer	Cavaller		X	
Hereus de Pelegrí de Montagut	Montagut	Cavaller		X	
Guillem Ramon de Montcada	Montcada	Ric home	X	X	
Ot de Montcada	Montcada	Ric home	X		X
Pere de Montcada	Montcada	Ric home		X	X
Ramon de Montcada	Montcada	Cavaller			X
Francesc de Montpalau	Montpalau	Cavaller		X	
Hereu de Francesc de Montpalau	Montpalau	Cavaller			X
Bernat de Montsoriu	Montsoriu	Cavaller			
Joan Ferràndez Munyoz	Munyoz	Cavaller			X
Tomàs d'Olms	Olms	Cavaller			X
Eiximén d'Orís	Orís	Cavaller			
Berenguer de Perapertusa	Perapertusa	Cavaller			
Joan de Pertusa	Pertusa	Cavaller			X
Olfo de Pròixida	Pròixida	Ric home	X	X	X

Giner Rabassa	Rabassa	Cavaller			X
Berenguer de Ripoll	Ripoll	Cavaller			
Hereu de Bernat de Ripoll	Ripoll	Cavaller			X
Ramon de Riusec	Riusec	Cavaller		X	X
Pero Sabata	Sabata	Cavaller			X
Eiximén Sánchez de Tarassona	Sánchez de Tarassona	Cavaller			
Gilabert Sanoguera	Sanoguera	Cavaller	X		X
Rui Martínez de Santadrià	Santadrià	Cavaller			X
Ramon de Sentllir	Sentllir	Cavaller		X	
Galceran de Tous	Tous	Cavaller		X	X
Pere Sabata de Tous	Tous	Cavaller		X	X
Ramon de Tous	Tous	Cavaller			X
Eiximén Tovià	Tovià	Cavaller	X		
Eiximén Tovià	Tovià	Cavaller	X		
Juan Jiménez d'urrea	Urrea	Ric home	X		X
Pere de Vilanova	Vilanova	Cavaller		X	X
Ramon de Vilanova	Vilanova	Cavaller			X
Vidal de Vilanova	Vilanova	Cavaller		X	X
Berenguer de Vilaragut	Vilaragut	Cavaller		X	

Hereu del noble Berenguer de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Joan de Vilaragut	Vilaragut	Cavaller			X
Tomàs Vives	Vives	Cavaller			X
Ramon de Vllaragut	Vllaragut	Cavaller		X	
Pere de Xèrica	Xèrica	Ric home	X	X	

Apèndix. Taula E.

Nobles a les convocatòries de corts de finals del segle XIV (1388-1403).

Nom	Llinatge	Condicció	Corts de 1388-89	Parlament de 1393	Corts de 1401-1403
Ramon d'Abellà	Abellà	Ric home	X		X
Alfons, marquès de Villena	Aragó-Ribagorça	Ric home	X	X	X
Hereu de Gonçal Díez d'Arenòs (Alfons, comte de Dénia)	Arenòs	Ric home			X
Pere d'Artés	Artés	Cavaller		X	X
Hereu del noble Galceran de Bellpuig (Joana, comtesa de Prades)	Bellpuig	Ric home	X		X
Guillem de Bellví	Bellví	Ric home (desde 1388)	X	X	X
Joan de Bellví	Bellví	Ric home (desde 1388)		X	X

Vidal de Blanes	Blanes	Cavaller	X	X	X
Ramon Boïl	Boïl	Ric home			X
Felip Boïl	Boïl	Ric home	X		X
Hereu de Lluís Boïl	Boïl	Donzell	X		
Joan Boïl	Boïl	Donzell		X	X
Lluís Boïl	Boïl	Donzell		X	
Felip de Boïl	Boïl	Ric home		X	
Bernat de Bonastre	Bonastre	Cavaller		X	
Joan de Bonastre	Bonastre	Donzell		X	
Lluc de Bonastre	Bonastre	Cavaller		X	X
Lluís Carbonell	Carbonell	Cavaller			
Violant de Bar	Casal d'Aragó	Ric home	X		X
Lluís Castany	Castany	Donzell	X		
Francesc Castellà	Castellà	Donzell	X	X	
Jaume Castellà	Castellà	Cavaller	X	X	
Lluís Castellà	Castellà	Cavaller			X
Ramon Castellà	Castellà	Ric home (desde 1392)		X	X
Ramon Castellà	Castellà	Cavaller	X		X
Galceran de Castellvert	Castellvert	Cavaller			
Lluís de Castellví	Castellví	Donzell			X
Pere de Castellví	Castellví	Cavaller	X		X
Pelegrí Català	Català	Cavaller			
Eimeric de Centelles	Centelles	Ric home			X
Pere de Centelles (fill)	Centelles	Ric home	X		
Pere de Centelles (pare)	Centelles	Ric home			X

Joan Cervató	Cervató	Cavaller			
Pere Císcar	Císcar	Cavaller			X
Berenguer Dalmau (pare)	Dalmau	Cavaller	X	X	
Bernguer Dalmau (fill)	Dalmau	Cavaller			X
Bernat Descorts	Descorts	Cavaller			X
Rodrigo Díez	Díez	Ric home	X	X	X
Hereu del Ric home Gonçal Eiximénez d'Arenós	Eiximénez D'arenós	Ric home	X		
Hereu de Joan Eiximénez de Salanova	Eiximénez de Salanova	Cavaller	X	X	
Hereu de Gonçal Eiximenis d'Arenós	Eiximenis d'Arenós	Ric home			X
Pero Eiximenis de Lumbier	Eiximenis de Lumbier	Cavaller			X
Lope Eiximénis de Perenchisa	Eiximénis de Perenchisa	Donzell			X
Joan Eiximenis de Perenchisa	Eiximenis de Perenchissa	Donzell		X	X
Joan Eiximenis de Salanova	Eiximenis de Salanova	Donzell			X
Martí Eiximenis d'Orís	Eiximenis d'Orís	Cavaller			X
Martí Ènyeguez d'Eslava	Ènyeguez d'Eslava	Donzell		X	X
Bernat Escorna	Escorna	Cavaller			X
Jaume Escrivà, menor de dies	Escrivà	Ric home (des de 1392)	X		X
Andreu Guillem Escrivà	Escrivà	Cavaller			
Jaume Escrivà (menor)	Escrivà	Ric home		X	

Francesc d'Esplugues	Esplugues	Cavaller		X	X
Francesc d'Esplugues	Esplugues	Donzell	X		X
Pere Fabra	Fabra	Donzell	X		
Esteve Pons de Fenollet	Fenollet	Cavaller			X
Joan Ferràndez de los Arcos	Ferràndez de los Arcos	Donzell			X
Joan Garcia	Garcia	Donzell			X
Joan Garcia de Loyasa	Garcia de Loyasa	Ric home		X	X
Andreu Gacria d'Espejo	García d'Espejo	Donzell	X		X
Joan Gascó	Gascó	Cavaller	X	X	X
Joan Ferràndez d'Herèdia	Herèdia	Cavaller			
Garcia Jofré de Loaysa	Jofré De Loyasa	Ric home	X		X
Pere, vescomte de Vilanova	Ladró de Vilanova	Ric home (desde 1390)			X
Arnau Llançol	Llançol	Cavaller	X	X	X
Berenguer Llançol	Llançol	Cavaller	X	X	
Hereu de Berenguer Llançol	Llançol	Donzell			X
Joan Llançol	Llançol	Donzell			
Galceran de Lloris	Lloris	Donzell	X	X	X
Martí López de Cetina	López de Cetina	Donzell	X		X
Garcia Jofré de Loyasa	Loyasa	Ric home	X	X	X
Don Pero Maça de Lizana (pare)	Maça de Lizana	Ric home		X	
Don Pero Maça de Lizana (fill)	Maça de Lizana	Ric home		X	X
Pasqual Maçana	Maçana	Cavaller	X	X	X

Pere March	March	Cavaller			x
Llorenç Martí	Martí	Cavaller			X
Guillem de Martorell	Martorell	Cavaller			X
Pere de Montagut	Montagut	Cavaller		X	
Ot de Montcada	Montcada	Ric home			
Joan de Montpalau	Montpalau	Cavaller			
Ferran Munyoz	Munyoz	Cavaller			X
Francesc Munyoz	Munyoz	Cavaller	X		X
Llop Eiximeno de Perapertusa	Perapertusa	Donzell			
Eiximén Perez d'Arenós	Pérez d'Arenós	Ric home	X	x	X
Eiximen Pérez d'Orís	Pérez d'Orís	Cavaller			
Eiximén Perez d'Oris	Pérez d'Orís	Cavaller	X		
Joan de Pertusa	Pertusa	Donzell			X
Gilabert de Pròxida	Pròxida	Ric home			X
Olfo de Pròxida	Pròxida	Ric home	X	X	X
Giner Rabassa	Rabassa	Cavaller	X	X	X
Berenguer de Ripoll	Ripoll	Cavaller	X	X	
Manuel de Ripoll	Ripoll	Cavaller			X
Ramonde Riusec	Riusec	Ric hime			X
Hereu de Ramon de Riusec (Gilabert de Centelles)	Riusec	Ric home	X	X	X
Arnau de Romaní	Romaní	Cavaller			X
Jaume Romeu	Romeu	Cavaller			
Pero Sabata	Sabata	Donzell	X		

Lluís Sànchez de Calataiud	Sànchez de Calataiud	Cavaller		X	X
Pero Sànchez de Calataiud	Sànchez de Calataiud	Ric home		X	X
Hereu d'Eiximén Sànchez de Tarassona	Sànchez de Tarassona	Cavaller	X		
Guillem Sanoguera	Sanoguera	Cavaller			X
Pere Sanoguera	Sanoguera	Cavaller	X		
Hereu de Guillem Sanoguera (Pere de Sanoguera)	Sanoguera	Cavaller	X	X	
Lluís de Santadrià	Santadrià	Cavaller			
Joan de Santfeliu	Santfeliu	Cavaller			X
Bertomeu de Sentllir	Sentllir	Donzell	X	X	X
Guillem Galceran de la Serra	Serra	Cavaller			X
Jaume de Soler	Soler	Cavaller			
Hereu d'Eiximén Sànchez de Tarassona	Tarassona	Donzell		X	X
Joan Tolsà	Tolsà	Cavaller			X
Hereu de Galceran de Tous	Tous	Cavaller	X	X	X
Jofré de Tous (pare)	Tous	Cavaller		X	X
Jofré de Tous (fill)	Tous	Ric home (desde 1402)			X
Ramon de Tous	Tous	Cavaller			
Lope Jiménez de Urrea	Urrea	Ric home	X		
Joan Sànchez de Vallterra	Vallterra	Donzell			X
Pere de Vallterra	Vallterra	Donzell			X

Lluís Sànchez Munyoz de Vilanova	Vilanova	Donzell			
Ramon de Vilanova	Vilanova	Cavaller	X	X	X
Vidal de Vilanova	Vilanova	Cavaller	X	X	X
Berenguer de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Nicolau de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Pere de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Pere de Vilaragut	Vilaragut	Ric home		X	
Ramon de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Antoni de Vilaragut	Vilaragut	Ric home	X	X	
Pere de Vilaragut	Vilaragut	Ric home			X
Posseïdor de les baronies de Corbera i d'Albaïda	Vilaragut	Ric home	X	X	X
Joan de Vilarassa	Vilarassa	Cavaller			X
Bernat de Vilarig	Vilarig	Cavaller			X
Berenguer Vives	Vives	Donzell	X	X	

Apèndix. Taula F

Concessions del dret d'imposar cises entre 1387 i 1410.

Data	Beneficiari	Senyoriu	Període autoritzat
18/06/1388	Carrossa de Vilaragut	Baronia d'Albaida; Baronia de Corbera	10 anys.
21/04/1391	Olfo de Pròxida	Almenara	15 anys
20/08/1391	Per de Montpalau	Benicàssim	10 anys

20/01/1393	Guillem Arnau de Cervelló	Tots els seus castells, viles i llocs	10 anys
17/01/1393	Felip Boïl	Manisses	No especificat
10/06/1393	Alfons, marquès de Villena	Vila i terme de Gandia	10 anys
10/06/1393	Alfons, marquès de Villena	Comtat de Dénia	10 anys
15/07/1393	Pere de Montpalau	Pobla Tornesa	10 anys
12/10/1393	Pere de Vilaragut	Almedíxer	5 anys
9/01/1396	Ot de Montcada	Baronies de Xiva, Castellnou i Vila-marxant	10 anys
5/11/1397	Alfons, marquès de Villena	Tots els seus castells, viles i llocs al regne de València	10 anys
12/9/1399	Pere de Montpalau	La PoblaTornesa i Benicàssim	10 anys
16/2/1404	Alfons, marquès de Villena	Tots els seus castells, viles i llocs	6 anys
12/7/1404	Ramoneta de Riusec	Riba-roja	5 anys
29/1/1405	Pere de Montcada	Baronia de Vila-marxant	5 anys
29/1/1405	Ot de Montcada	Baronies de Xiva i Castellnou	5 anys
5/7/1406	Guillem Ramon de Montcada	Tots els seus castells, viles i llocs	10 anys
12/4/1407	Ramoneta de Riusec	Baronia de Nules i de Riba-roja	5 anys
12/4/1407	Ramoneta de Riusec	Baronia d'Oliva i de Rebollet	5 anys
12/4/1407	Pere de Centelles	Tots els seus castells, viles i llocs	5 anys
5/11/1407	Eiximén Perez d'Arenós	Tots els seus castells, viles i llocs	5 anys

Apèndix. Taula G

Concessions del privilegi de l'enfranchiment 1387 i 1410.

Data	Beneficiari	Senyoriu
11/07/1387	Jaume Castellà	Quesa, Navarrès i Sancheta
26/02/1387	Ot de Montcada	Baronia de Castellnou
22/02/1387	Bonafonat de Santfeliu	Beselga, Estivella i Arenes
13/06/1387	Carrossa de Vilaragut	Baronia d'Albaida
25/09/1387	Berenguer Llançol	Castell de Vilallonga
25/09/1387	Pere d'Artès	Banyeres
15/01/1388	Berenguer Vives	Benifairó, Quemalo, Santa Coloma i Garrofera
8/12/1388	Olf de Pròxida	Almenara
28/09/1390	Francesc Aguiló	Petrell
16/10/1391	Infant Martí	Vila de Xèrica
20/12/1391	Infant Martí	Vall d'Uixó
12/10/1393	Pere de Vilaragut	Almedíxer
1/06/1393	Giner Rabassa	Alcàsser
9/05/1394	Infant Martí	Serra d'Eslida
29/03/1393	Olf de Pròxida; Elvira, dona d'Olf de Pròxida	Alcòsser
25/6/1401	Francesc d'Esplugues	Pobla de l'Ardiaca
8/7/1401	Pere de Bellví	Castelló de Rugat
18/10/1401	Galceran de Riusec	Cotes
6/6/1402	Lluc de Bonastre	Vall de Laguar

13/11/1402	D. Pero Maza de Lizana	Elda, Novelda, Aspe i La Mola
28/5/1403	Eiximén Pérez d'Arenós	Alberic
14/11/1403	Ramon de Vilanova	Castalla
1/3/1404	Jaume Romeu	Alcàsser
14/8/1406	Pere de Castellví	Vall de Xaló
24/3/1407	Guillem de Bellví	Castell de Carbonera
15/I/1410	Berenguer Dalmau	Catarroja

Apèndix. Taula H

Concessions de l'Empresa de la Corretja per Martí l'Humà (1398-1410)

Data	Nom	Pare o marit (estat)
15 de juny de 1398	Violant de Montsoriu	Filla de mossèn Bernat de Montsoriu
15 de juny de 1398	Beatriu de Montagut	Filla de mossèn Pelegrí de Montagut
15 de juny de 1398	Beatriu, dona de Bernat Escorna	Dona de mossèn Bernat Escorna
4 d'octubre de 1398	Violant, dona de Ramon de Soler	Dona de mossèn Ramon de Soler, doctor en lleis
4 d'octubre de 1398	Elionor de Soler	Filla de mossèn Ramon de Soler, doctor en lleis
12 de setembre de 1398	Isabel dona d'en Pere Fabra, donzell	Dona d'en Pere Fabra, donzell
16 de novembre de 1398	Violant Castellà	Filla d'en Ramon Castellà (difunt)
16 de novembre de 1398	Agnès de Blanes	Filla d'en Guillem de Blanes, donzell
7 de desembre 1398	Isabel Llançol	Dona de Joan Rois de Corella
15 de desembre 1398	Damiata Mascó	Filla de misser Domingo Mascó

22 de desembre 1398	Violant Fabra	Filla de Joan Fabra
22 de desembre 1398	Elionor, dona de Galceran de Castellví	Dona de mossèn Galceran de Castellví
22 de desembre 1398	Constança Esplugues	Filla de mossèn Francesc d'Esplugues
10 de maig de 1399	Joana Joan	Dona de mossèn Lluís de Castellví. A petició del comte de Dénia
10 de maig de 1399	Castellana Castellà	Dona de mossèn Vidal de Vilanova
13 de maig de 1399.	Joana Pujada	Dona d'en Joan Escrivà, donzell
13 de maig de 1399	Isabel Pujada	Filla d'en Guillem Pujada, batlle del regne
13 de maig de 1399	Maria d'Urries	Filla de Joan Fernàndez d'Urries
13 de maig de 1399	Francesca, dona de Joan de Montpalau	Dona de Joan de Montpalau
13 de maig de 1399	Margarida Díez	Filla del noble Gonçal Díez
13 de maig de 1399	Eirovís, dona de Bernat Joan, ciutadà	Dona d'en Joan Bernat, ciutadà
15 de maig de 1399	Sibila, dona de Lluís Castellà	Dona del noble mossèn Lluís Castellà, conseller i majordom
10 d'agost de 1400	Damiata Abelló	Dona d'en Francesc Martorell, donzell
30 d'agost de 1400	Constança, dona de Francesc Navarro, conseller del rei	Dona del conseller del rei F. Navarro
28 de gener de 1401	Beatriu, dona de Joan Pardo	Dona de mossèn Joan Pardo
28 de gener de 1401	Violant, dona de Pere de Castellví	Dona de Pere de Castellví
28 de gener de 1401	Elionor, dona de Joan de Pertusa	Dona de Joan de Pertusa, donzell
12 de gener de 1402	Francesca, dona de B. Mercader, donzell	Dona d'en de Berenguer Mercader, donzell
24 d'abril de 1402	Magdalena Llombard	Dona de Bernat Descatllar, ciutadà

15 de maig de 1402	Joana de Sentllir	Filla d'en Bertomeu de Sentllir, donzell
26 de maig de 1402	Guillamona de Perapertusa	Filla de Berneguer de Perapertusa, difunt.
8 de juny 1402	Francesca de Tous, donzella	A petició del comte de Dénia
19 de desembre de 1403	Francesca Pujades	Filla d'en Nicolau Pujades, batlle general del regne i conseller del rei
18 de gener de 1404	Francesca Vives	Filla de mossèn Berenguer Vives, algutzir i conseller del rei
18 de gener de 1404	Caterina de Luna	Filla de Joan de Luna, dispenser del duc de Gandia
18 de gener de 1404	Francesca, dona de Joan Fabra	Dona de mossèn J. Fabra
2 de juny de 1404	Francesca Suau	Filla de Pero Suau, ciutadà
28 de juny de 1404	Isabel de Bonastre	Filla de mossèn Lluç de Bonastre
23 de gener de 1405	Mariximenis de Tous	Dona del noble mossèn Berenguer de Vilaragut
23 de gener de 1405	Beatriu Sabata	
23 de gener de 1405	Constança de Montcada	
23 de gener de 1405	Isabel de Montcada	
13 de febrer de 1405	Beatriu Bou	Dona de mossèn Lluís Carbonell, uxer d'armes
12 de maig de 1405	Margarida de Centelles	Filla del noble mossèn Gilabert de Centelles
17 de maig de 1405	Beatriu, dona d'Arnau Saranyó	Dona de n'Arnau Saranyó, ciutadà
26 de febrer de 1406	Vesiada Pardo (sic)	Filla de mossèn Pero Pardo de la Casta
12 de febrer de 1407	Aldonça de Ripoll	Dona de mossèn Jaume Tolsà, cambrer
1 de juny de 1408	Damiata López de Pomar	Filla d'en Gonçalvo López de Pomar; esposada de Martí Ényeguez d'Eslava

22 de juny de 1409	Violant Martorell	Dona d'en Pere Martorell, donzell, de Gandia
3 d'octubre de 1409	Simona, dona de Joan d'Abellà	Dona de misser Joan d'Abellà, llicenciat en lleis
28 d'octubre 1409	Violant, dona de Manfré Escrivà	Dona d'en Manfré Escrivà, donzell
5 de febrer de 1410	Constança, dona de Pere Mateu	Constança, dona d'en Pere Mateu, ciutadà

APÈNDIX DOCUMENTAL

1.

1295. Octubre, 28. Vilabertran

Jaume II dóna el privilegi de fer-se cavaller a Andreu Guillem, fill d'Arnau Escrivà, ciutadà de València, perquè puga ser investit cavaller per l'infant Pedro Fernàndez d'Íxer, pel noble home Pere de Xèrica o per qualsevol altre baró de la seua terra.

ACA, C.reg. 194, f. 130r.

Nos Jacobus, et cetera. Decernentes vos Andream Guillelmum, filium quondam Arnaldi Escribe, de Valencia, esse aptum et idoneum ad gradum milicie obtinendum, volentes propterea in vos supplere defectu militaris generositas, qui ex parte patris vobis forsicam occurrere, postquam cum ex parte matris vestre de genere militaris vos percepimus decendisse. Idcirco, de plenitudine potestatis nostre regie magestatis dignitatis damus et imparamus vobis, dicto Andree Guillermo, plenam licencia quod auctoritate nostra possitis deinceps militare, descendere et obtinere gradum. Sic quod possitis per illustrem et karum fratrem nostrum infantem dompnum P[etrum] vel per nobilem virum Jacobum de Xèrica. seu per quemcumque alium nobilem sive baronum terre nostre qui volueritis. militari cingulo decorari. Nos enim, per presentis nostre concesionis gratiam, dicto fratri nostro necnon etiam Jacobo de Xèrica memorato et cuilibet alii nobili aut barono per quem elegeritis dicto militari cingulo decorari plenam concedimus potestatem quod vos vicem nostram ad gradum proveant militarem et militari cingulo vos decorent. Datum in Villabertran ·V· kalendis novembri anno Domini ·M^o·CC·XC·quinto.

2.

1306. Maig, 4. València.

Jaume II dóna el privilegi de fer-se cavaller a Ramon de Costa, fill del jutge de la cort, Pons de Costa, perquè puga ser investit cavaller pel noble Joan, fill del noble infant Manuel de Castella o per qualsevol altre baró de la seua terra.

ACA, C.reg. 203, f. 155v.

Nos Jacobus, Dei gratia, rex Aragonum et cetera. Attendentes persone vestre Raimundi de Costa, filii dilecti iudicis Curie nostre, Ponci de Costa suficienciam et merita Nos inducencia ut vos ad militare cingulum faciamus assumi. Idcirco, tenor presentium concedimus vos dicto R[aimundo] de Costa, ex potestate regia licenciam ac etiam potestatem quod per nobilem Johanem, filium nobilis infantis Emanuelis, quondam, vel per quemcumque alium nobilem vel baronem volueritis, qui potestatem habebat promovendi ad cingulum mulitare, possitis promoveri ac militare cingulo quodcumque volueritis decorari. Suplentes defectum si quis forsican impediret. In curius rei testimonium presentem cartam maiestatis nostre siglo iussimus comuniri. Datum Valencie ·IIII· nonnis madii anno Domini ·M^o·CCC^o·sexto.

3.

1306. Maig, 4. València.

Jaume II dóna el privilegi de fer-se cavaller a Ramon Escorna, fill del difunt Ramon Escorna, perquè pugui ser investit cavaller pel noble Joan, fill del noble infant Manuel de Castella, o per qualsevol altre baró de la seua terra.

ACA, C. reg. 203, f. 157r.

Nos Jacobus, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie ac Comes Barchinone. Attendentes persone vestre Raimundi Escorna, filii quondam Raimundi Scorna, sufficientia et merita Nos inducencia ut vos ad militare cingulum facimus assumi. Idcirco, tenore presencium concedimus vobis dicto R[aimundo] Scorna, ex potestate regia, licenciam ac etiam potestatem quod per nobilem Johanem, filium nobilis infantis Emanuelis, quondam, vel per quemcumque alium nobilem vel baronem volueritis, qui potestatem habeat promovendi ad cingulum militare, possitis promoveri ac militari cingulo quodcumque volueritis decorari. Suplentes defectum siquis hoc forsican impederet. In cuius rei testimonium presentem carta maiestatis nostre sigillo iussimus communiri. Datum Valencie ·IIII· nonnis madii anno Domini millesimo trecentesimo sexto.

4.

1306. maig, 6. València.

Jaume II dóna el privilegi de fer-se cavaller a Berenguer Dalmau perquè puga ser investit cavaller pel noble home Guillem de Cervera, fill del noble Ramon de Cervera, difunt, o per qualsevol altre baró de la seua terra.

ACA, C. reg. 203, f. 152r.

Nos Jacobus, et cetera. Considerantes persone vestre, Berengari Dalmacii, sufficientia et merita Nos inducentia ut vos ad dignitatem milicie et ad militare cingulum facimus assumi. Idcirco, tenore presenti concedimus vobis dicto Berengario Dalmacii, ex potestate regia licenciam, auctoritatem et etiam potestatem quod per nobilem virum Guillemmum de Cervària, filium nobilis Raimundi de Cervària, quondam, vel per quemcumque alium nobilem vel baronem volueritis, qui potestatem habeat promovendi ad cingulum militare, possitis promoveri ac militari cingulo quandocumque decorari. Suplentes defectus siqui premissa vel aliquod premissorum forsicam impdirent. In cuius rei testimonium et vestri cautelam presentem carta fieri et sigilli nostri pendenti munito iussimus comuniri. Datum Valencie ·II· nonnis madii anno predicto.

5.

1310. Abril, 20. Terol.

Jaume II erigeix en baró el conseller i almirall Bernat de Sarrià perquè puga ser intitulat noble, ell i els seus descendents, i puguen gaudir dels privilegis i prerrogatives dels rics homes, entre ells, dur banderes i investir altres cavallers.

ACA, C. reg. 206, f. 117r-v.

Noverint universi quod Nos Jacobus, Dei Gratia, et cetera. Considerantes quod, sic calor a cordis fundamento procedens humani corporis partes vivificando exhilarat, sic labor antorchis quandam, consequenti, premio infundans, dulcedinem premiare debet merito laborantem. Atendentesque labores continuos, quos ad honorem nostrum progenitorum nostrorum, vos, dilectus amiratus et consiliarius noster Bernardus de Sarriano, actenus subiistis et grata et accepta servicia per vos Nobis exhibita et que incessanter ad presens fideliter exhibitis, et exhibere proprio credimus in fututurum, volentes vobis dicto

Bernardo de Serriano et successoribus vestris imperpetuum statum et condicionem vestri militaris originis excellant et vos tamquam bene meritum nobilitatis titulo insignire.

Ideo, per Nos et successores nostros vos dictum Bernardum de Sarriano heredesque et successores vestros de gradu in gradu ex certa linea descendents specialI grartia prosequentes, cum presenti privilegio nostro proprio valituro ex certa sicencia de nostra potestatis plenitudine ad titulum seu gradum nobilitatis gratanter excellimus et favorabiliter decoramus. Volentes et concedentes quod vos et successores vestri predicti tam in ferendo vexillio, quam milites faciendo, quam etiam omibus allis et singulis ad nobilitatis titulum competentibus et competere debentibus utamini et uti possitis prout generaliter utuntur et uti debant ac consuvunt alii richi homines et nobilis terre nostre et quod etiam usaticis, usibus, foros et consuetudinibus allisque liberatitibus et immunitatibus quibus utuntur [et] generaliter uti debent dicti nobiles terre nostre cum omnibus castris, fortitudinibus, villis, vassallis, hominibus et aliis bonis vestris mobilibus et immobilibus habeatis et habendi admittamini et uti possitis licite et sine alicuius obstáculo atque propio gaudeatis.

Per hec tamen non intendimus Nobis vel nostris in iure quod habemus in castris seu fortitudinibus aut locis que a nobis tenetis in aliquod derogari. Immo ius Nostrum, ut in instrumentos inde confectis, plenius continui Nobis et nostris conservamus integre ac volumus et intendimos in omnibus et per omni esse salvum. Nos enim per presens nostrum privilegium mandamus universis et singulis procuratoribus, sensescahlis, supraiuntariis, çalmedinis, baiulis, justiciis aliisque oficilais et subditis nostris presentibus et futuros quod hanc gratiam et concessionem nostram fermam habeant et observent et faciant inviolabiliter observari, etiam in aliquo non contraveniant nec aliquo seu aliquis contravenire faciant, consentant vel permitant aliquo iure, causa vel etiam ratione et ad maiorem securitarem omnium predictorum presens privilegio nostrum vobis dicto nobili fieri et tradi mandavimus nostro sigillo pendenti plumbeo communita. Datum Turoli ·XII· kalendis madii anno Domini millesimo tescentesimo decimo.

Sign+num Jacobi, Dei gratia, et cetera.

P[etrus]. de Solerio m[andato] regio.

Testes sunt: Otho de Montechateno, Blascus de Alagono, Artaldus de Luna, Bernardus de Crudilis, Fredericus Malespina.

Fuit clausum per P[etrum] de Solerio scriptorem domini regis.

6.

1325. Abril, 13. València

Jaume II dóna el privilegi de fer-se cavaller a Francesc de Montpalau, abans Francesc Escrivà, perquè pugui ser investit cavaller quan vulgui i començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers a fur de València.

ACA, C. reg. 226, f. 150r-v.

Nos Jacobus, Dei gratia, rex Aragonie, et cetera. Prospicientes condiciones et merita vestri, Francisci de Montepalacio, qui alia consuevistis nominari Franciscus Scribe, filius Petri Scribe, quondam ex quibus dignum et decens conspiciamus ut vos oportunis presequimur favoribus et statum vestrum honorabiliter acollamus vobis ut, a quocumque barone seu nobile hoc valente atque volente, de quo et quando volueritis, possitis ad gradum milicie promoveri et militari singulo decorari. Plenam auctoritatem presentium impendimus licenciam ac concedere facultatem volentes ac vobis etiam concedentes ut, postquam ad gradum conscenderitis militare, vobis illa privilegia et libertates servantur que generosis personis et militibus qui sunt de foro Valencie observantur. In cuius rei testimonium presentem cartam maiestatis nostre sigullo apendito communita vobis inde fieri iussimus atque tradi. Datum Valencie idus aprilis anno Domini ·M^o·CCC^o·XX°·quinto.

7.

1338. Novembre, 5. València.

Pere IV dóna el privilegi de fer-se cavaller a Bernat de Ripoll, havent certificat els seus orígens generosos, perquè pugui ser investit cavaller quan vulgui i començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers segons els furs de València.

ACA, C. reg. 865, f. 142r-v.

Al marge esquerre: usque hanc racionales / sint precio mandato regis

Nos Petrus, et cetera. Sedule cogitantes quod ut tempus utrisque pacis videlicet et bellorum rectus gubernentur, oportet regia magestatem vero solum ad regni regimen legibus communiri sed armis etiam decorari, ut sint per leges et iura, bonum publicum et civile in prospero statu et tranquillitate disponitur, sit per experienciam et exercicium militari a noticiis et bonum comune prohibentibus defendatur. Ideo dignum et vele nobis et regno prosimus quod nedum generosis viri naturalibus set et illi etiam qui corpore fortis et animo prestanciores bonum comune diligunt ad miliciam que ad maiorem rei publicae ordinata dinoscitur ascribantur. Igitur atendentes probitatem corporis mororum, aptitudinem et actus laudabiles quibus vos dilectus domesticus et familiaris noster Bernardus de Ripullo in armorum exercicio hactenus exercistis quibusque cumque ad hoc aptus et idoneus et propter gracia, servicia per vos serenissimo domino genitori nostro fideliter prestita dignemini /meretimini/ ad gradum et dignitatem milicie promoveri prestitus, cum ut testimonio fidedignorum accepis ab in[ge]nuis et generosis progenitoribus fueritis genitus ab antiquo. Propterea vobis tamquam bene merito motu proprio et ex nostre regie plenitudine potestatis cum presenti carta nostra concedimus vobisque facultatem plenam et liberam imperpetuum quod a quocumque nobili terre nostre quis elegeritis et tunc et quando volueritis possitis ad statum milicie provehi et militari cingulo insigniri statuantes ac etiam decernentes quod, ex tunc, tam vos quod a vobis per rectam lineam descendentes gaudeatis ec gaudere possitis et debeatis omnibus illis gracias, libertatibus, privilegiis et immunitatibus, personalibus atque realibus, usibus, foris, consuetudinibus quibus milites et generosi regni Valencie utuntur, uti debent ac usi sunt ac nunc gaudent et gaudi sunt soluti et gaudebunt etiam in futurum. Mandantes quod presentem cartam nostram proprio valituram procuratori nostro generali eiusque vicens generentibus necnon universis et singulis oficialibus et subditis nostris presentibus, futuris quod huiusmodi gratiam et concessionem nostram teneant firmiter et observent et contra premissa vos nullatenus inquietent. In cuius rei testimonium presentem cartam nostra inde fieri iussimus nostram bullam plumbeam comuniri. Datum Valencie nonnis novembri anno Domini ·M·CCC·XXX·octavo.

Guillermus de Pulcrovicino mandato domini regis

1342. Novembre, 13. València.

Pere IV confirma el privilegi de fer-se cavaller a Pons de Soler, concedit pel rei Jaume II, qui va fer escriure aquesta gràcia en 1327, havent certificat els orígens generosos del seu pare i del seu avi, però no la va signar abans de morir. Pot començar a gaudir dels privilegis i llibertats reservats als generosos.

ACA, C. reg. 874, f. 14r-v.

Pateat universis quod Nos Petrus, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Sedule cogitantes quod regali congruit et maiestati ut illi quorum progenies antiquata sanguinis generositate propolluit ad debitam sui status honorificenciam reduantur et in eo, prout convenit, conserventur. Igitur, atendens qualiter serenissimus Dominus Jacobus, recolende memorie, rex Aragonum, avus noster, constituto sibi fidedignorum nobilium testimonio necnon et militum antiquorum recepto ad ipsius uberiolem cautelam personalem pro eiusden, quod Poncius de Solerio, quondam, pater vestri dilecti nostri Poncii de Solerio, traxerat originem per lineam rectam ex genere militari et ab ingenuis et generosis progenitoribus derivarat illum decrevit in eius mutari honore prout attributum sibi de iure fuerat conservandum de premissorum singulis testimonium prohillos dicari cum carta sua que licet in mundum redcta fuere et signata superveniente causa obitus dicti domini avi nostri non potuit sigillari plenam nichilominus cum eadem carta concedens licenciam dicto Poncio de Solerio, quondam, et liberam potestatem quod a quovis nobili terre sue posset cum vellet militari cingulo decorari. Decernendo quod ipse necnon alii ab eodem ex recta linea descendentes et ab illis etiam gaudentes omnibus privilegiis, libertatibus, honoribus, prerogativis et gratiis, personalibus et realibus, quibus gaudent veri et antiqui milites et generosi ac gaudere debent quomodolibet sive possunt prout de premissis [o]mnibus licet ipsa carta quam perquiri fecimus non potuerit inveneri plenis et veridicis informationibus nobis constat. Eapropter cum presenti carta nostra perpetuo valitura laudantes et confirmantes omnia et singula supradicta que vera esse facemur et recognoscimus cum testimonio hu[ius] scripti declaramus et vigore presentis declarationis que vicem reparaciones predictae carta domini regis Jacobi, avi nostri memorati, de certa sciencia volumus obtinere vos dictum Poncium de Solerio habuisse plenam licenciam et liberam potestatem et etiam de presente habere ex causis predictis et aliis pluribus que ad idoneos racionabiliter induxerunt quod a quocumque nobili terre

nostre quem vos elegeritis et quandocumque volueritis potestis militari cingulo insignari tamquam ut preferut ex militari genere per lineam rectam originalem der[iva]tus [et] ab ingenuis et generosis progenitoribus propagatus. Et quod vos et a vobis ex recta línea descendentes potestis et debetis gaudere omnibus et singulis gratis, libertatibus, privilegiis et immunitatibus, personaribus et realibus, usibus et usaticis, foris, consuetudinibus et statutis quibus veri et antiqui generosi et milites utuntur et uti debent ac usi hactenus [e]xtiterunt et nunc gaudent et gaude sunt soluti et gaudebunt seu [g]audere pot[erunt] in futurum. Mandantes de certa sciencia cum presenti carta nostra procuratori nostro generali eiusque vicens gerentibus ceterisque officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quatenus fidem plenissimam premissis omnibus et singulis adhibendo teneant ea firmiter et observent et contra ea vos seu alios memoratos non inquietent, molestant, aliquatenus verbo perturbent seu indubium presumant quomodolibet revocare, quibusvis excepcionibus vel apelacionibus retroiectis, si indignacionem nostram cupiunt evitare. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram inde fieri iussimus bulle nostre plumbee munire roboratam. Datum Valencie idus novembri anno Domini millesimo ·CCC·XL· secundo.

R[aimundus] Scardi mandato domini Regis cui fuit lecta.

Signum + Petri, Dei gratis, Regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice comesque Barchinone.

Testes sunt: Petrus, dominus de Xerica, Nicolaus de Jamvilla, comes Terrenove, infans Petrus Ripacurcie et Montanearum de Prades, comes Lupus de Luna, dominus civitatis Sugurbi, Petrus Ferdinandi de Vergua.

Fuit clausum per Raimundum Scardi, scriptor Domini regis.

9.

1353. Maig, 4. València.

Pere IV concedeix a Jaume Castellà, filla del cavaller Jaume Castellà i vídua de Francesc de Vinatea, ciutadà de València, la potestat de continuar gaudint de les llibertats i prerrogatives dels generosos al regne de València en virtut del seu origen generós.

ACA, C. reg. 896, f. 17r. (2ª numeració).

Nos Petrus, et cetera. Atendentes Jacobam Castellanam, uxorem Francisci de Vinatea, quondam, civis Valencie, fuisse filiam Jacobi Castellani, militis, defuncti, et propterea existere generosam. Ideo presentis serie declaramus ipsam Jacobam, non obstante quod fuerit consors civis, fore infançonam, ermuniam et generosam ac ubique ingenuitatis et libertatis privilegio gaudere, debere sine aliqua lesione. Mandantes cum presenti procuratori regni Valencie generalis necnon iusticiis, baiulis, iuratis ceterisque officialibus et subditis nostris, presentibus et qui pro tempore fuerint, quatenus declaracionem nostram huiusdem raram, gratam et firmam habendo et inviolabiliter observando, prelibata Jacoba pro generosa et ermunia infançona habeant et teneant ubilibet et pertracten, tam in persona quam in bonis propriis, omni obstaculo, quiescente. In cuius rei testimonium presentem fieri et sigillo nostro pendenti iussimus communiri. Datum Valencie quarta die madii anno a Nativitate domini millesimo ·CCC·L·tercio·. Exa[ravit] R[odericus].

Johanes Petri mandato Regis facto per vicecancellarium

10.

1356. Abril, 18. Sant Mateu.

Regest: Pere IV erigeix en baró el conseller i vicecanceller Rodrigo Díez, havent vist els testimonis que certifiquen què descendeix de llinatges baronials, perquè pugui ser intitulat noble, ell i els seus descendents, i puguin gaudir dels privilegis i prerrogatives dels rics homes, entre ells, dur banderes i investir altres cavallers.

ACA, C. reg. 898, f. 260v.

Sant Mateu. 18 d'abril de 1356.

Marge esquerra: sint precio in vicecancellerie

Nos Petrus, et cetera. Atendentes vos dilectum consiliarium et vicecancellarium nostrum Rodericum Didaci, militem, a nobilibus et baronibus regnorum n[ostorum] originem et ortem antiquum habuisse et vos ab eisdem, ex certa licentia derivasse, quique ab aliquo tempore circa predictorum nobilium seu baronum a quibus tirastis origine titulo nobilis non fueritis nominatus de origine nostra per privilegia antiqua predecessori nostrorum qui nobis presentialiter fuerint exhibita et ostenta in quibus nominati baronum et nobilium

illorum a quibuis traxistis originem et in dubis vidimus nominata ac etiam expressata et prout per informationem veridicam quod per antiquas personas et notabiles nobis factam de ingenuitate et notabilitate vestrorum predecessorum constitit clare nobis. Ideo ad predictam que miteret vos nobilem reddant et etiam ad servicia grata et multum accepta domino genitori nostro et Nobis per vos et vestros impensa a longevis temporibus tunc et que exhibere igitur non cessatis sretne, fideliter ac devote debitum habentes respectum dignum et debitum arbitramur ut vos tamquam nobilem et et derivantem a generositate nobilium titulo nobilitatis nominemini ac suis cum tota vestra decendenti progenie decoramus. Volentes ac etiam tenor huius nostre carte in perpetuum declarantes ac etiam decernentes, ex causis superius denotatis, quod vos et vestri de inde intitulemini nobiles et utamini ac gaudetis omnibus illis insignis, privilegiis, honoribus libertatibus ac immunitatibus quibus nobiles et barones terre nostre gaudent et utuntur. Mandantes universis et singulis officialis et subditis nostris, presentibus et futuris, quod vos et vestros pro nobilibus habeant et teneant vosque et vestros nomnent ac intitulent et intiulari faciant nobiles prout melius et plenius est per nos superius declaratum. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fere iussimus nostra bulla plumbea comunitum. Datum in loco Sancti Mathei ·XVIII· die aprilis ano a Nativitate Domini ·M·CCCC·L·sexto nostri regiminis ·XX·primo. Signum A[rnaldi].

Signum + Petri, Dei gratia, regis Aragonum et cetera.

Testes sunt: Petrus, Dominus de Exericha, Hugo, vicecomes Cardone, Petrus, Oscensis episcopus, Bernardus de Capraria, Gilabertus de Scintillis.

Predictum instrumentum fuit clausum per P[etrum] de Gostemps.

Petrus de Gostemps mandato regio facto per Petrum Jordanum d'Urries, maiorem dierum, in concilio.

1358. Febrer, 27. València.

Pere IV confrima el grau de noblesa de Joan Alfons, fill del noble Pere de Xèrica, conseller, malgrat el seu naixement il·legítim, i el capacita per fer ús de les prerrogatives i immunitats dels rics homes a les seues terres.

ACA, C. reg. 900. f. 39v-40r.

Nos Petrus, et cetera. Atendens quod licet vos, fidelis noster Joanes Alfonso, domicellus nobilis et dilecti consiliari nostri Petri, domini de Exèrica, filius, a nobilibus magnatibus domus de Exerica originem traxeritis vobis tamen natalium defectus prestabat obstaculum in subscriptis quod tamen vestra more laudabilium boneque indoles invenciores inicios exposunt merita ut vos gratiosis favoribus prosequamur. Ideo cupientes statum et conditionem vestri, dicti Johanis Alfonsi, et successores vestrorum in perpetuum extollere et vos, ut tamquam benemeritum, et ipsos vestros successores vestri repectu nobilitatis titulo insignamur per nos et successores¹³⁶⁷ nostros vos dictum Johanem Alfonso heredesque et successores vestros, de gradu in gradu, ex recta linia, descendentes specialis prorogative gratiam prosequentes. Cum presenti privilegio nostro, perpetuo valituro, ex certa scientia, e de nostre regie plenitudine potestatis, ad titulum seu gradum nobilitatis gratanter extollimus et vos vestrosque successores ipso nobilitatis titulo favorabilem decoramus. Volentes, et liberale concedentes, quod, dicto non obstante defectu, quem jam tollendum duximus cum alia carta nostra, die presenti confecta, nostroque pendent sigillo munita, vos et successores vestri predicti, tam in ferendo vexillum, quam milites faciendo¹³⁶⁸ quam et cetera, omnibus aliis et singulis ad nobilitatis titulum competentibus et competere detentibus utamini et uti possitis prout generaliter utimur et uti debent et cinsueverunt allí richi homines et nobiles terre nostre. Et pro et cetera, usaticis, usibus, foris et consuetudinibus aliisque libertatibus et inmunitatibus ac prerrogativas quibus ututur et uti debent fenerale dicti nobiles terre nostre, cum omnibus villis et locis, vassallis, hominibus et aliis bonis vestris, mobilibus et immobilibus, habitis et habendis, et uti possitis licite et absque alicuius obstáculo atque perpetuo gaudatis. Nos enim per hoc presens privilegium Nostrum mandamus nostro procuarotre generali

¹³⁶⁷ Tatxat: *nostri*.

¹³⁶⁸ Tatxat: *quam*.

eiusque vicens gerentibus sensecallo, guberantoribus, capitaneis suprajunteriis, vicariis, baiulis, çalmedidinis, merinis, justiciis aliisque officialibus et subditis nostris regnorum et terrarum nostrorum, presentibus et futuris, quod hanc gratiam et concessionem fermam habeant et observent et faciant inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliquo iure, causa vel ratione. Et in testimonio premissorum et corroboratiobem firmiorem presens privilegium fieri iussius bulla nostra plumbea communitum. Datum Valentie ·XXVII· die februari anno a Nativitate Domini millesimo ·CCC·L·VII·º. Nostrique regni ·XXIII· Expediatur

Signum + Petri, Dei gratia, et cetera.

Testes sunt: Frater Johannes, Callari archiepiscopus, Vitalis, Valentie episcopus, Bernardus de Capraria, miles, Gilabertus de Scintillis et Stephanus de Aragonum, milites.

Doc. 12

1358. Maig, 20. Girona.

Pere IV dóna el privilegi de fer-se cavaller a Pere de Guillem Català, havent certificat els seus orígens generosos, perquè puga ser investit cavaller quan vulga i començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers segons els furs de València.

ACA, C. reg. 900, f. 144r-145r.

Girona. 20 de maig de 1358.

Bertomeus de Pinos ex alia consimili iam expedita

In nomine Dei, amen. Pateat universis quod nos Petrus, Dei gratiam rex Aragonum, et cetera. Prospiciente regie congruere¹³⁶⁹ maiestati ut illos qui pueris ingenuis et generosis simul et a civibus honorabilibus et anitquis originis protaxerunt et quibus presertinis meritorum et laudem preconia sufragantur nedu in solira sui veneracione satatus tenat et conservent imo et eos opportuniis acolliit honorbus ac persequatur favoribus gratiam. Ideo atendentes vos fidelem uxereum armorum nostrorum Petrum Guillelmi Cathalani a generosis parentibus ex materno latere et a venerabilibus et anitquis civibus ex parte

¹³⁶⁹ Tatxat: *dignitati*.

patris quorum etiam aliqui milites extiterunt per rectam lineam descendisse vosque ipsos vitam honorificam tam in teniendo equos et arma quam alia tenuisse et ad hunc tenet ac vixisset honorabiliter et vivere etiam de presenti. Ob quod honore militari vos debere gaudere existimamus fore congruum atque decens. Igitur ad predicta necminus ad vostre condicionem et stretunitatem persone ac bonos moros et statum ac etiam ad honorem facultatum vestrarum. Necnon ad grata multum et accepta servicia per vos nobis impensa er que continue impendere non cessatis fideliter et devote nostre mentis incitum dirigentes. Tenore presentis privilegii nostri firmite,^r cunctis temporibus valituri, ex certa sciencia ac consulte, vos dictum Petrum Guillelmum, tamquam benemeritum totamque vostram pregeniem ac posteritarem, natam et imperpetuum nacituram, inducti ad hoc proprio motu, ad honorem et statum militare acollimus vosque et totam sobolem ac posteros vestros omnes et singulos natos in perpetuum honorem et statu ac condicione militare et privilegio decoramus volentes, statuantes a vobis cum hoc eodem privilegium concedentes quod privilegio vel statuto et provisione vel ordinacione nostris factis in contrarium¹³⁷⁰ nequam quam obsistentibus quandocumque¹³⁷¹ et a quocumque volueritis militare cingulum valeatis assumere et honore ac interim ex nunc et amodo quandocumque possitis vos et cuncta vestra progenies et posteritas, nata et nacitura, tam¹³⁷² in personis, quam in bonis, gaudere et potiri ac gaudeatis omnibus et singulis gratis honoribus privilegiis franquitatibus libertatibus et immunitatibus, usaticis, constitucionibus et consuetudinibus observanciis ac foris regnorum et terrarum nostrarum in iudicio et, ex certa et alia, qualitercumque et prout milites et generosi possunt et debent et soliti sun gaudere. Exhimentes et liberantes, de certa sciencia, vos dictamque sobolem sive progeniem et posterios vetros omnes et singulos natos et nacituros imperpetuum cum omnibus bonis vestris et ipsorum ab omnibus et singulis muneribus et peytis quibuscumque aliis servictibus et omnibus quibus homines civiatum et villarum regnorum et terrarum nostrarum non milites seu generosi, in personis vel bonis, quomodolibet sunt ascriti. Nos enim vobis cum et cum tota dictam vestram progeniem atque posteritate imperpetuum de certa sciencia super premissis omnibus et singulis gratiose, ex causis predicis et aliis, que ad hoc nostrum animum rationabiliter induxerunt ex nostre regie potestatis plenitudine dispensamus. Suplentes, ex eadem, omnem defectum siquis in premissis posset ex solemnitate juris vel fororum seu usaticorum aut alii quomodolibet

¹³⁷⁰ Tatxat: *nequam quam*.

¹³⁷¹ Tatxat: *volueritis*.

¹³⁷² Tatxat: *nat*.

reperiri. Mandantes firmiter cum presenti meo gubernatori general eiusque vicens generentibus aliisque universis et singulis oficilibus et subditis nostris dictorumque oficialum locatenentibus qauatenus huiusmodi gratiam decoracionem et privilegium militate decretum sive statutum Omnia alia et singula supradicta firma habeant et observent et observari faciant inconcusse et cintra nin venniant nec aliquem contravenire permittant aliquam rationem vel caua si iram et indignacionem nostram cupiunt evitare, In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus sigillo nostre maiestatis appendito communitam. Data Gerunde vicesima die madii Anno a Nativiate Domini millesimo ·CCC·º Lº·octavo regnique nostri vigesimo tercio, et cetera. Visa rex.

Signum + Petri dei Gracua regis Aragonum, et cetera.

Testes sunt: Infans Raimundus Berengarius, Berengarius, Gerunde episcopus, Hugo, episcopus Urgellensis, Bernardus de Caprària, Franciscus de Cerviano, milites.

Signum+ Bernardo de Bonastre dicti domini regis scriptoris qui de mandato eiusdem hec scribi, feci et et clausi.

13.

1364. Maig, 6.

Pere IV erigeix en baró el seu conseller Pere Boïl pels seus mèrits, i els dels seus antecessors, al seu servei i li dona la potestat de gaudir dels privilegis, immunitats i prerrogatives dels barons a les seues terres. Li fa també donació pura de la baronia de Boïl, al regne d'Aragó, amb tots els seus drets i regnes i el mer imperi i l'alta jurisdicció.

ACA, C. reg. 913, f. 23r-25r.

Petri Boyl erectio in barone.

In Christi nomine. Nos Petrus, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice Comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Cedit nobis ad gloriam militaque cor nostrum exultacione letatur. Citus in domo nostra regia nostroque assistentis lati, ex nostris alumni precipue viros conspicimus discrecione vigentes et eos quos clari sanguinis generosa propago nobilitat as actus strenuos et nobiliores gradus, tam coninuata obsequorum exhibicione quam pura mentis affeccione, ut probat efectos operis

promovere sitis expostencibus nequitis imutanmur. Propterea ad memoria deducentes servicia laude digna que progenitores vestri, dilecti consiliari nostri Petri Bohil, militis, pura Petrus Bohil quondam, miles avus vester, maiordomus Serenissimi dompni Jacobi regnis Aragonum, avi nostri, memorie recolende, prout precurtorum fidedignorum gesta rememorant, ipsi domino regi, avo nostro, in regno Sibilie et subsequenter in regno Almarie et denique illustrissimo domino regni Alfonso tunc infanti, genitori nostro, recordacionis eximie, in regno Sardinie, ubi in eius servicio apud villam Ecchlesiaricus fremuit terminum vite sue. Necnon ea que Raimundus Bohil, miles, pater vester, tam Nobis quam dicto domino patri nostro, fideliter prestiterunt. Nec titius grata plurima et accepta obsequia per vos Nobis multipliciter et fenis prestita, cum semper a puericia vestra serviciis nostris asidue iusticeritis, et ex quo armorum exercici fuit Nobis abrhitas quodquod Nos, iuvenilis adolescentia excusaret serviveritis Nobis in armorum sceptibus sumpto a Nobis milicie gradum antequam ad insulam Sardine transiremus, ad quam vos transuisitis nobiscum. Illudque ad moras arcichum devenistis e,t de mandato nostro, vobis redeunte ad cistinarias partes pro salucis obtentu ac saluci pristine quonda modo restituto ad Nos in dictum regnum Sardinie motu proprio rediistis. Quod de tunc venientibus ad has partes, causa infirmitatis vel alia, in vobis locum habuit singularem. Necnon aliis locis et temporibus quamdiu nos vaavimus seu gentes nostre vacarunt circa expeditionem armorum vos utique vacatistis. Ulterous fecericis peo nobis diversas legaciones ad diversos reges maurorum non sine persone vostre periculo et labore. Et quod non est pretermiccendum silencio, supmto per Nos nuper de nostri mandato Capitanie officio in Civitate Valencie quam Rex Castella iam antea dura obsidione perstrenxat, incendisits simul cum exerie dicte civitate circa recuperacione efectuale castri de Podio quos per dictumr egem Castelle fuerat ocupatum. Quodque remanere in seu sub posse ipsius ergis erat ob locrum vicinitatem et popinquitatem tediosum non paru[...] et dampsum dicete Valencie civitati. Et cum ille Johanes Alfonsi de Xerica, cum non paucis equitibus et peditibus regis Castelle venire ad deobsidendum castrum ipsum vos tum aliqua parte dicte civitate exercitus qui eran in obsidione dicti castri dicto Johani Alfonso de Xerica obicia exendo illum et qui cum eo erat viriliter deincistis pluribus ex ipsis in ore gladi omteremptis et plurinus in captivitate deductis.

Et postmodum nobis dictum capitanie officium exerci dicto rege Crinacrie ipsam tenedo obsessatam, circa defensione et restauracione ipsius, non pacuos subiistis diurnos et nocturnos labores ipsiusque regis et suorum qui dictam civitatem cotidianis

imupgnacioribus infestabant strenue et viriliter simul cum aliis nosotris fidelibus dicte civitatis habitatoribus restituciis usque ad nostri adventum in civitatem eandem. A qua seu eius obsidione, rictus Deus, rex nostrum adventum in manu [...] portantque et oreoarato orelio nostris signis excensis virtutibus presenter ad villam Murvetero permeum a nobis prodicionaliter ocuoatam celeri passu non erubut fugeuere prelli iudicium pertinescenter utiliter de sua iniusticia et mala causa disidens. Et tunc dicto rege per fuge remedium eudente nobisque dictam civitatem victoriose intransibus vos ut capitaneus eiusdem nobis civitatem eandem salvam et intactam ab inimicorum ímpetu sufragante dicto die vicesima octava mensis aprilis proxime preteriti qua nobis redentibus de villa Burriane manu armata sic predicatur ipsam cicitatem intravimus reddidistis civibus innibus debita meditacione pensatis dignum decrevimus ut nostre regie liberalitatis munificencia vos tamquam vene meritum gratiose et faborabiliter prosequamur.

Igitur vos dictum Petrum huius nostri scripti a modo ad baronis gradum, honorem et titulum proprio nostro motu excellimus et ex nostre potestatis plenitudine promovemus usque et totam vestram progenieum seu posteritatem a modo gaudere volumus ubique terrarum perpetuis temporibus baronis gradu, titulo et honore ac omnibus illis immunitatibus, gracias, prerrogativiis, libertatibus et franchitatibus quibus richi homines et barones¹³⁷³ terre nostre melius et uberius gaudere et soliti sunt gaudere tam usu et consuetudine quam aliis actibus, viis modis, formis et condicionibus quibus vestre et vestrorum posterorum ex vobis descendentium comodo et profetaque valeat adaptari. Ulterius volentes quam a nostra regali munificencia nedum honoris, gradu sed etiam prorogativa alicuius utilitatis et comodi gaudeatis motu nostro proprio.

Ut prefertu,r damus et concedimus poresentis tenore vobis et vestris perpetui in feudum honoratum ad consutudinem Cathalonie castrum et loctum nostrum de Bohil in regno Aragonie situatum a qui progenitores nostri ut creditur cognotis ab antiquo simpserunt cum aldeis et terminis ac pertenenciis suis universis et cum mulierbus et cum militibus et dompnabus, homibus et feminis cuiuscumque legis et condicionis existant in dictis castro et loco et eius terminis habitantibus et habitaturus et cum mero et mixto imperio et omnímoda iurediccione civili et criminali et cum peytis, demandis iuribus et

¹³⁷³ Tatxat: *terre nostre potestatis plenitudine promovemus bosque et totam vestram progenie seu potestatem a modo gaudere volimus ubique terrarum perpetuis temporibus baronis gradu, titulo et honore ac omnibus illis immunitatibus, graciis, prerrogatitit liberatitibus et franquitatibus quibus richi homines et barones.*

obtencionibus et exitibus, cerquid et albergis ac redditibus ordinariis et extraordinariis, cenibus agrariis et foriscapiis, furnibus, molendiniis et macellis absque iuribus universis aparentibus et non aparentibus sicu tea melius et lacius predecessores nostri habuerunt et possederunt et nos habemus et posedemus cum omnímoda integritate nulla rentecioni. Intibi per nos facta rasi solum quod ea tenatatis pro nobis et nostris sucessoribus in feudum ut predictum honoratum. Et est certum quod dictis locus et castritici seu eius termini confrontantur cum terminis locorum de Ayusa, de Hueso, de Torreziella, de Mierat, de Bellostas, de Sasa de Castellaço de Artusa et de Cosvellola. Sic enim confrontantur terminantur dictus locus et castrum sic ipsum vel ipsa vobis et vestris perpetuo damus et concedimus pura et pereflecta donacione et irrevocabili cum suis iuribus antedictis et aliis expensis et non expensis quocumque nomine incipientur Quesuodem iura quentique sint aut fuerint nobis competencia de iure et foro et consuetudine regni aut alia quaitis non expressa quod expresar haberi volumus et determinamus et in presenti donacione totaliter comprehendi ac si in ea fungent expressa, specilaite et distincte. Et extraentes predicta omnia que vobis damus de iure, posse, dominio et proprietate nostri et nostrorum ea in ius proprietatem et everrinium et corporalem possessionem seu quasi vestri et vestrorum mitimus et transferimus irrevocabiliter pleno iure. Consuentes et recognoscentes ipsa omnia et singula vestro nomine pretario possidere donec inde possessione vacuum et expeditam assecurus feceritis seu adeptis quam adipiscendi et adeptam retinendi vestra propria aucttoritate vobis liberam concedimus huius serie facultatem. Et nichilominus cum hac eadem inquiringuimus gerenti vices gubernatoris in Aragonia vele ius loctumtenenti et aliis nostris officialibus dicti regni illi vel illis ad quem vel quos proud recurso habueritis quod ad nostri requisicione et huius carte hosentionem ullo alio mandato nostro quomodolibet expectato vos aut procarotrem vestrum indicant in possessionem seu quasi eorum que ut predictum vobis damus et inductum in ea nostram teneant viriliter et defendant. Ulterius mandamus tenore huius quam vicem ample volumus gerere in hac parte militibus et dominabus hominibus et feminis in dictis loco et castro habitantibus et habitaturis in eorumque terminis quatenus vos et vestros perpetui successore pro eorum dominis habeant et tenant vobisque et eis preant et obediant ac prestant vobis seu procuratori vestro iuramentum fidelitatis et homagium, vassallagium et naturalitatem quibus nobis et predecessoribus vestros tenebantur huiusque. Nos enim presentis Nobis dictis juramento fidelitatis, homagio et vassallagio ipsos omnes et singulos absolvimus et absolutos reddimus et nominamus a predictis juramento fidelitati, homagio et naturalitate ac alia

quanvis obligacione quibus nobis ase astricti existant seu model aliquo tenentur dicto iure feudeali remanere nobis et nostris successoribus Semper salvo. Et in signum tradite possessione de predictis que in feudum ut pertinentur vobis damus vos per **etis** nostri traductionem de eisdem presencialiter investimus. Et ego dictus Petrus recipiens a vobis dicto domino rege donacionem huiusmodi cum gratis habituali accione confiteor ipsum locotum et castrum pero vobis et vestris successoribus in feudum honoratum tenere ad consuetudinem Cathalonie bosque et vestros successore Semper recognoscere pro directis dominis ipsius feudi et alia vos et ipsos recolligere in ipso loco et ius terminis iratos et pacatos quociens a vobis et ipsis fuero requisitus. Omniaque alia et singula facere ad que tenetur feudetarius secundum usum et consuetudinem Cathalonie pro quibus vobis presto in presenti iuramentum fidelitatis et homagium ore et manibus concedendum. Mandamus itaque Nos dictus rex per han eandem procuratori nostro generali et eius vices gerentibus aliisque universis et singulis oficialibus et subditis nostris presentis et futuris quatenus omnia et singula superius enarrata ferma habeant, teneant et observare facinque ab aliis irregragabiliter observari. Et in huius rei testimonium mandamus presentem cartam nostram fieri nostraque bulla plumbea commiri. Datum Valencia sexta die madii Anno a Nativitate Domoni ·M· trecentesiimo sexagésimo quarto. Regnique nostri viceisimo nono. Rex Petrus.

Signum Petri, Dei gratia, regis Aragonum, et cetera.

Testes sunt Vitalis, episcopus Valentinus, Jacobu Dertusensis, Frater Gregorius, Marrocheanti episcopus, Alfonsus, comes Ripacurcie et Denie, Henricus Trestameren comes milites.

Sig+num Petri Bohil predicti qui dictam donacionem in feudum et investitura ipsius feudi recipio et vobis dicto domini regi inde iuramentum et homagium prout superius continetur presto.

Testes huius rei sunt videlicet in firmamento dicti Petri Bohil qui dictam investituram recepit in loco de Cullaria die vicesima secunda madii anno predicto dictus Comes Ripacurice et Denie et Lupus de Gurrea ac Petrus Guillerlmi Cathalani milites.

Dominus Rex mandavit mihi Jacobo Conesa.

1387. Maig, 12. Barcelona.

Joan I dóna el privilegi de fer-se cavaller a Ramon de Vic en recompensa als seus serveis en la guerra contra Pere, rei de Castella, i havent certificat els seus orígens generosos, perquè puga començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers segons els furs de València.

ACA, C. reg. 1891, f. 149r-v.

Raymundi de Vich quod possit se militari cingulo decorari.

Nos Johanes, et cetera. Atentis mereitis probitatum vestri, Raymundi de Vich, alcajdi castri de Ayora, regni Valencie, necnon servicis serenissimo domino regi recolende memorie genitori nostro diversimode exhibitis et signanter in guerra quam idem dominus rex contra Petrum regem Castelle, quondam, habebat, ubi per longue tempora carceribus fuistis mancipatus, in qua plurima dispendia substinuistis. Voleren propterea prerogativa gracia prosequi et favor vobis et vestris filiis legitimis et naturalibus et descentibus a vobis ex recta linea ut a quocumque barone seu nobili terre nostre hoc volente possitis licite ad gradum milicie decorari. Plenam autem presentum concedimus facultatem vosque et vestri descendentes a vos, ut premiciter, gaudeatis sive gaudere possitis nunc et imperpetuum omnibus illis gratis, liberatibus, privilegiis et immunitatibus personalibus atque realibus usibus, foris consuetudinibus quibus milites et generosi regnorum nostrorum utuntur et usi fuerunt aut gaudere sive soliti et in futurum gaudebunt in regnis et omnibus terris nostris. Mandantes itaque cum presente carta nunc prope valitura inclitis infantibus Jacobo, delfino Gerunde et comiti Cervarie, carissimo primogenito nostro, et Martino duci Montisalbi ac in omnibus regniis et terris nostris generali guberantori eisque veces gerentibus necnon universis et singulis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quatenus vobis ac ceteris a vos ex recta linea un ante dicuntur descentibus presentem gratiam teneant et observent et faciant prope observari et contra premissa vos vel vestros ut premiciter non aggravent aut ullo unquam tempore quomodolibet inquietent. In cuius rei testimonium presentem vobis fieri iussimus meo pendenti sigillo munitam. Datum Barchinone ·XII· die madii anno a Nativitate Domini Millesimo ·CCC· LXXX·VII. Regni nostri primi. Dominicus Mascho.

Signum + Johannes, Dei gratia, regis Aragonum, Valencie, Maioricarum

Testes sunt: infants Martinus, Dux Montisalbi, Philipus Dalmacii, vicecomes de Ruppebertino, Raimundus, vicecomes Rotensis, Gastonus de Montecatheno et Berengarius de Ortophano, milites.

Signum + meum Bernardi de Jonquerio secretarii dicti Domini regis. Qui mandato eiusdem Domini hec scribi, fecit cum litteris rasis et emendatis in lineis secunda in *guera* quam in tèrcia quo habetat et in ·III·^a *decorari* et clausit.

Joanes R[iglos] mandato Domini regis mandavit mihi Bernardo de Jonquerio.

15

1388. Desembre, 6. Montsó

Joan I erigeix en baró el seu conseller Guillem de Bellví, habitador de Xàtiva, pels grans serveis que han fet els seus avantpassats i ell a la monarquia, perquè ell i els seus descendents puguin ser intitulats nobles i gaudir de les llibertats i prerogatives dels barons a les terres del rei d'Aragó.

ACA, C. reg. 1895, f. 109r-v.

Pro Guillelmo de Bellví

Nos Johanes, et cetera. Ad antiquorum notabilis ac generose prosapie a qua vos, dilectus consiliarius nostre, Guillelmus de Bellví, habitator civitatis Xàtive, per rectam lineam traxistis originem et ad vos vestrosque progenitores, qui nostros antecessoribus in armigeris actibus tam in adquisicione civitatis et regne Valencie a manibus paganorum quam in guerris Castelle et aliis, strenue moris, non vitatis periculis servicistis ac ad statum notabilem, quem vos tenetis hodie dictique vestri predecessores retrolapsis temporibus continuereunt continue, tamquam bonis temporalibus per Dei gratiam habundantis, mentis minime dirigentes integrum dignum profecto ceperimus ut vos prorrogatisse honoribus specialibus decoremus. Ex hiis, igitur, et aliis justis et rationalibus judicii de causis, tenor presentis carte nostre seu privilegi, cunctis temporibus valituri, vos dictum Guillelmum de Bellví, velut bene meritum, totamque vestram posteritatem, ex paterna linea descendentes, tam natis quam nascituris, nobilicamus et ad honorum titulum et jus baronis et nobilis erigimus vosque ac dictam vostram posteritatem honore, titulo et iure baronis et nobilis in perpetuo insignimus. Decernentes et statutentes

ac volentes ut vos dictis Guillelmo totaque vostra posteritas, descendentes ex paterna linea, ut est dictum, possitis et possint in perpetuum uti et gaudere tam in tot nostro dominio quam in quibuscumque aliis mundo partibus universis ac singulis honoribus prerogativis, privilegiis, liberatibus et immunitatibus ac usibus et proheminentiis quibus alii nobiles et barones regnorum et terrarum nostrorum utiunt et gaudent ac uti et gauderent possint et debent, tam de consuetudine, quam de iure seu foro, scripto vel non scripto, aut alio quovismodo. Mandamus itaque per eandem de certa scientia et expresse gubernatori nostro generali eiusque vicariis, baiulis, iudicibus, calmediniis, merinis, ceterisque universis et singulis officialibus et subditis nostris, presentibus et futuris, et dictorum officialium locatinentibus quatenus vos dictum Guillelmo et totam vestram posteritatem predictam pro nobilibus et baronibus, cunctis temporibus, de cetero, habeant vosque et ipsam vestram posteritatem omnibus et singulis honoribus, prerogativis, privilegiis, libertatibus, immunitatibus, usibus et proheminentiis supradictis uti et gaudere sicut et alia presents nostrum privilegium firmiter teneant et observent. Quicumque autem ausu dictus cederario contra predictam vel aliquid predictorum facere vel tenere preumpserit iram et indignationem nostra cum pena mille morabatorum auri nostro irremissibiliter aplicandorum erario si noviter incursuerunt. In eius rei testimonium hanc scripsit et nostra bulla plumbea impendenti iussimus communiri. Datum in Montesono ·VI· die decembri anno a Nativitate Domini ·M·CCC·LXXX·VIII· Regni nostri secundo.

Signum + Johannes, Dei gratia, regis Aragonum et cetera. Rex Johannes.

Testes sunt: reverendus in Christo pater Jacobus, cardinalis Valencie; inclitus infans Martinus, Dux Montisalbi, Garsias, archiepiscopus cesaraugustanus, Alfonsius, marchio Vilene, comesque Ripacurcie et Denie, Hugo, comes Cardonae, milites.

Dominus rex mandavit mihi Bernardo Jonquerio.

16.

1390. Juny, 10. Girona.

Joan I erigeix en barons Pero Sánchez de Calataiud, Lluís Sánchez de Calataiud i Eiximen Pérez de Calataiud, tant pels serveis fets pels seus avantpassats en les conquestes de Calataiud i de València, com pels serveis que feren en la guerra de Castella, i els dona

capacitat per intitular-se nobles, ells i els seus descendents, i començar a gaudir de les llibertats i privilegis de què fruïxen els barons de les terres del rei d'Aragó.

ACA, C. reg. 1898, f. 25r-26r.

Ereccio nobilitatis

In nomini Domini, Dei nostri, amen. Notum sit unviersis et singulis, presentibus et futuris quod nos Johanes, Dei gratia rex Aragonum, et cetera. Dum solerti meditacione pensamus quod si bonis est gloiosum principibus exteras ac incògnites honoribus clarificare personas multo nobis prestancius est subditis familiaribus màxime nostris impendere quod illos agnoscimus nascente sorte allisque respectibus meruisse. Sic essem justiciam sequimur et laudum nobis cumuliss aggregatur si bonis heredibus parentum premia non negemus et solvamus prpriis suis meritis quod debemus. Dumque atendimus qualiter primo in felici conquisita Regni Aragonum et signater civitatis Calataiubu. Secundo, in adquisicione regni Valencie. Tercio, in viaggio quod fecit personaliter apud regnum Sardinie, cum numerosa classe et multitudini uberi pugnatorum dum ageret in humanis excelestíssimus princeps et dominus, Dominus Petrus, rex Aragonum, pater nostre clare memorie. Et quarto in frenitu sive guerra Castelle serviverunt strenue et constanter progenitoribus nostris illustribus patres et antecessores vestri dilectorum fidelumque nostrorum Petri Sancti et Ludovici Sancti de Calataiubio ec Eximeni Petri de Calataiubio domicelli tamquamviri militaris generis claritate conspiciui, animositate ec ingenua pellentes. Adeo quos sua qualitatem et quantitate pregrandi atenta sunt neqqquam oblivione delenda tanta servivina scilicet tenati potius et enmenda memòria et magnus retributionibus compensada. Et in super advertimus quod vos dicti Petrus, Ludovicus et Eximenus, vestris nolente predecessoribus in tanta gloria apres fieri, scilicet illorum pocius sequi vestigia promitentens ac propriis stidentes accolli virtutibus, grandia quispe predicto domino genitori nostro dim mueret et Nobis utrique in diversis armorum congressibus et aliis prestistis, obsequia et inter alia hiis diebus in expulsiõne quam fecimus vi armata potentique brachio de illis armorum agminibus que cum Bernardo de Armaniacho in numero copiis suo malo omine, ut predones, publici terras nostras et venenrant usque ad confirna civitatis Gerunde quam in illis nomine quo accorrem omnia prosperantur. Nos propterea die Iovis Sancta ultima mensis marcii proxime retrolapsis, expansis vexillis, nostris regalibus cum magno exuimius nostrorum fidelum baronum, nobilium, militum et aliorum equitum et pedicum agmine equis, armis allisque necessariis

munitorum et ad bellum ferventium animo ut predones eisdem debemus duro certamine qui nostram faciem procimus dubutantes deserverunt redeuntis unde venerant terras nostra dampnorum que ibidem intolerant non impunes. Inter quos nostros fideles vos omnes fuisitis ipsa dies nobiscum generosis hominibus virisque aliis bellocosis sociati et taliter premuniti quod exiden ac ex vestris et eorum posterat gestibus presum imo sperari efirmit.

Atenis aliis prenarratis quod si locus bellom fuisset reddidisset vos accionis vestre laudabilias probitas gloriosos nec a nostro et patrie destituistis Servizio ex tunc donec expulsis ominis dictis predonibus fuit armorum fremitus quietatus dignum profecto et rationi cofirme censemusAntento nmus honorabili statu quem sempre tenuisitis vos et vestra quod vos dictos Petrum Sancti, Ludovici Sanci et Eximenum Petri de Calataiubio quod nobis familiaritas grata prestanxit totamque vestram sobolem et posteritatem natam et de cetero nascirtum per certam tamean liea descendentem subscripto honore radau et titulo decoremus ad quos iam pretacte die Iovis Sancta dum in planicie fuimus es certa et iuxta pontem maiorem dicte civitatis Gerunde credentes cum dictis armigeris gentibus ex ceteris inire certamen vos digne nulla inde facta scriptura promovimys alia satis notanda inibi per agentes ut honoraretur et merito solemitatibus huiusmodi dies illa qua seuperatis ac deirectis hostibus prelibatis sperabamus firmati in Dei auxilio ac de nostra justicia et nostrorum confisi virtute augeri non modocum gloria de regie domus nostre. Quapropter moti rationabiliter expressis cum presenti carta nostra cuncti temporibus firmiter valitura vos dictos Petrum Sancti Ludovici Sancti et Exeminum Petri et unumquemque vestrum totamque sobolem et posteritatem vestram et vestrorum ciuiuslibet natura e amodo nascituram descendentem per rectam linea ut prefertur in nobiles et barones de nostre plenitudine potestatis excollimus et ad nobilitatis honorem, gradum et tituleum promovemus.

Volentes, statuentes ac vobis totique sobole et posteritati vestre et uniuscuiusque vestrem de certa scientia concedentes expresse in speciale privilegium perpetuo valituro quod ex nunc sempre vos et ipsi censeamini nobiles et barones et vocamini nomine, titulo et honore nobilis et baronis. Gaudeatisque et gaudere ac uti possitis tam in deferendo vexillum et milites faciendo quam in cunctis ceteria aliis cum castris, loctos, vassallsi et aliis bonis vestris habitis et habendis illis omnibus graciis, honoribus, privilegiis, beneficiis, libertatibus, franchitatibus, immunitatibus, preheminenciis, favoribus et prerogatives quibus et prout nobiles ac barones terre nostro vero nobilitatis titulo

insigniti ac castra, loca, vasalli et alia bona eorum utuntur et gaudet ac uti et gauderent sint soliti atque debent de iure, foro, usu, usatico, consuetudine seu aliis in ceteris quibus actore domino presidemus. Hoc tamen proviso quod per premissa vel aliquem de eisdem nullum nobis vel nostris fiat nec possit fieri preiudicium seu derogatio aliqua fieri in iure quod habemus in iure quod habemus in castris, villis et locis que a nobis tenentur. Quinqueque ius ipsum nobis et nostrum salvum semper remaneat illesum. Mandantes itaque de certa scientia et expresse universis et singulis heredibus et successoribus nostris quos ad hoc astringimus firmiter necnon inclito et magnifico infanti Martino. Duci Montisalbi carissimorum fratri nostro ac generali gubernatori in regnis nostris et terris sub optentu nostre gratie et amoris suisque vicegerentibus et aliis omnibus officialibus nostris et subditis presentibus et futuris et cuilibet eorumdem sub ire et indignationis nostre incursu quatenus concessionem, scripturam et privilegium nostra huiusmodi et alia omnia et singula supradicta rata et firma proprio habeant, teneant et observent servarique officiales iidem faciant inconversum vel in contrarium ullatenus tentari. In cuius rei testimonium hanc cartam iussimus fieri bulla nostra plumbea insignitam. Datum Gerunde decima die iunii anno a Nativitate Domini millesimo ·ccc· nonagesimo regni nostri quarto. +Dominicus Mascho. Vicecancellarius,

Signum + Johannis, Dei gratia, regis Aragonum, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Rex Johannes.

Testes: inclitus et magesticus dominus infans Martinus, dux Montisalbi, domini regis germanus, reverendus Garsia, cesaraugustanus archiepiscopus, Berengarius, episcopus Gerundensis, Eimericus de Scintillis et Gasto de Montechateno, milites.

Dominus rex mandavit michi Berengario Sirvent.

17.

1392. Gener, 28. Barcelona

Joan I erigeix en baró Ramon Castellà, donzell, tant pels mèrits dels seus avantpassats com pels serveis que va fer a la monarquia en la guerra de Castella, i li dona capacitat per intitular-se baró i començar a gaudir de les llibertats i prerrogatives dels barons a les terres del rei d'Aragó.

Privilegium nobilitatis concessum Raimundo Castellani, domicello.

Nos Johanes, Dei Gratia, et cetera. Ad antiquitatem notabilis ac generose prosapie, a quia vos, fidelis nostre Raymundo Castellani, domicello, habitator Valencie, per rectam lineam traxistis originem et ad vos vestrosque progenitoris qui nostros antecessoribus in armigeris actibus tam in adquisicione civitatis et regni Valencie a manibus paganorum quam in guerris Castelle et aliis, strenue moris, non vitatis periculis serviistis et ad satutum notabilem, quem vos teneris hodie dictique vestri predecessores retrolapsis temporibus tenerunt continue. tamquam bonis temporalibus per Dei gratiam habundantes, mentis nostre dirigentis initum dignum profecto censemus, ut nos pro rogativis graciis et honoribus specialibus decoremus. His, igitur, et aliis justis et rationalibus inducti de causis.

Tenore presentis carte nostre seu privilegii cunctis temporibus valituri vos dictum Raymundum Castellani, velut benemeritum, tamquam vestram posteritate ex paterna linea descendente, tam natam quam nacturam, nobilitamus et ad honorem titulum et ius baronis et nobilis erigimus vosque ac dictam vestram posteritatem honore, titulo et iure baronie et nobilis imperpetuum insignimus. Dcernentes et statuentes ac volentes ut vos dictus Raymundus totaque vestra posteritas descendentes ex paterna linea, ut est dictum, possitis et possit imperpetuum uti et gaudere tam in meo dominio quam in quibusvis aliis mundi partibus universis et singulis honoribus prerogativis, privilegiis, libertatibus et immunitatibus ac usibus et preminenciis quibus alii nobiles et barones regnorum et terrarum nostrarum utuntur et gaudent ac uti et gaudere pussint et debent, tam de consuetudine, quam de jure seu foro scripto vel non scripto aut alio quovismodo.

Mandamus itaque per eandem, de certa scientia et expresse gubernatori nostro generalis eiusque vices gerentibus, vicariis, baiulis, justiciis, çalmedinis, merinis, ceterisque universis et singulis officialis et subditis nostros, presentibus et futuris, et dictorum officialum locumtinentis quatenus vos dictum Raymundum ac totam vestram posteritatem predictam pro nobilibus et baronibus, cunctis temporibus, de cetero, habeant vosque et ipsam /vestramque/ posteritatem omnibus et singulis honoribus prerogativis, privilegiis, libertatibus, immunitatibus usibus et preeminanciis supradictis uti et gaudere sivant et alia presens nostrum privilegium firmiter tenant et observent. Quicumque autem ausum temerario ductus contra predicta vel aliquod predictorum facere aut venire premupserit iram et indignacionem nostram ac penam mille florenorum auri irremisibiliter

aplicandorum erario se noverit incursum. In cuius rei testimonio hanc fieri et nostra bulla plumbea in pendente iussimus communeri. Datum Barchinone ·XXVIII· die ianuarii anno a Nativitate Domini ·M·°CCC° XC·secundo regnique nostri sexto.

Signum + Johanis, et cetera. Rex Johannes.

Testes sunt: Geraldus, Ilerdensis episcopus; Raimundis, vicecomes de Perelionibus et de Roda, Raimundus Alamani de Cervilione, Hugo de Angularia, camrlengus et Poncius de Perelionibus, nobiles.

Signum + Bernardi de Jonquerio, secretarii dicti domini regis. Qui mandato ipsius hec scribi, fecit cum litteris et emmendatis in prima linea *senior domicellus, habitator Valencie, per rectam lineam*, et clausit.

Dominus rex mandavit mihi Bernardo de Jonquerio. Vidit eam vicecancellarius qui dixit expediri posse. Bonantus Egidi.

18.

1392. Març, 28. Barcelona

Joan I dona el privilegi de fer-se cavaller a Ramon Jofré, alcaid de Vilamarxant, havent certificat els seus orígens generosos, perquè puga ser investit cavaller per qualsevol noble o baró de la seua terra i començar a gaudir de les llibertats i prerrogatives dels generosos a les terres del rei d'Aragó.

ACA, C. reg. 1900, f. 210r-v.

Privilegium generositatis concessum Raymundo Jofré, domicello.

Nos Johannes, Dei gratia, rex Aragonum, et cetera. Atendentes vos fidelem nostrum Raymundum Jofré, domicellum, alcaydum de Vilamarxant, a personis generosis et militibus originem traxisse et vigore strenua corporis et anime probitate moris eleganciam et armorum exercicio taliter quod disne exinde comendari potestaris. Ob quos meremini¹³⁷⁴ ad gradum milicie digne promoveri. Maxime, atentis statu et condicione vestris. Propterea, declarantes vos ab ingenuis et generosis progenitoribus traxisse

¹³⁷⁴ Tatxat: *et tenemini*.

originem et a generoso genere processisse, cum presenti carta nostra,¹³⁷⁵ de nostre plenitudine regie potestatis, concedimus vobis dicto Raymundo Jofre, tamquam ad hoc digno et benemerito et vobis, facultatem plenariam et liberam liceciam impartimur quod a quocumque barone vel nobili terre nostre quem elegeritis cum et quando volueritis possitis ad gradum et honorem milicie presiti et militari cingulo decorari. Statuentes ac etiam decernentes quod, ex nunc ut extunc et extunc ut extunc, tam vos quam a vobis per rectam lineam descentes gaudeatis ac gaudere possitis et debeatis omnibus illis privilegiis, graciis, prerogativis, libertatibus et immunitatibus personalibus atque realibus usibus, foris et consuetudinibus quibus alii milites et generosi regnorum nostrorum usi sunt actenus et gaudere sunt soliti ac utitur et uti possunt et debent. Mandantes per hanc eandem gubernatori nostro generali necnon gubernatori regni Valencie, baiuloque generali regni eiusdem, ceterisque universis et singulis officialibus et subditis nostros presentibus et futuris quatenus huiusmodi nostra declarationem et concessionem firmas habeant, teneant et observent et contram premissa vel aliquid premissorum vos seu vestros nullatenus inquietent. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri et sigillo nostre maiestatis in pendentem iussimus comuniri. Datum Barchinone ·XXVIII· die marci anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo secundo. Regnique nostri sexto.

Signum + Johannis, Dei gratia, regis Aragonum, et cetera. Rex Johannis,

Testes sunt: venerabilis Geraldus, Ilerdensis episcopus, nobiles Raymundus, vicecomes de Perelionibus et de Roda, Raymundus Alamani de Cervilione, Gastonus de Montecatheno et Hugo de Angularia, milites.

Signum + meum Bernardi de Jonquerio, secretarii dicti domini regis. Qui mandato ipsius hec scribi, fecit cum litteris rasis et emmendatis in lineis secunda vigerie et alibi in eadem animi, in tèrcia taliter quod digne ex inde et ·IX·^a actenus et ·X·^a et uti possent et debent et in ·XIII·^a vobis, et clausit.

Dominus rex mandavit mihi Bernardo de Jonquerio. Vicecancellarius dixit fore expeditum. Bernardus de Vallo dum tamen sit in forma stilata.

¹³⁷⁵ Tatxat: *motu proprio*.

1392. Agost, 25. Casa de Valldaura

Regest: Joan I erigeix en baro el seu conseller Jaume Escrivà, senyor del lloc d'Alginet, camarlenc de la infanta Violant, perquè ell i els seus descendents puguin intitular-se barons i començar a gaudir de les prerrogatives i privilegis de què fruïxen els barons a les terres del rei d'Aragó, com dur banderes o fer nous cavallers.

ACA, C. reg. 1903, f. 69v-70r.

Carta nobilitatis Jacobi Scribe, militis.

Noverint universi quod nos Johanes Dei gratia, et cetera. Conspicientes regali congruere maiestati quod illos quos antica progenies sanguine militari decoravit et ipsi milicie cingulo decorati existunt nendum in sinu status milicie honorificencia conservemus. Vestrorum etiam si id sua merita depostat proveamus ad maiora. Ideo atendentes quod vos dilectum consiliarum nostrum camarlengum inclite infantisse Yolandis, carissime nate nostre, Jacosbum Scriva cuius est locus d'Alginet in regno Valengie nobis tam in armorum sceperibus quam alia notabiliter servisse et quia vostra laudabilia merita posint ut vos gratiosis favoribus prosequamur propter labores continuos quod ad nostrum honorem actenus subiistis et gratia et accepta servicia per vos dicte filie nostre exhibita et quod incessanter fideliter exhibetur et exhibere etiam vos credimus et futurum et volentes statum et conditionem vestri dicti Jacobi Escrivà, militis et succesorum vestrorum in perpetuum extollere et vos tanquem benemeritum et ipsos nobilitatis titulo insignere. Per Nos et successores nostros vos dictum Jacobum Scriva heredesque et successores vestros de gradu in gradu ex recta linea descendentes, speciali gratia prosequentes, cum presenti privilegio nostro perpetuo, ex certa scientia de nostre potestatis plenitudine, ad titulum seu gradum nobilitatis gratanter extollimus ipsisque gradu et titulo perpetuo decoramus.

Volentes et concedentes quod vos et successores vestri, tam in deferendo vexillum, quod milites faciendo, quam etiam omnibus aliss et singulis ad nobilitatis titulum competentibus aut competere debentibus, utamini et uti possiti prout generaliter utuntur et uti debent ac consueverent alii richi homines et nobiles terre nostre. Et quod etiam usaticis, usibus, foris et consuetudinibus aliisque libertatibus et immunitatibus quibus utuntur et uti debent generaliter dicti nobiles terre nostre cum omnibus villis, locis et

vassallis ac hominibus et aliis bonis vestris, mobilibus et immobilibus, habeatis et habendis gaudere et uti possitis licite omni¹³⁷⁶ obstaculo quiescente.¹³⁷⁷ Per hoc tamen noluimus nec intendimus iuri, si quod nobis aut nostris competat aut competere poterit in futurum in villis, castris seu locis, si qua pro nobis, tenetis in aliquo derogari imo illud nobis et nostris illibatum semper remanere periter et illesi presenti privilegio et aliquo non obstante. Nos itaque per nostrum huiusdem privilegium mandamus universis et singulis guberantoribus, capitaneis, vicariis, iusticiis, çalmedinis ceterisque universis et singulis oifciliabus nostres presentis et futris et aliis etiam ad quos spectet, sub nostre ire et indignacionis incursum, quatenus gratiam et concessionem nostram huiusdem teneant proprio et inviolabiliter observent tenetque et observari faciant per quoscumque. Et non contraveniant seu alique contraveniri permittant aliqua ratione. Et ad maiorem omnium predictorum firmate presentis privilegium nostrum vobis dicto nobili fieri et tradi mandamus nostra bulla plumbea coniunctum. Datum in domo de Valldaura ·XXV· die Augusti anno a Nativitate Domini ·M· CCC· XC· secundo. Regnique nostri sexto.

Signum + Johanis et cetera. Rex Johanes.

Testes sunt: Petrus Latronis, vicecomes Villenove, Petrus Maça, Raymundus de Vilaracuto, nobiles. Jacobus Castellà ~~milites~~ camerlengus domine regine et Guillermus de Vilarnau, cambrierius maior dicti domini regis.

Signum + meum Johani de Tudela, scriptoris domini regis. Qui mandato ipsius predicta scripsit cum rasis et emmendatis in ·II·^a *decora*, in ·V·^a *spera*, in ·VI·^a et ·VII·^a *heredesque et successores vestros de gradu in gradu ex recta*, in ·VIII·^a, aliis et in ·XI·, ·XII·, ·XIII·^a *lineis gaudere omni quiescente nostres nec intendimus iuri siquid nobis aut nostres competat aut competere poterit in futurum in villis, castris seu locis siqua pro nobis tenetur in aliquo derogaré imo illud nobis et nostris illibati remaneat prout et ille supreseantur privilegio in aliquo non obstante*, et clausit

Dominus rex mandavit michi Johani de Tudela. Petrus de Bernga consiliarius et promotor ac regis auditor dixit ea possit expedirei. Joahanes de Bossimanys.

¹³⁷⁶ Tatxat: *aliquo*.

¹³⁷⁷ Tatxat: *gaudeatis*.

1393. Maig, 20. València.

Joan I dóna el privilegi de fer-se cavaller a Pere de Guillem Català, havent certificat els seus orígens generosos, perquè puga ser investit cavaller quan vulga i començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers a les terres del rei d'Aragó.

ACA, C. reg. 1906, f. 75r-v.

Petri Guillelmi Cathalani

Nos Johanes, et cetera. Atendentes quod licet ad prosquenda vota fidelium dextera nostre regie libertatis quandam regularitate sit abilis illis tamen quadam specialitate liberior porrigiter, quod ad obsequia grata et continuis actibus fructuosis et utillis, clariis sempre iudicis experiter,¹³⁷⁸ ex verídica informacione per nos recepta ac fidedignorum relacione prohabita tam a nobilibus quam a militibus et aliis fidedignis personis liquide nobis constet vos fidelem nostrum Petrum Guillelmi Cathalani, civitatis Valencie, a generosis et personis ingenis et militaribus in sapite processiste, quod tam in actibus quam in habitus per vos honorifice observatis rerum experien ia clare monstrat. Unde, tamquam procedens a genero claro, potestis ad cingulum militare, si volueritis, laudabiliter promoveri non obstante quod avus vel pater vestir. licet generosis. in aliquibus officis publicis civitatis Valencie sicut cives eiusdem fuerint admissi et ea rexerint temporibus retrolapis. Ideo declarantes¹³⁷⁹ predicta volumus, et vobis tenore presentis concedimus, quod, de cetero vos, soboles, progenies et psoteritas vestra, et ex eis per recta linea descendentes illus, gaudeatis et gaudent privilegiis, libertatibus, immunitatibus quibus persone genere et infançonie aut milites gaudere possunt et debent beneficio sue generositatis. Nos enim vobiscum et descendentibus a vos per recta linea, ut profertur in premissis et citra premissa¹³⁸⁰ dispensamus ex munificencia et plenitudine regie dignitatis suplentes etiam omnem defectum forti iuris et facti si quis huiusmodi declaracione et concessione¹³⁸¹ posset aut possit opponi vel quomodolibet¹³⁸² /obia seu notari/ vel in futurum etiam a quocumque. Mandantes per eandem heredi et successori nostro universali necnon

¹³⁷⁸ Tatxat: *quod obet atendentes quod.*

¹³⁷⁹ Tatxat: *declarantes.*

¹³⁸⁰ Tatxat: *obtinuendo.*

¹³⁸¹ Tatxat: *pretextu.*

¹³⁸² Tatxat: *intervenire nunc.*

gubernatoribus, justiciis, juratis et aliis universis et singulis officiabilibus et subditis nostris, presentibus et futuris, quatenus vos dictum Petrum Guillelmi Cathalani et descendentes a vobis per rectam lineam, ut profertur, pro generosis et tanquem procedentibus a genere militari teneant, habeant et protractent vosque et procedentes a vobis, contra privilegia, immunitates seu libertates militares modo aliquo non agravent seu molestenent. Quinimo privilegium militare vobis et vestris observent et ab aliis faciant immobiliter observari. In curius rei testimonium presentem fieri iussimus nostre maiestatis sigillo in precedenti munitam. Datum Valencie vicesima die Madii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo tercio Regnique nostri septimo.

Signum + Johanis et cetera. Rex Johanes.

Testes sunt: reverendus in Christo pater Jacobus, cardinalis Valencie, frater Berengarius, magisteri ordinis milicie Beate Marie Montesie, Raymundus, vicecomes de Roda et de Perelionibus, Raymundus Alamani de Cervilione et Eymerici de Scintillis, milites.

Signum + meum Bernardi de Jonquerio secretarii dicti domini regis. Qui de ipsius mandato /hec/scribi, fecit cum literis rasis et emmendatis in lineis scunda et in tèrcia *claro* et alibi in eadem *unde* et alibi in eadem *claro*, in ·III· *ido*, in quinta *aut milits*, in ·VII·^a obiti seu notarii et alibi in eadem *universa* in ·ix·^a contra et in ·x·^a pendent *munitam*, et clausit.

Dominus rex mandavit mihi Bernardus de Jonquerio.

21.

1400. Abril, 4. Saragossa.

Martí I dóna el privilegi de fer-se cavaller a Llorenç Martí, ciutadà de València havent certificat els seus merits i vida honorable, perquè pugacomençar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers a les terres del rei d'Aragó sots la condició que se faça investir en el termini d'un any o aquesta concessió no tindrà valor.

ACA, C. reg. 2194, f.145r-v.

Laurencii Martini quem dominus rex in militem acolli

Nos Martinus Rex, et cetera. Atendentes vos fidelem nostrem Laurencium Martini, civem civitatis Valencie, tenuisse ac tenere honorificam vitam et ut honorabilem civem vicisse, necnon tantis propollere divitiis ac bonis et facilitatibus temporalibus habundare, quod honore ac titulo militari gaudere potestis merito et debetis ad predicta. Idcirco necminus ad condicionem et bonos ac laudabiles mores vestros nostre mentis incuitum dirigentes. Trenore presentis pagine et privilegii nostri firmiter et cunctis temporibus ac imperpetuum valituri, ex certa scientia et consulte, vos dictum Laurentium, ut bene meritum et condignum, totamque vestram progeniem ac posteritatem, ex premissis induci proprio motu nostro, ad honorem et statum militare acollimus vosque et totam sobolem ac progenium et posteros vestros omnes et singulos in perpetuum honore, statu et condicione militari et privilegio decoramus. Volentes, sancionantes et huius scripti nostri serie decernentes perpetuo quod vos soboles ac progenies et posteri vestri quocumque et a quocumque vobis liberit possitis militare, cingulum assumere et honorem. Et interim et honorem, nunc et a modo quocumque, gaudeatis et gaudere possitis vos et cuncta vestra progenies et imperpetuum posteritas tam in personis quam bonis omnibus et singularis gratis, honoribus, privilegiis, franchitatibus, libertatibus et immunitatibus usaticis et usibus quibus miles et militari cingulo decorati ac persone milites et generose de iure, foro et usu usaticis Barchinone,¹³⁸³ et constitutionibus Cathalonie et consuetudinibus et observanciis regnorum et terrarum nostrarum et aliis qualitercumque quomodocumque gaudere sunt soliti, possint et debent. Nos enim vobiscum cum tota vestra progenie et posteritate imperpetuum, ex certa scientia in premissis et circa premissa, gratiose ex causis premissis et nonnullis etiam aliis que brevites gratia subticemus ac hoc nostrum¹³⁸⁴ animum induxerunt et plenitudine potestatis regie dispensamus. Suplentes omnem defectum si quos in premissis possit aut posset quocumque aut quomodolibet reparari. Mandantes firmiter cum presenti serenissimo principi Martino regi Sicilie ad ducatum Athenarum et Neopatrie duci primogenito nostro preclaro necnon vicatiis, justiciis, baiulis ceterisque universis et singulis officialis nosotros et subditis presentibus et futuris quod¹³⁸⁵ nostram decoracionem et privilegium militarem daremur sancionem et dispensacionem huiusdem et omnia alia et singula supradicta firma habeant et observent et observari faciant inviolabiliter et inconcisse ab omnibus et contra non veniant vel

¹³⁸³ Tatxat: *usaticis Bar.*

¹³⁸⁴ Tatxat: *ani.*

¹³⁸⁵ Tatxat: *gran.*

aliquem contravenire permitant aliqua ratione vel causa si nostram iram et indignacionem et penas a iure, foro, edicitis contra privilegis et decreta principum venientes cupiunt evitare. Volumus, tamen, et sub condicionem huiusdem facimus concessionem presentem, quod vos Laurencius supradictus infra unum annum a data presentis in antea continue secuturum militare habeatis cingulum sumere eoque decernimus decorari quod nisi feceritis anno exacto predicto hanc verbis vacuumus et nullam de cetero optinere roboris firmitate. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri iussimus¹³⁸⁶ /nostre maiestatis sigillo in/ prendenti munitum. Datum Ceasarauguste in domo videlicet Fratrum Predicatorum civitatis predictae ·IIII· aprilis anno a Nativitate Domini ·M^o·CCCC^o· regni nostri quinto. Matias vicecancellarius.

Signum + Martini, Dei gratia, regis Aragonum, et cetera.

Testes sunt: Petrus, cardinalis Cathalonie, Garsias, archiepiscopus Cesarauguste, Hugo, episcopus Valencie, Alfonsus, dux, Alfonsus, comes Denie.

Signum+ Guillelmi Poncii secretarii serenissimi domini regis Aragonum supradicti. Qui mandato eiusdem hec scribi, fecit et clausit. Cum rasa in linea ·XIII·^a *maiestatis sigillo in*.

22.

1401. Juliol 3. Burjassot

ACA, C. reg. 2196, f. 132r-v.

Jaufredi de Thous acolliit ipsum in baronem

In nomine Domini. Nos Martinus, et cetera. Elegancia morum micile prisce propago aliaque ornamenti verturum pregranda quibus sumus rerum opifex insignevit vos dilectum nostrum Jaufridum de Thous, militem, promerentur dignissime, ut nostra serenitas regia ergo, vos munera gratiarum affluenter difundat et extensat uberius sue munificencie largitate sane quia cedit nobis ad gloriam nostreque dignitatis fastigia sublimantur, dum regalis excellencie latera personis conspicuis titulisque decoratis magnificus cernimus circum cunctus dignum consumus imo serie dignissimum ut vos militem supradictum ad nobilis et baronis titulum accolamus ad vestri itaque et totius

¹³⁸⁶ Tatxat: *bullae nostra plumbea*.

vestre posteritatis honorem et decorem regie nostre corone. Tenore carte nostre presentis, cunctis durante temporibus, vos Jaufredum eundem ad nobilis baronisque titulum provehimus, ectollimus, erigimus et levamus et ipso nobilitatis baronique titulo insignimus et et cetera decoramus. Volentes et mandantes per nos et successores nostros quoscumque quod vos totaque vostra posteritas, ex vobis recta et legitima linea gradam descendents, nobilitatis baronieque titulum elevatos ex concessionibus principum competentibus et competere debentibus quovismodo et prout generaliter aliis baronibus et nobilibus nostri dominio est concessum. Et quamquam ligueat satis et notorium habeat Artanam et Sollanam, quas vos hodie possidet et possedistis tempore etatis longi, fuisse et esse perpetuo baronias. Ac tamen ad super habundantem cautelam decernimus et presencium serie declaramus ac volumus predicta fuisse et esse perpetuus temporibus baronias. Et si forsam in predictis aliquod dubium vel defectus penitus sint semota nostroque ipsa si quia fuit vel possunt esse de eo suplemus ex plenitudine regie potestatis et predicta ad nobilitates et baronias extollimus ac nobilitatum baroniarumque titulis insignimus et etiam decoramus. Mandamus igitur presentis¹³⁸⁷ tenore eloqui serenissimo principi Martino regi Sicilie ac ducatum Athenarum et Neopatre dico primogenito nostro precaro, gubernatoribus, vicariis, baiulis, çalmedinis meriniss, justiciis, juratis ceterisque universis et singulis officialibus nsotris et subditis dictorumque officilium locatinentibus, presentibus et futuris, quatenus concessionem et gratiam necnon declarationem et semocionem huiusmodi et omnia et singula superius expressata teneant firmiter et observent perpetuo et fiacaint teneri et observari cunctis et non contraveniant vel aliquem contravenire permittant aliqua ratione. In testimonium quorum presentem cartam fieri et bulla nostra plumbea impendenti iussimus communiri. Data in loco de Burgaceot. Tercia die julii anno a Nativitate Domini Millesimo ·CCCC· primo regnique nsotri sexto.

Signum Martini, dei gratia, regis Aragonum, Valentie Maioricarum Sardinie et Corsice comitisque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Rex Martinus.

Testes sunt: Petrus cardinalis Cathalonie, Hugo episcopus Valencie, Jacobus de Prades, Berengarius de Cruilles et Gilabertus de Centelles, milites.

Dominus rex mandavit mihi Guillelmo Poncii.

¹³⁸⁷ Tatxat: *eloqui*.

1402. Març, 25. València.

Martí I dóna el privilegi de fer-se cavaller a Pere Marrades, ciutadà de València, pels seus mèrits i bones costums, i li dona facultat perquè pugui ser investit cavaller per qualsevol baró de les seues terres i començar a gaudir dels privilegis i lliberats de què frueixen els generosos i cavallers a les terres del rei d'Aragó.

ACA, C. reg. 2200, f. 121v-122r.

Petri Marrades

Nos Martinus, et cetera. Atendentes vos fidelem nostrum Petrum Marrades, civem Valecnie, probitate morum, diviciarum acervus prisca et gradi generis parentela nonnullarumque virtutum congere propollere et mereri propterea ad generositatem et milicie gradum accoli. Tenore presentis pagine et privilegi nostri firmiter¹³⁸⁸ et cunctis temporibus valituri, ex certa scientia et consulte, vos Petrum, eundem ut benemeritum, totaquestrarum progenie ac posteritate proprio motu nostro accollimus ad honorem et statum generosum et etiam militarem vosque et totam vestram sobolem et progeniem et posteros vestros omnes et singulos descendentes ex vesrra línea imperpetuum successive honore, statu et condicione generosa ac militari etiam privilegio decoramus. Volentes statuantes et huius scripti nostri serie decernentes quod vos et soboles ac progenies et posterii vestri et vestrorum perpetuo quodcumque a nobili vel milite domini nostri quocumque possitis militare cingulum sumere et honorem. Et interim et nunc et a modo quodcumque gaudeatis et gaudere possitis vos et cuncta vestra progenies a vobis et ex recta linea veniens, tam in personis quam in bonis omnibus et singulis gracias, honoribus foriis, privilegiis, franchitatibus, libertatibus et immunitatibus, uaticis et usibus quibus milites militari cingulo decorati ac persone militares et generose de foris Aragonie et Valencie juxta usum usaticis Barchinone, usaticis et constitutionibus Cathalonie et constitutionis et observanciis regnorum et terrarum nostrarum et alia qualitercumque et quomodocumque gaudere sunt soliti possunt et debent. Nos enim vos, cum tota vestra progenie et posteritate imperpetuum, ex certa scientia, in premissis et circa premissa gratiose ex causis premissis et aliis que ad hec nostrum animum induxerunt ex plenitudine potestate regie dispensamus. Suplentes huiusmodi serie omnem defectum siquis in premissi

¹³⁸⁸ Tatxat: *valituri*.

possit aut posset quodcumque et quomodolibet reparari. Mandantesque firmiter cum presenti gubernatoribus, procuratori eiusque, vicengerentibus, vicariis, baiulis, justiciis, merinis et juratis ceterisque universis et singulis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quatenus huiusmodi gratiam nostra decoracionem et privilegium militare decretum et sancionem huiusmodi et omnia alia et singula supradicta firma habeant et observent et observari faciant inviolabiliter per quoscumque et contra non veniant nec venire permitant aliqua ratione vel causa si iram et indignacionem et penas a iure edictis contra privilegia et decreta principum venientes cupiunt evitare. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram fieri iussimus sigillo magestatis nostre impendenti munita. Datum in Monasterio Sancti Vincenti civitatis Valencie ·XXV· die marci anno a Nativitate Domini ·M·CCCC·secundo regnique nostri septimo.

Sig+num Martini dei gratia regis Aragonum, et cetera. Rex Martinus.

Testes sunt: Petrus cardinalis Cathanie, Hugo episcopus Valencie, Jacobus de Prades, Eiximenus Petri de Arenosio et Berengario Arnaldo de Cervliion milites camarlengi.

Dominus rex mandavit mihi Guillelmo Poncii

24

1353. Març, 27. València.

Pere IV, davant de la queixa dels síndics de la vila de Morvedre i la petició que indique el sentit de la voluntat reial, ordena als oficials reials i als altres súbdits que tinguin per vàlides i facen observar els privilegis de generositat i declaracions de tindre ascendència generosos fetes a súbdits seus encara que que no puguin ser provades judicialment.

ACA, C. reg. 896, f. 3r (1ª numeració).

Declarationes factas super infançoniis et generositatibus concessis nonnullis de regno Valencie.

Petrus, et cetera. Atendentes Nos plures et diversos habitatores regni Valencie ab aliquibus citra temporibus generositatis titulo decorasse aliquos eorum, videlicet cum cartis nostris declarandis descende de genere militari et aliquos ad militarem titulum

accollende. Et tunc, per juratos et probos homines ville Morveteris regni eiusdem, fuit Nobis¹³⁸⁹ humiliter suplicatum, ut sicut declaracionem premissa que Bonafonato de Vallebrera, minori dierum, et Bonafonato de Sanfeliu et Matheo Lopiç d'Eicoça et aliquibus aliis habitatoribus ville predictae, ac iuribus eorum, ut de plurimum perjudicialis existit, dignaremur nostre intencionis propositum declarare. Idcirco scientes eccerto quod licet aliquibus eorum carcarum continuatur espresse, Nos aliquos predictos ex prosapia militare et generosa descendere declarasse. Quod non credendo esse perjudiciale alicui veraciter fecimus huiusmodi literarum nostrarum tenent [u]niversis et singulis nostris et subscripitis intimamus Nos omnes illos de quibus talis declaraciones per nos facte fuerunt et qui generositate iudicialiter non probatur, in quorum declaracionibus pars legitima extitit non vocata, de novo fecisse generosos et ad generositatis titulum accolisce officialibus ipsius et eorum locatinentibus necnon subditis nostris quibusvis. Mandantes expresse quod tales declaratorias cartas /habeant per tales nomine generositatis illos qui cartas ipsas declaratorias tamquam certorias pro generosis per nos de quam ad novo creatis tractenent in omnibus nsotris negotiis et suis aliis pro tractari cum dictas declarationes/ et concesiones fecerimus et fecisse inteleximus absque juris prejudicio alieni. In cuius rei testimonium presentis fieri iussimus nosotro sigillo munitas. Datum Valencie ·XXVII· die madii anno a Nativitate Domini ·M·CCC·L·tercio·. H[ugo] cancellarius.

Mandavit dominus rex. Ego Bernardus de Bonastre. Visa per dominum rex.

25

1353. Juny, 8. València

Regest: Pere IV fa una pragmàtica sanció confirmant un capítol pactat en parlament amb els estaments pel qual, com que algunes persones han demanat i ontngut un privilegi de generositat només per escapar de les impositcions ordinàries, se declara que tots els beneficiaris de privilegis per fer-se cavallers si no s'investeixen en el termini d'un any des de la data de la concessió, aquest privilegi romandrà sense valor ni eficàcia.

ACA, C. reg. 896, f. 3v-4r (1ª numeració)

¹³⁸⁹ Tatxat homi:.

Pracmatica sancio super generos[e] regni Valencie et inferius in presenti registro recipientur cosstitut[is] cum ista non fuerit expedita.

Nos Petrus, et cetera. Dudum in curia generali, per nos regnicolis civitatis et regni Valencie celebrata, quoddam capitulum inter certa fecisse meminimus continentem subsequenter. Deniquod signuss a modo ex concessione nostras factus fuerit generosus infra unum annum a die concessionis in antea computandum decoretur cingulum militari alioquin remaneat peyterus sicut prius. Quod siquidem capitulum valere et tenere volumus usque ad aliam curiam nunc próximo celebranda ut in carta nostra seu privilegio sigillo magestatis nostre commutato. Datum Valencie pridie kalendis ianuarii anno Domini ·M^o·CCC^o·L^o·secundo et clauso per Raymundum Scardi scriptorem nostrum quondam et auctoritatem regiam notarium publicum hec et plura alia in día curia ordinata latius continentur. Verum quod, licet aliam curiam postea in dicta civitate Valencie elebratamque nullam, tamen de dicto capitulo ipsum confirmando seu tempore super ipsius efficacia prorogando fecimus mencionem. Ex eo quod tam super revocatione pestifere unionis quam super aliis notabilibus et arduis occupatis, tam Nos quam alii in dicta curia existentinus, non potimus ad taliter ducere a quem mentis nostre. Igitur cum verisimiliter presumatur talis concessio[nes] vel privilegia generositatis obtineri a pluribus ad finem ut a peytarum omnibus eximitur. Reputemus quod indecens quod si qui fuerint neclectores honoris proprii velut est gradus milicie, ex quo ad id per nos privilegiati extiterunt, et in obtineri talis privilegise talem gradum velle obtinere iactaverint honore et privilegio gaudeant militari quim potius ex quo ad talem et tantum honorem indultum eis regali oraculo aspirare nec lexent peytarum onus non debeat rationabiliter evitare. Tenore presents rescripti nostri vim legis propria habituri edicimus, statuimus, sancimus ac etiam ordinamus unusquisque per nos privilegiandus seu¹³⁹⁰ cui a modo militare privilegium concedetur ac inmunitas, libertas et franquitas militari seu generositatis iuxta unum annum a die ipsius concessionis in antea computandum tenatur militari titulo decorari ac lapso dicto anno remanea ipso facto peyterus sic prius. Hii vero per Nos, retroactus temporibus, militare privilegium est concessum seu quod gaudeant franquitatibus, libertatibus et inmunitatibus quibus militem et persone militare et genereose gaudeant seu solito sunt gaudere. Quiquod non dem honorem et gradum militare cingulum assumpserunt teneantur illum seu illud assumere inter unum annum a die

¹³⁹⁰ Tatxat: *qui*.

preconizacionis quam inde solemniter mandamus fieri iam in civitatibus Valencie et Xative quam in aliis villis et locis et singulis¹³⁹¹ insignibus dicti regni extunc continue numerandum alioquin peyterii remaneant et sint omni tempore prout erant antequam diem eis concessum existerent privilegium militare. [H]uius autem edictum, sancionem et ordinacionem facimus de certa scientia et concilio, ex causis superius expressatis et aliis iustis et probabilibus que ad id nostrum animum racionabiliter indixerunt. Mandantes firmiter hunc serie universis et singulis officialibus nostres, presentibus et futuris, quatenus hanc nostram ordinacionem, edictum,¹³⁹² /statutum/ ac sacnionem observent inviolabiliter et faciant perpetuis remporibus observari. In quorum testimonium presente fieri iussimus nostro sigillo magetiatis appesnsione munitam. Datum valencie ·VIII· die iunii anno a Nativitate Domini millesimo ·CCC·Lº· tercio. Rex Petrus.

Signum + Petri, Dei gratia, regis Aragonum et cetera.

Testes sunt: Hugo, episcopus Valentinus, Donini regis cancellarius, Petrus, episcopus Oscensis, Frater Guillermus, abbas Sanctarum Crucium, Luppus, comes de Luna, Arnaldus de Pallaris.

Jacobus Conesa ex p[rovisione] regia fecit de certa sciencia ad relatum domini cancellarii

26.

1371, Setembre, 9. València.

Pere IV, a canvi del servei atorgat en les corts, a petició del braç militar del regne de València concedeix per privilegi que els senyors del braç militar tenen la capacitat de conèixer les causes dels vassalls domiciliats als seus senyors onsevulla que l'acte encausat haja sigut comès.

ACA, C. reg. 921, f. 115v-116r

In Christi nomine. Pateat universis quod nos Petrus, Dei gratia, rex Aragonum, Valentie, Maiorice, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Sedule cogitante sicut sepe experiment probamus quid retribucio serviciorum munifica ad

¹³⁹¹ Tatxat: *insignis*.

¹³⁹² Tatxat: ~~sancione~~

obsequendum liberius animat servitores et ad grata et signata valde obsequia per¹³⁹³ barones, milites et generosos regni Valentie multipliciter nobis prestita, prompto corde, mentis nostre aciem dirigentes ac volentes ea in ipsos prout nostre regie congruit magestati huiusmodi gratie premio aliqualem compensare. Tenore presentis privilegii nostri firmiter cunctis temporibus valituri universis et signulis¹³⁹⁴ baronibus, militibus at generosos dicti regni, presentibus et futuris, qui tamen sunt vel extint populati ad forum ipsius regni Valencie ducimus, de speciali gratia, concedendum quod si universitas¹³⁹⁵ richohominis seu militis vel generosi congruentur de altera universitate que sit eiusdem domini, iuridiccio, cognicio et determinacio sit et pertineat dicto richohomini, militi vel generosos cuius ambe dicte universitates fuerint in ea forma videlicet que iuridiccio pertinieat dicto domini in singularibus dicti loci. Et similiter si unius singularis seu quovis alie persones singulares congruentur de universitate loci in quo talis singularis vel singulares morantur vel habitant, morabuntur seu habitabunt tamquam vassallii domini dicti loco vel universitas ipsa congruentur de singulari vel singularibus eiusdem universitas similiter dicto¹³⁹⁶ richi homini, militi et generoso cuius erit dicta universitas sit et pertineat iuridiccio, cognicio et determinacio non obstante stilo, usu et consuetudine qui et que possent per curiam gubernacionis vel quemcumque alium iudicem in contrarium allegari. Mandamus igitur per hoc idem privilegium nostrum inclito et magnifico infanti Johanni primogenito nostro carissimo duci Gerunde, comitique Cervarie, regnorumque et terrarum nostrarum generali gubernatori et eius vicesgerenti in dicto regni Valencie, ceterisque officialibus et subditis nostris qui sunt vel erunt pro tempore quatenus presens privilegium nostrum et omnia ac singula sumper in eo contenta firmer prope teneant et observent temerrique et observari faciant et non contraveniant de nostri confidunt gratiam verl amorem. Ut autem hoc privilegium inconvulsum et validum perenniter perserveret deliberare juramus per Dominum Deum et eius Sancta Quator Evangelia corporaliter manibus nostris tacta quod privilegium ipsum et omnia et singula per nos superius designata et concessa tenebimus et observabimus ac teneri et observari faciemus et non contrafaciemus aut serie faciemus seu permittemus ullocumquam tempore aliqua ratione. In cuius rei testimonium presens privilegium nostrum fieri et bulla nsotra plumbea iussium comuniri . Quod fuit actum et datam Valencie nona die septembri anno a

¹³⁹³ Tatxat: *prelatos et personas ecclesiasticas*.

¹³⁹⁴ Tatxat: *prelatis et personas ecclesiasticis*.

¹³⁹⁵ Tatxat: *prelati aut persone ecclesiastice*.

¹³⁹⁶ Tatxat: *prelato persona ecclesiastica*

Nativitate Domini milesimo trecentesimo septuagesimo primo regnique nostri ·XXXXVI·
Guillermus de Palou.

Signum + Petri, Dei gratia, regis Aragonum et cetera. Rex Petrus.

Testes sunt: Jacobus, episcopus Valencie, Johanis, Silnensis episcopus, Johanes, comes
Impuriarum, Ferdinandus Luppi de Herdia, Garsias Ferdinandi de Villodres, milites.

Fuit clausa per Franciscum Castilionis, scriptorem regium.

Dominus Rex mandavit mihi Francisco Castilionis.

27.

1393. Juliol, 22. Terol

Joan I a canvi del servei concedit pel braç militar en el parlament reunit a Valldigna en juliol de 1393 concedeix per via de privilegi que en els cinc anys, següents als cinc anys concedits en els capítols per l'oferta de 300 llances dels braços eclesiàstic i militar per al passatge del rei a Sardenya, no podran eixir del regne cap a Berberia o altres parts pagant redempció al rei o al batlle.

ACA, C. reg. 1965, f. 112v-113r.

Nos Johannes, Dei gratia, rex Aragonum, et cetera. In favorem servicii quod vos nobiles et dilecti nostri barones, milites et alii homines de paratiko civitatis et regni Valencie seu aliqui vestrum vobis facturi estis in felici passagio nostro Sardinie, in quo vestris propriis exprensissis serviren Nobis quatuor mensibus liberaliter obtuluistis. Tenore presentis ad suplicationem humilem nobilium et dilectorum nostrorum Antonii de Vilaragut et Vitalis de Vilanova necnon Didaci de Cetina, Ludovici de Castroveteri et Luche de Bonastre, militum, nominibus propriis et tamquam procuratorum vestrorum, propterea Nobis factam ut onera huiusmodi expensorum suportare melius valeatis vobis omnibus et singulis qui profertam Nobis fectistis antedictam ducimus speciali gracia concedendum. Quod per tempus quinque annorum immediate sequitorum, post illos quinque annos per Nos super huismodi bracchis ecclesiastico et militari regni Valencie concessos in capitulis proferte dudum de trecentis lanceis nobis facte apud monasterium d'Alfandech per tria brachia dicti regni, aliquis sarracenus locorum vestrorum vel alicuius vestrum nequit ab

eodem regno recederentur nec in partes Barberie vel alias se transferere etiam solvendo quoniam vel aliud quodvis ius nobis aut baiulo generali regni eiusdem seu alicui officiali nostro nec per Nos aut ipsum baiulum general vel alium quembis officialem nostrum inde postestatem habentem licentia aliqua inde possit concedere. Et si forsicam concedatur per inadvertencia vel alia quonvis modo quod nullatenus observetur quam potius habeantur ut nulla, inefficax et inanis et pro tali nunc, pro Michi et universo, determinimus et censemur de certa scientia et consulte. Et si quis ex sarracenis vestris predictis contrarium obtinere vel atemptare presumpserit in adar ipso facto et penam amissionis corporum et bonorum quorum tertia pars nobis fue vobis residue illi ex nobis a cuius loco seu terminis talis recesserit sarracenus procul dubio adquiratur. Mandantes per hanc eandem firmiter universis et singulis officialis nostres presentibus fueritis ac locatinentibus eorumdem quatenus huiusmodi concessionem et gratiam tenetur inviolabiliter et observetur et contra non veniatur nec fieri aut venire permittant aliquam rationem. In cuius rei testimonium hanc fieri iussimus nostro sigillo secreto munitam. Datum Dertuse vicesima secunda die Iulii anno a Nativitate Domini ·M·CCC·XCIII·. Rex Johanes.

Dominus rex mandavit mihi Petro de Beniure.

28.

1390. Gener, 1. Monestir de Valldigna.

Regest: Arnau d'Erill, després de ser investit cavaller al Monestir de Valldigna per Alfons, marquès de Villena, desafia a combat singular a ultrança al cavaller anomenat "Lo Mostí", capità de les tropes de Bernat d'Armagnac, davant del rei d'Aragó i divisa les armes i condicions del combat.

ARV, Prococol de Jaume Mestre 2.641, 1 de gener de 1390.

1 de gener de 1390.

Die sabatti prima ianuari Anno a Nativitate Domini ·M·CCCC·nonagesimo in Monasterio Vallisdigne

In Christi nomine, amen. Pateat universis quod anno a Nativitate ipsius ·M^o·CCC^o·nonagesimo die sabatti prima ianuari ad missam maiorem in ecclesia Monasterii Sancte Marie de Vaylldigna Cisterciensis ordinis diocesis Valencie nobilis baro dominus Arnandus de Erillo qui in ecclesia et hora huiusmodi a manibus incliti et magnifici viri domini Alfonsi, Dei Gratia, marchionis Villene ac comitis Ripacuricie et Denie ibidem presentis novam miliciam, ut videbatur, assumebat. Vocatis ad se me, subscripto notario, ac testibus infrascriptis. Statim postam dictam susceptam miliciam tradidit mihi eidem notario quamdam papiri cedula quam premanibus habebat. Requierens me ipsum notarium quatenus ipsam cedula seu scripturam in ea contentam coram omnibus bastantibus publice ac alta voce legerem ac de illa sibi conficerem et traderem publicum instrumentum.

Ego vero idem notarius accepta proiis manibus a dicto nobili barone Arnaldo de Erillo huiusmodi cedula illam succundum dictum modum requisitum legi et publicum de verbo ad verbum sunt forma sequenti.

Vera devoció devers Déu a delliurament de pubills, vidues e altres opreses e drete naturalesa vers natural senyor e justa amor de la cosa publica deven e solen moure cascú vassall, maiorment cavaller, a exposar son corts e postposar sa pròpia salut en guerra contra los enemichs de son natural senyor e per la cosa pública. E com algunes compabyes stranyes d'armes sien entrades e de present sien en la terra e senyoria de mon senyor lo rey d'Aragó entre e ab les quals sots entrat e stat vos mossèn lo Mostí d'Epuenyates aquella com a públics enamichs del dit mon senyor. Per tal yo, Arnau d'Eril, per servey de Nostre Senyor Déu, per drete naturalesa vers lo dit mon senyor e per amor de la cosa pública ara en ma novella cavalleria la qual de present he rebuda de vos molt alt senyor don Alfonso, marquès de Villena e compte de Ribagorça e de Dénia, arremesch e requir a vos dit mossèn lo Mostí, cavaller famós de gran renom d'armes e de cavalleria, de combatre a vos cors per cors a tota ma requesta servades les coses en los¹³⁹⁷ següents capítols contengudes. Primerament que's haja a combatre en poder del dit mon senyor, lo rey d'Aragí, qui'ns tindrà plaça segura e encara, per vostra maior seguretat, me prest donar e metre rehens e ostatges /covenints/ per vostra persona e per aquells qui seran ab vos tro en vint bacinets en poder del noble en Benat d'Armanyach, prometent ell e jurant

¹³⁹⁷ Tatxat: *presents capítols*.

solament encara sobre la fe de son cort aquells delliurar e tornar en loch segur del dit senyor rey finida la batalla sens rompiment de vostra seguretat.

E en cars que vos açò no vullats me plau e m profit combatrem ab vos en poder del dit en Bernat d'Armanaych contra vos el camp e plaça segurat e donant e metent vos rehensó o ostatges covinents per ma persona e per aquells qui seran ab mi tro en vint bacinets en poder de mossèn Bernat de Cabrera, prometent ell e jurant sembñantment que dessus és contengut d'en Bernat d'Armanyach.

Item que a cascú de nosaltres sia legut de arnarse d'aquelles armes, defensions que s voldrà màs que les armes ofensives sien lança, spasa, dues dagues e axa e no puxa haver algú de¹³⁹⁸ nos altres o pus armes ofensives ne encara breu alcú, nomma, conjur o altra scriptura ne sucre o alguna liquor, confit o medicina e axí ho jur cascú sobre ls Evangelis, la fe de son cors e segons és acostumat jurar en semblants batalles.

Ítem que l camp o plaça on nos combatrem sia plana e feta segons semblants camps o places solen e deuen ésser fetes sia emperò cayrada e de covinent gràcia tal que y puxam córrer les lances a cavall. E començ nostra batalla a cavall e córrer lances o puntes; enapès continuu cascú de nosaltres sa batalla a cavall o peu segons volrà o avinencea li n serà donad[a] segons ladonchs nos en convenrem.

Ítem la dita batalla sia e veja a tota ultrança ço es que dur tot un jorn contínuament fins lo hun de nos sia mort o pres o s atorch vençut per sa boca. E si algu de nos serà pres per llatre o s volrà retre al atre sia mes a fiança per la qual haja pagar al altre qui tindrà pres qui s serà retut mil florins d'or d'Arago e un consser de preu de treents florins e tres peces de drap d'aur domasquí de preu de doents florins e un bacinet de valor de cent florins e tro les dites quantitats e coses sien complidament pagades lo dit presoner o retut no sia delliurat per alguna rahó o manera, màs ultra la dita fiança haia a pagar per desprisa cinch florins per cascun jorn to les dites coses e quantitats sien pagades complidament

Item aquell de nos que serà pres, vençut o retut haia prometre sobre la fe de son cors e jurar solemnement sobre los sants Evangelis e la ostia sagrada que jamès no serà contra Esgleya ne res que Església senyoreig o poresca ne contra persona o terres del senyor

¹³⁹⁸ Tatxat: *nosaltres*.

natural del altre; ço es ne vos contra mon dit senyor lo rey d'Aragó ne ses terres ne yo contra aquell o ses terres que vos ab veritat nomenarets per vostre natural senyor.

E totes els dites coses me ofir complir ab acabament en quant en mi sia, yo dit Arnau d'Arill di vos dit mossèn lo Mostí ho volrets pendre, segon yo creu que ho prendrets e acceptarets per vostra honor e fama e squivar de vos infàmia e vergonya, dins un mes après que vos haurets acceptada la dita batalla e stant vos en la terra del dit mon senyor lo rey d'Aragó e axí complir e atendre ho promet en vot a Déu e a la Verge Maria e a mon senyor Sent Jordi en presència de vos molt alt senyor marquès e de vosaltres senyors prelats, barons e cavallers, doctós e ciutadans qui presents sots en lo Sanct Monestir de Valldigna e en poder d'en Jacme Mestre, notari públich de mi legítimament stipulant per vos mossèn lo Mostí. E per cascú a qui's pertangua. E més avant per les dites coses prenc a present e emprenc e vot portar contínuament de jorn l'avant braç esquerre finç la dita batalla sia complida, o per vos desdita o desnonada, de requir de les dites coses oferents vot e prometences esser a mi feta per vos dit en Jacme Mestre carta pública.

De qua cedula sit lecta et publicata. Ego idem notarius presens publicum instrumentum confeci actum anno, die et hora et loco memoratis Presentibus jamdicto domino marchione ac reverendo patre dominio Didaco, Secobricensis episcopo etiam reverendo ac religiós viro domino Fratre Berengario, magistro milicie ordinis Beate Marie de Montera, egregio viro Dominio Jacobo, filio incliti domini comitis Montanearum de Prades, nobilibus et venerabilibus viris dominis Petro de Vilaracuto, Petro de Aragonie, Andrea Castellani, Berengario Llançol, Huguetto de Bordils, militibus, Dominico Maschoni, Bernardo de Caruno et Johanem Mercaderi, legum doctoribus, Nicholao de Valldaura, Jacobo Marrades, Valencie, Poncio de Malferit, Xative, civibus, Bartholomeo de Vilalba, Petro Fariza, notaris Valencie ac aliis pruribus in multitudine satis magna.

29.

1398. Maig, 19. Saragossa.

Martí I, a petició del braç militar del regne de València, on breument pretén anar, fa sobreseure el privilegi atorgat per son pare, Pere IV, concedit als musulmans visquent tant en reialenc, com en senyoriu, pel quals les dones poden succeir, amb testament o

sense, segons les seues costums, els bens mobles i semovents de pares, germans, fills i marits.

ACA, C. reg. 2190, f. 212v-213v.

Martinus, et cetera. Fideli nostro baiuli generali regni Valencie vel eius locumtinenti. Salutem et gratiam. Cum nos in execucione privilegii huiusmodi: Nos Petrus, Dei gratia, rex Aragonum, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone. Rossilionis et Ceritanie. Prospicientes quod multum convenit regie dignitati quod benemeritis quod impensis sobi serviciis majestas regia premia recompenset nequiis absque premio transire debeat qui se ad eius servicia exhiberunt sedulum atque paronum. Atendentes etiam quod saraceni regni Valencie tam¹³⁹⁹nnostorum locorum quam prelatorum, religiosorum, personarum ecclesiasticarum, nobilium, militum, generosum civium et aliorum regni ipsius contra adherentes pertinere nefandissime uniones justicie et legalitatis zelo duceri pro nostro honore firmiter persiterent, taliter quod ex inde, ex debito eis asignamur, ad merita gratiarum iudicio ne dicti sarraceni tanto gaudeant nostris serviciis adhesisse et in futurum melius a dicta servicia ardentius animentur, quanto potius se servit se ex nostre muficencie largitatis gratiam suscepisse. Tenore presenti privilegii, nostro perpetuo valituro, concedimus dictis sarracenis et singularibus ipsorum huius edicti nostro proprio statuentes quod a modo sacarreni plenus et eorum singulares, tam matres quam femine, in universis et singulis nostris et possessionibus prelatorum religiosorum personarum ecclesiasticarum, nobilium, militum, generosorum, civium et aliorum quorumcumque regni predicti et terminis locorum ipsorum posint succedere sibi et ipsis iniice in hereditatibus, possessionibus atque bonis sedentibus et mobilibus, quibuscumque unius alii et aliis et hereditates in se suscipere tam ex testamentis quam aliis prout sarraceni unius alii et aliis succedere consueverunt et possint in locis nostris regalibus regni ipsius. Mandantes gerenti vices procuratoris necnon baiulo generali totiusque officialis nostris regni predicti presentibus et futuris quod hunc edictum et concessionum nostram teneant firmiter et observent et faciant observari, contra ipsam non veniant nec aliquem contravenire permitant aliua ratione. In cuius rei testimonium presente fieri iussimus nostre majestatis muniri roborati. Datum quinto kalendis february anno Domini M^oCCC^oXL^onono. Rex Petrus. Sig+num Petri, Dei gratia, regis Aragonum, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, Rossilionis et

¹³⁹⁹ Tatxat: *locorum*.

Ceritanie. Testes nobilis Bernardi, vicecomitis Caprarie, nobilis Gilabertus de Centillus, nobilis Raimundus de Rivosico. Ad humilem supplicationem pro parte baronum, militum et hominum de paratiko regni Valencie propterea nobis facimus quibusdam de cartis ad hec nostrum inducentibus animum huius serie supersedendum duxerimus quonsque nos fuimus infra regnum Valencie, ad quod in brevi accedere noster animus ardente aspirat personaliter constituti, et ex post per duos menses, vobis dicums et mandamus expresse promprima et secunda iussionibus quatenus huiusmdem nostrum supersedimentum per tempus supradictum tenatis et firmiter observetis et non contraveneatis seu aliquem contravenire consintatis quamvis ratione vel causa. Datum Cesarauguste ·XIX· die Madii Anno a Nativitate Domini millesimo ·CCC°·XCVIII°· Matias vicecancellarius.

Johanes de Lytago mandato regio facto per vicecancellarium.

30.

1401. Maig, 16. València.

El noble Manuel Díez, donzell, compareix davant del justícia en civil de la ciutat de València, Jaume Castellà, i fa posat per escrit que accepta l'herència de la seua tia materna, la noble Castellana de Vilanova, vídua del noble Ramon de Riusech, i adoptar el cognom, llinatges i les armes del llinatge matern, que tenia Castellana de Vilanova.

ARV, Justícia en civil 831, mà 13, f. 44r.

Anno a Nativitate Domini Millesimo ·CCCC· huno die martis intitulata ·XVII· madii denant l'onrat mossèn Jacme Castellà, cavaller, justícia de la ciutat de València en lo civil, compareich en Manuel Díez, fill dels nobles mossèn Rodrigo Dieç, cavaller, e Ramoneta de Vilanova, muller de aquel e per scrit posa ço qu'es segueix.

Comparech davant la presencia del honrat mossèn Jacme Castellà, justícia de la ciutat de València en Manuel Dieç, fill dels nobles mossèn Rodrigo Dieç, cavaller, e na Ramoneta de¹⁴⁰⁰ Vilanova, muller de aquel. E dix e proposa davant aquel que, a sa audiència és pervengut, que la noble dona Castellana de Vilanova, thia sua e muller qui fon del noble en Ramon de Riusech, senyor de Oliva, defunts, en son derrer testament, fet e rebut per

¹⁴⁰⁰ Tatxat: *Viol.*

lo discret en Pere Fariza, notari públich de la ciutat de València e per tota la senyoria del molt al senyor rey, en lo derrer día del mes de febrer del any present, ha e hauria instituit e fet son hereu universal lo dit en Manuel Dieç ab condició que aquel après obit de la dita noble dona se fes connominar e dir de Vilanova e fer de portar señal de Vilanova en totes ses armes e arreus segons que en lo dit testament és contengut. E ell dit en Manuel de Vilanova per reverència e [...]or e amor de la dita noble dona, thia sua, haia delli[be]rat e vulla acceptar la dita herència ab e sots benefici de inventari r[...] alia. Per tal, declarant son vot e acord ab la present scriptura, diu que accepta e pren de bon grat la dita herència, la dita herència de la dita noble dona tia sua, e fer se connominar e portar en totes ses armes aytal o semblant señal de e après de fer e cumplir tot ço als que per lo dit testament és o sia tengut. Et de les dites coses requer que li sia feta carta pu pública.

Fon interrogat per sacrament lo propositant qui havia dita la dita scriptura e dix que'l honrat micer Thomàs Johan.

Et encontinent lo dit honrat justícia de~~x~~ Consell de son assessor mana al dit notari de la sua cort que de totes les dites coses fahés carta pública al dit en Manuel Dieç per conservació del dret [de] aquel o de qui's pertanga e per a ver memòria en esdevenidor.

Presentis testimonis foren a les dites coses en Domingo Solsona, en [S]t[e]ve Blanch e e[n] Johan Ma[rr]omà, notaris.

31.

1405. Juliol, 4. València.

El síndic del braç militar del regne de València, Pero Sabata, protesta en presència dels jurats de la ciutat de València per la seua decisió de prohibir l'entrada i comercialització a la ciutat de vi produït a Sogorb, senyoriu del braç militar, en contra dels furs del regne i dels privilegis i llibertats del braç militar.

ARV, Notal de Bernat de Montalbà, 842, 4 de juliol de 1405.

Anno a Nativitate Domini Millesimo ·CCCCº· vº· die sabbati hora terciarum vel quasi que computabat quarta mensis iulii. Dins la ciutat de València, presents lo notari e testimonis deius inserts, denant la persona dels molt honorables mossèn Bernat Scorna, cavaller, en Pere Passadors, misser Gabriel de Palomar, doctor en leys, en Ramon Frigola, jurats en

l'any present e d'en Joahan Aguilar, síndich de la dita ciutat, personalment constituït l'onrat en Pere Çabata, en nom de síndich e procurador dels barons nobles e cavallers e homens de paratge de regne de València, e presentà a aquells e per mi, Bernat de Montalbà, per autoritat reyal notari públich, leguir e publicar feu e requès una ceda en paper escrit de la continència subsegüent.

Com a audiència d'en Pere Çabata, síndich e procurador dels barons, nobles e cavallers e homens de paratge de regne de València, sia novellament pervengut que vos, honorables justícia, jurats e consellers de la ciutat de València, hauriets statuhit e ordenat que vi de la ciutat de Sogorb per alguna persona no sie mes dins la ciutat de valència, lo qual statut serie publicat l'endemà de la festa de Sent Johan prop passada. E entant com lo dit statut e publicació fets singularment contra la dita ciutat de Sogorb, que és del Braç Militar e contribueix ab aquell, sie o puxa ésser contra furs o privilegis del regne e libertats de homens de paratge e per tant fos perjudicable al dit braç e singulars de aquell, lo dit síndich e procurador se opose a aquelles, dient expressament que no consent en aqyell dit statut ne publicació de aquell. Ans, en lo dit cas hic dissent expressament, requirent en lo dit cas, vosaltres, dits honorables justícia, jurats e consellers, que aquell dit statut haiats per no fet en manera que al dit braç e singulars de aquell no periudique ne puxe periudicar, ara ne en esdevenidor, protestant de tots drets al dit braç e singulars de aquell pertanyents a que aquelles no sien sie o puxe esser fet perjuhi, *nunch nec in futurum*, ans romangue salus e illesus, requerint ne carta pública.

E presentada la preinserta scriptura encontinent per los dits honorables jurats e síndich fon hauda per lesta e¹⁴⁰¹ publicacada la dita scriptura, protestants que temps algú no·ls precorregués en respondre a la dita scriptura, ans tot lo temps e dret lur e de la dita ciutat los romangués salu e illès en fer aquella tro a tant que per mi dit Bernat d[e] Montalbà los fos de les dites coses lliurada còpia e trellat.

Presents per testimonis foren a les dites coses appellats l'onrat en Pere Almenara, mercader, e en Vicent Gil, verguer dels dits honoables jurats, ciutadans de València.

Insuper denant la presència del honrat en Pere Gençor, lochtinent del honorable mossèn Jaspert Valleriola, cavaller, justícia civil de la dita ciutat de València, personament constituït lo dit honrat en Pere Çabata, en los noms qui dessús e denant aquell, la

¹⁴⁰¹ Tatxat: *e presentada*.

preinserta scriptura per mi Bernat de Montalbà, notari, qui dessus presents los testimonis deus inserts, legir e publicar feu e requés. E lesta e publicada la dessus dita scriptura, encontinent, lo dit honrat lochtinent de justícia civil dix que haut acord e deliberació ab los honrats jurats e consell de la dita Ciutat de València faria çò que deguès.

Presents per testimonis foren a al dita última presentació feta al dit honrat lochtinent de Justícia Civil lo discret n·Anthoni Prats, notari, e scrivà de la dita Cort Civil e en Pere Caldès, scrivent, ciutadans¹⁴⁰² del de València.

Die lune in tertiis que computabat sexta mensis julii anni predicti a Nativitate Domini millesimi ·CCCC·V· yo dit Bernat de Montalbà fuy prest liurar als dits honorables jurats e síndich de la dita ciutat de València la present còpia e trellat.

Presents testimonis los discrets en Jacme Maestre e en Matheu Blanch, notaris, ciutadans de la sobredita ciutat de València.¹⁴⁰³

32

Sense data.

La noble Alamanda Carròs fa una declaració de les dones que considera aptes i afins davant de les dones que considera sospitoses, dels monestirs de València, i moltes altres que considera sospitoses de voler perjudicar-la.

ARV, Protocol de Francesc de Montsó 1557.

La noble dona Alamanda Carroç no ha alcú dels monestirs de dones de la ciutat per sospitosas e ha de les dones infrasegüents per comunes e suficients e ha innumerables dones per sospitoses a cascuna de les parts que anuides se porien anomenar

La noble dona muller del noble mossèn N·Antoni de Vilaragut, quòndam

La noble dona muller de mossèn Jacme Scrivà, senyor de Alginet

¹⁴⁰² Tatxat: del.

¹⁴⁰³ Tatxat: *Post hec vero die jovis ·VIII^a· mensis julii anno predicto a Nativitate Domini Millesimo ·CCCC^o· 1° durant hora de tèrcia del dit dia los honorable en Pere Gençor lochtinent de Justícia Civil e los jurats e síndich qui dessus en poder e presència de mi Bertomeu Cerdà, notari.*

La mare de mossèn Pero Sanxez de Calatayú

La muller de mossèn Jacme Castellar lo prom

La muller de mossèn Vidal de Blanes

La muller de mossèn Ramon Tolsà, quòndam

La muller de mossèn Martí Eiximéniz de Roda, quòndam

La muller de mossèn Jener Rabaça

La muller d'en Jordi Johan

La muller d'en Johan Valleriola

La dona na Flor

33.

1396. Març, 18. València.

En Gonçal Díez, donzell, fa deseiximents formals a Miquel de Novals i el seu germà Joan de Novals, ciutadans de València, perquè han donat ajuda i consell als seus enemics cabdals, mossèn Ramon de Soler, i els seus fills, i els dona 10 dies per preparar-se abans de començar a atacar-los personalment i els seus bens segons forma dels furs del regne.

APPV, Protocol de Pasqual de Bellprat, 27.027, 18 de març de 1396.

[Anno a] Nativitate [Domini] ·M^o·CCC^o·XC[VI°] die sabatti ora [com]ple[tarum] vel [quasi] intitu[lata] ·XVIII· m[e]nsis marcii constituhit personalment davant la presència de l'honorable en Miquel de Novals ciutadà de Val[ència] en Sancho Beneytio¹⁴⁰⁴ procurador de l'honrat en Gonçalbo Díez en la plaça davant la cort del noble Go[vernador] [de] la dita ciutat personalment atrobat. E convocat [...] per mi notari publich de la ciutat de València e pub[...]quès al dit en Miquel de Novals una scriptura [...] deseiximent [...] la qual es de la continència e tenor següents.

¹⁴⁰⁴ Tatxat: *procurador del noble*.

Yo en Gonçalbo Dieç, per ço com vos en Miquel de Novals sots cosí germà de mossèn Ramon de Soler e oncle de sos fills ab los qual[s] [...] son en guerra e als quals vos havets dat consell, favor e ajuda e vostre frare se·s armat ab ells e per ço com sots honol[...] honorable e no fallirets aço [...] honor me desixch ab mos valedors de vos dit en Miquel de Novals e de vostres valedors ací que de vui en deu [die]s primervinents e contínuament comptadors [...]dets de mi. Com passats los [dits] deu dues vos entengua dampnificar en persona e be[n]s. Scrit de mon manament e sotscriu de ma [...] [se]gellat [ab] mon segell.

Gonçalbo Dieç.

Et les[...] publicada la dita scriptura al dit ho[n]orable en Miquel de Novals. Encontinent lo [d]it en Miquel de Novals dix faria ço que degué segons forma de fur de València.

De les quals coses sobredites, scriptura deseximent e coses damunt enunciades, lo dit en Sancho Beneyto [re]qués assi esser feta carta pública per lo notari desuscriu per haver memòria en sdevenidor

[Pre]sents testimonis foren a les dites coses apellats los honrats en Nicholau Jofré, en Berenguer Minguet, en Johan Anrich, e en Manfré Scrivà, en Galceran de la Serra, n·Arnau Alegre e en Bernat Fuster, notari, ciutadans de València

[...] c^o sexto die [...] vel quasi intitulata deci[...] marcii. Constituhi[t] [...] honorable en Miquel de Novals, ciutadà de [València] en Sancho Beneyto, procurador del honrat en Gonçalbo diez en la [plaça] davant la [cor]t del nobl[e] governador de la dita ciutat personalment atronat et convocat mi Joahn Per[.] notari publich de la dita ciutat de Va[lència] legir e publicar requés al [honrat] en [Miquel] de Novals una scriptura [...] deseximents la [la] qual és de la continència e tenor següents.

Yo [Gonçal]bo Dieç per ço com vo[s], en Miquel [de] Novals, sots cosí germà de mossèn Ra[món] de Soler e oncle de sos fills ab los quals yo son en guerra e als qua[l]s [...] [v]os havets d[at] consell, favor e ajuda [e] vostre frare ses armat ab ells. E [...] sots [...] [se]riets a vostra [...] valedors de [...] [Miquel] de Novals e de vostres [valedors] [...] vuy en deu dies [primervinents] [...] comptadors [...] guardets de mi. Car passats los dits [deu] dies vos entengué dampnificar en persona e bens. Scrita de mon manaments e sotscriu d[e] ma ma e segell[at] ab mon segell.

Gonçalbo Dieç.

Le[.] e publicada la dita scriptura al d[i]t [honorable en Miquel] de Novals. Encontin[e]nt [..] ço que degué segons forma [...] València.

De les quals coses coses deseximent damunt enunciades lo dit en Sancho Beneyto requés assi esser feta carta pública per haver memòria en sdevenidor.

[Pre]sents testimonis foren a les [...]ats en Nicholau Jofré[...]et, en Johan Anrich [...]au Alegre e en Bernat Fuster, notari, ciutadans de València.

Yo en [Gonç]albo Díez perçò com vos, en Johan de No]vals, donats cosell, favor e hajuda als fills de mossèn Ramon de Soler ab los quals yo són [en] guerra. Et mes haiant io haja poch altre de nos e perçò com sots hom honorable [...] aurà honor me [...] mos valedors de vos dit en Johan [de N]ovals de vostre valedors [...] en deu dies primer vinents [...]ent comptadors vos g[uar]dets [...] passats los dis deu dies vos enteng[ua] [dampni]ficar en persona e bens. Scrit de manament [...] e sotscriu de ma mà e segellat ab mon [...].

Gonçalbo Díez.

La dona Guisabel muller de·n Bernat de Maya quòndam.

La dona na Gostança, muller den Gerart de Canyelles.

La dona Bernarda, uxor de Jacme Quintana.

Noble dona na Elischsèn de Romaní.

L'onrat en Gil de Maresme.

En Francesch Despla.

Miquel d'Arbe.

Francescho López, scuder.

La dona na Isabell Sibila, uxor Pere Bertran.

1400. Agost, 30. Tous.

Joan Peris, notari, procurador del nobles mossèn Gilabert de Centelles i mossèn Eiximén Pérez d'Arenós, Olf de Pròixida, Gilabert de Centelles, Jaume de Centelles i els cavallers, mossèn Vidal de Vilanova, mossèn Joan de Vilanova i mossèn Lluís de Vilanova, menor de dies, comunica a Beatriu Abelló, vídua de mossèn Bernat Joan i mare i tudriu de Benat Joan, senyor de Tous que si no cesen de dar recer als seus enemics capitals i permetre que els musulmans de Tous s'armen amb ells, no dubtaran a atacar els seus vassalls.

APPV, Protocol de Lluís Llopis, 28.476, 30 d'agost de 1400.

Constituhit en presencia de vos, honorable dona na Beatriu, muller del honorable mossèn Bernat Johan, quòndam, tudriu e curadriu del honorable en Bernat Johan, fill e hereu del dit honorable Bernat Johan, senyor del loch de Thous, en Johan Periç, notari, procurador dels nobles mossèn Ramon de Riusech e de mossèn n·Eximén Pérez d'Arenós, mossèn Vidal de Vilanova, mossèn n·Olfo de Pròixida, mossèn Gilabert de Centelles, mossèn Johan e mossèn Lois de Villanova e de mossèn Jacme de Centelles. Què ab la present scriptura diu requer justícia e notifica a vos com los dits nobles sos principals sien en guerra uberta contra los nobles mossèn Pere de Vilaragut, mossèn Pere de Cervelló, mossèn Berenguer Arnau de [Cervelló] e los honorables mossèn Johan Gascó e mossèn Francesch de Soler e molts d'altres e hagen [a]quells per enemichs [ca]pitals e guerra ab [...] segons atany és notori. E com los dits nobles e altres enemichs /de ses principals/ e lurs companys e valedors moltes e diverses vegades sien /stats/ receptats e /acollits/ e [...] en lo dit loch de Thous, e /d'aquí/ hagen guerrejat, a[te]mptat, assag[at] de guerregar, los¹⁴⁰⁵ nobles principals del dit en Johan Periç, com los dits e altres de sa partida¹⁴⁰⁶ e los moros e altres del dit loch de Thous, vassalls del dit en Bernat Johan, ensemps ab los dits nobles mossèn Pere de Vilaragut e altres de sa partida, encara sens aquells, facen part e valença¹⁴⁰⁷ armantse ab aquells guerregant e donant a aquells tota favor e ajuda /contra los principals del dit en Johan e lurs valedors/ la qual cosa no poden ne deuen fer segons fur d'aquest regne. Magorment com los dits nobles principals del dit en Johan Periç /e

¹⁴⁰⁵ Tatxat: *principals foren gue*[...].

¹⁴⁰⁶ Tatxat: *com los dits moros del loch de Thous facen guerra als dessusdits noble*.

¹⁴⁰⁷ Tatxat: *ab lurs enemichs*.

altres de sa partida/ no sien e cuyden essen en guerra ab lo dit en Bernat Johan, senyor de Thous e dupten si [...] de voler manament e consentiment vostre e del dit senyor de Thous qui el [...]. Per tal intimam e notificam a vos de les coses, requer que [...]legats e [pro]metets de fer [els] dits [requ]ests [...]un [...] /feriem com estiga a nostra mà/ ¹⁴⁰⁸ [...] partida que los dits nobles principals del dit en Johan Periç e valedors de aquells puxen contra los dits moros de Thous vassalls e sotsmessos vostres usar de tots aquells remeys que per fur dirien [...] bona rahó los pertanguen e pertanyer puxen e degen requerent de [...] carta pública.

[Senyal] D'aquiavan si los dits nobles mossèn Pere de Vilaragut e altres des [...]–sa partida se receptaren en lo dit loch e aquells oficials vostres e del [...] fill vostre, senyor del dit [...] receptara o acullira e [...] dits moros e altres [...] dit loch ab aquells o sens aquells guerregar con[tra] los principals del dit en Johan com stiga en vostra [mà].

35.

1407. Febrer, 25. València.

El noble mossèn Berenguer de Vilaragut presenta un desafiament a Pere de Clariana, notari, procurador de mossèn Pero Pardo de la Casta, perquè aquest no havia volgut acceptar els desafiaments del seu fill il·legítim, bastard de Vilaragut, i comunica que ells i els seus valedors tenen deu dies per preparar-se abans de començar a atacar-los personalment i els seus bens.

APPV, Protocol de Joan Ferrer, 25.997, 25 de febrer de 1407.

Die veneris ·XXV· februarii anno predicto millesimo ·CCCC· septimo.

Al marge: Deseximents

¹⁴⁰⁸ Tatxat: *degats dir e de respondre si [...] guerra los dits moros de Thous facen de manament voler e consentiment vostre o del dit en Bernat Johan senyor de Tous e servir degats a aquells dels moros inhibir e [manar]de fer qui no facen ni fer facen guerra alguna contra los dits nobles ne vassalls de qulsevol dels principals del dit en Johan Periç ne aquells recepten ne acullen valedors ne companys lurs. En altra manera passant se lo contrari de les dites coses se[...]fet clar segons solament en [...] que podets prohibir segons dit aquella.*

Noverint universi quod anno a Nativitate Domomo millesimo ·CCCC° ·VII° · die veneris intitlata ·XXV^a· in mei, Joahnnis Ferrari, notarii pubilici, ac testium infrascriptorum¹⁴⁰⁹ presentia personaliter constitutus discretus Petrus de Clariana, notarius, civis Valentie, tamquam procurator nobilis viri Berengueri de Vilaraguto, militis, ad infrascripta peragenda specialiter destinatus, constitutus cum publico instrumento acto /Valencie/ in posse notarii succontenti quod¹⁴¹⁰ est tenoris sequens inseratur proxima proteracio.

Coram honorabili viro Petro Pardi de la casta, milití, in aula concilii civitatis predictae /in multorum comitiva/, personaliter advineto, et presentavit eidem, ac per me dictum et subscriptum notarium legi publice requisivit, quandam literam papiream patentem sigillo armorum de Vilaragut, ut videbatur, intus eam in cera vermilia impresso sigillatum cuius tenor sich se habet.

Mossèn Pere Pardo, pux axí deviats e contradits de acceptar los deseximents a vos trameses per lo bastard de Vilaragut, jasía no ho puxats ne ho dejats fer, per tolre tot difugi e altercació e per fer vos venir al plech, yo Berenguer de Vilaragut me desisch de vos e de vostres valedors. Certifican vos que passats los ·X· dies per fur de València ordenats vos dampnificaré en persona e bens a vos e als dits vostres valedors. E si per ventura per los presents deseximents vos dubitarets o us voliets scusar de no entendre en cerquar jutge per a tenir la plaça entre mi e vos, yo us profie que tots temps que·m demanets treva vos serà torgada per mi, a fi que la dita batalla vinga a acabament. E per testimoni de les dites coses tramet vos la present letra de deseximents sotscria de la mi ama e segellada ab lo segell de mes armes feta a ·XXV· de feber any ·MC· CCCC·VII·

E no·us maravellets com vos sta·y pres vos tramet los presents deseximents. Car açò faç per tal que, com siats fora de presó, no calga sperar temps sinó fermament guerrejar. Berenguer de Vilaragut,

Et presentatis ac lectis predictis, incontinenti, dictus honorabilis Petrus Pardo dixit se dicta literam liberti acto recepisse. Et prefactus Petrus de Clariana, dicto nomine, petit de premissis, sibi et dicto suo principali, fieri et confici publicum et publica instrumenta ad habendam memoriam in ceterum. Que omnia supradicta acta fuerunt Valencie, die et anno superius expressatis, presentibus nobilibus viris dominis Eiximino Petri de Arenosio,

¹⁴⁰⁹ Tatxat: *ad hec specialiter vocatorum et rogatorum*.

¹⁴¹⁰ Tatxat: *procuracionis instrumentum*.

Filipo Boïl, militibus, et Jacoboi Scribe, minori diebus, per testes ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

36.

1408. Setembre, 25. València.

Pere Rojals, trompeta, procurador de Joan, bastard de Dénia, fill il·legítim del noble Alfons, comte de Dénia, presenta un desafiament escrit de mà del seu principal a Joan de Luna, despendre del duc de Gandia, i el seu fill Pere de Luna perquè han conspirat contra son pare i els dona deu dies per preparar-se abans d'atacar-los personament i els seus bens. Joan de Luna i Pere de Luna no accepten el desafiament.

APPV, Protocol de Guillem Porta, 22.521, 25 d'agost de 1408.

In Dei nomine, amen, Pateat universis presentis, instrumenti publici seriem inspecturis, quod anno a Nativitate domini millesimo ·CCCC·octavo die sabbati,¹⁴¹¹ hora terciarum vel quasi, intitulata ·XXV·^a mensis augusti, in presentia mei, Guillermi Porta, notarii publici e infrascripti et honorabilium Johannis et Galcerandi de Monpalau et Francisci de Pertusa, ville Gandie habitatorium, testimonium ad hoc hec specialiter vocatorum et rogatorum. Coram presenciam honorabilis Johannis de Luna et Petri de Luna, eius filii, de domo egregi ducis Gandie apud januale sive portal habitaciones qui intus habitaciones dicti egregi ducis¹⁴¹² in eadem villa de Gandia personaliter inventorum

Constitutus personaliter Petrus Rojals, tubicem sive trompeta, procurator et ma constitutus ad infrascripta ab honorabili Johane bastardo de Dénia cum instrumento público acto Valentie per notarium infrascriptum clauso et subsignato ·XXIII· augusti in dicto anno a Nativitate domini ·M·CCCC·octavo et proxime delcarato presentavit et intimavit eisdem Johani et Petro de Luna ac per me eundem notarium legi publice requisivit duas literas papireas apertas subscriptas de manu predicti Joahnis bastardi de Denia, ut primis aspectibus videbatur, quarum tenor emanat in hunc modum.

Com a mi, Bastart de Dénia, sia cert que vos Johan de Luna hajats desservit en moltes e diverses maneres lo señor Comte de Dénia, mon senyor et mon pare. E entre les altres sé

¹⁴¹¹ Tatxat: *intitulata*.

¹⁴¹² Tatxat: *Gandie*.

que havets cabut e sabut en la donacio qui's diu esser feta al fill del comte de Cardona per lo señor duch de Gandia, mon senyor e mon avi, en dan de la heretat del desús dit senyor, e n'hajats pres diners la qual cosa avets fet àvolment e falsa. Per la qual rahó me¹⁴¹³ desisch, ab tots mos valedós, de vos, d[it] Johan de Luna, de tots vostres valedors, axí que del jorn que·us será presentada en deu diez primés vinents, e continuament comptadors, vos guardets de mi, com passats los dits deu diez vos entèn dampnificar en persona e en bens segons fur de València. En testimoni de la qual cosa vos tramet la present letra de deseximents sotscrita dela mita propia ma. Scrita de mon manament en València a ·XX· del mes de agost del any de la Nativitat de nostre señor ·M·CCCC·huyt

Lo bastart de Dénia

Com yo bastard de Dénia haja per mon enemich Johan de Luna, lo qual dins breus diez enten a dampnificar persona e bens d'ell e de sos valedors. E com yo, dit Bastard sapia que vos, Pere de Luna, vos nomeneu fill del desús dit Johan de Luna e ell vos haja per aquell, per aquesta rahó me desisch de vos dit Pere de Luna axí que del jorn que·us será presentada en deu dies primers vinents, continuament comptadors, vos gardeus de mi, com passats aquells vos entena dampnificar en persona e en bens segons fur de València. En testimoni de la qual cosa vos tramet la present letra de deseximents sots escrita de la mia propia ma. Scrita de mon manament en València a ·XXIII· del mes de agost del any de la Nativitat de nostre señor mil Quatrecent huyt. Lo Bastard de Dénia.

Et presentatis dictis litteris dictis honorabilibus Johanni de Luna et Petro de Luna eius filio habitisque per lectis et publicatis in [...]diatus dictus honorabilis Johannes de Luna asserens velle respondere et de facto respondit, pro se et dicto eius filio, presente videntem et etiam audientem et millatenus discrepare dixit et verbotenus explicavit: *que per ço com en los dits deseximents el dit Joahn Bastart se's dit fill del senyor comte de Dénia al qual ell dit en Johan de Luna a servit e servia e per consequent seria és net del senyor duch al qual ~~los~~ ells dits en Joan de Luna e en Pere de Luna servexen. Per tal los dits en Johan ne en Pere de Luna, fill de aquell, no accepten ni entenen acceptar los dits deseximents com no sia rahonable cosa* de quibus omnibus et singulis supraddictas testimonium.

Petrus Rojals tubicem procurator qui supra requisivit¹⁴¹⁴ sibi fieri atque tradi tot publica instrumenta quot inde peterit et habere voluit ad habendum memoriam predictorum pro

¹⁴¹³ Tatxat: *desisch*.

¹⁴¹⁴ Tatxat: *de per cum gestis*.

suique principales juribus conservandis. Que acta fuerint locis anno diebus et horis superius expressatis presentibus me dicto et infrascripto notario ac etiam testibus ut predicitur supradictas

37.

1387. Juliol, 17. Barcelona

Joan I ordena al justícia en criminal de València que procedisca amb el més gran rigor possible contra Jofre de Tous, cavaller, i els homes d'armes que havia reunit per fer la guerra als Pertuses i que davant de l'ordre del lloctinent del justícia en criminal de soltar les armes i disgregar-se l'atacaren, a ell i els seus homes.

ACA, C. reg. 1944, f. 99v-100r.

Barcelona, 17 de juliol de 1387.

Johanes et cetera. Fideli nostro juticie in criminali civitatis Valencie. Salutem et gratiam. Gravii querela nostri procuratoris fiscalis, non absque nostri cordis gravii displicentia, nostras noviter pervenerit ad aures quod, hiis diebus, existenitbus congregatis in domo Jaufredi de Thous, militis, intus dictam civitatem Valencie, pluribus armatis hominibus evocatis per ipsum Jaufredum pro invadendo ceteros alios homines armatos in domo *dels Pertuses* congregatos. Vester locumtinens, de mandato vestri, accessit ad domum dicti Jaufredi de Thous, ut sibi et aliis inibi congregatis, irrumperet ut ad arma prolisirent imo redirent ad domos proprias potissime cum altera pars ad vestri mandatum illo tunc jam arma¹⁴¹⁵ /deposuissent/ singulique de eadem parte ad domos proprias deduissent. Et cum dictus vester locumtinens associatus decem vel duodecim hominibus esset prope ianua domus dicti Jafredi exiterunt de hospicio ipsius Jaufredi triginta vel quadraginta homines armati et clamentes “*a ells, a ells!*” in dictum vestrum locumtinentem et alios qui secum erant grave comitendo resistenciam forciter incurreunt. Et non obstante quod dictus vester locumtinens altis vocibus clamaret “*a ternir al rey, a tenir al rey*”, contram eum glaviis, laceis et ballestis et aliis armorum generibus forciter pugnam, suficite nequintes fuge remedio se dederunt. Et dictus vester locumtinens vite sue clausisset terminum nisi

¹⁴¹⁵ Tatxat: *dimitissent*.

cuiusdam scuti sive targe quam ferebat evitavint se imisset. Verum cum dictus Jafrefus et alii de parte sua faciendo dictam resistenciam crimen gravissimum commisserunt. Et ob hoc sunt vitiga justicie acriter faciendi vosque in procediendo contra eos levite et renusse vis habeatis. Unde si irritati subsistant correccione maxima dignus estis. Idcirco, indagantes vos inde forciter ad dicti et nostri procuratores instanciam dictimus et mandamus vobis expresse et de certa sciencia pro prima et secunda iussionibus, et sub /nostre/ ire et indignacionis incursu, quatenus contra dictum Jaufredum et omnes alios quos cum predictis, constios seu culpables invenitis procedatis ut rigidus de foro fieri poterit tanta et tam nephandi criminis qualitates posanta super taliter vos habendo pro qui capti fuerint criminosi iuxta criminis qualitatem rigidus castigavite et ali, i a talibus perpetrandis factoribus predictorum, pena perterriti actantur ubi omnium vos super predictis negigens seu remissus feritins iniugimus expresse, pro prima et secunda iussionibus, gerenti vices gubernatoris dicti regni quod in vestri defectu contra dictos criminosos procedat ut rigidus poterit et eorum processus faciat ut de iusticia rigore invenerit faciendum. Datum Barchinone ·XVIII· iulii anno a Nativitate Domini ·MCCCLXXXVII·º signum + Dominicus Mascho.

Dominicus Mascho, vicecancellarius iusit eam siquidem expediri.

38.

1388. Gener, 11. Vila-franca del Penedès.

Joan I, per posar fi al bando o guerra entre Joan Sanoguera i Lluís Valleriola i els seus amics i valedors, ordena al portant-veus de governador del regne de València, a mossèn Pere d'Artés i misser Domingo Mascó que arrangen un matrimoni entre Bernardona Vives i el fill de mossèn Martí Eiximenis d'Orís o altre parent de Joan Sanoguera.

ACA, C. reg. 1953, f. 116r.

Lo Rey.

Governador. Com nos vullam per ben de pau e cessament d'escàndels que matrimoni sia fet de na Bernardona, filla d'en Joan Vives, ab lo fill de mossèn Exemeneç d'Orís o ab altre parent de Joan Ça Noguera, de guisa que per aytal contracte se puxen pacificar los

bandos qui son entre·l dit Johan e parents e valedors seus de la una part, e en Johan e en Loys Valleriola e lurs amichs e valedors de la altra. Manam vos que d'aquest fet tramets ensemps ab mossèn P[ere]. d'Artès e ab misser Domingo Mascó e sens ells. E en cas que·l dit matrimoni fer no·s puxa, menejan per contrast de la part de la dita Bernardona, volem e manam a vos de certa sicència que·s trametàs aquella acompanyada per tal manera que venga en nostre poder. Dada en Vilafrancha sots nostre segell secret a ·XI· de janer del any ·M·CCC·LXXX·VIII·. Rex Johanes.

Dirigitur gubernatori regni Valencie.

Al marge esquerre: pro curia ad mandatum domini regis.

39.

1390. Abril, 27. Perpinyà.

Joan I confirma com a arbitres i componedors el justícia i lloctinent reial a la ciutat de Xàtiva, Joan de Bellera, i al lloctinent de portant-veus dellà Xúquer, Pons de Fenollet, donant-los poder suficient per imposar penes i composicions i promulgar sentències arbitrals per resoldre la guerra entre els bandos de la ciutat de Xàtiva.

ACA, C. reg. 1896, f. 211r-v

Eorundem

En Johan et cetera. Als noble, amat e feels nostres mossèn Johan de Bellera, justícia e loctinent nostre en la ciutat de Xàtiva, al loctiennt de portant veus de governador dellà Xuquer e als jurats qui ara son o per temps seran de la dita ciutat. Salutem et dilectionem. Jassia¹⁴¹⁶ en poder de vosaltres, segons que novellament e de cert havem entès, sia stat fet e fermat bastantment compromís per aquells dels bandos qui, per lonch temps, instigant l'enemich de humana natura, són stats en la dita ciutat per rahó de les dites bandositats de la qual cosa Nos havem haut sobiran plaer; sperants confiantment que per aço·s seguira tranquil·litat e concòrdia e gran bé e profit no solament a les parts dels dits bandos, màs encare a tota la cosa pública d'aqueixa ciutat. Per tal, emperò, com creem que, per major expedició, utilitat e bon avenir del dit fet, se haurà per vosaltres a donar algunes sentències corporals, les quals, per ventura dar dubtarets o no poriets sense que

¹⁴¹⁶ Tatxat: que

de Nos special poder no haguessets, com per dret sia prohibit a arbitres donar sentències corporals, Nos, desijants ab molt gran e singular afecció, que·l dit feyt venga a tota bona perfecció e fin deguda, haud sobre açò matur e sollempne consell, plau a nos e volem e ab tenor de la present a vosaltres atorgam e licència e plen poder, de certa sciencia, donam que, sens emperò derogació de qualsevulla drets o furs encontrari fets o açò en qualque manera prohibents, en la sentència o sentències arbitrals, puxats, e a vosaltres o a la major part de vosaltres sia legut, per autoritat e poder nostre axí com a arbitres dessusdits, dar, infligir, imposar e statuir als comprometents o a aquells dels bandos demundits, parts e singulars d'aquells, en general o particular, totes e qualsevol penes corporales e altres e per aquelles condemnar e executar aquells dels dits bandos en e per la forma que a vosaltres, o a la major partida de vosaltres serà vist arbitrador e axí com Nos personalment fer poriem segons que en lo compromís en poder de vosaltres fet per los dits bandos és convengut e declarat. Com Nos per les rahons damunt dites, axí de certa sciència e de plenitud de nostre reyal poder sobre aquestes coses dispensam. E volem les dites penes corporals per vosaltres, o major part de vos, axí com a arbitres demundits imposadores haver tanta eficàcia e valor com si per Nos personalment eren imposades, statuïdes e dades. Mandants expressament a tots e qualsevulla oficials et sotmeses nostres. presents e sdevenidors. als quals se pertanga. que la present licència e concessió tegan fermament e observen e contra no hi vengan ne algu contravenir permeten per qualsevol rahó o manera. Ans vosaltres dits arbitres, o major part de vos de la dita licència usar lexi si nostra ira e indignació squivar cobegen. Dada en Perpenyà a ·XXVII· dies d'abril en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor ·M·CCC·noranta. Vicecancellarius Sperendeus.

Dominus rex in concilio, presente Speranteindeo, cancellerie regente, mandavit mihi Guillermo Gebellini.

1393. Setembre, 25. Barcelona

Joan I, per intercessió de Ramon Alamany de Cervelló, en profit de la campanya a Sardenya, concedeix la remissió total de qualsevol procés a Gonçal d'Oso, donzell, sobrecoc, acusat d'haver intervingut en la mort de la seua cunyada Angelina, de qui se

diu que venia el seu cos, amb la salvetat de l'obligació de pagar les costes de l'enquesta judicial.

ACA, C. reg. 1907, f. 138r-v.

Nos Johanes, et cetera. Supplicato nobis humiliter pro parte vestri, fidelis supracoquei domus nostri, Gondisalvi d'Oso, domicelli, ut cum vos fueritis a quibusdam malivolis vestris, inculpatus, delatus seu etiam denunciatus de nece perpetrata in persona Angeline, cognate vestre, uxorisque Johannis Angles, vicini Valencie. Quequidem Angelina, fama predicante, illicitas exercebat sui corporis acciones. Licet de predictis vos asseratis totaliter innocentem dignaremur erga vos super his gratiosus Nos habere. Volentes ad instar PII patris in hac parte misereri potius quam ulcisci, tenore presentis, moti ex aliquibus iustis causis¹⁴¹⁷ nostrum ad hec animum inducentibus, absolvimus, difinimus et relaxamus ac, et cetera, perdonamus vobis dicto Gondissalvo et bonis vestris omnem actionem, questionem, petitionem et demandam omnemque penam civiles et criminales et quanvis aliam quam Nos seu gubernator regni Valencia aut quivis oficiales nostri vel eorum locatinentes possemus ac possent contra vos aut bona vestra facere, proponere, infligere seu movere aut quomodolibet intemptare, in iudicio vel extra iudicium, occasione dicte necis. Ita quod, sive in ipsa nece culpabilis fueritis sive non, et qualitercumque seu quomodocumque ipsa necis perpetrata fuerit, de cetero non possitis pro inde capi, detineri, arrestari, impeti, conveniri nec in persona vel bonis quomodolibet molestari. Quinimo sitis ab inde cum bonis vestris omnibus liber, quitis et immunis ac perpetuo absolutus, vobis tamen facientes quibusvis de vobis super hiis querelantibus civiliter dumtaxat justicie complementum / et solvite expensas factas per oficiales nostros in prosecutione omnium premissorum/. Mandantes per eandem expresse et de certa sciencia gubernatori nostri generali necnon gubernatori et aliis officialibus dicti regni Valencie ac universis et singulis officialibus nostris, presentibus et futuris, ad quos spectet, eorum locatinentes, pro prima et secunda iussionibus et sub nostre ire et indignacionis incursu, quatenus nostra huiusmodi remissionis et alia omnia et singula suprascripta firmiter teneant et observent ac teneri et observari inviolabiliter faciant et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliqua racione. Quinimo quecumque processa et enantamenta contra vos et bona vestra hac de causa facta revocent et annullent ac deleant sint. Nos cum presenti revocamus, delemus et cetera annullamus imponentes etiam ipsis et fisco nostro ad maiorem cautelam super premissis silentium sempiternum.

¹⁴¹⁷ Tatxat: *rem.*

In cuius rei testimonium hac vobis fieri et sigillo nostro pendenti iussimus comuniri.
Datum Barchinone ·XV· die septembri anno a Nativitate Domini ·M·^oCCC·^oCV·^o tercio
regnique nostri septimo. Andreas Salvator.

Petrus de Pont, mandato domini regis facto per nobilem Raymundum Alamani de
Cervvilione, consiliario et camerlengo.

Dominus rex eam habuit pro visa idem.

Thesaurarius mandato domini regis, qui in favorem passagii Sardinie et ad suplicationes
nobilis Raymundi Alamani de Cervilione, camerarii hanc gracie mandavit expediri,
habuit eam pro visa.

Jacobus Quinta.

Magister Thomas Olzina, consilarius domini regis habuit eam pro visa. Petrus de Puteo.

41

1398. Juny, 1. Saragossa.

Martí I ordena al noble Pere de Centelles i els seus valedors, d'una banda, i als cavallers
Martí Eiximenis d'Orís i Lluís de Soler, i els seus valedors, d'altra banda, observar les
treves que imposa fins que arribe personalment al regne de València i durant dos mesos
després de la seua partida.

ACA, C. reg. 2240, f. 106v.

Martinus, et cetera. Nobili et dilecto nostro Petro de Scentelles, militi, salutem et
dilectionem. Quia treguas dare providimus in bandositate seu guerra qui est seu esse
speratur inter vos et valitores vestros, ex una parte, et Martnium Eiximeni d'Uriç, militem,
et Ludovicum de Solerio et valitores suos, ex altera, duraturas quisque fuerim personaliter
in regno Valentie et ex post per duos menses ex tunc continue secuturos, dicimus et
mandamus vobis expresse quatenus treguas ipsas per tempus predictum per vos et
valitores vestros predictos teneatis et firmiter observetis. Nos enim Martino Eiximeni
d'Uriç et Ludovico de Solerio supradictis consimiles literas destinamus. Datum
Cesarauguste sub nostro sigillo secreto prima die iunnii anno a Nativitate Domini
·M·^oCCCXCVIII^o· Matias vicecancellarius.

Dominus rex eam vidit. Mandavit mihi Guillelmo Poncii.

Martinus, et cetera. Dilecto nostro Martino Eiximeni d'Uriç, militi, et Ludovico de Solerio. Salutem et dilectionem. Quia treguas dare, et cetera. Et nobilem Petrum de Scentelles, militem, et valitores suos, et cetera. Ut supra. Nos enim nobili supradicto consimiles litteras destinamus. Datum ut supraproximum.

Dominus rex eam vidit. Mandavit mihi Guillelmo Poncii.

42

1403. Agost, 2. Altura.

Els rics homes Eimeric de Centelles, Gilabert de Centelles, menor, Jaume de Centelles i Jaume Escrivà i els cavallers Joan de Vilanova, Vidal de Vilanova i Manuel de Montagut fan seguretat davant del rei que no eixiran de la ciutat de Sogorb, en què estan sots arrest, ni mentre dure la seua detenció no participaran ni consentiran que els seus domèstics participen en guerres o bregues.

ACA, C. reg. 2246, f. 66r.

Tenor de securitaris de qui fit mencio sequitur in hunc modum. Los nobles¹⁴¹⁸ e honrats mossèn Eymerich de Centelles, mossèn Vidal de Vilanova, mossèn Gilabert de Centelles, menor, mossèn Johan de Vilanova, en Jacme de Centelles, mossèn Jacme Escrivà e en Manuel de Montagut pendran voluntàriament, e lo senyor rey los dona e assigna per lur arrest e límits, la ciutat e ravals de Sogorb tansolament. Prometents que d'aquells dits ciutat e ravals no exiran ab sos peus ne per algun eniny o manera sens licència del dit senyor rey expressa e prometran, axímateix, que, durant lo dit arrest, no faran o fer permetran, per si o per lurs companyes, alguna brega en les dites ciutat, loch e termes lurs, ne faran ajuda o valença directament o indirecta en alguna brega o bando dins los dits ciutat, loch e termes sots pena de ·v·^m florins cascun conrafaent e encara sots religió de sagrament e homenatge, lo qual farrà e prestarà cascú d'ells en poder del algtzir reebent aquells e la dita promissió per lo dit senyor. E consentiran que, en cas que algú fes lo contrari, sia encorregut en les dites penes *ipso foro et facto* ne·l cal·la fer pus coneixença, procès ne declaració, más sola execució a instància solament del procurador fischal e sens

¹⁴¹⁸ Tatxat: *moss*.

part privada. Renunciants expressament a tot fur e privilegi que en les dites coses o qualsevol d'aquelles los poguets valer e encara a tot sebreseymment que per lo dit senyor fos atorgat a la cort que's celebra a present o a qualsevol braç o singular d'aquella e a tot altre defensió, remey o ofici de jutge.

43.

1404. Desembre, 26. Perpinyà.

Martí I amonesta el virrei per la seua indolència contra les bandositats i li anuncia que en breu anirà personalment a València alhora que li mana que execute les ordres anteriors amb rigor contra els membres dels bandos. Li ordena també impedir que els homes d'ofici se puguin organitzar contra l'acció de les bandositats però admet que puguin enviar una ambaixada a presentar-li súpliques.

ACA, C. reg. 2249, f. 28v-29r.

Lo Rey.

Visrey. Vostra letra havem reebuda sobre les bregues a gran culpa e poch eforç subseguides en aqueixa ciutat de València entre les bandositats de aquella. E puix veem manifestament la gran inhobediència e pocha temor que han a Nos e als altres oficials nostres d'aqueix regne, en gran ofensa e menyspreu de nostra senyoria posant en punt de perdició la dita ciutat, havem delliberat jaquir les corts que havem començades en aquesta vila als catalans e per consegüent tots altres afers e partir per anar aquí personalment per punir e castigar los crimosos. Puix vos no·y sots bastant per manera que a ells sia pena e càstich e a altres exemplo e terror. Perquè·us manem en cara e sollicitam que en l'endemig proceïschats rigorosament a capció de les persones de aquells de les dites bandositats, executants aquells en persones e en bens sens algun flix o comport; no blandint o favoreiant més la una partida que l'altra sinó igualment segons que's pertany fahent justícia, tota favor e tot oy a part posats, no duptant de qualsevol perills de vostra persona en pendre e haver a vostres mans axí tots aquells qui hi eren ja amagadament, reebent ne informació en escrit, segons que ja per altres letres vos havem manat, per manera que conegués vos esser d'aquí visrey per nos més que no ha conegut tro al present.

E com haïam entès que alguns caps de oficis de aqueixa ciutat se són levats aquí, a manera d'avalot e concitació, demanants a vos campana e penó, hoc encara licència de aiustar se e fer entre els ordinacions, la qual cosa és fort dampnada e scandalosa e som meravellats que semblants cose [sic] sien per vos tansolament salvades ans volem e manam que sien repel·lides per vos. Certificant vos que tot oficials e totes altres ordinacions que en semblant manera fossen assaiades e atemptades fer serien a nos tan desplaents que més no porrien e per res no hauríem aquelles per acceptables. Ans, la primera cosa que fariem com fóssem aquí, puniríem aquells qui en semblant manera haurien los dits oficis acceptats e fetes semblants ordinacions en tal manera que seria a ells pena e càstich e memòria en l'esdevenidor e a tots altres exempli e terror. Emperò, si los caps d'oficis e altres singulars se congoxen dels regidors de la dita ciutat e n volen a nos suplicar, plau a nos que elegesquen certes persones per trametre a nos e sobre la elecció de aquestes persones tansolament, e no per altres actes, som contents que ls donen licència de aiustar se, vos emperò estant present en aquest aiustament, e no en altra manera per remoure tot escàndel. E nos com haurem reebuts los dits missatgers on se vulla que ns trobem en lo camí oïrem aquells a ple e poveïrem al regiment e ben públich de la dita ciutat e redreçarem aquell segons necessari serà, tota parcialitat foragitada. Noresmenys, vos manam que reebats informació en escrits dels dessusdits, qui, segons és dit, moguts de tant gosar, han demaant lo dit penó e campana per tal que com serem aquí ne siam certificats e hi puxam fer la justícia que s mereixerà. E certificats nos contínuament del estament dels afers per tal que, segons la successió de aquells puixam cuytar nostre camí. Dada en lo castell de Perpenyà sots nostre segell secret a ·XXVI· dies de desembre del any m·cccc·v. Rex Martinus. Dirigitur viceregio regni Valencie.

Dominus rex mandavit mihi Johani de Tudela.

44.

1405. Març, 29. Catadau

Manuel de Montagut, donzell, i Jaume de Claramunt, ciutadà, accepten fer valença i valdre els nobles mossèn Gilabert de Centelles, àlies Ramon de Riusec i mossèn Gilabert de Centelles, menor, senyor de la baronia de Centelles contra els seus enemics mossèn

Martí Eiximenis d'Orís i mossèn Pere Marrades tant com els permeten els límits marcats pels furs i lleis de la terra.

ARV, Protocol de Martí Barberà 202, 29 de maig de 1405.

Die iovis ·XXVIII· m[a]dii anno predicto ·CCCC·º quinto.

En presència de mi, notari et testimonis desús [...], conscients, dins lo loch de Catadaur, lo[s] nobles mossèn Gilabert de Centelles, major de dies, e mossèn Gilabert de Centelles, fill quòndam de mossèn Aymerich de Centelles de paraula dixerén e¹⁴¹⁹ pregaren als¹⁴²⁰ honorables en Manuel de Montagut, fill del honorable mossèn Pelegrí de Montagut, en Jacme de Claramunt, fill quòndam del honrat en Joan de Claramunt, que ells los vulguessen fer valença e valer contra mossèn Martí d'Oriç, cavaller, e mossèn en Pere Marrades. E aquells dixerén e respongueren què a ells plahia de valer¹⁴²¹ els dits mossèn Gilabert major e menor contra los dits mossèn Martí d'Oriç e mossèn Pere Marrades en tant com per fur e ley de la terra¹⁴²² /les era/ permés e non en pus /e açò per tal com ells son dats per enemichs per lo senyor rey/.

Requirent de les dites coses carta pública e volen què la dit[a] carta sia ordenada e dicta[da] tant com pus lar[g]ament se puxa fer a profit e a [...]litat dels dits [e]n Manuel e Jacme de Claramunt.

Testimonis foren a les dites coses presents en March de Vilanova¹⁴²³ e Anthones de Fontes e Martí de Mundués e¹⁴²⁴ escuders e Ramón Pardo, sartre *cives*.

45.

1405. Octubre, 7. Barcelona

Martí I informa al virrei Ferrando López de Luna que rebut les lletres dels diputats de la Generalitat informant-lo de com, mentre als membres d'una de les bandositats de València a la torre del lloc d'Alcàntera, les seues hosts foren atacades per altres del mateix bando. Li ordena procedir amb rigor contra els assetjats perquè donen els noms dels

¹⁴¹⁹ Tatxat: *requeriren*.

¹⁴²⁰ Tatxat: *honrats*.

¹⁴²¹ Tatxat: *a ells*.

¹⁴²² Tatxat: *els era*.

¹⁴²³ Tatxat: *donzell e Mateu de Fuentes e Martí*.

¹⁴²⁴ Tatxat: *Ramon*.

atacants i que li trameta un informe de les seues actuacions perquè el rei puga decidir com castigar-los degudament.

ACA, C. Reg. 2248, f. 173r-v.

Visrey. Hon reebem una letra e huy ne havem reebudes altres dels diputats del regne e jurats de la ciutat de València ab alguns trellats de letres escrits en lo loch d'Alcàntera per vos a ells trameses. Les quals letres e trellats contenen la resistència feta a vos per aquells, los noms dels quals no·ns fan saber, que·s son stablits en una torre dins lo dit loch d'Alcàntera, situat en la vall de Carçre. E, no resmenys, lo setge que havets posat e tenits a la dita tore. E com stant vos, axí en lo dit setge, ab les dites hosts e ab los missatgers que los dits diputats i jurats vos havien trameses per aconsellar vos, vengueren lo divendres prop passat hora del seny del lladre ·XIII· homes a cavall de la partida de la dita vall de Carçre. Los quals feriren en la una partida de la dita host e après se·n tornaren; e ells o aquells de la dita torre hi mataren ·I· hom e·n nafraren altres. E vistes e ben enteses les coses en les dites letres contingudes loam e grahim vos molt les bones e prestes provisions que fetes hi havets e fets de present en haver la dita torre e aquells qui són dins.

E com semblants coses sien a Déus, a Nos e al món odioses e tals que, sense gran càstich e punició, passar no deuen, manam e encarregam vos, axí secretament com podem que, axí com bé e notablement havets començat ho continuets. Per tal manera que ans¹⁴²⁵ levets lo dit setge haiats la dita torre a vostra ma e¹⁴²⁶ tots los homens qui en aquella se seran atrobats axí com creem e pensam que a la hora d'ara ja la havets hauda. E com aquella haurets presa a vostra mà ab los qui en aquella seran atrobats, reebets de aquells confessió e sapiats ne la veritat, axí ab constrenyment de turments com en tota altra manera, qui·ls hi havia tramesos ne a consell, inducció o giny de qui. E sabut açò liurats, decontinent, a mort corporal tots aquells qui seran atrobats en la dita torre. Per tal que a ells sia pena e càstich e a altres exempli e terror.

Noresmenys reebets o fets reebre decontinent informació qui eren los dits ·XIII· homens de cavall ne ab qui staven ne de quals parts vengueren, ne, après que partiren de la dita host, quina via ne rastre tingueren, ne on se receptaren, ne on son, de present, sostinguts;

¹⁴²⁵ Tatxat: *ans que*.

¹⁴²⁶ Tatxat: *a*.

e los sostenidors e receptadós de aquells requerits fortment que·ls vos delliuren sots les penes que ells han en corregudes com aquells qui han comès crim¹⁴²⁷ lesa magestat. Per tal que·ls puscats punir e si no·n volien o·n recusaren fer fets ne levar carta pública, la qual, ab la dita informació que haurets reebuda, nos trametets; per tal que certificats de totes aquestes coses vos puxam rescriture e manat que·y farets. Com siam de intenció fer en les dites coses tal execució e càstich que sia perpetual eximpli e memòria en l'esdevenidor, havent vos en aquestes coses en aquella manera que·s pertany e de vos confiam en guisa que·n siats digne de laor e de nostra gràcia e mercè.

Certificants vos que Nos scrivim de present, per nostres letres molt afectuoses, als diputats e jurats dessús dits, pregants e encarregamts los que·us donen tot consell, favor e ajuda que necessari serà. No perdonants a alguns messions e despesses. Car, Nos los certificam e·ls prometem, en nostra bona fe reyal, que com los bens dels dits crimosos no bastassen a les despeses dessús dites faedores en la present execució, Nos pagarem aquelles complidament tro al darrer diner de ço del nostre. Dada en Barchinona sots nostre segell secret a ·VII· dies d'octubre del any ·m·CCCC·V. Rex Martinus.

Dirigitur.

Dominus rex mandavit mihi Johani de Tudela.

46.

Sine data.

Anotacions en forma de dietari o d'annals del notari Bertomeu Gomis al seu llibre de protocols de 1405 en què anota dos successos ocorreguts en el mes de desembre de 1405 i després de la Festa de Pentecosta: la batalla de Llombay entre els Centelles, d'una banda, i la part dels Vilaragut, Cervelló, Soler i Orís, de l'altra, en què fou ferit el noble Pere de Cervelló, i la remoció dels jurats escollits en 1405 per part del rei per intervindre contra les bandositats.

APPV, Protocol de Bertomeu Gomis, 22.481.

¹⁴²⁷ Tatxat: *dep.*

En l'any ·CCCC·VI· pasada Cinquagèsima elets jurats, contra forma de furs [...] per lo senyor rey per remoure avalot e[n] la ci[uta]t, ço es mossèn Vidal de Blanes, lo prohom en Jacme [Serra, senyor] de Benimaclet, en Luis d'Exarch, mercader, en J[acme] de Torregrossa, en Francesch Corriç e en Francesch de Fluvià.

E foren jurats prop passats dels damunt dits m[ossèn] Bernat Scorna, en Passadors, en Ramon Frigola, en [Bernat] Vidal, micer Gabriel Palomar e en Vidal de Blan[es], fill de Gauillem de Blanes, los quals ~~ab gran vituperi for[en] gitats~~ de la guraderia ab gran vituperi ixqueren.

Fon feta carta de ·xx· sous censals venuts per en Berenguer Teixidor a3n Francesch Martorell ·XVII·^a februarii anno ·LXII· en poder de Bernat Costa los qauls se diu que fa en P[ere] Mercer sobre ·X· fanequades en Maçarrojos.

Dimecres qui fon comprat ·XVI· decembre anno a Nativitate Domini ·M^o·CCCC^o·V^o· fuit hec conflicte seu a[...]annum bellum inter bandositates videlicet partem nomine dels Centelles et partem nomine de Cervelionibus, Vilaracutis et aliis quod plennus Soleris aliisque de Doriç. Fuit tamen prostratus in terram nobilis Petrus de Cervilione ex icto in capite percusso per fratrem quendam nomine Galceran de Riusech.

47.

1407. Març, 19. València.

Els membres, principals i valedors, del bando dels Centelles fan procurador seu el noble mossèn Gilabert de Centelles, senyor de la baronia de Centelles perquè acorde, en nom seu, una treva temporal amb els cavallers Joan Gascó, Joan Martínez d'Eslava i Martí Enyeguez d'Eslava, germans, i Lluís Gascó, fill il·legítim de Joan Gascó.

APPV, Protocol de Martí d'Alago, 25.303, 19 de març de 1407.

Predictis die et anno.

Raymundus de Rivosico, miles, filius nobilis Petri Centelles, quondam, militis, domini baronie de Nules, Petrus Centelles, eius filius, Olfus de Proxida, frater Nicholaus de Proxida, milicie Sancte Marie de Muntesa, comendator loci de Perpuchen, Vitalis de

Vilanova, Johanes de Vilanova, Lodovicus de Vilanova, eius filii, milites, Raymundus Centelles, prepositus Sedis Valentie, Jacobus Centelles, miles, fratres, Jacobus Guillelmi Scribe, miles, Jaufredus de Thous, miles, Manuel de Montagut, domicellus, filius honorabilis Peregrini de Montagut, militis, Nicholaus Jofre¹⁴²⁸, miles, habitadores civitatis Valencie, Lodovicus Jofré, Jacobus Jofré, filii quondam venerabilis Jacobi Jofré, civis, quondam, dicte civitatis, ex certa sciencia, omnes insimul et quilibet nostri per se et insolidum, facimus, constituimus et ordinamus procuratorem nostrum certum et specialem et ad infrascripta generalem vos nobilem Gilabertum Centelles, militem, dominum honoris et baronie de¹⁴²⁹ Cintillis in Principatu Catalonie existentem, absentem ut presentem, videlicet ad faciendum, concedendum et firmandum, loco nostro et pro nobis, pacem perpetuam et treugam ad certum tempus, longum aut brevem, cum evencia quinque vel decem dierum aut magis vel minus vel etiam sive ea prout vobis dicto procurator nostro fuerit benevisum cum venerabilibus Johanes Gasco, milite, Johane Martínez d'Ezlava, eius fratre, Johane Martínez d'Ezlava, Martino Enyeguez¹⁴³⁰ d'Ezlava, fratribus, et Lodovico Gasco, bastardo, filio predicti venerabilis Johanis Gasco, de vel pro quacumque guerra, dissensione, inimicitia vel discordia et omnio alio quocumque facto vel casu habitis, suscitatis aut factis inter nostros et unumquemcumque et et [sic] supradictos Johanem Gasco, Johanem Martinez d'Ezlavam, maiorem, Johanem Martinez d'Ezlavam, iuniorem, Martinum Eneguez et Lodovicum Gasco et eorum etiam unumquemque a toto tempore preterito usque in presentem diem. Quamquidem pace perpetuam et tregua ad tempus una¹⁴³¹ vite vel pluries firmandam possitis et valeatis facere, concedere et firmare cum e, t sub illis formis, securitatibus, promissionibus et stipulacionibus quorumcumque penarum tam corporalium quam pecuniarum et pro eis et qualibet earum /nos/ personaliter et quemlibet nostrorum et bona nostra et cuiuslibet nostrorum insolidum astringere¹⁴³² etiam obligare. Et nos et quilibet nostrorum ad maiorem securitatem predictorum, et pro ulteriorum cautelam, nunc pro tunc, et contra, facimus, firmamus, promittimus et paciscimur et pro factis firmatis et pactis hec volumus ex nunc et omnia et singula que vos huiusmodi procuracionis vigore feceritis promisseritis et in pactum deduxeritis in predictis et pro eorum validitate et firmitate promittimus in

¹⁴²⁸ Tatxat: *et Jacobus*.

¹⁴²⁹ Taxat: *Nules*.

¹⁴³⁰ Tatxat: *fratribus*.

¹⁴³¹ Tatxat: *vel*.

¹⁴³² Tatxat: *vel*.

manu et posse notarii infrascripti tamquam publice persone stipulantis et recipientis loco¹⁴³³ nomine et vite omnium illorum quorum interest vel propterit quomodolibet inesse. Necnon iuramus per Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, per nos et unumquemque nostrorum tacta corporaliter sperante et in virtute ac fide et hominii per unumquemcumque nostrorum, in presentia notarii et testum infrascriptorum, manibus et ore presenti, in posse venerabilis Francisci Martorell, testis infrascripti, hec attendere, servare atque ad effectualiter adimplere ea omnia et singula que per vos huiusmodi procuracionis vigori premissa fuerint et conventa. Et nichilominus promittimus et convenimus in bona fide nostra huiusmodi procuracionem quam valere volumus et durare dum dominus nostre rex fuerit personaliter in civitate¹⁴³⁴ Valencie et eius termino et ab inde post quatuor menses continuos et non ultra non revocabimus infra dictum tempus. Volumus tamen et sub hac forma dictam procuracionem facimus et firmamus quod ultra tempus predictum dictus dominus rex fuerit personaliter in civitate Valencie vel eius termini et¹⁴³⁵ post eius recessum per quatuor menses continuos dicta procuracio et posse per nos vobis datum expiret penitus et evanescat et habeatur ex nunc lapso dicto tempore expresse pro revocata volumus tam et sit semper intelligatur quod omnia et singula per vos ut procuratorem nostrum in virtute huiusmodi modi procuracionis infra¹⁴³⁶ /tempus/ predictum gesta promissa, pacta et conventa remaneant etiam post die revocationis rata, valida aqua atque firma ac si eper nos personaliter essent facta. Et pro predictis omnibus et singulis sit attendendis, servandis et complendis. Obligatus in manu et posse infrascripti notarii stipulantis, ut supra nos personaliter et omnia bona nostra monilia et immobilia ubique habita et habenda, et cetera.

Testes: venerabiles Francisci Martorell, domicellus, habitador, et Bernardus Vitalis, Valencie, civis testes sunt firme dictorum Olfi de Pròxida et fratris Nicholai de Pròxida, Vitalis de Vilanova, Johannis de Vilanova et Lodovici de Vilanova qui firmarunt et iurarunt, ut predictus, dictis die et anno. Predictus Franciscus Martorell et venerabilis Lodovicus¹⁴³⁷ Valleriola, miles, habitador eiusdem civitatis testes sunt forme predictorum Raymundi Centelles et Jacobi Centelles qui firmarunt et iurarunt ·XXIII· supradictorum mensis et anni. Predictus Franciscus Martorell et Bernardus Bas, presbiter eiusdem

¹⁴³³ Tatxat: et.

¹⁴³⁴ Tatxat: *vel*.

¹⁴³⁵ Tatxat: *et*.

¹⁴³⁶ Tatxat: *dictum*.

¹⁴³⁷ Tatxat: *Martorell*.

dicitatis testes sunt forme jamdictorum Jacobi Guillerlmu Scribe, Manuelis de Montagut, Nicholai Jofre, Ludovici Jofre et Jacobi Jofre qui frimarunt et iuraunt predictarum ·XXIII· dictorum mensis et anni predicti. Francischus Martorell et Bernardus Bas, testes sunt firme predicti Jaufredi de Thous qui firmavit et iuravit ut supra ·XXVII· dictorum mensis et anni. Predictus Francischus Martorell et venerabilis Anthonius Cirera de domo domini regis, Valencie civis.

Al marge esquerre: in forma.

48.

1408. Agost, 7. València.

Davant de la reunió del lloctinent del portant-veus de governador del regne, del batlle del regne i del seu assessor, del justícia en criminal i de membres del consell general de la ciutat de València, en el palau del bisbe Hug de Llupià, per tractar l'expulsió dels bandos, el bisbe manifesta la seua oposició a totes les mesures punitives que impliquen penes corporals o la pena capital.

APPV, Protocol de Jaume de Sant Vicent 324, 7 d'agost de 1408

Cunctis pateat hanc paginam inspecturis quod anno a Nativitate Domini millesimo ·CCCC· octavo die martis ·VII· augusti en hora quasi de tèrcia, com per lo honorable n·Arnau de Vilarnau, lochtinent del molt noble mossèn Guillem Ramon de Montcada, governador de la ciutat et regne de València, fos aiustat consell dins dins [sic] casa del senyor bisbe de València, dins la cambra on sta lo lit de paraments de aquell, per rao e ocasió de les bandositats, les quals totes eren dins la ciutat de València¹⁴³⁸ /temense/ que per aquells no·s seguís algun gran mal e escàndel en aquella dita ciutat. En lo qual consell entre los altres foren lo dit lochtinent de governador, lo honorable en Nicholau Pujades, batlle [g]eneral dels dits ciutat e regne, micer Domingo Mascó, doctor en leys, assessor de aquells dits governador e batlle, mossèn Luch de Bonastre, cavaller, justícia de la dita ciutat en lo criminal, lo jurats e advocats de la dita ciutat, los noble en Francesch Castellà, mossèn Giner Rabaça, cavaller, doctor en leys, mossèn en Pelegrí de Montagut, mossèn en Jacme Romeu, cavallers e altres juristes e ciutadans de la dita ciutat. Et com en lo dit

¹⁴³⁸ Tatxat: *et se temia de grans*.

consell se tractàs de la expulsió de les dites bandositats e de la manera com la ciutat pogués esser preservada de scàndel, per lo dit senyor bisbe, qui present era, fon dit de paraula e après liurat a mi, Jacme de Sentvicen[t], notari, deiús scrit, la scriptura infrasegüent. Lo senyor bisbe protestà que per res, que en lo present consell sia stat dit [e] [fè]t o's diga, o faça o d'aquí avant se dirà o farà, no enteen consentir ni consent en res de què's p[u]ga seguir mort, mutilació de membre o escampament de sanch. Et generalment diu que [vol] fer e fa tal protestació com se pertany a prelat e persona eclesiàstica per semblants actes. Signum. /Que acta fuerunt loco, diet et anni predictis. Signum+ Ugonis, episcipi prelibati, qui hec concedimus et firmamus.

Testes huius rein sunt venerabiles Jacobus de Ponte, civis, et Berengarius Clavell, legum doctor, habitator Valencie.

49.

1408. Desembre, 6. Paterna.

Gilabert de Centelles i els integrants del seu bando fan procurador seu Antoni Ferrandis, batlle de Llombai perquè presente una carta al rei Martí I protestant perquè els seus enemics, Berenguer Arnau de Cervelló i Pere de Cervelló, conserven els seus càrrecs a la casa i cort reial i la familiaritat amb el moanrca i demanant que els siga retirada, igual que als membres de la seua pròpia parcialitat, els oficis i favors reials.

APPV, Protocol de Domingo Barreda, 6.612, 6 de desembre de 1408.

Die iovis ·VI·^a mensis decembris.

Pateat universis quod nos Raymundus de Rivosiquo, alias Gilabertus de Cintillis, Vitalis de Vilanova, Petrus de Monteacuto, Johanes de Villanova, Jacobus de Cintillis, Petrus de Cintillis, Guillermus Raymundus de Cintillis et Ludovicus de Vilanova, habitatores Valencie, parentes, afines et coiuncte persone nobilis Eymerici de Cintillis ac frater mei dicti Guillelmi Raymundi de Cintillis, gratis et ex certa sicientia, absque revocatione aliorum procuratorum nostrorum, constitumus et ordinamus procuratorem nostrum certum et specialem et ad subscriptam generalem vos honorabilum Anthonium Ferrandez, baiulum ville de Lombay ac locorum de les Torralbes, absentem tamquam presentem, ad

proponendum loco nostri et pro nobis coram illustrissimo ac magnifico domino nostro rege Aragonum et vel eius¹⁴³⁹ sacra audientia regia suplicationem tenoris sequentis.

Molt excellent príncep e¹⁴⁴⁰ poderós semyor. Sap la vostra molt excellent senyoria com los nobles mossèn Berenguer Arnau e mossèn Pere de Cervelló són enemichs capitals dels nobles mossèn Gilabert, mossèn Guillem¹⁴⁴¹ Ramon e mossèn n·Aymerich de Centelles e lurs parents e amichs e son stats, segons és dit lurs enemichs capitals, exercexen e servexen vostres grans e notables oficis prop de la vostra senyoria axí en la casa e cort com en la cambra e consells de vos senyor e en altra manera. Per la qual rahó se són seguits e segueixen grans càrrechs e dans als dits [su]plicants e a lurs parents, amichs e valedors e a lurs fets e negocis. Per tal n·Anthoni Ferrandez, batle de la vila de Lombay e dels lochs de les Torralbes, procurador dels dits nobles e encara dels nobles mossèn Ximèn Pereç de Arenos, en Ramon de Riusech àlies Gilabert de Centelles, en Vidal de Vilanova, en Pere de Montagut, en Johan de Vilanova, en Jacme Centelles, en Pere de Centelles e en Luis de Vilanova, suplica humilment a la vostra excellent senyoria vulla parlar del vostre servey e exercici dels oficis de vostra casa e corts los dits mossèn Berenguer Arnau e mossèn Pere e altres lurs valedores en la dita lur bandositat. Perçò, senyor, que favor dels vostres oficis no servesqua als dits mossèn Berenguer Arnau e mossèn Pero, e lurs valedors en la dita bandositat, e torne en dan dels dits suplicants. Et en les dites coses, senyor, farets justícia, la qual los dits suplicants tenran [...] gràcia e mercè nostre senyor Déu, *et cetera*. Et [...] predicta si necesse fuerit procuratores vestrum vel plures substituendum et desatuendum. Et alia demu[...] faciendum et expediendum que in et super propositionem suplicationis predictam fuerint necessaria, oportuna vel expedientia. Et que nos facere possemus seu personaliter adcessemus promitentes nos habere eacum et quantum semper quitquid per vos ius et super habitis fuerit actum et prefactum, nulloque tempore revocare sub bonorum nostrorum omnium ypotheca. Quod est actum in termino de Paterina sexta die menis decembris anno a Nativitate Domini ·M·CCCC·octavo Signum + Ramundi Rivosico alias Gilaberti de Cintillis, Vitalis de Villanova, Petri de Monteacuto, Johanis de Villanova, Jacobi de Cintillis, Petri de

¹⁴³⁹ Tatxat: *sara*.

¹⁴⁴⁰ Tatxat: *senyor*.

¹⁴⁴¹ Tatxat: *Rah*.

Cintillis, Guilelmi Raymundi de Cintillis et Ludovici de¹⁴⁴² Villanova predictorum qui hec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt Johanes Rabaça, de domo comitis de Denia, Raymundus Montesono et Andrea Pereç, vicini loci de Paterna. Et firme dictorum nobilium Jacobi de Cintillis et Guillelmi Raymundi de Centillis, qui firmarunt dicta die in loco Popule de Benaguazir, fureunt testes Michael Valls et Bernardus Saurina, vicini dicti loci Popule de Benaguazir. Et quo ad firmam predictorum nobilium Vitalis de Villanova et Ludovici de Villanova, qui firmarunt die veneris septima predictorum mensis et anni in loco de Turis, fuerunt testes Johanes Català, vicinus dicti loci de Turis et Raymundus Garcia, parator panorum, Valencie vicinus. Et firme dicti nobilis Petri de Monteacuto qui firmavit eadem die veneris ·VII· decembris in castro quod habet in loco suo de L'Alcúdia fuerunt testes Franciscus d'Ivorra et Paschasius Ferrer, vicini ville Alcúdie Carleti. Et firme dicti nobilis Johannis de Villanova, qui firmavit in civitate Valencie die lune dècima predictorum mensis et anni, fuerunt testes Martinus Maestre, pictor, civis Valencie et Petrus de Valldeneus, vicinus parrochie Sancti Petri de Valldeneu. Et firme dicti nobilis Petri de Cintillis qui firmavit die mercurii ·XIX· predictorum mensis et annis [sic] fuerunt testes Johanes Martiez et J[o]hanes Spanyol, vicini Valencie.

50.

1410. Març, 10. València.

El noble Pere Boïl, fill del noble Felip de Boïl, accepta fer valença al noble Gilabert de Centelles, senyor de l'honor de Centelles, contra els seues enemics o aquells que haguera formalment desafiat i quan ell ho requerira sots les penes previstes i el deure d'indemnització.

APPV, Protocol de Domingo Barreda, 6.416, 10 de març de 1410.

Die lune ·x^a mensis marcii anno a Nativitate Domini ·M^o·CCCC·^oX·^o·

Petrus Boïi, filius nobilis Filippi Boïl, domini loci de Manizes, non vi vel metu compulsus [n]ec per errorem aut dolum inductus, sed bono animo meo et spontanea voluntate,

¹⁴⁴² Tatxat: *Cintillis*.

promittimus et iuramus ad Dominum Deum et eius Sancta ·III·^{or} Evangelia, manu nostra dextra corporaliter tacta, et etiam facimus fidem et homagium, ore et manibus comendatum, vobis nobili Gilaberto de Cintillis, domino honoris de Cintillis, presenti et acceptanti, nos esse de vestri valença et bandositate in persona nostra propria adversus seu contra omnes personas quibus vos seu alius, loco vestri, difidimenta tradidistis et de cetero dabit, et hoc ubi et quando a vobis requisiti fuerimus et volueritis seu nobis necesse habueritis, promittentes virtute dicotrum iuramento et homagii contra premissa non venire modo aliquo sive causa ac racione sub incursu dictorum iuramenti et homagii pene et refecione omnium superium missionum ac dapnorum et interesse vestri et vestrorum omnium obligationem. Super quibus credatur vobis et vestris solo iuramento quod nunch per tunch vobis et vestris deferimus et pro delato ex pacto premissa habeatur sine testibus et alia probacione quam iuramenti delacione non posse modo aliquo revocare fiat largo modo prout dictus nobilis Gilabertus voluerit ordinari pro validacione presentis contractus non mutata substancia.

Testes: venerabiles Bernardus Johan et Daniel Mercader, habitatores Valencie, et Ferdinandus Roiç et Johanes Cestortes, scutiferi, Valencie vicini.

Post hec vero die iovis ·XXII·^a mensis madii fuit cancellatum de mandato dicti nobilis Gilaberti de Cintillis, presentibus ad hec testibus Bartholomeus Mateu, senyer, civitatis Xative, et Petro Salzadello, cive Valencie.